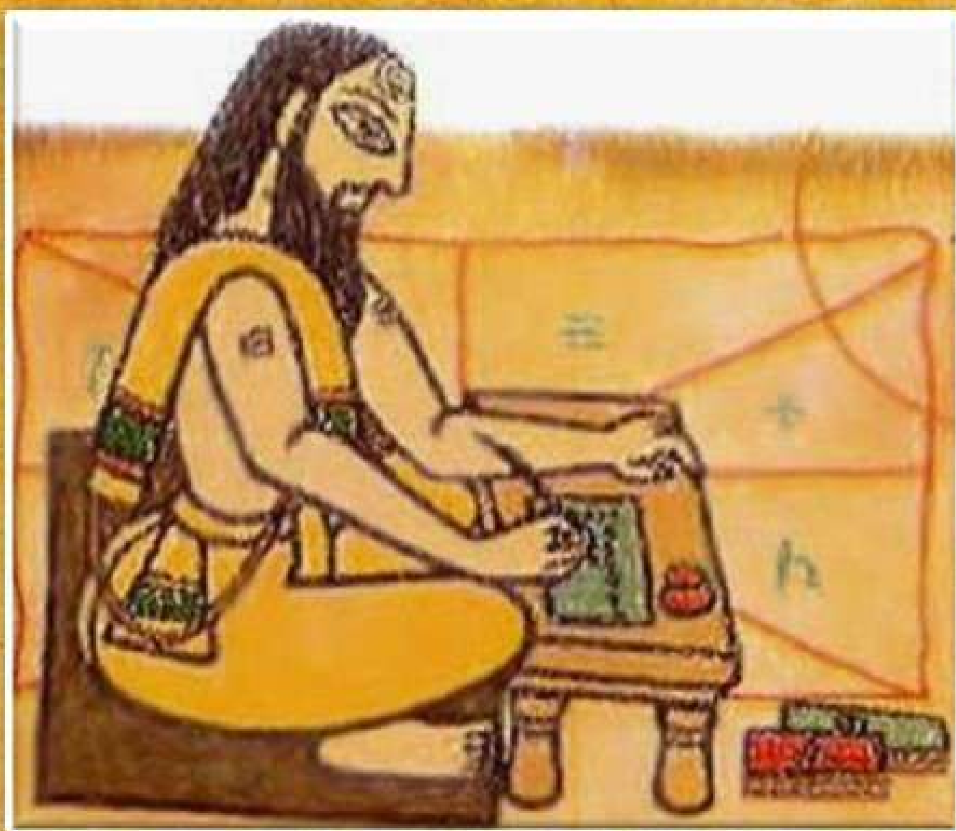
వైయాకరణ సిద్ధాంతకౌముదీ కాశికావృత్తిశ్చ

కృదంతప్రభృతిసమాప్తి పర్యంతః
చతుర్థో భాగః

4

సంకలనము : ఎన్. వి.అనంతకృష్ణ

అష్టాధ్యాయీ క్రమములో అధ్యాయ పాదములలోని ముఖ్య అంశాలు

1.1	సంజ్ఞాప్రకరణమ్
1.2	అతిదేశప్రకరణమ్, ఏకశ్రుతిప్రకరణమ్, వచననిర్ధారణమ్, ఏకశేషప్రకరణమ్
1.3	ఇత్సంజ్ఞాప్రకరణమ్, ధాతుపదనిర్ణయః
1.4	ఏకసంజ్ఞాప్రకరణమ్, కారకప్రకరణమ్, నిపాతప్రకరణమ్, కర్మప్రవచనీయప్రకరణమ్
2.1	అవ్యయీభావసమాసః, తత్పురుషసమాసః
2.2	బహువ్రీహిసమాసః, ద్వన్ద్వసమాసః, పూర్వనిపాత-పరనిపాతప్రకరణమ్
2.3	విభక్తినిర్ణయః
2.4	సమాసానాం లిఙ్గవచననిర్ధారణమ్, లుక్-ప్రకరణమ్
3.1 నుండి 3.4	ధాతుభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
4 మరియు 5	ప్రాతిపదికేభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
6.1	ద్విత్వప్రకరణమ్, సమ్ప్రసారణప్రకరణమ్, ఆత్వప్రకరణమ్, అచ్సన్ధిప్రకరణమ్, స్వరప్రకరణమ్
6.2	స్వరప్రకరణమ్
6.3	ఉత్తరపదాధికార, సంహితాధికార
6.4	అసిద్ధవదధికార, ఆర్ధధాతుకప్రకరణమ్, భాధికార
7.1	ప్రత్యయాదేశాః
7.2	ఇడాగమప్రకరణమ్, సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.3	సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి, విభక్తిప్రత్యయే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.4	అఙ్గకార్యాణి, అభ్యాసకార్యాణి
8.1	ద్విరుక్తప్రకరణమ్, పదాధికార
8.2	లోపకార్యాణి, ఝలిపదాన్తే కార్యాణి, ప్లుతాధికార, సంహితాధికార,
8.3	రుత్వమ్, ఆదేశాః, ఆగమాః, షత్వమ్
8.4	ణత్వమ్, హల్సన్ధయః

వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీ క్రమములో ప్రకరణములలోని ముఖ్య అంశాలు

ప్రథమో భాగః

సంజ్ఞాప్రకరణమ్

పరిభాషాప్రకరణమ్

అచ్సన్ధిప్రకరణమ్

అచ్సన్ధౌ ప్రకృతిభావః

హల్సన్ధిప్రకరణమ్

విసర్గసన్ధిప్రకరణమ్

స్వాదిసన్ధిప్రకరణమ్

అజన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

అవ్యయప్రకరణమ్

స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్

కారకప్రకరణమ్

ద్వితీయో భాగః

అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్

తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్

బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్

ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్

ఏకశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసాన్తప్రకరణమ్

అలుక్సమాసప్రకరణమ్

సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణమ్

తద్ధితాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు చాతురర్థికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు శైషికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్వహతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఛయద్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేష్వార్హీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు కాలాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఠఞ్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేషు భావకర్మార్థాః

తృతీయో భాగః

చతుర్థో భాగః

అష్టాధ్యాయి సూత్రక్రమములో సూత్రసంఖ్యలకు సరియైన కౌముదీ సూత్రసంఖ్యల పట్టిక గ్రంథాంతమున కలదు.

౨౮౨౯. ధాతోః [3.1.౯1]

ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ధాతోః పరః ఆద్యుదాత్తః ప్రత్యయః (స్యాత్)

(సి.కౌ)   ॥ అథ కృదన్తకృత్యప్రకరణమ్ ॥ ఆ తృతీయసమాప్తేరధికారోఽయమ్ । తత్రోపపదం సప్తమీస్థమ్ (కౌముదీ-781) । కృదతిఙ్ (కౌముదీ-374) ॥

(కాశికా) ధాతోః ఇత్యయమధికారో వేదితవయ్ః। ఆతృతీయాధ్యాయపరిసమాప్తేః యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామో ధాతోః ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి తవ్యత్తవ్యానీయరః 3.1.96 ఇతి। కర్తవ్యమ్। కరణీయమ్। ధాతుగ్రహనమనకర్థకం యఙ్విధౌ ధాత్వధికారాత్। కృదుపపదసజ్ఞార్థం తర్హి, అస్మిన్ ధాత్వధికారే తే యథా స్యాతాం, పూర్వత్ర మా భూతామ్ ఇతి। ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞార్థం చ ద్వితీయం ధాతుగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ధాతోః ఇత్యేవం విహితస్య యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్, లూభ్యామ్, లూభిః ఇతి।

.

౨830. వాఽసరూపోఽస్త్రియామ్ [3.1.౯4]

వా అవ్యయమ్ అసరూపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరిభాషేయమ్ । అస్మిన్ధాత్వధికారేఽసరూపోఽపవాదప్రత్యయ ఉత్సర్గస్య బాధకో వా స్యాత్ స్త్ర్యధికారోక్తం వినా ॥

(కాశికా) అస్మిన్ ధాత్వధికారేఽస్మానరూపః ప్రత్యయోఽపవాదో వా బాధకో భవతి స్త్ర్యధికారవిహితప్రత్యయం వర్జయిత్వా। ణ్వుల్తృచౌ 3.1.133 ఉత్సర్గౌ, ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః 3.1.135 ఇత్యపవాదః, తద్విషయే ణ్వుల్తృచౌ 3.1.133 అపి భవతః। విక్షేపకః, విక్షేప్తా, విక్షిపః। అసరూప ఇతి కిమ్? కర్మణ్యణ్ 3.2.1 ఇత్యుత్సర్గః, ఆతోఽనుపసర్గే కః 3.2.3 ఇత్యపవాదః, సనిత్యం బాధకో భవతి। గోదః। కమ్బలదః। న అనుబన్ధకృతమసారూప్యమ్। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? స్త్రియాం క్తిన్ 3.3.94 ఇత్యుత్సర్గః, అ ప్రత్యయాత్ 3.3.102 ఇత్యపవదః, స బాధక ఏవ భవతి। చికీర్షా జిహీర్షా।

.

2831. కృత్యాః [3.1.95]

కృత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయం ణ్వులః ప్రాక్ ॥

(కాశికా) ణ్వుల్తృచౌ 3.1.133 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాణ్ ణ్వుల్సంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, కృత్యసఞ్జ్ఞకాస్తే వేదితవ్యాః। తత్ర ఏవ ఉదాహరిష్యామః। కృత్యప్రదేశః కృత్యైరధికార్థవచనే 2.1.33, కృత్యానాం కర్తరి వా 2.3.71 ఇత్యేవమాదయః।

.

2832. కర్తరి కృత్ [3.4.67]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృత్ప్రత్యయః కర్తరి స్యాదితి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) కృత్సంజ్ఞకాః ప్రత్యయాః కర్తరి కారకే భవన్తి। కృదుత్పత్తివాక్యానామయం శేషః। తత్ర యేషు అర్థనిర్దేశో నాస్తి తత్ర ఇదముపతిష్ఠతే, అర్థాకాఙ్క్షత్వాత్। న ఖ్యున్నాదివాక్యేషు, సాక్షాదర్థనిర్దేశే సతి తేషామ్ నిరాకాఙ్క్షత్వాత్। కారకః। కర్తా। నన్దనః। గ్రాహీ। పచః।

.

2833. తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థాః [3.4.70]

తయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ కృత్య-క్త-ఖలర్థాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతేన భావకర్మణోరేవ స్యుః ॥

(కాశికా) తయోరేవ భావకర్మణోః కృత్యసంజ్ఞాకాః క్తఖలర్థాశ్చ ప్రత్యయా భవన్తి। ఏవకారః కర్తురపకర్షణార్థః। కృత్యాః కర్మణి కర్తవ్యః కటో భవతా। భోక్తవ్య ఓదనో భవతా। భావే ఆశితవ్యం భవతా। శయితవ్యం భవతా। క్తః కర్మణి కృతః కటో భవతా। భుక్త ఓదనో భవతా। భావే ఆసితం భవతా। శయితం భవతా। ఖలర్థాః కర్మణి ఈషత్కరః కటో భవతా। సుకరః। దుష్కరః। భావే ఈషదాఢ్యంభవం భవతా। స్వాఢ్యంభవం భవతా। భావో చాక్రమకేభ్యః ఇత్యనువృత్తేః సకర్మకేభ్యో భావే న భవన్తి।

.

2834. తవ్యత్తవ్యానీయరః [3.1.96]

తవ్యత్-తవ్య-అనీయరః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ధాతోరేతే ప్రత్యయాః స్యుః । తకారరేఫౌ స్వరార్థౌ । ఏధితవ్యమ్ । ఏధనీయం త్వయా । భావే ఔత్సర్గికమేకవచనం క్లీబత్వం చ । చేతవ్యశ్చయనీయో వా ధర్మస్త్వయా ।వసేస్తవ్యత్కర్తరిణిచ్చ

(వార్తికమ్) ॥ వసతీతి వాస్తవ్యః ।కేలిమర ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పచేలిమా మాషాః । పక్తవ్యాః । భిదేలిమాః సరలాః భేత్తవ్యాః । కర్మణి ప్రత్యయః ॥ వృత్తికారస్తు కర్మకర్తరి చాయమిష్యత ఇత్యాహ తద్భాష్యవిరుద్ధమ్ ॥

(కాశికా) ధాతోః 3.1.91 ఇతి వర్తతే। ధాతోః తవ్యత్, తవ్య, అనీయరిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి। తకారరేఫౌ స్వరార్థౌ। కర్తవ్యమ్। కర్తవ్యమ్। కర్ణీయమ్। వసేస్తవ్యత్ కర్తరి ణిచ్చ। వాస్తవ్యః। కేలిమర ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। పచేలిమాః మాషాః। భిదేలిమాని కాష్ఠాని। కర్మకర్తరి చ అయమ్ ఇష్యతే।

.

2835. కృత్యచః [8.4.29]

కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యామ్ ఉపసర్గాత్ కృతి అచః నః ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యాచ ఉత్తరస్య కృత్స్థస్య నస్య ణత్వం స్యాత్ । ప్రయాణీయమ్ । అచః కిమ్ । ప్రమగ్నః ।నిర్విణ్ణస్యోపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అచః పరత్వాభావాదప్రాప్తే వచనమ్ । పరస్య ణత్వమ్ । పూర్వస్య ష్టుత్వమ్ । నిర్విణ్ణః ॥

(కాశికా) కృత్స్థః యో నకారః అచః ఉత్తరః తస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య ణకారాదేశో భవతి। అన, మాన, అనీయ, అని, నిష్ఠాదేశ ఏతే ణత్వం ప్రయోజయన్తి। అన ప్రయాణమ్। పరియాణమ్। ప్రమణమ్। పరిమాణమ్। మాన ప్రయాయమాణమ్। పరియాయమాణమ్। అనీయ ప్రయాణీయమ్। పరియాణీయమ్। అని అప్రయాణిః। అపరియాణిః। ఇని ప్రయాయిణౌ। పరియాయిణౌ। నిష్ఠాదేశ ప్రహీణః। పరిహీణః। ప్రహీణవాన్। పరిహీణవాన్। అచః ఇతి కిమ్? ప్రమగ్నః। పరిభుగ్నః। భుజో కౌటిల్యే, అస్య నిష్ఠాప్రత్యయః, ఓదితశ్చ 8.2.45 ఇతి నిష్ఠానత్వమ్, చోః కుః 8.2.30 ఇతి కుత్వే సిద్ధం పరిభుగ్నః ఇతి। కృత్స్థస్య ణత్వే నిర్విణ్ణస్య ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। నిర్విణ్ణోఽస్మి ఖలసఙ్గేన। నిర్విణ్ణోఽహమత్ర వాసేన।

.

2836. ణేర్విభాషా [8.4.30]

ణేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

రషాభ్యామ్ ఉపసర్గాత్ ణేః కృతి అచః నః విభాషా ణః

(సి.కౌ) ఉపసర్గాస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ణ్యన్తాద్విహితో యః కృత్తస్థస్య నస్య ణో వా స్యాత్ । ప్రయాపణీయమ్ । ప్రయాపనీయమ్ । విహితవిశేషణం కిమ్ । యకావ్యవధానేఽపి యథా స్యాత్ । ప్రయాప్యమాణం పశ్య । ణత్వే దుర ఉపసర్గత్వం నేత్యుక్తమ్ । దుర్యానమ్ । దుర్యాపనమ్ ॥

(కాశికా) ణ్యన్తాద్ యో విహితః కృత్ప్రత్యయః తత్స్థస్య నకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య విభాషా ణకారాదేశో భవతి। ప్రయాపణమ్, ప్రయాపనమ్। పరియాపణమ్, పరియాపనమ్। ప్రయాప్యమాణమ్, ప్రయాప్యమానమ్। ప్రయాపణీయమ్, ప్రయాపనీయమ్। అప్రయాపణిః, అప్రయాపనిః। ప్రయపణౌ, ప్రయాపినౌ, విహితవిశేషణం కిమ్? ప్రయప్యమాణమ్ ఇత్యత్ర యకా వ్యవధానేఽపి యథా స్యాతితి।

.

2837. హలశ్చ ఇజుపధాత్ [8.4.31]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఇచ్-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలాదేరిజుపధాత్కృన్నస్యాచః పరస్య ణో వా స్యాత్ । ప్రకోపణీయమ్ । ప్రకోపనీయమ్ । హలః కిమ్ । ప్రోహణీయమ్ । ఇజుపధాత్కిమ్ । ప్రవపణీయమ్ ॥

(కాశికా) కృత్యచః ఇతి వర్తతే। హలాదిః యో ధాతురిజుపధః తస్మాత్ పరో యః కృత్ప్రత్యయః తత్స్థ నకారస్య అచ ఉత్తరస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య విభాషా ణకారాదేశో భవతి। ప్రకోపణమ్, ప్రకోపనమ్। పరికోపణమ్, పరికోపనమ్। హలః ఇతి కిమ్? ప్రేహణమ్। ప్రోహణమ్। ఇజుపధాతితి కిమ్? ప్రవపణమ్। పరివపణమ్। కృత్యచః ఇతి నిత్యే ప్రాప్తే వికల్పః। అచః ఇత్యేవ, పరిభుగ్నః। ఇజుపధస్య సర్వస్య హలన్తత్వాదిహ హల్గ్రహణమాదివిశేషణమ్।

.

2838. ఇజాదేః సనుమః [8.4.32]

ఇజాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సనుమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సనుమశ్చేద్భవతి తర్హి ఇజాదేర్హలన్తాద్విహితో యః కృత్తస్థస్యైవ । ప్రేఙ్ఖణీయమ్ । ఇజాదేః కిమ్ । మగి సర్పణే । ప్రమఙ్గనీయమ్ । నుమ్గ్రహణమనుస్వారోపలక్షణార్థమ్ । అట్కుప్వాఙ్-(కౌముదీ-197) ఇతి సూత్రేఽప్యేవమ్ । తేనేహ న । ప్రేన్వనమ్ । ఇహ తు స్యాదేవ । ప్రోమ్భణమ్ ॥

(కాశికా) హలః ఇతి వర్తతే, తేన ఇహ సామర్థ్యాత్ తదన్తవిధిః। ఇజాదేః సనుమః హలన్తాద్ ధాతోః విహితో యః కృత్, తత్స్థసయ్ నకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య ణకారో భవతి। ప్రేఙ్ఖణమ్।

ప్రేఙ్ఖణమ్। ప్రేఙ్గణమ్। పరేఙ్గణమ్। ప్రోమ్భణమ్। పరోమ్భణమ్। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఇజాదేరేవ సనుమః, నాన్యస్మాతితి। ప్రమఙ్గనమ్। పరిమఙ్గనమ్। హలః ఇత్యధికారాద్ ణ్యన్తే నిత్యం విధ్యర్థమ్ ఏతన్ న భవతి।

.

2839. వా నింసనిక్షనిన్దామ్ [8.4.33]

వా అవ్యయమ్ నింస-నిక్ష-నిన్దామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం నస్య ణో వా స్యాత్ కృతి పరే । ప్రణింసితవ్యమ్ । ప్రనింసితవ్యమ్ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాతిత్ వర్తతే। నింస నిక్ష నినద ఇత్యేతేషాం నకారస్య ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య వా ణకారాదేశో భవతి। ప్రణింసనమ్, ప్రనింసనమ్। ప్రణిక్షణమ్, ప్రనిక్షణమ్। ప్రణిన్దనమ్, ప్రనిన్దనమ్। ణోపదేశత్వాదేతేషాం నిత్యే ప్రాప్తే వికల్పః।

.

2840. న భాభూపూకమిగమిప్యాయీవేపామ్ [8.4.34]

న అవ్యయమ్ భా-భూ-పూ-కమి-గమి-ప్యాయీ-వేపామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కృన్నస్య ణో న । ప్రభానీయమ్ । ప్రభవనీయమ్ ॥పూఞ ఏవేహ గ్రహణమిష్యతే (వార్తికమ్) ॥ పూజస్తు ప్రపవణీయః సోమః ॥ణ్యన్తాభాదీనాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రభాపనీయమ్ ॥ఖ్యాఞః శస్య యో వేత్యుక్తమ్ (వార్తికమ్) ॥ ణత్వప్రకరణోపరి తద్బోధ్యమ్ । యత్వస్యాసిద్ధత్వేన శకారవ్యవధానాన్న ణత్వమ్ । ప్రఖ్యానీయమ్ ॥

(కాశికా) భా భూ పూ కమి గమి పయాయీ వేప ఇత్యేతేషాముపసర్గస్థాత్ నిమిత్తాదుత్తరస్య కృత్స్థస్య నకారస్య ణకారాదేశో న భవతి। భా ప్రభానమ్। పరిభానమ్। భూ ప్రభవనమ్। పరిభవనమ్। పూ ప్రపవనమ్। పరిపవనమ్। పూగ్రహణేన పూఞ్గ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్। పూఙో హి భవత్యేవ ణత్వమ్, ప్రపవణం సోమస్య ఇతి। కమి ప్రకమనమ్। పరికమనమ్। గమి ప్రగమనమ్। పరిగమనమ్। ప్యాయీ ప్రప్యాయనమ్। పరిప్యాయనమ్। వేప ప్రవేపనమ్। పరివేపనమ్। ణ్యన్తానాం భాదీనాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రభాపనమ్। పరిభాపనమ్।

.

2841. కృత్యల్యుటో బహులమ్ [3.3.113]

కృత్యల్యుటః ప్రథమా-బహువచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్నాన్త్యనేన స్నానీయం చూర్ణమ్ । దీయతేఽస్మై దానీయో విప్రః ॥

(కాశికా) భావే, అకర్తరి చ కారకే ఇతి నివృతమ్। కృత్యసంజ్ఞకాః ప్రత్యయాః ల్యుట్ చ భౌలమర్థేషు భవన్తి। యత్ర విహితాస్ తతోఽన్యత్ర అపి భవన్తి। భావకర్మణోః కృత్యా విహితాః కారకాన్తరేఽపి భవన్తి। స్నానీయం చూర్ణమ్। దానీయో బ్రాహ్మణః। కరణాధికరణయోః భావే చ ల్యుట్। అన్యత్ర అపి భవతి। అపసేచనమ్। అవస్రావణమ్। రాజభోజనాః శాలయః। రాజాచ్ఛాదనాని వాసాంసి। ప్రస్కన్దనమ్। ప్రపతనమ్। బహులగ్రహణాదన్యేఽపి కృతః యథాప్రాప్తమభిధేయం వ్యభిచరన్తి। పాదాభ్యాం హ్రియతే పాదహారకః। గలే చోప్యతే గలేచోపకః।

.

2842. అచో యత్ [3.1.97]

అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తాద్ధాతోర్యత్స్యాత్ । చేయమ్ । జేయమ్ । అజ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమ్ । యోగవిభాగోఽప్యేవమ్ । తవ్యాదిష్వేవ యతోఽపి సుపరత్వాత్ ॥

(కాశికా) అజన్తాద్ ధాతోః యత్ ప్రత్యయో భవతి। తకారో యతోఽనావః 6.1.213 ఇతి స్వరార్థః। గేయమ్। పేయమ్। చేయమ్। జేయమ్। అజ్గ్రహణం కిం యావతా హలన్తాణ్ ణ్యతం వక్ష్యతి? అజన్తభూతపూర్వాదపి యథా స్యాత్, దిత్స్యమ్, ధిత్స్యమ్। తకిశసిచతియతిజనీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్ తకి తక్యమ్। శసి శస్యమ్। చతి చత్యమ్। యతి యత్యమ్। జని జన్యమ్। హనో వా వధ చ। వధ్యమ్, ఘాత్యమ్।

.

2843. ఈద్యతి [6.4.65]

ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యతి పరే ఆత ఈత్స్యాత్ । గుణః । దేయమ్ । గ్లేయమ్ ॥తకిశసిచతియతిజనిభ్యో యద్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ తక్యమ్ । శస్యమ్ । చత్యమ్ । యత్యమ్ । జన్యమ్ । జనేర్యద్విధిః స్వరార్థః । ణ్యతాపి రూపసిద్ధేః । న చ వృద్ధిప్రసఙ్గః । జనివధ్యోశ్చ (కౌముదీ-2512) ఇతి నేషేధాత్ ।హనో వా యద్వధశ్చ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ వధ్యః । పక్షే వక్ష్యమాణో ణ్యత్ । ఘాత్యః ॥

(కాశికా) ఈకారః ఆదేశో భవతి ఆకారన్తస్య అఙ్గస్య యతి పరతః। దేయమ్। ధేయమ్। హేయమ్। స్తేయమ్।

.

2844. పోరదుపధాత్ [3.1.98]

పోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అదుపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పవర్గాన్తాదదుపధాద్యత్స్యాత్ । ణ్యతోఽపవాదః । శప్యమ్ । లభ్యమ్ । నానుబన్ధకృతమసారూప్యమ్ । అతో న ణ్యత్ । తవ్యదాదయస్తు స్యురేవ ॥

(కాశికా) పవర్గాన్తాద్ ధాతోః అకారోపధాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి। ణ్యతోఽపవాదః। శప్ శప్యమ్। లభ లభ్యమ్। పోః ఇతి కిమ్? పాక్యమ్। వాక్యమ్। అదుపధాతితి కిమ్? కోప్యమ్। గోప్యమ్। తపరకరణం తత్కాలార్థమ్। ఆప్యమ్।

.

2845. ఆఙో యి [7.1.65]

ఆఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆఙో లభేః యి నుమ్

(సి.కౌ) ఆఙః పరస్య లభేర్నుమ్ స్యాద్యాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే । నుమి కృతేఽదుపధాత్వాభావాత్ ణ్యదేవ । ఆలమ్భ్యా గౌః ॥

(కాశికా) ఆఙః ఉత్తరస్య లభేః యకారాదిప్రత్యయవిషయే నుమాగమో భవతి। ఆలమ్భ్యా గౌః। ఆలమ్భ్యా వడవా। ప్రాక్ ప్రత్యయోత్పత్తేః నుమి కృతే విహితమదుపధత్వమ్ ఇతి ఋహలోర్ణ్యత్ 3.1.124 ఇతి ణ్యత్ప్రత్యయః, తత్ర కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వేన అన్తస్వరితత్వం భవతి। యతి తు పునరుత్తరపదాద్యుదాత్తత్వం స్యాత్। ఆఙః ఇతి కిమ్? లభ్యమ్। కథమగ్నిష్టోమ ఆలభ్యః ఇతి? సర్వే విధయశ్ ఛన్దసి వికల్ప్యన్తే। అథ వా ఆలభ్యః ఇత్యత్ర నుమి కృతేఽనుషఙ్గలోపః క్రియతే।

.

2846. ఉపాత్ ప్రశంసాయామ్ [7.1.66]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉపాత్ లభేః ప్రశంసాయామ్ యి నుమ్

(సి.కౌ) ఉపలమ్భ్యః సాధుః । స్తుతౌ కిమ్ । ఉపలబ్ధుం శక్య ఉపలభ్యః ॥

(కాశికా) ఉపాదుత్తరస్య లభేః ప్రశంసాయాం గమ్యమానాయాం యకారాదిప్రత్యయవిషయే నుమాగమో భవతి। ఉపలమ్భ్యా భవతా విద్యా। ఉపలమ్భ్యాని ధనాని। ణ్యత్ప్రత్యయాన్తత్వాతన్తస్వరితత్వమ్ ఏవ। ప్రశంసాయామ్ ఇతి కిమ్? ఉపలభ్యమస్మాద్ వృషలాత్ కిఞ్చిత్। పోరదుపధత్వాద్ యత్ప్రత్యయాన్తమ్ ఇదమ్।

.

౨౮౪౭. శకిసహోశ్చ [3.1.౯౯]

శకి-సహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శక్యమ్ । సహ్యమ్ ॥

(కాశికా) శక్ల్ శక్తౌ, షహ మర్షణే, అనయోర్ధాత్వోః యత్ ప్రత్యయో భవతి । శక్యమ్ । సహ్యమ్ ॥

.

౨౮౪౮. గదమదచరయమశ్చానుపసర్గే [3.1.100]

గద-మద-చర-యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గద్యమ్ । మద్యమ్ । చర్యమ్ ।చరేరాఙి చాగురౌ (వార్తికమ్) ॥ ఆచర్యో దేశః । గన్తవ్య ఇత్యర్థః । అగురౌ కిమ్ । ఆచార్యో గురుః । యమేర్నియమార్థమ్ । సోపసర్గాన్మాభూదితి । ప్రయామ్యమ్ । నిపూర్వాత్ప్యాదేవ ॥తేన న తత్ర భవేద్వినిమయయమ్యమితి వార్తికప్రయోగాత్ (వార్తికమ్) ॥ ఏతేనానియమ్యస్య నాయుక్తిః । త్వయా నియమ్యా నను దివ్యచక్షుషేత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్ । నియమే సాధురితి వా ॥

(కాశికా) గద వ్యక్తాయాం వాచి, మదీ హర్షే, చర గతిభక్షణయోః, యమ ఉపరమే, ఏతేభ్యశ్చ అనుపసర్గేభ్యో యత్ ప్రత్యయో భవతి। గద్యమ్। మద్యమ్। చర్యమ్। యమ్యమ్। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ప్రగాద్యమ్। ప్రమాద్యమ్। యమేః పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే అనుపసర్గనియమార్థం వచనమ్। చరేరాఙి చాగురౌ। ఆచర్యో దేశః। అగురౌ ఇతి కిమ్? ఆచార్య ఉపనేతా।

.

౨౮౪౯. అవద్యపణ్యవర్యా గర్హ్యపణితవ్యానిరోధేషు [3.1.101]

అవద్య-పణ్య-వర్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ గర్హ్య-పణితవ్య-అనిరోధేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వదేర్నఞి ఉపపదే వదః సుప్ - (కౌముదీ-2854) ఇతి యత్క్యపోః ప్రాప్తయోర్యదేవ సోఽపి గర్హాయామేవేత్యుభయార్థం నిపాతనమ్ । అవద్యం పాపమ్ । గర్హ్యే కిమ్ । అనుద్యం గురునామ । తద్ధి న గర్హ్యం వచనానర్హం చ । ఆత్మనామ గురోర్నామ నామాతికృపణస్య చ । శ్రేయస్కామో న గృహ్ణీయాజ్జ్యేష్ఠాపత్యకలత్రయోః ॥ ఇతి స్మృతేః । పణ్యా గౌః । వ్యవహర్తవ్యేత్యర్థః । పాణ్యమన్యత్ । స్తుత్యర్హామిత్యర్థః । అనిరోధోఽప్రతిబన్ధస్తస్మిన్విషయే వృఙో యత్ । శతేన వర్యాకన్యా । వృత్యాన్యా ॥

(కాశికా) అవద్య పణ్య వర్యా ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే గర్హ్య పణితవ్య అనిరోధ ఇత్యేతేష్వర్థేషు యథాసఙ్ఖ్యమ్। అవద్యమ్ ఇతి నిపాత్యతే గర్హ్యం చేత్ తద్ భవతి। అవద్యం పాపమ్। అనుద్యమన్యత్।

వదః సుపి క్యప్ చ 3.1.106। పణ్యమ్ ఇతి నిపాత్యతే, పణితవ్యం చేత్ తద్ భవతి। పణ్యః కమ్బలః। పణ్యా గౌః। పాణ్యమన్యత్। వర్యా ఇతి స్త్రియాం నిపాత్యతే, అనిరోధశ్చేద్ భవతి। అనిరోధోऽప్రతిబన్ధః। శతేన వర్యా। సహస్రేణ వర్యా। వృత్యా అన్యా। స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కిమర్థః? వార్యా ఋత్విజః।

.

2850. వహ్యం కరణమ్ [3.1.102]

వహ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వహన్త్యనేనేతి వహ్యం శకటమ్ । కరణం కిమ్ । వాహ్యమ్ । వోఢవ్యమ్ ॥

(కాశికా) వహేర్ధాతోః కరణే యత్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। వహత్యనేన ఇతి వహ్రం శకటమ్। కరణే ఇతి కిమ్? వాహ్రమన్యత్।

.

2851. అర్యః స్వామివైశ్యయోః [3.1.103]

అర్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వామి-వైశ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఋ గతౌ । అస్మాద్యత్ । ణ్యతోపవాదః । అర్యః స్వామీ వైశ్యో వా । అనయోః కిమ్ । ఆర్యో బ్రహ్మణః । ప్రాప్తవ్య ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఋ గతౌ, అస్మాణ్ ణ్యతి ప్రాప్తే స్వామివైశ్యయోః అభిధేయయోః యత్ ప్రత్యయో నిపత్యతే। అర్యః స్వామీ। అర్యో వైశ్యః। యతోऽనావః 6.1.213 ఇత్యాద్యుదాత్తత్వే ప్రాప్తే స్వామిన్యన్తోదాత్తత్వం చ వక్తవ్యమ్। స్వామివైశ్యయోః ఇతి కిమ్? ఆర్యో బ్రాహ్మణః।

.

2852. ఉపసర్యా కాల్యా ప్రజనే [3.1.104]

ఉపసర్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కాల్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రజనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గర్భగ్రహణే ప్రాప్తకాలా చేదిత్యర్థః । ఉపసర్యా గౌః । గర్భాధానార్థం వృషభేణోపగన్తుం యోగ్యేత్యర్థః । ప్రజనే కాల్యేతి కిమ్ । ఉపసార్యా కాశీ । ప్రాప్తవ్యేత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉపసర్యా ఇతి నిపాత్యతే కాల్యా చేత్ ప్రజనే భవతి। ఉపపూర్వాత్ సర్తేః యత్ ప్రత్యయః। ప్రప్తకాలా కాల్యా। ప్రజనః ప్రజననం, ప్రథమగర్భగ్రహణమ్। గర్భగ్రహణే ప్రప్తకాలా। ఉపసర్యా గౌః। ఉపసర్యా వడవా। కాల్యా ప్రజనే ఇతి కిమ్? ఉపసార్యా శరది మధురా।

.

2853. అజర్యం సంగతమ్ [3.1.105]

అజర్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంగతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞ్పూర్వాజ్జీర్యతేః కర్తరి యత్ సంగతం యేద్విశేష్యమ్ । న జీర్యతీత్యజర్యమ్ । తేన సంగతమార్యేణ రామాజర్యం కురు ద్రుతమితి భట్టిః । మృగైరజర్యం జరసోపదిష్టమదేహబన్ధాయ పునర్బబన్ధేత్యత్ర తు సంగతమితి విశేష్యమధ్యాహార్యమ్ । సంగతం కిమ్ । అజరితా కమ్బలః । భావే తు సంగతకర్తృకేఽపి ణ్యదేవ । అజార్యం సంగతేన ॥

(కాశికా) అజర్యమ్ ఇతి నిపాత్యతే, సఙ్గతం చేద్ భవతి। జీర్యతేః నఞ్పూర్వాత్ సఙ్గతే సఙ్గమనే కర్తరి యత్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। న జీర్యతీతి అజర్యమ్। అజర్యమార్యసఙ్గతమ్। అజర్యం నోఽస్తు సఙ్గతమ్। సఙ్గతమ్ ఇతి కిమ్? అజరితా కమ్బలః।

.

2854. వదః సుపి క్యప్ చ [3.1.106]

వదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరసూత్రాదిహ భావ ఇత్యపకృష్యతే । వదేర్భావే క్యప్స్యాచ్చద్యత్ అనుపసర్గే సుప్యుపపదే । బ్రహ్మోద్యమ్ । బ్రహ్మవద్యమ్ । బ్రహ్మ వేదః తస్య వదనమిత్యర్థః । కర్మణి ప్రత్యయావిత్యకే । ఉపసర్గే తు ణ్యదేవ । అనువాద్యమ్ । అపవాద్యమ్ ॥

(కాశికా) అనుపసర్గే ఇతి వర్తతే। వదేర్ధాతోః సుబన్తేః ఉపపదే అనుపసర్గే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యత్ చ। బ్రహ్మోద్యమ్, బ్రహ్మవద్యమ్। సత్యోద్యమ్, సత్యవద్యమ్। సుపి ఇతి కిమ్? వాద్యమ్। అనుపసర్గే ఇత్యేవ, ప్రవాద్యమ్।

.

2855. భువో భావే [3.1.107]

భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్యప్స్యాత్ । బ్రహ్మణో భావో బ్రహ్మభూయమ్ । సుప్యుపపదే ఇత్యేవ । భవ్యమ్ । అనుపసర్గ ఏవ । ప్రభవ్యమ్ ॥

(కాశికా) సుప్యనుపసర్గే ఇత్యనువర్తతే। భవతేర్ధాతోః సుబన్తే ఉపపదేఽనుపసర్గే భావే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। యత్ తు న అనువర్తతే। బ్రహ్మభూయం గతః బ్రహత్వం గతః। దేవభూయం, దేవత్వం గతః। భావగ్రహణముత్తరార్థమ్। సుపి ఇత్యేవ, భవ్యమ్। అనుపసర్గే ఇత్యేవ, ప్రభవ్యమ్।

.

2856. హనస్త చ [3.1.108]

హనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనుపసర్గే సుప్యుపపదే హన్తేర్భావే క్యప్స్యాత్తకాశ్చాన్తాదేశః । బ్రాహ్మణో హననం బ్రహ్మహత్యా । స్త్రీత్వం లోకాత్ ॥

(కాశికా) సుప్యనుపసర్గే ఇతి వర్తతే, భావే ఇతి చ। హన్తేర్ధాతోః సుబన్త ఉపపదేఽనుపసర్గే భావే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి, తకారశ్చాన్తాదేశః। బ్రహమహత్యా। అశ్వహత్యా। సుపి ఇత్యేవ, ఘాతః। ణ్యత్ తు భావే న భవ్త్యనభిధానాత్। అనుపసర్గే ఇత్యేవ, ప్రఘాతో వర్తతే।

.

2857. ఏతిస్తుశాస్వృదృజుషః క్యప్ [3.1.109]

ఏతి-స్తు-శాస్-వృ-దృ-జుషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః క్యప్స్యాత్ ॥

(కాశికా) సుప్యనుపసర్గే భావే ఇతి నివృత్తమ్। సామాన్యేన విధానమే తత్। ఏతి స్తు శాస్ వృ దృ జుషిత్యేతేభ్యః క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। ఇత్యః। స్తుత్యః। శిష్యః। వృత్యః। ఆదృత్యః। జుష్యః। క్యపితి వర్తమానే పునః క్యబ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్। ఓరావశ్యకే 3.1.125 ఇతి ణ్యతం బాధిత్వా క్యబేవ భవతి। అవశ్య స్తుత్యః। వృగ్రహణే వృఞో గ్రహణమ్ ఇష్యతే, న వృఙః। వార్యాః ఋత్విజః। శంసిదుహిగుహిభ్యో వేతి వక్తవ్యమ్। శస్యమ్, శంస్యమ్। దుహ్యమ్, దోహ్యమ్ , గుహ్యమ్, గోహ్యమ్। ఆఙ్పూర్వాదఞ్జేః సంజ్ఞాయాముపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆజ్యం ఘృతమ్। కథముపేయమ్? ఏః ఏతద్ రూపం, న ఇణః।

.

2858. హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ [6.1.71]

హ్రస్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్

(సి.కౌ) ఇత్యః । స్తుత్యః । శాస ఇదఙ్హలోః (కౌముదీ-2486) । శిష్యః । వృ ఇతి వృఞో గ్రహణం న వృఙః । వృత్యః । వృఙస్తు వార్యా ఋత్విజః । ఆదృత్యః । జుష్యః । పునః క్యబుక్తిః పరస్యాపి ణ్యతో బాధనార్థా । అవశ్యస్తుత్యః ।శంసిదుహిగుహిభ్యో వేతి కాశికా (వార్తికమ్) ॥ శస్యమ్ । శంస్యమ్ । దుహ్యమ్ । దోహ్యమ్ । గుహ్యమ్ । గోహ్యమ్ । ప్రశస్యస్య శ్రః (కౌముదీ-2009) ఈడవన్దవృశంసదుహాం ణ్యతః (కౌముదీ-3702) ఇతి సూత్రద్వయబలాచ్ఛంసేః సిద్ధమ్ । ఇతరయోస్తు మూలం మృగ్యమ్ । ఆఙ్పూర్వాదఞ్జేః సంజ్ఞాయాముపసంఖ్యానమ్ ॥ అఞ్జా

వ్యక్తిమృక్షణాదిషు । బాహులకాత్కరణే క్యప్ । అనిదితామ్ - (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । ఆజ్యమ్ ॥

(కాశికా) పితి కృతి పరతో హ్రస్వాన్తస్య ధాతోః తుగాగమో భవతి। అగ్నిచిత్। సోమసుత్। ప్రకృత్య। ప్రహృత్య। ఉపస్తుత్య। హ్రస్వస్య ఇతి కిమ్? ఆలూయ। గ్రామణీః। పితీతి కిమ్? కృతమ్। హృతమ్। కృతీతి కిమ్? పటుతరః। పటుతమః। గ్రామణి బ్రాహ్మణకులమ్ ఇత్యత్ర హ్రస్వస్య బహిరఙ్గస్య అసిద్ధత్వాత్ తుగ్ న భవతి।

.

2859. ఋదుపధాచ్చాక్లృపిచృతేః [3.1.110]

ఋదుపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అక్లృపిచృతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృత్ । వృత్యమ్ । వృధ్ । వృధ్యమ్ । క్లృపిచృత్యోస్తు । కల్ప్యమ్ । చర్త్యమ్ । తపరకరణం కిమ్ । కృత్ । కీర్త్యమ్ । అనిత్యణ్యన్తాశ్చురాదయ ఇతి ణిజభావే ణ్యత్ । ణిజన్తాత్తు యదేవ ॥

(కాశికా) ఋకారోపధాచ్ చ ధాతోః క్యప్ ప్రత్యయో భవతి క్లృపిచృతీ వర్జయిత్వా। వృతు వృత్యమ్। వృధు వృధ్యమక్లృపిచృతేః ఇతి కిమ్? కల్ప్యమ్। చర్త్యమ్। తపరకరణమ్ కిమ్? కృత సంశబ్దనే। ణ్యదేవ భవతి కీర్త్యమ్। పాణౌ సృజేర్ణ్యద్ వక్తవ్యః। పాణిసర్గ్యా రజ్జుః। సమవపూర్వాచ్ చ। సమవసర్గ్యా।

.

2860. ఈ చ ఖనః [3.1.111]

ఈ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ఖనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చాత్క్యప్ । ఆద్గుణః (కౌముదీ-69) । ఖేయమ్ । ఇ చేతి హ్రస్వః సుపఠః ॥

(కాశికా) ఖనేర్ధాతోః క్యప్ ప్రత్యయో భవతి, ఈకారశ్చ అన్తాదేశః। ఖేయమ్। దీర్ఘనిర్దేశః ప్రశ్లేషార్థః। తత్ర ద్వితీయ ఇకారో యే విభాషా 6.4.43 ఇతి ఆత్త్వబాధనార్థః।

.

2861. భృఞోఽసంజ్ఞాయామ్ [3.1.112]

భృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భృత్యాః కర్మకరాః । భర్తవ్యా ఇత్యర్థః । క్రియాశబ్దోఽయం న తు సంజ్ఞా ।సమశ్చ బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ సంభృత్యాః । సంభార్యాః । అసంజ్ఞాయామేవ వికల్పార్థమిదం వార్తికమ్ । అసంజ్ఞాయాం కిమ్ । భార్యా నామ క్షత్రియాః । అథ కథం భార్యా వధూరితి । ఇహ హి సంజ్ఞాయాం సమజ- (కౌముదీ-3276) ఇతి క్యపా భావ్యమ్ । సంజ్ఞాపర్యుదాసస్తు పుంసి చరితార్థః । సత్యం ।

బిభర్తేర్భ్వా ఇతి దీర్ఘాన్తాత్ క్రయాదేర్వా ణ్యత్ । క్యప్ తు భరతేరేవ । తదనుబన్ధకగ్రహణే నాతదనుబన్ధకస్య ఇతి పరిభాషయా ॥

(కాశికా) భృఞో ధాతోః అసంజ్ఞాయాం విషయే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। భృత్యాః కర్మకరాః। భర్తవ్యాః ఇత్యర్థః। అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? భార్యే నామ క్షత్రియః। సమ్భృర్వాద్ విభాషా। సమ్భృత్యాః, సమ్భార్యాః। సంజ్ఞాయాం పుంసి దృష్టత్వాన్ న తే భార్యా ప్రసిధ్యతి। స్త్రియాం భావాధికారోఽస్తి తేన భార్య ప్రసిధ్యతి।

.

2862. మృజేర్విభాషా [3.1.113]

మృజేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మృజేః క్యబ్వా స్యాత్పక్షే ణ్యత్ । మృజ్యః ॥

(కాశికా) మృజేర్ధాతోః విభాషా క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। ఋదుపధత్వాత్ ప్రాప్తవిభాషేయమ్। పరిమృజ్యః, పరిమార్గ్యః।

.

2863. చజోః కు ఘిణ్ణ్యతోః [7.3.52]

చజోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఘిత్-ణ్యతోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) చస్య జస్య చ కుత్వం స్యాత్ ఘితి ణ్యతి చ ప్రత్యయే పరే ॥నిష్ఠాయామనిట ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేనేహ న । గర్జ్యమ్ । మృజేర్వృద్ధిః । మార్గ్యః (కౌముదీ-2473) ॥

(కాశికా) చకారజకారయోః కవర్గాదేశో భవతి ఘితి ణ్యతి చ ప్రత్యయే పరతః। ఘితి పాకః। త్యాగః। రాగః। ణ్యతి పాక్యమ్। వాక్యమ్। రేక్యమ్।

.

2864. న్యఙ్క్వాదీనాం చ [7.3.53]

న్యఙ్క్వాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కుత్వం స్యాత్ । న్యఙ్కుః । నావఞ్చేః (ఉణాదిః 1.17) ఇత్యుప్రత్యయః ॥

(కాశికా) న్యఙ్కు ఇత్యేవమాదీనాం కవర్గాదేశో భవతి। న్యఙ్కుః నావఞ్చేః ఇతి ఉప్రత్యయః। మద్గుః మిమస్జిభ్య ఉః ఇతి మస్జేః ఉప్రత్యయః। భృగుః ప్రథిమదిభ్రస్జాం సమ్ప్రసారణం సలోపశ్చేతి ఉప్రత్యయః। దూరేపాకః, ఫలేపాకః దూరే పచ్యతే స్వయమ్ ఏవ, ఫలే పచ్యతే స్వయమ్ ఏవ। పచాద్యచ్। నిపాతనాద్ వృద్ధిః। తత్పురుషే కృతి బహులమ్ 6.3.14 ఇతి సప్తమ్యా అలుక్। క్షణేపాకః

ఇత్యపి హి కేచిత్ పఠన్తి। దూరేపాకా, ఫలేపాకా ఇత్ టాబన్తమప్రేౕఽధీయతే। ఉకారాన్తావపరే దూరేపాకుః ఫలేపాకుః ఇతి। తేషాముప్రత్యయః నిపాతనాదేవ। తక్రమ్ వక్రమ్ ఇతి పఞ్చతేర్వఞ్చతేశ్చ స్ఫాయితఞ్చివఞ్చి ఇత్యాదినా సూత్రేణ రక్। వ్యతిషఙ్గః వ్యతిషజతీతి పచాద్యచ్। అనుషఙ్గః। అవసర్గః। ఉపసర్గః। శ్వపాకః, మాంసపాకః, కపోతపాకః, ఉలూకపాకః ఇతి కర్మోపదాదణ్ ప్రత్యయః। సంజ్ఞాయా అన్యత్ర అర్ఘః, అవదాహః, నిదాహః। న్యగ్రోధః, వీరుదిత్యత్ర న్యక్పూర్వస్య రుహేః పచాద్యచి, విపూర్వస్య క్విపి ధకారో విధీయతే। న్యగ్రోహయతి న్యగ్రోధః। విరోహయతీతి వీరుత్।

.

2865. రాజసూయసూర్యమృషోద్యరుచ్యకుప్యకృష్టపచ్యావ్యథ్యాః [3.1.114]

రాజసూయ-సూర్య-మృషోద్య-రుచ్య-కుప్య-కృష్టపచ్య-అవ్యథ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే సప్త క్యబన్తా నిపాత్యన్తే । రాజ్ఞా సోతవ్యోఽభిషవద్వారా నిష్పాదయితవ్యః । యద్వా లతాత్మకః సోమో రాజా స సూయతే కణ్డ్యతేఽత్రత్యధికరణే క్యప్ । నిపాతనాద్దీర్ఘః । రాజసూయః । రాజసూయమ్ । అర్ధర్చాదిః । సరత్యాకాశే సూర్యః । కర్తరి క్యప్ । నిపాతనాదుత్వమ్ । యద్వా షూ ప్రేరణే తుదాదిః । సువతి కర్మణి లోకం ప్రేరయతి । క్యపో రుట్ । మృషోపపదాద్వదేః కర్మణి నిత్యం క్యప్ । మృషోద్యమ్ । విశేష్యనిఘ్నోఽయమ్ । ఉచ్ఛ్రాయసౌన్దర్యగుణా మృషోద్యాః । రోచతే రుచ్యః । గుపోరాదేః కత్వం చ సంజ్ఞాయామ్ । సువర్ణరజతభిన్నం ధనం కుప్యమ్ । గోప్యమన్యత్ । కృష్టే స్వయమేవ పచ్యన్తే కృష్టపచ్యాః । కర్మకర్తరి । శుద్ధే తు కర్మణి కృష్టపాక్యాః । న వ్యథతే అవ్యథ్యః ॥

(కాశికా) రాజసుయ సుర్య మృషోద్య రుచ్య కుప్య కృష్టపచ్య అవ్యథ్య ఇత్యేతే శబ్దాః క్యపి నిపాత్యన్తే। రాజ్ఞా సోతవ్యః, రాజా వా ఇహ సూయతే రాజసూయః క్రతుః। సూసర్తిభ్యాం క్యప్, సర్తేరుత్వం, సుబతేర్వా రుడాగమః। సరతి సువతి వ సూర్యః। మృషాపూర్వస్య వదతేః పక్షే యతి ప్రాప్తే నిత్యం క్యబ్ నిపాత్యతే। మృషాపూర్వస్య మృషోద్యమ్। రోచతేఽసౌ రుచ్యః। కర్తరి క్యప్। గుపేరాదేః క్త్వం చ సంజ్ఞాయామ్। కుప్యమ్। గోప్యమన్యత్। కృష్టే పచ్యన్తే కృష్టప్చ్యాః। కర్మకర్తరి నిపాతనమ్। న వ్యథతే అవ్యథ్యః।

.

2866. భిద్యోద్ధ్యౌ నదే [3.1.115]

భిద్య-ఉద్ధ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖిదేరుజ్ఝేశ్చ క్యప్ । ఉజ్ఝేర్ధత్వం చ । ఖినత్తి కూలం ఖిద్యః । ఉజ్ఝత్యుదకముద్ధ్యః । నదే కిమ్ । భేత్తా । ఉజ్ఝితా ॥

(కాశికా) ఖిదేరుజ్ఝేశ్చ క్యప్ నిపాత్యతే నదేఽభిధేయే। ఉజ్ఝేర్ధత్త్వం చ। ఖినత్తి కూలం ఖిద్యః। ఉజ్ఝతి ఉదకముద్ధ్యః। నదే ఇతి కిమ్? భేత్తా। ఉజ్ఝితా।

.

2867. పుష్యసిద్ధ్యౌ నక్షత్రే [3.1.116]

పుష్య-సిద్ధ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నక్షత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికరణే క్యబ్నిపాత్యతే । పుష్యన్త్యస్మిన్నర్థాః పుష్యః । సిధ్యన్త్యస్మిన్సిద్ధ్యః ॥

(కాశికా) పుషేః సిధేశ్చ అధికరణే క్యప్ నిపాత్యతే నక్షత్రే అభిధేయే। పుష్యన్తి అస్మిన్నర్థాః ఇతి పుష్యః। సిధ్యన్తి అస్మిన్నితి సిద్ధ్యః। నక్షత్రే ఇతి కిమ్? పోషణమ్। సేధనమ్।

.

2868. విపూయవినీయజిత్యా ముఞ్జకల్కహలిషు [3.1.117]

విపూయ-వినీయ-జిత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ ముఞ్జ-కల్క-హలిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూఞ్నీఞ్జిభ్యః క్యప్ । విపూయో ముఞ్జః । రజ్జ్వాదికరణాయ శోధయితవ్య ఇత్యర్థః । వినీయః కల్కః । పిష్ట ఓషధివిశేష ఇత్యర్థః । పాపమితి వా । జిత్యో హలిః । బలేన క్రష్టవ్యః ఇత్యర్థః । కృష్టసమీకరణార్థం స్థూలకాష్ఠమ్ । అన్యత్తు విపవ్యమ్ । వినేయమ్ । జేయమ్ ॥

(కాశికా) నిపూయ వినీయ జిత్య ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే యథాసఙ్ఖ్యం ముఞ్జ కల్క హలి ఇత్యేతేషు అర్థేషు వోధ్యేషు। విపూర్వాత్ పవతేర్నయతేశ్చ తథా జయతేర్యతి ప్రాప్తే కర్మణి క్యబ్ నిపాత్యతే। విపూయో ముఞ్జః। విపావ్యమన్యత్। వినీయః క్లః। వినేయమన్యత్। జిత్యో హలిః। జేయమన్యత్।

.

2869. ప్రత్యపిభ్యాం గ్రహేశ్ఛన్దసి [3.1.118]

ప్రతి-అపిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ గ్రహేః సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రతిగృహ్యమ్ । అపిగృహ్యమ్ । లోకే తు ప్రతిగ్రాహ్యమ్ । అపిగ్రాహ్యమ్ ॥

(కాశికా) ప్రతి అపి ఇత్యేవం పూర్వాద్ గ్రహేః క్యప్ ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। మత్తస్య న ప్రతిగృహ్యమ్। తస్మాన్ న అపిగృహ్యమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? ప్రతిగ్రాహ్యమ్। అపిగ్రాహ్యమ్।

.

౭౮౭౦. పదాస్వైరిబాహ్యాపక్ష్యేషు చ [3.1.119]

పద-అస్వైరి-బాహ్యా-పక్ష్యేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అవగృహ్యమ్ । ప్రగృహ్యం పదమ్ । అస్వైరీ పరతన్త్రః । గృహ్యకాః శుకాః । పఞ్జరాదిబన్ధనేన పరతన్త్రీకృతా ఇత్యర్థః । బాహ్యాయామ్ । గ్రామగృహ్యా సేనా । గ్రామబహిర్భూతేత్యర్థః । స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్పుంనపుంసకయోర్న । పక్షే భవః పక్ష్యః । దిగాదిత్వాద్యత్ । ఆర్యైర్గృహ్యతే ఆర్యగృహ్యః । తత్పక్షాశ్రిత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) పదే అస్వైరిణి బాహ్యాయాం పక్ష్యే చర్థే గ్రహేర్ధాతోః క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। పదే తావత్ ప్రగృహ్యం పదమ్, యస్య ప్రగృహ్యసంజ్ఞా విహితా। అవగృహ్యం పదమ్, యస్య అవగ్రహః క్రియతే। అస్వైరీ పరతన్త్రః। గృహ్యకా ఇమే। గృహీతకా ఇత్యర్థః। బాహ్యాయమ్ గ్రామగృహ్యా సేనా। నగరగృహ్యా సేనా। గ్రామ(అగరాభ్యాం బహిర్భూతా ఇత్యర్థః। స్త్రీలిఙ్గః నిర్దేశాదన్యత్ర న భవతి। పక్షే భవః పక్ష్యః। వాసుదేవగృహ్యాః। అర్జునగృహ్యాః। తత్పక్షాశ్రితాః ఇత్యర్థః।

.

౭౮౭౧. విభాషా కృవృషోః [3.1.120]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కృవృషోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) క్యప్స్యాత్ । కృత్యమ్ । వృష్యమ్ । పక్షే ॥

(కాశికా) కృఞో వృషశ్చ విభాషా క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। కరోతేర్ణ్యతి ప్రాప్తే వర్షతేః ఋదుపధత్వాత్ నిత్యే క్యపి ప్రాప్తే విభాషార్భ్యతే। కృత్యమ్, కార్యమ్। వృష్యమ్, వర్ష్యమ్।

.

౭౮౭౨. ఋహలోర్ణ్యత్ [3.1.124]

ఋ-హలోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ణ్యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋవర్ణాన్తాద్ధలన్తాచ్చ ధాతోర్ణ్యత్స్యాత్ । కార్యమ్ । వర్ష్యమ్ ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యర్థే షష్ఠీ। ఋవర్ణాన్తాద్ ధాతోర్హలన్తాచ్ చ ణ్యత్ ప్రత్యయో భవతి। కార్యమ్। హార్యమ్। ధార్యమ్ వాక్యమ్। పాక్యమ్।

.

౭౮౭౩. యుగ్యం చ పత్రే [3.1.121]

యుగ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పత్రం వాహనమ్ । యుగ్యో గౌః । అత్ర క్యప్ కుత్వం చ నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) యుగ్యమ్ ఇతి నిపాత్యతే పత్రం చేత్ తద్ భవతి। పతత్యనేన ఇత్ పత్రం వాహనముచ్యతే। యుగ్యో గౌః। యుగ్యోఽశ్వః। యుగ్యో హస్తీ। యుజేః క్యప్ కుత్వం చ నిపాత్యతే। పత్రే ఇతి కిమ్? యోగ్యమన్యత్।

.

2874. అమావస్యదన్యతరస్యామ్ [3.1.122]

అమావస్యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అమోపపదాద్వసేరధికరణే ణ్యత్ । వృద్ధౌ సత్యాం పాక్షికో హ్రస్వశ్చ నిపాత్యతే । అమా సహ వసతోఽస్యాం చన్ద్రార్కావమావస్యా । అమావాస్యా । ఋహలోర్ణ్యత్ (కౌముదీ-2872) । చజోః (కౌముదీ-2863) ఇతి కుత్వమ్ । పాక్యమ్ ।పాణౌ సృజేర్ణ్యద్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఋదుపధలక్షణస్య క్యపోఽపవాదః । పాణిభ్యాం సృజ్యతే పాణిసర్గ్యా రజ్జుః ।సమవపూర్వాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ సమవసర్గ్యా ॥

(కాశికా) అమాశబ్దః సహార్థే వర్తతే। తస్మిన్నుపపదే వసేర్ధాతోః కాలేఽధికరణే ణ్యత్ ప్రత్యయో భవతి, తత్ర అన్యతరస్యాం వృద్ధ్యభావో నిపాత్యతే। సహ వసతోఽస్మిన్ కాలే సూర్యాచన్ద్రమసౌ ఇతి అమావాస్య, అమావస్యా। ఏకదేశవికృతస్య అనన్యత్వాదమావాస్యాయా వా 4.3.30 ఇత్యత్ర అమావస్యాశబ్దస్య అపి గ్రహణం భవతి। అమావసోరహం ణ్యతోర్నిపాతయామ్యవృద్ధితామ్। తథైకవృత్తితా తయోః స్వరశ్చ మే ప్రసిధ్యతి।

.

2875. న క్వాదేః [7.3.59]

న అవ్యయమ్ క్వాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్వాదేర్ధాతోశ్చజోః కుత్వం న । గర్జ్యమ్ । వార్తికకారస్తు చజోః- (కౌముదీ-2863) ఇతి సూత్రే నిష్ఠాయామనిట ఇతి పూరయిత్వా న క్వాదేః (కౌముదీ-2875) ఇత్యాది ప్రత్యాచఖ్యౌ । తేన అర్జితర్జిప్రభృతీనాం న కుత్వమ్ । నిష్ఠాయాం సేట్త్వాత్ । గ్రుచుగ్లుఞ్చుప్రభృతీనాం తు క్వాదిత్వేఽపి కుత్వం స్యాదేవ । సూత్రమతే తు యద్యపి విపరీతం ప్రాప్తం తథాపి యథోత్తరం మునీనాం ప్రామాణ్యమ్ ॥

(కాశికా) కవర్గాదేః ధాతోః చజోః కవర్గాదేశో న భవతి। కూజో వర్తతే। ఖర్జః। గర్జః। కూజ్యమ్ భవతా। ఖర్జ్యమ్, గర్జ్యమ్ భవతా।

.

౽౮౭౬. అజివ్రజ్యోశ్చ [౭.౩.౬౦]

అజివ్రజ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) న కుత్వమ్ । సమాజః । పరివ్రాజః ॥

(కాశికా) అజి వ్రజి ఇత్యేతయోశ్చ కవర్గాదేశో న భవతి। సమాజః। ఉదాజః। వ్రజి పరివ్రాజః। పరివ్రాజ్యమ్। అజేస్ తు అజేర్వ్యఘఞపోః 2.4.56 ఇతి వీభావస్య విధానాత్ ణ్యతి న అస్తి ఉదాహరణమ్।

.

౽౮౭౭. భుజన్యుబ్జౌ పాణ్యుపతాపయోః [౭.౩.౬౧]

భుజన్యుబ్జౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ పాణ్యుపతాపయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరేతౌ నిపాతౌ । భుజ్యతేఽనేనేతి భుజః పాణిః । హలశ్చ (కౌముదీ-3300) ఇతి ఘఞ్ । న్యుబ్జన్త్యస్మిన్నితి న్యుబ్జః । ఉపతాపో రోగః । పాణ్యుపతాపయోః కిమ్ । భోగః । సముద్గః ॥

(కాశికా) భుజ న్యుబజిత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే పాణౌ ఉపతాపే చ। భుజ్యతే అనేన ఇతి భుజః పాణిః। హలశ్చ 3.3.121 ఇతి ఘఞ్। తత్ర కుత్వాభావో గుణాభావశ్చ నిపాత్యతే। ఉబ్జ ఆర్జవే। న్యుబ్జితాః శేరతేఽస్మిన్నితి న్యుబ్జః ఉపతాపః, రోగః। తథైవ ఘఞి కుత్వాభావో నిపాత్యతే। పాణ్యుపతాపయోః ఇతి కిమ్? భోగః। సముద్గః।

.

౽౮౭౮. ప్రయాజానుయాజౌ యజ్ఞాఙ్గే [౭.౩.౬౽]

ప్రయాజానుయాజౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ యజ్ఞాఙ్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ నిపాతౌ యజ్ఞాఙ్గే । పఞ్చ ప్రయాజాః । త్రయోఽనుయాజాః । యజ్ఞాఙ్గే కిమ్ । ప్రయాగః । అనుయాగః ॥

(కాశికా) ప్రయాజ అనుయాజ ఇత్యేతౌ నిపాత్యేతే యజ్ఞాఙ్గే। పఞ్చ ప్రయాజాః పఞ్చ అనుయాజాః। త్వమగ్నే ప్రయాజానాం పశ్చాత్ త్వం పురస్తాత్। యజ్ఞాఙ్గే ఇతి కిమ్? ప్రయాగః। అనుయాగః। ప్రయాజానుయాజగ్రహణం ప్రదర్శనార్థమ్, అన్యత్ర అప్యేవం ప్రకారే కుత్వం న భవతి। ఏకాదశోపయాజాః, ఉపాంశుయాజమన్తరా యజతి అష్టౌ పత్నీసంయాజా భవన్తి, ఋతుయాజైశ్చరన్తి ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

2879. వఞ్చేర్గతౌ [7.3.63]

వఞ్చేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్వం న । వఞ్చ్యమ్ । గతౌ కిమ్ । వఙ్క్యం కాష్ఠమ్ । కుటిలాకృతమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) వఞ్చేః అఙ్గస్య గతౌ వర్తమానస్య కవర్గాదేశో న భవతి। వఞ్చ్యం వఞ్చన్తి వణిజః। గతౌ ఇతి కిమ్? వఙ్కం కాష్ఠమ్। కుటిలమ్ ఇత్యర్థః।

.

2880. ఓక ఉచః కే [7.3.64]

ఓకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉచేర్గుణకుత్వే నిపాత్యేతే కే పరే । ఓకః శకున్తవృషలౌ । ఇగుపధలక్షణః కః । ఘఞా సిద్ధేఽన్తోదాత్తార్థమిదమ్ ॥

(కాశికా) ఉచేర్ధాతోః కే ప్రత్యయే ఓకః ఇతి నిపాత్యతే। కిమ్ పునరత్ర నిపాత్యతే? కుత్వం గుణశ్చ। న్యోకః శకున్తః। న్యోకో గృహమ్। కర్తరి ఇగుపధలక్షణః కః ప్రత్యయః। అధికరణాదౌ తు కారకాన్తరే ఘఞర్థే కవిధానమ్ ఇతి। కిమర్థం పునరయం ఘఞ్యేవ న వ్యుత్పద్యతే? స్వరార్థమన్తోదాత్తోఽయమ్ ఇష్యతే, ఘఞి సతి ఆద్యుదాత్తః స్యాత్। దివౌకసః, జలౌకసః ఇత్యేవమాదావప్యసుని ప్రత్యయే ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి కుత్వం ద్రష్టవ్యమ్।

.

2881. ణ్య ఆవశ్యకే [7.3.65]

ణ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆవశ్యకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్వం న । అవశ్యపాచ్యమ్ ॥

(కాశికా) ణ్యే పరతః ఆవశ్యకేఽర్థే కవర్గో న భవతి। అవశ్యపాచ్యమ్। అవశ్యవాచ్యమ్। అవశ్యరేచ్యమ్। ఆవశ్యకే ఇతి కిమ్? పాక్యమ్। వాక్యమ్। రేక్యమ్।

.

2882. యజయాచరుచప్రవచర్చశ్చ [7.3.66]

యజయాచరుచప్రవచర్చః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ణ్యే కుత్వం న । యాజ్యమ్ । యాచ్యమ్ । రోచ్యమ్ । ప్రవాచ్యం గ్రన్థవిశేషః । ఋచ్ । అర్చ్యమ్ । ఋదుపధత్వేఽప్యత ఏవ జ్ఞాపకాత్ ణ్యత్ ।త్యజేశ్చ (వార్తికమ్) ॥ త్యాజ్యమ్ । త్యజిపూజ్యోశ్చేతి

కాశికా । తత్ర పూజేర్గ్రహణం చిన్త్యమ్ । భాష్యానుక్తత్వాత్ । ణ్యత్ప్రకరణే త్యజేరుపసంఖ్యానమితి హి భాష్యమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) యజ యాచ రుచ ప్రవచ ఋచ ఇత్యేతేషాం ణ్యే పరతః కవర్గాదేశో న భవతి। యజ యాజ్యమ్। యాచ యాచ్యమ్। రుచ రోచ్యమ్। ప్రవచ ప్రవాచ్యమ్। ఋచ అర్చ్యమ్। ఋదుపధాదపి ఋచేరత ఏవ నిపాతనాత్ ణ్యత్ భవతి। ప్రవచగ్రహణం శబ్దసంజ్ఞార్థమ్। ప్రవాచ్యో నామ పాఠవిశేషోపలక్షితో గ్రన్థోఽస్తి। అపరే పునరాహుః, ఉపసర్గపూర్వస్య నియమార్థమ్, ప్రపూర్వస్య ఏవ వచేరశబ్దసంజ్ఞాయాం కుత్వప్రతిషేధో యథా స్యాత్, అన్యోపసర్గపూర్వస్య మా భూతితి। అవివాక్యమహః ఇతి పఠన్తి। ఏతత్ తు విశేష ఏవ ఇష్యతే, దశరాత్రస్య యద్ దశమమహః। అన్యత్ర అవివాచ్యమ్ ఏవ భవతి। ణ్యతి ప్రతిషేధే త్యజేరుపసఙ్ఖ్యానమ్। త్యాజ్యమ్।

.

౨౮౮౩. వచోఽశబ్దసంజ్ఞాయామ్ [౭.౩.౬౭]

వచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అశబ్దసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాచ్యమ్ । శబ్దాఖ్యాయాం తు వాక్యమ్ ॥

(కాశికా) వచోఽశబ్దసంజ్ఞాయాం ణ్యతి పరతః కుత్వం న భవతి। వాచ్యమాహ। అవాచ్యమాహ। అశబ్దసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? అవఘుషితం వాక్యమాహ।

.

౨౮౮౪. ప్రయోజ్యనియోజ్యౌ శక్యార్థే [౭.౩.౬౮]

ప్రయోజ్యనియోజ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ శక్యార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రయోక్తుం శక్యః ప్రయోజ్యః । నియోక్తుం శక్యో నియోజ్యో భృత్యః ॥

(కాశికా) ప్రయోజ్య నియోజ్య ఇత్యేతౌ శబ్దౌ శక్యార్థే నిపాత్యేతే। శక్యః ప్రయోక్తుమ్ ప్రయోజ్యః। శక్యో నియోక్తుమ్ నియోజ్యః। శక్యార్థే ఇతి కిమ్? ప్రయోగ్యః। నియోగ్యః।

.

౨౮౮౫. భోజ్యం భక్ష్యే [౭.౩.౬౯]

భోజ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భక్ష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భోగ్యమన్యత్ ॥ణ్యత్ప్రకరణే లపిదభిభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ లాప్యమ్ । దభిర్ధాతుష్వపఠితోఽపి వార్తికబలాత్స్వీకార్యః । దాభ్యః ॥

(కాశికా) భోజ్యమ్ నిపాత్యతే భక్ష్యేఽభిధేయే। భోజ్యః ఓదనః। భోజ్యా యవాగూః। ఇహ భక్ష్యమభ్యవహార్యమాత్రమ్। భక్ష్యే ఇతి కిమ్? భోగ్యః కమ్బలః।

.

2886. ఓరావశ్యకే [3.1.125]

ఓః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆవశ్యకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉవర్ణాన్తాద్ధాతోర్ణ్యత్స్యాదవశ్యంభావే ద్యోత్యే । లావ్యమ్ । పావ్యమ్ ॥

(కాశికా) అవశ్యం భావః ఆవశ్యకమ్। ఉవర్ణాన్తాద్ ధాతోః ణ్యత్ ప్రత్యయో భవతి ఆవశ్యకే ద్యోత్యే। యతోఽపవాదః। లావ్యమ్। పావ్యమ్। అవశ్యకే ఇతి కిమ్? లవ్యమ్। ఆవశ్యకే ద్యోత్యే ఇతి చేత్, స్వరసమాసానుపపత్తిః, అవశ్యలావ్యమ్, అవశ్యపావ్యమ్ ఇతి? నైష దోషః। మయూరవ్యం సకాదిత్వాత్ సమాసః। ఉత్తరపదప్రకృతిస్వరే చ యత్నః కరిష్యతే।

.

2887. ఆసుయువపిరపిలపిత్రపిచమశ్చ [3.1.126]

ఆసుయు-వపి-రపి-లపి-త్రపి-చమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) షుఞ్ । ఆసావ్యమ్ । యు మిశ్రణే । యావ్యమ్ । వాప్యమ్ । రాప్యమ్ । త్రాప్యమ్ । చామ్యమ్ ॥

(కాశికా) ఆఙ్పూర్వాత్ సునోతేః యు వపి రపి లపి త్రపి చమ ఇత్యేతేభ్యశ్చ ణ్యత్ ప్రత్యయో భవతి। యతోఽపవాదః ఆసావ్యమ్। యావ్యమ్। వాప్యమ్। రాప్యమ్। లాప్యమ్। త్రాప్యమ్। ఆచామ్యమ్। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। దభి దాభ్యమ్।

.

2888. ఆనాయ్యోఽనిత్యే [3.1.127]

ఆనాయ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనిత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆఙ్పూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశశ్చ నిపాత్యతే । దక్షిణాగ్నివిశేష ఏవేదమ్ । స హి గార్హపత్యాదానీయతేఽనియతశ్చ సతతమప్రజ్వలనాత్ । ఆనేయోఽన్యో ఘటాదిః వైశ్యకులాదేరానీతో దక్షిణాగ్నిశ్చ ॥

(కాశికా) ఆనాయ్యః ఇతి నిపాత్యతే అనిత్యేఽభిధేయే। నయతేరాఙ్పూర్వాణ్ ణ్యదాయాదేశౌ నిపాత్యేతే। ఆనాయ్యో దక్షిణాగ్నిః। రూఢిరేషా। తస్మాద్ నిత్యవిశేషే దక్షిణాగ్నావేవ అవతిష్ఠతే। తస్య చ అనిత్యత్వం నిత్యమజాగరణాత్। యశ్చ గార్హపత్యాదానీయతే దక్షిణాగ్నిరాహవనీయేన సహ

ఏకయోనిః, తత్ర తన్ నిపాతనం, న దక్షిణాగ్ని మాత్రే। తస్య హి యోనిర్వికల్ప్యతే వైశ్యకులాద్ విత్తవతో భ్రాష్ట్రాద్వా గార్హపత్యాద్ వా ఇతి। ఆనాయ్యోఽనిత్య ఇతి చేద్ దక్షిణాగ్నౌ కృతం భవేత్। ఏకయోనౌ తు తం విద్యాదానేయో హ్యన్యథా భవేత్।

.

२८८९. ప్రణాయ్యోఽసంమతౌ [3.1.128]

ప్రణాయ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసంమతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంమతిః ప్రీతివిషయీభవనం కర్మవ్యాపారః । తథా భోగేష్వాదరోఽపి సంమతిః । ప్రణాయ్యశ్చోరః । ప్రీత్యనర్హ ఇత్యర్థః । ప్రణాయ్యోఽన్తేవాసీ । విరక్త ఇత్యర్థః । ప్రణేయోఽన్యః ॥

(కాశికా) అవిద్యమానా సమ్మతిరస్మిన్నిత్యసమ్మతిః। సమ్మననం సమమతిః, సమ్మతతా, పూజా। ప్రణాయ్యః ఇతి నిపాత్యతేఽసమ్మతావభిధేయే। ప్రణాయ్యశ్చోరః। అసమ్మతౌ ఇతి కిమ్? ప్రణేయోఽన్యః। యద్యేవం కథమ్ ఏతత్, జ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ పితా బ్రహ్మ బ్రూయాత్ ప్రణాయ్యాన్తేవాసినే, న అన్యస్మై కస్మైచన ఇతి? సమ్మతిరభిలాషోఽప్యుచ్యతే। తదభావేన నిష్కామతయా అసమ్మతిరన్తేవాసీ భవతి। తస్మై నిష్కామాయ మోక్షార్థం యతమానాయాన్తేవాసినే ప్రణాయ్యాయ బ్రహ్మ బ్రూయాతితి యుజ్యతే।

.

२८९०. పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యా మానహవిర్నివాససామిధేనీషు [3.1.129]

పాయ్య-సాన్నాయ్య-నికాయ్య-ధాయ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ మాన-హవిర్-నివాస-సామిధేనీషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) మీయతేఽనేన పాయ్యం మానమ్ । ణ్యత్ ధాత్వాదేః పత్వం చ । ఆతో యుక్ (కౌముదీ-2761) ఇతి యుక్ । సమ్యఙ్ నీయతే హోమార్థమగ్నిం ప్రతీతి సాన్నాయ్యం హవిర్విశేషః । ణ్యదాయాదేశః సమో దీర్ఘశ్చ నిపాత్యతే । నిచీయతేఽస్మిన్ధాన్యాదికం నికాయో నివాసః । అధికరణే ణ్యత్ ఆయ్ ధాత్వాదేః కుత్వం చ నిపాత్యతే । ధీయతేఽనయా సమిదితి ధాయ్యా ఋక్ ॥

(కాశికా) పాయ్యాదయః శబ్దా నిపాత్యన్తే యథాసఙ్ఖ్యం మానే హవిషి నివాసే సామిధేన్యాం చ అభిధేయాయామ్। పాయ్య ఇతి మాఙో ణ్యత్ప్రత్యయః, ఆదేః పత్వం చ నిపాత్యతే మానే। పాయ్యం మానమ్ మేయమన్యత్। సమ్పూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశావుపసర్గదీర్ఘత్వం చ నిపాత్యతే। సానాయ్యం హవిః। సంనేయమన్యత్। రూఢిత్వాచ్ చ హవిర్విశేష ఏవ అవతిష్ఠతే। నిపూర్వాచ్ చినోతేః

ణ్యదాయాదేశావాదికువం చ నిపాత్యతే। నికాయ్యో నివాసః। నిచేయమన్యత్। సామిధేనీశబ్ద ఋగ్విశేషస్య వాచకః। తత్ర చ ధాయ్యా ఇతి న సర్వా సామిధేనీ ఉచ్యతే, కిం తర్హి, కాచిదేవ। రూఢిశబ్దో ప్రాయమ్। తథా చ అసామిధేన్యామపి దృశ్యతే, ధాయ్యాః శంసత్యగ్నిర్నేతా తం సోమక్రతుభిః ఇతి।

.

౨౮౯౧. క్రతౌ కుణ్డపాయ్యసంచాయ్యౌ [3.1.130]

క్రతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కుణ్డపాయ్య-సంచాయ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) కుణ్డేన పీయతేఽస్మిన్సోమః కుణ్డపాయ్యః క్రతుః । సంచీయతేఽసౌ సంచాయ్యః ॥

(కాశికా) కుణ్డపాయ్య సఞ్చాయ్య ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే క్రతావభిధేయే। కుణ్డశబ్దే తృతీయాన్త ఉపపదే పిబతేర్ధాతోరధికరణే యత్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే యుక్ చ। కుణ్డేన పీయతేఽస్మిన్ సోమః ఇతి కుణ్డపాయ్యః క్రతుః। యతోఽనావః ఇతి స్వరః। సమ్పూర్వాచ్ చినోతేః ణ్యదాయాదేశౌ నిపాత్యేతే। సఞ్చీయతేఽస్మిన్ సోమః ఇతి సఞ్చాయ్యః క్రతుః। క్రతౌ ఇతి కిమ్? కుణ్డపానమ్। సఞ్చేయః।

.

౨౮౯౨. అగ్నౌ పరిచాయ్యోపచాయ్యసమూహ్యాః [3.1.131]

అగ్నౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరిచాయ్య-ఉపచాయ్య-సమూహ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అగ్నిధారణార్థే స్థలవిశేషే ఏతే సాధవః । అన్యత్ర తు పరిచేయమ్ । ఉపచేయమ్ । సంవాహ్యమ్ ॥

(కాశికా) పరిచాయ్య ఉపచాయ్య సమూహ్య ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే అగ్నావభిధేయే। పరిపూర్వతుపపూర్వాచ్ చ చినోతేర్ణ్య దాయాదేశౌ నిపాత్యేతే। పరిచాయ్యమ్। ఉపచాయ్యః। సమ్పూర్వాద్ వహేః సమ్ప్రసారణం దీర్ఘత్వం చ నిపాత్యతే। సమూహ్యం చిన్వీత పశుకామః। అగ్నౌ ఇతి కిమ్? పరిచేయమ్। ఉపచేయమ్। సంవాహ్యమ్।

.

౨౮౯౩. చిత్యాగ్నిచిత్యే చ [3.1.132]

చిత్య-అగ్నిచిత్యే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చీయతేఽసౌ చిత్యోఽగ్నిః । అగ్నేశ్చయనమగ్నిచిత్యా । ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషు కృత్యాశ్చ (కౌముదీ-2817) । త్వయా గన్తవ్యమ్ । గమనీయమ్ । గమ్యమ్ । ఇహ లోటా బాధా మాభూదితి పునః కృత్యవిధిః స్త్ర్యధికారాదూర్ధ్వం వాసరూపవిధిః క్వచిన్నేతి జ్ఞాపయతి । తేన

క్త్ల్యుట్తుమున్ఖలర్థేషు నేతి సిద్ధమ్ ।అర్హే కృత్యతృచశ్చ (కౌముదీ-2822) । స్తోతుమర్హః స్తుత్యః, స్తుతికర్మ । స్తోతా, స్తుతికర్తా । లిఙా బాధా మాభూదితి కృత్యతృచోర్విధిః ॥

(కాశికా) చిత్యశబ్దోఽగ్నిచిత్యాశబ్దశ్చ నిపాత్యేతే। నీయతేఽసౌ చిత్యోఽగ్నిః। అగ్నిచయనమ్ ఏవ అగ్నిచిత్యా। భావే యకరప్రత్యయః తుక్ చ। తేన అనతోదాత్తత్వం భవతి। అగ్నావిత్యేవ। చేయమన్యత్।

.

౨౮౯౪. భవ్యగేయప్రవచనీయోపస్థానీయజన్యాప్లావ్యాపాత్యా వా [3.4.68]

భవ్య-గేయ-ప్రవచనీయ-ఉపస్థానీయ-జన్య-ఆప్లావ్య-ఆపాత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే కృత్యాన్తాః కర్తరి వా నిపాత్యన్తే । పక్షే తయోరేవేతి సకర్మకాత్కర్మణి అకర్మకాత్తు భావే జ్ఞేయాః । భవతీతి భవ్యః । భవ్యమనేన వా । గాయతీతి గేయః సామ్నామయమ్ । గేయం సామానేన వా ఇత్యాది । శకి లిఙ్ చ (కౌముదీ-2823) । చాత్కృత్యాః । వోఢుం వశక్యో వోఢవ్యః । వహనీయో వాహ్యః । లిఙా బాధా మాభూదితి కృత్యోక్తిః ॥ లాఘవాదనేనైవ జ్ఞాపనసంభవే ప్రైషాదిసూత్రే కృత్యాశ్చేతి సుత్యజమ్ । అర్హే కృత్యతృచోర్గ్రహణం చ । ఇతి కృదన్తకృత్యప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) భవ్యాదయః శబ్దాః కర్తరి వా నిపాత్యన్తే। తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థాః 3.4.70। ఇతి భావకర్మణోః ప్రాప్తయోః కర్తా చ వాచ్యః పక్షే ఉచ్యతే। భవత్యసౌ భవ్యః, భవ్యమనేన ఇతి వా। గేయో మాణవకః సామ్నామ్, గేయాని మాణవకేన సామాని ఇతి వా। ప్రవచనీయో గురుః స్వాధ్యాయస్య, ప్రవచనీయో గురుణా స్వాధ్యాయ ఇతి వా। ఉపస్థానీయోఽన్తేవాసీ గురోః, ఉపస్థానీయః శిష్యేణ వా గురుః। జాయతేఽసౌ జన్యః, జన్యమనేన ఇతి వా। ఆప్లవతేఽసావాప్లావ్యః, ఆప్లావ్యమనేన ఇతి వా। ఆపతతి అసావాపాత్యః, ఆపాత్యమనేన ఇతి వా।

.

౨౮౯౫. ణ్వుల్తృచౌ [3.1.133]

ణ్వుల్-తృచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ పూర్వకృదన్తప్రకరణమ్ ॥ ధాతోరేతౌ స్తః । కర్తరి కృత్ (కౌముదీ-2832) ఇతి కర్త్రర్థే । యువోరనాకౌ (కౌముదీ-1247) । కారకః । కర్తా । వోఢుమర్హో వోఢా । కారికా । కర్త్రీ । గాఙ్కుటా - (కౌముదీ-2461) ఇతి ఙిత్త్వమ్ । కుటితా । అఙ్ణిదిత్యుక్తేర్న ఙిత్త్వమ్ । కోటకః । విజ ఇట్ (కౌముదీ-2536) । విజితా । హనస్తోఽచిణ్ణలోః (కౌముదీ-2574) । ఘాతకః । ఆతో యుక్ (కౌముదీ-2761) । దాయకః । నోదాత్తోపదేశస్య (కౌముదీ-2763) ఇతి న వృద్ధిః । శమకః ।

దమకః । అనిటస్తు నియామకః । జనివధ్యోశ్చ (కౌముదీ-2512) । జనకః । వధ హింసాయామ్ । వధకః । రధిజభోరచి (కౌముదీ-2302) । రన్ధకః । జమ్భకః । నేట్యలిటి రధేః (కౌముదీ-2516) । రధితా । రద్ధా । మస్జినశోః (కౌముదీ-2517) ఇతి నుమ్ । మఙ్క్తా । నంష్టా । నశితా । రభేరశబ్లిటోః (కౌముదీ-2581) । రమ్భకః । రబ్ధా । లభేశ్చ (కౌముదీ-2582) । లమ్భకః । లబ్ధా । తీషసహ- (కౌముదీ-2340) ఇతి వేట్ । ఏషితా । ఏష్టా । సహితా । సోఢా । దరిద్రాతేరాలోపః । దరిద్రితా । ణ్వులి న । దరిద్రాయకః । కృత్యల్యుట (కౌముదీ-2841) ఇత్యేవ సూత్రమస్తు । యత్ర విహితాస్తతోఽన్యత్రాపి స్యురిత్యర్థాత్ । ఏవం చ బహులగ్రహణం యోగవిభాగేన కృన్మాత్రస్యార్థవ్యభిచారార్థమ్ । పాదాభ్యాం హ్రియతే పాదహారకః । కర్మణి ణ్వుల్ ।క్రమేః కర్తర్యాత్మనేపదవిషయాత్కృత ఇణ్నిషేధో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ ప్రక్రన్తా ॥ కర్తరీతి కిమ్ । ప్రక్రమితవ్యమ్ । ఆత్మనేపదేతి కిమ్ । సంక్రమితా । అనన్యభావే విషయశబ్దః । తేన అనుపసర్గాద్వా (కౌముదీ-2716) ఇతి వికల్పార్హస్య న నిషేధః । క్రమితా । తదర్హత్వమేవ తద్విషయత్వమ్ । తేన క్రన్తేత్యపీతి కేచిత్ । గమేరిట్- (కౌముదీ-2401) ఇత్యత్ర పరస్మైపదగ్రహణం తఙానయోరభావం లక్షయతి । సంజిగమిషితా । ఏవం న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః (కౌముదీ-2348) । వివృత్సితా । యఙన్తాత్ ణ్వుల్ । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాన్న వృద్ధిః । పాపచకః । యఙ్లుగన్తాత్తు పాపాచకః ॥

(కాశికా) ధాతోః ఇతి వర్తతే। సర్వధాతుభ్యో ణ్వుల్తృచౌ ప్రత్యయౌ భవతః। కారకః। కర్తా। హారకః। హర్తా। చకారః సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థః, తుశ్ ఛన్దసి 5.3.59, తురిష్ఠేమేయస్సు 6.4.154 ఇతి।

.

౭౮౯౬. నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణిన్యచః [3.1.134]

నన్ది-గ్రహి-పచాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ల్యు-ణిని-అచః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నన్ద్యాదేర్ల్యుర్గ్రహ్యాదేర్ణినిః పచాదేరచ్ స్యాత్ । నన్దయతీతి నన్దనః । జనమర్దయతీతి జనార్దనః । మధుసూదనః । విశేషేణ భీషయతీతి విభీషణః । లవణః । నన్ద్యాదిగణే నిపాతనాణ్ణత్వమ్ । గ్రాహీ । స్థాయీ । మన్త్రీ । విశయీ । వృద్ధ్యాభావో నిపాతనాత్ । విషయీ । ఇహ షత్వమపి । పరిభావీ । పరిభవీ । పాక్షికో వృద్ధ్యభావో నిపాత్యతే । పచాదిరాకృతిగణః । శివశమరిష్టస్య కరే (కౌముదీ-3489) కర్మణి ఘటోఽఠచ్ (కౌముదీ-1836) ఇతి సూత్రయోః కరోతేర్ఘటేశ్చాచ్ ప్రయోగాత్ । అచ్ ప్రత్యయే పరే యఙోలుగ్విధానాచ్చ । కేషాంచిద్బాధకబాధనార్థః । పచతీతి పచః । నదట్ । చోరట్ । దేవట్ । ఇత్యాదయష్టితః । నదీ । చోరీ । దేవీ । దీవ్యతేః । ఇగుపధ - (కౌముదీ-2897) ఇతి కః ప్రాప్తః । న్యఙ్క్వాదిషు పాఠాత్ జ్ఞాపకోఽపి । యఙోఽచి చ (కౌముదీ-2650) ఇతి లుక్ । న ధాతులోప - (కౌముదీ-2656) ఇతి గుణవృద్ధినిషేధః । చేక్రియః । నేన్యః । లోలువః । పోపువః ।

మరీమృజః ।చరిచలిపతివదీనాం వా ద్విత్వమచ్యాక్చాభ్యాసస్యేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆగమస్య దీర్ఘత్వసామర్థ్యాదభ్యాసప్రాప్తో హలాదిః శేషః (కౌముదీ-2179) చ న । చరాచరః । చలాచలః । పతాపతః । వదావదః ।హన్తేర్ఘత్వం చ (వార్తికమ్) ॥ ఘత్వమభ్యాసస్య ఉత్తరస్య తు అభ్యాసాచ్చ (కౌముదీ-2430) ఇతి కుత్వమ్ । ఘనాఘనః ।పాటేర్ణిలుక్చోక్చ దీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య (వార్తికమ్) ॥ పాటుపటః ॥ పక్షే చరః । చలః । పతః । వదః । హనః । పాటః । రాత్రేః కృతి - (కౌముదీ-1008) ఇతి వా ముమ్ । రాత్రించరః । రాత్రచరః ।

(కాశికా) ఆదిశబ్దః ప్రయేకం సమ్బధ్యతే। త్రిభ్యో గణేభ్యః త్రయః ప్రత్యయాః యథాసఙ్ఖ్యం భవన్తి। నన్ద్యాऽదిభ్యో ల్యుః, గ్రహాదిభ్యో ణినిః, పచాదిభ్యోऽచ్। నన్దిగ్రహపచాదయశ్చ న ధాతుపాఠతః సన్నివిష్టా గృహ్యన్తే, కిం తర్హి, నన్దన రమణ ఇత్యేవమాదిషు ప్రాతిపదికగణేషు అపోద్ధృత్య ప్రకృతయో నిర్దిశ్యన్తే। నన్దివాసిమదిదూషిసాధివర్ధిశోభిరోచిభ్యో ణ్యన్తేభ్యః సంజ్ఞాయామ్। నన్దనః। వాసనః। మదనః। దూషణః। సాధనః। వర్ధనః। శోభనః। రోచనః। సహితపిదమేః సంజ్ఞాయామ్। సహనః। తపనః। దమనః। జల్పనః। రమణః। దర్పణః। సఙ్క్రన్దనః। సఙ్కర్షణః। జనార్దనః। యవనః। మధుసూదనః। విభీషణః। లవణః। నిపాతనాణ్ ణత్వమ్। చిత్తవినాశనః। కులదమనః। శత్రుదమనః। ఇతి నన్ద్యాదిః। గ్రహ। ఉత్సహ। ఉద్దస। ఉద్భాస। స్థా। మన్త్ర। సమ్మర్ద। గ్రాహీ। ఉత్సాహీ। ఉద్దాసో। ఉద్భాసీ। స్థాయీ। మన్త్రీ। సమ్మర్దీ। రక్షశ్రువసవపశాం నౌ। నిరక్షీ। నిశ్రావీ। నివాసీ। నివాపీ। నిశాయీ। యాచివ్యాహృసంవ్యాహృవ్రజవదవసాం ప్రతిషిద్ధానామ్। అయాచీ। అవ్యాహారీ। అసంవ్యాహారీ। అవ్రాజీ। అవాదీ। అవాసీ। అచామచిత్తకర్తృకాణామ్। ప్రతిషిద్ధానామ్ ఇత్యేవ। అకారీ। అహారీ। అవినాయీ। అవిశాయీ। విశయీ। విశయీ దేశే। విశయో, విషయీ దేశః। అభిభావీ భూతే। అభిభావీ। అపరాధీ। ఉపరోధీ। పరిభవీ। పరిభావీ। ఇతి గ్రహాదిః। పచ। వప। వద। చల। శల। తప। పత। నదట్। భషట్। వస। గరట్। ప్లవట్। చరట్। తరట్। చోరట్। గ్రాహట్। జర। మర। క్షర। క్షమ। సూదట్। దేవట్। మోదట్। సేవ। మేష। కోప। మేధా। నర్త। వ్రణ। దర్శ। దంశ। దమ్భ। జారభరా। శ్వపచ। పచాదిరాకృతిగణః। అజ్విధిః సర్వధాతుభ్యః పఠ్యన్తే చ పచాదయః। అణ్బాధనార్థమ్ ఏవ స్యాత్ సిధ్యన్తి శ్వపచాదయః।

.

౨౮౯౭. ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః [3.1.135]

ఇగుపధ-జ్ఞా-ప్రీ-కిరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కః స్యాత్ । క్షిపః । లిఖః । బుధః । కృశః । జ్ఞః । ప్రీణాతీతి ప్రియః । కిరతీతి కిరః । వాసరూపవిధినా ణ్వుల్తృచావపి । క్షేపకః । క్షేప్తా ॥

(కాశికా) ఇగుపధేభ్యః జానాతేః ప్రీణాతేః కిరతేశ్చ కప్రత్యయః భవతి। విక్షిపః। విలిఖః। బుధః। కృశః। జానాతీతి జ్ఞః। ప్రీణాతీతి ప్రియః। కిరతీతి కిరః। దేవసేవమేషాదయః పచాదౌ పఠితవ్యాః।

.

౨౮౯౮. ఆతశ్చోపసర్గే [3.1.136]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కః స్యాత్ ।శ్యాద్వ్యధా - (కౌముదీ-2903) ఇతి ణస్యాపవాదః । సుగ్లః । ప్రజ్ఞః ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తేభ్యో ధాతుభ్యః ఉపసర్గ ఉపపదే కప్రత్యయో భవతి। ణస్యాపవాదః। ప్రస్థః। సుగ్లః। సుమ్లః।

.

౨౮౯౯. పాఘ్రాధ్మాధేట్దృశః శః [3.1.137]

పా-ఘ్రా-ధ్మా-ధేట్-దృశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పిబతీతి పిబః । జిఘ్రః । ధమః । ధయః । ధయా కన్యా । ధేటష్టిత్త్వాత్ స్తనన్ధయీతి ఖశీవ జీప్ ప్రాప్తః । ఖశోఽన్యత్ర నేష్యత ఇతి హరదత్తః । పశ్యతీతి పశ్యః ॥ఘ్రః సంజ్ఞాయాం న (వార్తికమ్) ॥ వ్యాఘ్రాదిభిః - (కౌముదీ-735) ఇతి నిర్దేశాత్ ॥

(కాశికా) పాదిభ్యో ధాతుభ్యః ఉపసర్గే ఉపపదే శప్రత్యయో భవతి। ఉత్పిబః। విపిబః। ఉజ్జిఘ్రః। విజిఘ్రః। ఉద్ధమః। విధమః। ఉద్ధయః। విధయః। ఉత్పశ్యః। విపశ్యః। ఉపసర్గే ఇతి కేచిన్ న అనువర్తయన్తి। పశ్యతీతి పశ్య। జిఘ్రతేః సంజ్ఞాయాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వ్యాఘ్రః।

.

౨౯౦౦. అనుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దధారిపారివేద్యుదేజిచేతిసాతిసాహిభ్యశ్చ [3.1.138]

అనుపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లిమ్ప-విన్ద-ధారి-పారి-వేది-ఉదేజి-చేతి-సాతి-సాహిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శః స్యాత్ । లిమ్పః । విన్దః । ధారయః । పారయః । వేదయః । ఉదేజయః । చేతయః । సాతిః సుఖార్థః । సాత్రో హేతుమణ్ణ్యన్తః । సాతయః । వాఽసరూపన్యాయేన క్విపి । సాత్ పరమాత్మా । సాత్వన్తో భక్తాః । షహ మర్షణే చురాదిః । హేతుమణ్ణ్యన్తో వా । సాహయః । అనుపసర్గాత్కిమ్ ।

ప్రలిపః ।నౌ లిమ్పేర్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ నిలిమ్పా దేవాః ।గవాదిషు విదేః సంజ్ఞాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ గోవిన్దః । అరవిన్దమ్ ॥

(కాశికా) అనుపసర్గేభ్యో లిమ్పాఽఽదిభ్యః శప్రత్యయో భవతి। లిమ్పతీతి లిమ్పః। విన్దతి తి విన్దః। ధారయతీతి ధారయః। పారయతీతి పారయః। వేదయతీతి వేదయః। ఉదేజాతీతి ఉదేజయః। చేతయతీతి చేతయః। సాతిః సౌత్రో ధాతుః। సాతయః। సాహయః। అనుపసర్గాదితి కిమ్। ప్రలిపః। నౌ లిమ్పేరితి వక్తవ్యమ్। నిలిమ్పా నామ దేవాః। గవాదిషు విన్దేః సంజ్ఞాయామ్। గోవిన్దః। అరవిన్దః।

.

౨౯౦౧. దదాతిదధాత్యోర్విభాషా [3.1.139]

దదాతి-దధాత్యోః పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శః స్యాత్ । దదః । దధః । పక్షే వక్ష్యమాణో ణః । అనుపసర్గాదిత్యేవ । ప్రదః । ప్రధః ॥

(కాశికా) దాఞో ధాఞశ్చ విభాషా శప్రత్యయో భవతి। ణస్య అపవాదః। దదః, దాయః। దధః, ధాయః। అనుపసర్గాతిత్యేవ, ప్రదః, ప్రధః।

.

౨౯౦౨. జ్వలితికసన్తేభ్యో ణః [3.1.140]

జ్వలితి-కసన్తేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇతి శబ్ద ఆద్యర్థః । జ్వలాదిభ్యః కసన్తేభ్యో ణః స్యాద్వా । పక్షేఽచ్ । జ్వాలః । జ్వలః । చాలః । చలః । అనుపసర్గాదిత్యేవ । ఉజ్జ్వలః ।తనోతేరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇహానుపసర్గాదితి విభాషేతి చ న సంబధ్యతే । అవతనోతీత్యతానః ॥

(కాశికా) ఇతిశబ్దః ఆద్యర్థః। జ్వల దీప్తౌ ఇత్యేవమాదిభ్యో ధాతుభ్యః కస గతౌ ఇత్యేవమన్తేభ్యో విభాషా ణప్రత్యయో భవతి। అచోఽపవాదః। జ్వాలః, జ్వలః। చాలః, చలః। అనుపసర్గాతిత్యేవ, ప్రజ్వలః। తేనోతేర్ణస్య ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అవతనోతీతి అవతానః।

.

౨౯౦౩. శ్యాద్వ్యధాస్రుసంస్ర్వతీణవసాఽవహృలిహశ్లిషశ్వసశ్చ [3.1.141]

శ్యా-ఆత్-వ్యధ-ఆస్రు-సంస్రు-అతీణ్-అవసా-అవహృ-లిహ-శ్లిష-శ్వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శ్యైఙ్ప్రభృతిభ్యో నిత్యం ణః స్యాత్ । శ్యైఙోఽవస్యతేశ్చాదన్తాత్వాత్సిద్ధే పృథగ్గ్రహణముపసర్గే కం బాధితుమ్ । అవశ్యాయః । ప్రతిశ్యాయః । ఆత్ । దాయః । ధాయః । వ్యాధః । స్రు గతౌ । ఆఙ్పూర్వః సంపూర్వశ్చ । ఆస్రావః । సంస్రావః । అత్యాయః । అవసాయః । అవహారః । లేహః । శ్లేషః । శ్వాసః ॥

(కాశికా) అనుపసర్గాదితి, విభాషా ఇతి చ నివృత్తమ్। శ్యైఙః, ఆకారాన్తేభ్యశ్చ ధాతుభ్యః, వ్యధ ఆస్రౌ సంస్రౌ అతీణవసా అవహృ లిహ శ్లిష శ్వస ఇత్యేతేభ్యశ్చ ణ ప్రత్యయో భవతి। ఆకారాన్తత్వాదేవ శ్యాయతేః ప్రత్యత్యే సిద్ధే పునర్వచనం బాధకబాధనార్థమ్। ఉపసర్గే కం బాధిత్వాఽయమ్ ఏవ భవతి। అవశ్యాయః। ప్రతిశ్యాయః। దాయః। ధాయః। వ్యాధః। ఆస్రావః। సంస్రావః। అత్యాయః। అవసాయః। అవహారః। లేహః। శ్లేషః। శ్వాసః।

.

౨౯౦౪. దున్యోరనుపసర్గే [3.1.142]

దున్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణః స్యాత్ । దునోతీతి దావః । నీసాహచర్యాత్సానుబన్ధాద్దునోతేరేవ ణః । దవతేస్తు పచాద్యచ్ । దవః । నయతీతి నాయః । ఉపసర్గే తు ప్రదవః । ప్రణయః ॥

(కాశికా) దునోతేర్నయతేశ్చ అనుపసర్గే ణప్రత్యయో భవతి। దునోతీతి దావః। నయతీతి నాయః। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ప్రదవః। ప్రణయః।

.

౨౯౦౫. విభాషా గ్రహః [3.1.143]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణో వా । పక్షేఽచ్ । వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । తేన జలచరే గ్రాహః । జ్యోతిషి గ్రహః ॥ భవతేశ్చేతి కాశికా ॥ భవో దేవః సంసారశ్చ । భావాః పదార్థాః । భాష్యమతే తు ప్రాప్త్యర్థాచ్చురాదిణ్యన్తాదచ్ । భావః ॥

(కాశికా) విభాషా గ్రహేః ధాతోః ణప్రత్యయో భవతి। అచః అపవాదః। గ్రాహః, గ్రహః। వ్యవస్థితవిభాషా చ ఇయమ్। జలచరే నిత్యం గ్రాహః। జ్యోతిషి నేష్యతే, తత్ర గ్రహః ఏవ। భవతేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। భవతీతి భావః, భవః।

.

౨౯౦౬. గేహే కః [3.1.144]

గేహే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గేహే కర్తరి గ్రహేః కః స్యాత్ । గృహ్ణాతి ధాన్యాదికమితి గృహమ్ । తాత్స్థ్యాద్గృహాదారాః ॥

(కాశికా) గ్రహేర్ధాతోః కప్రత్యయో భవతి గేహే కర్తరి। గృహం వేశ్మ। తాత్స్థ్యాత్ దారాశ్చ। గృహ్ణన్తీతి గృహాః దారాః। గృహాణి వేశ్మాని।

.
౨౯౦౭. శిల్పిని ష్వున్ [3.1.145]

శిల్పిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ష్వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాకౌశలం శిల్పం తద్వతి ష్వున్ స్యాత్ ।నృతిఖనిరఞ్జిభ్య ఏవ (వార్తికమ్) ॥ నర్తకః । నర్తకీ । ఖనకః । ఖనకీ ।అసి అకేఽనే చ రఞ్జేర్నలోపో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ రజకః । రజకీ । భాష్యమతే తు నృతిఖనిభ్యామేవ ష్వున్ । రఞ్జేస్తు క్వున్శిల్పిసంజ్ఞయోః (కౌముదీ-ఉ190) ఇతి క్వున్ । టాప్ । రజికా । పుంయోగే తు రజకీ ॥

(కాశికా) ధాతోః ష్వున్ ప్రత్యయో భవతి శిల్పిని కర్తరి। నృతిఖనిరఞ్జిభ్యః పరిగణనం కర్తవ్యమ్। నర్తకః। ఖనకః। రజకః। నర్తకీ। ఖనకీ। రజకీ। రఞ్జేరనునాసికలోపశ్చ।

.
౨౯౦౮. గస్థకన్ [3.1.146]

గః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ థకన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గాయతేస్థకన్ స్యాత్ । శిల్పిని కర్తరి । గాథకః ॥

(కాశికా) గాయతేః థకన్ ప్రత్యయో భవతి శిల్పిని కర్తరి। గాథకః, గాథికా।

.
౨౯౦౯. ణ్యుట్ చ [3.1.147]

ణ్యుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గాయనః । టిత్త్వాద్గాయనీ ॥

(కాశికా) చకారేణ గః ఇత్యనుకృష్యతే। గాయతేః ణ్యుట్ ప్రత్యయో భవతి శిల్పిని కర్తరి। గాయనః, గాయనీ। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.
౨౯౧౦. హశ్చ వ్రీహికాలయోః [3.1.148]

హః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వ్రీహి-కాలయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) హాకో హాజశ్చ ణ్యుట్ స్యాత్ వ్రీహౌ కాలే చ కర్తరి । జహాత్యుదకమితి హాయనో వ్రీహిః । జహాతి భావానితి హాయనో వర్షమ్ । జిహీతే ప్రాప్నోతి వా ॥

(కాశికా) చకారేణ ణ్యుడనుకృష్యతే । జహాతేర్జిహీతేశ్చ ధాతోర్ణ్యుట్ ప్రత్యయో భవతి, వ్రీహౌ కాలే చ కర్తరి । హాయనా నామ వ్రీహయః - జహత్యుదకమితి కృత్వా । కాలే - హాయనః, సంవత్సరః, జిహీతే భావానితి కృత్వా ।

.

2911. ప్రుసృల్వః సమభిహారే వున్ [3.1.149]

ప్రు-సృ-ల్వః ప్రథమా-బహువచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)సమభిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమభిహారగ్రహణేన సాధుకారిత్వం లక్ష్యతే । ప్రవకః । సరకః । లవకః ॥

(కాశికా) ప్రు సృ లూ ఇత్యేతేభ్యః ధాతుభ్యః సమభిహారే వున్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రవకః। సరకః। లవకః। సమభిహారగ్రహణేన అత్ర సధుకారిత్వం లక్ష్యతే। సాధుకారిణి వున్ విధానాత్ సకృదపి యః సుష్ఠు కరోతి తత్ర భవతి। బహుశో యో దుష్టం కరోతి తత్ర న భవతి।

.

2912. ఆశిషి చ [3.1.150]

ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆశీర్విషయార్థవృత్తేర్ధాతోర్వున్ స్యాత్కర్తరి । జీవతాత్-జీవకః । నన్దతాత్ - నన్దకః । ఆశీః ప్రయోక్తుర్ధర్మః । ఆశాసితుః పిత్రాదేరియముక్తిః ॥

(కాశికా) ఆశిషి గమ్యమానాయాం ధాతుమాత్రాత్ వున్ ప్రత్యయో భవతి। జీవతాత్ జీవకః। నన్దతాత్ నన్దకః। ఆశీః ప్రార్థనావిశేషః। స చ ఇహ క్రియావిషయః। అముష్యాః క్రియాయాః కర్తా భవేతిత్యేవమాశాస్యతే। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

2913. కర్మణ్యణ్ [3.2.1]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే ధాతోరణ్ ప్రత్యయః స్యాత్ । ఉపపదసమాసః । కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః । ఆదిత్యం పశ్యతీత్యాదావనభిధానాన్న ।శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణః (వార్తికమ్) ॥ అణోఽపవాదార్థం వార్తికమ్ । మాంసశీలా । మాంసకామా । మాంసభక్షా । కల్యాణాచారా ॥ఈక్షిక్షమిభ్యాం చ (వార్తికమ్) ॥ సుఖప్రతీక్షా । బహుక్షామా । కథం తర్హి గఙ్గాధరభూధరాదయః । కర్మణః శేషత్వవివక్షాయాం భవిష్యన్తి ॥

(కాశికా) త్రివిధం కర్మ, నిర్వర్త్యం, వికార్యం, ప్రాప్యం చేతి। సర్వత్ర కర్మణి ఉపపదే ధాతోః అణ్ ప్రత్యయో భవతి। నిర్వర్త్యం తావత్ కుమ్భకారః। నగరకారః। వికార్యమ్ కాణ్డలావః। శరలావః। ప్రాప్యమ్

వేదాధ్యాయః। చర్చాపారః। గ్రామం గచ్ఛతి, ఆదిత్యం పశ్యతి, హిమవన్తం శృణోతి ఇత్యత్ర న భవతి, అనభిధానాత్। శీలికామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ వక్తవ్యమ్। మాంసశీలః, మాంసశీలా। మాంసకామః, మాంసకామా। మాంసభక్షః, మాంసభక్షా। కల్యాణాచారః, కల్యాణాచారా। ఈక్షక్షమిభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। సుఖప్రతీక్షః, సుఖప్రతీక్షా। బహుక్షమః, బహుక్షమా।

.

2914. హ్వావామశ్చ [3.2.2]

హ్వావామః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ స్యాత్ । కాపవాదః । స్వర్గహ్వాయః । తన్తువాయః । ధాన్యమాయః ॥

(కాశికా) హ్వేఞ్ స్పర్ధాయాం శబ్దే చ, వేఞ్ తన్తుసన్తానే, మాఙ్ మానే ఇత్యేతేభ్యశ్చ కర్మణ్యుపపదే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। కప్రత్యయస్య అపవాదః। స్వర్గహ్వాయః। తన్తువాయః। ధాన్యమాయః।

.

2915. ఆతోఽనుపసర్గే కః [3.2.3]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదన్తాద్ధాతోరనుపసర్గాత్కర్మణ్యుపపదే కః స్యాన్నాఽణ్ । ఆతో లోపః । గోదః । పార్ష్ణిత్రమ్ । అనుపసర్గే కిమ్ । గోసందాయః ।కవిధౌ సర్వత్ర సంప్రసారణిభ్యో డః (వార్తికమ్) ॥ బ్రహ్మ జినాతి బ్రహ్మజ్యః । సర్వత్రగ్రహణాత్ ఆతశ్చోపసర్గే (కౌముదీ-2898) । ఆహ్వః । ప్రహ్వః ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తేభ్యః అనుపసర్గేభ్యః కర్మణ్యుపపదే కప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। గోదః। కమ్బలదః। పార్ష్ణిత్రమ్। అఙ్గులిత్రమ్। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? గోసన్దాయః। వడవాసన్దాయః।

.

2916. సుపి స్థః [3.2.4]

సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్థః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుపీతి యోగో విభజ్యతే । సుపి ఉపపదే ఆదన్తాత్కః స్యాత్ । ద్వాభ్యాం పిబతీతి ద్విపః । సమస్థః । విషమస్థః । తతః - స్థః ॥ సుపి తిష్ఠతేః కః స్యాత్ । ఆరమ్భసామర్థ్యాద్భావే । ఆఖూనాముత్థానమాఖూత్థః ॥

(కాశికా) సుబన్తే ఉపపదే తిష్ఠతేః కప్రత్యయో భవతి। సమస్థః। విషమస్థః। అత్ర యోగవిభాగః కర్తవ్యః సుపి ఇతి। సుపి ఆకారాన్తేభ్యః కప్రత్యయో భవతి। ద్వాభ్యామ్ పిబతీతి ద్విపః। పాదపః। కచ్ఛపః। తతః స్థః ఇతి। స్థశ్చ సుపి కప్రత్యయో భవతి। కిమర్థమ్ ఇదమ్? కర్తరి పూర్వయోగః। అనేన భావేఽపి

యథా స్యాత్। ఆఖూనాముత్థానమాఖూత్థః। శలభోత్థః। ఇతి ఉత్తరం కర్మణి ఇతి చ సుపి ఇతి చ ద్వయమప్యనువర్తతే। తత్ర సకర్మకేషు ధాతుషు కర్మణి ఇత్యేతదుపతిష్ఠతే। అన్యత్ర సుపి ఇతి।

.

౨౫౧7. ప్రష్ఠోఽగ్రగామిని [౮.3.౯౨]

ప్రష్ఠః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అగ్రగామిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతిష్ఠత ఇతి ప్రష్ఠో గౌః । అగ్రతో గచ్ఛతీత్యర్థః । అగ్రేతి కిమ్ । ప్రస్థః ॥

(కాశికా) ప్రష్ఠః ఇతి నిపాత్యతే అగ్రగామిని అభిధేయే। ప్రతిష్ఠతే ఇతి ప్రష్ఠః అశ్వః। అగ్రతో గచ్ఛతి ఇత్యర్థః। అగ్రగామిని ఇతి కిమ్? ప్రస్థే హిమవతః పుణ్యే। ప్రస్థో వ్రీహీణామ్।

.

౨౫౧8. అమ్బామ్బగోభూమిసవ్యాపద్విత్రికుశేకుశఙ్క్వఙ్గుమఞ్జిపుఞ్జిపరమేబర్హిర్దివ్యగ్నిభ్యః స్థః [౮.3.౯7]

అమ్బ-ఆమ్బ-గో-భూమి-సవ్య-అప-ద్వి-త్రి-కు-శేకు-శఙ్కు-అఙ్గు-మఞ్జి-పుఞ్జి-పరమే-బర్హిస్-దివి-అగ్నిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ స్థః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్థ ఇతి కప్రత్యయాన్తస్యానుకరణమ్ । షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా । ఏభ్యః స్థస్య సస్య షః స్యాత్ । ద్విష్ఠః । త్రిష్ఠః । ఇత ఊర్ధ్వం కర్మణి సుపీతి ద్వయమప్యనువర్తతే । తత్రాకర్మకేషు సుపీత్యస్య సంబన్ధః ॥

(కాశికా) అమ్బ ఆమ్బ గో భూమి సవ్య అప ద్వి త్రి కు శేకు శఙ్కు అఙ్గు మఞ్జి పుఞ్జి పరమే బర్హిస్ దివి అగ్ని ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య స్థశబ్దసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। అమ్బష్ఠః। ఆమ్బష్ఠః। గోష్ఠః। భూమిష్ఠః। సవ్యేష్ఠః। అపష్ఠః। ద్విష్ఠః। త్రిష్ఠః। కుష్ఠః। శేకుష్ఠః। శఙ్కుష్ఠః। అఙ్గుష్ఠః। మఞ్జిష్ఠః। పుఞ్జిష్ఠః। పరమేష్ఠః। వర్హిష్ఠః। దివిష్ఠః। అగ్నిష్ఠః। స్థాస్థిన్స్థూణామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। సవ్యేష్ఠాః। పరమేష్ఠీ। సవ్యేష్ఠుసారథిః।

.

౨౫౧౯. తున్దశోకయోః పరిమృజాపనుదోః [3.౨.5]

తున్ద-శోకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పరిమృజ-అపనుదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) తున్దశోకయోః కర్మణోరుపపదయోరాభ్యాం కః స్యాత్ ।ఆలస్యసుఖాహరణయోరితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తున్దం పరిమార్ష్టీతి తున్దపరిమృజోఽలసః । శోకాపనుదః । సుఖస్యాహర్తా । అలసాదన్యత్ర తున్దపరిమార్జ ఏవ । యశ్చ సంసారాసారత్వోపదేశేన శోకమపనుదతి స

శోకాపనోదః ।కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మూలాని విభుజతి మూలవిభుజో రథః । ఆకృతిగణోఽయమ్ । మహీధ్రః । కుధ్రః । గిలతీతి గిలః ॥

(కాశికా) తున్దశోకయోః కర్మణోరుపపదయోః పరిమృజాపనుదోః ధాత్వోః కప్రత్యయో భవతి। తున్దపరిమృజ ఆస్తే। శోకాపనుదః పుత్రో జాతః। ఆలస్య సుఖాహరణయోః ఇతి వక్తవ్యమ్। అలసస్తున్దపరిమృజ ఉచ్యతే। తున్దపరిమార్జః ఏవ అన్యః। సుఖస్య అహర్తా శోకాపనుదః। శోకాపనోదః ఏవ అన్యః। కప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్యః ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। మూలాని విభుజతీతి మూలవిభుజో రథః। నఖముచాని ధనూంషి। కాకగుహాస్తిలాః। కౌ మోదతే కుముదమ్।

.

2920. ప్రే దాజ్ఞః [3.2.6]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దాజ్ఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దారూపాజ్జానాతేశ్చ ప్రోపసృష్టాత్కర్మణ్యుపపదే కః స్యాత్ । అణోఽపవాదః । సర్వప్రదః । పథిప్రజ్ఞః । అనుపసర్గ ఇత్యుక్తేః ప్రాదన్యస్మిన్సతి న కః । గోసంప్రదాయః ॥

(కాశికా) సోపసర్గార్థ ఆరమ్భః। దదాతేః జానాతేశ్చ ధాతోః ప్రేణోపసృష్టాత్ కర్మణ్యుపపదే కప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। సర్వప్రదః। పథిప్రజ్ఞః। ప్రే ఇతి కిమ్? గోసన్దాయః।

.

2921. సమి ఖ్యః [3.2.7]

సమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఖ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోసంఖ్యః ॥

(కాశికా) సోపసర్గార్థః ఆరమ్భః। సంపూర్వాత్ ఖ్యా ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోః కర్మణ్యుపపదే కప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। గాం సంచష్టే గోసఙ్ఖ్యః।

.

2922. గాపోష్టక్ [3.2.8]

గాపోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ టక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుపసృష్టాభ్యామాభ్యాం టక్ స్యాత్కర్మణ్యుపపదే । సామగః । సామగీ । ఉపసర్గే తు సామసంగాయః ॥పిబతేః సురాశీధ్వోరితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సురాపీ । శీధుపీ । అన్యత్ర క్షీరపా బ్రాహ్మణీ । సురాం పాతి రక్షతీతి సురాపా ॥

(కాశికా) కర్మణ్యనుపసర్గే ఇతి వర్తతే। గాయతేః పిబతేశ్చ ధాతోః కర్మణ్యుపపదేఽనుపసర్గే టక్ ప్రత్యయో భవతి। కస్య అపవాదః। శక్రం గాయతి శక్రగః, శక్రగీ। సామగః, సామగీ। సురాశీధ్వోః పిబతేరితి వక్తవ్యమ్। సురాపః, సురాపీ। శీధుపః, శీధుపీ। సురాశీధ్వోః ఇతి కిమ్? క్షీరపా బ్రాహ్మణీ। పిబతేః ఇతి కిమ్? సురాం పాతీతి సురాపా। అనుపసర్గే ఇత్యేవ, శక్రసఙ్గాయః। సామసఙ్గాయః। బహులం ఛన్దసి ఇతి వక్తవ్యమ్। యా బ్రాహ్మణీ సురాపీ భవతి నైనాం దేవాః పతిలోకం నయన్తి। యా బ్రాహ్మణీ సురాపా భవతి నైనాం దేవాః పతిలోకం నయన్తి।

.

౨౯౨౩. హరతేరనుద్యమనేఽచ్ [౩.౨.౯]

హరతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుద్యమనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అంశహరః । అనుద్యమనే కిమ్ । భారహారః ।శక్తిలాఙ్గలాఙ్కుశతోమరయష్టిఘటఘటీధనుష్షు గ్రహేరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ శక్తిగ్రహః । లాఙ్గలగ్రహః । సూత్రే చ ధార్యేఽర్థే ॥ సూత్రగ్రహః । యస్తు సూత్రం కేవలముపాదత్తే న తు ధారయతి తత్రాణేవ । సూత్రగ్రాహః ॥

(కాశికా) హరతేర్ధాతోరనుద్యమనే వర్తమానాత్ కర్మణి ఉపపదే అచ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। ఉద్యమనముత్క్షేపణమ్। అంశం హరతి అంశహరః। రిక్థహరః। అనుద్యమనే ఇతి కిమ్? భారహారః। అచ్ప్రకరణే శక్తిలాఙ్గలాఙ్కుశయష్టితోమరఘటఘటీధనుష్షు గ్రహేరుపసఙ్ఖ్యానమ్। శక్తిగ్రహః। లాఙ్గలగ్రహః। అఙ్కుశగ్రహః। యష్టిగ్రహః। తోమరగ్రహః। ఘటగ్రహః। ఘటీగ్రహః। ధనుర్గ్రహః। సూత్రే చ ధార్యర్థే। సూత్రగ్రహః। సూత్రం ధారయతి ఇత్యర్థః। సూత్రగ్రాహః ఏవ అన్యః।

.

౨౯౨౪. వయసి చ [౩.౨.౧౦]

వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉద్యమనార్థం సూత్రమ్ । కవచహరః కుమారః ॥

(కాశికా) వయసి గమ్యమానే హరతేః కర్మణ్యుపపదే అచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉద్యమనార్థోఽయమారమ్భః। కాలకృతా శరీరావస్థా యౌవనాదిర్వయః। యదుద్యమనం క్రియమాణం సమ్భావ్యమానం వా వయో గమయతి, తత్ర అయం విధిః। అస్థిహరః శ్వా। కవచహరః క్షత్రియకుమారః।

.

౨౯౨౫. ఆజి తాచ్ఛీల్యే [3.౨.11]

ఆజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తాచ్ఛీల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పుష్పాణ్యాహరతి తచ్ఛీలః పుష్పాహరః । తాచ్ఛీల్యే కిమ్ । భారహారః ॥

(కాశికా) ఆఙ్పూర్వాద్ హరతేః కర్మణ్యుపపదే అచ్ ప్రత్యయో భవతి తాచ్ఛీల్యే గమ్యమానే। తాచ్ఛీల్యం తత్స్వభావతా। పుష్పాహరః। ఫలాహరః। పుష్పాద్యాహరణే స్వాభావికీ ఫలానపేక్షా ప్రవృత్తిరస్య ఇత్యర్థః। తాచ్ఛీల్యే ఇతి కిమ్? భారమాహరతీతి భారాహారః।

.

౨౯౨౬. అర్హః [3.౨.1౨]

అర్హః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్హతేరచ్ స్యాత్కర్మణ్యుపపదే । అణోపవాదః । పూజార్హా బ్రాహ్మణీ ॥

(కాశికా) అర్హ పూజాయామ్, అస్మాద్ ధాతోః కర్మణ్యుపపదే అచ్ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। స్త్రీలిఙ్గే విశేషః। పూజార్హా। గన్ధార్హ। మాలార్హా।

.

౨౯౨౭. స్తమ్బకర్ణయోః రమిజపోః [3.౨.13]

స్తమ్బ-కర్ణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ రమి-జపోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ।హస్తిసూచకయోరితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ స్తమ్బే రమతే స్తమ్బేరమో హస్తీ । తత్పురుషే కృతి - (కౌముదీ-972) ఇతి, 'హలదన్తాత్' (కౌముదీ-966) ఇతి వా జేరలుక్ । కర్ణేజపః సూచకః ॥

(కాశికా) స్తమ్బ కర్ణ ఇత్యేతయోః సుబన్తయోరుపపదయోర్యథాసఙ్ఖ్యం రమిజపోః ధాత్వోః అచ్ప్రత్యయో భవతి। రమేః అకర్మకత్వాత్, జపేః శబ్దకర్మకత్వాత్ కర్మ న సమ్భవతీతి సుపి ఇత్యేతదిహ అభిసమ్బధ్యతే। హస్తిసూచకయోరితి వక్తవ్యమ్। స్తమ్బే రమతే ఇతి స్తమ్బేరమః హస్తీ। కర్ణే జపతీతి కర్ణేజపః సూచకః। హస్తిసూచకయోః ఇతి కిమ్? స్తమ్బే రన్తా। కర్ణే జపితా మశకః।

.

౨౯౨౮. శమి ధాతోః సంజ్ఞాయామ్ [3.౨.14]

శమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శంమ్భవః । శంవదః । పునర్ధాతుగ్రహణం బాధకవిషయేఽపి ప్రవృత్త్యర్థమ్ । కృఞో హేత్వాదిషు టో మా భూత్ । శంకరా నామ పరివ్రాజికా తచ్ఛీలా ॥

(కాశికా) శమ్యుపపదే ధాతుమాత్రాత్ సంజ్ఞాయాం విషయే అచ్ప్రత్యయో భవతి। శఙ్కరః। శంభవః। శంవదః। ధాతుగ్రహణం కిం యావతా ధాతోః ఇతి వర్తత ఏవ? శమిసంజ్ఞాయామ్ ఇతి సిద్ధే ధాతుగ్రహణం కృఞో హేత్వాదిషు టప్రతిషేధార్థమ్। శఙ్కరా నామ పరివ్రాజికా। శఙ్కరా నామ శకునికా। తచ్ఛీలా చ।

.

౨౯౨౯. అధికరణే శేతేః [3.2.15]

అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శేతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖే శేతే ఖశయః ।పార్శ్వాదిషూపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పార్శ్వాభ్యాం శేతే పార్శ్వశయః । పృష్ఠశయః । ఉదరేణ శేతే ఉదరశయః । ఉత్తానాదిషు కర్తృషు ॥ ఉత్తానః శేతే ఉత్తానశయః । అవమూర్ధశయః । అవనతో మూర్ధా యస్య సః అవమూర్ధా । అధోముఖః శేతే ఇత్యర్థః ।గిరౌ డశ్ఛన్దసి (వార్తికమ్) ॥ గిరౌ శేతే గిరిశః । లోకే గిరిశయః । కథం తర్హి గిరిశముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీతి । గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే లోమాదిత్వాచ్ఛః ॥

(కాశికా) సుపి ఇతి సమ్బధ్యతే। శేతేర్ధాతోరధికరణే సుబన్త ఉపపదే అచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఖే శేతే ఖశయః। గర్తశయః। పార్శ్వాదిషు ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। పార్శ్వాభ్యాం శేతే పార్శ్వశయః। ఉదరశయః। పృష్ఠశయః। దిగ్ధసహపూర్వాచ్ చ। దిగ్ధేన సహ శేతే దిగ్ధసహశయః। ఉత్తానాదిషు కర్తృషు। ఉత్తానః శేతే ఉత్తానశయః। అవమూర్ధా శేతే అవమూర్ధశయః। గిరౌ డశ్ఛన్దసి। గిరౌ శేతే గిరిశః।

.

౨౯౩౦. చరేష్టః [3.2.16]

చరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికరణే ఉపపదే । కురుచరః । కురుచరీ ॥

(కాశికా) అధికరణే ఇతి వర్తతే। చరేర్ధాతోరధికరణే సుబన్త ఉపపదే టప్రత్యయో భవతి। కురుషు చరతి కురుచరః। మద్రచరః। కురుచరీ। మద్రచరీ। ప్రత్యయాన్తరకరణం ఙీబర్థమ్।

.

౨౯౩౧. భిక్షాసేనాదాయేషు చ [3.2.17]

భిక్షా-సేనా-ఆదాయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) భిక్షాం చరతీతి భిక్షాచరః । సేనాచరః । ఆదాయేతి ల్యబన్తమ్ । ఆదాయచరః । కథం ప్రేక్ష్య స్థితాం సహచరీమితి । పచాదిషు చరడితి పాఠాత్ ॥

(కాశికా) అనధికరణార్థః ఆరమ్భః। భిక్షా సేనా ఆదాయ ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు చరేః ధాతోః టప్రత్యయో భవతి। భిక్షాచరః। సేనాచరః। ఆదాయచరః।

.

౨౯౩౨. పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేః [3.౨.18]

పురస్-అగ్రతః-అగ్రేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ సర్తేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పురస్సరః । అగ్రతసరః । అగ్రమగ్రేణాగ్రే వా సరతీత్యగ్రేసరః । సూత్రేఽగ్రే ఇతి ఏదన్తత్వమపి నిపాత్యతే । కథం తర్హి యూథం తదగ్రసరగర్వితకృష్ణసారమితి । బాహులకాదితి హరదత్తః ॥

(కాశికా) పురసగ్రతసగ్రే ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు సర్తేః ధాతోః టప్రత్యయో భవతి। పురః సరతి పురఃసరః। అగ్రతఃసరః। అగ్రేసరః।

.

౨౯౩౩. పూర్వే కర్తరి [3.౨.1౯]

పూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృవాచిని పూర్వశబ్దే ఉపపదే సర్తేష్టః స్యాత్ । పూర్వః సరతీతి పూర్వసరః । కర్తరి కిమ్ । పూర్వం దేశం సరతీతి పూర్వసారః ॥

(కాశికా) పూర్వశబ్దే కర్తృవాచిన్యుపపదే సర్తేర్ధాతోః టప్రత్యయః భవతి। పూర్వః సరతీతి పూర్వసరః। కర్తరి ఇతి కిమ్? పూర్వం దేశం సరతీతి పూర్వసారః।

.

౨౯౩౪. కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేషు [3.౨.౨౦]

కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హేతు-తాచ్ఛీల్య-అనులోమ్యేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు ద్యోత్యేషు కరోతేష్టః స్యాత్ । అతః కృకమి (కౌముదీ-160) ఇతి సః । యశస్కరీ విద్యా । శ్రాద్ధకరః । వచనకరః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఉపపదే కరోతేః ధాతోః టప్రత్యయో భవతి హేతౌ తాచ్ఛీల్యే ఆనులోమ్యే చ గమ్యమానే। హేతుః ఐకాన్తికం కరణమ్। తాచ్ఛీల్యం తత్స్వభావతా। ఆనులోమ్యమనుకూలతా। హేతౌ తావత్ శోకకరీ కన్యా। యశస్కరీ విద్యా। కులకరం ధనమ్। తాచ్ఛీల్యే శ్రాద్ధకరః। అర్థకరః। ఆనులోమ్యే ప్రైషకరః। వచనకరః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? కుమ్భకారః। నగరకారః।

.

౨౨35.

దివావిభానిశాప్రభాభాస్కారాన్తానన్తాదిబహునాన్దీకిమ్లిపిలిబిబలిభక్తికర్తృచిత్రక్షేత్రసంఖ్యాజఙ్ఘాబాహ్వహర్యత్తద్ధనురరుష్షు [3.2.21]

దివా-విభా-నిశా-ప్రభా-భాస్-కార-అన్త-అనన్త-ఆది-బహు-నాన్దీ-కిమ్-లిపి-లిబి-బలి-భక్తి-కర్తృ-చిత్ర-క్షేత్ర-సంఖ్యా-జఙ్ఘా-బాహు-అహస్-యత్-తత్-ధనుష్-అరుష్షు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు కృఞష్టః స్యాద్ అహేత్వాదావపి । దివాకరః । విభాకరః । నిశాకరః । కస్కాదిత్వాత్సః । భాస్కరః । బహుకరః । బహుశబ్దస్య వైపుల్యార్థం సంఖ్యాపేక్షయా పృథగ్గ్రహణమ్ । లిపిలిబిశబ్దౌ పర్యాయౌ । సంఖ్యా । ఏకకరః । ద్వికరః । కస్కాదిత్వాదహస్కరః । నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య (కౌముదీ-159) ఇతి షత్వమ్ । ధనుష్కరః । అరుష్కరః ।కింయత్తద్బహుషు కృఞోఽజ్విధానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి వార్తికమ్ । కింకరా । యత్కరా । తత్కరా । హేత్వాదౌ టం బాధిత్వా పరత్వాదచ్ । పుంయోగే జీష్ । కింకరీ ॥

(కాశికా) కర్మణి సుపి ఇతి చ ద్వయమప్యనువర్తతే। తత్ర యథాయోగం సమ్బన్ధః। దివాఽఽదిషు ఉపపదేషు కరోతేర్ధాతోః టప్రత్యయో భవతి। అహేత్వాద్యర్థ ఆరమ్భః। దివాశబ్దో అధికరణవచనః సుపి ఇత్యస్య విశేషణమ్। దివా కరోతి ప్రాణినశ్చేష్టాయుక్తానితి దివాకరః। విభాం కరోతీతి విభాకరః। నిశాకరః। ప్రభాకరః। భాస్కరః। సకారస్య నిపాతనాద్ విసర్జనీయజిహ్వామూలీయౌ న భవతః। కారకరః। అన్తకరః। అనన్తకరః। ఆదికరః। బహుకరః। నాన్దీకరః। కిఙ్కరః। లిపికరః। లిబికరః। బలికరః। భక్తికరః। కర్తృకరః। చిత్రకరః। క్షేత్రకరః। సఙ్ఖ్యా ఏకకరః, ద్వికరః, త్రికరః। జఙ్ఘాకరః। బాహుకరః। అహస్కరః। యత్కరః। తత్కరః। ధనుష్కరః। అరుష్కరః। కింయత్తద్బహుషు కృఞోఽజ్విధానమ్। కిఙ్కరా। యత్కరా। తత్కరా। బహుకరా। అథవా అజాదిషు పాఠః కరిష్యతే।

.

౨౨36. కర్మణి భృతౌ [3.2.22]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భృతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మశబ్దే ఉపపదే కరోతేష్టః స్యాత్ । కర్మకరో భృతకః । కర్మకారోఽన్యః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి స్వరూపగ్రహణమ్। కర్మశబ్దే ఉపపదే కర్మవాచిని కరోతేః టప్రత్యయో భవతి భృతౌ గమ్యమానాయామ్। భృతిః వేతనం, కర్మనిర్వేశః। కర్మ కరోతీతి కర్మకరః భృతకః ఇత్యర్థః। భృతౌ ఇతి కిమ్? కర్మకారః।

.
౨౯౩౭. న శబ్దశ్లోకకలహగాథావైరచాటుసూత్రమన్త్రపదేషు [3.2.23]

న అవ్యయమ్ శబ్ద-శ్లోక-కలహ-గాథా-వైర-చాటు-సూత్ర-మన్త్ర-పదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు కృఞష్టో న । హేత్వాదిషు ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే । శబ్దకార ఇత్యాది ॥

(కాశికా) శబ్దాదిషు ఉపపదేషు కరోతేః టప్రత్యయో న భవతి। హేత్వాదిషు ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। శబ్దకారః। శ్లోకకారః। కలహకారః। గాథాకారః। వైరకారః। చాటుకారః। చటుకారః। సూత్రకారః। మన్త్రకారః। పదకారః।

.
౨౯౩౮. స్తమ్బశకృతోరిన్ [3.2.24]

స్తమ్బ-శకృతోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఇన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।వ్రీహివత్సయోరితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ స్తమ్బకరిర్వ్రీహిః । శకృత్కరిర్వత్సః । వ్రీహివత్సయోః కిమ్ । స్తమ్బకారః । శకృత్కారః ॥

(కాశికా) స్తమ్బ శకృతిత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః ఇన్ప్రత్యయో భవతి। వ్రీహివత్సయోరితి వక్తవ్యమ్। స్తమ్బకరిర్వ్రీహిః। శకృత్కరిర్వత్సః। వ్రీహివత్సయోః ఇతి కిమ్? స్తమ్బకారః। శకృత్కరః।

.
౨౯౩౯. హరతేర్దృతినాథయోః పశౌ [3.2.25]

హరతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దృతి-నాథయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పశౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దృతినాథయోరుపపదయోర్హృఞ ఇన్ స్యాత్పశౌ కర్తరి । దృతిం హరతీతి దృతిహరిః । నాథం నాసారజ్జుం హరతీతి నాథహరిః । పశౌ కిమ్ । దృతిహారః । నాథహారః ॥

(కాశికా) దృతి నాథ ఇత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః హరతేర్ధాతోః పశౌ కర్తరి ఇన్ ప్రత్యయో భవతి। దృతిం హరతి దృతిహరిః పశుః। నాథహరిః పశుః। పశౌ ఇతి కిమ్? దృతిహారః। నాథహారః।

.
౨౯౪౦. ఫలేగ్రహిరాత్మమ్భరిశ్చ [3.2.26]

ఫలేగ్రహిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆత్మమ్భరిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఫలాని గృహ్ణాతి ఫలేగ్రహిః । ఉపపదస్య ఏదన్తత్వం గ్రహేరిన్ప్రత్యయశ్చ నిపాత్యతే । ఆత్మానం బిభర్తీతి ఆత్మమ్భరిః । ఆత్మనో ముమాగమః । భృఞ ఇన్ । చాత్కుక్షిమ్భరిః । చాన్ద్రాస్తు ఆత్మోదరకుక్షిష్వితి పేఠుః । జ్యోత్స్నాకరమ్బముదరమ్భరయశ్చకోరా ఇతి మురారిః ॥

(కాశికా) ఫలేగ్రహిః ఆత్మమ్భరిః ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే। ఫలశబ్దస్య ఉపపదస్య ఏకారాన్తత్వమ్ ఇన్నృత్యయశ్చ గ్రహేర్నిపాత్యతే। ఫలాని గృహ్ణాతీతి ఫలేగ్రహిర్వృక్షః। ఆత్మశబ్దస్య ఉపపదస్య ముమాగమ ఇన్నృత్యయశ్చ భృఞో నిపాత్యతే। ఆత్మానం బిభర్తి ఆత్మమ్భరిః। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। కుక్షిమ్భరిః। ఉదరమ్భరిః।

.

2941. ఏజేః ఖశ్ [3.2.28]

ఏజేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాదేజేః ఖశ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఏజృ కమ్పనే ఇత్యస్మాత్ ణ్యన్తాత్ కర్మణ్యుపపదే ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। ఖకారో ముమర్థః। శకారః సార్వధాతుకసంజ్ఞార్థః। అఙ్గమేజయతి అఙ్గమేజయః। జనమేజయః। ఖశ్ప్రత్యయే వాతశునీతిలశర్ధేష్వజధేట్తుదజహాతీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। వాతమజా మృగాః। శునిన్ధయః। తిలన్తుదః। శర్ధఞ్జహా మాషాః।

.

2942. అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్ [6.3.67]

అరుస్-ద్విషస్-అజన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ముమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అరుషోద్విషతోఽజన్తస్య చ ముమాగమః స్యాత్ ఖిదన్తే ఉత్తరపదే న త్వవ్యయస్య । శిత్త్వాచ్ఛబాది । జనమేజయతీతి జనమేజయః ।వాతశునీతిలశర్ధేష్వజధేట్తుదజహాతిభ్యః ఖశ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వాతమజా మృగాః ॥

(కాశికా) అరుస్ ద్విషతిత్యేతయోరజనతానాం చ ఖిదన్త ఉత్తరపదే ముమాగమో భవతి అనవ్యయస్య। అరున్తుదః। ద్విషన్తపః। అజన్తానామ్ కాలిమ్మన్యా। అరుర్ద్విషదజన్తస్య ఇతి కిమ్? విద్వన్మన్యః। అనవ్యయస్య ఇత్యేవ, దోషామన్యమహః। దివామన్యా రాత్రిః। అన్తగ్రహణం కిమ్? కృతాజన్తకార్యప్రతిపత్త్యర్థమ్। అతో హ్రస్వే కృతే ముమ్ భవతి।

.

2943. ఖిత్యనవ్యయస్య [6.3.66]

ఖితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనవ్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖిదన్తే పరే పూర్వపదస్య హ్రస్వః స్యాత్ । తతో ముమ్ । శునిన్ధయః । తిలన్తుదః । శర్ధంజహా మాషాః । శర్ధోఽపానశబ్దః తం జహాతీతి విగ్రహః । జహాతిరన్తర్భావితణ్యర్థః ॥

(కాశికా) ఖిదన్తే ఉత్తరపదేఽనవ్యయస్య హ్రస్వో భవతి। కాలింమన్యా। హరిణిమ్మన్యా। ముమా హ్రస్వో న బాధ్యతే, అన్యథా హి హ్రస్వశాసనమనర్థకం స్యాత్। అనవ్యయస్య ఇతి కిమ్? దోషామన్యమహః। దివామన్యా రాత్రిః। అనవ్యయస్య ఇత్యేతదేవ జ్ఞాపకమ్ ఇహ ఖిదన్తగ్రహణస్య।

.

2944. నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోః [3.2.29]

నాసికాస్-తనయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ధ్మా-ధేటోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర వార్త్తికమ్ ।స్తనే ధేటో నాసికాయాం ధ్మశ్చేతి వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ స్తనం ధయతీతి స్తనన్ధయః । ధేటష్టిత్త్వాత్ స్తనన్ధయీ । నాసికన్ధమః । నాసికన్ధయః ॥

(కాశికా) నాసికాస్తనయోః కర్మణోరుపపదయోః ధ్మాధేటోర్ధాత్వోః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। యథాసఙ్ఖ్యమత్ర నేష్యతే। స్తనే ధేటః। స్తనన్ధయః। నాసికాయాం తు ధ్మశ్చ ధేటశ్చ। నాసికన్ధమః, నాసికన్ధయః। తచ్చ ఏతన్నాసికస్తనయోరితి లక్షణవ్యభిచారచిహ్నాదల్పాచ్తరస్య అపూర్వనిపాతనాల్లభ్యతే। ధేటః టిత్వాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। స్తనన్ధయీ।

.

2945. నాడీముష్ట్యోశ్చ [3.2.30]

నాడీ-ముష్ట్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరుపపదయోః కర్మణోర్ధ్మాధేటోః ఖశ్ స్యాత్ ॥ యథాసంఖ్యంనేష్యతే ॥ నాడిన్ధమః । నాడిన్ధయః । ముష్టిన్ధమః । ముష్టిన్ధయః ।ఘటీఖారీఖరీషూపసంఖ్యానమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ ఘటిన్ధమః । ఘటిన్ధయ ఇత్యాది ॥ ఖారీ పరిమాణవిశేషః । ఖరీ గర్దభీ ॥

(కాశికా) నాడీ ముష్టి ఇత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః ధ్మాధేటోః ఖశ్ప్రత్యయో భవతి। అత్ర అపి ఘ్యన్తస్య అపూర్వనిపాతో లక్షణవ్యభిచారచిహ్నమ్। తేన సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న భవతి। నాడిన్ధమః। ముష్టిన్ధమః। నాడిన్ధయః। ముష్టిన్ధయః। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। ఘటిన్ధమః। ఘటిన్ధయః। ఖారిన్ధమః। ఖారిన్ధయః। వాతన్ధమః పర్వతః। వాతన్ధయః।

.

2946. ఉది కూలే రుజివహోః [3.2.31]

ఉది సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కూలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రుజి-వహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్పూర్వాభ్యాం రుజివహిభ్యాం కూలే కర్మణ్యుపపదే ఖశ్ స్యాత్ । కూలముద్రుజతీతి కూలముద్రుజః । కూలముద్వహః ॥

(కాశికా) రుజో భఙ్గే, వహ ప్రాపణే ఇత్యేతాభ్యాముత్పూర్వాభ్యాం కూలే కర్మణి ఉపపదే ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। కూలముద్రుజతీతి కూలముద్రుజో రథః। కూలముద్వహః।

.

౨౯౪౭. వహాభ్రే లిహః [3.2.32]

వహా(భ్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వహః స్కన్ధస్తం లేఢీతి వహంలిహో గౌః । అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్ । ఖశో ఙిత్వాన్న గుణః । అభ్రంలిహో వాయుః ॥

(కాశికా) వహ అభ్ర ఇత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః లిహేర్ధాతోః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। వహం లేఢి ఇతి వహంలిహో గౌః। అభ్రంలిహో వాయుః।

.

౨౯౪౮. పరిమాణే పచః [3.2.33]

పరిమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రస్థమ్పచా స్థాలీ । ఖారిమ్పచః కటాహః ॥

(కాశికా) పరిమాణం ప్రస్థాది, తస్మిన్ కర్మణ్యుపపదే పచేః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రస్థం పచతి ప్రస్థంపచా స్థాలీ। ద్రోణంపచః। ఖారింపచః కటాహః।

.

౨౯౪౯. మితనఖే చ [3.2.34]

మితనఖే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మితమ్పచా బ్రాహ్మణీ । నఖమ్పచా యవాగూః । పచిరత్ర తాపవాచీ ॥

(కాశికా) మిత నఖ ఇత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః పచేః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। అపరిమాణార్థః ఆరమ్భః। మితం పచతి మితమ్పచా బ్రాహ్మణీ। నఖంపచా యవాగూః।

.

౨౯౫౦. విధ్వరుషోః తుదః [3.2.35]

విధ్వ-రుషోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ తుదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విధున్తుదః । ముమి కృతే సంయోగాన్తస్య లోపః । అరున్తుదః ॥

(కాశికా) విధు అరుసిత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః తుదేర్ధాతోః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। విధున్తుదః రాహుః। అరునతుదః।

.

౭౯౫1. అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోః [3.౭.36]

అసూర్య-లలాటయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ దృశి-తపోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అసూర్యమిత్యసమర్థసమాసః । దృశినా నఞః సంబన్ధాత్ । సూర్యం న పశ్యన్తీత్యసూర్యమ్పశ్యా రాజదారాః । లలాటన్తపః సూర్యః ॥

(కాశికా) అసూర్య లలాట ఇత్యేతయోః కర్మణోరుపపదయోః దృశితపోః ధాత్వోః ఖశ్ ప్రత్యయో భవతి। అసూర్యంపశ్యా రాజదారాః। లలాటంతపః ఆదిత్యః। అసూర్య ఇతి చ అసమర్థసమాసోఽయం, దృశినా నఞః సమ్బన్ధాత్, సూర్యం న పశ్యన్తీతి। గుప్తిపరం చైతత్। ఏవం నామ గుప్తా యదపరిహార్యదర్శనం సూర్యమపి న పశ్యన్తీతి।

.

౭౯౫౭. ఉగ్రమ్పశ్యేరమ్మదపాణిన్ధమాశ్చ [3.౭.37]

ఉగ్రమ్పశ్య-ఇరమ్మద-పాణిన్ధమాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే నిపాత్యన్తే । ఉగ్రమితి క్రియావిశేషణం తస్మిన్నుపపదే దృశేః ఖశ్ । ఉగ్రం పశ్యతీత్యుగ్రంపశ్యః । ఇరా ఉదకం తేన మాద్యతి దీప్యతేఽబిన్ధనత్వాదితి ఇరంమదో మేఘజ్యోతిః । ఇహ నిపాతనాత్ న శ్యన్న । పాణయో ధ్మాయన్తేఽస్మిన్నితి పాణింధమోఽధ్వా । అన్ధకారాద్యావృత ఇత్యర్థః । తత్ర హి సర్పాద్యపనోదనాయ పాణయో ధ్మాయన్తే ॥

(కాశికా) ఉగ్రమ్పశ్య ఇరమ్మద పాణిన్ధమ ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే। ఉగ్రం పశ్యతీతి ఉగ్రమ్పశ్యః। ఇరయా మాద్యతీతి ఇరమ్మదః। పాణయో ధ్మాయన్తే ఏషు ఇతి పాణిన్ధమాః పన్థానః।

.

౭౯౫3. ప్రియవశే వదః ఖచ్ [3.౭.38]

ప్రియవశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రియంవదః । వశంవదః ॥గమేః సుపి వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అసంజ్ఞార్థమిదమ్ । మితఙ్గమో హస్తీ ।విహాయసో విహ ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ।ఖచ్చ డిద్వా వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ విహంగమః । విహఙ్గః । భుజంగమః । భుజంగః ॥

(కాశికా) ప్రియ వశ ఇత్యేతయోః కర్మణోః ఉపపదయోః వదేః ధాతోః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రియం వదతీతి ప్రియంవదః। వశంవదః। చకారః ఖచి హ్రస్వః 6.4.94 ఇతి విశేషణార్థః। ఖకారో ముమర్థః। ప్రత్యయాన్తరకరణముత్తరార్థమ్। ఖచ్ప్రకరణే గమేః సుప్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। మితఙ్గమో హస్తీ। మితఙ్గమా

హస్తినీ। విహాయసో విహ చ। విహాయసా గచ్ఛతి విహఙ్గమః। ఖచ్చ డిద్వా వక్తవ్యః। విహఙ్గః, విహఙ్గమః। డే చ విహాయసో విహాదేశో వక్తవ్యః। విహగః।

.

౨౯54. ద్విషత్పరయోస్తాపేః [3.౨.3౯]

ద్విషత్-పరయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ తాపేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖచ్స్యాత్ ॥

(కాశికా) ద్విషత్పరయోః కర్మణోరుపపదయోః తాపేః ధాతోః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। తప దాహే చురాదిః, తపసన్తాపే భ్వాదిః, ద్వయోరపి గ్రహణమ్। ద్విషన్తం తాపయతి ద్విషన్తపః। పరన్తపః। ద్విషత్పరయోః ఇతి ద్వితకారకో నిర్దేశః। తేన స్త్రియాం న భవతి। ద్విషతీం తాపయతి ద్విషతీతాపః।

.

౨౯55. ఖచి హ్రస్వః [6.4.౯4]

ఖచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖచ్పరే ణౌ ఉపధాయా హ్రస్వః స్యాత్ । ద్విషన్తం పరం వా తాపయతీతి ద్విషన్తపః । పరంతపః । ఘటఘటీగ్రహణాల్లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషా అనిత్యా । తేనేహ న । ద్విషతీం తాపయతీతి ద్విషతీతాపః ॥

(కాశికా) ఖచ్పరే ణౌ పరతో హ్రస్వో భవతి అఙ్గస్య ఉపధాయాః। ద్విషన్తపః। పరన్తపః। పురందరః।

.

౨౯56. వాచి యమో వ్రతే [3.౨.40]

వాచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వ్రతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాక్ శబ్దే ఉపపదే యమేః ఖచ్ స్యాద్వ్రతే గమ్యే ॥

(కాశికా) వాక్శబ్దే కర్మణి ఉపపదే యమేః ధాతోః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి వ్రతే గమ్యమానే। వ్రత ఇతి శాస్త్రితో నియమః ఉచ్యతే। వాచంయమః ఆస్తే। వ్రతే ఇతి కిమ్? వాగ్యామః।

.

౨౯57. వాచంయమపురందరౌ చ [6.3.6౯]

వాచంయమ-పురందరౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వాక్పురోరమన్తత్వం నిపాత్యతే । వాచంయమో మౌనవ్రతీ । వ్రతే కిమ్ । అశక్త్యాదినా వాచం యచ్ఛతీతి వాగ్యామః ॥

(కాశికా) వాచంయమ పురన్దర ఇత్యేతౌ నిపాత్యేతే। వాచంయమ ఆస్తే। పురం దారయతీతి పురన్దరః।

.

౨౯౫౮. పూఃసర్వయోర్దారిసహోః [3.౨.41]

పూర్-సర్వయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ దారి-సహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పురం దారయతీతి పురన్దరః । సర్వంసహః । సహిగ్రహణమసంజ్ఞార్థమ్ ॥భగే చ దారేరితి కాశికా (వార్తికమ్) ॥ బాహులకేన లబ్ధమిదమిత్యాహుః । భగం దారయతీతి భగన్దరః ॥

(కాశికా) పుర్ సర్వ ఇత్యేతయోః కర్మణోః ఉపపదయోః యథాసఙ్ఖ్యం దారిసహోః ధాత్వోః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। పురం దారయతి పురన్దరః। సర్వంసహో రాజా। భగే చ దారేరితి వక్తవ్యమ్। భగన్దరః।

.

౨౯౫౯. సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషః [3.౨.4౨]

సర్వకూల-అభ్ర-కరీషేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సర్వఙ్కషః ఖలః । కూలఙ్కషా నదీ । అభ్రఙ్కషో వాయుః । కరీఙ్కషా వాత్యా ॥

(కాశికా) సర్వకూల అభ్ర కరీర ఇత్యేతేషు కర్మసు ఉపపదేషు కషేః ధాతోః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వం కషతి సర్వంకషః ఖలః। కూలఙ్కషా నదీ। అభ్రఙ్కషో గిరిః। కరీషఙ్కషా వాత్యా।

.

౨౯60. మేఘర్తిభయేషు కృఞః [3.౨.43]

మేఘ-ఋతి-భయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మేఘఙ్కరః । భయంకరః । భయశబ్దేన తదన్తవిధిః । అభయఙ్కరః ॥

(కాశికా) మేఘ ఋతి భయ ఇత్యేతేషు కర్మసు ఉపపదేషు కృఞః ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। మేఘఙ్కరః। ఋతిఙ్కరః। భయఙ్కరః। ఉపపదవిధౌ భయాదిగ్రహణం తదన్తవిధిం ప్రయోజయతి। అభయఙ్కరః।

.

౨౯61. క్షేమప్రియమద్రేఽణ్ చ [3.౨.44]

క్షేమ-ప్రియ-మద్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు కృఞోఽణ్ స్యాత్ । చాత్ ఖచ్ । క్షేమఙ్కరః । క్షేమకారః । ప్రియఙ్కరః । ప్రియకారః । మద్రఙ్కరః । మద్రకారః । వేతి వాచ్యేఽణ్గ్రహణం హేత్వాదిషు టో మా భూదితి । కథం తర్హి అల్పారమ్భాః క్షేమకరా ఇతి । కర్మణః శేషత్వవివక్షాయాం పచాద్యచ్ ॥

(కాశికా) క్షేమ ప్రియ మద్ర ఇత్యేతేషు కర్మసు ఉపపదేషు కరోతేః అణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ఖచ్ చ। క్షేమకారః, క్షేమఙ్కరః। ప్రియకారః, ప్రియఙ్కరః। మద్రకారః, మద్రఙ్కరః। వా ఇతి వక్తవ్యే పునరణ్గ్రహణం హేత్వాదిషు టప్రతిషేధార్థమ్।

.

౨౯౬౨. ఆశితే భువః కరణభావయోః [3.౨.45]

ఆశితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కరణ-భావయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆశితశబ్దే ఉపపదే భవతేః ఖచ్ । ఆశితో భవత్యనేనాశితంభవః ఓదనః । ఆశితస్య భవనం ఆశితమ్భవః ॥

(కాశికా) అత్ర సుపి ఇత్యుపతిష్ఠతే। ఆశితశబ్దే సుబన్తే ఉపపదే భవతేర్ధాతోః కరణే భావే చార్థే ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆశితో భవతి అనేన ఆశితమ్భవ ఓదనః। భావే ఆశితస్య భవనమాశితమ్భవం వర్తతే।

.

౨౯౬3. సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజిధారిసహితపిదమః [3.౨.46]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భృ-తౄ-వృజి-ధారి-సహి-తపి-దమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వమ్భరః । విశ్వంభరా । రథంతరం సామ । ఇహ రథేన తరతీతి వ్యుత్పత్తిమాత్రం న త్వవయవార్థానుగమః । పతింవరా కన్యా । శత్రుంజయో హస్తీ । యుగంధరః పర్వతః । శత్రుంసహః । శత్రుంతపః । అరిందమః । దమిః శమనాయాం తేన సకర్మక ఇత్యుక్తమ్ । మతాన్తరే తు అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్ర దమిః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి సుపి ఇతి చ ప్రకృతం సంజ్ఞావశాద్ యథాసమ్భవం సమ్బధ్యతే। భృ తౄ వృ జి ధారి సహి తపి దమ ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః సంజ్ఞాయాం విషయే ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। విశ్వమ్భరా వసున్ధరా। రథన్తరం సామ। పతింవరా కన్యా। శత్రుఞ్జయో హస్తీ। యుగన్ధరః పర్వతః। శత్రుంసహః। శత్రుంతపః। అరిందమః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? కుటుమ్బం బిభర్తీతి కుటుమ్బభారః।

.

౨౯౬4. గమశ్చ [3.౨.47]

గమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సుతంగమః ॥

(కాశికా) గమేః ధాతోః సుపి ఉపపదే సంజ్ఞాయాం విషయే ఖచ్ ప్రత్యయో భవతి। సుతఙ్గమో నామ, యస్య పుత్రః సౌతఙ్గమిః। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

2965. అన్తాత్యన్తాధ్వదూరపారసర్వానన్తేషు డః [3.2.48]

అన్త-అత్యన్త-అధ్వన్-దూర-పార-సర్వ-అనన్తేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ డః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంజ్ఞయామితి నివృత్తమ్ । ఏషు గమేర్డః స్యాత్ । డిత్త్వాసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః । అన్తం గచ్ఛతీత్యన్తగ ఇత్యాది ।సర్వత్రపన్నయోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ సర్వత్రగః । పన్నం పతితం గచ్ఛతీతి పన్నగః । పన్నమితి పద్యతేః క్తాన్తం క్రియావిశేషణమ్ । ఉరసో లోపశ్చ ॥ ఉరసా గచ్ఛతీత్యురగః ।సుదూరోరధికరణే (వార్తికమ్) ॥ సుఖేన గచ్ఛత్యత్ర సుగః । దూర్గః ।అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గ్రామగః ॥డే చ విహాయసో విహాదేశో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ విహగః ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయామ్ ఇతి న అనువర్తతే। అన్త అత్యన్త అధ్వన్ దూర పార సర్వ అనన్త ఇత్యేతేషు కర్మసు ఉపపదేషు గమేః డప్రత్యయో భవతి। అన్తగః అత్యన్తగః। అధ్వగః। దూరగః। పారగః। సర్వగః। అనన్తగః। అనన్తగః। డకారః టిలోపార్థః, డిత్యభస్య అప్యనుబన్ధకరణసామర్థ్యాదితి। డప్రకరణే సర్వత్రపన్నయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। సర్వత్రగః। పన్నగః। ఉరసో లోపశ్చ। ఉరసా గచ్ఛతీతి ఉరగః। సుదూరోరధికరణే। సుఖేన గచ్ఛత్యస్మినితి సుగః। దూర్గః। నిరో దేశే। నిర్గో దేశః। అపర ఆహ డప్రకరణేఽన్యేష్వపి దృశ్యతే ఇతి। స్త్ర్యగారగః। గ్రామగః। గురుతల్పగః।

.

2966. ఆశిషి హనః [3.2.49]

ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శత్రుం వధ్యాచ్ఛత్రుహః । ఆశిషి కిమ్ । శత్రుఘాతః ।దారావాహనోఽణన్తస్య చ టః సంజ్ఞాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ దారుశబ్దే ఉపపదే ఆఙ్పూర్వాద్ధన్తరేణ్ టకారశ్చాన్తాదేశో వక్తవ్య ఇత్యర్థః । దార్వాఘాటః ।చారౌ వా (వార్తికమ్) ॥ చార్వాఘాటః ।కర్మణి సమి చ (వార్తికమ్) ॥ కర్మణ్యుపదే సంపూర్వాద్ధన్తేరుక్తం వేత్యర్థః । వర్ణాన్సంహన్తీతి వర్ణసఙ్ఘాటః । పదసఙ్ఘాటః । వర్ణసఙ్ఘాతః । పదసఙ్ఘాతః ।

(కాశికా) డ ఇతి వర్తతే। ఆశిషి గమ్యమానాయాం హన్తేర్ధాతోః కర్మణ్యుపపదే డప్రత్యయో భవతి। తిమిం వధ్యాత్ తిమిహః। శత్రుహః। ఆశిషి ఇతి కిమ్? శత్రుఘాతః। దారావాహనోఽణన్తస్య చ టః

సంజ్ఞాయామ్। దారావుపపదే ఆఙ్పూర్వాద్ హన్తేః అణ్ ప్రత్యయో భవతి, అన్తస్య చ ట కారాదేశో భవతి, సంజ్ఞాయాం విషయే। దారు ఆహన్తి దార్వాఘాటః। చారౌ వా। ఆఙ్పూర్వాత్ హన్తేశ్చారావుపపదే అణ్, అన్తస్య వా టకారాదేశః। చార్వాఘాటః, చార్వాఘాతః। కర్మణి సమి చ। కర్మణ్యుపపదే సమ్పూర్వాత్ హన్తేః ధాతోః అణ్ ప్రత్యయో భవతి, అన్తస్య చ వా టకారదేశః। వర్ణాన్ సంహన్తి వర్ణసఙ్ఘాటః, వర్ణసఙ్ఘాతః। పదాని సంహన్తి పదసఙ్ఘాటః, పదసఙ్ఘాతః।

.

౭౯౬౭. అపే క్లేశతమసోః [3.2.50]

అపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్లేశ-తమసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అపపూర్వాద్ధన్తేర్డః స్యాత్ । అనాశీరర్థమిదమ్ । క్లేశాపహః పుత్రః । తమోపహః సూర్యః ॥

(కాశికా) అపపూర్వాత్ హన్తేః ధాతోః క్లేశతమసోః కర్మణోరుపపదయోః డప్రత్యయో భవతి। క్లేశాపహః పుత్రః। తమోపహః సూర్యః। అనాశీరర్థ ఆరమ్భః।

.

౭౯౬౮. కుమారశీర్షయోర్ణినిః [3.2.51]

కుమార-శీర్షయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ణినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుమారఘాతీ । శిరసః శీర్షభావో నిపాత్యతే । శీర్షఘాతీ ॥

(కాశికా) హన ఇతి వర్తతే। కుమార శీర్ష ఇత్యేతయోః ఉపపదయోః హన్తేః ణినిః ప్రత్యయో భవతి। కుమారఘాతీ। శీర్షఘాతీ। నిపాతనాచ్ ఛిరసః శీర్షభావః।

.

౭౯౬౯. లక్షణే జాయాపత్యోష్టక్ [3.2.52]

లక్షణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జాయా-పత్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ టక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హన్తేష్టక్ స్యాల్లక్షణవతి కర్తరి । జాయాఘ్నో నా । పతిఘ్నీ స్త్రీ ॥

(కాశికా) హన్తేః జాయాపత్యోః కర్మణోః ఉపపదయోః లక్షణవతి కర్తరి టక్ ప్రత్యయో భవతి। జాయాఘ్నో బ్రాహ్మణః పతిఘ్నీ వృషలీ। అథ వా లక్షణే ద్యోత్యే టక్ ప్రత్యయః।

.

౭౯౭౦. అమనుష్యకర్తృకే చ [3.2.53]

అమనుష్యకర్తృకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జాయాఘ్నస్తిలకాలకః । పతిఘ్నీ పాణిరేఖా । పిత్తఘ్నం ఘృతమ్ । అమనుష్యేతి కిమ్ । ఆఖుఘాతః శూద్రః । అథ కథం బలభద్రః ప్రలమ్బఘ్నః । శత్రుఘ్నః । కృతఘ్న ఇత్యాది । మూలవిభుజాదిత్వాత్సిద్ధమ్ ॥ చోరఘాతో నగరఘాతో హస్తీతి తు బాహులకాదణి ॥

(కాశికా) అమనుష్యకర్తృకే వర్తమానాద్ హన్తేః ధాతోః కర్మణి ఉపపదే టక్ ప్రత్యయో భవతి। జాయాఘ్నస్తిలకాలకః। పతిఘ్నీ పాణిరేఖా। శ్లేష్మఘ్నం మధు। పిత్తఘ్నం ఘృతమ్। అమనుష్యకర్తృకే ఇతి కిమ్? ఆఖుఘాతః శూద్రః। ఇహ కర్మాన్ న భవతి, చౌరఘాతో హస్తీ? కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి బహులవచనాదణ్ భవతి।

.

౨౯౭౧. శక్తౌ హస్తికపాటయోః [3.౨.54]

శక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హస్తి-కపాటయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) హన్తేష్టక్ స్యాత్ శక్తౌ ద్యోత్యాయామ్ । మనుష్యకర్తృకార్థమిదమ్ । హస్తిఘ్నో నా । కపాటఘ్నశ్చోరః । కవాటేతి పాఠాన్తరమ్ ॥

(కాశికా) శక్తౌ గమ్యమానాయాం హస్తి కపాటయోః కర్మణోరుపపదయోః హన్తేః టక్ ప్రత్యయో భవతి। మనుష్యకర్తృకార్థ ఆరమ్భః। హస్తినం హన్తుం శక్తః హస్తిఘ్నః మనుష్యః। కం పాటయతి ప్రవిశత ఇతి కపాటఘ్నశ్చౌరః। శక్తౌ ఇతి కిమ్? విషేణ హస్తినం హన్తి హస్తిఘాతః।

.

౨౯౭౨. పాణిఘతాడఘౌ శిల్పిని [3.౨.55]

పాణిఘ-తాడఘౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ శిల్పిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హన్తేష్టక్ టిలోపో ఘత్వం చ నిపాత్యతే పాణితాడయోరుపపదయోః । పాణిఘః । తాడఘః । శిల్పిని కిమ్ । పాణిఘాతః । తాడఘాతః । రాజఘ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ రాజనం హన్తి రాజఘః ॥

(కాశికా) పాణిఘ తాడఘ ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే శిల్పిని కర్తరి। పాణి తాడ ఇత్యేతయోః కర్మణోః ఉపపదయోః హన్తేః ధాతోః టక్ ప్రత్యయో భవతి,తస్మింశ్చ పరతో హన్తేః టిలోపో ఘత్వం చ నిపాత్యతే। పాణిఘః। తాడఘః। శిల్పిని ఇతి కిమ్? పాణిఘాతః। తాడఘాతః। రాజఘ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। రాజానం హన్తి రాజఘః।

.

౨౯౭౩. ఆఢ్యసుభగస్థూలపలితనగ్నాన్ధప్రియేషు చ్వ్యర్థేష్వచ్వౌ కృఞః కరణే ఖ్యున్ [3.2.56]

ఆఢ్య-సుభగ-స్థూల-పలిత-నగ్న-అన్ధ-ప్రియేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ్వ్యర్థేషు సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచ్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఖ్యున్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు చ్వ్యర్థేష్వచ్వ్యన్తేషు కర్మసూపపదేషు కృఞః ఖ్యున్ స్యాత్ । ఆఢ్యామాఢ్యం కుర్వన్త్యనేన ఆఢ్యకరణమ్ । అచ్వౌ కిమ్ । ఆఢ్యీకుర్వన్త్యనేన । ప్రతిషేధసామర్థ్యాత్ ఇహ ల్యుడపి నేతి కాశికా । భాష్యమతే తు ల్యుట్ స్యాదేవ । అచ్వావిత్యుత్తరార్థమ్ ॥

(కాశికా) ఆఢ్యాదిషు కర్మసు ఉపపదేషు చ్వ్యర్థేషు అచ్వ్యన్తేషు కరోతేః ధాతోః కరణే కారకే ఖ్యున్ ప్రత్యయో భవతి। చ్వేర్వికల్పేన విధానాద్ ద్వివిధాః చ్వ్యర్థాః, చ్వ్యన్తా అచ్వ్యన్తా శ్చ। తత్ర చ్వ్యన్తాః పర్యుదస్యన్తే। అనాఢ్యం ఆఢ్యం కుర్వన్తి అనేన ఆఢ్యఙ్కరణమ్। సుభగఙ్కరణమ్। స్థూలఙ్కరణమ్। పలితఙ్కరణమ్। నగ్నఙ్కరణమ్। అన్ధఙ్కరణమ్। ప్రియఙ్కరణమ్। చ్వ్యర్థేషు ఇతి కిమ్? ఆఢ్యం తైలేన కుర్వన్తి అభ్యఞ్జయన్తి ఇత్యర్థః। ప్రకృతేరవివక్షాయామభూతప్రాదుర్భావేఽపి ప్రత్యుదాహరణం భవతి। అచ్వౌ ఇతి కిమ్? ఆఢ్యీకుర్వన్త్యనేన। నను చ ఖ్యునా ముక్తే ల్యుటా భవితవ్యమ్, న చ ల్యుటః ఖ్యునశ్చ విశేషోఽస్తి, తత్ర కిం ప్రతిషేధేన? ఏవం తర్హి ప్రతిషేధసామర్థ్యాత్ ఖ్యుని అసతి ల్యుడపి న భవతి, తేన ల్యుటోఽప్యయమర్థతః ప్రతిషేధః। ఉత్తరార్థశ్చ చ్విప్రతిషేధః క్రియతే।

.

౨౯౭౪. కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞౌ [3.2.57]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖిష్ణుచ్-ఖుకఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆఢ్యాదిషు చ్వ్యర్థేష్వచ్వ్యన్తేషు భవతేరేతౌ స్తః । అనాఢ్య ఆఢ్యో భవతీతి ఆఢ్యంభవిష్ణు । ఆఢ్యంభావుకః । స్పృశోఽనుదకే క్విన్ (కౌముదీ-432) । ఘృతస్పృక్ । కర్మణీతి నివృత్తమ్ । మన్త్రేణ స్పృశతీతి మన్త్రస్పృక్ । ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చాం చ (కౌముదీ-373) । వ్యాఖ్యాతమ్ । త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ (కౌముదీ-429) ।సమానాన్యయోశ్చేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సదృక్ । సదృశః । అన్యాదృక్ । అన్యాదృశః ।క్సోఽపి వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ తాదృక్షః । సదృక్షః । అన్యాదృక్షః ॥

(కాశికా) ఆఢ్యాదిసు సుబన్తేషు ఉపపదేషు చ్వ్యర్థేషు అచ్వ్యన్తేషు భవతేర్ధాతోః కర్తరి కారకే ఖిష్ణుచ్, ఖుకఞిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। అనాఢ్య ఆఢ్యో భవతి ఆఢ్యంభవిష్ణుః, ఆఢ్యంభావుకః। సుభగంభవిష్ణు, సుభగంభావుకః। స్థూలంభవిష్ణుః, స్థూలంభావుకః। పలితంభవిష్ణుః, పలితంభావుకః।

నగ్నంభవిష్ణుః, నగ్నంభావుకః। అన్ధంభవిష్ణుః, అన్ధంభావుకః। ప్రియంభవిష్ణుః, ప్రియంభావుకః। కర్తరి ఇతి కిమ్? కరణే మా భూత్। చ్వ్యర్థేసు ఇత్యేవ, ఆఢ్యో భవితా। అచ్వౌ ఇత్యేవ, ఆఢ్యీభవితా। ఉదాత్తత్వాద్ భువః సిద్ధమ్ ఇకారాదిత్వమ్ ఇష్ణుచః। నఞ్స్తు స్వరసిద్ధ్యర్థమ్ ఇకారాదిత్వమ్ ఇష్యతే।

.

౭౯౭౫. సత్సూద్విషద్రుహదుహయుజవిదభిదచ్ఛిదజినీరాజాముపసర్గేఽపి క్విప్ [౩.౨.౬౧]

సత్-సూ-ద్విష-ద్రుహ-దుహ-యుజ-విద-భిద-చ్ఛిద-జి-నీ-రాజామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ క్విప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః క్విప్స్యాదుపరసర్గే సత్యసతి చ సుప్యుపపదే । ద్యుసత్ । ఉపనిషత్ । అణ్డసూః । ప్రసూః । మిత్రద్విట్ । ప్రద్విట్ । మిత్రధ్రుక్ । ప్రధ్రుక్ । గోధుక్ । ప్రధుక్ । అశ్వయుక్ । ప్రయుక్ । వేదవిత్ । నివిదిత్యాది ।అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేర్ణో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అగ్రణీః । గ్రామణీః ॥

(కాశికా) సుపి ఇత్యనువర్తతే। కర్మగ్రహణం తు స్పృశోఽనుదకే క్విన్ 3.2.58 ఇత్యతః ప్రభృతి న వ్యాప్రియతే। సదాదిభ్యః ధాతుభ్యః సుబన్తే ఉపపదే ఉపసర్గేఽపి అనుపసర్గేఽపి క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపసర్గగ్రహణమ్ జ్ఞాపనార్థమ్, అన్యత్ర సుబ్గ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణం న భవతీతి, వదః సుపి క్యప్ చ 3.1.106 ఇతి। సూ ఇతి ద్విషా సాహచర్యాత్ సూతేః ఆదాదికస్య గ్రహణం, న సువతేః తౌదాదికస్య। యుజిర్యోగే, యుజ సమాధౌ, ద్వయోరపి గ్రహణమ్। విద జ్ఞానే, విద సత్తాయామ్, విద విచారణే, త్రయాణామపి గ్రహణమ్। న లాభార్థస్య విదేః, అకారస్య వివక్షితత్వాత్। సద్ శుచిషత్। అన్తరిక్షసత్। ఉపసత్। సూ అణ్డసూః। శతసూః। ప్రసూః। ద్విష మిత్రద్విట్। ప్రద్విట్। ద్రుహ మిత్రధ్రుక్। ప్రధ్రుక్। దుహ గోధుక్। ప్రధుక్। యుజ అశ్వయుక్। ప్రయుక్। విద వేదవిత్। ప్రవిత్। బ్రహ్మవిత్। భిద కాష్ఠభిత్। ప్రభిత్। ఛిద రజ్జుచ్ఛిద్। ప్రచ్ఛిద్। జి శత్రుజిత్। ప్రజిత్। నీ సేనానీః। ప్రణీః। గ్రామణీః। అగ్రణీః। కథమత్ర ణత్వమ్? స ఏషాం గ్రామణీః 5.2.78 ఇతి నిపాతనాత్, నయతేః పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామగః 8.4.3 ఇతి ణత్వమ్। రాజ రాట్। విరాట్। సమ్రాట్। మో రాజి సమః క్వౌ 8.2.35 ఇతి మత్వమ్। అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే 3.2.178, క్విప్ చ 3.2.76 ఇతి సామాన్యేన వక్ష్యతి, తస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

౭౯౭౬. భజో ణ్విః [౩.౨.౬౨]

భజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్విః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుప్యుపసర్గే చోపపదే భజేర్ణ్విః స్యాత్ । అంశభాక్ । ప్రభాక్ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గే సుపి ఇతి వర్తతే। భజేర్ధాతోః సుబన్త ఉపపదే ఉపసర్గేఽపి ప్రభాక్।

.

౭౯౭౭. అదోఽనన్నే [౩.౭.౬౮]

అదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనన్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విట్ స్యాత్ । ఆమమత్తి ఆమాత్ । సస్యాత్ । అనన్నే కిమ్ । అన్నాదః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। అదేర్ధాతోరనన్నే సుప్యుపపదే విట్ ప్రత్యయో భవతి। ఆమమత్తి ఆమాత్। సస్యాత్। అనన్నే ఇతి కిమ్? అన్నాదః।

.

౭౯౭౮. క్రవ్యే చ [౩.౭.౬౯]

క్రవ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అదేర్విట్ । పూర్వేణ సిద్ధే వచనమణ్బాధనార్థమ్ । క్రవ్యాత్ ఆమమాంసభక్షకః । కథం తర్హి క్రవ్యాదోఽస్రప ఆశర ఇతి । పక్వమాంసశబ్దే ఉపపదేఽణ్ । ఉపపదస్య క్రవ్యాదేశః పృషోదరాదిత్వాత్ ॥

(కాశికా) క్రవ్యశబ్ద ఉపపదే అదేర్ధాతోః విట్ ప్రత్యయో భవతి। క్రవ్యమత్తి క్రవ్యాత్। పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే వచనమసరూపబాధనార్థమ్। తేన అణ్ న భవతి। కథం తర్హి క్రవ్యాదః? కృత్తవికృత్తశబ్దే ఉపపదే అణ్, తస్య చ పృషోదరాదిపాఠాత్ క్రవ్యభావః। కృత్తవికృత్తపక్వమాంసభక్షః క్రవ్యాద ఉచ్యతే, ఆమమాంసభక్షః క్రవ్యాతితి।

.

౭౯౭౯. దుహః కబ్ ఘశ్చ [౩.౭.౭౦]

దుహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కామదుఘా ॥

(కాశికా) దుహేర్ధాతోః సుప్యుపపదే కప్ ప్రత్యయో భవతి, ఘకారశ్చాన్తాదేశః। కామదుఘా ధేనుః। అర్ఘదుఘా। ధర్మదుఘ।

.

౭౯౮౦. అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే [౩.౭.౭౫]

అన్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యన్తే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసీతి నివృత్తమ్ । మనిన్ క్వనిప్ వనిప్ విచ్ ఏతే ప్రత్యయా ధాతోః స్యుః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। అన్యేభ్యోఽపి ధాతుభ్యోఽనాకారాన్తేభ్యో మనిన్ క్వనిప్ వనిపిత్యేతే ప్రత్యయా దృశ్యన్తే, విచ్ చ। సుశర్మా। క్వనిప్ ప్రాతరిత్వా। ప్రాతరిత్వానౌ। వనిప్ విజావాగ్నే। అగ్రేగావా। విచ్ ఖల్వపి రేడసి। అపిశబ్దః సర్వోపాధివ్యభిచారార్థః। నిరుపపదాదపి భవతి। ధీవా। పీవా। దృశిగ్రహణం ప్రయోగానుసరణార్థమ్।

.

౨౯౮౧. నేడ్ వశి కృతి [౭.౨.౮]

న అవ్యయమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వశి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వశాదేః కృత ఇణ్న స్యాత్ । శ్యా । సుశర్మా । ప్రాతరిత్వా ॥

(కాశికా) వశాదౌ కృతి ప్రత్యయే పరతః ఇడాగమో న భవతి। వరమనాదౌ ప్రయోజనమ్। ఈశితా। ఈశితుమ్। ఈశ్వరః। దీపితా। దీపితుమ్। దీప్రః। భసితా। భసితుమ్। భస్మ। యాచితా। ఆచితుమ్। యాచ్ఞా। వరమనాదౌ ఇత్యుదాహరణప్రదర్శనార్థమ్, న పరిగణనమ్। తేన ఇమన్త్రాడ్డః ఇత్యేవమాదావపి హి ప్రతిషేధో భవతి। అథ తత్ర ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి సమాధీయతే? సమ్భవోదాహరనప్రదర్శనమ్ ఏతత్। కృతీతి కిమ్? రుదివః। రుదిమః।

.

౨౯౮౨. విడ్వనోరనునాసికస్యాత్ [6.4.41]

విట్-వనోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అనునాసికస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనునాసికస్య ఆత్స్యాత్ । విజాయత ఇతి విజావా । ఓణ్య । అవావా । విచ్ । రోట్ । రేట్ । సుగణ్ ॥

(కాశికా) విటి వని చ ప్రత్యయే పరతః అనునాసికాన్తస్య అఙ్గస్య ఆకార ఆదేశో భవతి। అబ్జా గోజా ఋతజా అద్రిజా। గోషా ఇన్ద్రో నృషా అసి। కూపఖాః। శతఖాః। సహస్రఖాః। దధిక్రాః। అగ్రేగా ఉన్నేతౄణామ్। జనసనఖనక్రమగమో విట్ 3.2.67 ఇతి విట్ ప్రత్యయః। సనోతేరనః 8.3.108 ఇతి షత్వమ్ గోషా ఇన్ద్రో నృషా అసి ఇత్యత్ర। వన విజావా। అగ్రేజావా। అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే 3.2.75 ఇతి వనిప్ ప్రత్యయః। అనునాసికస్య ఇతి వర్తమానే పునరనునాసికగ్రహణమనునాసికామాత్రపరిగ్రహార్థమ్, అన్యథా హి అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామ్ ఏవ స్యాత్।

.

౨౯౮౩. క్విప్ చ [౩.౨.౭౬]

క్విప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అయమపి దృశ్యతే । సత్సూద్విష - (కౌముదీ-2975) ఇతి త్వస్యైవ ప్రపఞ్చః । ఉఖాస్రత్ । పర్ణధ్వత్ । వాహభ్రట్ ॥

(కాశికా) సర్వధాతుభ్యః సోపపదేభ్యో నిరుపపదేభ్యశ్చ ఛన్దసి భాషాయాం చ క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। ఉఖాయాః స్రంసతే ఉఖాస్రత్। పర్ణధ్వత్। వాహాత్ భ్రశ్యతి, వాహభ్రట్। అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇతి దీర్ఘః।

.

౨౯౮౪. అన్తః [౮.౪.౨౦]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

రషాభ్యాం ఉపసర్గాత్ పదస్య అన్తః నః ణః

(సి.కౌ) పదాన్తస్యానితేర్నస్య ణత్వం స్యాదుపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరశ్చేత్ । హే ప్రాణ్ । శాస ఇత్ - (కౌముదీ-2486) ఇతీత్వమ్ । మిత్రాణి శాస్తి మిత్రశీః ।ఆశాసః క్వావుపాధాయా ఇత్వం వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆశీః ఇత్యోత్వే । గీః । పూః ॥

(కాశికా) అనితేః ఇతి వర్తతే। ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాతుత్తరస్య అనితినకారస్య పదాన్తే వర్తమానస్య ణకారాదేశో భవతి। హే ప్రాణ్। హే పరాణ్। పదాన్తస్య ఇతి ప్రతిషేధస్య అపవాదోఽయమ్। అన్తశ్చ పదాపేక్షో గృహయతే। కేచిత్ తు పూర్వసూత్రే ఏవ ఏతదన్తగ్రహణం సామీప్యార్థమభిసమ్బధ్నన్తి। నిమిత్తసమీపస్థైకవర్ణవ్యవహితస్య అనితినకారస్య పదాన్తే వర్తమానస్య ణకారాదేశో యథా స్యాత్। ఇహ మా భూత్, పర్యనితీతి। తైర్ద్వితీయమపి పదాన్తస్య ణత్వార్థమన్తగ్రహణమాశ్రయితవ్యమ్ ఏవ। యేషాం తు పర్యణితీతి భవితవ్యమ్ ఇతి దర్శనమ్, తేషాం పూర్వసూత్రే న అర్థోఽన్తగ్రహణేన।

.

౨౯౮౫. ఇస్మన్త్రన్క్విషు చ [౬.౪.౯౭]

ఇస్-మన్-త్రన్-క్విషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు ఛాదేర్హ్రస్వః స్యాత్ । తనుచ్ఛత్ । అనునాసికస్య క్వి - (కౌముదీ-2666) ఇతి దీర్ఘః । మో నో ధాతోః (కౌముదీ-341) । ప్రతాన్ । ప్రశాన్ । చ్ఛ్వోః - (కౌముదీ-2561) ఇత్యూఠ్ । అక్షద్యూః । జ్వరత్వరః - (కౌముదీ-2654) ఇత్యూఠ్ । జూః । జూరౌ । జూరః । తూః । స్రూః । ఊః । వృద్ధిః ।

జనానవతీతి జనౌః । జనావౌ । జనావః । మూః । మువౌ । మువః । సుమూః । సుమ్వౌ । సుమ్వః । రాల్లోపః (కౌముదీ-2655) । మూర్చ్వా, మూః । మురౌ । మురః । ధుర్వీ, ధూః ॥

(కాశికా) ఇస్ మన్ త్రన్ క్వి ఇత్యేతేషు పరతః ఛాదేః ఉపధాయాః హ్రస్వో భవతి। ఛదిః। ఛద్మ। ఛన్త్రమ్। ధామచ్ఛత్। ఉపచ్ఛత్।

.

2986. గమః క్వౌ [6.4.40]

గమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనునాసికలోపః స్యాత్ । అఙ్గత్ ।గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ పరీతత్ । సంయత్ । సునుత్ ।ఊఙ్ చ గమాదీనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ లోపశ్చ ॥ అగ్రేగూః । అగ్రేభ్రూః ॥

(కాశికా) గమః క్వౌ పరతః అనునాసికలోపో భవతి। అఙ్గగత్। కలిఙ్గగత్। అధ్వగతో హరయః। గమాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ అపి యథా స్యాత్, సంయత్। పరీతత్। ఊః చ గమాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। అగ్రేగూః। అగ్రేభ్రూః।

.

2987. స్థః క చ [3.2.77]

స్థః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాత్ క్విప్ । శంస్థః । శంస్థాః । శమి ధాతోః - (కౌముదీ-2928) ఇత్యచం బాధితుం సూత్రమ్ ॥

(కాశికా) సుపి ఉపసర్గేఽపి ఇతి చ వర్తతే। స్థా ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోః సుపి ఉపపదే కప్రత్యయో భవతి, క్విప్ చ। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, యావతా సుపి స్థః 3.2.4 ఇతి కః సిద్ధ ఏవ, అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే 3.2.178 ఇతి క్విప్? బాధకబాధనార్థం పునర్వచనమ్। శమి ధాతోః సంజ్ఞాయామ్ 3.2.14 అచం బాధతే శంస్థః। శంస్థాః।

.

2988. సుప్యజాతౌ ణినిస్తాచ్ఛీల్యే [3.2.78]

సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అజాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తాచ్ఛీల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజాత్యర్థే సుపి ధాతోర్ణినిః స్యాత్తాచ్ఛీల్యే ద్యోత్యే । ఉష్ణభోజీ । శీతభోజీ । అజాతౌ కిమ్ । బ్రాహ్మణానామమన్త్రయితా । తాచ్ఛీల్యే కిమ్ । ఉష్ణం భుఙ్క్తే కదాచిత్ । ఇహ వృత్తికారేణోపసర్గభిన్న ఏవ సుపి ణినిరితి వ్యాఖ్యాయ ఉత్ప్రతిభ్యామాఙి సర్తేరుపసంఖ్యానమితి పఠితమ్ । హరదత్తమాధవీదిభిశ్చ తదేవానుసృతమ్ । తచ్చ భాష్యవిరోధాదుపేక్ష్యమ్ । ప్రసిద్ధశ్చోపసర్గేఽపి ణినిః । స బభూవోపజీవినామ్ । అనుయాయివర్గః । పతత్యధో ధామ విసారి । న వఞ్చనీయాః ప్రభవోఽనుజీవిభిరిత్యాదౌ ।సాధుకారిణ్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ।బ్రహ్మణి వదః (వార్తికమ్) ॥ అతాచ్ఛీల్యార్థం వార్తికద్వయమ్ । సాధుకారీ । బ్రహ్మవాదీ ॥

(కాశికా) అజాతివాచిని సుబన్త ఉపపదే తాచ్ఛీల్యే గమ్యమానే ధాతోః ణినిః ప్రత్యయో భవతి। ఉష్ణభోజీ। శీతభోజీ। అజాతౌ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణానామమన్త్రయితా। తాచ్ఛీల్యే ఇతి కిమ్? ఉష్ణం భుఙ్క్తే కదాచిత్। సుపి ఇతి వర్తమానే పునః సుబ్గ్రహణముపసర్గనివృత్త్యర్థమ్। ఉత్ప్రతిభ్యామాఙి సర్తేరుపసఙ్ఖ్యానమ్। ఉదాసారిణ్యః। ప్రత్యాసారిణ్యః। సాధుకారిణి చ। సాధుకారీ। సాధుదాయీ। బ్రహ్మణి వదః। బ్రహ్మవాదినో వదన్తి।

.

౨౯౮౯. కర్తర్యుపమానే [౩.౨.౭౯]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణినిః స్యాత్ । ఉపదార్థః కర్తా ప్రత్యయార్థస్య కర్తురుపమానమ్ । ఉష్ట్ర ఇవ క్రోశతి ఉష్ట్రక్రోశీ । ధ్వాఙ్క్షరావీ । అతాచ్ఛీల్యార్థం జాత్యర్థం చ సూత్రమ్ । కర్తరి కిమ్ । అపూపానివ భక్షయతి మాషాన్ । ఉపమానే కిమ్ । ఉష్ట్రః క్రోశతి ॥

(కాశికా) కర్తృవాచిని ఉపమానే ఉపపదే ధాతోః ణినిప్రత్యయో భవతి। ఉపపదకర్తా ప్రత్యయార్థస్య కర్తురుపమానమ్। ఉష్ట్ర ఇవ క్రోశతి ఉష్ట్రక్రోశీ। ధ్వాఙ్క్షరావీ। అతాచ్ఛీల్యార్థ ఆరమ్భః, జాత్యర్థో వా। కర్తరి ఇతి కిమ్? అపూపానివ భక్షయతి మాషాన్। ఉపమనే ఇతి కిమ్? ఉష్ట్రః క్రోశతి।

.

౨౯౯౦. వ్రతే [౩.౨.౮౦]

వ్రతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణినిః స్యాత్ । స్థణ్డిలశాయీ ॥

(కాశికా) వ్రత ఇతి శాస్త్రతో నియమ ఉచ్యతే వ్రతే గమ్యమానే సుబన్త ఉపపదే ధాతోః ణినిః ప్రత్యయో భవతి। సముదాయోపాధిశ్చ అయమ్। ధాతూపపదప్రత్యయసముదాయేన వ్రతం గమ్యతే।

స్థణ్డిలశాయీ। అశ్రాద్ధభోజీ। కామచారప్రాప్తౌ నియమః। సతి శయనే స్థణ్డిల ఏవ శేతే న అన్యత్ర। సతి భోజనేఽశ్రాద్ధమ్ ఏవ భుఙ్క్తే న శ్రాద్ధమ్ ఇతి। వ్రతే ఇతి కిమ్? స్థాణ్డిలే శేతే దేవదత్తః। అతచ్ఛీల్యార్థ ఆరమ్భః, జాత్యర్థో వా।

.

౨౨౮౧. బహులమాభీక్ష్ణ్యే [3.2.81]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆభీక్ష్ణ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పౌనఃపున్యే ద్యోత్యే సుప్యుపపదే ణినిః । క్షీరపాయిణ ఉశీనరాః ॥

(కాశికా) ఆభీక్ష్ణ్యే గమ్యమానే ధాతోః బహులం ణినిః ప్రత్యయో భవతి। ఆభీక్ష్ణ్యం పౌనఃపున్యమ్। తాత్పర్యమాసేవైవ, తాచ్ఛీల్యాదన్యత్। కషాయపాయిణో గన్ధారాః। క్షీరపాయిణః ఉశీనరాః। సౌవీరపాయిణో బాహ్లీకాః। బహులగ్రహణాత్ కుల్మాషఖాదః ఇత్యత్ర న భవతి।

.

౨౨౮౨. మనః [3.2.82]

మనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుపి మన్యతేర్ణినిః స్యాత్ । దర్శనీయమానీ ॥

(కాశికా) సుపి ఇతి వర్తతే। మన్యతేః సుబన్తే ఉపపదే ణినిః ప్రత్యయో భవతి। దర్శనీయమానీ। శోభనమానీ। బహులగ్రహణానువృత్తేః మన్యతేః గ్రహణం న మనుతేః। ఉత్తరసూత్రే హి ఖశ్ప్రత్యయే వికరణకృతో విశేషః స్యాత్।

.

౨౨౮౩. ఆత్మమానే ఖశ్చ [3.2.83]

ఆత్మమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్వకర్మకే మననే వర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్ స్యాత్ చాణ్ణినిః । పణ్డితమాత్మానం మన్యతే పణ్డితంమన్యః । పణ్డితమానీ । ఖిత్యనవ్యయస్య (కౌముదీ-2943) । కాలింమన్యా । అనవ్యయస్య కిమ్ । దివామన్యా ॥

(కాశికా) ఆత్మనో మననమాత్మమానః। ఆత్మమానే వర్తమానాన్ మన్యతేః సుప్యుపపదే ఖశ్ప్రత్యయో భవతి। చకారాణ్ ణినిః చ। యదా ప్రత్యయార్థః కర్తా ఆత్మానమ్ ఏవ దర్శనీయత్వాదినా ధర్మేణ యుక్తం మన్యతే, తదాఽయం విధిః। దర్శనీయమాత్మానం మన్యతే దర్శనీయంమన్యః,

దర్శనీయమానీ। పణ్డితం మన్యః, పణ్డితమానీ। ఆత్మమానే ఇతి కిమ్? దర్శనీయమానీ దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తః।

.

౭౯౯౪. ఇచ ఏకాచోఽమ్ప్రత్యయవచ్చ [6.3.68]

ఇచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏకాచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇజన్తాదేకాచోఽమ్ స్యాత్స చ స్వాద్యమ్వత్ఖిదన్తే పరే । ఔతోఽమ్శసోః (కౌముదీ-285) । గాంమన్యః । వామ్శసోః (కౌముదీ-302) । స్త్రియంమన్యః । స్త్రీంమన్యః । నృ । నరంమన్యః । భువంమన్యః । శ్రియమాత్మానం మన్యతే శ్రిమన్యం కులమ్ । భాష్యకారవచనాత్ శ్రీశబ్దస్య హ్రస్వో ముమమోరభావశ్చ ॥

(కాశికా) ఇజన్తస్య ఏకాచః ఖిదన్తే ఉత్తరపదే అమాగమో భవతి, అమ్ప్రత్యయవచ్ చ ద్వితీయైకవచనవచ్ చ స భవతి। అమ్ ఇతి హి ద్విరావర్తతే। గామ్మన్యః। స్త్రీమ్మన్యః, స్త్రియమ్మన్యః। శ్రియమ్మన్యః। భ్రువమ్మన్యః। అమ్ప్రత్యయవచ్ చ ఇత్యతిదేశాతాత్వపూర్వసవర్ణగుణేయఙువఙాదేశా భవన్తి। ఇచః ఇతి కిమ్? త్వచమన్యః। ఏకాచః ఇతి కిమ్? లేఖాభ్రుమ్మన్యః। అథేహ కథం భవితవ్యమ్, శ్రియమాత్మానం బ్రాహ్మణకులం మన్యతే ఇత్యుపక్రమ్య శ్రిమన్యమ్ ఇతి భవితవ్యమ్ ఇతి భాష్యే వ్యవస్థితమ్? తత్ర ఇదం భాష్యకారస్య దర్శనమ్, అత్ర విషయే పరిత్యక్తస్వలిఙ్గః శ్రీశబ్దో బ్రాహ్మణకులే వర్తతే, యథా ప్రష్ఠాదయః స్త్రియామ్। తత్ర స్వమోర్నపుంసకాత్ 7.1.23 ఇత్యమో లుగ్ భవతి।

.

౭౯౯౫. భూతే [3.2.84]

భూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ । వర్తమానే లట్ (కౌముదీ-2151) । ఇతి యావత్ ॥

(కాశికా) భూతే ఇత్యధికారో వర్తమానే లట్ 3.2.123 ఇతి యవత్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః భూతే ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। ధాత్వధికారాచ్ చ ధాత్వర్థే భూతే ఇతి విజ్ఞాయతే। వక్ష్యతి కరణే యజః 3.2.85, అగ్నిష్టోమేన ఇష్టవానగ్నిష్టోమయాజీ। భూతే ఇతి కిమ్? అగ్నిష్టోమేన యజతే।

.

౭౯౯౬. కరణే యజః [3.2.85]

కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణే ఉపపదే భూతార్థాద్యజేర్ణినిః స్యాత్కర్తరి । సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ । అగ్నిష్టోమయాజీ ॥

(కాశికా) ణినిః అనువర్తతే, న ఖశ్। యజతేర్ధాతోః కరణే ఉపపదే ణినిప్రత్యయో భవతి భూతే। అగ్నిష్టోమయాజీ। అగ్నిష్టోమః ఫలభావనాయాం కరణం భవతి।

.

౨౯౯౭. కర్మణి హనః [3.౨.86]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పితృవ్యఘాతీ । కర్మణీత్యేతత్ సహే చ (కౌముదీ-3006) ఇతి యావదధిక్రియతే ॥

(కాశికా) కరణి ఉపపదే హన్తేర్ధాతోః ణినిః ప్రత్యయో భవతి భూతే కలే। పితృవ్యఘాతీ। మాతులఘాతీ। కుగ్సితగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇతి మా భూత్, చౌరం హతవాన్।

.

౨౯౯8. బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ [3.౨.87]

బ్రహ్మ-భ్రూణ-వృత్రేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ క్విప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు కర్మసూపపదేషు హన్తేర్భూతే క్విప్స్యాత్ । బ్రహ్మహా । భ్రూణహా । వృత్రహా । క్విప్ చ (కౌముదీ-2983) ఇత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ । బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేరేవ భూతే ఏవ క్విబేవేతి చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా । బ్రహ్మాదిష్వేవ క్విబేవేతి ద్వివిధో నియమ ఇతి భాష్యమ్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి వర్తతే। బ్రహ్మాదిషు కర్మసు ఉపపదేషు హన్తేర్ధాతోః క్విప్ ప్రత్యయో భవతి భూతే। బ్రహ్మహా। బ్రూణహా। వృత్రహా। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే యావతా సర్వధాతుభ్యః క్విప్ విహిత ఏవ? బ్రహ్మాదిషు హన్తేః క్విబ్వచనం నియమార్థమ్। చతుర్విధశ్చ అత్ర నియమ ఇష్యతే। బ్రహ్మాదిష్వేవ హన్తేః, న అన్యస్మిన్నుపపదే, పురుషం హతవానితి। బ్రహ్మాదిషు హన్తేరేవ, న అన్యస్మాత్ స్యాత్, బ్రహ్మ అధీతవానితి। బ్రహ్మాదిషు హన్తేర్భూతకాలే క్విపేవ న అన్యః ప్రత్యయః, తథా భూతకాలే ఏవ న అన్యస్మిన్, బ్రహ్మాణం హన్తి హనిష్యతి వా ఇతి। తదేతద్ వక్ష్యమాణబహులగ్రహణస్య పురస్తాఉదపకర్షణాల్ లభ్యతే।

.

౨౯౯౯. సుకర్మపాపమన్త్రపుణ్యేషు కృఞః [3.౨.8౯]

సు-కర్మ-పాప-మన్త్ర-పుణ్యేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సౌ కర్మాదిషు చ కృఞః క్విప్స్యాత్ । త్రివిధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా । సుకృత్ । కర్మకృత్ । పాపకృత్ । మన్త్రకృత్ । పుణ్యకృత్ । క్విబేవేతి నియమాత్కర్మ కృతవానిత్యత్రాణ్న । కృఞ ఏవేతి నియమాన్మన్త్రమధీతవాన్మన్త్రాధ్యాయః । అత్ర న క్విప్ । భూత ఏవేతి నియమాన్మన్త్రం కరోతి కరిష్యతి వేతి వివక్షాయాం న క్విప్ । స్వాదిష్వేవేతి నియమాభావాదన్యస్మిన్నప్యుపపదే క్విప్ । శాస్త్రకృత్ । భాష్యకృత్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి వర్తతే। తదసమ్భవాత్ సుశబ్దమ్ వర్జయిత్వా పరిశిష్టానాం విశేషణం భవతి। స్వాదిషు కర్మసు ఉపపదేషు కరోతేర్ధాతోః క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। సుకృత్। కర్మకృత్। పాపకృత్। మన్త్రకృత్। పుణ్యకృత్। అయమపి నియమార్థ ఆరమ్భః। త్రివిధశ్చ అత్ర నియమ ఇష్యతే। ధాతునియమం వర్జయిత్వా కాలోపపదప్రత్యయనియమః। ధతోరనియతత్వాదన్యస్మిన్నుపపదే అపి భవతి। శాస్త్రకృత్। భాష్యకృట్।

.

3000. సోమే సుఞః [3.2.90]

సోమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సుఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సోమసుత్ । చతుర్విధోఽత్ర నియమ ఇతి కాశికా । ఏవముత్తరసూత్రేఽపి ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి వరతే। సోమే కర్మణి ఉపపదే సునోతేర్ధాతోః క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। సోమసుత్, సోమసుతౌ, సోమసుతః। అయమపి నియమార్థ ఆరమ్భః। చతుర్విధశ్చ అత్ర నియమః ఇష్యతే, ధాతుకాలొపపదప్రత్యయవిషయః।

.

3001. అగ్నౌ చేః [3.2.91]

అగ్నౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అగ్నిచిత్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। అగ్నౌ కర్మణ్యుపపదే చినోతేర్ధాతోః క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। అగ్నిచిత్, అగ్నిచితౌ, అగ్నిచితః। అత్ర అపి పూర్వవచ్ చతుర్విధో నియమ ఇష్యతే।

.

3002. కర్మణ్యగ్న్యాఖ్యాయామ్ [3.2.92]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అగ్న్యాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే కర్మణ్యేవ కారకే చినోతేః క్విప్స్యాత్ అగ్న్యాధారస్థలవిశేషస్యాఖ్యాయామ్ । శ్యేన ఇవ చితః శ్యేనచిత్ ॥

(కాశికా) చేః కర్మణి ఇతి వర్తతే। కర్మణి ఉపపదే చినోతేః కర్మణ్యేవ కారకే క్విప్ ప్రత్యయో భవతి అగ్న్యాఖ్యాయాం, ధాతూపపదప్రత్యయసముదాయేన చేదగ్న్యాఖ్యా గమ్యతే। శ్యేన ఇవ చీయతే శ్యేనచిత్। కఙ్కచిత్। ఆఖ్యాగ్రహణం రూఢిసమ్ప్రత్యయార్థమ్। అగ్న్యర్థే హి ఇష్టకాచయ ఉచ్యతే శ్యేనచితితి।

.

3003. కర్మణీనివిక్రియః [3.2.93]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విక్రియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే విపూర్వాత్క్రీణాతేరినిః స్యాత్ ।కుత్సితగ్రహణం కర్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సోమవిక్రయీ । ఘృతవిక్రయీ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఉపపదే విపూర్వత్ క్రీణాతేర్ధాతోః ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। కర్మణి ఇతి వర్తమాణే పునః కర్మగ్రహణం కర్తుః కుత్సానిమిత్తే కర్మణి యథా స్యాత్, కర్మమాత్రే మా భూత్। సోమవిక్రయీ। రసవిక్రయీ। ఇహ న భవతి, ధాన్యవిక్రాయః।

.

3004. దృశేః క్వనిప్ [3.2.94]

దృశేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్వనిప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణి భూత ఇత్యేవ । పారం దృష్టవాన్ పారదృశ్వా ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। దృశేః ధాతోః కర్మణి ఉపపదే క్వనిప్ ప్రత్యయో భవతి। మేరుదృశ్వా। పరలోకదృశ్వా। అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే 3.2.75 ఇతి క్వనిపి సిద్ధే పునర్వచనం ప్రత్యయాన్తరనివృత్త్యర్థమ్।

.

3005. రాజని యుధికృఞః [3.2.95]

రాజని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యుధి-కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్వనిప్స్యాత్ । యుధిరన్తర్భావితణ్యర్థః । రాజానం యోధితవాన్ రాజయుధ్వా । రాజకృత్వా ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। రాజన్శబ్దే కర్మణి ఉపపదే యుధ్యతేః కరోతేశ్చ క్వనిప్ ప్రత్యయో భవతి। నను చ యుధిరకర్మకః? అన్తర్భావితణ్యర్థః సకర్మకో భవతి। రాజయుధ్వా। రాజానం యోధితవానిత్యర్థః। రాజకృత్వా।

.
3006. సహే చ [3.2.96]

సహే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్మణీతి నివృత్తమ్ । సహయుధ్వా । సహకృత్వా ॥

(కాశికా) సహశబ్దే చ ఉపపదే యుధికృఞోః ధాత్వోః క్వనిప్ ప్రత్యయో భవతి। అసత్త్వవాచిత్వాన్ న ఉపపదం కర్మణా విశేష్యతే। సహయుధ్వా। సహకృత్వా।

.
3007. సప్తమ్యాం జనేర్డః [3.2.97]

సప్తమ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జనేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ డః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సరసిజమ్ । మన్దురాయాం జాతో మన్దురజః । జ్యాపోః - (కౌముదీ-1001) ఇతి హ్రస్వః ॥

(కాశికా) సప్తమ్యన్త ఉపపదే జనేర్ధాతోః డః ప్రత్యయో భవతి। ఉపసరే జాతః ఉపసరజః। మన్దురజః।

.
3008. పఞ్చమ్యామజాతౌ [3.2.98]

పఞ్చమ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అజాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాతిశబ్దవర్జితే పఞ్చమ్యన్తే ఉపపదే జనేర్డః స్యాత్ । సంస్కారజః । అదృష్టజః ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యన్త ఉపపదే జాతివర్జితే జనేర్డః ప్రత్యయో భవతి। బుద్ధిజః। సంస్కారజః। దుఃఖజః। అజాతౌ ఇతి కిమ్? హస్తినో జాతః। అశ్వాజాతః।

.
3009. ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామ్ [3.2.99]

ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రజా స్యాత్సన్తతౌ జనే ॥

(కాశికా) ఉపసర్గే చ ఉపపదే జనేః డః ప్రత్యయో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। సముదాయోపాధిః సంజ్ఞా। అథేమా మానవీః ప్రజాః।

.
3010. అనౌ కర్మణి [3.2.100]

అనౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుపూర్వాజ్జనేః కర్మణ్యుపపదే డః స్యాత్ । పుమాంసమనురుధ్య జాతా పుమనుజా ॥

(కాశికా) అనుపూర్వాత్ జనేః కర్మణి ఉపపదే డః ప్రత్యయో భవతి। పుమాంసమనుజాతః పుమనుజః। స్త్ర్యనుజః।

.

3011. అన్యేష్వపి దృశ్యతే [3.2.101]

అన్యేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) అన్యేష్వప్యుపపదేషు జనేర్డః స్యాత్ । అజః । ద్విజః । బ్రాహ్మణజః । అపిశబ్దః సర్వోపాధివ్యభిచారార్థః । తేన ధాత్వన్తరాదపి కారకాన్తేరేష్వపి క్వచిత్ । పరితః ఖాతా పరిఖా ॥

(కాశికా) అన్యేష్వపి ఉపపదేషు కారకేషు జనేః డః ప్రత్యయో దృశ్యతే। సప్తమ్యామ్ ఇత్యుకతమ సప్తమ్యామపి దృశ్యతే। న జాయతే ఇతి అజః। ద్విర్జాతాః ద్విజాః। పఞ్చమ్యామజాతౌ 3.2.98 ఇత్యుక్తం, జాతవపి దృశ్యతే। బ్రాహ్మణజో ధర్మః। క్షత్రియజం యుద్ధమ్। ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామ్ 3.2.99 ఇత్యుక్తమ్, అసంజ్ఞాయామపి దృశ్యతే। అభిజాః, పరిజాః కేశాః। అను కర్మణి 3.2.100 ఇత్యుక్తమ్, అకర్మణ్యపి దృశ్యతే। అనుజాతః అనుజః। అపిశబ్దః సర్వోపాధివ్యభిచారార్థః। తేన ధాత్వన్తరాదపి భవతి, కారకన్తరేఽపి। పరితః ఖాతా పరిఖా। ఆఖా।

.

3012. క్తక్తవతూ నిష్ఠా [1.1.26]

క్త-క్తవతూ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

క్త-క్తవతూ నిష్ఠా

(సి.కౌ) ఏతౌ నిష్ఠాసంజ్ఞౌ స్తః ॥

(కాశికా) క్తశ్చ క్తవతుశ్చ క్తక్తవతూ ప్రత్యయౌ నిష్ఠాసంజ్ఞౌ భవతః । కృతః, కృతవాన్ ; భుక్తః, భుక్తవాన్ । కకారః కిత్కార్యార్థః । ఉకారః ఉగిత్కార్యార్థః । నిష్ఠాప్రదేశాః శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్ 7.2.14 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

3013. నిష్ఠా [3.2.102]

నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్నిష్ఠా స్యాత్ । తత్ర తయోరేవ - (కౌముదీ-2833) ఇతి భావకర్మణోః క్తః కర్తరి కృత్ (కౌముదీ-2832) ఇతి కర్తరి క్తవతుః । ఉకావితౌ । స్నాతం మయా । స్తుతస్త్వయా విష్ణుః । విష్ణుర్విశ్వం కృతవాన్ ॥

(కాశికా) క్తక్తవతూ నిష్ఠా 1.1.26 ఇత్యుక్తం, స నిష్ఠసంజ్ఞకః ప్రత్యయో భూతే భవతి। కృతమ్। కృతవాన్। భుక్తమ్। భుక్తవాన్। నిష్ఠాయామ్ ఇతరేతరాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిః। సంజ్ఞాయాం క్తక్తవతూ భావ్యేతే, సతోశ్చానయోః సంజ్ఞాయా భావ్యమ్। న ఏష దోషః। భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాయతే। స భూతే భవతి, యస్యోత్పన్నస్య నిష్ఠా ఇత్యేషా సంజ్ఞా భవతి। సమర్థ్యాత్ క్తక్తవత్వోర్విధానమ్ ఏతత్। ఆదికర్మణి నిష్ఠ వక్తవ్యా। ప్రకృతః కటం దేవదత్తః। ప్రకృతవాన్ కటం దేవదత్తః।

.

3014. నిష్ఠాయామణ్యదర్థే [6.4.60]

నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-ణ్యత్-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యదర్థో భావకర్మణీ తతోఽన్యత్ర నిష్ఠాయాం క్షియో దీర్ఘః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ణ్యతః కృత్యస్య అర్థో భావకర్మణీ, తాభ్యామన్యత్ర యా నిష్ఠా తస్యాం క్షియో దీర్ఘో భవతి। ఆక్షీణః। ప్రక్షీణః। పరిక్షీణః। అకర్మకత్వాత్ క్షియః కర్తరి క్తః। ప్రక్షీణమ్ ఇదమ్ దేవదత్తస్య ఇతి క్తోఽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతి. ప్రత్యవసానార్థేభ్యః 3.4.76 ఇత్యధికరణే క్తః। అణ్యాదర్థే ఇతి కిమ్? అక్షితమసి మా మేక్షేష్ఠాః। క్షితమ్ ఇతి భావే దీర్ఘాభావాత్ క్షియో దీర్ఘాత్ 8.2.46 ఇతి నిష్ఠానత్వమపి న భవతి।

.

3015. క్షియో దీర్ఘాత్ [8.2.46]

క్షియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘాత్ క్షియో నిష్ఠాతస్య నః స్యాత్ । క్షీణవాన్ । భావకర్మణోస్తు క్షితః కామో మయా । శ్ర్యుకః కితి (కౌముదీ-2381) । శ్రితః । శ్రితవాన్ । భూతః । భూతవాన్ । క్షుతః ।ఊర్ణోతేర్ణువద్భావో వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ తేన ఏకాచ్త్వాన్నేట్ । ఊర్ణుతః । నుతః । వృతః ॥

(కాశికా) క్షియో ధాతోః దీర్ఘాదుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో భవతి । క్షీణాః క్లేశాః । క్షీణః జాల్మః । క్షీణః తపస్వీ । క్షియః నిష్ఠాయామణ్యాదర్థే 6.4.60, వా ఆక్రోశాదైన్యయోః 6.4.61 ఇతి దీర్ఘత్వం భవతి । దీర్ఘాతితి కిమ్ ? అక్షితమసి మామేక్షేష్ఠాః । అక్షితమ్ ఇతి క్తప్రత్యయో భావే, భావశ్చ ణ్యదర్థః ఇతి దీర్ఘాభావః । హ్రస్వస్య అపి హి ధాత్వనుకరణస్య ఇహ ఇయఙా నిర్దేశః । క్షియః నిష్ఠాయామణ్యాదర్థే 6.4.60 ఇత్యత్ర దీర్ఘగ్రహణం క్రియతే । విపరాభ్యాం జేః 1.3.19 ఇత్యేవమాదౌ తు ధాతుత్వమనుకార్యగతం సదప్యవివక్షితత్వాద్ జిరుపసామాన్యానుకరణం ద్రష్టవ్యమ్ ॥

.

3016. రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః [8.2.42]

రదాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ నిష్ఠాతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రేఫదకారాభ్యాం పరస్య నిష్ఠాతస్య నః స్యాత్ । నిష్ఠాపేక్షయా పూర్వస్య ధాతోర్దకారస్య చ । శౄ । ఋత ఇత్ (కౌముదీ-2390) । రపరః । ణత్వమ్ । శీర్ణః । బహిరఙ్గత్వేన వృద్ధేరసిద్ధత్వాన్నేహ । కృతస్యాపత్యం కార్తిః । భిన్నః । ఛిన్నః ॥

(కాశికా) రేఫదకారాభ్యాముత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారః ఆదేశో భవతి పూర్వస్య చ దకారస్య । రేఫాన్తాత్ తావత్ ఆస్తీర్ణమ్ । విస్తీర్ణమ్ । విశీర్ణమ్ । నిగీర్ణమ్ । అవగూర్ణమ్ । దకారాత్ భిన్నః । భిన్నవాన్ । ఛిన్నః । ఛిన్నవాన్ । రదాభ్యామ్ ఇతి కిమ్ ? కృతః । కృతవాన్ । రః ఇత్యత్ర రశ్రుతిసామన్యం న ఉపాదీయతే, కిం తర్హి, వ్యఞ్జనమాత్రమ్ । రేఫసామాన్యనిర్దేశేఽపి సతి రేఫాత్ పరా యాఽజ్భక్తిస్ తద్వ్యవధానాన్నత్వం న భవతి । నిష్ఠా ఇతి కిమ్ ? కర్తా । హర్తా । తః ఇతి కిమ్ ? చరితమ్ । ముదితమ్ । పూర్వస్య ఇతి కిమ్ ? పరస్య మా భూత్, భిన్నవద్భ్యామ్ । భిన్నవద్భిః । ఇహ కృతస్య అపత్యం కార్తిః ఇతి వృద్ధేః బహిరఙ్గలక్షణాయా అసిద్ధత్వాన్నత్వే కర్తవ్యే రేఫస్య అసిద్ధత్వమ్ ॥

.

3017. సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః [8.2.43]

సంయోగాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యణ్వతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాతస్య నః స్యాత్ । ద్రాణః । స్త్యానః । గ్లానః । మ్లానః ॥

(కాశికా) సంయోగాదిః యో ధాతురాకారాన్తో యణ్వాన్, తస్మాదుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారదేశో భవతి । ప్రదాణః । ప్రదాణవాన్ । గ్లానః । గ్లానవాన్ । సంయోగాదేః ఇతి కిమ్ ? యాతః । యాతవాన్ । ఆతః ఇతి కిమ్ ? చ్యుతః । చ్యుతవాన్ । ల్పుతః । ప్లుతవాన్ । ధాతోః ఇతి కిమ్ ? నిర్యాతః । నిర్వాతః । యణ్వతః ఇతి కిమ్ ? స్నాతః । స్నాతవాన్ ॥

.

3018. ల్వాదిభ్యః [8.2.44]

ల్వాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏకవింశతేర్ల్వాఞాదిభ్యః ప్రాగ్వత్ । లూనః । జ్యా । గ్రహిజ్యా - (కౌముదీ-2412) । జీనః ॥దుగ్వోర్దీర్ఘశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ దు గతౌ దూనః । టుదు ఉపతాప ఇత్యయం తు న గృహ్యతే సానుబన్ధకత్వాత్ । మృదుతయా దుతయేతి మాఘః । గూనః ।పూఞో వినాశే (వార్త్తికమ్) ॥ పూనా యవాః । వినష్టా ఇత్యర్థః । పూతమన్యత్ ।సినోతేర్గ్రాసకర్మకర్తృకస్య (వార్త్తికమ్) ॥ సినో గ్రాసః । గ్రాసేతి కిమ్ । సితా పాశేన సూకరీ । కర్మకర్తృకేతి కిమ్ । సితో గ్రాసో దేవదత్తేన ॥

(కాశికా) లూఞ్ ఛేదనే ఇత్యేతత్ ప్రభృతి వృఞ్ వరణే ఇతి యావత్ వృత్కరణేన సమాపితా ల్వాదయో గృహ్యన్తే। తేభ్యః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో భవతి। లూనః। లూనవాన్। ధూనః। ధూనవాన్। జీనః। జీనవాన్। ఋకారల్వాదిభ్యః క్తిన్నిష్ఠావద్భవతీతి వక్తవ్యమ్। కీర్ణిః। గీర్ణిః। శీర్ణిః। లూనిః। పూనిః। దుగ్వోర్దీర్ఘశ్చేతి వక్తవ్యమ్। దు ఆదూనః। దు విగూనః। పూఞో వినాశ ఇతి వక్తవ్యమ్। పూనా యవాః। వినష్టాః ఇత్యర్థః। వినాశే ఇతి కిమ్? పూతమ్ ధాన్యమ్। సినోతేర్గ్రాసకర్మకర్తృకస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। సినో గ్రాసః స్వయమ్ ఏవ। గ్రాసకర్మకర్తృకస్య ఇతి కిమ్? సితా పాశేన సూకరీ। గ్రాసోఽపి యదా కర్మైవ భవతి న కర్మకర్తా, తదా న భవతి, సితో గ్రాసో దేవదత్తేన ఇతి।

.

3019. ఓదితశ్చ [8.2.45]

ఓదితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) భుజో । భుగ్నః । టుఓశ్వి । ఉచ్ఛూనః । ఓహాక్ । ప్రహీణః । (గణసూత్రమ్ -) స్వాదయ ఓదితః ఇత్యుక్తమ్ । సూనః । సూనవాన్ । దూనః । దూనవాన్ । ఓదిన్మధ్యే డీఙ పాఠమర్థాన్నేట్ । ఉడ్డీనః ॥

(కాశికా) ఓకారేతో ధాతోరుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో భవతి। ఓలస్జీ లగ్నః। లగ్నవాన్। ఓవిజీ ఉద్విగ్నః। ఉద్విగ్నవాన్। ఓప్యాయీ వృద్ధౌ ఆపీనః। ఆపీనవాన్। స్వాదయ ఓదితః। షూఙ్ సూనః। సూనవాన్। దూఙ్ దూనః। దూనవాన్। దీఙ్ దీనః। దీనవాన్। డీఙ్ డీనః। డీనవాన్। ధీఙ్ ధీనః। ధీనవాన్। మీఙ్ మీనః। మీనవాన్। రీఙ్ రీణః। రీణవాన్। లీఙ్ లీనః। లీనవాన్। వ్రీఙ్ వ్రీణః। వ్రీణవాన్।

.

3020. ద్రవమూర్తిస్పర్శయోః శ్యః [6.1.24]

ద్రవమూర్తి-స్పర్శయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ శ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్రవస్య మూర్తౌ కాఠిన్యే స్పర్శే చార్థే శ్యైఙః సంప్రసారణం స్యాన్నిష్ఠాయామ్ ॥

(కాశికా) ద్రవమూర్తౌ ద్రవకాఠిన్యే, స్పర్శే వర్తమానస్య శ్యైఙ్ గతౌ ఇత్యస్య ధాతోర్నిష్ఠాయాం పరతః సమ్ప్రసారణం భవతి। శినం ఘృతమ్। శీనా వసా। శీనమ్ మేదః। ద్రవావస్థాయాః కాఠిన్యం గతమ్ ఇత్యర్థః। శ్యోఽస్పర్శే 8.2.47 ఇతి నిష్ఠానత్వమ్। స్పర్శే శీతం వర్తతే। శీతో వాయుః। శీతముదకమ్। గుణమాత్రే తద్వతి చ అస్య శీతశబ్దస్య వృత్తిర్ద్రష్టవ్యా। ద్రవమూర్తిస్పర్శయోః ఇతి కిమ్? సంశ్యానో వృశ్చికః।

.

3021. శ్యోఽస్పర్శే [8.2.47]

శ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అస్పర్శే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్యైఙో నిష్ఠాతస్య నః స్యాదస్పర్శేఽర్థే । హలః - (కౌముదీ-2559) ఇతి దీర్ఘః । శీనం ఘృతమ్ । అస్పర్శే కిమ్ । శీతం జలమ్ । ద్రవమూర్తిస్పర్శయోః కిమ్ । సంశ్యానో వృశ్చికః । శీతాత్సంకుచిత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) శ్యాయతేః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య అస్పర్శే నకారః ఆదేశో భవతి । శీనం ఘృతమ్ । శీనం మేదః । శీనా వసా । అస్పర్శే ఇతి కిమ్ ? శీతం వర్తతే । శీతో వాయుః । శీతముదకమ్ ఇత్యత్ర గుణభూతోఽపి స్పర్శః నత్వప్రతిషేధస్య సమ్ప్రసారణస్య చ నిమిత్తం భవతి । గుణే చ స్పర్శే ప్రతిషేధోఽయమ్, న రోగే, తేన ప్రతిశీనః ఇత్యత్ర నత్వం భవ్త్యేవ ॥

.

3022. ప్రతేశ్చ [6.1.25]

ప్రతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రతిపూర్వస్య శ్యః సంప్రసారణం స్యాన్నిష్ఠాయామ్ । ప్రతిశీనః ॥

(కాశికా) శ్యః ఇతి వర్తతే। ప్రతేరుత్తరస్య శ్యాయతేర్నిష్ఠాయాం పరతః సమ్ప్రసరణం భవతి। ప్రతిశీనః। ప్రతిశీనవాన్। ద్రవమూర్తిస్పర్శాభ్యామన్యత్ర అపి యథా స్యాతితి సూత్రారమ్భః।

.

3023. విభాషాఽభ్యవపూర్వస్య [6.1.26]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభి-అవ-పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్యః సంప్రసారణం వా స్యాత్ । అభిశ్యానం ఘృతమ్ । అభిశీనమ్ । అవశ్యానోఽవశీనో వృశ్చికః । వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । తేనేహ న । సమవశ్యానః ॥

(కాశికా) శ్యః ఇతి వర్తతే। అభి అవ ఇత్యేవం పూర్వస్య శ్యాయతేర్నిష్ఠాయాం విభాషా సమ్ప్రసారణమ్ భవతి। అభిశీనమభిశ్యానమ్। అవశీనమ్, అవశ్యానమ్। ద్రవమూర్తిస్పర్శవివక్షాయామపి వికల్పో భవతి। అభిశీనం ఘృతమ్, అభిశ్యానం ఘృతమ్। అవశీనం మేదః, అవశ్యానం మేదః। అభిశీతో వాయుః, అభిశ్యానః। అవశీతముదకమ్ , అవశ్యానముదకమ్। సేయముభయత్రవిభాషా ద్రష్టవ్యా। పూర్వగ్రహణస్య చ ప్రయోజనమ్, సమ్భిశ్యానం, సమవశ్యానమ్ ఇత్యత్ర మా భూతితి కేచిద్ వ్యచక్షతే , నకిలాయమభ్యవపూర్వః సముదాయః ఇతి యోఽత్ర అభ్యవపూర్వః సముదాయస్తదాశ్రయో విక్లపః కస్మాన్ న భవతి? తస్మాతత్ర భవితవ్యమ్ ఏవ। యది తు న ఇష్యతే తతో యత్నానతరమాస్థేయమస్మాద్ విహ్పషావిజ్ఞానాత్। వ్యవస్థేయమ్। పూర్వగ్రహణస్య చ అన్యత్ ప్రయోజనం వక్తవ్యమ్।

.

3024. అఞ్చోఽనపాదానే [8.2.48]

అఞ్చః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనపాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఞ్చే నిష్ఠాతస్య నః స్యాన్న త్వపాదానే ॥

(కాశికా) అఞ్చతేః ఉత్తరపదస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో భవతి న చేదపాదానం తత్ర భవతి । సమక్నౌ శకునేః పాదౌ । తస్మాత్ పశవో న్యక్నాః । అనపాదానే ఇతి కిమ్ ? ఉదక్తముదకం కూపాత్ । వ్యక్తమ్ ఇత్యేతదఞ్జేః రూపమ్ ॥

.

3025. యస్య విభాషా [7.2.15]

యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్య క్వచిద్విభాషయేడ్విహితస్తతో నిష్ఠాయా ఇణ్న స్యాత్ । ఉదితో వా (కౌముదీ-3328) ఇతి క్త్వాయాం వేట్వ్యాదిహ నేట్ । సమక్నః । అనపాదానే కిమ్ । ఉదక్తముదకం కూపాత్ । నత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ వ్రశ్చ - (కౌముదీ-294) ఇతి షత్వే ప్రాప్తే ।నిష్ఠాదేశః షత్వస్వరప్రత్యయేడ్విధిషు సిద్ధో వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ వృక్ణః । వృక్ణవాన్ ॥

(కాశికా) యస్య ధాతోః విభాషా క్వచిదిడుక్తః తస్య నిష్ఠాయాం పరతః ఇడాగమో న భవతి। వక్ష్యతి స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితో వా 7.2.44। విధూతః। విధూతవాన్। గుహూ గూఢః। గూఢవాన్।

ఉదితో వా వృధు వృద్ధః। వృద్ధవాన్। తనిపతిదరిద్రాణాముపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి పతేర్విభాషితేట్కస్య అపి ద్వితీయాశ్రితాతీతపతిత 2.1.24 తి నిపాతనాతిడాగమః।

.

3026. పరిస్కన్దః ప్రాచ్యభరతేషు [8.3.75]

పరిస్కన్దః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాచ్యభరతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వేణ మూర్ధన్యే ప్రాప్తే తదభావో నిపాత్యతే । పరిస్కన్దః । ప్రాచ్యేతి కిమ్ । పరిష్కన్దః । పరిస్కన్దః ।పరేశ్చ (కౌముదీ-2399) ఇతి వికల్పః । స్తమ్భేః (కౌముదీ-2272) ఇతి షత్వే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) పరిస్కన్దః ఇతి మూర్ధన్యాభావో నిపాత్యతే ప్రాచ్యభరతేషు ప్రయోగవిషయేషు। పూర్వేన మూర్ధన్యే ప్రాప్తే తదభవో నిపాత్యతే। పరిస్కన్దః। అన్యత్ర పరిష్కన్దః। అచి నిపాతనమ్। అథ వా నిష్ఠాతకారస్య లోపః। భరతగ్రహణం ప్రాచ్యవిశేషణమ్।

.

3027. ప్రతిస్తబ్ధనిస్తబ్ధౌ చ [8.3.114]

ప్రతిస్తబ్ధ-నిస్తబ్ధౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అత్ర షత్వం న స్యాత్ ॥

(కాశికా) ప్రతిస్తబ్ధ నిస్తబ్ధ ఇత్యేతౌ మూర్ధన్యప్రతిషేధాయ నిపాత్యేతే। స్తన్భేః 8.3.67 ఇతి ప్రాప్తం షత్వం ప్రతిషిధ్యతే। ప్రతిస్తబ్ధః। నిస్తబ్ధః।

.

3028. దివోఽవిజిగీషాయామ్ [8.2.49]

దివః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అవిజిగీషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దివో నిష్ఠాతస్య నః స్యాదవిజిగీషాయామ్ । ద్యూనః । విజిగీషాయాం తు ద్యూతమ్ ॥

(కాశికా) దివః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో భవతి అవిజిగీషాయమర్థే । అద్యూనః । పరిద్యూనః । అవిజిగీషాయామ్ ఇతి కిమ్ ? ద్యూతం వర్తతే । విజిగీషయా హి తత్ర అక్షపాతనాది క్రియతే ॥

.

3029. నిర్వాణోఽవాతే [8.2.50]

నిర్వాణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవాతే ఇతి ఛేదః । నిర్పూర్వాద్వాతేర్నిష్ఠాతస్య నత్వం స్యాద్వాతశ్చేత్కర్తా న । నిర్వాణోఽగ్నిర్మునిశ్చ । వాతే తు నిర్వాతో వాతః ॥

(కాశికా) నిర్వాణః ఇతి నిస్పూర్వాద్ వాతేరుత్తరస్య నిష్ఠతకారస్య నకారో నిపాత్యతే, న చేద్ వాతాధికరణో వాత్యర్థో భవతి। నిర్వాణః అగ్నిః। నిర్వాణః ప్రదీపః। నిర్వాణః భిక్షుః। అవాతే ఇతి కిమ్? నిర్వాతః వాతః। నిర్వాతం వాతేన। నిర్వాణః ప్రదీపో వాతేన ఇత్యత్ర తు ప్రదీపాధికరణో వాత్యర్థః, వాతస్తు తస్య కరణమ్ ఇతి భవత్యేవ నత్వమ్।

.

3030. శుషః కః [8.2.51]

శుషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాత ఇత్యేవ । శుష్కః ॥

(కాశికా) శుషేః ధాతోరుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య కకారాదేశో భవతి । శుష్కః । శుష్కవాన్ ॥

.

3031. పచో వః [8.2.52]

పచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పక్వః ॥

(కాశికా) పచేః ధాతోరుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య వకారాదేశో భవతి । పక్వః । పక్వవాన్ ॥

.

3032. క్షాయో మః [8.2.53]

క్షాయః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్షామః ॥

(కాశికా) క్షై'ధాతోః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య మకారాదేశో భవతి । క్షామః । క్షామవాన్ ॥

.

3033. స్త్యః ప్రపూర్వస్య [6.1.23]

స్త్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్ర-పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాత్ స్త్యః సంప్రసారణం స్యాన్నిష్ఠాయామ్ ॥

(కాశికా) నిష్ఠాయామ్ ఇతి వర్తతే, సంప్రసారణమ్ ఇతి చ। స్త్యై ఇత్యేతన్ న స్వర్యతే। స్త్యై ష్ట్యై శబ్దసంఘాతయోః। ద్వయోరప్యేతయోః ధాత్వోః స్త్యారూపమాపన్నయోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। స్త్యా

ఇత్యస్య ప్రపూర్వస్య ధాతోర్నిష్ఠాయాం పరతః సమ్ప్రసారణం భవతి। ప్రస్తీతః। ప్రస్తీతవాన్। సమ్ప్రసారణే కృతే యణ్వత్త్వం విహతమ్ ఇతి। నిష్ఠానత్వం న భవతి। ప్రస్త్యోఽన్యతరస్యామ్ 8.2.54 ఇతి తు పక్షే మకారః క్రియతే। ప్రస్తీమః ప్రస్తీమవాన్। ప్రపూర్వస్య ఇతి కిమ్? సంస్త్యానః। సంస్త్యానవాన్। ప్రస్త్యః ఇత్యేవ సిద్ధే పూర్వగ్రహణమ్ ఇహ అపి యథా స్యాత్, ప్రసంస్తీతః, ప్రస్‌సంస్తీతవాన్। తత్ కథం ప్రపూర్వస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే బహువ్రీహిః? ప్రః పూర్వో యస్య ధాతూపసర్గసముదాయస్య స ప్రపూర్వః తదవయవస్య స్త్యః ఇతి వ్యధికరణే షష్ఠ్యౌ। తత్ర ప్రసంస్తీతః ఇత్యత్రాపి ప్రపూర్వసముదాయావయవః స్త్యాశబ్దో భవతి।

.

3034. ప్రస్త్యోఽన్యతరస్యామ్ [8.2.54]

ప్రస్త్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాతస్య మో వా స్యాత్ । ప్రస్తీమః । ప్రస్తీతః । ప్రాత్కిమ్ । స్త్యానః ॥

(కాశికా) ప్రపూర్వాత్ స్త్యాయతేః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య అన్యతరస్యాం మకారాదేశో భవతి । ప్రస్తీమః । ప్రస్తీమవాన్ । ప్రస్తీతః । ప్రస్తీతవాన్ । యదా మత్వం న అస్తి, తదా సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః 8.2.43 ఇత్యస్య పూర్వత్ర అసిద్ధత్వాత్ సంప్రసారణం ప్రథమం క్రియతే, తత్ర కృతే నిమిత్తవ్యాఘాతాన్ నత్వం న భవతి ॥

.

3035. అనుపసర్గాత్ ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః [8.2.55]

అనుపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఞిఫాలా । ఫుల్లః । నిష్ఠాతస్య లత్వం నిపాత్యతే । క్తవత్వేకదేశస్యాపీదం నిపాతనమిష్యతే । ఫుల్లవాన్ । క్షీబాదిషు తు క్తప్రత్యయస్యైవ తలోపః । తస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రాప్తస్యేటోఽభావశ్చ నిపాత్యతే । క్షీబో మత్తః । కృశస్తనుః । ఉల్లాఘో నీరోగః । అనుపసర్గాత్కిమ్ ॥

(కాశికా) ఫుల్ల క్షీబ కృశ ఉల్లాఘ ఇత్యేతే నిపాత్యన్తే, న చేదుపసర్గాదుత్తరా భవన్తి। ఫుల్లః ఇతి ఞిఫలా విశరణే ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోరుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య లకారో నిపాత్యతే। ఉత్వమిడభావశ్చ సిద్ధ ఏవ। క్తవత్వన్తస్య అప్యేతల్ లత్వమ్ ఇష్యతే, ఫుల్లః, ఫుల్లవానితి। క్షీబకృశోల్లాఘాః ఇతి క్షీబికృశిభ్యాముత్పూర్వాచ్ చ లాఘేః క్త ప్రత్యయస్య తలోపః ఇడభావశ్చ నిపాత్యతే। కృతే వ ఇటి ఇచ్ఛబ్దలోపః। క్షీబః। కృశః। ఉల్లాఘః। అనుపసర్గాదితి కిమ్? ప్రఫుల్తాః సుమనసః। ప్రక్షీబితః। ప్రకృశితః।

ప్రోల్లాఘితః। లాఘేరుదోఽన్యః ఉపసర్గ ప్రతిషిధ్యతే। ఉత్ఫుల్లసమ్ఫుల్లయోరితి వక్తవ్యమ్। ఉత్ఫుల్లః। సమ్ఫుల్లః। పరికృశః ఇత్యత్ర యః పరిశబ్దః స క్రియాన్తరయోగాత్ కృశం ప్రత్యనుపసర్గ ఏవ, పరిగతః కృశః పరికృశః ఇతి।

.

3036. ఆదితశ్చ [౭.౨.16]

ఆదితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆకారేతో నిష్ఠాయా ఇణ్న స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆదితశ్చ ధతోర్నిష్ఠాయమ్ ఇడాగమో న భవతి। ఞిమిదా మిన్నః। మిన్నవాన్। ఞిక్ష్విదా క్ష్విణ్ణః। క్ష్విణ్ణవాన్। ఞిష్విదా స్విన్నః। స్వన్నవాన్। కారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। ఆశ్వస్తః। వాన్తః। యోగవిభాగకరణం కిమర్థమ్, ఆదితశ్చ విభాషా భావాదికర్మణోః ఇత్యేవం పఠితవ్యమ్, అన్యత్ర హి భావాదికర్మభ్యామ్ యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ప్రతిషేధో భవిష్యతి? జ్ఞాపనార్థమ్ ఏతత్। జ్ఞాపయతి యదుపాధేర్విభాషా తదుపాధేః ప్రతిషేధః ఇతి। తేన విభాషా గమహనవిదవిశామ్ 7.2.68 ఇత్యత్ర విదేర్లాభార్థస్య విభాషా ఇతి జ్ఞానార్థస్య ప్రతిషేధో న భవతి। విదితః। విదితవాన్।

.

3037. తి చ [౭.4.8౨]

తి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చరఫలోపత ఉత్స్యాత్తాదౌ కితి । ప్రఫుల్తః । ప్రక్షీబితః । ప్రకృశితః । ప్రోల్లాఘితః । కథం తర్హి లోధ్రద్రుమం సానుమతః ప్రఫుల్లమితి । ఫుల్ల వికసనే పచాద్యచ్ । సూత్రం తు ఫుల్తాదినివృత్త్యర్థమ్ । ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమ్ ॥

(కాశికా) తకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః చరఫలోః అకారస్య ఉకారాదేశో భవతి చరణం చూర్తిః। బ్రహ్మణః చూర్తిః। ప్రఫుల్తిః। ప్రఫుల్తాః సుమనసః। యజ్యఙ్లుకోః, అభ్యాసస్య ఇతి చ అనువర్తమానమపి వచనసామర్థ్యాదిహ న అభిసమ్బధ్యతే।

.

3038. నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యోఽన్యతరస్యామ్ [8.౨.56]

నుదవిదోన్దత్రాఘ్రాహ్రీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో నిష్ఠాతస్య నో వా । నున్నః । నుత్తః । విదవిచారణే రౌధాదిక ఏవ గృహ్యతే ఉన్దినా పరేణ సాహచర్యాత్ । విన్నః । విత్తః । వేత్తేస్తు విదితః । విద్యతేర్విన్నః । ఉన్దీ ॥

(కాశికా) నుద విద ఉన్ద త్రా ఘ్రా హ్రీ ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకార ఆదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। నుద నున్నః, నుత్తః। విద విన్నః, విత్తః। ఉన్ద సమున్నః, సముత్తః। త్రా త్రాణః, త్రాతః। ఘ్రా ఘ్రాణః, ఘ్రాతః। హ్రీ హ్రీణః, హ్రీతః। హ్రీ ఇత్యేతస్మాదప్రాప్తం నత్వమ్, ఇతరేషాం నిత్యం ప్రాప్తం వికల్ప్యతే। విద విచారణే ఇత్యస్య విదేరిహ గ్రహణమ్ ఇష్యతే। ఏవం హ్యుక్తమ్ వేత్తేస్తు విదితో నిష్ఠా విద్యతేర్విన్న ఇష్యతే। వినతేర్విన్నశ్చ విత్తశ్చ భోగవిత్తశ్చ విన్దతేః। ఇతి।

.

3039. శ్వీదితో నిష్ఠాయామ్ [७.२.14]

శ్వీదితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్వయతేరీదితశ్చ నిష్ఠాయా ఇణ్న । ఉన్నః । ఉత్తః । త్రాణః । త్రాతః । ఘ్రాణః । ఘ్రాతః । హ్రీణః । హ్రీతః ॥

(కాశికా) శ్వయతేః ఈదితశనిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। శూనః। శూనవాన్। ఈదితః ఓలజీ లగ్నః। లగ్నవాన్। ఓవిజీ ఉద్విగ్నః। ఉద్విగ్నవాన్। ఓదితశ్చ 8.2.45 ఇతి నిష్ఠాతకారస్య నకారః। దీపీ దీప్తః। దీప్తవాన్। డీఙస్త్వోదితాం మధ్యే పాఠో జ్ఞాపకో నిష్ఠాయామనిట్త్వస్య। స హి నత్వార్థః, నత్వం చ నిష్ఠాతోఽనన్తరస్య విధీయతే। ఉడ్డీనః। ఉడ్డీనవాన్। నిష్ఠాయామ్ ఇత్యధికారః ఆర్ధధాతుకస్యేడ్ వలాదేః 7.2.35 ఇతి యావత్।

.

3040. న ధ్యాఖ్యాపౄమూర్ఛిమదామ్ [८.२.57]

న అవ్యయమ్ ధ్యాఖ్యాపౄమూర్ఛిమదామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో నిష్ఠాతస్య నత్వం న । ధ్యాతః । ఖ్యాతః । పూర్తః । రాల్లోపః (కౌముదీ-2655) । మూర్తః । మత్తః ॥

(కాశికా) ధ్యా ఖ్యా పౄ మూర్ఛి మద ఇత్యేతేషాం నిష్ఠాతకారస్య నకారాదేశో న భవతి। ధ్యాతః। ధ్యాతవాన్। ఖ్యాతః। ఖ్యాతవాన్। పూర్తః। పూర్తవాన్। మూర్తః। మూర్తవాన్। మత్తః। మత్తవాన్। రదాభ్యామ్, సంయోగాదేః ఇతి చ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే।

.

3041. విత్తో భోగప్రత్యయయోః [८.२.58]

విత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భోగప్రత్యయయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) విన్దతేర్నిష్ఠాతస్య నిపాతోఽయం భోగ్యే ప్రతీతే చార్థే । విత్తం ధనమ్ । విత్తః పురుషః । అనయోః కిమ్ । విన్న । విభాషా గమహన - (కౌముదీ-3099) ఇతి క్వసౌ వేట్యాదిహ నేట్ ॥

(కాశికా) విత్తః ఇతి విదేర్లాభార్థాతుత్తరస్య క్తస్య నత్వాభావో నిపాత్యతే భోగే ప్రత్యయే చ అభిధేయే। విత్తమస్య బహు। ధనమస్య బహు ఇత్యర్థః। ధనం హి భుజ్యతే ఇతి భోగోఽభిధీయతే। ప్రత్యయే విత్తోఽయం మనుష్యః। ప్రతీతః ఇత్యర్థః। ప్రతీయతే ఇతి ప్రత్యయః। భోగప్రత్యయయోః ఇతి కిమ్? విన్నః।

.

3042. భిత్తం శకలమ్ [8.2.59]

భిత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శకలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భిన్నమన్యత్ ॥

(కాశికా) భిత్తమ్ ఇతి నిపాత్యతే శకలం చేత్ తద్ భవతి। భిత్తం తిష్ఠతి। భిత్తం ప్రపతతి। శకలపర్యాయోఽయమ్। అత్ర భిదిక్రియా శబ్దవ్యుత్పత్తేరేవ నిమిత్తమ్। భిదిక్రియావివక్షాయాం హి శకలవిషయే భిన్నమ్ భిత్తమ్ ఇత్యేవ భవతి।

.

3043. ఋణమాధమర్ణ్యే [8.2.60]

ఋణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆధమర్ణ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋధాతోః క్తే తకారస్య నత్వం నిపాత్యతే అధమర్ణవ్యవహారే । ఋతమన్యత్ ॥

(కాశికా) ఋణమ్ ఇతి ఋ ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోరుత్తరస్య నిష్ఠాతకారస్య నకారో నిపాత్యతే ఆధమర్ణ్యవిషయే। అధమః ఋణే అధమర్ణః, ఏతస్మాదేవ నిపాతనాత్ సప్తమ్యన్తేన ఉత్తరపదేన సమాసః, తద్భావః ఆధమర్ణ్యమ్। యద్యేవమ్, ఉత్తమర్ణః ఇతి న సిధ్యతి? న ఏష దోషః। కాలాన్తరదేయవినిమయోపలక్షణార్థం చేదముపాత్తమ్। తేన ఉత్తమర్ణః ఇత్యపి హి భవతి। ఋణం దదాతి। ఋణం ధారయతి। ఆధమర్ణ్యే ఇతి కిమ్? ఋతం వక్ష్యామి నానృతమ్।

.

3044. స్ఫాయః స్ఫీ నిష్ఠాయామ్ [6.1.22]

స్ఫాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్ఫీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్ఫీతః ॥

(కాశికా) స్ఫాయీ ఓప్యాయీ వృద్ధౌ ఇత్యస్య ధాతోః నిష్ఠాయాం పరతః స్ఫీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। స్ఫీతః। స్ఫీతవాన్। నిష్ఠాయామ్ ఇతి కిమ్? శాతిః। స్ఫాతీభవతి ఇత్యేతదపి క్తిన్నన్తస్య ఏవ రూపం, న నిష్ఠాన్తస్య। నిష్ఠాయామ్ ఇత్యేతదధిక్రియతే లిజ్యజోశ్చ 6.1.29 ఇతి ప్రాగేతస్మాత్ సూత్రాత్।

.

3045. ఇణ్నిష్ఠాయామ్ [7.2.47]

ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిరః కుషో నిష్ఠాయా ఇట్ స్యాత్ । యస్య విభాషా (కౌముదీ-3025) ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే పునర్విధిః । నిష్కుషితః ॥

(కాశికా) నిరః కుషో నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో భవతి। నిష్కుషితః। నిష్కుషితవాన్। ఇడ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్। ఆరమ్భో హి యస్య విభాషా 7.2.15 ఇత్యస్య బాధకః, అన్యథా హి వికల్పార్థ ఏవ స్యాత్। అత్ర ఏవ నిత్యమ్ ఇడాగమః, ఉత్తరత్ర వికల్ప ఏవ ఇతి।

.

3046. వసతిక్షుధోరిట్ [7.2.52]

వసతిక్షుధోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం క్త్వానిష్ఠయోర్నిత్యమిట్ స్యాత్ । ఉషితః । క్షుధితః ॥

(కాశికా) వసతేః క్షుధేశ్చ క్త్వానిష్ఠయోః ఇడాగమః భవతి। ఉషిత్వా। ఉషితః। ఉషితవాన్। క్షుధిత్వా। క్షుధితః। క్షుధితవాన్। వసతీతి వికరణో నిర్దేశార్థ ఏవ। వస్తేస్ తు ఉదాత్తత్వాదేవ భవితవ్యమ్ ఇటా। పునరిడ్గ్రహణం నిత్యార్థమ్।

.

3047. అఞ్చేః పూజాయామ్ [7.2.53]

అఞ్చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూజార్థాదఞ్చేః క్త్వానిష్ఠయోరిట్ స్యాత్ । అఞ్చితః । గతౌ తు అక్తః ॥

(కాశికా) అఞ్చేః పూజాయామర్థే క్త్వానిష్ఠయోః ఇడాగమో భవతి। అఞ్చిత్వా జాను జుహోతి। అఞ్చితా అస్య గురవః। ఉదితో వా 7.2.56 ఇతి క్త్వాప్రత్యయే వికల్పః ప్రాప్తః, నిష్ఠాయామ్ యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్తః, తదర్థమ్ ఇదం ప్రారబ్ధమ్। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? ఉదక్తముదకం కూపాత్। ఉద్ధృతమ్ ఇత్యర్థః।

.

3048. లుభో విమోహనే [౭.౨.54]

లుభః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విమోహనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుభః క్త్వానిష్ఠయోర్నిత్యమిట్ స్యాన్నతు గార్ధ్యే । లుభితః । గార్ధ్యే తు లుబ్ధః ॥

(కాశికా) లుభో విమోహనేఽర్థే వర్తమానాత్ క్త్వానిష్ఠయోః ఇడాగమో భవతి। లుభిత్వా, లోభిత్వా। విలుభితాః కేశాః। విలుభితః సీమన్తః। విలుభితాని పదాని। విమోహనమాకులీకరణమ్, తత్ర క్త్వాయాం తీషసహలుభరుషరిషః 7.2.48 ఇతి వికల్పః, నిష్ఠాయామ్ యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్తః। విమోహనే ఇతి కిమ్? లుబ్ధో వృషలః। శీతేన పీడితః ఇత్యర్థః। లుబ్ధ్వా, లుభిత్వా, లోభిత్వా। గార్ధ్యే యథాప్రాప్తమేవ భవతి।

.

3049. క్లిశః క్త్వానిష్ఠయోః [౭.౨.50]

క్లిశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్త్వానిష్ఠయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఇడ్వా స్యాత్ । క్లిశ ఉపతాపే నిత్యం ప్రాప్తే । క్లిశూ విబాధనే । అస్య క్త్వాయాం వికల్పే సిద్ధేఽపి నిష్ఠాయాం నిషేధే ప్రాప్తే వికల్పః । క్లిశితః । క్లిష్టః ॥

(కాశికా) క్లిశః క్త్వానిష్ఠ్యోః వా ఇడాగమో భవతి। క్లిష్ట్వా, క్లిశిత్వా। క్లిష్టః, క్లిశితః। క్లిష్టవాన్, క్లిశితవాన్। క్లిశూ విబాధనే ఇత్యస్య క్త్వాయాం వికల్పః సిద్ధ ఏవ నిష్ఠాయాం తు యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। క్లిశ ఉపతాపే ఇత్యేతస్య తు క్త్వాయాం నిష్ఠాయాం చ నిత్యమ్ ఇడాగమః ప్రాప్నోతి, తదర్థం క్త్వాగ్రహణం క్రియతే।

.

3050. పూఙశ్చ [౭.౨.51]

పూఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూఙః క్త్వానిష్ఠయోరిడ్వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) పూఙశ్చ క్త్వానిష్ఠయోర్వా ఇడాగమో భవతి। పూర్త్వా, పవిత్వా। సోమోఽతిపూతః, సోమోఽతిపవితః। పూతవాన్, పవితవాన్। శ్ర్యుకః కితి 7.2.11 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వికల్పో విధీయతే।

.

3051. పూఙః క్త్వా చ [1.౨.౨౨]

పూఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్త్వా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూఙః క్త్వా నిష్ఠా చ సేట్ కిన్న స్యాత్ । పవితః । పూతః । క్త్వాగ్రహణముత్తరార్థమ్ । నోపధాత్ – (కౌముదీ-3324) ఇత్యత్ర హి క్త్వైవ సంబధ్యతే ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇతి న స్వర్యతే ; ఉతరసూత్రే పునః వా వచనాత్ । న సేటితి వర్తతే । పూఙశ్చ ఇట్ విహితః క్లిశః క్త్వానిష్ఠయోః 7.2.50, పూఙశ్చ 7.2.51 ఇతి । పూఙః పరో నిష్ఠాప్రత్యయః క్త్వా చ సేట్ న కిత్ భవతి । పవితః, పవితవాన్ । క్త్వాప్రత్యయస్య న క్త్వా సేట్ 1.2.18 ఇతి సిద్ధ ఏవ ప్రతిషేధః ; తస్య గ్రహణముత్తరార్థమ్ । తథా చ (మహాభాష్యే) ఉక్తమ్ - 'నిత్యమకిత్త్వమ్ ఇడాద్యోః క్త్వానిష్ఠయోః క్త్వాగ్రహణముత్తరార్థమ్' ఇతి ॥

.

3052. నిష్ఠా శీఙ్స్విదిమిదిక్ష్విదిధృషః [1.2.19]

నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శీఙ్-స్విది-మిది-క్ష్విది-ధృషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సేణ్నిష్ఠా కిన్న స్యాత్ । శయితః । శయితవాన్ । అనుబన్ధనిర్దేశో యఙ్లుఙ్నివృత్త్యర్థః । శేశ్యితః । శేశ్యితవాన్ ।ఆదికర్మణి నిష్ఠా వక్తవ్యా (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) న సేట్ ఇతి వర్తతే । 'శీఙ్', 'స్విది', 'మిది', 'క్ష్విది' 'ధృష్' - ఇత్యేతేభ్యః పరో నిష్ఠాప్రత్యయః సేట్ న కిత్ భవతి । శయితః, శయిత్వాన్ ; ప్రస్వేదితః, ప్రస్వేదితవాన్ ; ప్రమేదితః, ప్రమేదితవాన్ ; ప్రక్ష్వేదితః, ప్రక్ష్వేదితవాన్ ; ప్రధర్షితః ప్రధర్షితవాన్ ; సేట్ ఇత్యేవ - స్విన్నః, స్విన్నవాన్ । స్విదాదీనామ్ ఆదితశ్చ 7.2.16 ఇతి నిష్ఠాయామిట్ ప్రతిషిధ్యతే । విభాషా భావాఽదికర్మణోః 7.2.17 ఇతి పక్షేఽభ్యనుజ్ఞాయతే స విషయః కిత్త్వప్రతిషేధస్య ॥

.

3053. ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ [3.4.71]

ఆదికర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆదికర్మణి యః క్తః స కర్తరి స్యాత్ చాద్భావకర్మణోః ॥

(కాశికా) ఆదికర్మణి యః క్తో విహితః స కర్తరి భవతి। చకారాద్ యథాప్రాప్తం భావకర్మణోః। ఆదిభూతః క్రియాక్షణ ఆదికర్మ, తస్మిన్నాదికర్మణి భూతత్వేన వివక్షితే యః క్తో విహితః, తస్య అయమర్థనిర్దేశః। ప్రకృతః కటం దేవదత్తః, ప్రకృతః క్తో దేవదత్తేన, ప్రకృతమ్ దేవదత్తేన। ప్రభుక్త ఓదనం దేవదత్తః, ప్రభుక్త ఓదనో దేవదత్తేన, ప్రభుక్తం దేవదత్తేన।

.

3054. విభాషా భావాదికర్మణోః [7.2.17]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భావాదికర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) భావే ఆదికర్మణి చాదితో నిష్ఠాయా ఇడ్వా స్యాత్ । ప్రస్వేదితశ్చైత్రః । ప్రస్వేదితం తేన । ఞీష్విదేతి ఞ్యాదిరత్ర గృహ్యతే । ఞీద్భిః సాహచర్యాత్ । స్విద్యతేస్తు స్విదిత ఇత్యేవ । ఞిమిదా । ఞిక్ష్విదా । దివాదీ ఞ్యాదీ చ । ప్రమేదితః । ప్రమేదితవాన్ । ప్రక్ష్వేదితః । ప్రక్ష్వేదితవాన్ । ప్రధర్షితః । ప్రధర్షితవాన్ । ప్రధర్షితం తేన । సేట్ కిమ్ । ప్రస్విన్నః । ప్రస్విన్నం తేనేత్యాది ॥

(కాశికా) భావే ఆదికర్మణి చ ఆదితో ధాతోః విభాషా నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। మిన్నమనేన, మేదితమనేన ప్రమిన్నః, ప్రమేదితః। సౌనాగాః కర్మణి నిష్ఠాయాం శకేరిటమిచ్ఛన్తి వికల్పేన। శకితో ఘటః కర్తుమ్, శక్తో ఘటః కర్తుమ్। భావే న భవత్యేవ, శక్తమనేన। అస్యతేర్భావే, అసితమనేన। ఆదికర్మణి చ న భవత్యేవ, అస్తః కాణ్డః।

.

3055. మృషస్తితిక్షాయామ్ [1.2.20]

మృషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తితిక్షాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సేణ్నిష్ఠాకిన్న స్యాత్ । మర్షితః । మర్షితవాన్ । క్షమాయాం కిమ్ । అపమృషితం వాక్యమ్ । అవిస్పష్టమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) మృషేర్ధాతోః తితిక్షాయామర్థే నిష్ఠా సేట్ న కిద్ భవతి । తితిక్షా క్షమా । మర్షితః, మృషితవాన్ । తితిక్షాయామ్ ఇతి కిమ్ ? అపమృషితం వాక్యమాహ ॥

.

3056. ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామ్ [1.2.21]

ఉద్-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భావాది-కర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదుపధాత్పరా భావాదికర్మణోః సేణ్నిష్ఠా వా కిన్న స్యాత్ । ద్యుతితమ్ । ద్యోతితమ్ । ముదితమ్ । మోదితం సాధునా । ప్రద్యుతితః । ప్రద్యోతితః । ప్రముదితః । ప్రమోదితః సాధుః । ఉదుపధాత్కిమ్ । విదితమ్ । భావేత్యాది కిమ్ । రుచితం కార్షాపణమ్ । సేట్కిమ్ । క్రుష్టమ్ ।శబ్వికరణేభ్య ఏవేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ నేహ । గుధ్యతేర్గుధితమ్ ॥

(కాశికా) నిష్ఠా సేట్ న కిత్ ఇతి వర్తతే । ఉదుపధాద్ ధాతోః పరో భావే ఆదికర్మణి చ వర్తమానో నిష్ఠాప్రత్యయః సేట్ అన్యతరస్యాం న కిద్ భవతి । ద్యుతితమనేన, ద్యోతితమనేన ; ప్రద్యుతితః, ప్రద్యోతితః ; ముదితమనేన, మోదితమనేన ; ప్రముదితః, ప్రమోదితః । ఉదుపధాతితి కిమ్ ?

లిఖితమనేన । భావాదికర్మణోః ఇతి కిమ్ ? రుచితం కార్షాపణం దదాతి । సేట్ ఇత్యేవ - ప్రభుక్త ఓదనః । వ్యవస్థితవిభాషా చేయమ్, తేన శబ్వికరణానామ్ ఏవ భవతి ; గుధ పరివేష్టనే (దివాదిగణః) - గుధితమ్ ఇత్యత్ర న భవతి ॥

.

3057. నిష్ఠాయాం సేటి [6.4.52]

నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సేటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణేర్లోపః స్యాత్ । భావితః । భావితవాన్ । శ్వీదితః - (కౌముదీ-3039) ఇతి నేట్ । సంప్రసారణమ్ । శూనః । దీప్తః । గుహూ, గూఢః । వను, వతః । తను, తతః । పతేః సని వేట్కత్వాదిడభావే ప్రాప్తే ద్వితీయాశ్రిత - (కౌముదీ-686) ఇతి సూత్రే వేట్కత్వాత్సిద్ధే కృన్తత్యాదీనామీదిత్త్వేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వా । తేన ధావితమిభరాజధియేత్యాది । యస్య విభాషా (కౌముదీ-3025) ఇత్యత్రైకాచ ఇత్యేవ । దరిద్రతః ॥

(కాశికా) నిష్ఠాయాం సేటి పరతో ణేర్లోపో భవతి। కారితమ్। హారితమ్। గణితమ్। లక్షితమ్। సేటి ఇతి కిమ్? సంజ్ఞపితః పశుః। సేడ్గ్రహణసామర్థ్యాదిహ పూర్వేణ అపి న భవతి। సనీవన్తర్ధ 7.2.49 ఇతి జ్ఞపేరిటి వికల్పితే యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి నిష్ఠాయాం ప్రతిషేధః। అథ పునః ఏకాచః ఇతి తత్ర అనువర్తతే, తదా నిత్యమత్ర భవితవ్యమ్ ఏవ ఇడాగమేన ఇతి సేడ్గ్రహణమనర్థకమ్? తత్ క్రియతే కాలావధారణార్థమ్, ఇడాగమే కృతే ణిలోపో యథా స్యాత్। అకృతే హి తత్ర ణిలోపే సతి కారితమ్ ఇత్యత్ర ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్ 7.2.10 ఇతి ఇటః ప్రతిషేధః ప్రసజ్యేత।

.

3058. క్షుబ్ధస్వాన్తధ్వాన్తలగ్నమ్లిష్టవిరిబ్ధఫాణ్టబాఢాని మన్థమనస్తమఃసక్తావిస్పష్టస్వరానాయాసభృశేషు [7.2.18]

క్షుబ్ధ-స్వాన్త-ధ్వాన్త-లగ్న-మ్లిష్ట-విరిబ్ధ-ఫాణ్ట-బాఢాని ప్రథమా-బహువచనమ్ మన్థ-మనస్-తమస్-సక్త-అవిస్పష్ట-స్వర-అనాయాస-భృశేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్షుబ్ధాదీన్యష్టావనిట్కాని నిపాత్యన్తే సముదాయేన మన్థాదిషు వాచ్యేషు । ద్రవద్రవ్యసంపృక్తాః సక్తవో మన్థో మన్థనదణ్డశ్చ । క్షుబ్ధో మన్థశ్చేత్ । స్వాన్తం మనః । ధ్వాన్తం తమః । లగ్నం సక్తమ్ । నిష్ఠానత్వమపి నిపాతనాత్ । మ్లిష్టవిస్పష్టమ్ । విరిబ్ధః స్వరః । మ్లేచ్ఛ రేభృ అనయోరుపధాయా ఇత్వమపి నిపాత్యతే । ఫాణ్టమనాయాససాధ్యః కషాయవిశేషః । మాధవస్తు నవనీతభావాత్ప్రాగవస్థాపన్నం ద్రవ్యం ఫాణ్టమితి వేదభాష్యే ఆహ । బాఢం భృశమ్ । అన్యత్ర తు

క్షుభితమ్ । క్షుబ్ధో రాజేతి త్వాగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్ । స్వనితమ్ । ధ్వనితమ్ । లగితమ్ । మ్లేచ్ఛితమ్ । విరేభితమ్ । ఫణితమ్ । బాహితమ్ ॥

(కాశికా) క్షుబ్ధ స్వాన్త ధ్వాన్త లగ్న మ్లిష్ట విరిబ్ధ ఫాణ్ట బాఢ ఇత్యేతే నిపాత్యన్తే యథాసఙ్ఖ్యం మన్థ మనః తమః సక్త అవిస్పష్ట స్వరః అనాయాస భృశ ఇత్యేతేష్వర్థేషు। క్షుబ్ధ ఇతి భవతి మన్థాభిధానం చేత్। క్షుబ్ధో మన్థః। క్షుభితమన్యత్। క్షుభితం మన్థేన। క్షుబ్ధా గిరినదీ ఇత్యేవమాద్యుపమానాత్ భవిష్యతి। స్వాన్తమ్ ఇతి మనోఽభిధానం చేత్। స్వనితమన్యత। స్వనితో మృదఙ్గః। స్వనితం మనసా। ధ్వాన్తమ్ ఇతి భవతి తమోఽభిధానం చేత్। ధ్వనితమన్యత్। ధ్వనితో మృదఙ్గః। ధ్వనితం తమసా। లగ్నమ్ ఇతి భవతి సక్తం చేత్। లగితమన్యత్। మ్లిష్టమ్ ఇతి భవతి అవిస్పష్టం చేత్। మ్లేచ్ఛితమన్యత్। ఇత్వమప్యేకారస్య నిపాతనాదేవ విరిబ్ధమ్ ఇతి స్వరశ్చేత్। విరేభితమన్యత్। రేభృ శబ్దే ఇత్యస్య ఏతన్ నిపాతనమ్। అన్యే తు విరిభితమన్యతితి పఠన్తి। రభిం సౌత్రం ధాతుం పఠన్తి, తే విరిభితమ్ ఇతి ప్రత్యుదాహరన్తి। ఫాణ్టమ్ ఇతి భవతి అనాయాసశ్చేత్। ఫాణితమన్యత్। యదశృతమపిష్టం చ కషాయముదకసమ్పర్కమాత్రాత్ విభక్తరసమీషదుష్ణం తత్ ఫాణ్టమ్। తదల్పప్రయత్నసాధ్యత్వాదనాయాసేన లక్ష్యతే। బాఢమ్ ఇతి భవతి భృశం చేత్। బాహితమన్యత్। బాహృ ప్రయత్నే ఇత్యస్య ధాతోరేతన్ నిపాతనమ్। అతిశయశ్చ భృశమ్ ఇహ ఉచ్యతే।

.

3059. ధృషిశసీ వైయాత్యే [7.2.19]

ధృషిశసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వైయాత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ నిష్ఠాయామవినయే ఏవానిటౌ స్తః । ధృష్టః । విశస్తః । అన్యత్ర ధర్షితః । విశసితః । భావాదికర్మణోస్తు వైయాత్యే ధృషిర్నాస్తి । అత ఏవ నియమార్థమిదం సూత్రమితి వృత్తిః । ధృషేరాదిత్త్వే ఫలం చిన్త్యమితి హరదత్తః । మాధవస్తు భావాదికర్మణోరవైయాత్యే వికల్పమాహ । ధృష్టమ్ । ధర్షితమ్ । ప్రధృష్టః । ప్రధర్షితః ॥

(కాశికా) వియాతస్య భావో వైయాత్యమ్ ప్రాగల్భ్యమ్, అవినీతతా। తత్ర ధృష శస ఇత్యేతయోః నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। ధృష్టోఽయమ్। విశస్తోఽయమ్। ధృషేః ఆదితశ్చ 7.2.16 ఇతి ప్రతిషేధః సిద్ధ ఏవ, శసేరపి ఉదితో వా 7.2.56, యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి? నియమార్థం వచనమ్,

ధృషిశస్యోః వైయాత్యే ఏవ ఇడ్ న భవతి। భావాదికర్మణోరపి వైయాత్యే ధృషిర్నాస్తి। ధృష్టః। విశస్తః। వైయాత్యే ఇతి కిమ్? ధర్షితః। విశసితః।

.

3060. దృఢః స్థూలబలయోః [౭.౨.౨౦]

దృఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్థూలబలయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) స్థూలే బలవతి న నిపాత్యతే । దృహ దృహి వృద్ధౌ । క్తస్యేడభావః తస్య ఢత్వమ్ । హస్య లోపః । ఇదితో నలోపశ్చ । దృహితః । దృంహితోఽన్యః ॥

(కాశికా) దృఢ ఇతి నిపాత్యతే స్థూలే బలవతి చార్థే। దృఢః స్థూలః। దృఢో బలవాన్। కిమత్ర నిపాత్యతే? దృంహేః క్తప్రత్యయే ఇడభావః, హకారనకారయోః లోపః, పరస్య ఢత్వమ్। అథ దృహిః ప్రకృత్యనతరమస్తి? తత్ర అప్యేతదేవ సర్వం నలోపవర్జమ్, నకారస్య అభావాత్। హలోపనిపాతనం పూర్వత్ర అసిద్ధత్వనివృత్త్యర్థమ్। ఢలోపే హి సతి తస్య పూర్వత్ర అసిద్ధత్వాత్ ద్రఢిమా, ద్రఢీయాన్, ద్రఢయతి ఇత్యత్ర ర ఋతో హలాదేర్లఘోః 6.2.161 ఇతి రేఫో న స్యాత్, ఇహ చ పరిద్రఢ్య్య గత ఇతి ల్యపి లఘుపూర్వాత్ 6.4.56 ఇతి ణేరయాదేశో న స్యాత్, ఇహ చ పరిదృఢస్యాపత్యం పారిదృఢీ కన్యా ఇతి గురూపోత్తమలక్షణః ష్యఙ్ చ ప్రసజ్యేత। స్థూలబలయోః ఇతి కిమ్? దృంహితమ్। దృహితమ్।

.

3061. ప్రభౌ పరివృఢః [౭.౨.౨౧]

ప్రభౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరివృఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృహ వృహి వృద్ధౌ । నిపాతనం ప్రాగ్వత్ । పరివృహితః । పరివృంహితోఽన్యః ॥

(కాశికా) పరివృఢ ఇతి నిపాత్యతే ప్రభుశ్చేద్ భవతి। పరివృఢః కుటుమ్బీ। పూర్వేణ తుల్యమ్ ఏతత్। వృంహేర్నిపాతనమ్। వృహిశ్చ యది ప్రకృతియన్తరమస్తి తస్య అపి తదేవ సర్వమ్। హలోపనిపాతనస్య చ తదేవ ప్రయోజనమ్। పరివ్రఢయతి। పరివ్రఢ్య్య గతః। పారివృఢీ కన్యా। పరివృఢమాచష్టే ఇతి విగృహ్య వృఢశబ్దాదేవ ణిజుత్పద్యతే। సంగ్రామయతేరేవ సోపసర్గాణ్ ణిజుత్పత్తిరిష్యతే న అన్యస్మాతితి। తథా సతి పరివ్రఢయతీతి తిఙ్ఙతిఙః 8.2.28 ఇతి నిఘాతః। పరివ్రఢయ్య ఇత్యత్ర పరిశబ్దస్య క్త్వాప్రత్యయాన్తేన సమాసే సతి ల్యబాదేశః సిద్ధో భవతి। ప్రభౌ ఇతి కిమ్? పరివృంహితమ్। పరివృహితమ్।

.

3062. కృచ్ఛ్రగహనయోః కషః [౭.౨.౨౨]

కృచ్ఛ్రగహనయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ కషః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కషో నిష్ఠాయ ఇణ్న స్యాదేతయోరర్థయోః । కష్టం దుఃఖం తత్కారణం చ । స్తాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమ్ । కష్టో మోహః । కష్టం శాస్త్రమ్ । దురవగాహమిత్యర్థః । కషితమన్యత్ ॥

(కాశికా) కృచ్ఛ్ర గహన ఇత్యేతయోరర్థయోః కషేర్ధాతోః నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। కష్టోఽగ్నిః। కష్టం వ్యాకరణమ్। తతోఽపి కష్టతరాణి సామాని। కృచ్ఛ్రం దుఃఖమ్, తత్కారణమప్యగ్న్యాదికం కృచ్ఛ్రమ్ ఇత్యుచ్యతే। గహనే కష్టాని వనాని। కష్టాః పర్వతాః। కృచ్ఛ్రగహనయోః ఇతి కిమ్? కషితం సువర్ణమ్।

.

3063. ఘుషిరవిశబ్దనే [౭.౨.౨౩]

ఘుషిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవిశబ్దనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘుషిర్నిష్ఠాయామనిట్ స్యాత్ । ఘుష్టా రజ్జుః । అవిశబ్దనే కిమ్ । ఘుషితం వాక్యమ్ । శబ్దేన ప్రకటీకృతాభిప్రాయమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఘుషేర్ధాతోరవిశబ్దనేఽర్థే నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। ఘుష్టా రజ్జుః। ఘుష్టౌ పాదౌ। అవిశబ్దనే ఇతి కిమ్? అవఘుషితం వాక్యమాహ। విశబ్దనం ప్రతిజ్ఞానమ్। ఘుషిరశబ్దార్థే ఇతి భూవాదిషు పఠ్యతే। ఘుషిర్విశబ్దనే ఇతి చురాదిషు। తయోరిహ సామాన్యేన గ్రహణమ్। విశబ్దనప్రతిషేధశ్చ జ్ఞాపకశ్చురాదిణిజ్ విశబ్దనార్థస్య అనిత్యః ఇతి। తేన అయమపి ప్రయోగః ఉపపన్నో భవతి, మహీపాలవచః శ్రుత్వా జుఘుషుః పుష్పమాణవాః। స్వాభిప్రాయం శబ్దేన అవిష్కృతవన్తః ఇత్యర్థః।

.

3064. అర్దేః సంనివిభ్యః [౭.౨.౨౪]

అర్దేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సన్నివిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతత్పూర్వాదర్దేర్నిష్ఠాయా ఇణ్న స్యాత్ । సమర్ణః । న్యర్ణః । వ్యర్ణః । అర్దితోఽన్యః ॥

(కాశికా) సమ్ ని వి ఇత్యేతేభ్య ఉత్తరస్య అర్దేః నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। సమర్ణః। న్యర్ణః। వ్యర్ణః। అర్దేః ఇతి కిమ్? సమేధితః। సంనివిభ్యః ఇతి కిమ్? అర్దితః।

.

3065. అభేశ్చావిదూర్యే [౭.౨.౨౫]

అభేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆవిదూర్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యర్ణమ్ । నాతిదూరం నాసన్నం వా । అభ్యర్దితమన్యత్ ॥

(కాశికా) అభిశబాదుత్తరస్య అర్దేః ఆవిదూర్యేఽర్థే నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో న భవతి। అభ్యర్ణా సేనా। అభ్యార్ణా శరత్। ఆవిదూర్యే ఇతి కిమ్? అభ్యర్దితో వృషలః। శీతేన పీడితః ఇత్యర్థః। విదూరమ్ విప్రకృష్టమ్, తతోఽన్యదవిదూరమ్, తస్య భావః ఆవిదూర్యమ్। ఏతస్మాదేవ నిపాతనాత్ న నఞ్పూర్వాత్ తత్పురుషాత్ 5.1.121 ఇత్యుత్తరస్య భావప్రత్యయస్య ప్రతిషేధో న భవతి।

.

3066. ణేరధ్యయనే వృత్తమ్ [౭.౨.౨౬]

ణేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అధ్యయనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యన్తాద్వృత్తేః క్తస్యేడభావో ణిలుక్చాధీయమానేఽర్థే । వృత్తం ఛన్దశ్ఛాత్రేణ । సంపాదితమ్ । అధీతమితి యావత్ । అన్యత్ర తు వర్తితాః రజ్జుః ॥

(కాశికా) ణ్యన్తస్య వృత్తేర్నిష్ఠాయామధ్యయనార్థే వృత్తమ్ ఇతి ఇడభావః ణిలుక్ చ నిపాత్యతే। వృత్తో గుణో దేవదత్తేన। వృత్తం పారాయణం దేవదత్తేన। అధ్యయనే ఇతి కిమ్? వర్తితమన్యత్ర। వృతిరయమకర్మకః, స ణ్యర్థే వర్తమానః సకర్మకో భవతి। తేన నిర్వృత్తమ్ ఇతి హి ప్రకృటేరేవ కర్మణి క్తప్రత్యయో దృశ్యతే। తద్వదిహ అపి ణ్యర్థవృత్తేరేవ చ వృతేః వృత్తో గుణో దేవదత్తేన ఇతి భవిష్యతీతి నిపాతనమనర్థకమ్? తత్ క్రియతే యదాపి ణిచైవ ణ్యర్థోఽభిధీయతే తదావర్తితమ్ ఇత్యధ్యయనే మా భూతితి కేచిత్। అపరే తు వర్తితో గుణో దేవదత్తేన ఇత్యపి ఇచ్ఛన్తి।

.

3067. శృతం పాకే [6.1.27]

శృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పాకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్రాతిశ్రపయత్యోః క్తే శృభావో నిపాత్యతే । క్షీరహవిషోః పాకే । శృతం క్షీరమ్ । స్వయమేవ విక్లిన్నం పక్వం వేత్యర్థః । క్షీరహవిర్భ్యామన్యత్తు శ్రాణం శ్రపితం వా ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యనువర్తతే। శ్రా పాకే ఇత్యేతస్య ధాతోః ణ్యన్తస్య అణ్యన్తస్య చ పాకేఽభిధేయే క్తప్రత్యయే పరతః శృభావో నిపాత్యతే విభాషా। శృతం క్షీరమ్। శృతం హవిః। వ్యవస్థితవిభాషా చ ఇయమ్, తేన క్షీరహవిషోర్నిత్యం శృభావో భవతి, అన్యత్ర న భవతి శ్రాణా యవాగూః శ్రపితా యవాగూః ఇతి। యదా అపి బాహ్యే ప్రయోజకే ద్వితీయో ణిచుత్పద్యతే తదా అపి నిష్యతే, శ్రపితం క్షీరం దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తేన ఇతి। శ్రాతిరయమకర్మకః కర్మకర్తృవిషయస్య పచేరర్థే వర్తతే, స ణ్యన్తః

అపి ప్రాకృతం పచ్యర్థమాహుః। తదత్ర ద్వయోరపి శృతమ్ ఇతి ఇష్యతే। శృతం క్షీరం స్వయమ్ ఏవ। శృతం క్షీరం దేవదత్తేన। పాకగ్రహణం నిపాతనవిషయప్రదర్శనార్థమ్, తేన క్షీరహవిషోరేవ।

.

3068. వా దాన్తశాన్తపూర్ణదస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః [౭.౨.౨౭]

వా అవ్యయమ్ దాన్తశాన్తపూర్ణదస్తస్పష్టచ్ఛన్నజ్ఞప్తాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే ణిచి నిష్ఠాన్తా వా నిపాత్యతే । పక్షే । దమితః । శమితః । పూరితః । దాసితః । స్పాశితః । ఛాదితః । జ్ఞపితః ॥

(కాశికా) ణేః ఇత్యనువర్తతే। దమ్ శమ్ పూరీ దస్ స్పశ్ ఛద్ జ్ఞపిత్యేతేషాం ణ్యన్తానాం ధాతూనాం వా అనిట్త్వం నిపాత్యతే। దాన్తః, దమితః। శాన్తః, శమితః। పూర్ణః, పూరితః। దస్తః, దాసితః। స్పష్టః, స్పాశితః। ఛన్నః, ఛాదితః। జ్ఞప్తః, జ్ఞపితః। ఇట్ప్రతిషేధో ణిలుక్ చ నిపాత్యతే। జ్ఞప్తేస్ తు భరజ్ఞపిసనామ్ ఇతి వికల్పవిధానాత్ యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి నిత్యే ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వికల్పార్థం నిపాతనమ్।

.

3069. రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్ [౭.౨.౨౮]

రుష్యమత్వరసంఘుషాస్వనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో నిష్ఠాయా ఇడ్వా । రుషితః । రుష్టః । ఆన్తః । అమితః । తూర్ణః । త్వరితః । అస్యాఽఽత్త్వే ఫలం మన్దమ్ । సంఘుష్టః । సంఘుషితః । ఆస్వాన్తః । ఆస్వనితః ॥

(కాశికా) వా ఇతి వర్తతే। రుషి అమ త్వర సఙ్ఘుష ఆస్వన ఇత్యేతేషాం నిష్ఠాయాం వా ఇడాగమో న భవతి। రుష్టః రుషితః। తీషసహలుభరుష. రిషః 4.2.48 ఇతి వికల్పవిధానాత్ యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వికల్పార్థం వచనమ్। అమ అభ్యాన్తః, అభ్యమితః। త్వర తూర్ణః, త్వరితః। ఆదితశ్చ 7.2.16 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్। సఙ్ఘుష సఙ్ఘుష్టౌ పాదౌ, సఙ్ఘుషితౌ పాదౌ। సఙ్ఘుష్టం వాక్యమాహ, సఙ్ఘుషితం వాక్యమాహ। సఙ్ఘుష్టౌ దమ్యౌ, సఙ్ఘుషితౌ దమ్యౌ। సమ్పూర్వస్య ఘుషేరవిశద్దనేఽపి పరత్వాదయమ్ ఏవ వికల్పో భవతి। ఆస్వన ఆస్వాన్తో దేవదత్తః, ఆస్వనితో దేవదత్తః। ఆస్వాన్తం మనః, ఆస్వనితం మనః। ఆఙ్పూర్వస్య స్వనేర్మనోఽభిధానేఽపి పరత్వాదయం వికల్పః క్షుబ్ధస్వాన్త ఇతి నిపాతనం బాధతే।

.

3070. హృషేర్లోమసు [౭.౨.౨౯]

హృషేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోమసు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హృషేర్నిష్ఠాయా ఇడ్వా స్యాత్ లోమసు విషయే । హృష్టం హృషితం లోమ ।విస్మితప్రతిఘాతయోశ్చ (వార్తికమ్) ॥ హృషో హృషితో మైత్రః । విస్మితః ప్రతిహతో వేత్యర్థః । అన్యత్ర తు । హృషు అలీకే । ఉదిత్వాన్నిష్ఠాయాం నేట్ । హృష తుష్టౌ ఇట్ ॥

(కాశికా) లోమసు వర్తమానస్య హృషేర్నిష్ఠాయాం వా ఇడాగమో న భవతి। హృష్టాని లోమాని, హృషితాని లోమాని। హృష్టం లోమభిః, హృషితం లోమభిః। హృష్టాః కేశాః, హృషితాః కేశాః। హృష్టం కేశైః హృషితం కేశైః। హృషు అలీకే ఇత్యుదిత్త్వాన్ నిష్ఠాయామనిట్, హృష తుష్టౌ ఇత్యయం సేట్, తయోరుభయోరిహ గ్రహణమ్ ఇత్యుభయత్ర విభాషా ఇయమ్। లోమాని మూర్ధజాని అఙ్గజాని చ సామాన్యేన గృహ్యన్తే, యథా లోమనఖం స్పృష్ట్వా శౌచం కర్తవ్యమ్ ఇతి। తద్విషయే చ హర్షే వర్తమానో లోమసు వర్తతే ఇత్యుచ్యతే। లోమసు ఇతి కిమ్? హృష్టో దేవదత్త ఇత్యలీకార్థస్య, హృషితో దేవదత్తః ఇతి తుష్ట్యర్థస్య। విస్మితప్రతిఘాతయోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। హృష్టో దేవదత్తః, హృసితో దేవదత్తః। విస్మితః ఇత్యర్థః। హృష్టాః దన్తాః, హృషితాః దన్తాః। ప్రతిహతాః ఇత్యర్థః।

.

3071. అపచితశ్చ [౭.౨.30]

అపచితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాయతేర్నిపాతోఽయం వా । అపచితః । అపచాయితః ॥

(కాశికా) అపచితః ఇతి వా నిపాత్యతే। అపపూర్వస్య చాయ్తేః నిష్ఠాయామనిట్త్వం చిభావశ్చ నిపాత్యతే। అపచితోఽనేన గురుః, అపచాయితోఽనేన గురుః। క్తిని నిత్యమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। క్తిని నిత్యం చిభావో నిపాత్యతే। అపచితిః।

.

3072. ప్యాయః పీ [6.1.28]

ప్యాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) వా స్యాన్నిష్ఠాయామ్ । వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । తేన స్వాఙ్గే నిత్యమ్ । పీనం సుఖమ్ । అన్యత్ర ప్యానః పీనః స్వేదః ॥సోపసర్గస్య న (వార్తికమ్) ॥ ప్రప్యానః ॥ఆఙ్పూర్వస్యాన్ధూధసోః స్యాదేవ (వార్తికమ్) ॥ ఆపీనోన్ధుః । ఆపీనమూధః ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యేవ। ఓప్యాయీ వృద్ధౌ ఇత్యస్య ధాతోః నిష్ఠాయాం విభాషా పీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। పీనం ముఖమ్। పీనౌ బాహూ। పీనమురః। ఇయమపి వ్యవస్థితవిభాషా ఏవ। తేన అనుపసర్గస్య నిత్యం భవతి, సోపసర్గస్య తు న ఏవ భవతి। ఆప్యానశ్చన్ద్రమాః। ఆఙ్పూర్వస్యాన్ధూధసోః భవత్యేవ, ఆపీనోఽన్ధుః, ఆపీనమూధః ఇతి।

.

3073. హ్లాదో నిష్ఠాయామ్ [6.4.95]

హ్లాదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్రస్వః స్యాత్ । ప్రహ్లన్నః ॥

(కాశికా) హ్లాదోఽఙ్గస్య ఉపధాయాః హ్రస్వో భవతి నిష్ఠాయాం పరతః। ప్రహ్లన్నః। ప్రహ్లన్నవాన్। నిష్ఠాయామ్ ఇతి కిమ్? ప్రహ్లాదయతి। హ్లాదః ఇతి యోగవిభాగః క్రియతే, క్తిన్యపి యథా స్యాత్, ప్రహ్లత్తిః ఇతి।

.

3074. ద్యతిస్యతిమాస్థామిత్తి కితి [7.4.40]

ద్యతిస్యతిమాస్థామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామికారోఽన్తాదేశః స్యాత్తాదౌ కితి । ఈత్వదద్భావయోరపవాదః । దితః । సితః । మా మాఙ్ మేఙ్ । మితః । స్థితః ॥

(కాశికా) ద్యతి స్యతి మా స్థా ఇత్యేతేషామఙ్గానామ్ ఇకారాదేశో భవతి తకారాదౌ కితి ప్రత్యయే పరతః। ద్యతి తిర్దితః। నిర్దితవాన్। స్యతి అవసితః। అవసితవాన్। మా మితః। మితవాన్। స్థా స్థితః। స్థితవాన్। తీతి కిమ్? అవదాయ। కితీతి కిమ్? అవదాతా।

.

3075. శాచ్ఛోరన్యతరస్యామ్ [7.4.41]

శాచ్ఛోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శితః । శాతః । ఛితః । ఛాతః । వ్యవస్థితవిభాషాత్వాద్వ్రతవిషయే శ్యతేర్నిత్యమ్ । సంశితం వ్రతమ్ । సమ్యక్సంపాదితమిత్యర్థః । సంశితో బ్రాహ్మణః । వ్రతవిషయకయత్నవానిత్యర్థః ॥

(కాశికా) శా ఛా ఇత్యేతయోః అన్యతరస్యామ్ ఇకారాదేశో భవతి తకారాదౌ కితి। శా నిశితమ్, నిశాతమ్। నిశితవాన్, నిశాతవాన్। ఛా అవచ్ఛితమ్, అవచ్ఛాతమ్। అవచ్ఛితవాన్, అవచ్ఛాతవాన్।

శ్యతేరిత్త్వం వ్రతే నిత్యమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। శంశితో బ్రహ్మణః। సంశితవ్రతః ఇత్యర్థః। వ్యవస్థితవిభాషవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్। దేవత్రాతో గలో గ్రాహ ఇతి యోగే చ సద్విధిః। మిథస్తే న విభాష్యన్తే గవాక్షః సంశితవ్రతః।

.

3076. దధాతేర్హిః [7.4.42]

దధాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తాదౌ కితి । అభిహితమ్ । నిహితమ్ ॥

(కాశికా) దధాతేరఙ్గస్య హి ఇత్యయమాదేశో భవతి తకారాదౌ కితి ప్రత్యయే పరతః। హితః। హితవాన్। హిత్వా।

.

3077. దో దద్ ఘోః [7.4.46]

దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దథ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘుసంజ్ఞకస్య దా ఇత్యస్య దథ్ స్యాత్తాదౌ కితి । చర్త్వమ్ । దత్తః । ఘోః కిమ్ । దాతః । తాన్తో వాయమాదేశః న చైవం విదత్తమిత్యాదావుపసర్గస్య దస్తి (కౌముదీ-3079) ఇతి దీర్ఘాపత్తిః । తకారాదౌ తద్విధానాత్ । దాన్తో వా ధాన్తో వా । న చ దాన్తత్వే నిష్ఠానత్వం ధాన్తత్వే ఝషస్తథోః - (కౌముదీ-2280) ఇతి ధత్వం శఙ్క్యమ్ । సన్నిపాతపరిభాషావిరోధాత్ ॥

(కాశికా) దా ఇత్యేతస్య ఘుసంజ్ఞకస్య దదిత్యయమాదేశో భవతి తకారాదౌ కితి ప్రత్యయ పరతః। దత్తః। దత్తవాన్। దత్తిః। దః ఇతి కిమ్? ధీతః। ధీతవాన్। ధేటః ఏతద్ రూపమ్। ఘోః ఇతి కిమ్? దాప్ లవనే దాతం బర్హిః। దైప్ శోధనే అవదాతమ్ ముఖమ్। అయమాదేశః థాన్తః ఇష్యతే। ఏవం హ్యుక్తమ్ తాన్తే దోషో దీర్ఘత్వం స్యాద్ దాన్తే దోషో నిష్ఠానత్వమ్। ధాన్తే దోషో ధత్వప్రాప్తిస్థాన్తేఽదోషస్తస్మాత్ థాన్తమ్। యది తు దస్తీతి తకారాదౌ దీర్ఘత్వం తదా తాన్తేఽపి అదోషః। దాన్తధాన్తయోరపి సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి నత్వధత్వే న భవిష్యతః ఇతి న దోషః। అవదత్తం విదత్తమ్ చ ప్రదత్తం చాదికర్మణి। సుదత్తమనుదత్తం చ నిదత్తమ్ ఇతి చేష్యతే। అచ ఉపసర్గాత్ తః 7.4.47 ఇతి ప్రాప్తే నిపాత్యన్తే। అనుపసర్గా వా ఏతే అవాదయః క్రియాన్తరవిషయా వేదితవ్యాః।

.

3078. అచ ఉపసర్గాత్తః [7.4.47]

అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తాదుపసర్గాత్పరస్య దా ఇత్యస్య ఘోరచస్తః స్యాత్తాదౌ కితి । చర్త్వమ్ । ప్రత్తః । అవత్తః । అవదత్తం విదత్తం చ ప్రదత్తం చాదికర్మణి । సుదత్తమవుదత్తం చ నిదత్తమితి చేష్యతే ॥ చశబ్దాద్యథాప్రాప్తమ్ ॥

(కాశికా) అజన్తాదుపసర్గాదుత్తరస్య దా ఇత్యేతస్య ఘుసంజ్ఞకస్య త ఇత్యయమాదేశో భవతి తకారాదౌ కితి। ప్రత్తమ్। అవత్తమ్। నీత్తమ్। పరీత్తమ్। అచః ఇతి కిమ్? నిర్దత్తమ్। దుర్దత్తమ్। ఉపసర్గాతితి కిమ్? దధి దత్తమ్। మధు దత్తమ్। ఘోః ఇత్యేవ, అవదాతమ్ ముఖమ్। ఉపసర్గాతితి పచ్చమీనిర్దేశాదాదేరలః ప్రాప్నోతి? తత్ర సమాధిమాహుః। అచః ఇత్యేతద్ ద్విరావర్తయితవ్యమ్, తత్ర ఏకం పచ్చమ్యన్తం ఉపసర్గవిశేషణార్థమ్, అపరమపి షష్ఠ్యన్తం స్థానినిర్దేశర్థమ్ ఇత్యాకారస్య స్థానే తకారో భవతి। ద్వితకారో వా సంయోగోఽయమాదిశ్యతే, సోఽనేకాల్త్వాత్ సర్వస్య భవిష్యతి। అపో భి 7.4.48 ఇత్యత్ర పఞ్చమ్యన్తమచః ఇత్యనువర్తతే। తేన పకారమాత్రస్య భవిష్యతి। ద్యతేరిత్త్వాదచస్త ఇత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన। అవత్తమ్। ప్రత్తం జుహోతి।

.

3079. దస్తి [6.3.124]

దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తోపసర్గస్య దీర్ఘః స్యాద్దాదేశో యస్తకారస్తదాదావుత్తరపదే । ఖరిచ (కౌముదీ-121) ఇతి చర్త్వమాశ్రయాత్సిద్ధమ్ । నీత్తమ్ । సూత్తమ్ । ఘుమాస్థా (కౌముదీ-2462) ఇతీత్వమ్ । ధేట్ । ధీతమ్ । గీతమ్ । పీతమ్ । జనసన - (కౌముదీ-2504) ఇత్యాత్వమ్ । జాతమ్ । సాతమ్ । ఖాతమ్ ॥

(కాశికా) దా ఇత్యేతస్య యః తకారాదిరాదేశః తస్మిన్ పరతః ఇగన్తస్య ఉపసర్గస్య దీర్ఘో భవతి। నీత్తమ్। వీత్తమ్। పరీత్తమ్। అచ ఉపసర్గాత్ తః 7.4.47 ఇత్యన్తస్య యద్యపి తకారః క్రియతే తథాపి చర్త్వస్యాశ్రయాత్ సిద్ధత్వమ్ ఇతి తకారాదిర్భవతి। ఇకః ఇత్యేవ, ప్రత్తమ్। అవత్తమ్। దః ఇతి కిమ్? వితీర్ణమ్। నితీర్ణమ్। తీతి కిమ్? సుదత్తమ్।

.

3080. అదో జగ్ధిర్ల్యప్తి కితి [2.4.36]

అదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ జగ్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ల్యప్ లుప్తవిభక్తికమ్ (సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే)తి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ల్యబితి లుప్తసప్తమీకమ్ । అదో జగ్ధిః స్యాత్ ల్యపి తాదౌ కితి చ । ఇకార ఉచ్చారణార్థః । ధత్వమ్ । ఝరో ఝరి (కౌముదీ-71) । జగ్ధః । ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ (కౌముదీ-3053) । ప్రకృతః కటం సః । ప్రకృతః కటస్తేన । నిష్ఠాయామణ్యదర్థే (కౌముదీ-3014) ఇతి దీర్ఘః । క్షియో దీర్ఘాత్ (కౌముదీ-3015) ఇతి ణత్వమ్ । ప్రక్షీణః సః ॥

(కాశికా) అదో జగ్ధిః ఆదేశో భవతి ల్యపి పరతః, తకారాదౌ చ కితి ప్రత్యయే। ప్రజగ్ధ్య। విజగ్ధ్య। జగ్ధః। జగ్ధవాన్। ఇకార ఉచ్చారణార్థః, న అనుబన్ధః। తేన నుమ్ న భవతి। ఏవం వచ్యాదీనామపి। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, అన్నమ్? అన్నాణ్ణః 4.4.85 ఇతి నిపాతనాత్। జగ్ధౌ సిద్ధేఽన్తరఙ్గత్వాత్తి కితీతి ల్యబుచ్యతే। జ్ఞాపయత్యన్తరఙ్గాణాం ల్యపా భవతి బాధనమ్। తీతి కిమ్? అద్యతే। కితీతి కిమ్? అత్తవ్యమ్।

.

3081. వాక్రోశదైన్యయోః [6.4.61]

వా అవ్యయమ్ ఆక్రోశ-దైన్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) క్షియో నిష్ఠాయాం దీర్ఘో వా స్యాదాక్రోశే దైన్యే చ । క్షీణాయుర్భవ । క్షితాయుర్వా । క్షీణోఽయం తపస్వీ । క్షితో వా ॥

(కాశికా) ఆక్రోశే గమ్యమానే దైన్యే చ క్షియో నిష్ఠాయామణ్యదర్థే వా దీర్ఘో భవతి। క్షితాయురేధి, క్షీణాయురేధి। దైన్యే క్షితకః, క్షీణకః। క్షితోఽయం తపస్వీ, క్షీణోఽయం తపస్వీ।

.

3082. నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశలే [8.3.89]

ని-నదీభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ స్నాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కౌశలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం స్నాతేః సస్య షః స్యాత్కౌశలే గమ్యే । నిష్ణాతః । శాస్త్రేషు । నద్యాం స్నాతీతి నదీష్ణః । సుపి (కౌముదీ-2916) ఇతి కః ॥

(కాశికా) ని నదీ ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య స్నాతిసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి కౌశలే గమ్యమానే। నిష్ణాతః కటకరణే। నిష్ణాతో రజ్జువర్తనే। నద్యాం స్నాతీతి నదీష్ణః। సుపి స్థః 3.2.4 ఇత్యత్ర సుపి ఇతి యోగవిభాగాత్ కప్రత్యయః। కౌశలే ఇతి కిమ్? నిస్నాతః। నద్యాం స్నాతః నదీస్నాతః ఇతి।

.

3083. సూత్రం ప్రతిష్ణాతమ్ [8.3.90]

సూత్రమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రతిష్ణాతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతేః స్నాతేః షత్వమ్ । ప్రతిష్ణాతం సూత్రమ్ । శుద్ధమిత్యర్థః । అన్యత్ర ప్రతిస్నాతమ్ ॥

(కాశికా) ప్రతిష్ణాతమ్ ఇతి నిపాత్యతే సూత్రం చేద్ భవతి। ప్రతిష్ణాతమ్ సూత్రమ్। శుద్ధమ్ ఇత్యర్థః। ప్రతిస్నాతమ్ ఇత్యేవ అన్యత్ర।

.

3084. కపిష్ఠలో గోత్రే [8.3.91]

కపిష్ఠలః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కపిష్ఠలో నామ యస్య కాపిష్ఠలిః పుత్రః । గోత్రే కిమ్ । కపీనాం స్థలం కపిస్థలమ్ ॥

(కాశికా) కపిష్ఠలః ఇతి నిపాత్యతే గోత్రవిషయే। కపిష్ఠలః నామ యస్య సః కాపిష్ఠలిః పుత్రః। గోత్రే ఇతి కిమ్? కపేః స్థలమ్ కపిస్థలమ్।

.

3085. వికుశమిపరిభ్యః స్థలమ్ [8.3.96]

వి-కు-శమి-పరిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ స్థలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః స్థలస్య సస్య షః స్యాత్ । విష్ఠలమ్ । కుష్ఠలమ్ । శమిష్ఠలమ్ । పరిష్ఠలమ్ ॥

(కాశికా) వి కు శమి పరి ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య స్థలసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। విష్ఠలమ్। కుష్ఠలమ్। శమిష్ఠలమ్। పరిష్ఠలమ్।

.

3086. గత్యర్థాకర్మకశ్లిషశీఙ్స్థాఽఽసవసజనరుహజీర్యతిభ్యశ్చ [3.4.72]

గత్యర్థ-అకర్మక-శ్లిష-శీఙ్-స్థా-ఆస-వస-జన-రుహ-జీర్యతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కర్తరి క్తః స్యాత్ భావకర్మణోశ్చ । గఙ్గాం గతః । గఙ్గాం ప్రాప్తః । గ్లానః సః । లక్ష్మీమాశ్లిష్టో హరిః । శేషమధిశయితః । వైకుణ్ఠమధిష్ఠితః । శివముపాసితః । హరిదినముపోషితః । రామమనుజాతః । గరుడమారూఢః । విశ్వమనుజీర్ణః । పక్షే ప్రాప్తా గఙ్గా యేనేత్యాది ॥

(కాశికా) గత్యర్థేభ్యో ధాతుభ్యోఽకర్మకేభ్య శ్లిషాదిభ్యశ్చ యః క్తః, స కర్తరి భవతి। చకారాద్ యథాప్రాప్తం చ భావకర్మణోః। గతో దేవదత్తో గ్రామమ్, గతో దేవదత్తేన గ్రామః, గతం దేవదత్తేన। అకర్మకేభ్యః గ్లానో భవాన్, గ్లానం భవతా। ఆసితో భవాన్, ఆసితం భవతా। శ్లిష ఉపశ్లిష్టో గురుం భవాన్, ఉపశ్లిష్టో గురుర్భవతా, ఉపశ్లిష్టం భవతా। శీఙ్ ఉపశయితో గురుం భవాన్, ఉపశయితో గురుర్భవతా, ఉపశయితం భవతా। స్థా ఉపస్థితో గురుం భవాన్, ఉపస్థితో గురుర్భవతా, ఉపస్థితం భవతా। ఆస ఉపాసితో గురుం భవాన్, ఉపాసితో గురుర్భవతా, ఉపాసితం భవతా। వస అనూషితో గురుం భవాన్,

అనూషితో గురుర్భవతా, అనూషితం భవతా। జన అనుజాతో మాణవకో మాణ వికామ్, అనుజాతా మాణవకేన మాణవికా, అనుజాతం మాణవకేన। రుహ ఆరూఢో వృక్షం భవాన్, ఆరూఢో వృక్షో భవతా, ఆరూఢం భవతా। జీర్యతి అనుజీర్ణో వృషలీం దేవదత్తః, అనుజీర్ణా వృపలీ దేవదత్తేన, అనుజీర్ణం దేవదత్తేన। శ్లిషాదయః సోపసర్గాః సకర్మకా భవన్తి, తదర్థమ్ ఏషాముపాదానమ్।

.

3087. క్తోఽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతిప్రత్యవసానార్థేభ్యః [3.4.76]

క్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ధ్రౌవ్య-గతి-ప్రత్యవసానార్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽధికరణే క్తః స్యాత్ చాద్యాథాప్రాప్తమ్ । ధ్రౌవ్యం స్థైర్యమ్ ॥ ముకున్దస్యాసితామిదమిదం యాతం రమాపతేః । భుక్తమేతదనన్తస్యేత్యూచుర్గోప్యో దిదృక్షవః ॥ ఆసేరకర్మకత్వాత్కర్తరి భావే చ । ఆసితో ముకున్దః । ఆసితం తేన । గత్యర్థేభ్యః కర్తరి కర్మణి । అనన్తేనేదం భుక్తమ్ । కథం భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతి । భుక్తమితి ఏషామితి మత్వర్థీయోఽచ్ । వర్తమానే ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) ధ్రౌవ్యార్థాః అకర్మకాః, ప్రత్యవసానార్థాః అభ్యవహారార్థాః ఇతి స్వనికాయప్రసిద్ధిః। ధ్రౌవ్యాగతిప్రత్యవసానార్థేభ్యః యః క్తో విహితః సోఽధికరణే భవతి। చకారాద్ యథాప్రాప్తం చ। ధ్రౌవ్యార్థేభ్యః కర్తృభావాధికరణేషు, గత్యర్థేభ్యః కర్తృకర్మభావాధికరణేషు, ప్రత్యవసానార్థేభ్యః కర్మభావాధికరణేషు। ధ్రౌవ్యార్థేభ్యః తావత్ ఆసితో దేవదత్తః, ఆసితం తేన, ఇదమ్ ఏషామాసితమ్। గత్యర్థేభ్యః యాతో దేవదత్తో గ్రామమ్, యాతో దేవదత్తేన గ్రామః, యాతం దేవదత్తేన, ఇదమ్ ఏషాం యాతమ్। ప్రత్యవసానార్థేభ్యః భుక్తః ఓదనో దేవదత్తేన, దేవదత్తేన భుక్తమ్, ఇదమ్ ఏషాం భుక్తమ్। కథం భుక్తా బ్రాహ్మణాః, పీతా గావః ఇతి। అకారో మత్వర్థీయః, భుక్తమ్ ఏషామస్తి, పీతమ్ ఏషామస్తీతి।

.

3088. ఞీతః క్తః [3.2.187]

ఞీతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఞిక్ష్విదా । క్ష్విణ్ణః । ఞి ఇన్ధీ । ఇద్ధః ॥

(కాశికా) ఞి ఇద్ యస్య అసౌ ఞీత్। ఞీతో ధాతోః వర్తమానేఽర్థే క్తప్రత్యయో భవతి। భూతే నిష్ఠా విహితా, వర్తమానే న ప్రాప్నోతీతి విధీయతే। ఞిమిదా స్నేహనే మిన్నః। ఞిక్ష్విదా క్ష్విణ్ణః। ఞిధృషా ధృష్టః।

.

౩౦౮౯. మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చ [3.2.188]

మతి-బుద్ధి-పూజార్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మతిరిహేచ్ఛా । బుద్ధేః పృథగుపాదానాత్ । రాజ్ఞాం మతః ఇష్టః । తైరిష్యమాణ ఇత్యర్థః । బుద్ధః । విదితః । పూజితః । అర్చితః । చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః । శీలితో రక్షితః క్షాన్త ఆకృష్టో జుష్ట ఇత్యాది ॥

(కాశికా) మతిః ఇచ్ఛా। బుద్ధిః జ్ఞానమ్। పూజా సకారః। ఏతదర్థేభ్యశ్చ ధాతుభ్యో వర్తమానార్థే క్తప్రత్యయో భవతి। రాజ్ఞాం మతః। రాజ్ఞామ్ ఇష్టః। రాజ్ఞాం బుద్ధః। రాజ్ఞాం జ్ఞాతః। రాజ్ఞాం పూజితః। రాజ్ఞామర్చితః। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। శీలితో రక్షితః క్షాన్త ఆక్రుష్టో జుష్ట ఇత్యపి। రుష్టశ్చ రుషితశ్చోభావభివ్యాహృత ఇత్యపి। 1। హృష్టతుష్టౌ తథా కాన్తస్ తథోభౌ సంయతోద్యతౌ। కష్టం భవిష్యతి ఇత్యాహురమృతః పూర్వవత్ సమృతః। 2। కష్టః ఇతి భవిష్యతి కాలే। అమృతః ఇతి పూర్వవత్। వర్తమానే ఇత్యర్థః। తథా సుప్తః, శయితః, ఆశితః, లిప్తః, తృప్తః ఇత్యేవమాదయోఽపి వర్తమానే ద్రుఅష్టవ్యాః। ఇతిశ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పదః।

.

౩౦౯౦. నపుంసకే భావే క్తః [3.3.114]

నపుంసకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్తః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్లీబత్వ విశిష్టే భావే కాలసామాన్యే క్తః స్యాత్ । జల్పితమ్ । శయితమ్ । హసితమ్ ।

(కాశికా) నపుంసకలిఙ్గే భావే ధాతోః క్తః ప్రత్యయో భవతి। హసితమ్। సహితమ్। జల్పితమ్।

.

౩౦౯౧. సుయజోర్ఙ్వనిప్ [3.2.103]

సుయజోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఙ్వనిప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సునోతేర్యజేశ్చఙ్వనిప్స్యాద్భూతే । సుత్వా । సుత్వానౌ । యజ్వా । యజ్వానౌ ॥

(కాశికా) సునోతేర్యజతేశ్చ ఙ్వనిప్ ప్రత్యయో భవతి। సుత్వా। యజ్వా।

.

౩౦౯౨. జీర్యతేరతృన్ [౩.౨.104]

జీర్యతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అతృన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భూత ఇత్యేవ । జరన్ । జరన్తౌ । జరన్తః । వాసరూపన్యాయేన నిష్ఠాపి । జీర్ణో జీర్ణవాన్ ॥

(కాశికా) భూతే 3.2.74 ఇతి వర్తతే। జీర్యతేః అతృన్ ప్రత్యయో భవతి భూతే। జరన్, జరన్తౌ, జరన్తః। వా అసరూపేణ నిష్ఠా, జీర్ణః, జీర్ణవానితి।

.

౩౦౯౩. ఛన్దసి లిట్ [౩.౨.105]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) భూతే ఇత్యేవ। ఛన్దసి విషయే ధాతోః లిట్ ప్రత్యయో భవతి। అహం సూర్యముభయతో దదర్శ। అహం ద్యావాపృథివీ ఆతతాన। నను చ ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః 3.4.6 ఇతి సామాన్యేన లిట్ విహిత ఏవ? ధాతుసమ్బన్ధే స విధిః, అయం త్వవిషేషేణ।

.

౩౦౯౪. లిటః కానజ్వా [౩.౨.106]

లిటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కానచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) ఛన్దసి లిటః కానజాదేశో భవతి వా। అగ్నిం చిక్యానః। సోమం సుషువాణః। వరుణం సుషువానమ్। న చ భవతి। అహం సూర్యముభయతో దదర్శ। అహం ద్యావాపృథివీ ఆతతాన। లిడ్గ్రహణం కిమ్, న పూర్వస్య ఏవ ప్రకృతస్య ఆదేశావిధానే విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి? లిణ్మాత్రస్య యథా స్యాత్, యోఽపి పరోక్షే విహితస్ తస్య అప్యయమాదేశో భవతి।

.

౩౦౯౫. క్వసుశ్చ [౩.౨.107]

క్వసుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇహ భూతసామాన్యే ఛన్దసి లిట్ తస్య విధీయమానౌ క్వసుకానచావపి ఛాన్దసావితి త్రిమునిమతమ్ । కవయస్తు బహులం ప్రయుఞ్జతే । తం తస్థివాంసం నగరోపకణ్ఠే ఇతి । శ్రేయాంసి సర్వాణ్యధిజగ్ముషస్తే ఇత్యాది ॥

(కాశికా) ఛన్దసి లిటః క్వసురాదేశః భవతి। జక్షివాన్। పపివాన్। న చ భవతి। అహం సూర్యముభయతో దదర్శ। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

౩౦౯౬. వస్వేకాజాద్ఘసామ్ [౭.౨.67]

వసు లుప్తవిభక్తికమ్ (సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే)ఏకాజాద్ఘసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కృతద్విర్వచనానామేకాచామాదన్తానాం ఘసేశ్చ వసోరిట్ నాన్యేషామ్ । ఏకాచ్ । ఆదివాన్ । ఆరివాన్ । ఆత్ । దదివాన్ । జక్షివాన్ । ఏషాం కిమ్ । బభూవాన్ ॥

(కాశికా) కృతద్విర్వచనానాం ధాతూనామ్ ఏకాచామ్, ఆకారాన్తానామ్, ఘసేశ్చ వసౌ ఇడాగమో భవతి। ఆదివాన్। ఆశివాన్। పేచివాన్। శేకివాన్। ధాత్వభ్యాసయోః ఏకాదేశే కృతే ఏత్వాభ్యాసలోపయోశ్చ కృతయోః కృతద్విర్వచనా ఏతే ఏకాచో భవన్తి ఆత్ యయివాన్। తస్థివాన్। ఘస్ జక్షివాన్। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఏకాజాద్ ఘసామ్ ఏవ వసావిడాగమో భవతి న అనయేషామ్। బిభిద్వాన్। చిచ్ఛిద్వాన్। బభూవాన్। శిశ్రివాన్। క్రాదినియమాత్ ప్రతిషేధాభావాచ్ చ య ఇట్ ప్రసక్తః స నియమ్యతే। ఆద్గ్రహణమనేకాజ్గ్రహణార్థమ్। ద్విర్వచనే హి కృతే ఇటి హి సతి ఆతో లోపేన భవితవ్యమ్। దరిద్రాతేస్ తు కాస్యనేకాజ్గ్రహణం చులుమ్పాద్యర్థమ్ ఇత్యామా భవితవ్యమ్। దరిద్రాఞ్చకార। అథాప్యామ్ న క్రియతే తథాపి చ దరిద్రాతేః ఆర్ధధాతుకే లోపః సిద్ధశ్చ ప్రత్యయవిధౌ ఇతి ప్రాగేవ ప్రత్యయోత్పత్తేరాకారే లుప్తే ఇడాగమస్య నిమిత్తం విహతం ఇతి న ఇడాగమో భవతి, దదరిద్ర్వానితి భవితవ్యమ్। ఘసేరపి యది గ్రహణమ్ ఇహ న క్రియతే తదా ద్విర్వచనాత్ పరత్వాద్ ఘసిభసోర్హలి చ 6.4.100 ఇతి ఉపధాలోపే కృతే ద్విర్వచనమ్ ఏవ న స్యాత్, అనచ్కత్వాత్। ఇహ తు ఘసిగ్రహణాదుపధాలోపమపి పరత్వాతిడాగమో బాధతే। తత్ర కృతే గమహనజనఖనఘసామ్ 6.4.98 ఇతి ఉపధాలోపః। స చ ద్విర్వచనేऽచి 1.1.59 ఇతి ద్విర్వచనే కర్తవ్యే స్థానివద్ భవతి, తేన జక్షివానితి సిధ్యతి।

.

౩౦౯౭. భాషాయాం సదవసశ్రువః [3.౨.108]

భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సద-వస-శ్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సదాదిభ్యో భూతసామాన్యే భాషాయాం లిడ్వా స్యాత్ తస్య చ నిత్యం క్వసుః । నిషేదుషీమాసనబన్ధధీరః । అధ్యూషుషస్తామభవజ్జనస్య । శుశ్రువాన్ ॥

(కాశికా) సద వస శ్రు ఇత్యేతేభ్యః పరస్య లిటో భాషాయాం విషయే వా క్వసురాదేశో భవతి। ఆదేశవిధానాదేవ లిడపి తద్విషయోఽనుమీయతే। ఉపసేదివాన్ కౌత్సః పాణినిమ్। తేన ముక్తే యథాప్రాప్తం ప్రత్యయా భవన్తి। ఉపాసదత్। ఉపాసీదత్। ఉపససాద। అనూషివాన్ కౌత్సః పాణినిమ్। అన్వవాత్సీత్। అన్వవసత్। అనూవాస। ఉపశుశ్రువాన్ కౌత్సః పాణినిమ్। ఉపాశ్రౌషీత్। ఉపాశృణోత్। ఉపశుశ్రావ। లుఙ్లఙ్విషయే పరస్తాదనువృత్తేః క్వసుర్భవతి।

.

३०९८. ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చ [३.२.१०९]

ఉపేయివాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనాశ్వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనూచానః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే నిపాత్యన్తే । ఉపపూర్వాదిణో భాషాయామపి భూతమాత్రే లిడ్వా తస్య నిత్యం క్వసుః । ఇట్ । ఉపేయివాన్ । ఉపేయుషః స్వామపి మూర్తిమగ్ర్యామ్ । ఉపేయుషీ । ఉపేత్యవివక్షితమ్ । ఈయివాన్ । సమీయివాన్ । నఞ్పూర్వాదశ్నాతేః క్వసురిడభావశ్చ । ధృతజయధృతేరనాశుష ఇతి భారవిః । అనుపూర్వాద్వచేః కర్తరి కానచ్ । వేదస్యానువచనం కృతవాననూచానః ॥

(కాశికా) ఉపేయివాననాశ్వాననూచాన ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే। ఉపపూర్వాదిణః క్వసుః, ద్విర్వచనమభ్యాసదీర్ఘత్వం తత్సామర్థ్యాదేకాదేశప్రతిబన్ధః, తత్ర వస్వేకాజాద్ఘసామ్ 7.2.67 ఇత్యనేకాచ్త్వాదిణ్ న ప్రాప్నోతి, స నిపాత్యతే, అభ్యాసస్య శ్రవణం ధాతురూపస్య యణాదేశః। ఉపేయివాన్। క్రాదినియమాత్ ప్రాప్తశ్చ వస్వేకాజాద్ఘసామ్ 7.2.67 ఇతి ప్రతిషిద్ధః, స పునరిట్ ప్రతిప్రసూయతే, తేన అజాదౌ న భవతి। ఉపేయుషః। ఉపేయుషా। న చ అత్ర ఉపసర్గస్ తన్త్రమ్, అన్యోపసర్గపూర్వాన్ నిరుపసర్గాచ్ చ భవత్యేవ। సమీయివాన్। ఈయివాన్। వావచనానువృత్తేశ్చ పూర్వవల్ లుఙాదయోఽపి భవన్తి। ఉపాగాత్। ఉపైత్। ఉపేయాయ। అశ్నాతేర్నఞ్పూర్వాత్ క్వసుర్నిపత్యతే, ఇడభావశ్చ। అనాశ్వాన్। నాశీత్। నాశ్నాత్। నాశ। వచేరనుపూర్వాత్ కర్తరి కానజ్ నిపాత్యతే। అనూచానః। అన్వవోచత్। అన్వబ్రవీత్। అనూవాచ।

.

३०९९. విభాషా గమహనవిదవిశామ్ [७.२.६८]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గమహనవిదవిశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో వసోరిడ్వా । జగ్మివాన్ । జగన్వాన్ । జఘ్నివాన్ । జఘన్వాన్ । వివిదివాన్ । వివిద్వాన్ । వివిశివాన్ । వివిశ్వాన్ । విశినా సాహచర్యాద్విన్దతేర్గ్రహణమ్ । వేత్తేస్తు వివిద్వాన్ । నేడ్వశి కృతి (కౌముదీ-2981) ఇతీణ్నిషేధః ॥దృశేశ్చ (వార్తికమ్) ॥ దదృశివాన్ । దదృశ్వాన్ ॥

(కాశికా) గమ హన విద విశ ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం వసౌ విభాషా ఇడాగమో భవతి। గమ జగ్మివాన్, జగన్వాన్। మో నో ధాతోః 8.2.64 ఇతి నకారః। హన జఘ్నివాన్, జఘన్వాన్। విద వివిదివాన్, వివిద్వాన్। విశ వివిశివాన్, వివిశ్వాన్। విశినా సాహచర్యాదిహ విదేస్తౌదాదికస్య లాభార్థస్య గ్రహణమ్। జ్ఞానార్థస్య తు నిత్యం వివిద్వానిత్యేవ భవతి। దృశేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। దదృశివాన్, దదృశ్వాన్।

.

3100. లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే [3.2.124]

లటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శతృశానచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అ-ప్రథమాసమానాధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లటః అప్రథమాసమానాధికరణే వర్తమానే శతృశానచౌ ధాతోః పరః

(సి.కౌ) అప్రథమాన్తేన సామానాధికరణ్యే సతీత్యర్థః । శబాది । పచన్తం చైత్రం పశ్య ॥

(కాశికా) లటః శతృశానచౌ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః, అప్రథమాన్తేన చేత్ తస్య సామానాధికరణ్యం భవతి। పచన్తం దేవదత్తం పశ్య। పచమానం దేవదత్తం పశ్య। పచతా కృతమ్। పచమనేన కృతమ్। అప్రథమాసమానాధికరణే ఇతి కిమ్? దేవదత్తః పచతి। లటితి వర్తమానే పునర్లణ్గ్రహణమధికవిధానార్థమ్। క్వచిత్ ప్రథమాసమానాధికరణేఽపి భవతి। సన్ బ్రాహ్మణః। అస్తి బ్రాహ్మణః। విద్యమానః బ్రాహ్మణః। విద్యతే బ్రాహ్మణః। జుహ్వత్। జుహోతి। అధీయానః। అధీతే। మాఙ్యాక్రోశే। మా పచన్। మా పచమానః। కేచిద్ విభాషాగ్రహణమనువర్తయన్తి నన్వోర్విభాషా 3.2.121 ఇతి। సా చ వ్యవస్థితా। తత్ర యథాదర్శనం ప్రయోగా నేతవ్యాః।

.

3101. ఆనే ముక్ [7.2.82]

ఆనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ముక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్గస్యాతో ముగాగమః స్యాదానే పరే । పచమానం చైత్రం పశ్య । లడిత్యనువర్తమానే పునర్లడ్గ్రహణమధికవిధానార్థమ్ । తేన ప్రథమాసామానాధికరణ్యేఽపి క్వచిత్ । సన్ బ్రాహ్మణః ।మాఙ్యాక్రోశే ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ మా జీవన్ యః పరావజ్ఞాదుఃఖదగ్ధోఽపి జీవతి । మాఙి లుఙ్ (కౌముదీ-2219) ఇతి ప్రాప్తే ఏతద్వచనసామర్థ్యాలుక్ ॥

(కాశికా) ఆనే పరతోఽఙ్గస్యాతః ముగాగమో భవతి। పచమానః। యజమానః। అకారమాత్రభక్తోఽయం ముకదుపదేశగ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి అదుపదేశాదితి లసార్వధాతుకానుదత్తత్వం భవతి। యద్యేవమాతో జితః 7.2.81 ఇత్యయమపి చిధిః ప్రాప్నోతి? తపరనిర్దేశాన్ న భవిష్యతి। ముకి సతి అధ్యర్ధమాత్రో భవతి। లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వమపి తర్హి న ప్రాప్నోతి? న ఏష దోషః। ఉపదేశగ్రహణం తత్ర క్రియతే। తేన ఉపదేశాదూర్ధం సత్యపి కాలభేదే భవితవ్యమ్। తథా చ పచవః, పచామః ఇత్యత్రాపి భవతి।

.

3102. సమ్బోధనే చ [3.2.125]

సమ్బోధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హే పచన్ । హే పచమాన ॥

(కాశికా) ప్రథమాసమనాధికరణార్థ ఆరమ్భః। సమ్బోధనే చ విషయే లటః శతృశానచౌ ప్రత్యయౌ భవతః। హే పచన్। హే పచమాన।

.

3103. లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః [3.2.126]

లక్షణహేత్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ క్రియాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాయాః పరిచాయకే హేతౌ చార్థే వర్తమానాద్ధాతోర్లటః శతృశానచౌ స్తః । శయానా భుఞ్జతే యవనాః । అర్జయన్వసతి । హరిం పశ్యన్ముచ్యతే । హేతుః ఫలం కారణం చ । కృత్యచః (కౌముదీ-2835) । ప్రపీయమాణః సోమః ॥

(కాశికా) లక్ష్యతే చిహ్న్యతే తల్ లక్షణమ్। జనకో హేతుః। ధాత్వర్థవిశేషణం చైతత్। లక్షణే హేతౌ చ అర్థే వర్తమనాద ధాతోః పరస్య లటః శతృశానచౌ ఆదేశౌ భవతః, తౌ చేల్ లక్షణహేతూ క్రియావిషయౌ భవతః। లక్షణే శయానా భుఞ్జతే యవనాః। తిష్ఠన్తోఽనుశాసతి గణకాః। హేతౌ అర్జయన్ వసతి। అధీయానో వసతి। లషణహేత్వోః ఇతి కిమ్? పచతి, పఠతి। క్రియాయాః ఇతి కిమ్? ద్రవ్యగుణయోర్మా భూత్। యః కమ్పతే సోఽశ్వత్థః। యదుత్ప్లవతే తల్ లఘు। యన్ నిషీదతి తద్ గురు। లక్షణహేత్వోః ఇతి నిర్దేశః పూర్వనిపాతవ్యభిచారలిఙ్గమ్।

.

3104. ఈదాసః [౭.౨.౮౩]

ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆసః పరస్యానస్య ఈత్స్యాత్ । ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । ఆసీనః ॥

(కాశికా) ఆసః ఉత్తరస్య ఆనశబ్దస్య ఈకారాదేశో భవతి। ఆసీనో యజతే। అత్ర పఞ్చమ్యాః పరస్య షష్ఠీ కల్ప్యతే।

.

3105. విదేః శతుర్వసుః [౭.౧.౩౬]

విదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శతుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వసుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

విదేః శతుః వసుః అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) వేత్తేః పరస్య శతుర్వసురాదేశో వా స్యాత్ । విదన్ । విద్వాన్ । విదుషీ ॥

(కాశికా) విద జ్ఞానే ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోరుత్తరస్య శతుః వసురాదేశః భవతి। విద్వాన్, విద్వాంసౌ, విద్వాంసః। స్థానివద్భావాదుగిత్కార్యే సిద్ధే వసోః ఉకారకరణం వసోః సమ్ప్రసారణమ్ 6.4.131 ఇత్యత్ర క్వసోరపి సామాన్యగ్రహణార్థమ్। ఏకానుబన్ధకగ్రహణే న ద్వ్యనుబన్ధకస్య ఇత్యేతదపి న భవతి। తథా సతి ఉకారకరణమనర్థకం స్యాత్। అన్యతరస్యాంగ్రహణం కేచిదనువర్తయన్తి। విదన్, విదన్తౌ, విదన్తః।

.

3106. తౌ సత్ [౩.౨.౧౨౭]

తౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తౌ శతృశానచౌ సత్సంజ్ఞౌ స్తః ॥

(కాశికా) తౌ శతృశానచౌ సత్సంజ్ఞౌ భవతః। తౌగ్రహణముపాధ్యసంసర్గార్థమ్। శతృశానజ్మాత్రస్య సంజ్ఞా భవతి। బ్రాహ్మణస్య కుర్వన్। బ్రాహ్మణస్య కుర్వాణః। బ్రాహ్మణస్య కరిష్యన్। బ్రాహ్మణస్య కరిష్యమాణః। సత్ప్రదేశాః పూరణగుణసుహితార్థసద్. అవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన 2.2.11 ఇత్యేవమాదయః।

.

3107. లృటః సద్ వా [౩.౩.౧౪]

లృటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । తేనాప్రథమాసామానాధికరణ్యే ప్రత్యయోత్తరపదయోః సంబోధనే లక్షణహేత్వోశ్చ నిత్యమ్ । కరిష్యన్తం కరిష్యమాణం పశ్య । కరిష్యతోఽపత్యం కారిష్యతః । కరిష్యద్భక్తిః । హే కరిష్యన్ । అర్జయిష్యన్వసతి । ప్రథమాసమానాధికరణేఽపి క్వచిత్ । కరిష్యతీతి కరిష్యన్ ॥

(కాశికా) లృటః స్థానే సత్సంజ్ఞౌ శతృశానచౌ వా భవతః। వ్యవస్థితవిభాషా ఇయమ్। తేన యథా లటః శతృశానచౌ తథా అస్య అపి భవతః। అప్రథమాసమానాధికరణాऽऽదిషు నిత్యమ్, అన్యత్ర వికల్పః। కరిష్యన్తం దేవదత్తం పశ్య। కరిష్యమాణం దేవదత్తం పశ్య। హే కరిష్యన్। హే కరిష్యమాణ। అర్జయిష్యమణో వసతి। ప్రథమాసమానాధికరణే వికల్పః కరిష్యన్ దేవదత్తః। కరిష్యమాణో దేవదత్తః। కరిష్యతి। కరిష్యతే।

.

3108. పూఙ్యజోః శానన్ [3.2.128]

పూఙ్యజోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ శానన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్తమానే । పవమానః । యజమానః ॥

(కాశికా) పూఙో యజేశ్చ ధాతోః శానన్ ప్రత్యయో భవతి। పవమానః। యజమానః। యది ప్రత్యయాః శానన్నాదయః న లాऽऽదేశాః, కథం సోమం పవమానః, నడమాఘ్నానః ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధః? తృనితి ప్రత్యాహారనిర్దేశాత్। క్వ సంనివిష్టానాం ప్రత్యాహారః? లటః శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే 3.2.124 ఇత్యతః ప్రభృతి ఆ తృనో నకారాత్। ద్విషః శతుర్వా వచనమ్। చౌరస్య ద్విషన్, చౌరం ద్విషన్।

.

3109. తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశ్ [3.2.129]

తాచ్ఛీల్య-వయో-వచనశక్తిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చానశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు ద్యోత్యేషు కర్తరి చానశ్ । భోగం భుఞ్జానః । కవచం బిభ్రాణం । శత్రూన్నిఘ్నానః ॥

(కాశికా) తాచ్ఛీల్యం తత్స్వభావతా। వయః శరీరావస్థా యౌవనాదిః। శక్తిః సామర్థ్యమ్। తాచ్ఛీల్యాదిషు ధాతోః చానశ్ ప్రత్యయో భవతి। తాచ్ఛీల్యే తావత్ కతీహ ముణ్డయమానాః। కతీహ భూషయమాణాః। వయోవచనే కతీహ కవచం పర్యస్యమానాః। కతీహ శిఖణ్డం వహమానాః। శక్తౌ కతీహ నిఘ్నానాః। కతీహ పచమానః।

.

3110. ఇఙ్ధార్యోః శత్రకృచ్ఛ్రిణి [3.2.130]

ఇఙ్-ధార్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ శతృ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అకృచ్ఛ్రిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం శతృ స్యాదకృచ్ఛ్రిణి కర్తరి । అధీయన్ । ధారయన్ । అకృచ్ఛ్రిణి కిమ్ । కృచ్ఛ్రేణాధీతే । ధారయతి ॥

(కాశికా) ఇఙో ధారేశ్చ ధాత్వోః శతృప్రత్యయో భవతి అకృచ్ఛ్రిణి కర్తరి। అకృచ్ఛ్రః సుఖసాధ్యో యస్య కర్తుర్ధాత్వర్థః సోఽకృచ్ఛ్రీ। అధీయన్ పారాయణమ్। ధారయన్నుపనిషదమ్। అకృచ్ఛ్రిణి ఇతి కిమ్? కృచ్ఛ్రేణ అధీతే। కృచ్ఛ్రేణ ధరయతి।

.

3111. ద్విషోఽమిత్రే [3.2.131]

ద్విషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అమిత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విషన్ శత్రుః ॥

(కాశికా) అమిత్రః శత్రుః। అమిత్రే కర్తరి ద్విషేర్ధాతోః శతృప్రత్యయో భవతి। ద్విషన్, ద్విషన్తౌ, ద్విషన్తః। అమిత్రే ఇతి కిమ్? ద్వేష్టి భార్యా పతిమ్।

.

3112. సుఞో యజ్ఞసంయోగే [3.2.132]

సుఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యజ్ఞసంయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సర్వే సున్వన్తః సర్వే యజమానాః సత్రిణః ॥

(కాశికా) యజ్ఞేన సంయోగః యజ్ఞసంయోగః। యజ్ఞసంయుక్తేఽభిషవే వర్తమానాత్ సునోతేర్ధాతోః శతృప్రత్యయో భవతి। సర్వే సున్వన్తః। సర్వే యజమానాః సత్రిణ ఉచ్యన్తే। సంయోగగ్రహణం ప్రధానకర్తృప్రతిపత్త్యర్థమ్। యాజకేసు మా భూత్। యజ్ఞసంయోగే ఇతి కిమ్? సునోతి సురామ్।

.

3113. అర్హః ప్రశంసాయామ్ [3.2.133]

అర్హః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్హన్ ॥

(కాశికా) ప్రశంసా స్తుతిః। అర్హతేర్ధాతోః ప్రశంసాయాం శతృప్రత్యయో భవతి। అర్హన్నిహ భవాన్ విద్యామ్। అర్హన్నిహ భవాన్ పూజామ్। ప్రశంసాయామ్ ఇతి కిమ్? అర్హతి చౌరో వధమ్।

.

3114. ఆక్వేస్తచ్ఛీలతద్ధర్మతత్సాధుకారిషు [3.2.134]

ఆ అవ్యయమ్ క్వే పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తచ్ఛీల-తద్ధర్మ-తత్సాధుకారిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్విపమభివ్యాప్య వక్ష్యమాణాః ప్రత్యయాస్తచ్ఛీలతద్ధర్మతత్సాధుకారిషు కర్తృషు బోధ్యాః ॥

(కాశికా) భ్రాజభాసధుర్విద్యుతౌర్జిపృజుగ్రావస్తువః క్విప్ 3.2.177 ఇతి క్విపం వక్ష్యతి। ఆ ఏతస్మాత్ క్విప్ సంశబ్దాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామస్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు తే వేదితవ్యాః। అభివిధౌ చ అయమాఙ్। తేన క్విపోఽప్యయమర్థనిర్దేశః। తదితి ధాత్వర్థః శీలాది విశేషణత్వేన నిర్దిశ్యతే। తచ్ఛీలో యః స్వభావతః ఫలనిరపేక్షస్ తత్ర ప్రవర్తతే। తద్ధర్మా తదాచారః, యః స్వధర్మే మమాయమితి ప్రవర్తతే వినాపి శీలేన। తత్సాధుకరీ యో ధాత్వర్థం సాధు కరోతి। ఉత్తరత్రైవ ఉదాహరిష్యామః।

.

3115. తృన్ [3.2.135]

తృన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తా కటాన్ ॥

(కాశికా) సర్వధాతుభ్యః తృన్ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। నకారః స్వరార్థః। తచ్ఛీలే తావత్ కర్తా కటాన్। వదితా జనాపవాదాన్। తద్ధర్మణి ముణ్డయితారః శ్రావిష్ఠాయనాః భవన్తి వధూమూఢామ్। అన్నమపహర్తారః ఆహ్వరకాః భవన్తి శ్రాద్ధే సిద్ధే। ఉన్నేతారః తౌల్వలాయనాః భవన్తి పుత్రే జాతే। తత్సాధుకారిణి కర్తాకటమ్। గన్తా ఖేటమ్। తృన్విధావృత్విక్షు చ అనుపసర్గస్య। హోతా। పోతా। అనుపసర్గస్య ఇతి కిమ్? ఉద్గాతా। ప్రతిహర్తా। తృజేవ భవతి। స్వరే విశేషః। నయతేః షుక్ చ। నేష్టా। త్విషేర్దేవతాయామకారశ్చ ఉపధాయా అనిట్త్వం చ। త్వష్టా। క్షదేశ్చ నియుక్తే। క్షత్తా। క్వచిదధికృత ఉచ్యతే। ఛన్దసి తృచ్ చ। క్షత్తృభ్యః సఙ్గ్రహీతృభ్యః। స్వరే విశేషః।

.

3116. అలంకృఞ్నిరాకృఞ్ప్రజనోత్పచోత్పతోన్మదరుచ్యపత్రపవృతువృధుసహచర ఇష్ణుచ్ [3.2.136]

అలంకృఞ్-నిరాకృఞ్-ప్రజన-ఉత్పచ-ఉత్పత-ఉన్మద-రుచి-అపత్రప-వృతు-వృధు-సహ-చరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇష్ణుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అలంకరిష్ణుః । నిరాకరిష్ణుః । ప్రజనిష్ణుః । ఉత్పతిష్ణు । ఉత్పచిష్ణుః । ఉన్మదిష్ణుః । రోచిష్ణుః । అపత్రపిష్ణుః । వర్తిష్ణుః । వర్ధిష్ణుః । సహిష్ణుః । చరిష్ణుః ॥

(కాశికా) అలఙ్కృఞాదిభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయో భవతి। అలఙ్కరిష్ణుః। నిరాకరిష్ణుః। ప్రజనిష్ణుః। ఉత్పచిష్ణుః। ఉత్పతిష్ణుః। ఉన్మదిష్ణుః। రోచిష్ణుః। అపత్రపిష్ణుః। వర్తిష్ణుః। వర్ధిష్ణుః। సహిష్ణుః। చరిష్ణుః। అలఙకృఞో మణ్డనార్థాద్ యుచః పూర్వవిప్రతిషేధేనేష్ణుజ్ వక్తవ్యః।

.

3117. ణేశ్ఛన్దసి [3.2.137]

ణేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వీరుధః పారయిష్ణవః ॥

(కాశికా) ణ్యన్తాద్ ధాతోః ఛన్దసి విషయే తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయో భవతి। దృషదం ధారయిష్ణవః। వీరుధః పారయిష్ణవః।

.

3118. భువశ్చ [3.2.138]

భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసీత్యేవ । భవిష్ణుః । కథం తర్హి జగత్ప్రభోరప్రభవిష్ణుః వైష్ణవమితి । నిరఙ్కుశాః కవయః । చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః । భ్రాజిష్ణురితి వృత్తిః । ఏవం క్షయిష్ణుః । నైతద్భాష్యే దృష్టమ్ ॥

(కాశికా) భవతేర్ధాతోః ఛన్దసి విషయే తచ్ఛీలాదిషు ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయో భవతి। భవిష్ణుః। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। భ్రాజిష్ణునా లోహితచన్దనేన।

.

3119. గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నుః [3.2.139]

గ్లా-జి-స్థః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ క్స్నుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసీతి నివృత్తమ్ । గిదయం న తు కిత్ । తేన స్థః ఈత్వం న । గ్లాస్నుః । గిత్త్వాన్న గుణః । జిష్ణుః । స్థాస్నుః । చాద్భువః । శ్ర్యుకః కితి (కౌముదీ-2381) ఇత్యత్ర గకారప్రశ్లేషాన్నేట్ । భూష్ణుః ॥దంశేశ్ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ దఙ్క్ష్ణవః పశవః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। గ్లా జి స్థా ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః, చకారాత్ భువశ్చ తచ్ఛీలాదిషు క్స్నుః ప్రత్యయో భవతి। గ్లాస్నుః। జిష్ణుః। స్థాస్నుః। భూష్ణుః। గిచ్చాయం ప్రత్యయో న కిత్। తేన స్థః ఈకారో న భవతి। క్ఙితి చ 1.1.5 ఇత్యత్ర గకారోఽపి చర్త్వభూతో నిర్దిశ్యతే, తేన గుణో న భవతి। శ్ర్యుకః కితి 7.2.11 ఇత్యత్రాపి గకరో నిర్దిశ్యతే, తేన భువ ఇడ్ న భవతి। క్ఙిత్త్వాన్ న స్థ ఈకారః

కజితోరీత్వశాసనాత్। గుణాభావస్త్రిషు స్మార్యః శ్ర్యుకోఽనిట్త్వం గకోరితోః। దంశేశ్ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। దంక్ష్ణవః పశవః।

.

3120. త్రసిగృధిధృషిక్షిపేః క్నుః [3.2.140]

త్రసి-గృధి-ధృషి-క్షిపేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్నుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) త్రస్నుః । గృధ్నుః । ధృష్ణుః । క్షిప్నుః ॥

(కాశికా) త్రసాదిభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు క్నుః ప్రత్యయో భవతి। త్రస్నుః। గృధ్నుః। ధృష్ణుః। క్షిప్నుః।

.

3121. శమిత్యష్టాభ్యో ఘినుణ్ [3.2.141]

శమితి-అష్టాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఘినుణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉకార ఉచ్చారణార్థ ఇతి కాశికా । అనుబన్ధ ఇతి భాష్యమ్ । తేన శమినితరా శమినీతరేత్యత్ర గితశ్చ (కౌముదీ-987) ఇతి హ్రస్వవికల్పః । న చైవం శమినావిత్యాదౌ నుమ్ప్రసఙ్గః । ఝల్గ్రహణమపకృష్య ఝన్తానామేవ తద్విధానాత్ । నోదాత్తోపదేశస్య - (కౌముదీ-2763) ఇతి వృద్ధినిషేధః । శమీ । తమీ । దమీ । శ్రమీ । భ్రమీ । క్షమీ । క్లమీ । ప్రమాదీ । ఉత్పూర్వాన్మదేః అలంకృఞాదిసూత్రేణేష్ణుజుక్తో వాసరూపవిధినా ఘినుణపి । ఉన్మాదీ । తాచ్ఛీలికేషు వాసరూపవిధిర్నాస్తీతి తు ప్రాయికమ్ ॥

(కాశికా) ఇతి శబ్దః ఆద్యర్థః। శమాదిభ్యో ధాతుభ్యోఽష్టాభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఘినుణ్ ప్రత్యయో భవతి। శమ ఉపశమే ఇత్యతః ప్రభృతి మదీ హర్షే ఇత్యేవమన్తః శమాదిర్దివాద్యన్తర్గణః। ఘకార ఉత్తరత్ర కుత్వార్థః। ఉకార ఉచ్చారణార్థః। ణకారో వృద్ధ్యర్థః। శమీ। తమీ। దమీ। శ్రమీ। భ్రమీ। క్లమీ। ప్రమాదీ। ఉన్మాదీ। అష్టాభ్యః ఇతి కిమ్? అసితా।

.

3122. సంపృచానురుధాఙ్యమాఙ్యసపరిసృసంసృజపరిదేవిసంజ్వరపరిక్షిపపరిరటపరివదపరిదహపరిముహదుషద్విషద్రుహదుహయుజాక్రీడవివిచత్యజరజభజాతిచరాపచరాముషాభ్యాహనశ్చ [3.2.142]

సమ్పృచ-అనురుధ-ఆఙ్యమ-ఆఙ్యస-పరిసృ-సంసృజ-పరిదేవి-సంజ్వర-పరిక్షిప-పరిరట-పరివద-పరిదహ-పరిముహ-దుష-ద్విష-ద్రుహ-దుహ-యుజ-ఆక్రీడ-వివిచ-త్యజ-రజ-భజ-అతిచర-అపచర-ఆముష-అభిహనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఘినుణ్ స్యాత్ । సంపర్కీ । అనురోధీ । ఆయామీ । ఆయాసీ । పరిసారీ । సంసర్గీ । పరిదేవీ । సంజ్వారీ । పరిక్షేపీ । పరిరాటీ । పరివాదీ । పరిదాహీ । పరిమోహీ । దోషీ । ద్వేషీ । ద్రోహీ । దోహీ । యోగీ । ఆక్రీడీ । వివేకీ । త్యాగీ । రాగీ । భాగీ । అతిచారీ । అపచారీ । ఆమోషీ । అభ్యఘాతీ ॥

(కాశికా) ఘినుణనువర్తతే। సంపృచాదిభ్యో ధాతుభ్యో ఘినుణ్ భవతి తచ్ఛీలాదిషు। పృచీ సమ్పర్కే ఇతి రుధాదిర్గృహ్యతే నత్వదాదిర్లుగ్వికరణత్వాత్। పరిదేవిర్భ్వాదిర్గృహ్యతే దేవృ దేవనే ఇతి। క్షిప ప్రేరణే దివాదిస్తుదాదిశ్చ సామాన్యేన గృహ్యతే। యుజ సమాధౌ దివాదిః, యుజిర్యోగే రుధాదిః ద్వయోరపి గ్రహణమ్। రఞ్జ రాగే ఇత్యస్య నిపాతనాదనునాసికలోపః। సంపర్కీ। అనురోధీ। ఆయామీ। ఆయాసీ। పరిసారీ। సంసర్గీ। పరిదేవీ। సంజ్వారీ। పరిక్షేపీ। పరిరాటీ। పరివాదీ। పరిదాహీ। పరిమోహీ। దోషీ। ద్వేషీ। ద్రోహీ। దోహీ। యోగీ। ఆక్రీడీ। వివేకీ। త్యాగీ। రాగీ। భాగీ। అతిచారీ। అపచారీ। ఆమోషీ। అభ్యాఘాతీ।

.

3123. వౌ కషలసకత్థస్రమ్భః [3.2.143]

వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కష-లస-కత్థ-స్రమ్భః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వికాషీ । విలాసీ । వికత్థీ । విస్రమ్భీ ॥

(కాశికా) కష హింసార్థః, లస శ్లేషణక్రీడనయోః, కత్థ శ్లాఘాయామ్, స్రమ్భు విశ్వాసే, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యో విశబ్దే ఉపపదే ఘినుణ్ ప్రత్యయో భవతి। వికాషీ। విలాసీ। వికత్థీ। విస్రమ్భీ।

.

3124. అపే చ లషః [3.2.144]

అపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ లషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చాద్వౌ । అపలాషీ । విలాషీ ॥

(కాశికా) లష కాన్తౌ, అస్మాద్ ధాతోః అప ఉపపదే, చకారాద్ వౌ చ ఘినుణ్ భవతి। అపలాషీ। విలాషీ।

.

3125. ప్రే లపసృద్రుమథవదవసః [3.2.145]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లప-సృ-ద్రు-మథ-వద-వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రలాపీ । ప్రసారీ । ప్రద్రావీ । ప్రమాథీ । ప్రవాదీ । ప్రవాసీ ॥

(కాశికా) ప్రే ఉపపదే లపాదిభ్యః ఘినుణ్ భవతి। ప్రలపీ। ప్రసారీ। ప్రద్రావీ। ప్రమాథీ। ప్రవాదీ। ప్రవాసీ। వసః ఇతి వస నివాసే ఇత్యస్య గ్రహణం నాచ్ఛాదనార్థస్య, లుగ్వికరణత్వాత్।

.

3126. నిన్దహింసక్లిశఖాదవినాశపరిక్షిపపరిరటపరివాదివ్యాభాషాసూఞో వుఞ్ [3.2.146]

నిన్ద-హింస-క్లిశ-ఖాద-వినాశ-పరిక్షిప-పరిరట-పరివాది-వ్యాభాష-అసూయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా । ఏభ్యో వుఞ్ స్యాత్ । నిన్దకః । హింసక ఇత్యాది । ణ్వులా సిద్ధే వుఞ్వచనం జ్ఞాపకం తచ్ఛీలాదిషు వాసపరూపన్యాయేన తృజాదయో నేతి ॥

(కాశికా) నిన్దాఽఽదిభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి। పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా। క్లిశ ఉపతాపే, క్లిశూ విబాధనే। ద్వయోరపి గ్రహణమ్। నిన్దకః। హింసకః। క్లేశకః। ఖాదకః। వినాశకః। పరిక్షేపకః। పరిరాటకః। పరివాదకః। వ్యాభాషకః। అసూయకః। ణ్వులైవ సిద్ధే వుఞ్విధానం జ్ఞాపనార్థం, తాచ్ఛీలికేషు వాఽసరూపన్యాయేన తృజాదయో న భవన్తీతి।

.

3127. దేవిక్రుశోశ్చోపసర్గే [3.2.147]

దేవి-క్రుశోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ పసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదేవకః । ఆక్రోశకః । ఉపసర్గే కిమ్ । దేవయితా । క్రోష్టా ॥

(కాశికా) దేవయతేః క్రుశేశ్చ ఉపసర్గే ఉపపదే వుఞ్ప్రత్యయో భవతి। ఆదేవకః। పరిదేవకః। ఆక్రోశకః। పరిక్రోశకః। ఉపసర్గే ఇతి కిమ్? దేవయితా। క్రోష్టా।

.

3128. చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుచ్ [3.2.148]

చలనశబ్దార్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అకర్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చలనార్థాచ్ఛబ్దార్థాచ్చ యుచ్ స్యాత్ । చలనః । చోపనః । కమ్పనః । శబ్దనః । రవణః । అకర్మకాత్కిమ్ । పఠితా విద్యామ్ ॥

(కాశికా) చలనార్థేభ్యః శబ్దార్థేభ్యశ్చ అకర్మకేభ్యో ధాతుభ్యస్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। చలనః। చోపనః। శబ్దార్థేభ్యః శబ్దనః। రవణః। అకర్మకాదితి కిమ్? పఠితా విద్యామ్।

.

3129. అనుదాత్తేతశ్చ హలాదేః [3.2.149]

అనుదాత్తేతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ హలాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకర్మకాద్యుచ్ స్యాత్ । వర్తనః । వర్ధనః । అనుదాత్తేతః కిమ్ । భవితా । హలాదేః కిమ్ । ఏధితా । అకర్మకాత్కిమ్ । వసితా వస్త్రమ్ ॥

(కాశికా) అనుదాత్తేద్ యో ధాతుః హలాదిరకర్మకః, తతశ్చ యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। వర్తనః। వర్ధనః। అనుదాత్తేతః ఇతి కిమ్? భవితా। హలదేః ఇతి కిమ్? ఏధితా। ఆదిగ్రహణం కిమ్? జుగుప్సనః। మీమాంసనః। అకర్మకాదిత్యేవ, వసితా వస్త్రమ్।

.

3130. జుచఙ్క్రమ్యదన్ద్రమ్యసృగృధిజ్వలశుచలషపతపదః [3.2.150]

జు-చఙ్క్రమ్య-దన్ద్రమ్య-సృ-గృధి-జ్వల-శుచ-లష-పత-పదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జు ఇతి సౌత్రో ధాతుర్గతౌ వేగే చ । జవనః । చఙ్క్రమణః । దన్ద్రమణః । సరణః । పూర్వేణ సిద్ధే పదిగ్రహణం లషపతపత (కౌముదీ-3134) ఇత్యుకఞా బాధా మాభూదితి । తేన తాచ్ఛీలికేషు పరస్పరం వాసరూపవిధిర్నాస్తీతి । తేనాలంకృఞస్తృన్న ॥

(కాశికా) జుప్రభృతిభ్యో ధాతుభ్యో యుచ్ ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। జు ఇతి సౌత్రో ధాతుః। జవనః। చఙ్క్రమణః। దన్ద్రమణః। సరణః। గర్ధనః। జ్వలనః। శోచనః। లషణః। పతనః। పదనః। చలనార్థానాం పదేశ్చ గ్రహణం సకర్మకార్థమ్ ఇహ। జ్ఞాపనార్థం చ పదిగ్రహణమన్యే వర్ణయన్తి, తాచ్ఛీలికేషు మిథో వా అసరూపవిధిర్న అస్తీతి। తేన అలఙ్కృఞః తృన్ న భవతి అలఙ్కర్తా ఇతి। తథా హి పదేరుకఞా విశేషవిహితేన సామాన్యవిహితస్య యుచోఽసరూపత్వాత్ సమావేశో భవేదేవ, కిమనేన విధానేన? జ్ఞాపనార్థం పునర్విధీయతే। ప్రాయికం చ ఏతద్ జ్ఞాపకమ్। క్వచిత్ సమావేశ ఇష్యత ఏవ, గన్తా ఖేటం వికత్థనః।

.

3131. క్రుధమణ్డార్థేభ్యశ్చ [3.2.151]

క్రుధ-మణ్డార్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్రోధనః । రోషణః । మణ్డనః । భూషణః ॥

(కాశికా) క్రుధకోపే, మడి భూషాయామ్ ఇత్యేతదర్థేభ్యః చ ధాతుభ్యో యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। క్రోధనః। రోషణః। మణ్డనః। భూషణః।

.

3132. న యః [3.2.152]

న అవ్యయమ్ యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యకారాన్తాద్యుచ్ న స్యాత్ । క్నూయితా । క్ష్మాయితా ॥

(కాశికా) యకారాన్తాత్ ధాతోః యుచ్ ప్రత్యయో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। క్నూయితా। క్ష్మాయితా।

.

3133. సూదదీపదీక్షశ్చ [3.2.153]

సూద-దీప-దీక్షః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యుచ్ న స్యాత్ । సూదితా । దీపితా । దీక్షితా । నమికమ్పి - (కౌముదీ-3147) ఇతి రేణ యుచో బాధే సిద్ధే దీపేర్గ్రహణం జ్ఞాపయతి తాచ్ఛీలికేషు వాసరూపవిధిర్నాస్తీతి ప్రాయికమితి । తేన కమ్రా కమనా యువతిః । కమ్ప్రా కమ్పనా శాఖా । యది సూదేర్యుజ్ న । కథం మధుసూదనః । నన్ద్యాదిః ॥

(కాశికా) సూద దీప దీక్ష ఇత్యేతేభ్యశ్చ యుచ్ ప్రత్యయో న భవతి। అనుదాత్తేత్త్వాత్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। సూదితా। దీపితా। దీక్షితా। నను చ దీపేర్విశేషవిహితో రప్రత్యయః దృశ్యతే, నమికమ్పిస్మ్యజసకమహింసదీపో రః 3.2.167 ఇతి, స ఏవ వాధకో భవిష్యతి, కిం ప్రతిషేధేన? వాఽసరూపేణ యుజపి ప్రాప్నోతి। తాచ్ఛీలికేషు చ వా అసరూపవిధిర్న అస్తీతి ప్రాయికమ్ ఏతదిత్యుక్తమ్। తథా చ సమావేశో దృశ్యతే, కమ్రా యువతిః, కమనా యువతిః, ఇతి యోగవిభాగాద్ విజ్ఞాయతే। అథవా మధుసూదనాదయో నన్ద్యాదిషు ద్రక్ష్యన్తే। కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి ల్యుడన్తా వా।

.

3134. లషపతపదస్థాభూవృషహనకమగమశౄభ్య ఉకఞ్ [3.2.154]

లష-పత-పద-స్థా-భూ-వృష-హన-కమ-గమ-శౄభ్య పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఉకఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లాషుకః । పాతుక ఇత్యాది ॥

(కాశికా) లషాఽఽదిభ్యో ధాతుభః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఉకఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపలాషుకం వృషలసఙ్గతమ్। ప్రపాతుకా గర్భా భవన్తి। ఉపపాదుకం సత్త్వమ్। ఉపస్థాయుకా ఏనం పశవో భవన్తి।

ప్రభావుకమన్నం భవతి। ప్రవర్షుకాః పర్జన్యాః। ఆఘాతుకం పాకలికస్య మూత్రమ్। కాముకా ఏనం స్త్రియో భవన్తి। ఆగాముకం వారాన్సీం రక్ష ఆహుః। కింశారుకం తీక్ష్ణమాహుః।

.

3135. జల్పభిక్షకుట్టలుణ్టవృజః షాకన్ [3.2.155]

జల్ప-భిక్ష-కుట్ట-లుణ్ట-వృజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ షాకన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జల్పాకః । భిక్షాకః । కుట్టాకః । లుణ్టాకః । వరాకః । వరాకీ ॥

(కాశికా) జల్పాఉదిభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు షాకన్ ప్రత్యయో భవతి। షకారో ఙీషర్థః। జల్పాకః। భిక్షాకః। కుట్టాకః। లుణ్టాకః। వరాకః। వరాకీ।

.

3136. ప్రజోరినిః [3.2.156]

ప్రజోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రజవీ । ప్రజవినౌ । ప్రజవినః ॥

(కాశికా) ప్రపూర్వాజ్ జవతేః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। ప్రజవీ, ప్రజవినౌ।

.

3137. జిదృక్షివిశ్రీణ్వమావ్యథాభ్యమపరిభూప్రసూభ్యశ్చ [3.2.157]

జి-దృ-క్షి-వి-శ్రి-ఇణ్-వమ-అవ్యథ-అభ్యమ-పరిభూ-ప్రసూభ్యశ్చ పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జయీ । దరీ । క్షయీ । విశ్రయీ । అత్యయీ । వమీ । అవ్యథీ । అభ్యమీ । పరిభవీ । ప్రసవీ ॥

(కాశికా) జి జయే। దృఙాదరే। క్షి క్షయే, క్షి నివాసగత్యోః ఇతి ద్వయోరపి గ్రహణమ్। ప్రసూ ఇతి షూ ప్రేరణే ఇత్యస్య గ్రహణమ్। జిప్రభృతిభ్యో ధాతుభ్యః ఇనిః ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। జయీ। దరీ। క్షయీ। విశ్రయీ। అత్యయీ। వమీ। అవ్యథీ। అభ్యమీ। పరిభవీ। ప్రసవీ।

.

3138. స్పృహిగృహిపతిదయినిద్రాతన్ద్రాశ్రద్ధాభ్య ఆలుచ్ [3.2.158]

స్పృహి-గృహి-పతి-దయి-నిద్రా-తన్ద్రా-శ్రద్ధాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఆలుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆద్యాస్త్రయశ్చురాదావదన్తాః । స్పృహయాలుః । గృహయాలుః । పతయాలుః । దయాలుః । నిద్రాలుః । తత్పూర్వో ద్రా । తదో నాన్తత్వం నిపాత్యతే । తన్ద్రాలుః ।శీఙో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ శయాలుః ॥

(కాశికా) స్పృహ ఈప్సాయామ్, గ్రహ గ్రహణే, పత గతౌ, చురాదౌ అదన్తాః పఠ్యన్తే। దయ దానగతిరక్షణేషు। ద్రా కుత్సాయాం గతౌ, నిపూర్వస్ తత్పూర్వశ్చ, తదో నకారాన్తతా చ నిపాత్యతే। డుధాఞ్ శ్రత్పూర్వః। ఏతేభ్యస్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఆలుచ్ ప్రత్యయో భవతి। స్పృహయాలుః। గృహయాలుః। పతయాలుః। దయాలుః। నిద్రాలుః। తన్ద్రాలుః। శ్రద్ధాలుః। ఆలుచి శీఙో గ్రహణం కర్తవ్యమ్। శయాలుః।

.

3139. దాధేట్సిశదసదో రుః [3.2.159]

దా-ధేట్-సి-శద-సదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దారుః । ధారుః । సేరుః । శద్రుః । సద్రుః ॥

(కాశికా) దా ధేట్ సి శద సద ఇత్యేతేభ్యః రుః ప్రత్యయో భవతి। దరుః। ధారుర్వత్సో మాతరమ్ న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థతృనామ్ 2.3.69 ఇతి ఉకారప్రశ్లేషాత్ షష్ఠీ న భవతి। సేరుః। శద్రుః। సద్రుః।

.

3140. సృఘస్యదః క్మరచ్ [3.2.160]

సృ-ఘసి-అదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్మరచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సృమరః । ఘస్మరః । అద్మరః ॥

(కాశికా) సృ ఘసి అద ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు క్మరచ్ ప్రత్యయో భవతి। సృమరః। ఘస్మరః। అద్మరః।

.

3141. భఞ్జభాసమిదో ఘురచ్ [3.2.161]

భఞ్జ-భాస-మిదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘురచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భఙ్గురః । భాసురః । మేదురః ॥

(కాశికా) భఞ్జ భాస మిద ఇత్యేతేభ్యో ఘురచ్ ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు భఙ్గురం కాష్ఠమ్। ఘిత్వాత్ కుత్వమ్। భాసురం జ్యోతిః। మేదురః పశుః। భఞ్జేః కర్మకర్తరి ప్రత్యయః స్వభావాత్।

.

3142. విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ [3.2.162]

విది-భిది-చ్ఛిదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కురచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విదురః । భిదురమ్ । ఛిదురమ్ ॥

(కాశికా) జ్ఞానార్థస్య విదేః గ్రహణం న లాభాద్యర్థస్య, స్వభావాత్। విదాదిభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు కురచ్ ప్రత్యయో భవతి। విదురః పణ్డితః। భిదురం కాష్ఠమ్। ఛిదురా రజ్జుః। భిదిచ్ఛిద్యోః కర్మకర్తరి ప్రయోగః। వ్యధేః సమ్ప్రసారణం కురచ్ చ వక్తవ్యః। విధురః।

.

3143. ఇణ్నశ్జిసర్తిభ్యః క్వరప్ [3.2.163]

ఇణ్-నశ్-జి-సర్తిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ క్వరప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్వరః । ఇత్వరీ । నశ్వరః । జిత్వరః । సృత్వరః ॥

(కాశికా) ఇణ్ నశ్ జి సర్తి ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు క్వరప్ ప్రత్యయో భవతి। పకారస్ తుగర్థః ఇత్వరః। ఇత్వరీ। నశ్వరః। నశ్వరీ। జిత్వరః। జిత్వరీ। సృత్వరః। సృత్వరీ। నేడ్వశి కృతి 7.2.8 ఇతి ఇట్ప్రతిషేధః।

.

3144. గత్వరశ్చ [3.2.164]

గత్వరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గమేరనునాసికలోపోఽపి నిపాత్యతే । గత్వరీ ॥

(కాశికా) గత్వరః ఇతి నిపాత్యతే। గమేరనునాసికలోపః క్వరప్ ప్రత్యయశ్చ। గత్వరః। గత్వరీ।

.

3145. జాగురూకః [3.2.165]

జాగుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఊకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాగర్తేరూకః స్యాత్ । జాగరూకః ॥

(కాశికా) జాగర్తేః ఊకః ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। జాగరూకః।

.

3146. యజజపదశాం యఙః [3.2.166]

యజ-జప-దశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో యఙన్తేభ్యః ఊకః స్యాత్ । దశామితి భావినా నలోపేన నిర్దేశః । యాయజూకః । జఞ్జపూకః । దన్దశూకః ॥

(కాశికా) యజాదీనాం యఙన్తానామ్ ఊకః ప్రత్యయో భవతి తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। యాయజూకః। జఞ్జపూకః। దన్దశూకః।

.

3147. నమికమ్పిస్మ్యజసకమహింసదీపో రః [3.2.167]

నమి-కమ్పి-స్మి-అజస-కమ-హింస-దీపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నమ్రః । కమ్ప్రః । స్మేరః । జసిర్నఞ్పూర్వః క్రియాసాతత్యే వర్తతే । అజస్రమ్ । సన్తతమిత్యర్థః । కమ్రః । హింస్రః । దీప్రః ॥

(కాశికా) నమ్యాదిభ్యః ధాతుభ్యః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు రః ప్రత్యయో భవతి। నమ్రం కాష్ఠమ్। కమ్ప్రా శాఖా। స్మేరం ముఖమ్। అజస్రం జుహోతి। హింస్రం రక్షః। దీప్రం కాష్ఠమ్। అజస్రమ్ ఇతి జసు మోక్షణే నఞ్పూర్వో రప్రత్యయాన్తః క్రయాసాతత్యే వర్తతే।

.

3148. సనాశంసభిక్ష ఉః [3.2.168]

సన్-ఆశంస-భిక్షః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చికీర్షుః । ఆశంసుః । భిక్షుః ॥

(కాశికా) సనితి సన్ప్రత్యయాన్తో గృహ్యతే న సనిర్ధాతుః, అనభిధానాత్ వ్యాప్తిన్యాయాద్ వా। సన్నన్తేభ్యో ధాతుభ్యః ఆశంసేర్భిక్షేశ్చ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఉః ప్రత్యయో భవతి। చికీర్షుః। జిహీర్షుః। ఆశంసుః। భిక్షుః। ఆఙః శసి ఇచ్ఛాయామ్ ఇత్యస్య గ్రహణం, న శంసేః స్తుత్యర్థస్య।

.

3149. విన్దురిచ్ఛుః [3.2.169]

విన్దుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇచ్ఛుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వేత్తేర్నుమ్ ఏషేశ్ఛత్వం చ నిపాత్యతే । వేత్తి తచ్ఛీలో విన్దః । ఇచ్ఛతి ఇచ్ఛుః ॥

(కాశికా) విదేర్నుమాగమః, ఇషేః ఛత్వముకారశ్చ ప్రత్యయో నిపాత్యతే తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు। వేదనశీలో విన్దుః। ఏషణశీల ఇచ్ఛుః।

.

3150. క్యాచ్ఛన్దసి [3.2.170]

క్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దేవాఞ్జిగాతి సుమ్నయుః ॥

(కాశికా) క్య ఇతి క్యచ్క్యఙ్క్యషాం సామాన్యేన గ్రహణమ్। క్యప్రత్యయాన్తాద్ ధాతోః ఛన్దసి విషయే తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఉకారప్రత్యయో భవతి। మిత్రయుః। న చ్ఛన్దస్యపుత్రస్య 7.4.35 ఇతి ప్రతిషేధాద్ న దీర్ఘః। సుమ్నయుః। సంస్వేదయుః ఛన్దసి ఇతి కిమ్? మిత్రీయితా।

.

3151. ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ [3.2.171]

ఆదృ-గమ-హన-జనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కి-కినౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ లిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆదన్తాదృదన్తాద్గమాదిభ్యశ్చ కికినౌ స్తశ్ఛన్దసి తౌ చ లిడ్వత్ । పపిః సోమం దదిర్గాః । బభ్రిర్వజ్రమ్ । జగ్మిర్యువా । జఘ్నిర్వృత్రమమిత్రియమ్ । జజ్ఞిః ।భాషాయాం ధాఞ్కృసృగమిజనినమిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ దధిః । చక్రిః । సస్రిః । జగ్మిః । జజ్ఞిః । నేమిః ।సాసహివావహిచాచలిపాపతీనాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ యఙ్న్తేభ్యః సహేత్యాదిభ్యః కికినౌ పతేర్నీగభావశ్చ నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తేభ్యః ఋవర్ణాన్తేభ్యః గమ హన జన ఇత్యేతేభ్యశ్చ ఛన్దసి విషయే తచ్ఛీలాదిషు కికినౌ ప్రతయౌ భవతః। లిడ్వచ్ చ తౌ భవతః। ఆదితి తకారో ముఖసుఖార్థః, న త్వయం అపరః, మా భూత్తాదపి పరః తపరః ఇతి ఋకారే తత్కాలగ్రహణమ్। పపిః సోమం దదిర్గాః। దదథుః మిత్రావరుణా తతురిమ్ మిత్రావరుణౌ తతురిః। దూరే హ్యధ్వా జగురిః। జగ్మిర్యువా। జఘ్నిర్వృత్ర। జజ్ఞి బిజమ్। అథ కిమర్థం కిత్త్వమ్, యావతా అసంయోగాల్ లిట్ కిత్ 1.2.5 ఇతి కిత్త్వం సిద్ధమ్ ఏవ? ఋచ్ఛత్యృఋఊతామ్ 7.4.11 ఇతి లిటి గుణః ప్రతిషేధవిషయ ఆరభ్యతే, తస్య అపి బాధనార్థం కిత్త్వమ్। కికినావుత్సర్గశ్ ఛన్దసి సదాదిభ్యో దర్శనాత్। సేదిః। నేమిః। భాషాయాం ధఞ్కృఞ్సృజనిగమినమిభ్యః కికినౌ వక్తవ్యౌ। దిధిః। చక్రిః। సస్రిః। జజ్ఞిః। జగ్మిః। నేమిః। సహివహిచలిపతిభ్యో యఙన్తేభ్యః కికినౌ వక్తవ్యౌ। దీర్ఘో౽కితః 7.4.83 సాసహిః। వావహిః। చాచలిః। పాపతిః।

.

3152. స్వపితృషోర్నజిఙ్ [3.2.172]

స్వపి-తృషోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నజిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వప్నక్ । తృష్ణక్ । తృష్ణజౌ । తృష్ణజః । ధృషేశ్చేతి వాచ్యమితి కాశికాదౌ । ధృష్ణక్ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। స్వపేః తృషేశ్చ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు నజిఙ్ ప్రత్యయో భవతి। స్వప్నక్। తృష్ణక్। ధృషేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ధృష్ణక్।

.

3153. శౄవన్ద్యోరారుః [3.2.173]

శౄ-వన్ద్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఆరుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శరారుః । వన్దారుః ॥

(కాశికా) శౄ హింసాయామ్, వది అభివాదనస్తుత్యోః, ఏతాభ్యాం ధాతుభ్యాం తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు ఆరుః ప్రత్యయో భవతి। శరారుః। వన్దారుః।

.

3154. భియః క్రుక్లుకనౌ [3.2.174]

భియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్రు-క్లుకనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) భీరుః । భీలుకః ।క్రుకన్నపి వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ భీరుకః ॥

(కాశికా) ఞిభీ భయే, అస్మాద్ ధాతోః తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు క్రుక్లుకనౌ ప్రత్యయౌ భవతః। భీరుః, భీలుకః। క్రుకన్నపి వక్తవ్యః। భీరుకః।

.

3155. స్థేశభాసపిసకసో వరచ్ [3.2.175]

స్థా-ఈశ-భాస-పిస-కసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వరచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్థావరః । ఈశ్వరః । భాస్వరః । పేస్వరః । కస్వరః ॥

(కాశికా) ష్ఠా గతినివృత్తౌ, ఈశ ఐశ్వర్యే, భాసృ దీప్తౌ, పిస్సృ పేస్సృ గతౌ, కస గతౌ, ఏతేభ్యస్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు వరచ్ ప్రత్యయో భవతి। స్థావరః। ఈశ్వరః। భాస్వరః। పేస్వరః। కస్వరః।

.

3156. యశ్చ యఙః [3.2.176]

యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యాతేర్యఙన్తాద్వరచ్ స్యాత్ । అతో లోపః (కౌముదీ-2380) । తస్య అచః పరస్మిన్ (కౌముదీ-50) ఇతి స్థానివద్భావే ప్రాప్తే పదస్య చరమావయవే ద్విర్వచనాదౌ చ కర్తవ్యే పరనిమిత్తోఽజాదేశే న స్థానివత్ తస్య యలోపం ప్రతి స్థానివద్భావనిషేధాత్ లోపో వ్యోః - (కౌముదీ-873) ఇతి యలోపః । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వామాశ్రిత్య ఆతో లోపే ప్రాప్తే । వరే లుప్తం న స్థానివత్ । యాయావరః ॥

(కాశికా) యా ప్రాపణే, అస్మాద్ యఙన్తాత్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు వరచ్ ప్రత్యయో భవతి। యాయావరః।

.

3157. భ్రాజభాసధుర్విద్యుతోర్జిపౄజుగ్రావస్తువః క్విప్ [3.2.177]

భ్రాజ-భాస-ధుర్-విద్యుత-ఊర్జి-పౄ-జు-గ్రావ-స్తువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్విప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విభ్రాట్ । భాః । భాసౌ । ధూః । ధురౌ । విద్యుత్ । ఊర్క్ । పూః । పురౌ । దృశిగ్రహణస్యాపకర్షాజ్జవతేర్దీర్ఘః । జూః । జువౌ । జువః । గ్రావశబ్దస్య ధాతునా సమాసః సూత్రే నిపాత్యతే । తతః క్విప్ । గ్రావస్తుత్ ॥

(కాశికా) భ్రాజాదిభ్యః ధాతుభ్యస్ తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। విభ్రాట్, విభ్రాజౌ, విభ్రాజః। భాః, భాసౌ, భసః। ధూః, ధురౌ, ధురః। విద్యుత్, విద్యుతౌ, విద్యుతః। ఊర్క్, ఊర్జౌ, ఊర్జః। పూః, పురౌ, పురః। జవతేర్దీర్ఘశ్చ నిపాత్యతే। జూః జువౌ, జువః। గ్రావస్తుత్, గ్రావస్తుతౌ, గ్రావస్తుతః। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, యావతా అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే 3.2.75, క్విప్ చ 3.2.76 ఇతి క్విప్ సిద్ధ ఏవ? తాచ్ఛీలికైర్బాధ్యతే। వాఽసరూపవిధిర్న అస్తి ఇత్యుక్తమ్। అథ తు ప్రాయికమ్ ఏతత్। తతస్ తస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

3158. అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే [3.2.178]

అన్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) క్విప్ । ఛిత్ । భిద్ । దృశిగ్రహణం విధ్యన్తరోపసంగ్రహార్థమ్ । క్వచిద్దీర్ఘః క్వచిదసంప్రసారణం క్వచిద్ద్వే క్వచిద్ధ్రస్వః । తథా చ వార్తికమ్ ।కిబ్వచిప్రచ్ఛయాయతస్తుకటప్రుజుశ్రీణం దీర్ఘోఽసంప్రసారణం చ (వార్తికమ్) ॥ కిబ్వచీత్యాదినా ఉణాదిసూత్రేణ కేషాంచిత్సిద్ధే తచ్ఛీలాదౌ తృనా బాధా మా భూదితి వార్తికే గ్రహణమ్ । వక్తీతి వాక్ । పృచ్ఛతీతి ప్రాట్ । ఆయతం స్తౌతీతి ఆయతస్తూః । కటం ప్రవతే కటప్రూః । జూరుక్తః । శ్రయతి హరిం సా శ్రీః ।ద్యుతిగమిజుహోతీనాం ద్వే చ (వార్తికమ్) ॥ దృశిగ్రహణాదభ్యాససంజ్ఞా । దిద్యుత్ । జగత్ ।జుహోతేర్దీర్ఘశ్చ (వార్తికమ్) ॥ జుహూః । దౄ భయే । అస్య హ్రస్వశ్చ । దీర్యతి దదృత్ ।ధ్యాయతేః సంప్రసారణం చ (వార్తికమ్) ॥ ధీః ॥

(కాశికా) అన్యేభ్యోఽపి ధాతుభ్యః తాచ్ఛీలికేషు క్విప్ ప్రత్యయో దృశ్యతే। యుక్। ఛిత్। భిత్। దృశిగ్రహణం విధ్యన్తరోపసఙ్గ్రహార్థమ్। క్వచిద్ దీర్ఘః, క్వచిద్ ద్విర్వచనమ్, క్వచిత్ సమ్ప్రసారణమ్। తథా చ ఆహ క్విబ్వచిప్రచ్ఛ్యాయతస్తుకటప్రుజుశ్రీణాం దీర్ఘోఽసంప్రసారణం చ। వాక్। శబ్దప్రాట్। ఆయతస్తూః। కటప్రూః। జూః। శ్రీః। జుగ్రహణేన అత్ర న అర్థః, భ్రాజాది సూత్ర ఏవ గృహీతత్వాత్।

ద్యుతిగమిజుహోతీనాం ద్వే చ। దిద్యుత్। జగత్। జుహోతేర్దీర్ఘశ్చ। జుహూః। దృ భ్యే ఇత్యస్య హ్రస్వశ్చ ద్వే చ। దదృత్। ధ్యాయతేః సమ్ప్రసారణం చ। ధీః।

.

3159. భువః సంజ్ఞాఽన్తరయోః [3.2.179]

భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞా-అన్తరయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) మిత్రభూర్నామ కశ్చిత్ । ధనికాధమర్ణయోరన్తరే యస్తిష్ఠతి విశ్వాసార్థం స ప్రతిభూః ॥

(కాశికా) భవతేర్ధాతోః సంజ్ఞాయామన్తరే చ గమ్యమానే క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। విభూర్నామ్ కశ్చిత్। అన్తరే ప్రతిభూః। ధనికాధమర్ణయోరన్తరే యస్ తిష్ఠతి స ప్రతిభూరుచ్యతే।

.

3160. విప్రసమ్భ్యో డ్వసంజ్ఞాయామ్ [3.2.180]

వి-ప్ర-సమ్-భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ డు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో భువో డుః స్యాన్న తు సంజ్ఞాయామ్ । విభూర్వ్యాపకః । ప్రభుః స్వామీ । సంభుర్జనితా । సంజ్ఞాయాం తు విభూర్నామ కశ్చిత్ ।మితద్ర్వాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మితం ద్రవతీతి మితద్రుః । శతద్రుః । శంభుః । అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్ర భవతిః ॥

(కాశికా) భువః ఇతి వర్తతే। వి ప్ర సమ్ ఇత్యేవం పూర్వాద్ భవతేర్ధాతోః డుప్రత్యయో భవతి, న చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। విభుః సర్వగతః। ప్రభుః స్వామీ। సమ్భుః జనితా। అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? విభూర్నామ కశ్చిత్। డుప్రకరణే మితద్ర్వాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। మితం ద్రవతి మితద్రుః। శమ్భుః।

.

3161. ధః కర్మణి ష్ట్రన్ [3.2.181]

ధః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ష్ట్రన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధేటో ధాఞశ్చ కర్మణ్యర్థే ష్ట్రన్ స్యాత్ । ధాత్రీ జనన్యామలకీవసుమత్యుపమాతృషు ॥

(కాశికా) ధయతేర్దధాతేశ్చ కర్మణి కారకే ష్ట్రన్ ప్రత్యయః భవతి। షకారో ఙీషర్థః। ధయన్తి తాం దధతి వా భైషజ్యార్థమ్ ఇతి ధాత్రీ। స్తనదాయినీ ఆమలకీ చ ఉచ్యతే।

.

3162. దామ్నీశసయుయుజస్తుతుదసిసిచమిహపతదశనహః కరణే [3.2.182]

దాప్-నీ-శస-యు-యుజ-స్తు-తుద-సి-సిచ-మిహ-పత-దశ-నహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దావాదేః ష్ట్రన్ స్యాత్కరణేఽర్థే । దాన్త్యనేన దాత్రమ్ । నేత్రమ్ ॥

(కాశికా) దాప్ లవనే, ణీఞ్ ప్రాపణే, శసు హింసాయామ్, యు మిశ్రణే, యుజిర్యోగే, ష్టుఞ్ స్తుతౌ, తుద వ్యథనే, షిఞ్ బన్ధనే, షిచిర్ క్షరణే, మిహ సేచనే, పత్ఌ గతౌ, దంశ దశనే, ణహ బన్ధనే, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః కరణే కారకే ష్ట్రన్ ప్రత్యయో భవతి। దాతి అనేన ఇతి దాత్రమ్। నేత్రమ్। శస్త్రమ్। యోత్రమ్। యోక్త్రమ్। స్తోత్రమ్। తోత్త్రమ్। సేత్రమ్। సేక్త్రమ్। మేఢ్రమ్। పత్రమ్। దంష్ట్రా। అజాదిత్వాత్ టాప్, న ఙీప్। దంశేరనునాసికలోపేన నిర్దేశో జ్ఞాపనర్థః, క్ఙితోఽన్యస్మిన్నపి ప్రత్యయే నలోపః క్వచిద్ భవతీతి। తేన ల్యుట్యపి భవతి। దశనమ్। నద్ధ్రీ।

.

3163. తితుత్రతథసిసుసరకసేషు చ [७.२.९]

తితుత్రతథసిసుసరకసేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం దశానాం కృత్ప్రత్యయానామిణ్న స్యాత్ । శస్త్రమ్ । యోత్రమ్ । యోక్త్రమ్ । స్తోత్రమ్ । తోత్రమ్ । సేత్రమ్ । సేక్త్రమ్ । మేఢ్రమ్ । పత్రమ్ । దంష్ట్రా । నద్ధ్రీ ॥

(కాశికా) తి తు త్ర త థ సి సు సర క స ఇత్యేతేషు కృత్సు ఇడాగమో న భవతి। తీతి క్తిజ్క్తిచోః సామన్యగ్రహణమ్। క్తిచ్ తనితా। తనితుమ్। తన్తిః। క్తిన్ దీపితా। దీపితుమ్। దీప్తిః। తు సితనిగమిమసిసచ్యవిధాఞ్క్రుశిభ్యస్తున్। సచితా। సచితుమ్। సక్తుః। త్ర దామ్నీశసయుయుజ ఇతి ష్ట్రన్। పతితా। పతితుమ్। పత్రమ్ వాహనమ్। ఉణాదిష్వపి సర్వధాతుభ్యః ష్ట్రన్। తనితా। తనితుమ్। తన్త్రమ్। త హసిమృగ్రిణ్వా అమిదమిలూపూధుర్విభ్యస్తన్। హసితా। హసితుమ్। హస్తః। లవితా। లవితుమ్। లోతః। పవితా। పవితుమ్। పోతః। ధూర్వితా। ధూర్వితుమ్। ధూర్తః। ఔణాదికస్య ఏవ తశబ్దస్య గ్రహణమ్ ఇష్యతే, న పునః క్తస్య, హసితమ్ ఇత్యేవ హి తత్ర భవతి। థ హనికుషినీరమికాశిభ్యః క్థన్। కోషితా। కోషితుమ్। కుష్ఠమ్। కాశితా। కాశితుమ్। కాష్ఠమ్। సి ప్లుషిశుషికుషిభ్యః క్సిః। కోషితా। కోషితుమ్। కుక్షిః। సుక్ చ ఇషేః। ఏషితా। ఏషితుమ్। ఇక్షుః। అశేః క్షరన్। అశితా। అశితుమ్। అక్షరమ్। క ఇణ్భీకాపాశల్యతిమర్చిభ్యః కన్। శలితా। శలితుమ్। శల్కః। స వృతౄవదిహనికమికషిభ్యః సః। వదితా। వదితుమ్। వత్సః। తితుత్రతథేష్వగ్రహాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। గ్రహాదయో గ్రహప్రకారాః, యేషామ్ ఇట్ క్తిని దృశ్యతే। నిగృహీతిః। ఉపస్నిహితిః। నికుచితిః। నిపఠితిః। కృతి ఇత్యేవ, రోదితి। స్వపితి।

.

3164. హలసూకరయోః పువః [3.2.183]

హల-సూకరయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూఙ్పూఞోః కరణే ష్ట్రన్ స్యాత్ తచ్చేత్కరణం హలసూకరయోరవయవః । హలస్య సూకరస్య వా పోత్రమ్ । ముఖమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) పూ ఇతి పూఙ్పూఞోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। అస్మాద్ ధాతోః కరణే కారకే ష్ట్రన్ ప్రత్యయో భవతి, తచ్చేత్ కరణం హల,సూకరయోరవయవో భవతి। హలస్య పోత్రమ్। సూకరస్య పోత్రమ్। ముఖమ్। ఉచ్యతే।

.

3165. అర్తిలూధూసూఖనసహచర ఇత్రః [3.2.184]

అర్తి-లూ-ధూ-సూ-ఖన-సహ-చరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇత్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అరిత్రమ్ । లవిత్రమ్ । ధవిత్రమ్ । సవిత్రమ్ । ఖనిత్రమ్ । సహిత్రమ్ । చరిత్రమ్ ॥

(కాశికా) ఋ గతౌ, లూఞ్ ఛేదనే, ధూ విధూననే, షూ ప్రేరణే, ఖను అవదారనే, షహ మర్షణే, చర గతిభక్షణయోః, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః కరణే కారకే ఇత్రఃప్రత్యయో భవతి। అరిత్రమ్। అవిత్రమ్। ధవిత్రమ్। సవిత్రమ్। ఖనిత్రమ్। సహిత్రమ్। చరిత్రమ్।

.

3166. పువః సంజ్ఞాయామ్ [3.2.185]

పువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పవిత్రమ్ । యేనాజ్యముత్పూయతే యచ్చానామికావేష్టనమ్ ॥

(కాశికా) పూఙ్పూఞోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। పవతేర్ధాతోః కరణే కారకే ఇత్రప్రత్యయో భవతి, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। దర్భః పవిత్రమ్। బర్హిష్పవిత్రమ్।

.

3167. కర్తరి చర్షిదేవతయోః [3.2.186]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఋషి-దేవతయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పువ ఇత్రః స్యాత్ ఋషౌ కరణే దేవతాయాం కర్తరి । ఋషిర్వేదమన్త్రః । తదుక్తమృషిణేతి దర్శనాత్ । పూయతేఽనేనేతి పవిత్రమ్ ॥ దేవతాయాం త్వగ్నిః పవిత్రం స మా పునాతు । ఇతి పూర్వకృదన్తప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) పువః ఇతి వర్తతే। పువః కరణే కర్తరి చ ఇత్రప్రత్యయో భవతి। ఋషిదేవతయోః యథాసఙ్ఖ్యం సమ్బన్ధః। ఋషౌ కరణే, దేవతాయాం కర్తరి। పూయతే అనేన ఇతి పవిత్రోఽయమ్ ఋషిః। దేవతాయామగ్నిః పవిత్రం స మా పునాతు। వాయుః సోమః సూర్య ఇన్ద్రః పవిత్రం తే మా పునన్తు।

.

3168. న రపరసృపిసృజిస్పృశిస్పృహిసవనాదీనామ్ [8.3.110]

న అవ్యయమ్ రపర-సృపి-సృజి-స్పృశి-స్పృహి-సవనాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) రేఫపరస్య సకారస్య సృప్యాదీనాం చ మూర్ధన్యో న స్యాత్ । పూర్వపదాత్ (కౌముదీ-3643) ఇతి ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యత ఇతి వృత్తిర్భాష్యయోఽభిప్రాయా । తేన శాసివసి- (కౌముదీ-2410) ఇతి ప్రాప్తమపి న । ఉస్రో రశ్మిః । ఉస్రా గౌః । వాశ్రో దివసః । అవశ్రం మన్దిరమ్ । శీరోఽజగరః । హస్రో మూర్ఖః । సిధ్రః సాధుః । శుభ్రమ్ । బాహులకాత్ ముసే రక్ । ముస్రమ్ ఉదశ్రు ॥

(కాశికా) రేఫపరస్య సకారస్య సృపి సృజి స్పృశి స్పృహి సవనాదీనాం చ మూర్ధన్యో న భవతి। రపర విస్రంసికాయాః కాణ్డాభ్యాం జుహోతి। విస్రబ్ధః కథయతి। సృపి పురా క్రూరస్య విసృపః సృజి వాచో విసర్జనాత్। స్పృశి దివిస్పృశమ్। స్పృహి నిస్పృహం కథయతి। సవనాదీనామ్ సవనే సవనే। సూతే సూతే। సామే సామే। సవనముఖే సవనముఖే। కిం స్యతి కింసంకింసమ్। అనుసవనమనుసవనమ్। గోసనిం గోసనిమ్। అశ్వసనిమశ్వసనిమ్। పూర్వపదాతితి ప్రాప్తే ప్రతిషేధః। అశ్వసనిగ్రహణమనిణోఽపి షత్వమస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్। తేన జలాషాహమ్, అశ్వషాహమ్ ఇత్యేతత్ సిద్ధం భవతి। క్వచిదేవం గణపాఠః సవనే సవనే। అనుసవనేఽనుసవనే। సంజ్ఞాయాం బృహస్పతిసవః। శకునిసవనమ్। సోమే సోమే। సూతే సూతే। సంవత్సరే సంవత్సరే। కింసంకింసమ్। బిసంబిసమ్। ముసలంముసలమ్। గోసనిమశ్వసనిమ్। సవనాదిః।

.

3169. ఉణాదయో బహులమ్ [3.3.1]

ఉణాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ ఉత్తరకృదన్తప్రకరణమ్ ॥ ఏతే వర్తమానే సఞ్జ్ఞాయాం చ బహులం స్యుః । కేచిదవిహితా అప్యూహ్యాః ॥ సఞ్జ్ఞాసు ధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చయాశ్చ తతః పరే । కార్యాద్విద్యాదనూబన్ధమేతచ్ఛాస్త్రముణాదిషు ॥

(కాశికా) వర్తమాన ఇత్యేవ, సంజ్ఞాయామ్ ఇతి చ। ఉణాదయః ప్రత్యయాః వర్తమానేఽర్థే సంజ్ఞాయాం విషయే బహులం భవన్తి। యతో విహితాస్ తతోఽన్యత్ర అపి భవన్తి। కేచిదవిహితా ఏవ ప్రయోగత ఉన్నీయన్తే। కృవాపాజిమిస్వదిసాధ్యశూభ్య ఉణ్। కారుః। వాయుః। పాయుః। జాయుః। మాయుః। స్వాదుః। సాధుః। ఆశుః। బాహులకం ప్రకృతేస్ తనుదృష్టేః ప్రాయసముచ్చయనాదపి తేషామ్। కార్యసశేషవిధేశ్చ తదుక్తం నైగమరూఢిభవం హి సుసాధు। 1। నామ చ ధాతుజమాహ నిరుక్తే వ్యాకరణే శకటస్య చ తోకమ్। యన్ న పదార్థవిశేషసముత్థం ప్రత్యయతః ప్రకృతేశ్చ తదూహ్యమ్। 2। సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చ తతః పరే। కార్యాద్ విద్యాదనుబన్ధమ్ ఏతచ్ ఛాస్త్రముణాదిషు। 3।

.

3170. భూతేఽపి దృశ్యన్తే [3.3.2]

భూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యన్తే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) పూర్వత్ర వర్తమానాధికారాద్ భూతార్థమ్ ఇదం వచనమ్। భూతే కాలే ఉణాదయః ప్రత్యయా దృశ్యన్తే। వృత్తమ్ ఇదం వర్త్మ। చరితం తదితి చర్మ। భసితం తదితి భస్మ। దృశిగ్రహణం ప్రయోగానుసారార్థమ్।

.

3171. భవిష్యతి గమ్యాదయః [3.3.3]

భవిష్యతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గమి-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) భవిష్యతి కాలే గమ్యాదయః శబ్దాః సాధవో భవన్తి। ప్రత్యయస్య ఏవ భవిష్యత్కాలతా విధీయతే న ప్రకృతేః। గమీ గ్రామమ్। ఆగామీ। ప్రస్థాయీ। ప్రతిరోధీ। ప్రతిబోధీ। ప్రతియోధీ। ప్రతియోగీ। ప్రతియాయీ। ఆయాయీ। భావీ। అనద్యతన ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। శ్వో గమీ గ్రామమ్।

.

3172. దాశగోఘ్నౌ సమ్ప్రదానే [3.4.73]

దాశ-గోఘ్నౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సమ్ప్రదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ సమ్ప్రదానకారకే నిపాత్యేతే । దశన్తి తస్మై దాశః । గాం హన్తి తస్మై గోఘ్నోఽతిథిః ॥

(కాశికా) దాశగోఘ్నౌ శబ్దౌ సంప్రదానే కారకే నిపాత్యేతే। దాశృ దానే, తతః పచాద్యచ్। స కృత్సంజ్ఞకత్వాత్ కర్తరి ప్రాప్తః, సమ్ప్రదానే నిపాత్యతే। దాశన్తి తస్మై ఇతి దాశః। ఆగతాయ తస్మై దాతుం గాం హన్తీతి గోఘ్నః, అర్ఘార్హోఽతిథిః। టగత్ర నిపాత్యతే। నిపాతనసామర్థ్యాదేవ గోఘ్నః ఋత్విగాదిరుచ్యతే, న తు చణ్డాలాదిః। అసత్యపి చ గోహననే తస్య యోగ్యతయా గోఘ్నః ఇత్యభిధీయతే।

.

3173. భీమాదయోఽపాదానే [3.4.74]

భీమాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ అపాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భీమః । భీష్మః । ప్రస్కన్దనః । ప్రరక్షః । మూర్ఖః । ఖలతిః ॥

(కాశికా) భీమాదయః శబ్దా అపాదానే నిపాత్యన్తే। ఉణాదిప్రత్యయాన్తా ఏతే, ఇషియుధీన్ధిదసిశ్యాధూసూభ్యో మక్, భియష్షుక్ హ్రస్వశ్చ ఇత్యేవమాదయః। తాభ్యామన్యత్రోణాదయః 3.4.75 ఇతి పర్యుదాసే ప్రాప్తే నిపాతనమారభ్యతే। భీమః। భీష్మః। భయానకః। వరుః। భూమిః। రజః। సంస్కారః। సంక్రన్దనః। ప్రపతనః। సముద్రః। స్రుచః। స్రుక్। ఖలతిః।

.

3174. తాభ్యామన్యత్రోణాదయః [3.4.75]

తాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అన్యత్ర అవ్యయమ్ ఉణాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సమ్ప్రదానపరామర్శార్థం తాభ్యామితి । తతోఽసౌ భవతి తన్తుః । వృత్తం తదితి వర్త్మ । చరితం తదితి చర్మ ॥

(కాశికా) ఉణాదయః శబ్దాః తాభ్యామపాదానసమ్ప్రదానాభ్యామన్యత్ర కారకే భవన్తి। కృత్త్వాత్ కర్తర్యేవ ప్రాప్తాః కర్మాదిషు కథ్యన్తే। తాభ్యామ్ ఇతి సమ్ప్రదానార్థః ప్రత్యవమర్శః, అన్యథా హ్యపాదానమ్ ఏవ పర్యుదస్యేత, అనన్తరత్వాత్। కృషితోఽసౌ కృషిః। తనిత ఇతి తన్తుః। వృత్తమ్ ఇతి వర్త్మ। చరితం చర్మ।

.

3175. తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామ్ [3.3.10]

తుమున్-ణ్వులౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ క్రియాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్రియార్థాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియార్థాయాం క్రియాయాముపపదే భవిష్యత్యర్థే ధాతోరేతౌ స్తః । మాన్తత్వాదవ్యయత్వమ్ । కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి । కృష్ణం దర్శకో యాతి । అత్ర వాసరూపేణ తృజాదయో న । పునర్ణ్వులుక్తేః ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। క్రియార్థాయాం క్రియాయాముపపదే ధాతోర్భవిష్యతి కాలే తుమున్ణ్వులౌ ప్రత్యయౌ భవతః। భోక్తుం వ్రజతి। భోజకో వ్రజతి। భుజిక్రియార్థః వ్రజిరత్రోపపదమ్। క్రియాయామ్ ఇతి కిమ్? భిక్షిష్య ఇత్యస్య జటాః। క్రియార్థాయామ్ ఇతి కిమ్? ధావతస్తే పతిష్యతి దణ్డః। అథ కిమర్థం ణ్వుల్ విధీయతే యావతా ణ్వుల్తృచౌ 3.1.133 ఇతి సామాన్యేన విహిత ఏవ సోఽస్మిన్నపి విషయే భవిష్యతి? లృటా క్రియార్థోపపదేన బాధ్యేత। వాఽసరూపవిధినా సోఽపి భవిష్యతి? ఏవం తర్హి ఏతద్ జ్ఞాప్యతే, క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం వాఽసరూపేణ తృజాదయో న భవన్తీతి। తేన కర్తా వ్రజతి, విక్షిపో వ్రజతి ఇత్యేవమాది నివర్త్యతే।

.

3176. సమానకర్తృకేషు తుమున్ [3.3.158]

సమానకర్తృకేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ తుమున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అక్రియార్థోపపదార్థమేతత్ । ఇచ్ఛార్థేష్వేకకర్తృకేషూపపదేషు ధాతోస్తుమున్ స్యాత్ । ఇచ్ఛతి భోక్తుమ్ । వష్టి వాఞ్ఛతి వా ॥

(కాశికా) ఇచ్ఛార్థేషు ధాతుషు సమానకర్తృకేషు ఉపపదేషు ధాతోః తుమున్ ప్రత్యయో భవతి। తుమున్ ప్రకృత్యపేక్షమ్ ఏవ సమానకర్తృత్వమ్। ఇచ్ఛతి భోక్తుమ్। కామయతే భోక్తుమ్। విష్టి భోక్తుమ్। వాఞ్ఛతి భోక్తుమ్। సమానకర్తృకేషు ఇతి కిమ్? దేవదత్తమ్ భుఞ్జానమ్ ఇచ్ఛతి యజ్ఞదత్తః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, ఇచ్ఛన్ కరోతి? అనభిధానాత్।

.

3177. శకధృషజ్ఞాగ్లాఘటరభలభక్రమసహార్హాస్త్యర్థేషు తుమున్ [3.4.65]

శక-ధృష-జ్ఞా-గ్లా-ఘట-రభ-లభ-క్రమ-సహ-అర్హ-అస్తి-అర్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ తుమున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషూపపదేషు ధాతోస్తుమున్ స్యాత్ । శక్నోతి భోక్తుమ్ । ఏవం ధృష్ణోతీత్యాదౌ । అర్థగ్రహణమస్తినైవ సమ్బధ్యతే । అనన్తరత్వాత్ । అస్తి భవతి విద్యతే వా భోక్తుమ్ ॥

(కాశికా) శకాఽదిషు ఉపపదేషు అస్త్యర్థేషు వా ధాతుమాత్రాత్ తుమున్ ప్రత్యయో భవతి। అక్రియార్థోపపదార్థోఽయమారమ్భః। శక్నోతి భోక్తుమ్। ధృష్ణోతి భోక్తుమ్। జానాతి భోక్తుమ్। గ్లాయతి భోక్తుమ్। ఘటతే భోక్తుమ్। ఆరభతే భోక్తుమ్। లభతే భోక్తుమ్। ప్రక్రమతే భోక్తుమ్। సహతే భోక్తుమ్। అర్హతి భోక్తుమ్। అస్త్యర్థేషు ఖల్వపి అస్తి భోక్తుమ్। భవతి భోక్తుమ్।

.
3178. పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు [3.4.66]

పర్యాప్తివచనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అలమ్-అర్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పర్యాప్తిః పూర్ణతా । తద్వాచిషు సామర్థ్యవచనేషూపపదేషు తుమున్ స్యాత్ । పర్యాప్తో భోక్తుం ప్రవీణః కుశలః పటురిత్యాది । పర్యాప్తివచనేషు కిమ్ । అలం భుక్త్వా । అలమర్థేషు కిమ్ । పర్యాప్తం భుఙ్క్తే । ప్రభూతతేహ గమ్యతే న తు భోక్తుః సామర్థ్యమ్ ॥

(కాశికా) పర్యాప్తిః అన్యూనతా। పర్యాప్తివచనేషు అలమర్థేషు ఉపపదేషు ధాతోస్తుమున్ ప్రత్యయో భవతి। పర్యాప్తో భోక్తుమ్। అలం భోక్తుమ్। భోక్తుం పారయతి। పర్యాప్తివచనేషు ఇతి కిమ్? అలం కృత్వా। అలమర్థేషు ఇతి కిమ్? పర్యాప్తం భుఙ్క్తే। పూర్వసూత్రే శకిగ్రహణమనలమర్థమ్, శక్యమ్ ఏవం కర్తుమ్ ఇతి।

.
3179. కాలసమయవేలాసు తుమున్ [3.3.167]

కాల-సమయ-వేలాసు సప్తమీ-బహువచనమ్ తుమున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పర్యాయోపాదానమర్థోపలక్షణార్థమ్ । కాలార్థేషూపపదేషు తుమున్ స్యాత్ । కాలః సమయో వేలా అనేహా వా భోక్తుమ్ । ప్రైషాదిగ్రహణమిహానువర్తతే । తేనేహ న । భూతాని కాలః పచతీతి వార్తా ॥

(కాశికా) కాలాదిషు ఉపపదేషు ధాతోః తుమున్ ప్రత్యయో భవతి। కాలో భోక్తుమ్। వేలా భోక్తుమ్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, కాలః పచతి భూతాని ఇతి? ప్రైషాదిగ్రహణమ్ ఇహ అభిసమ్బధ్యతే। ఇహ కస్మాన్ న భవతి,కాలో భోజనస్య? వాసరూపేన ల్యుడపి భవతి। ఉక్తమ్ ఇదమ్, స్త్ర్యధికారాత్ పరత్ర వాసరూపవిధిరనిత్యః ఇతి।

.
3180. భావవచనాశ్చ [3.3.11]

భావవచనాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) భావ ఇత్యధికృత్య వక్ష్యమాణా ఘఞాదయః క్రియార్థాయాం క్రియాయాం భవిష్యతి స్యుః । యాగాయ యాతి ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। భావే 3.3.18 ఇతి ప్రకృత్య యే ఘఞాదయో విహితాస్ తే చ భావవచనాః భవిష్యతి కాలే క్రియాయాముపపదే క్రియార్థాయాం భవన్తి। కిమర్థమ్ ఇదం యావతా విహితా ఏవ

తే? క్రియర్థోపపదే విహితేన అస్మిన్ విషయే తుమునా బాధ్యేరన్। వాఽసరూపవిధిశ్చ అత్ర న అస్తి ఇత్యుక్తమ్। అథ వచనగ్రహణం కిమర్థమ్? వాచకా యథా స్యుః। కథం చ వాచకా భవన్తి? యాభ్యః ప్రకృతిభ్యో యేన విశేషణేన విహితా యది తాభ్యస్ తథా ఏవ భవన్తి, నాసామఞ్జస్యేన ఇతి। పాకాయ వ్రజతి। భూతయే వ్రజతి। పుష్టయే వ్రజతి।

.

3181. అణ్ కర్మణి చ [3.3.12]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే క్రియార్థాయాం క్రియాయాం చాణ్ స్యాత్ । ణ్వులోఽపవాదః । కాణ్డలావో వ్రజతి । పరత్వాదయం కాదీన్ బాధతే । కమ్బలదాయో వ్రజతి ॥

(కాశికా) భవిష్యతి ఇత్యేవ। చకారః సన్నియోగార్థః। ధాతోః అణ్ ప్రత్యయో భవతి భవిష్యతి కాలే కర్మణ్యుపపదే క్రియాయాం చ క్రియార్థాయామ్। కర్మణ్యణ్ 3.2.1 ఇతి సామాన్యేన విహితో వాఽసరూపవిధేరభావాద్ ణ్వులా బాధితః పునరణ్ విధీయతే, సోఽపవాదత్వాద్ ణ్వులం బాధతే, పరత్వాత్ కాదీన్। తేన అపవాదవిసయేఽపి భవత్యేవ। కాణ్డలావో వ్రజతి। అశ్వదాయో వ్రజతి। గోదాయో వ్రజతి। కమ్బలదాయో వ్రజతి।

.

3182. పదరుజవిశస్పృశో ఘఞ్ [3.3.16]

పద-రుజ-విశ-స్పృశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భవిష్యతీతి నివృత్తమ్ । పద్యతేఽసౌ పాదః । రుజతీతి రోగః । విశతీతి వేశః । స్పృశతీతి స్పర్శః ॥

(కాశికా) భవిష్యతీతి నివృతమ్। ఇత ఉత్తరం త్రిష్వపి కాలేషు ప్రత్యయాః। పదాదిభ్యో ధాతుభ్యో ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। పద్యతేఽసౌ పాదః। రుజత్యసౌ రోగః। విశత్యసౌ వేశః। స్పృశ ఉపతాప ఇతి వక్తవ్యమ్। స్పృశతీతి స్పర్శః ఉపతాపః। తతోఽన్యత్ర పచాద్యచ్ భవతి। స్పర్శో దేవదత్తః। స్వరే విశేషః।

.

3183. సృ స్థిరే [3.3.17]

సృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)స్థిరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సృ ఇతి లుప్తవిభక్తికమ్ । సర్తేః స్థిరే కర్తరి ఘఞ్ స్యాత్ । సరతి కాలాన్తరమతి సారః ।వ్యాధిమత్స్యబలేషు చేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అతీసారో వ్యాధిః । అన్తర్భావితణ్యర్థోఽత్రసరతిః । రుధిరాధికమతిశయేన సారయతీత్యర్థః । విసారో మత్స్యః । సారో బలే స్థిరాంశే చ ॥

(కాశికా) సర్తేః ధాతోః స్థిరే కర్తరి ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। స్థిరః ఇతి కాలాన్తరస్థాయీ పదార్థ ఉచ్యతే। స చిరం తిష్ఠన్ కాలాన్తరం సరతీతి ధాత్వర్థస్య కర్తా యుజ్యతే। చన్దనసారః। ఖదిరసారః। స్థిరే ఇతి కిమ్? సర్తా। సారకః। వ్యాధిమత్స్యబలేష్వితి వక్తవ్యమ్। అతీసారో వ్యాధిః। విసారో మత్స్యః। సారో బలమ్।

.

3184. భావే [3.3.18]

భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిద్ధావస్థాపన్నే ధాత్వర్థే వాచ్యే ధాతోర్ఘఞ్ స్యాత్ । పాకః । పాకౌ ॥

(కాశికా) భావే వాచ్యే ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। పాకః। త్యాగః। రాగః। క్రియాసామాన్యవాచీ భవతిః। తేన అర్థనిర్దేశః క్రియమాణః సర్వధాతువిషయః కృతో భవతి। ధాత్వర్థశ్చ ధాతునా ఏవ ఉచ్యతే। యస్తస్య సిద్ధతా నామ ధర్మః తత్ర ఘఞాదయః ప్రత్యయాః విధీయన్తే। పుంలిఙ్గఏకవచనం చ అత్ర న తన్త్రం, లిఙ్గాన్తరే వచనాన్తరేఽపి చ అత్ర ప్రత్యయా భవన్త్యేవ। పక్తిః, పచనమ్, పాకౌ, పాకాః ఇతి।

.

3185. స్ఫురతిస్ఫులత్యోర్ఘఞి [6.1.47]

స్ఫురతి-స్ఫులత్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఘఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోరేచ ఆత్వం స్యాద్ఘఞి । స్ఫారః । స్ఫాలః । ఉపసర్గస్య ఘఞి- (కౌముదీ-1044) ఇతి దీర్ఘః । పరీహారః । ఇకః కాశే (కౌముదీ-1045) కాశే ఉత్తరపదే ఇగన్తస్యైవ ప్రాదేర్దీర్ఘః । నీకాశః । అనూకాశః । ఇకః కిమ్ । ప్రకాశః ।నోదాత్తోపదేశ (కౌముదీ-2763) ఇతి న వృద్ధిః । శమః । ఆచమాదేస్తు । ఆచామః । కామః । వామః । విశ్రామ ఇతి త్వపాణినీయమ్ ॥

(కాశికా) అదేచః ఇతి వర్తతే। స్ఫుర స్ఫుల చలనే ఇత్యేతయోర్ధాత్వోః ఏచః స్థానే ఘఞి పరతః ఆకారాదేశో భవతి। విస్ఫారః। విస్ఫాలః। విష్ఫారః। విష్ఫాలః స్ఫురతిస్ఫులత్యోర్నిర్నివిభ్యః 8.3.76 ఇతి వా షత్వమ్।

.

3186. అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామ్ [3.3.19]

అకర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కారకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృభిన్నే కారకే ఘఞ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) కర్తృవర్జితే కారకే సంజ్ఞాయాం విషయే ధాతోః ఘఞ్ భవతి। ప్రాస్యన్తి తం ప్రాసః। ప్రసీవ్యన్తి తం ప్రసేవః। ఆహరన్తి తస్మాద్ రసమ్ ఇతి ఆహారః। మధురాహారః। తక్షశిలాహారః। అకర్తరి ఇతి కిమ్? మిషత్యసౌ మేషః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? కర్తవ్యః కటః। సంజ్ఞావ్యభిచారార్థశ్చకారః। కో భవతా దాయో దత్తః। కో భవతా లాభో లబ్ధః। కారకగ్రహణం పర్యుదాసే న కర్తవ్యమ్। తత్ క్రియతే ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి సమాసోఽస్తీతి జ్ఞాపనార్థమ్, ఆదేచ ఉపదేశేఽశితి 6.1.45 ఇతి। ఇత ఉత్తరం భావే, అకర్తరి చ కారకే ఇతి ద్వయమనువర్తతే।

.

3187. ఘఞి చ భావకరణయోః [6.4.27]

ఘఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భావకరణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

రఞ్జేః అఙ్గస్య భావకరణయోః ఘఞి నలోపః

(సి.కౌ) రఞ్జేర్నలోపః స్యాత్ । రాగః । అనయోః కిమ్ । రజత్యస్మిన్ రఙ్గః । ప్రాస్యతే ఇతి ప్రాసః । సఞ్జ్ఞాయామితి ప్రాయికమ్ । కో భవతా లాభో లబ్ధః । ఇత ఉత్తరం భావే అకర్తరి చ కారకే- (కౌముదీ-3188) ఇతి కృత్యల్యుటో బహులం- (కౌముదీ-2841) ఇతి యావత్ ద్వయమప్యనువర్తతే ॥

(కాశికా) భావకరనవాచిని ఘఞి పరతో రఞ్జేః ఉపధాయా నకారస్య లోపో భవతి। భావే ఆశ్చర్యో రాగః। విచిత్రో రాగః। కరణే రజ్యతే అనేన ఇతి రాగః। భావకరణయోః ఇతి కిమ్? రజన్తి తస్మిన్నితి రఙ్గః।

.

3188. స్యదో జవే [6.4.28]

స్యదః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ జవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్యన్దేర్ఘఞి నలోపో వృద్ధ్యభావశ్చ నిపాత్యతే । స్యదో వేగః । అన్యత్ర స్యన్దః ॥

(కాశికా) జవేఽభిధేయే స్యదః ఇతి ఘఞి నిపాత్యతే। స్యన్దేర్నలోపో వృద్ధ్యభావశ్చ। ఇక్నుకరణాత్ న ధాతులోపః ఇతి ప్రతిషేధో న అస్తి। గోస్యదః। అశ్వస్యదః। జవ ఇతి కిమ్? తైలస్యన్దః। ఘృతస్యన్దః।

.

3189. అవోదైధౌద్మప్రశ్రథహిమశ్రథాః [6.4.29]

అవోద-ఏధ-ఓద్మ-ప్రశ్రథ-హిమశ్రథాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అవోదః అవక్లేదనమ్ । ఏధ ఇన్ధనమ్ । ఓద్మ ఉన్దనమ్ । శ్రన్థేర్నలోపో వృద్ధ్యభావశ్చ ॥

(కాశికా) అవోద ఏధ ఓద్మ ప్రశ్రథ హిమశ్రథ ఇత్యేతే నిపాత్యన్తే। అవోద ఇతి ఉన్దేరవపూర్వస్య ఘఞి నలోపో నిపాత్యతే। ఏధ ఇతి ఇన్ధేర్ఘఞి నలోపో గుణశ్చ నిపాత్యతే। న ధాతులోప ఆర్ధధాతుకే 1.1.4 ఇతి హి ప్రతిషేధః స్యాత్। ఓద్మ ఇతి ఉన్దేరౌణాదికే మన్ప్రత్యయే నలోపో గుణశ్చ నిపాత్యతే। ప్రశ్రథ ఇతి ప్రపూర్వస్య శ్రన్థేర్ఘఞి నలోపో వృద్ధ్యభవశ్చ నిపాత్యతే। హిమశ్రథ ఇతి హిమపూర్వస్య శ్రన్థేః ఘఞ్యేవ నిపాతనమ్।

.

3190. పరిమాణాఖ్యాయాం సర్వేభ్యః [3.3.20]

పరిమాణాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్వేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఘఞ్ । అజపోర్బాధనార్థమిదమ్ । ఏకస్తణ్డులనిచాయః । ద్వౌ శూర్పనిష్పావౌ । ద్వౌ కారౌ ।దారజారౌ కర్తరి ణిలుక్చ (వార్తికమ్) ॥ దారయన్తీతి దారాః । జరయన్తీతి జారాః ॥

(కాశికా) పరిమాణాఽఖ్యాయాం గమ్యమానాయాం సర్వేభ్యో ధాతుభ్యః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఏకస్తణ్డులనిశ్చాయః। ద్వౌ శూర్పనిష్పావౌ। కౄ విక్షేపే ద్వౌ కారౌ। త్రయః కారాః। సర్వగ్రహణమపోఽపి బాధనార్థమ్। పురస్తాదపవాదన్యాయేన హ్యచమ్ ఏవ బాధేత, న అపమ్। పరిమాణాఽఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్? నిశ్చయః। ఆఖ్యాగ్రహణం రూఢినిరాసార్థమ్। తేన సఙ్ఖ్యాఽపి గృహ్యతే, న ప్రస్థాద్యేవ। ఘఞనుక్రమణమజపోర్విషయే, స్త్రీప్రత్యయాస్తు న బాధ్యన్తే। ఏకా తిలోచ్ఛ్రితిః। ద్వే ప్రసృతీ। దారజారౌ కర్తరి ణిలుక్ చ। దారయన్తీతి దారాః। జరయన్తీతి జారాః।

.

3191. ఇఙశ్చ [3.3.21]

ఇఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఘఞ్ । అచోఽపవాదః । ఉపేత్య అస్మాదధీయతే ఉపాధ్యాయః ॥అపాదానే స్త్రియాముపసఙ్ఖ్యానం తదన్తాచ్చ వా ఙీష్ (వార్తికమ్) ॥ ఉపాధ్యాయా । ఉపాధ్యాయీ ॥శౄ వాయువర్ణనివృతేషు (వార్తికమ్) ॥ శౄ ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః । శారో వాయుః । కరణే ఘఞ్ । శారో

వర్ణః । చిత్రీకరణమిహ ధాత్వర్థః । నివ్రియతే ఆవ్రియతేఽనేనేతి నివృతమావరణమ్ । బాహులకాత్కరణే క్తః । గౌరివాకృతనీశారః ప్రాయేణ శిశిరే కృశః । అకృతప్రావరణ ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఇఙో ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అచోఽపవాదః। అధ్యాయః। ఉపేత్యాస్మాదధీతే ఉపాధ్యాయః। అపాదానే స్త్రియాముపసఙ్ఖ్యానం తదన్తాచ్ చ వా ఙీష్। ఉపాధ్యాయా, ఉపాధ్యాయీ। శౄ వాయువర్ణనివృతేషు। శారో వాయుః। శారో వర్ణః। శారో నివృతమ్। గౌరివాకృతనీశారః ప్రాయేణ శిశిరే కృశః।

.

3192. ఉపసర్గే రువః [3.3.22]

ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘఞ్ । సంరావః । ఉపసర్గే కిమ్ । రవః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గే ఉపపదే రౌతేర్ధాతోర్ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అపోఽపవాదః। సంరావః। ఉపరావః। ఉపసర్గే ఇతి కిమ్? రవః।

.

3193. అభినిసః స్తనః శబ్దసంజ్ఞాయామ్ [8.3.86]

అభి-నిసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్తనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శబ్దసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్ స్తనేః సస్య మూర్ధన్యః । అభినిష్టానో వర్ణః । శబ్దసఞ్జ్ఞాయాం కిమ్ । అభినిఃస్తనతి మృదఙ్గః ॥

(కాశికా) అభినిసిత్యేతస్మాతుత్తరస్య స్తనతిసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి అన్యతరస్యాం శబ్దసంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయామ్। అభినిష్టానో వర్ణః, అభినిస్తానో వర్ణః। అభినిష్టానో విసర్జనీయః, అభినిస్తానో విసర్జనీయః। శబ్దసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? అభినిస్తనతి మృదఙ్గః। సమాసే ఇతి అతఃప్రభృతి నివృత్తమ్।

.

3194. సమి యుద్రుదువః [3.3.23]

సమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యు-ద్రు-దువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంయూయతే మిశ్రీక్రియతే గుడాదిభిరితి సంయావః । పిష్టవికారోఽపూపవిశేషః । సన్ద్రావః । సన్దావః ॥

(కాశికా) సమి ఉపపదే యు ద్రు దు ఇత్యేతేభ్యః ధాతుభ్యః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సంయావః। సంద్రావః। సందావః। సమి ఇతి కిమ్? ప్రయవః।

.

3195. శ్రిణీభువోఽనుపసర్గే [3.3.24]

శ్రి-ణీ-భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్రాయః । నాయః । భావః । అనుపసర్గె కిమ్ । ప్రశ్రయః । ప్రణయః । ప్రభవః । కథం ప్రభావో రాజ్ఞ ఇతి । ప్రకృష్టో భావ ఇతి ప్రాదిసమాసః । కథం రాజ్ఞో నయ ఇతి । బాహులకాత్ ॥

(కాశికా) శ్రి ణీ భూ ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యోఽనుపసర్గేభ్యో ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అజపోరపవాదః। శ్రాయః। నాయః। భావః। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ప్రశ్రయః। ప్రణయః। ప్రభవః। కథం ప్రభావో రాజ్ఞః? ప్రకృష్టో భావః ఇతి ప్రాదిసమాసో భవిష్యతి। కథం చ నయో రాజ్ఞః? కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి అచ్ భవిష్యతి।

.

3196. వౌ క్షుశ్రువః [3.3.25]

వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్షు-శ్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విక్షావః । విశ్రావః । వౌ కిమ్ । క్షవః । శ్రవః ॥

(కాశికా) వావుపపదే క్షు శ్రు ఇత్యేతాభ్యాం ధాతుభ్యాం ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అపోఽపవాదః। విక్షావః। విశ్రావః। వౌ ఇతి కిమ్? క్షవః। శ్రవః।

.

3197. అవోదోర్నియః [3.3.26]

అవ-ఉదోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ నియః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవనాయః అధో నయనమ్ । ఉన్నాయః ఊర్ధ్వనయనమ్ । కథమున్నయః ఉత్ప్రేక్షేతి । బాహులకాత్ ॥

(కాశికా) అవ ఉతిత్యేతయోరుపపదయోః నయతేర్ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అవనాయః। ఉన్నాయః। కథమున్నయః పదార్థానామ్? కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి అచ్ భవిష్యతి।

.

3198. ప్రే ద్రుస్తుస్రువః [3.3.27]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్రు-స్తు-స్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రద్రావః । ప్రస్తావః । ప్రస్రావః । ప్రే ఇతి కిమ్ । ద్రవః । స్తవః । స్రవః ॥

(కాశికా) ప్రశబ్దే ఉపపదే ద్రు స్తు స్రు ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యో ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రద్రావః। ప్రస్తావః। ప్రస్రావః। ప్ర ఇతి కిమ్? ద్రవః। స్తవః। స్రవః।

.

3199. నిరభ్యోః పూల్వోః [3.3.28]

నిర్-అభ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పూ-ల్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) నిష్పూయతే శూర్పాదిభిరితి నిష్పావో ధాన్యవిశేషః । అభిలావః । నిరభ్యోః కిమ్ । పవః । లవః ॥

(కాశికా) పూ ఇతి పూఙ్పూఞోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। లూఞ్ ఛేదనే। యథాసఙ్ఖ్యముపసర్గసమ్బన్ధః। నిరభిపూర్వయోః పూల్వోర్ధాత్వోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। నిష్పావః। అభిలావః। నిరభ్యోః ఇతి కిమ్? పవః। లవః।

.

3200. ఉన్న్యోర్గ్రః [3.3.29]

ఉన్న్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ గ్రః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉద్గారః । నిగారః । ఉన్న్యోః కిమ్ । గరః ॥

(కాశికా) గౄ శబ్దే, గౄ నిగరణే, ద్వయోరపి గ్రహణమ్। ఉన్న్యోరుపపదయోః గౄ ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉద్గారః సముద్రస్య। నిగారో దేవదత్తస్య। ఉన్న్యోః ఇతి కిమ్? గరః।

.

3201. కౄ ధాన్యే [3.3.30]

కౄ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ధాన్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కౄ ఇత్యస్మాద్ధాన్యవిషయాదున్న్యోర్ఘఞ్ స్యాత్ । ఉత్కారో నికారో ధాన్యస్య । విక్షేప ఇత్యర్థః । ధాన్యే కిమ్ । భిక్షోత్కరః । పుష్పనికరః ॥

(కాశికా) ఉన్న్యోః ఇతి వర్తతే। కౄ ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోరున్న్యోః ఉపపదయోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, ధాన్యవిషయశ్చేద్ ధాత్వర్థో భవతి। విక్షేపార్థస్య కిరతేర్గ్రహణం, న హింసార్థస్య, అనభిధానాతుత్కారో ధాన్యస్య। నికారో ధాన్యస్య। ధాన్యే ఇతి కిమ్? భిక్షోత్కరః। పుష్పనికరః।

.

3202. యజ్ఞే సమి స్తువః [3.3.31]

యజ్ఞే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్తువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమేత్య స్తువన్తి యస్మిన్ దేశే ఛన్దోగాః స దేశః సంస్తావః । యజ్ఞే కిమ్ । సంస్తవః పరిచయః ॥

(కాశికా) యజ్ఞవిషయే ప్రయోగే సమ్పూర్వాత్ స్తౌతేర్ఘఞ్ పర్త్యయో భవతి। సంరతావః ఛన్దోగానామ్। సమేత్య స్తువన్తి యస్మిన్ దేశే ఛన్దోగాః స దేశః సంస్తావః ఇత్యుచ్యతే। యజ్ఞే ఇతి కిమ్? సంస్తవః ఛాత్రయోః।

.

3203. ప్రే స్త్రోఽయజ్ఞే [3.3.32]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్త్రః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అయజ్ఞే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అయజ్ఞే ఇతి ఛేదః యజ్ఞే ఇతి ప్రకృతత్వాత్ । ప్రస్తారః । అయజ్ఞే కిమ్ । బర్హిషః ప్రస్తరో ముష్టివిశేషః ॥

(కాశికా) స్తృఞాచ్ఛాదనే, అస్మాద్ ధాతోః ప్రశబ్దే ఉపపదే ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి న చేద్ యజ్ఞవిషయః ప్రయోగో భవతి। శఙ్ఖప్రస్తారః। అయజ్ఞే ఇతి కిమ్? బర్హిషః ప్రస్తరః ।

.

3204. ప్రథనే వావశబ్దే [3.3.33]

ప్రథనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అశబ్దే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విపూర్వాత్ స్తృణాతేర్ఘఞ్ స్యాదశబ్దవిషయే ప్రథనే । పటస్య విస్తారః । ప్రథనే కిమ్ । తృణవిస్తరః । అశబ్దే కిమ్ । గ్రన్థవిస్తరః ॥

(కాశికా) స్తృఞాచ్ఛాదనే, అస్మాద్ ధాతోః విశబ్దే ఉపపదే ఘఞ్ప్రత్యయో భవతి ప్రథనే గమ్యమానే, తచ్ చేత్ ప్రథనం శబ్దవిషయం న భవతి। ప్రథనం విస్తీర్ణతా। పటస్య విస్తారః। ప్రథనే ఇతి కిమ్? తృణవిస్తరః। అశబ్దే ఇతి కిమ్? విస్తరో వచసామ్।

.

3205. ఛన్దోనామ్ని చ [3.3.34]

ఛన్దోనామ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్త్ర ఇత్యనువర్తతే । విష్టారపఙ్క్తిశ్ఛన్దః । విస్తీర్యన్తేఽస్మిన్నక్షరాణీత్యధికరణే ఘఞ్ । తతః కర్మధారయః ॥

(కాశికా) వౌ స్త్రః ఇతి వర్తతే। విపూర్వాత్ స్తృణాతేః ఛన్దోనామ్ని ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। వృత్తమత్ర ఛన్దో గృహ్యతే యస్య గాయత్ర్యాదయో విశేషాః, న మన్త్రబ్రాహ్మణమ్ , నామగ్రహణాత్। విష్టారపఙ్క్తిః ఛన్దః। విష్టారబృహతీ ఛన్దః। విష్టారపఙ్క్తిశబ్దోఽత్ర ఛన్దోనామ, న ఘఞన్తం శబ్దరూపమ్। తత్ర త్వవయవత్వేన తద్ వర్తతే। ఛన్దోనామ్ని ఇత్యధికరణసప్తమ్యేషా।

.

3206. ఛన్దోనామ్ని చ [8.3.94]

ఛన్దోనామ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) విపూర్వాత్స్తృణాతేర్ఘఞన్తస్య సస్య షత్వం స్యాచ్ఛన్దోనామ్ని । ఇతి షత్వమ్ ॥

(కాశికా) విష్టారః ఇతి నిపాత్యతే। విపూర్వాత్ స్తృ ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోః ఛన్దోనామ్ని చ 3.3.34 ఇత్యేవం విహితో ఘఞితి విష్టరః ఇత్యపి ప్రకృతే విష్టారః ఇతి విజ్ఞాయతే। విష్టారపఙ్క్తిః ఛన్దః। విష్టారో బృహతీఛన్దః। ఛన్దోనామ్ని ఇతి కిమ్? పటస్య విస్తారః।

.

3207. ఉది గ్రహః [3.3.35]

ఉది సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉద్గ్రాహః ॥

(కాశికా) ఉది ఉపపదే గ్రహేర్ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అపోఽపవాదః। ఉద్గ్రాహః। ఛన్దసి నిపూర్వాదపి ఇష్యతే స్రుగుద్యమననిపాతనయోః। హకారస్య భకారః। ఉద్గ్రాభం చ నిగ్రాభం చ బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్।

.

3208. సమి ముష్టౌ [3.3.36]

సమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ముష్టౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మల్లస్య సఙ్గ్రాహః । ముష్టౌ కిమ్ । ద్రవ్యస్య సఙ్గ్రహః ॥

(కాశికా) గ్రహః ఇత్యేవ। సమి ఉపపదే గ్రహేర్ధాతోః ఘఞ్ భవతి, ముష్టివిషయశ్చేద్ ధాత్వర్థో భవతి। ముష్టిః అఙ్గులిసన్నివేశః। అహో మల్లస్య సఙ్గ్రాహః। అహో ముష్టికస్య సఙ్గ్రాహః। దృఢముష్టితా ఆఖ్యాయతే। ముష్టౌ ఇతి కిమ్? సఙ్గ్రహో ధాన్యస్య।

.

౩౨౦౯. పరిన్యోర్నీణోర్ద్యూతాభ్రేషయోః [3.3.37]

పరి-న్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ నీ-ణోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ద్యుత-అభ్రేషయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పరిపూర్వాన్నయతేర్నిపూర్వాదిణశ్చ ఘఞ్ స్యాత్ క్రమేణ ద్యూతేఽభ్రేషే చ విషయే । పరిణాయేన శారాన్ హన్తి । సమన్తాన్నయనేనేత్యర్థః । ఏషోఽత్ర న్యాయః । ఉచితమిత్యర్థః । ద్యూతాభ్రేషయోః కిమ్ । పరిణయో వివాహః । న్యయో నాశః ॥

(కాశికా) పరిశబ్దే నిశబ్దే చ ఉపపదే యథాసఙ్ఖ్యం నియః ఇణశ్చ ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అచోఽపవాదః। ద్యూతాభ్రేషయోః, అత్ర అపి యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఏవ సమ్బన్ధః। ద్యూతవిషయః చేన్ నయతేరర్థః, అభ్రేషవిషయశ్చేదిణర్థః। పదార్థానామనపచారో యథాప్రాప్తకరణమభ్రేషః। ద్యూతే తావత్ పరిణాయేన శారాన్ హన్తి। సమన్తాన్ నయనేన। అభ్రేషే ఏషోఽత్ర న్యాయః। ద్యూతాభ్రేషయోః ఇతి కిమ్? పరిణయః। న్యయం గతః పాపః।

.

౩౨౧౦. పరావనుపాత్యయ ఇణః [3.3.38]

పరౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవనుపాత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రమప్రాప్తస్య అనతిపాతోఽనుపాత్యయః । తవ పర్యాయః । అనుపాత్యయే కిమ్ । కాలస్య పర్యయః । అతిపాత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) పరిశబ్దే ఉపపదే ఇణో ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, అనుపత్యయే గమ్యమానే। క్రమప్రాప్తస్య అనతిపాతోఽనుపాత్యయః, పరిపాటీ। తవ పర్యాయః। మమ పర్యాయః। అనుపాత్యయే ఇతి కిమ్? కాలస్య పర్యయః। అతిపాతః ఇత్యర్థః।

.

౩౨౧౧. వ్యుపయోః శేతేః పర్యాయే [3.3.39]

వి-ఉపయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ శేతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పర్యాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తవ విశాయః । తవ రాజోపశాయః । పర్యాయే కిమ్ । విశయః సంశయః । ఉపశయః సమీపశయనమ్ ॥

(కాశికా) వి ఉప ఇత్యేతయోః ఉపపదయోః శేతేర్ధాతోః ఘఞ్ భవతి పర్యాయే గమ్యమానే। తవ విశాయః। మమ విశాయః। తవ రాజోపశాయః। తవ రాజానముపశయితుం పర్యాయః ఇత్యర్థః। పర్యాయే ఇతి కిమ్? విశయః। ఉపశయః।

.

3212. హస్తాదానే చేరస్తేయే [3.3.40]

హస్తాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అస్తేయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హస్తాదాన ఇత్యనేన ప్రత్యాసత్తిరాదేయస్య లక్ష్యతే । పుష్పప్రచాయః । హస్తాదానే కిమ్ । వృక్షాగ్రస్థానాం ఫలానాం యష్ట్యా ప్రచయం కరోతి । అస్తేయే కిమ్ । పుష్పప్రచయశ్చౌర్యేణ ॥

(కాశికా) హస్తాదానే గమ్యమానే చినోతేర్ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, న చేత్ స్తేయం చౌర్యం భవతి। హస్తాదానగ్రహణేన ప్రత్యాసత్తిరాదేయస్య లక్ష్యతే। పుష్పప్రచాయః। ఫలప్రచాయః। హస్తాదానే ఇతి కిమ్? వృక్షశిఖరే ఫలప్రచయం కరోతి। అస్తేయే ఇతి కిమ్? ఫలప్రచయశ్చౌర్యేణ। ఉచ్చయస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః।

.

3213. నివాసచితిశరీరోపసమాధానేష్వాదేశ్చ కః [3.3.41]

నివాస-చితి-శరీర-ఉపసమాధానేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు చినోతేర్ఘఞ్ ఆదేశ్చ కకారః । ఉపసమాధానం రాశీకరణం తచ్చ ధాత్వర్థః । అన్యే ప్రత్యయార్థస్య కారకస్యోపాధిభూతాః । నివాసే । కాశీనికాయః । చితౌ । ఆకాయమగ్నిం చిన్వీత । శరీరే । చీయతేఽస్మిన్నస్థ్యాదికమితి కాయః । సమూహే । గోమయనికాయః । ఏషు కిమ్ । చయః । చః క ఇతి వక్తవ్యే ఆదేరిత్యుక్తిర్యఙ్లుక్యాదేరేవ యథా స్యాదితి । గోమయానాం నికేచాయః । పునః పునా రాశీకరణమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) చేః ఇత్యేవ। నివసన్తి అస్మిన్నితి నివాసః। చీయతేఽసౌ చితిః। పాణ్యాదిసముదాయః శరీరమ్। రాశీకరనముపసమాధానమ్। ఏతేష్వర్థేషు చినోతేః ఘఞ్ ప్రత్యయః భవతి, ధాతోరాదేశ్చ కకార ఆదేశః। నివాసే తావత్ చిఖల్లినికాయః। చితౌ ఆకాయమగ్నిం చిన్వీత। శరీరే అనిత్యకాయః। ఉపసమాధానే మహాన్ గోమయనికాయః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? చయః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి మహాన్ కాష్ఠనిచయః? బహుత్వమత్ర వివక్షితం న ఉపసమాధానమ్।

.

3214. సంఘే చానౌత్తరాధర్యే [3.3.42]

సంఘే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనౌత్తరాధర్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చేర్ఘఞ్ ఆదేశ్చ కః । భిక్షునికాయః । ప్రాణినాం సమూహః సఙ్ఘః । అనౌత్తరాధర్యే కిమ్ । సూకరనిచయః । సఙ్ఘే కిమ్ । జ్ఞానకర్మసముచ్చయః ॥

(కాశికా) చేః ఇత్యేవ। ప్రాణినాం సముదాయః సఙ్ఘః। స చ ద్వాభ్యాం ప్రకారాభ్యాం భవతి। ఏకధర్మసమావేశేన, ఔత్తరాధర్యేణ వా। తత్ర ఔత్తరాధర్యపర్యుదాసాదితరో గృహ్యతే। సఙ్ఘే వాచ్యే చినోతేర్ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఆదేశ్చ కః। భిక్షుకనికాయః। బ్రాహ్మణనికాయః। వైయాకరణనికాయః। అనౌత్తరాధర్యే ఇతి కిమ్? సూకరనిచయః। ప్రాణివిషయత్వాత్ సఙ్ఘస్య ఇహ న భవతి। కృతాకృతసముచ్చయః। ప్రమాణసముచ్చయః।

.

3215. కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్ [3.3.43]

కర్మవ్యతిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్త్రీలిఙ్గే భావే ణచ్ ॥

(కాశికా) కర్మ క్రియా। వ్యతిహారః పరస్పరకరణమ్। కర్మవ్యతిహారే గమ్యమానే ధాతోః ణచ్ప్రత్యయో భవతి స్త్రీలిఙ్గే వాచ్యే। తచ్ చ భావే। చకారో విశేషణార్థః ణచః స్త్రియామఞ్ 5.4.14 ఇతి। వ్యావక్రోశీ। వ్యావలేఖీ। వ్యావహాసీ వర్తతే। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? వ్యతిపాకో వర్తతే। బాధకవిషయేఽపి క్వచిదిష్యతే, వ్యావచోరీ, వ్యావచర్చీ। ఇహ న భవతి। వ్యతీక్షా, వ్యతీహా వర్తతే। వ్యాత్యుక్షీ భవతి। తదేతద్ వైచిత్ర్యం కథం లభ్యతే? కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి భవతి।

.

3216. ణచః స్త్రియామఞ్ [5.4.14]

ణచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ణచః స్త్రియామఞ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్ 3.3.43। ఇతి ణచ్ విహితః, తదన్తాత్ స్వార్థే అఞ్ ప్రత్యయో భవతి స్త్రియాం విషయే। వ్యావక్రోశీ। వ్యావహాసీ వర్తతే। స్త్రీగ్రహణం కిమర్థమ్, యావతా ణచ్ స్త్రియామ్ ఏవ విహితః, తతః స్వార్థికస్ తత్ర ఏవ భవిష్యతి? ఏవం తర్హ్యేతజ్ జ్ఞాపయతి స్వార్థికాః ప్రత్యయా ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యతివర్తన్తేఽపి ఇతి। తేన గుడకల్పా ద్రాక్షా, తైలకల్పా ప్రసన్నా, దేవ ఏవ దేవతా ఇత్యేవమాది ఉపపన్నం భవతి।

.

3217. న కర్మవ్యతిహారే [7.3.6]

న అవ్యయమ్ కర్మవ్యతిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర ఐచ్ న స్యాత్ । వ్యావక్రోశీ । వ్యావహాసీ ॥

(కాశికా) కర్మవ్యతిహారే యదుక్తం తన్ న భవతి। ప్రతిషేధాగమయోరయం ప్రతిషేధః। వ్యావక్రోశీ, వ్యావలేఖీ, వ్యావవర్తీ, వ్యావహాసీ వర్తతే। కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామ్ 3.3.43 ఇతి ణచ్ప్రత్యయః, తదన్తాత్ ణచః స్త్రియామఞ్ 5.4.14।

.

3218. అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ [3.3.44]

అభివిధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇనుణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) అభివిధిరభివ్యాప్తిః, క్రియాగుణాభ్యాం కార్త్స్న్యేన సమ్బన్ధః। అభివిధౌ గమ్యమానే ధాతోః భావే ఇనుణ్ భవతి। సాఙ్కూటినమ్। సాంరావిణమ్। సాన్ద్రావిణం వర్తతే। అభివిధౌ ఇతి కిమ్? సఙ్కోటః। సన్ద్రావః। సంరావః। భావే ఇతి వర్తమానే పునర్భావగ్రహణం వాసరూపనిరాసార్థమ్, తేన ఘఞ్ న భవతి। ల్యుటా తు సమావేశ ఇష్యతే। సఙ్కూటనం వర్తతే। తత్ కథమ్? కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి।

.

3219. అణినుణః [5.4.15]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇనుణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఇనుణః అణ్

(సి.కౌ) ఇనణ్యనపత్యే (కౌముదీ-1245) । సాంరావిణం వర్తతే ॥

(కాశికా) అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ 3.3.44 విహితః, తదన్తాత్ స్వార్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। సాంరావిణం వర్తతే। సాంకూటినమ్।

.

3220. ఆక్రోశేఽవన్యోర్గ్రహః [3.3.45]

ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవ-న్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవ ని ఏతయోర్గ్రహేర్ఘఞ్ స్యాత్ శాపే । అవగ్రాహస్తే భూయాత్ । అభిభవ ఇత్యర్థః । నిగ్రాహస్తే భూయాత్ । బాధ ఇత్యర్థః । ఆక్రోశే కిమ్ । అవగ్రహః పదస్య । నిగ్రహశ్చోరస్య ॥

(కాశికా) దృష్టానువృత్తిసామర్థ్యాద్ ఘఞనువర్తతే, న అనన్తర ఇనుణ్। అవ ని ఇత్యేతయోః ఉపపదయోః గ్రహేర్ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఆక్రోశే గమ్యమనే। ఆక్రోశః శపనమ్। అవగ్రాహో హన్త తే వృషల భూయత్। నిగ్రాహో హన్త తే వృషల భూయాత్। ఆక్రోశే ఇతి కిమ్? అవగ్రహః పదస్య। నిగ్రహశ్చోరస్య।

.

3221. ప్రే లిప్సాయామ్ [3.3.46]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లిప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాత్రప్రగ్రాహేణ చరతి భిక్షుః ॥

(కాశికా) గ్రహః ఇత్యేవ। ప్రశబ్దే ఉపపదే గ్రహేర్ధాతో ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి లిప్సాయాం గమ్యమానాయామ్। పాత్రప్రగ్రాహేణ చరతి భిక్షుః పిణ్డార్థీ। స్రువప్రగ్రాహేణ చరతి ద్విజో దక్షిణార్థీ। లిప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? ప్రగ్రహో దేవదత్తస్య।

.

3222. పరౌ యజ్ఞే [3.3.47]

పరౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యజ్ఞే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరః పరిగ్రాహః । స్ఫ్యేన వేదేః స్వీకరణమ్ ॥

(కాశికా) పరిశబ్దే ఉపపదే గ్రహేః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, యజ్ఞవిషయశ్చేత్ ప్రత్యయాన్తాభిధేయః స్యాత్। ఉత్తరపరిగ్రాహః। అధరపరిగ్రాహః। యజ్ఞే ఇతి కిమ్? పరిగ్రహో దేవదత్తస్య।

.

3223. నౌ వృ ధాన్యే [3.3.48]

నౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ధాన్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృ ఇతి లుప్త పఞ్చమీకమ్ । నీవారాః । ధాన్యే కిమ్ । నివరా కన్యా । క్విన్విషయేఽపి బాహులకాదప్ । ప్రవరా గౌరితివత్ ॥

(కాశికా) వృ ఇతి వృఙ్వృఞోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। నిశబ్దే ఉపపదే వృ ఇత్యేతస్మాద్ ధాతోః ధాన్యవిశేషేఽభిధేయే ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అపోఽపవాదః। నీవారా నామ వ్రీహయో భవన్తి। ధాన్యే ఇతి కిమ్? నివరా కన్యా।

.

3224. ఉది శ్రయతియౌతిపూద్రువః [3.3.49]

ఉది సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శ్రయతి-యౌతి-పూ-ద్రువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉచ్ఛ్రాయః । ఉద్యావః । ఉత్పావః । ఉద్రావః । కథం పతనాన్తాః సముచ్ఛ్రయా ఇతి । బాహులకాత్ ॥

(కాశికా) ఉచ్ఛబ్దే ఉపపదే శ్రయత్యాదిభ్యో ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అజపోరపవాదః। ఉచ్ఛ్రాయః। ఉద్యావః। ఉత్పావః। ఉద్ద్రావః। కథం పతనాన్తాః సముచ్ఛ్రయాః? వక్ష్యమాణం విభాషాగ్రహణమ్ ఇహ సింహావలోకితన్యాయేన సమ్బధ్యతే।

.

3225. విభాషాऽऽజి రుప్లువోః [3.3.50]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రు-ప్లువోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆరావః । ఆరవః । ఆప్లావః । ఆప్లవః ॥

(కాశికా) ఆజి ఉపపదే రౌతేః ప్లవతేశ్చ విభాషా ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆరావః, ఆరవః। ఆప్లావః, ఆప్లవః।

.

3226. అవే గ్రహో వర్షప్రతిబన్ధే [3.3.51]

అవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వర్షప్రతిబన్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విభాషేతి వర్తతే । అవగ్రహః । అవగ్రాహః । వర్షప్రతిబన్ధే కిమ్ । అవగ్రహః పదస్య ॥

(కాశికా) విభాషా ఇతి వర్తతే। అవే ఉపపదే గ్రహేః ధాతోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి విభాషా వర్షప్రతిబన్ధేऽభిధేయే। ప్రప్తకాలస్య వర్షస్య కుతశ్చిన్ నిమిత్తాదభావో వర్షప్రతిబన్ధః। అవగ్రాహో దేవస్య, అవగ్రహో దేవస్య। వర్షప్రతిబన్ధే ఇతి కిమ్? అవగ్రహః పదస్య।

.

3227. ప్రే వణిజామ్ [3.3.52]

ప్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వణిజామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రే గ్రహేర్ఘఞ్ వా వణిజాం సమ్బన్ధీ చేత్ప్రత్యయార్థః । తులాసూత్రమితి యావత్ । తులాప్రగ్రాహేణ చరతి । తులాప్రగ్రహేణ వా ॥

(కాశికా) గ్రహః ఇతి వర్తతే। విభాషా ఇత్యేవ। ప్రశబ్దే ఉపపదే గ్రహేర్ధాతోః విభాషా ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, ప్రత్యయాన్తవాచ్యశ్చేద్ వణిజాం సమ్బన్ధీ భవతి। వణిక్సమ్బన్ధేన చ తులాసూత్రం లక్ష్యతే, న

తు వణిజస్ తన్త్రమ్। తులా ప్రగృహ్యతే యేన సూత్రేణ స శబ్దార్థః। తులాప్రగ్రాహేణ చరతి, తులాప్రగ్రహేణ చరతి వణిగన్యో వా। వణిజామ్ ఇతి కిమ్? ప్రగ్రహో దేవదత్తస్య।

.

3228. రశ్మౌ చ [3.3.53]

రశ్మౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రగ్రహః । ప్రగ్రాహః ॥

(కాశికా) గ్రహః విభాషా ప్రే ఇతి వర్తతే। ప్రశబ్దే ఉపపదే గ్రహేర్ధాతోః విభాషా ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, రశ్మిశ్చేత్ ప్రత్యయాన్తేన అభిధీయతే। రథాదియుక్తానామశ్వాదీనాం సంయమనార్థా రజ్జూ రశ్మిరిహ గృహ్యతే। ప్రగ్రాహః, ప్రగ్రహః।

.

3229. వృణోతేరాచ్ఛాదనే [3.3.54]

వృణోతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆచ్ఛాదనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విభాషా ప్ర ఇత్యేవ । ప్రావారః । ప్రవరః ॥

(కాశికా) విభాషా ప్ర ఇతి వర్తతే। ప్రశబ్దే ఉపపదే వృణోతేః ధాతోః విభాషా ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి, ప్రత్యయాన్తేన చేదాచ్ఛాదనవిశేష ఉచ్యతే। ప్రావారః, ప్రవరః। ఆచ్ఛాదనే ఇతి కిమ్? ప్రవరా గౌః।

.

3230. పరౌ భువోఽవజ్ఞానే [3.3.55]

పరౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అవజ్ఞానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరిభావః । పరిభవః । అవజ్ఞానే కిమ్ । సర్వతో భవనం పరిభవః ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యేవ। పరిశబ్దే ఉపపదే భవతేః ధాతోః విభాషా ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి అవజ్ఞానే గమ్యమానే। అవజ్ఞానమసత్కారః। పరిభావః, పరిభవః। అవజ్ఞానే ఇతి కిమ్? సర్వతః భవనం పరిభవః।

.

3231. ఏరచ్ [3.3.56]

ఏః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చయః । జయః ॥భయాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్, నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ భయమ్ । వర్షమ్ ॥

(కాశికా) భావే, అకర్తరి చ కారకే ఇతి ప్రకృతమనువర్తతే యావత్ కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి। ఇవర్ణాన్తాద్ ధాతోః భావే, అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। చకారో విశేషణార్థః, అన్తః 6.2.143 థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ 6.2.144 ఇతి। చయః। అయః। జయః। క్షయః। అజ్విధౌ భయాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। నపుంసకే క్తాదినివృత్త్యర్థమ్। భయమ్। వర్షమ్। జవసవౌ ఛన్దసి వక్తవ్యౌ। ఊర్వోరస్తుమ్ మే జవః। పఞ్చౌదనః సవః।

.

3232. ఋదోరప్ [3.3.57]

ఋదోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋవర్ణాన్తాదువర్ణాన్తాదప్ । కరః । గరః । శరః । యవః । లవః । స్తవః । పవః ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తేభ్యః ఉవర్ణాన్తేభ్యః చ అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। పిత్కరణం స్వరార్థమ్। కరః గరః। శరః। ఉవర్ణాన్తేభ్యః యవః। లవః। పవః। దకారో ముఖసుఖార్థః। మా భూత్తాదపి పరః తపరః।

.

3233. వృక్షాసనయోర్విష్టరః [8.3.93]

వృక్ష-ఆసనయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ విష్టరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోర్విపూర్వస్య స్రః షత్వం నిపాత్యతే । విష్టరో వృక్ష ఆసనం చ । వృక్షే కిమ్ । వాక్యస్య విస్తరః ॥

(కాశికా) విష్టరః ఇతి నిపాత్యతే వృక్షే ఆసనే చ వాచ్యే। విపూర్వస్య స్తృణాతేః షత్వం నిపాత్యతే। విష్టరో వృక్షః। విష్టరమాసనమ్। వృక్షాసనయోః ఇతి కిమ్? ఔలపివాక్యస్య విస్తరః।

.

3234. గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చ [3.3.58]

గ్రహ-వృ-దృ-నిశ్చి-గమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అప్ స్యాత్ । ఘఞచోరపవాదః । గ్రహః । వరః । దరః । నిశ్చయః । గమః ॥వశిరణ్యోరుపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వశః । రణః ॥ఘఞర్థే కవిధానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రస్థః । విఘ్నః ॥ద్విత్వప్రకరణే కే కృఞాదీనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ చక్రమ్ । చిక్లిదమ్ । చక్నసః ॥

(కాశికా) గ్రహాదిభ్యః ధాతుభ్యః అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। నిశ్చినోతేః తు అచోఽపవాదః। గ్రహః। వరః। దరః। నిశ్చయః। గమః। నిశ్చిగ్రహణం స్వరార్థం। వశిరణ్యోరుపసఙ్ఖ్యానమ్।

వశః। రణః। ఘఞర్థే కవిధానం స్థాస్నాపావ్యధిహనియుధ్యర్థమ్। ప్రతిష్ఠన్తేఽస్మిన్నితి ప్రస్థః పర్వతస్య। ప్రస్నాతి అస్మిన్ ప్రస్నః। ప్రపిబన్తి అస్యామ్ ఇతి ప్రపా। ఆవిధ్యన్తి తేన ఇతి ఆవిధః। విహన్యన్తేఽస్మిన్నితి విఘ్నః। ఆయుధ్యతే అనేన ఇతి ఆయుధమ్।

.

3235. ఉపసర్గేఽదః [3.3.59]

ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అప్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) అపిత్యేవ। ఉపసర్గే ఉపపదే అదేర్ధాతోః అప్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రఘసః। విఘసః। ఉపసర్గే ఇతి కిమ్? ఘాసః।

.

3236. ఘఞపోశ్చ [2.4.38]

ఘఞ్-అపోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అదేర్ఘస్లృ స్యాత్ ఘఞి అపి చ । ప్రఘసః । విఘసః । ఉపసర్గే కిమ్ । ఘాసః ॥

(కాశికా) ఘఞి అపి చ పరతః అదో ఘస్లృ ఆదేశో భవతి। ఘాసః। ప్రఘసః। ఉపసర్గేఽదః 3.3.59 ఇత్యప్।

.

3237. నౌ ణ చ [3.3.60]

నౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నౌ ఉపపదే అదేర్ణః స్యాదప్ చ । న్యాదః । నిఘసః ॥

(కాశికా) నిశబ్దే ఉపపదే అదేః ధాతోః ణప్రత్యయో భవతి, చకారాదప్ చ। న్యాదః, నిఘసః।

.

3238. వ్యధజపోరనుపసర్గే [3.3.61]

వ్యధ-జపోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అప్ స్యాత్ । వ్యధః । జపః । ఉపసర్గే తు । ఆవ్యాధః । ఉపజాపః ॥

(కాశికా) వ్యధ జప ఇత్యేతయోః అనుపసర్గయోః అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। వ్యధః। జపః। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ఆవ్యాధః। ఉపజాపః।

.

3239. స్వనహసోర్వా [3.3.62]

స్వన-హసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అప్ । పక్షే ఘఞ్ । స్వనః । స్వానః । హసః । హాసః । అనుపసర్గే ఇత్యేవ । ప్రస్వానః । ప్రహాసః ॥

(కాశికా) అనుపసర్గే ఇత్యేవ। స్వనహసోః అనుపసర్గయోర్వా అప్ ప్రత్యయో భవతి। స్వనః, స్వానః। హసః, హాసః। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ప్రస్వానః। ప్రహాసః।

.

3240. యమః సముపనివిషు చ [3.3.63]

యమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్-ఉప-ని-విషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు అనుపసర్గే చ యమేరప్ వా । సంయమః । సంయామః । ఉపయమః । ఉపయామః । నియమః । నియామః । వియమః । వియామః । యమః । యామః ॥

(కాశికా) అనుపసర్గే వా ఇతి వర్తతే। సముప ని వి ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు అనుపసర్గేఽపి యమేర్వా అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। సంయమః, సంయామః। ఉపయమః, ఉపయామః। నియమః, నియామః। వియమః, వియామః। అనుపసర్గాత్ ఖల్వపి యమః, యామః।

.

3241. నౌ గదనదపఠస్వనః [3.3.64]

నౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గద-నద-పఠ-స్వనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అప్ వా స్యాత్ । నిగదః । నిగాదః । నినదః । నినాదః । నిపఠః । నిపాఠః । నిస్వనః । నిస్వానః ॥

(కాశికా) అపిత్యేవ। నిశబ్దే ఉపపదే గద నద పఠ స్వన ఇత్యేతేభ్యః ధాతుభ్యః వా అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। నిగదః, నిగాదః। నినదః, నినాదః। నిపఠః, నిపాఠః। నిస్వనః, నిస్వానః।

.

3242. క్వణో వీణాయాం చ [3.3.65]

క్వణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వీణాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నావనుపసర్గే చ వీణావిషయాచ్చ క్వణతేరప్ వా స్యాత్ । వీణాగ్రహణం ప్రాద్యర్థమ్ । నిక్వణః । నిక్వాణః । క్వణః । క్వాణః । వీణాయాం తు । ప్రక్వణః । ప్రక్వాణః ॥

(కాశికా) నౌ వా అనుపసర్గే ఇతి వర్తతే। క్వణతేః ధాతోః నిపూర్వాదనుపసర్గాచ్ చ వీణాయాం వా అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। సోపసర్గార్థం వీణాయా గ్రహణమ్। నిక్వణః, నిక్వాణః। అనుపసర్గాత్ క్వణః, క్వాణః। వీణాయాం ఖల్వపి కల్యాణప్రక్వణా వీణా। ఏతేషు ఇతి కిమ్? అతిక్వాణో వర్తతే।

.

3243. నిత్యం పణః పరిమాణే [3.3.66]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరిమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అప్ స్యాత్ । మూలకపణః । శాకపణః । వ్యవహారార్థం మూలకాదీనాం పరిమితో ముష్టిర్బధ్యతే సోఽస్య విషయః । పరిమాణే కిమ్ । పాణః ॥

(కాశికా) పణ వ్యవహారే స్తుతౌ చ, అస్మాద్ ధాతోర్నిత్యమప్ ప్రత్యయో భవతి పరిమాణే గమ్యమానే। నిత్యగ్రహణం వికల్పనివృత్త్యర్థమ్। మూలకపణః। శాకపణః। సంవ్యవహారాయ మూలకాదీనాం యః పరిమితో ముష్టిర్బధ్యతే, తస్య ఇదమభిధానమ్। పరిమాణే ఇతి కిమ్? పాణః।

.

3244. మదోఽనుపసర్గే [3.3.67]

మదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధనమదః । ఉపసర్గే తు । ఉన్మాదః ॥

(కాశికా) మదేః ధాతోః అనుపసర్గాదప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। విద్యామదః। ధనమదః। కులమదః। అనుపసర్గే ఇతి కిమ్? ఉన్మాదః। ప్రమాదః।

.

3245. ప్రమదసమ్మదౌ హర్షే [3.3.68]

ప్రమద-సమ్మదౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ హర్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హర్షే కిమ్ । ప్రమాదః । సంమాదః ॥

(కాశికా) ప్రమద సమ్మద ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే హర్షేఽభిధేయే। కన్యానాం ప్రమదః। కోకిలానాం సమ్మదః। హర్షే ఇతి కిమ్? ప్రమాదః। సమ్మాదః। ప్రసంఖ్యామ్ ఇతి న ఉక్తమ్। నిపాతనం రూఢ్యర్థమ్।

.

3246. సముదోరజః పశుషు [3.3.69]

సమ్-ఉదోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పశుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సంపూర్వోఽజిః సముదాయే ఉత్పూర్వశ్చ ప్రేరణే తస్మాత్పశువిషయకాదప్ స్యాత్ । అఘఞపోరిత్యుక్తేర్వీభావో న । సమజః పశూనాం సఙ్ఘః । ఉదజః పశూనాం ప్రేరణమ్ । పశుషు కిమ్ । సమాజో బ్రాహ్మణానామ్ । ఉదజః క్షత్రియాణామ్ ॥

(కాశికా) సముదోరుపపదయోః అజఏర్ధాతోః పశువిషయే ధాత్వర్థే అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। అజ గతిక్షేపణయోః ఇతి పఠ్యతే। స సమ్పూర్వః సముదాయే వర్తతే, ఉత్పూర్వశ్చ ప్రేరణే। సంజః పశూనామ్। సముదాయః ఇత్యర్థః। ఉదజః పశూనామ్। ప్రేరణమ్ ఇత్యర్థః। పశుషు ఇతి కిమ్? సమాజో బ్రాహ్మణానామ్। ఉదాజః క్షత్రియాణామ్।

.

3247. అక్షేషు గ్లహః [3.3.70]

అక్షేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ గ్లహః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అక్షశబ్దేన దేవనం లక్ష్యతే । తత్ర యత్పణరూపేణ గ్రాహ్యం తత్ర గ్లహ ఇతి నిపాత్యతే । అక్షస్య గ్లహః । వ్యాత్యుక్షీమభిసరణగ్లహామదీవ్యన్ । అక్షేషు కిమ్ । పాదస్య గ్రహః ॥

(కాశికా) గ్లహః ఇతి నిపాత్యతే, అక్షవిషయశ్చేద్ ధాత్వర్థో భవతి। గ్రహేరప్ సిద్ధ ఏవ, లత్వార్థం నిపాతనమ్। అక్షస్య గ్లహః। అక్షేషు ఇతి కిమ్? గ్రహః పాదస్య। అన్యే గ్లహిం ప్రకృత్యన్తరమాహుః। తే ఘఞం ప్రత్యుదాహరన్తి। గ్లాహః।

.

3248. ప్రజనే సర్తేః [3.3.71]

ప్రజనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్తేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రజనం ప్రథమగర్భగ్రహణమ్ । గవాముపసరః । కథమవసరః ప్రసర ఇతి । అధికరణే పుంసి సఙ్జ్ఞాయాం- (కౌముదీ-3296) ఇతి ఘః ॥

(కాశికా) సర్తేః ధాతోః ప్రజనే విషయే అప్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞోఽపవాదః। ప్రజనం ప్రథమం గర్భగ్రహణమ్। గవాముపసరః। పశూనాముపసరః। స్త్రీగవీషు పుంగవానామ్ గర్భాధానాయ ప్రథమముపసరణముచ్యతే।

.

3249. హ్వః సమ్ప్రసారణం చ న్యభ్యుపవిషు [3.3.72]

హ్వః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ని-అభి-ఉప-వి-షు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నిహవః । అభిహవః । ఉపహవః । విహవః । ఏషు కిమ్ । ప్రహ్వాయః ॥

(కాశికా) ని అభి ఉప వి ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు హ్వయతేః ధాతోః సమ్ప్రసారణమప్ ప్రత్యయః చ। ఘఞోఽపవాదః। నిహవః। అభిహవః। ఉపహవః। విహవః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? ప్రహ్వాయః।

.

3250. ఆజి యుద్ధే [3.3.73]

ఆజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యుద్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆహూయన్తేఽస్మిన్నిత్యాహవః । యుద్ధే కిమ్ । ఆహ్వాయః ।

(కాశికా) ఆజి ఉపపదే హ్వయతేర్ధాతోః సమ్ప్రసారణమప్ ప్రత్యయశ్చ భవతి యుద్ధేఽభిధేయే। ఆహూయన్తేఽస్మి నిత్యాహవః। యుద్ధే ఇతి కిమ్? ఆహ్వాయః।

.

3251. నిపానమాహావః [3.3.74]

నిపానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆహావః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆఙ్పూర్వస్య హ్వయతేః సమ్ప్రసారణమప్ వృద్ధిశ్చోదకాధారశ్చేద్వాచ్యః । ఆహావస్తు నిపానం స్యాదుపకూపజలాశయే ॥

(కాశికా) ఆఙ్ పూర్వస్య హ్వయతేర్ధాతోః సమ్ప్రసారణమ్, అప్ప్రత్యయో, వృద్ధిశ్చ నిపాత్యతే నిపానం చేదభిధేయం భవతి। నిపిబన్త్యస్మిన్నితి నిపానముదకాధార ఉచ్యతే। ఆహావః పశూనామ్। కూపోపసరేషు య ఉదకాధారస్ తత్ర హి పానాయ పశవ ఆహూయన్తే। నిపానమ్ ఇతి కిమ్? ఆహ్వాయః।

.

3252. భావేఽనుపసర్గస్య [3.3.75]

భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుపసర్గస్య హ్వయతేః సమ్ప్రసారణమప్ చ స్యాత్ భావే । హవః ॥

(కాశికా) అనుపర్గస్య హ్వయతేః సమ్ప్రసారణమప్ ప్రత్యయశ్చ భవతి భావే అభిధేయే। హవః। హవే హవే సుహవం శూరమ్ ఇన్ద్రమ్। అనుపసర్గస్య ఇతి కిమ్? ఆహ్వాయః। భావగ్రహణమకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామ్ 3.3.19 ఇత్యస్య నిరాసార్థమ్।

.

3253. హనశ్చ వధః [3.3.76]

హనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుపసర్గాద్ధన్తేర్భావే అప్ స్యాత్ వధాదేశశ్చాన్తోదాత్తః వధేన దస్యుమ్ । చాద్ఘఞ్ । ఘాతః ॥

(కాశికా) భావేఽనుపసర్గస్య ఇతి వర్తతే। హన్తేర్ధాతోః అనుపసర్గే భావే అప్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ వధాదేశః, స చాన్తోదాత్తః। తత్ర ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ అప ఉదాత్తత్వం భవతి। వధశ్చోరాణామ్। వధో దస్యూనామ్। భావే ఇత్యేవ, ఘాతః। అనుపసర్గస్య ఇత్యేవ, ప్రఘాతః, విఘాతః। చకారో భిన్నక్రమత్వాన్ నాదేశేన సమ్బధ్యతే। కిం తర్హి? ప్రకృతేన ప్రత్యయేన। అప్ చ, యశ్చ అపరః ప్రాప్నోతి। తేన ఘఞపి భవతి। ఘాతో వర్తతే।

.

3254. మూర్తౌ ఘనః [3.3.77]

మూర్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మూర్తిః కాఠిన్యం తస్మిన్నభిధేయే హన్తేరప్ స్యాత్ ఘనశ్చాదేశః । అభ్రఘనః । కథం సైన్ధవఘనమానయేతి । ధర్మశబ్దేన ధర్మీ లక్ష్యతే ॥

(కాశికా) హనః ఇత్యేవ। మూర్తిః కాఠిన్యమ్। మూర్తౌ అభిధేయాయాం హన్తేః అప్ ప్రత్యయో భవతి, ఘనశ్చాదేశః। అభ్రఘనః। దధిఘనః। కథం ఘనం దధి ఇతి? ధర్మశబ్దేన ధర్మీ భణ్యతే।

.

3255. అన్తర్ఘనో దేశే [3.3.78]

అన్తర్ఘనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాహీకగ్రామవిశేషస్య సఞ్జ్ఞేయమ్ । అన్తర్ఘణ ఇతి పాఠాన్తరమ్ ॥

(కాశికా) అన్తః పూర్వాత్ హన్తేః అప్ ప్రత్యయో భవతి, ఘనాదేశశ్చ భవతి దేశేఽభిధేయే। అన్తర్ఘనః। సంజ్ఞీభూతో వాహీకేసు దేశవిశేష ఉచ్యతే। అన్యే ణకారం పఠన్తి అన్తర్ఘణో దేశః ఇతి। తదపి గ్రాహ్యమ్ ఏవ। దేశే ఇతి కిమ్? అన్తర్ఘాతోఽన్యః।

.

3256. అగారైకదేశే ప్రఘణః ప్రఘాణశ్చ [3.3.79]

అగారైకదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రఘణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రఘాణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్వారదేశే ద్వౌ ప్రకోష్ఠావలిన్దౌ ఆభ్యన్తరో బాహ్యశ్చ । తత్ర బాహ్యే ప్రకోష్ఠే నిపాతనమిదమ్ । ప్రవిశద్భిర్జనైః పాదైః ప్రకర్షేణ హన్యతే ఇతి ప్రఘణః । ప్రఘాణః । కర్మణ్యప్ । పక్షే వృద్ధిః ॥

(కాశికా) ప్రపూర్వస్య హన్తేః ప్రఘణః ప్రఘాణః ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే అగారైకదేశే వాచ్యే। ప్రఘణః, ప్రఘాణః। ద్వారప్రకోష్ఠో బాహ్య ఉచ్యతే। అగారైకదేశే ఇతి కిమ్? ప్రఘాతః అన్యః।

.

3257. ఉద్ఘనోఽత్యాధానమ్ [3.3.80]

ఉద్ఘనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అత్యాధానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్యాధానముపరి స్థాపనమ్ । యస్మిన్ కాష్ఠే అన్యాని కాష్ఠాని స్థాపయిత్వా తక్ష్యన్తే తదుద్ఘనః । అధికరణేఽప్ ॥

(కాశికా) ఉత్పూర్వాత్ హన్తేః ఉద్ఘనః ఇతి నిపాత్యతేఽత్యాధానం చేద్ భవతి। ఉద్ఘనః। యస్మిన్ కాష్ఠే స్థాపయిత్వా అన్యాని కాష్ఠాని తక్ష్యన్తే తదభిధీయతే। ఉద్ఘాతోఽన్యః।

.

3258. అపఘనోఽఙ్గమ్ [3.3.81]

అపఘనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్గం శరీరావయవః । స చేహ న సర్వః కిన్తు పాణిః పాదశ్చేత్యాహుః । కరణేఽప్ । అపఘాతోఽన్యః ॥

(కాశికా) అపపూర్వస్య హన్తేః అపఘనః ఇతి నిపాత్యతే, అఙ్గం చేత్ తద్ భవతి। అపఘనః అఙ్గమ్। అవయవః ఏకదేశః, న సర్వః। కిం తర్హి? పాణిః పాదశ్చ అభిధీయతే। అపఘాతః అన్యః।

.

3259. కరణేఽయోవిద్రుషు [3.3.82]

కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అయస్-వి-ద్రుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు హన్తేః కరణేఽప్ స్యాద్ఘనాదేశశ్చ । అయో హన్యతేఽనేనేత్యయోఘనః । విఘనః । ద్రుఘనః । ద్రుఘణ ఇత్యేకే । పూర్వపదాత్సఞ్జ్ఞాయాం (కౌముదీ-857) ఇతి ణత్వమ్ । సఞ్జ్ఞేషా కుఠారస్య । ద్రుర్వృక్షః ॥

(కాశికా) హనః ఇతి వర్తతే। అయస్ వి ద్రు ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు హన్తేః ధాతోః కరణే కారకే అప్ ప్రత్యయో భవతి, ఘనాదేశశ్చ। అయో హన్యతే అనేన ఇతి అయోఘనః। విఘనః। ద్రుఘనః। ద్రుఘణః

ఇతి కేచిదుదాహరన్తి। కథం ణత్వమ్? అరీహణాదిషు పాఠాత్। పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామగః 8.4.3 ఇతి వా।

.

3260. స్తమ్బే క చ [3.3.83]

స్తమ్బే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్తమ్బే ఉపపదే హన్తేః కరణే కః స్యాదప్ చ పక్షే ఘనాదేశశ్చ । స్తమ్బఘ్నః । స్తమ్బఘనః । కరణ ఇత్యేవ । స్తమ్బఘాతః ॥

(కాశికా) కరణే హనః ఇతి వర్తతే। స్తమ్బశబ్దే ఉపపదే కరణే కారకే హన్తేః కః ప్రత్యయో భవతి। చకారాదప్ చ, తత్ర ఘనాదేశః। స్తమ్బఘ్నః, స్తమ్బఘనః। స్త్రియాం స్తమ్బఘ్నా, స్తమ్బఘనా ఇతి ఇష్యతే। కరణే ఇత్యేవ, స్తమ్బఘాతః।

.

3261. పరౌ ఘః [3.3.84]

పరౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరౌ హన్తేరప్ స్యాత్కరణే ఘశబ్దశ్చాదేశః । పరిహన్యతేఽనేనేతి పరిఘః ॥

(కాశికా) కరణే హనః ఇత్యేవ। పరిశబ్దే ఉపపదే అన్తేర్ధాతోః అప్ ప్రత్యయో భవతి కరణే కారకే, ఘశబ్దశ్చాదేశః। పరిహన్యతే అనేన ఇతి పరిఘః। పలిఘః।

.

3262. పరేశ్చ ఘాఙ్కయోః [8.2.22]

పరేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఘాఙ్కయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పరే రేఫస్య లో వా స్యాద్ఘశబ్దే అఙ్కశబ్దే చ । పలిఘః । పరిఘః । పర్యఙ్కః । పల్యఙ్కః । ఇహ తరప్తమపౌ ఘః (కౌముదీ-2003) ఇతి కృత్రిమస్య న గ్రహణం వ్యాఖ్యానాత్ ।

(కాశికా) పరి ఇత్యేతస్య యో రేఫః తస్య ఘశబ్దే అఙ్కశబ్దే చ పరతో విభాషా లకార ఆదేశో భవతి। పరిఘః పలిఘః। పర్యఙ్కః, పల్యఙ్కః। ఘ ఇతి స్వరూపగ్రహణమత్రేష్యతే, న తరప్తమపౌ ఇతి। యోగే చేతి వక్తవ్యమ్। పరియోగః, పలియోగః।

.

3263. ఉపఘ్న ఆశ్రయే [3.3.85]

ఉపఘ్నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశ్రయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపపూర్వాద్ధన్తేరప్ స్యాదుపధాలోపశ్చ । ఆశ్రయశబ్దేన సామీప్యం లక్ష్యతే । పర్వతేనోపహన్యతే సామీప్యేన గమ్యతే ఇతి పర్వతోపఘ్నః ।

(కాశికా) ఉపపూర్వాత్ హన్తేః అప్ ప్రత్యయః ఉపధాలోపశ్చ నిపాత్యతే ఆశ్రయేఽభిధేయే। ఆశ్రయశబ్దః సామీప్యం ప్రత్యాసత్తిం లక్షయతి। పర్వతోపఘ్నః। గ్రామోపఘ్నః। ఆశ్రయే ఇతి కిమ్? పర్వతోపఘాత ఏవ అన్యః।

.

3264. సంఘోద్ఘౌ గణప్రశంసయోః [3.3.86]

సంఘ-ఉద్ఘౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ గణ-ప్రశంసయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సంహననం సఙ్ఘః । భావేఽప్ । ఉద్ధన్యతే ఉత్కృష్టో జ్ఞాయతే ఇత్యుద్ఘః । కర్మణ్యప్ । గత్యర్థానాం బుధ్యర్థత్వాద్ధన్తిర్జ్ఞానే ।

(కాశికా) సముదోః ఉపపదయోః హన్తేః ధాతోః అప్ ప్రత్యయో భవతి, టిలోపః ఘత్వం చ నిపాత్యతే, యథాసఙ్ఖ్యం గణేఽభిధేయే, ప్రశంసాయాం గమ్యమానాయామ్। సఙ్ఘః పశూనామ్। ఉద్ఘో మనుష్యః। గణప్రశంసయోః ఇతి కిమ్? సఙ్ఘాతః।

.

3265. నిఘో నిమితమ్ [3.3.87]

నిఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిమితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమన్తాన్మితం నిమితమ్ । నిర్విశేషం హన్యతే ఇతి నిఘా వృక్షాః । సమారోహపరిణాహా ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) నిఘః ఇతి నిపూర్వాద్ హన్తేః అప్ ప్రత్యయః, టిలోపో ఘత్వమ్ చ నిపాత్యతే, నిమితం చేదభిధేయం భవతి। సమన్తాత్ మితం నిమితమ్, సమారోహపరిణాహమ్। నిఘాః వృక్షాః। నిఘాః శాలయః। నిమితమ్ ఇతి కిమ్? నిఘాతః।

.

3266. డ్వితః క్త్రిః [3.3.88]

డ్వితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్త్రిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అయం భావ ఏవ స్వభావాత్ । క్త్రేర్మమ్నిత్యమ్ (కౌముదీ-1570) నిత్యగ్రహణాత్క్త్రిర్మబ్విషయః । అత ఏవ క్త్యన్తేన విగ్రహః । డుపచష్ । పాకేన నిర్వృత్తం పక్త్రిమమ్ । డువప్ ఉప్త్రిమమ్ ॥

(కాశికా) భావేఽకర్తరి చ కారకే ఇతి వర్తతే। డు ఇత్ యస్య తస్మాద్ డ్వితో ధాతోః క్త్రిః ప్రత్యయో భవతి। త్రేర్మమ్ నిత్యమ్ 4.4.20 ఇతి వచనాత్ కేవలో న ప్రయుజ్యతే। డుపచష్ పాకే పక్త్రిమమ్। డువప్ బీజసన్తానే ఉప్త్రిమమ్। డుకృఞ్ కృత్రిమమ్।

.

3267. ట్వితోఽథుచ్ [3.3.89]

ట్వితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అథుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అయమపి స్వభావాద్ భావ ఏవ । టువేపృ । వేపథుః । శ్వయథుః ॥

(కాశికా) టు ఇత్ యస్య, తస్మాత్ ట్వితో ధాతోః అథుచ్ ప్రత్యయో భవతి భావాదౌ। టువేపు కమ్పనే వేపథుః। టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః శ్వయథుః। టుక్షు శబ్దే క్షవథుః।

.

3268. యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షో నఙ్ [3.3.90]

యజ-యాచ-యత-విచ్ఛ-ప్రచ్ఛ-రక్షః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజ్ఞః । యాచ్ఞా । యత్నః । విశ్నః । ప్రశ్నః । ప్రశ్నేచాసన్నకాలే (కౌముదీ-2777) ఇతి జ్ఞాపకాన్న సమ్ప్రసారణమ్ । ఙిత్వం తు విశ్న ఇత్యత్ర గుణనిషేధాయ । రక్ష్ణః ॥

(కాశికా) భావే అకర్తరి చ కారకే ఇతి వర్తతే। యజాఽదిభ్యో ధాతుభ్యో నఙ్ ప్రత్యయో భవతి। ఙకారో గుణప్రతిషేధార్థః। యజ్ఞః। యాచ్ఞా। యత్నః। విశ్నః। ప్రశ్నః। రక్ష్ణః। ప్రచ్ఛేః అసమ్ప్రసారణం జ్ఞాపకాత్ ప్రశ్నే చ ఆసన్నకాలే 3.2.117 ఇతి।

.

3269. స్వపో నన్ [3.3.91]

స్వపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వప్నః ॥

(కాశికా) స్వపేర్ధాతోః నన్ ప్రత్యయో భవతి। నకరః స్వరార్థః। స్వప్నః।

.

3270. ఉపసర్గే ఘోః కిః [3.3.92]

ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రధిః । అన్తర్ధిః । ఉపాధీయతేఽనేనేత్యుపాధిః ॥

(కాశికా) భావే అకర్తరి చ కారకే ఇతి వర్తతే। ఉపసర్గే ఉపపదే ఘుసంజ్ఞకేభ్యః ధాతుభ్యః కిః ప్రత్యయో భవతి। కిత్కరణమాతో లోపార్థమ్। ప్రదిః। ప్రధిః। అన్తర్ధిః।

.

3271. కర్మణ్యధికరణే చ [3.3.93]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే ఘోః కిః స్యాదధికరణేఽర్థే । జలాని ధీయన్తేఽస్మిన్నితి జలధిః ॥

(కాశికా) ఘోః ఇత్యేవ। కర్మణ్యుపపదే ఘుసంజ్ఞకేభ్యో ధాతుభ్యః కిః ప్రత్యయో భవతి అధికరణే కారకే। జలం ధీయతే అస్మిన్నితి జలధిః। శరధిః। అధికరనగ్రహణమర్థాన్తరనిరాసార్థమ్। చకారః ప్రత్యయానుకర్షణార్థః।

.

3272. స్త్రియాం క్తిన్ [3.3.94]

స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్తిన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్త్రీలిఙ్గే భావాదౌ క్తిన్ స్యాద్ఘఞోఽపవాదః । అజపౌ తు పరత్వాద్బాధతే । కృతిః । చితిః । స్తుతిః । స్ఫాయీ । స్ఫాతిః । స్ఫీతికామ ఇతి తు ప్రామాదికమ్ । క్తాన్తాద్ధాత్వర్థే ణిచి అచ ఇరితి వా సమాధేయమ్ ॥శ్రుయజీషిస్తుభ్యః కరణే (వార్తికమ్) ॥ శ్రూయతేఽనయా శ్రుతిః । యజేరిషేశ్చ । ఇష్టిః । స్తుతిః ।ఋల్వాదిభ్యః క్తిన్నిష్ఠావద్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ తేన నత్వమ్ । కీర్ణిః । గీర్ణిః । లూనిః । ధూనిః । పూనిః । హ్లాదః (కౌముదీ-3073) ఇతి యోగవిభాగాత్ క్తిని హ్రస్వః । ప్రహ్లన్నిః । తి చ (కౌముదీ-3037) చూర్తిః । ఫులతి ॥చాయతేః క్తిని చిభావో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అపచితిః ॥సమ్పదాదిభ్యః క్విప్ (వార్తికమ్) ॥ సమ్పత్ । విపత్ ॥ క్తిన్నపీష్యతే ॥ సమ్పత్తిః । విపత్తిః ॥

(కాశికా) భావే అకర్తరి చ కారకే తి వర్తతే। స్త్రీలిఙ్గే భావాదౌ ధాతోః క్తిన్ ప్రత్యయో భవతి। ఘఞజపామపవాదః। కృతిః। చితిః। మతిః। క్తిన్నాబాదిభ్యశ్చ వక్తవ్యః। ఆబాదయః ప్రయోగతోఽనుసర్తవ్యాః। ఆప్తిః। రాద్ధిః। దీప్తిః। ప్రస్తిః। ధ్వస్తిః। లబ్ధిః। శ్రుయజిస్తుభ్యః కరణే। శ్రూయతే అనయా ఇతి శ్రుతిః। ఇష్టిః। స్తుతిః। గ్లామ్లాజ్యాహాభ్యో నిః। గ్లానిః। మ్లానిః। జ్యానిః। హానిః। ఋూకారల్వాదిభ్యః క్తిన్ నిష్ఠావద్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। కీర్ణిః। గీర్ణిః। జీర్ణిః। శీర్ణిః। లూనిః। యూనిః। సమ్పదాదిభ్యః క్విప్। సమ్పద్। విపద్। ప్రతిపద్। క్తిన్నపి ఇష్యతే। సమ్పత్తిః। విపత్తిః।

.

3273. స్థాగాపాపచో భావే [3.3.95]

స్థా-గా-పా-పచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్తిన్ స్యాదజోఽపవాదః । ప్రస్థితిః । ఉపస్థితిః । సఙ్గీతిః । సమ్పీతిః । పక్తిః । కథమవస్థా సంస్థేతి । వ్యవస్థాయామితి జ్ఞాపకాత్ ॥

(కాశికా) స్త్రియామ్ ఇతి వర్తతే। స్థాదిభ్యో ధాతుభ్యః స్త్రీలిఙ్గే భావే క్తిన్ ప్రత్యయో భవతి। అజోఽపవాదస్య బాధకః। ప్రస్థితిః। ఉద్గీతిః। సఙ్గీతిః। ప్రపీతిః। సమ్పీతిః । పక్తిః । భావగ్రహణమర్థాన్తరనిరాసార్థమ్ । కథమవస్థా, సంస్థేతి ? వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ 1.1.34 ఇతి జ్ఞాపకాద్ నాత్యన్తాయ బాధా భవతీతి।

.

3274. ఊతియూతిజూతిసాతిహేతికీర్తయశ్చ [3.3.97]

ఊతి-యూతి-జూతి-సాతి-హేతి-కీర్తయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అవతేః జ్వరత్వర (కౌముదీ-2654) ఇత్యూఠ । ఊతిః । స్వరార్థం వచనమ్ । ఉదాత్త ఇతి హి వర్తతే । యూతిః । జూతిః । అనయోర్దీర్ఘత్వం చ నిపాత్యతే । స్యతేః సాతిః । ద్యతిస్యతి (కౌముదీ-3074) ఇతీత్వే ప్రాప్తే ఇత్వాభావో నిపాత్యతే । సనోతేర్వా జనసన (కౌముదీ-2504) ఇత్యాత్వే కృతే స్వరార్థం నిపాతనమ్ । హన్తేర్హినోతేర్వా హేతిః । కీర్తిః ॥

(కాశికా) మన్త్రే ఇతి న అనువర్తతే। ఊత్యాదయః శబ్దా నిపాత్యన్తే। ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। అవతేః జ్వరత్వరస్రివ్యవిమవాముపధాయాశ్చ 6.4.20 ఇతి ఊఠ్। ఊతిః। స్వరార్థం వచనమ్। యౌతేర్జవతేశ్చ యూతిః, జూతిః। దీర్ఘత్వం చ నిపాత్యతే। సాతిః। స్యతేః ఇత్వాభావో నిపాత్యతే, సనోతేర్వా జనసనఖనాం సంఝలోః 6.4.42 ఇత్యాత్వే కృతే స్వరార్థం నిపాతనమ్। హన్తేర్హినోతేర్వా హేతిః। కీర్తయతేః కీర్తిః।

.

3275. వ్రజయజోర్భావే క్యప్ [3.3.98]

వ్రజ-యజోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్రజ్యా । ఇజ్యా ॥

(కాశికా) ఉదాత్తః ఇత్యేవ। వ్రజయజోః ధాత్వోః స్త్రీలిఙ్గే భావే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి ఉదాత్తః। క్తినోఽపవాదః। వ్రజ్యా। ఇజ్యా। పిత్కరణముత్తరత్ర తుగర్థమ్।

.

3276. సంజ్ఞాయాం సమజనిషదనిపతమనవిదషుఞ్శీఙ్భృఞిణః [3.3.99]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమజ-నిషద-నిపత-మన-విద-షుఞ్-శీఙ్-భృఞ్-ఇణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమజాదిభ్యః స్త్రియాం భావాదౌ క్యప్స్యాత్స చోదాత్తః సఞ్జ్ఞాయామ్ ॥అజేః క్యపి వీభావో నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సమజన్త్యస్యామితి సమజ్యా సభా । నిషీదన్త్యస్యామితి నిషద్యా ఆపణః । నిపతన్త్యస్యామితి నిపత్యా పిచ్ఛిలా భూమిః । మన్యతేఽనయేతి మన్యా గలపార్శ్వశిరా । విదన్త్యనయా విద్యా । సుత్యా । అభిషవః । శయ్యా । భృత్యా । ఈయతేఽనయా ఇత్యా శిబికా ॥

(కాశికా) భావే ఇతి న స్వర్యతే। పూర్వ ఏవ అత్ర అర్థాధికారః। సమజాదిభ్యో ధాతుభ్యః స్త్రియాం క్యప్ ప్రత్యయో భవతి ఉదాత్తః సంజ్ఞాయాం విషయే। సమజన్తి అస్యామితి సమజ్యా। నిషద్యా। నిపత్యా। మన్యా। విద్యా। సుత్యా। శయ్యా। భృత్యా। ఇత్యా। కథం తదుక్తమ్ స్త్రియాం భావాధికారోఽస్తి తేన భార్యా ప్రసిధ్యతీతి? భావాధికారో భావవ్యాపారః వాచ్యత్వేన వివక్షితః, న తు శాస్త్రీయోఽధికారః।

.

3277. కృఞః శ చ [3.3.100]

కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కృఞ ఇతి యోగవిభాగః । కృఞః క్యప్స్యాత్ । కృత్యా ॥ శ చ ॥ చాత్ క్తిన్ । క్రియా । కృతిః ॥

(కాశికా) కరోతేర్ధాతోః స్త్రియాం శః ప్రత్యయో భవతి। చకారాత్ క్యప్ చ। యోగవిభాగోఽత్ర కర్తవ్యః, క్తిన్నపి యథా స్యాత్। క్రియా, కృత్యా, కృతిః।

.

3278. ఇచ్ఛా [3.3.101]

ఇచ్ఛా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈషేర్భావే శో యగభావశ్చ నిపాత్యతే । ఇచ్ఛా ॥పరిచర్యాపరిసర్యామృగయాటాట్యానాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ శో యక్ చ నిపాత్యతే । పరిచర్యా పూజా । పరిసర్యా పరిసరణమ్ । అత్ర గుణోఽపి । శే యకి ణిలోపః । మృగయా । అటతేః శే యకి ట్యశబ్దస్య ద్విత్వం పూర్వభాగే యకారనివృత్తిర్దీర్ఘశ్చ । అటాట్యా ॥జాగర్తేరకారో వా (వార్తికమ్) ॥ పక్షే శః । జాగరా । జాగర్యా ॥

(కాశికా) ఇషేః ధాతోః శః ప్రత్యయో యగభావశ్చ నిపాత్యతే। ఇచ్ఛా। పరిచర్యాపరిసర్యామృగయాటాట్యానాముపసఙ్ఖ్యానమ్। పరిచర్యా। పరిసర్యా। మృగయా। అటాట్యా। జాగర్తేరకారో వా। జాగరా, జాగర్యా।

.

3279. అ ప్రత్యయాత్ [3.3.102]

అ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ప్రత్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రత్యయాన్తేభ్యో ధాతుభ్యః స్త్రియామకారప్రత్యయః స్యాత్ । చికీర్షా । పుత్రకామ్యా ॥

(కాశికా) ప్రత్యయాన్తేభ్యో ధాతుభ్యః స్త్రియామకారః ప్రత్యయో భవతి। క్తినోఽపవాదః। చికీర్షా। జిహీర్షా। పుత్రీయా। పుత్రకామ్యా। లోలూయా। కణ్డూయా।

.

3280. గురోశ్చ హలః [3.3.103]

గురోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గురుమతో హలన్తాత్ స్త్రియామకారః స్యాత్ । ఈహా । ఊహా । గురోః కిమ్ । భక్తిః । హలః కిమ్ । నీతిః ॥నిష్ఠాయాం సేట ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । ఆప్తిః । తితుత్ర- (కౌముదీ-3163) ఇతి నేట్ । దీప్తిః ॥తితుత్రేష్వగ్రహాదీనామితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నిగృహీతిః । నిపఠితిః ॥

(కాశికా) హలన్తో యో ధాతుః గురుమాన్, తతః స్త్రియామకారః ప్రత్యయో భవతి। క్తినోఽపవాదః। కుణ్డా। హుణ్డా। ఈహా। ఊహా। గురోః ఇతి కిమ్? భక్తిః। హలః ఇతి కిమ్? నీతిః।

.

3281. షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ [3.3.104]

షిద్-భిదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షిద్భ్యో భిదాదిభ్యశ్చ స్త్రియామఙ్ । జౄష్ । ఋదృశోఽఙి గుణః (కౌముదీ-2406) । జరా । త్రపూష్ । త్రపా । భిదా । విదారణ ఏవాయమ్ । భిత్తిరన్యా । ఛిదా । మృజా ॥ (గణసూత్రమ్ -) క్రపేః సమ్ప్రసారణం చ । కృపా ॥

(కాశికా) షిద్భ్యః భిదాదిభ్యశ్చ స్త్రియామఙ్ ప్రత్యయో భవతి। గణపఠితేషు భిదాదిషు నిష్పృష్య ప్రకృతయో గృహ్యన్తే। జౄష్ జరా। త్రపూష్ త్రపా। భిదాదిభ్యః ఖల్వపి భిదా। ఛిదా। విదా। క్షిపా। గుహా గిర్యోషధ్యోః। శ్రద్ధా। మేధా। గోధా। ఆరా। హారా। కారా। క్షియా। తారా। ధారా। లేఖా। రేఖా। చూడా। పీడా।

వపా। వసా। సృజా। క్రపేః సమ్ప్రసారణం చ కృపా। భిదా విదారణే। భిత్తిః అన్యా। ఛిదా ద్వైధీకరణే। ఛిత్తిః అన్యా। ఆరా శస్త్ర్యామ్। ఆర్తిః అన్యా। ధారా ప్రపాతే। ధృతిః అన్యా।

.

3282. చిన్తిపూజికథికుమ్బిచర్చశ్చ [3.3.105]

చిన్తి-పూజి-కథి-కుమ్బి-చర్చః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అఙ్ స్యాద్యుచోపవాదః । చిన్తా । పూజా । కథా । కుమ్బా । చర్చా ॥

(కాశికా) చితి స్మృత్యామ్, పూజ పూజాయామ్, కథ వాక్యప్రబన్ధే, కుబి ఆచ్ఛాదనే, చర్చ అధ్యయనే చురాదిః, ఏభ్యో ధాతుభ్యః యుచి ప్రాప్తే స్త్రియామఙ్ ప్రత్యయో భవతి। చిన్తా। పూజా। కథా। కుమ్బా। చర్చా। చకారాత్ యుచపి భవతి। చిన్తనా।

.

3283. ఆతశ్చోపసర్గే [3.3.106]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్ స్యాత్ । క్తినోఽపవాదః । ప్రదా । ఉపదా ॥శ్రదన్తరోరుపసర్గవద్వృత్తిః (వార్తికమ్) ॥ శ్రద్ధా । అన్తర్ధా । ఉపసర్గే ఘోః కిః (కౌముదీ-3270) ఇత్యనేన కిః । అన్తర్ధిః ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తేభ్యః ఉపసర్గే ఉపపదే స్త్రియామఙ్ ప్రత్యయో భవతి। క్తినోఽపవాదః। ప్రదా। ఉపదా। ప్రధా। ఉపధా శ్రదన్తరోరుపసర్గవద్ వృత్తిః। శ్రద్ధా। అన్తర్ధా।

.

3284. ణ్యాసశ్రన్థో యుచ్ [3.3.107]

ణి-ఆస-శ్రన్థః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకారస్యాపవాదః । కారణా । హారణా । ఆసనా । శ్రన్థనా ॥ఘట్టివన్దివిదిభ్యశ్చేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఘట్టనా । వన్దనా । వేదనా ॥ఇషేరనిచ్ఛార్థస్య (వార్తికమ్) ॥ అన్వేషణా ॥పరేర్వా (వార్తికమ్) ॥ పర్యేషణా । పరీష్టిః ॥

(కాశికా) ణ్యన్తేభ్యో ధాతుభ్యః, ఆస శ్రన్థ ఇత్యేతాభ్యామ్ చ స్త్రియామ్ యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। అకారస్య అపవాదః। కారణా। హారణా। ఆసనా। శ్రన్థనా। కథమాస్యా? ఋహలోర్ణ్యత్ 3.1.124 భవిష్యతి। వాసరూపప్రతిషేధశ్చ స్త్రీప్రకరణవిషయస్య ఏవ ఉత్సర్గాపవాదస్య। శ్రన్థిః క్ర్యాదిర్గృహ్యతే శ్రన్థ విమోచనప్రతిహర్షయోః ఇతి , న చురాదిః శ్రన్థ గ్రన్థ సన్దర్భే ఇతి। ణ్యన్తత్వేన ఏవ సిద్ధత్వాత్। ఘట్టివన్దివిధిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఘట్టనా। వన్దనా। వేదనా। ఘట్టేః భౌవాదికస్య గ్రహణం ఘట్ట చలనే

ఇతి, న చౌరాదికస్య, తస్య ణేః ఇత్యేవ సిద్ధత్వాత్। ఇషేరనిచ్ఛార్థస్య యుజ్ వక్తవ్యః। అధ్యేషణా। అన్వేషనా। పరేర్వా। పర్యేషనా, పరీష్టిః।

.

3285. రోగాఖ్యాయాం ణ్వుల్ బహులమ్ [3.3.108]

రోగాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణ్వుల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రచ్ఛర్దికా । ప్రవాహికా । విచర్చికా । క్వచిన్న । శిరోర్తిః ॥ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఆసికా । శాయికా ॥ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే (వార్తికమ్) ॥ పచిః । పచతిః ॥వర్ణాత్కారః (వార్తికమ్) ॥ నిర్దేశే ఇత్యేవ । అకారః । కకారః ॥రాదిఫః (వార్తికమ్) ॥ రేఫః । మత్వర్థాచ్ఛః ॥ బహులవచనాదకారలోపః । మత్వర్థీయః ॥ఇణజాదిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఆజిః । ఆతిః ॥ఇఞ్వపాదిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ వాపిః । వాసిః । స్వరే భేదః ॥ఇక్ కృష్యాదిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ కృషిః । గిరిః ॥

(కాశికా) రోగాఖ్యాయాం గమ్యమానాయాం ధాతోః ణ్వుల్ ప్రత్యయో బహులం భవతి। క్తిన్నాదీనామపవాదః। ఆఖ్యాగ్రహణం రోగస్య చేత్ ప్రత్యయాన్తేన సంజ్ఞా భవతి। బహులగ్రహణం వ్యభిచారార్థమ్। ప్రచ్ఛర్దికా। ప్రవాహికా। విచర్చికా। న చ భవతి। శిరోర్తిః। ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్ వక్తవ్యః। ఆశికా। శాయికా వర్తతే। ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే। భిదిః। ఛిదిః। పచతిః। పఠతిః। వర్ణాత్ కారః। నిర్దేశ ఇతి ప్రకృతమ్। అకారః। ఇకారః। రాదిఫః। రేఫః। మత్వర్థాచ్ ఛః। అకారలోపః। మత్వర్థీయః। ఇణజాదిభ్యః। ఆజిః। ఆతిః। ఆదిః। ఇక్ కృష్యాదిభ్యః। కృషిః। కిరిః।

.

3286. సంజ్ఞాయామ్ [3.3.109]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర ధాతోర్ణ్వుల్ । ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే ధాతోః ణ్వుల్ ప్రత్యయో భవతి। ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా। వరణపుష్పప్రచాయికా। అభ్యూషఖాదికా। ఆచోషఖాదికా। శాలభఞ్జికా। తాలభఞ్జికా।

.

3287. విభాషాఽఽఖ్యానపరిప్రశ్నయోరిఞ్ చ [3.3.110]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆఖ్యాన-పరిప్రశ్నయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఇఞ్ సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరిప్రశ్నే ఆఖ్యానే చ గమ్యే ఇఞ్ స్యాచ్చాత్ ణ్వుల్ । విభాషోక్తేర్యథాప్రాప్తమన్యేఽపి । కాం త్వం కారిం కారికాం క్రియాం కృత్యాం కృతిం వాకార్షీ । సర్వాం కారిం కారికాం క్రియాం కృత్యాం కృతి వాఽకార్షమ్ । ఏవం గణిం గణికాం గణనామ్ । పాచిం పాచికాం పచాం పక్తిమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వం పరిప్రశ్నః, పశ్చాదాఖ్యానమ్। సూత్రేఽల్పాచ్తరస్య పూర్వనిపాతః। పరిప్రశ్నే ఆఖ్యానే చ గమ్యమానే ధాతోః ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ణ్వులపి। విభాషాగ్రహణాత్ పరోఽపి యః ప్రాప్నోతి, సోఽపి భవతి। కాం త్వం కారిమకార్షీః, కాం కారికామకార్షీః, కాం క్రియామకార్షీః, కాం కృత్యామకార్షీః, కాం కృతిమకార్షీః? సర్వాం కారిమకార్షమ్, సర్వాం కారికామకార్షమ్, సర్వాం క్రియామకార్షమ్, సర్వాం కృత్యామకార్షమ్, సర్వాం కృతిమకార్షమ్। కాం గణిమజీగణః, కాం గణికామజీగణః, కాం గణనామజీగణః? సర్వాం గణిమజీగణమ్, సర్వాం గణికామ్, సర్వాం గణనామ్। ఏవం కాం యాజిమ్, కాం యాజికామ్, కాం యాచిమ్, కాం యచికామ్, కాం పాచిమ్, కాం పాచికామ్ కాం పచామ్, కాం పక్తిమ్, కాం పాఠిమ్, కాం పాఠికామ్, కాం పఠితిమ్ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। ఆఖ్యానపరిప్రశ్నయోః ఇతి కిమ్? కృతిః। హృతిః।

.

3288. పర్యాయార్హర్ణోత్పత్తిషు ణ్వుచ్ [3.3.111]

పర్యాయ-అర్హ-ఋణ-ఉత్పత్తిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ణ్వుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పర్యాయః పరిపాటీక్రమః । అర్హణమర్హః యోగ్యతా । పర్యాయాదిషు ద్యోత్యేషు ణ్వుచ్ వా స్యాత్ । భవత ఆసికా । శాయికా । అగ్రగామికా । భవానిక్షుకామర్హతి । ఋణే । ఇక్షుభక్షికాం మే ధారయతి । ఉత్పత్తౌ । ఉక్షుభక్షికా ఉపపాది ॥

(కాశికా) పర్యాయః పరిపాటీక్రమః। అర్హణమర్హః, తద్యోగ్యతా। ఋణం తత్ యత్ పరస్య ధార్యతే। ఉత్పత్తిః జన్మ। ఏతేష్వర్థేషు ధాతోః ణ్వుచ్ ప్రత్యయో భవతి। క్తిన్నాదీనామపవాదః। పర్యాయే తావత్ భవతః శాయికా। భవతోఽగ్రగ్రాసికా। అర్హే అర్హతి భవానిక్షుభక్షికామ్। ఋణే ఇక్షుభక్షికాం మే ధరయసి। ఓదనభోజికామ్। పయఃపాయికామ్। ఉత్పత్తౌ ఇక్షుభక్షికా మే ఉదపాది। ఓదనభోజికా। పయఃపాయికా। విభాషా ఇత్యేవ, చికీర్షా ఉత్పద్యతే। ణ్వులి ప్రకృతే ప్రత్యయాన్తరకరనం స్వరార్థమ్।

.

3289. ఆక్రోశే నఞ్యనిః [3.3.112]

ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనిః సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విభాషేతి నివృత్తమ్ । నఞి ఉపపదేఽనిః స్యాదాక్రోశే । అజీవనిస్తే శఠ భూయాత్ । ఆప్రయాణిః । కృత్యల్యుటో బహులమ్ (కౌముదీ-2841) భావేఽకర్తరి చ కారకే సఞ్జ్ఞాయామితి చ నివృత్తమ్ । రాజ్ఞా భుజ్యన్తే రాజభోజనాః శాలయః । నపుంసకే భావే క్తః- (కౌముదీ-3090) ॥

(కాశికా) విభాషా ఇతి నివృత్తమ్। ఆక్రోశః శపనమ్। ఆక్రోశే గమ్యమానే నఞి ఉపపదే ధాతోః అనిః ప్రత్యయో భవతి। క్తిన్నాదీనామపవాదః। అకరణిస్తే వృషల భూయాత్। ఆక్రోశే ఇతి కిమ్? అకృతిస్తస్య కటస్య। నఞి ఇతి కిమ్? మృతిస్తే వృషల భూయాత్।

.

3290. ల్యుట్ చ [3.3.115]

ల్యుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హసితమ్ । హసనమ్ । యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః ॥

(కాశికా) నపుంసకలిఙ్గే భావే ధాతోః ల్యుట్ ప్రత్యయో భవతి। హసనం ఛాత్రస్య। శోభనమ్। జోపనమ్। శయనమ్। ఆసనమ్। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

3291. కర్మణి చ యేన సంస్పర్శాత్ కర్తుః శరీరసుఖమ్ [3.3.116]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ సంస్పర్శాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్తుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శరీరసుఖమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యేన స్పృశ్యమానస్య కర్తుః శరీరసుఖముత్పద్యతే తస్మిన్కర్మణ్యుపపదే ల్యుట్ స్యాత్ । పూర్వేణ సిద్ధే నిత్యసమాసార్థం వచనమ్ । పయఃపానం సుఖమ్ । కర్తరీతి కిమ్ । గురోః స్నాపనం సుఖమ్ । నేహ గురుః కర్తా కిం తు కర్మ ॥

(కాశికా) యేన కర్మణా సంస్పృశ్యమానస్య కర్తుః శరీరసుఖముత్పద్యతే, తస్మిన్ కర్మణి ఉపపదే ధాతోః నపుంసకలిఙ్గే భావే ల్యుట్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే ప్రత్యయే నిత్యసమాసార్థం వచనమ్। ఉపపదసమాసో హి నిత్యః సమాసః। పయఃపానం సుఖమ్। ఓదనభోజనం సుఖమ్। కర్మణి ఇతి కిమ్? తూలికాయా ఉత్థానం సుఖమ్। సంస్పర్శాతితి కిమ్? అగ్నికుణ్డస్య ఉపాసనం సుఖమ్। కర్తుః ఇతి కిమ్? గురోః స్నాపనం సుఖమ్। స్నాపయతేః న గురుః కర్తా, కిం తర్హి, కర్మ। శరీరగ్రహణం కిమ్? పుత్రస్య పరిష్వజనం సుఖమ్। సుఖం మానసీ ప్రీతిః। సుఖమ్ ఇతి కిమ్? కణ్టకానాం మర్దనం దుఃఖమ్। సర్వత్రాసమాసః ప్రత్యుదాహ్రియతే।

.

3292. వా యౌ [2.4.57]

వా అవ్యయమ్ యౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజేర్వీ వా స్యాద్ యౌ । ప్రవయణమ్ । ప్రాజనమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। యు ఇతి ల్యుటో గ్రహణమ్। యౌ ప్రభూతే అజేర్వా వీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। ప్రవయణో దణ్డః, ప్రాజనో దణ్డః। ప్రవయణమానయ, ప్రాజనమానయ।

.

3293. కరణాధికరణయోశ్చ [3.3.117]

కరణ-అధికరణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ల్యుట్ స్యాత్ । ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారః । గోదోహనీ స్థాలీ । ఖలః ప్రాక్కరణాధికరణయోరిత్యధికారః ॥

(కాశికా) కరణేఽధికరణే చ కారకే ధాతోః ల్యుట్ ప్రత్యయో భవతి। ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః। పలాశశాతనః। అధికరణే గోదోహనీ। సక్తుధానీ।

.

3294. అన్తరదేశే [8.4.24]

అన్తః అవ్యయమ్ అదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అన్తః అత్పూర్వస్య హన్తేః అదేశే నః ణః

(సి.కౌ) అన్తః శబ్దాద్ధన్తేర్నస్య ణః స్యాత్ । అన్తర్హణనమ్ । దేశే తు అన్తర్హననో దేశః । అత్పూర్వస్యేత్యేవ । అన్తర్ఘ్నన్తి । తపరః కిమ్ । అన్తరఘాని ॥

(కాశికా) అన్తఃశబ్దాదుత్తరస్య హన్తినకారస్య అత్పూర్వస్య ణకారాదేశో భవతి అదేశాభిధానే। అన్తర్హణ్యతే। అన్తర్హణనం వర్తతే। అదేశే ఇతి కిమ్? అన్తర్హననో దేశః। అత్పూర్వస్య ఇత్యేవ, అన్తర్ఘ్నన్తి। తపరకరణం కిమ్? అన్తరఘాని।

.

3295. అయనం చ [8.4.25]

అయనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అన్తర్ రషాభ్యామయనం నః ణః అదేశే

(సి.కౌ) అయనస్య ణోఽన్తః శబ్దాత్పరస్య । అన్తరయణమ్ । అదేశ ఇత్యేవ । అన్తరయనో దేశః ॥

(కాశికా) అన్తరదేశే ఇతి వర్తతే। అయననకారస్య చ అన్తఃశబ్దాదుత్తరస్య ణకారాదేశో భవతి అదేశాభిధానే। అన్తరయణం వర్తతే। అన్తరయణం శోభనమ్। అదేశే ఇత్యేవ, అన్తరయనో దేశః।

.

3296. పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణ [3.3.118]

పుంసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాయేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) కరణాధికరణయోః ఇత్యేవ। పుంలిఙ్గయోః కరణాధికరనయోరభిధేయయోః ధాతోః ఘః ప్రత్యయో భవతి సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। ప్రాయగ్రహణమకార్త్స్న్యార్థమ్। దన్తచ్ఛదః। ఉరశ్ఛదః పటః। అధికరణే ఖల్వపి ఏత్య తస్మిన్ కుర్వన్తీతి ఆకరః। ఆలయః। పుంసి ఇతి కిమ్? ప్రసాధనమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? ప్రహరణో దణ్డః। ఘకారః ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్య 6.4.96 విశేషణార్థః।

.

3297. ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్య [6.4.96]

ఛాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఘే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-ద్వ్యుపసర్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విప్రభృత్యుపసర్గహీనస్య ఛాదేర్హ్రస్వః స్యాద్ఘే పరే । దన్తాశ్ఛాద్యన్తేఽనేన దన్తచ్ఛదః । ఆకుర్వన్త్యస్మిన్ ఆకరః ॥

(కాశికా) ఛాదేరఙ్గస్య అద్వ్యుపసర్గస్య ఘప్రత్యయే పరతః ఉపధాయాః హ్రస్వో భవతి। ఉరశ్ఛదః ప్రచ్ఛదః। దన్తచ్ఛదః। ణిలోపస్య అసిద్ధత్వం స్థానివద్భావో వావచనసామర్థ్యాదత్ర న భవతీతి హ్రస్వభావినీ ఉపధా భవతి। అద్వ్యుపసర్గస్య ఇతి కిమ్? సముపచ్ఛాదః। అద్విప్రభృత్యుపసర్గస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। సముపాతిచ్ఛాదః। ఉత్తరా హి సఙ్ఖ్యా పూర్వసఙ్ఖ్యాకృతం వ్యపదేశమ్ నివర్తయతి, నహి త్రిపుత్రో ద్విపుత్రః ఇతి వ్యపదిశ్యతే।

.

3298. గోచరసంచరవహవ్రజవ్యజాపణనిగమాశ్చ [3.3.119]

గోచర-సంచర-వహ-వ్రజ-వ్యజ-ఆపణ-నిగమాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఘాన్తా నిపాత్యన్తే । హలశ్చ (కౌముదీ-3300) ఇతి వక్ష్యమాణస్య ఘఞోఽపవాదః । గావశ్చరన్త్యస్మిన్నితి గోచరో దేశః । సఞ్చరన్త్యనేన సఞ్చరో మార్గః । వహన్త్యనేన వహః స్కన్ధః । వ్రజః

। వ్యజస్తాలవృన్తమ్ । నిపాతనాద్వీభావో న । ఆపణః పణ్యస్థానమ్ । నిగచ్ఛన్త్యనేన నిగమశ్ఛన్దః । చాత్కషః । నికషః ॥

(కాశికా) గోచరాదయః శబ్దాః ఘప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే పూర్వస్మిన్నేవ అర్థే। హలశ్చ 3.3.121। ఇతి ఘఞం వక్ష్యతి, తస్య అయమపవాదః। గావశ్చరన్తి అస్మిన్నితి గోచరః। సఞ్చరన్తే అనేన ఇతి సఞ్చరః। వహన్తి తేన వహః। వ్రజన్తి తేన వ్రజః। వ్యజన్తి తేన వ్యజః। నిపాతనాతజేర్వ్యఘఞపోః 2.4.56 ఇతి వీభావో న భవతి। ఏత్య తస్మిన్నాపణన్తే ఇత్యాపణః। నిగచ్ఛన్తి తస్మినితి నిగమః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। కషః। నికషః।

.

3299. అవే తౄస్త్రోర్ఘఞ్ [3.3.120]

అవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తౄ-స్త్రోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఘఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవతారః కూపాదేః । అవస్తారో జవనికా ॥

(కాశికా) అవే ఉపపదే తరతేః స్తృణాతేశ్చ ధాతోః కరణాధికరణయోః సంజ్ఞాయామ్ ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఘస్యాపవాదః। ఞకారో వృద్ధ్యర్థః స్వరార్థశ్చ। ఘకారః ఉత్తరత్ర కుత్వార్థః। అవతారః। అవస్తారః। కథమవతారో నద్యాః, న హీయం సజ్ఞా? ప్రాయానువృత్తేః అసంజ్ఞాయామపి భవతి।

.

3300. హలశ్చ [3.3.121]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హలన్తాద్ఘఞ్ స్యాత్ । ఘాపవాదః । రమన్తే యోగినోఽస్మిన్నితి రామః । అపమృజ్యతేఽనేన వ్యాధ్యాదిరిత్యపామార్గః । విమార్గః సమూహనీ ॥

(కాశికా) పుంసి సజ్ఞాయామ్, కరణాధికరణయోశ్చేతి సర్వమనువర్తతే। హలన్తాద్ ధాతోః కరణాధికరణయోః ఘఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఘస్య అపవాదః। లేఖః। వేదః। వేష్టః। వన్ధః। మార్గః। అపామార్గః। వీమార్గః।

.

3301. అధ్యాయన్యాయోద్యావసంహారాధారావాయాశ్చ [3.3.122]

అధ్యాయ-న్యాయ-ఉద్యావ-సంహార-ఆధార-ఆవయాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అధీయతేఽస్మిన్ అధ్యాయః । నియన్తి ఉద్యవన్తి సంహరన్త్యనేనేతి విగ్రహః ॥అవహారాధారావాయానాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) అధ్యాయాఽదయః శబ్దాః ఘఞన్తా నిపాత్యన్తే। పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘే ప్రాప్తే ఘఞ్ విధీయతే। అహలన్తార్థ ఆరమ్భః। అధీయతే అస్మిన్నితి అధ్యాయః। నీయత అనేన ఇతి న్యాయః। ఉద్యువన్తి అస్మిన్నితి ఉద్యావః। సంహ్రియన్తేఽనేన ఇతి సంహారః। ఆధ్రియన్తే అస్మిన్నితి ఆధారః। ఆవయన్తి అస్మిన్నితి ఆవాయః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। అవహారః।

.

3302. ఉదఙ్కోఽనుదకే [3.3.123]

ఉదఙ్కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుదకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్పూర్వాదఞ్చతేర్ఘఞ్ స్యాత్ న తూదకే । ఘృతముదచ్యతే ఉద్ధ్రియతేఽస్మిన్నితి ఘృతోదఙ్కశ్చర్మమయం భాణ్డమ్ । అనుదకే కిమ్ । ఉదకోదఞ్చనః ॥

(కాశికా) ఉదఙ్క ఇతి నిపాత్యతే అనుదకవిషయశ్చేద్ ధాత్వర్థో భవతి। ఉత్పూర్వాదఞ్చతేః ఘఞ్ నిపాత్యతే। నను చ హలశ్చ 3.3.121। ఇతి సిద్ధ ఏవ ఘఞ్? ఉదకే ప్రతిషేధార్థమ్ ఇదం వచనమ్। తైలోదఙ్కః। అనుదకే ఇతి కిమ్? ఉదకోదఞ్చనః। ఘః కస్మాన్ న ప్రత్యుదాహ్రియతే? విశేషాభావాత్। ఘఞ్యపి థాథాదిస్వరేణ అన్తోదాత్త ఏవ।

.

3303. జాలమానాయః [3.3.124]

జాలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆనాయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆనీయన్తే మత్స్యాదయోఽనేనేత్యానాయః । జాలమితి కిమ్ । ఆనయనః ॥

(కాశికా) ఆనాయః ఇతి నిపాత్యతే జాలం చేత్ తద్ భవతి। ఆఙ్పూర్వాత్ నయతేః కరణే ఘఞ్ నిపాత్యతే। ఆనాయో మత్స్యానామ్। ఆనాయో మృగాణామ్।

.

3304. ఖనో ఘ చ [3.3.125]

ఖనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాద్ఘఞ్ । ఆఖనః । ఆఖానః । ఘిత్కరణమన్యతోఽప్యయమితి జ్ఞాపనార్థమ్ । తేన భగః పదమిత్యాది ॥ఖనేర్డడరేకేకవకా వాచ్యాః (వార్తికమ్) ॥ ఆఖః । ఆఖరః । ఆఖనికః । ఆఖనికవకః । ఏతే ఖనిత్రవచనాః ॥

(కాశికా) ఖనతేః ధాతోః కరణాధికరణయోః ఘః ప్రత్యయో భవతి। చకారాత్ ఘఞ్ చ। ఆఖనః, ఆఖానః। డో వక్తవ్యః। ఆఖః। డరో వక్తవ్యః। ఆఖరః। ఇకో వక్తవ్యః। ఆఖనికః। ఇకవకో వక్తవ్యః। ఆఖనికవకః।

.
3305. ఈషద్దుఃసుషు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఖల్ [3.3.126]

ఈషత్-దుస్-సుషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృచ్ఛ్ర-అకృచ్ఛ్ర-అర్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఖల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణాధికరణయోరితి నివృత్తమ్ । ఏషు దుఃఖసుఖార్థేషూపపదేషు ఖల్ స్యాత్ । తయోరేవ- (కౌముదీ-2833) ఇతి భావే కర్మణి చ । కృచ్ఛ్రే । దుష్కరః కటో భవతా । అకృచ్ఛ్రే । ఈషత్కరః । సుకరః ॥నిమిమీలియాం ఖలచోరాత్వం నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఈషన్నిమయః । దుష్ప్రమయః । సువిలయః । నిమయః । మయః । లయః ॥

(కాశికా) కరణాధికరణయోః ఇతి నివృత్తమ్। ఈషత్ దుస్ సు ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ధాతోః ఖల్ ప్రత్యయో భవతి। కృచ్ఛ్రం దుఃఖమ్, తద్ దురో విశేషణమ్। అకృచ్ఛ్రం సుఖమ్, తదితరయోః విశేషణమ్, సమ్భవాత్। ఈషత్కరో భవతా కటః। దుష్కరః। సుకరః। ఈషద్భోజః। దుర్భోజః। సుభోజః। ఈషదాదిషు ఇతి కిమ్? కృచ్ఛ్రేణ కార్యః కటః। కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఇతి కిమ్? ఈషత్కార్యః। లకారః స్వరార్థః। ఖిత్కరణముత్తరత్ర ముమర్థమ్।

.
3306. ఉపసర్గాత్ ఖల్ఘఞోః [7.1.67]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖల్-ఘఞోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ఉపసర్గాత్ లభేః ఖల్-ఘఞోః నుమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గాదేవ లభేర్నుమ్ స్యాత్ । ఈషత్ప్రలమ్భః । దుష్ప్రలమ్భః । సుప్రలమ్భః । ఉపాలమ్భః । ఉపసర్గాత్కిమ్ । లాభః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాదుత్తరస్య లభేః ఖల్ఘఞోః పరతః నుమాగమో భవతి। ఈషత్ప్రలమ్భః। సుప్రలమ్భః। దుష్ప్రలమ్భః। ఘఞి ప్రలమ్భః। విప్రలమ్భః। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఉపసర్గాదేవ లభేః ఖల్ఘఞోః పరతో నుమాగమో భవతి, న అన్యత్ర। ఈషల్లభః। లాభో వర్తతే।

.
3307. న సుదుర్భ్యాం కేవలాభ్యామ్ [7.1.68]

న అవ్యయమ్ సుదుర్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కేవలాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గాన్తరరహితాభ్యాం సుదుర్భ్యాం లభేర్నుమ్న స్యాత్ ఖల్ఘఞోః । సులభమ్ । దుర్లభమ్ । కేవలాభ్యాం కిమ్ । సుప్రలమ్భః । అతిదుర్లమ్భః । కథం తర్హి అతిసులభమతిదుర్లభమితి । యదా స్వతీ కర్మప్రవచనీయౌ తదా భవిష్యతి ॥

(కాశికా) సు దురిత్యేతాభ్యాం కేవలాభ్యామన్యోపసర్గరహితాభ్యాముపసృష్టస్య లభేః ఖల్ఘఞోః పరతః నుమాగమో న భవతి। సులభమ్। దుర్లభమ్। ఘఞి సులాభః। దుర్లాభః। కేవలాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? సుప్రలమ్భః। దుష్ప్రలమ్భః। సుదుర్భ్యామ్ ఇతి తృతీయాం మత్వా కేవలగ్రహణం క్రియతే। పఞ్చమ్యాం హి వ్యవహితత్వాదేవ అప్రసఙ్గః। అతిసులభమ్ ఇత్యత్ర కర్మప్రవచనీయత్వాదేతేః కేవల ఏవ సుశబ్ద ఉపసర్గః ఇతి భవతి ప్రతిషేధః। యదా తు అతిశబ్దో న కర్మప్రవచనీయః, తదా నుమ్ భవతి ఏవ అతిసులమ్భః ఇతి। పఞ్చమీనిర్దేశపక్షేఽప్యేవమర్థం కేవలగ్రహణమ్ కర్తవ్యమ్।

.

3308. కర్తృకర్మణోశ్చ భూకృఞోః [3.3.127]

కర్తృ-కర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ భూ-కృఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృకర్మణోరీషదాదిషు చోపపదేషు భూకృఞోః ఖల్ స్యాత్ । యథాసఙ్ఖ్యం నేష్యతే । కర్తృకర్మణీ చ ధాతోరవ్యవధానేన ప్రయోజ్యే ఈషదాదయస్తు తతః ప్రాక్ ।కర్తృకర్మణోశ్చ్వ్యర్థయోరితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఖిత్త్వాన్ముమ్ । అనాఢ్యేనాఢ్యేన దుఃఖేన భూయతే దురాఢ్యమ్భవమ్ । ఈషదాఢ్యమ్భవమ్ । స్వాఢ్యమ్భవమ్ । ఈషదాఢ్యఙ్కరః । దురాఢ్యఙ్కరః । స్వాఢ్యఙ్కరః । చ్వ్యర్థయోః కిమ్ । ఆఢ్యేన సుభూయతే ॥

(కాశికా) భవతేః కరోతేశ్చ ధాతోః యథాసఙ్ఖ్యం కర్తరి కర్మణి చ ఉపపదే, చకారాదీషదాదిషు చ ఖల్ ప్రత్యయో భవతి। ఈషదాఢ్యమ్భవం భవతా। దురాఢ్యమ్భవమ్। ఈషదాఢ్యఙ్కరః। స్వాఢ్యఙ్కరో దేవదత్తో భవతా। కర్తృకర్మణోశ్చ్వ్యర్థయోరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, స్వాఢ్యేన భూయతే।

.

3309. ఆతో యుచ్ [3.3.128]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖలోఽపవాదః । ఈషత్పానః సోమో భవతా । దుష్పానః । సుపానః ।భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యో యుజ్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ దుఃశాసనః । దుర్యోధన ఇత్యాది ॥

(కాశికా) ఈషదాదయోऽనువర్తన్తే। కర్తృకర్మణోః ఇతి న స్వర్యతే। కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఈషదాదిషు ఉపపదేషు ఆకారాన్తేభ్యో ధాతుభ్యః యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఖలోऽపవాదః। ఈషత్పానః సోమో భవతా। దుష్పానః। సుపానః। ఈషద్దానో గౌర్భవతా। దుర్దానః। సుదానః।

.

3310. షాత్ పదాన్తాత్ [8.4.35]

షాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పదాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నస్య ణో న । నిష్పానమ్ । సర్పిష్పానమ్ । షాత్కిమ్ । నిర్ణయః । పదాన్తాత్కిమ్ । పుష్ణాతి । పదే అన్తః పదాన్తోऽయమితి సప్తమీసమాసోऽయమ్ । తేనేహ న । సుసర్పిష్కేణ ॥

(కాశికా) షకారాత్ పదన్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో న భవతి। నిష్పానమ్। దుష్పానమ్। సర్పిష్పానమ్। యజుష్పానమ్। షాతితి కిమ్? నిర్ణయః। పదాన్తాతితి కిమ్? కుష్ణాతి। పుష్ణాతి। పదే అన్తః పదాన్తః ఇతి సప్తమీసమాసోऽయమ్, తేన ఇహ న భవతి, సుసర్పిష్కేణ। సుయజుష్కేణ। శేషాద్ విభాషా 5.4.154 ఇతి కప్।

.

3311. ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయోర్ణినిః [3.3.170]

ఆవశ్యక-ఆధమర్ణ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ణినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవశ్యఙ్కారి । శతందాయీ ॥

(కాశికా) అవశ్యం భావః ఆవశ్యకమ్। ఉపాధిరయం, న ఉపపదమ్। అవశ్యం భావవిశిష్టే ఆధమర్ణ్యవిశిష్టే చ కర్తరి వాచ్యే ధాతోః ణినిః ప్రత్యయో భవతి। అవశ్యంకారీ। మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః। ఆధమర్ణ్యే ఖల్వపి శతమ్ దాయీ సహస్రం దాయీ। నిష్కం దాయీ।

.

3312. కృత్యాశ్చ [3.3.171]

కృత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయోరిత్యేవ । అవశ్యం హరిః సేవ్యః । శతం దేయమ్ ॥

(కాశికా) ఆవశ్యకాऽధమర్ణ్యయోః ఇతి వర్తతే। కృత్యసఞ్జ్ఞాకాశ్చ ప్రత్యయా ఆవశ్యకాऽధమర్ణ్యయోరుపాధిభూతయోః ధాతోర్భవన్తి। భవతా ఖలు అవశ్యం కటః కర్తవ్యః,

అవశ్యం కరణీయః, అవశ్యం కార్యః, అవశ్యం కృత్యః। ఆధమర్ణ్యే భవతాశతం దాతవ్యమ్। సహస్రం దేయమ్। కిమర్థమ్ ఇదమ్, యావతా సామాన్యేన విహితా అస్మిన్నపి విషయే భవిష్యన్తి? విశేషవిహితేన ణినినా బాధ్యేరన్। కర్తరి ణినిః, భావకర్మణోః కృత్యాః, తత్ర కుతో బాధప్రసఙ్గః? తత్ర కేచిదాహుః, భవ్యగేయాదయః కర్తృవాచినః కృత్యాః, త ఇహ ఉదాహరణమ్ ఇతి।

.

3313. క్తిచ్క్తౌ చ సంజ్ఞాయామ్ [3.3.174]

క్తిచ్-క్తౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధాతోః క్తిచ్ క్తశ్చ స్యాదాశిషి సఞ్జ్ఞాయామ్ । తితుత్ర- (కౌముదీ-3163) ఇతి నేట్ । భవతాత్ । భూతిః ॥

(కాశికా) ఆశిషి ఇత్యేవ। ఆశిషి విషయే ధాతోః క్తిచ్క్తౌ ప్రత్యయౌ భవతః, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। తనుతాత్ తన్తిః। సనుతాత్ సాతిః। భవతాత్ భూతిః। మనుతాత్ మన్తిః। క్తః ఖల్వపి దేవా ఏనం దేయాసుః దేవదత్తః। సామాన్యేన విహితః క్తః పునరుచ్యతే, క్తిచా బాధా మా భూతితి। చకారో విశేషణార్థః, న క్తిచి దీర్ఘశ్చ 6.4.39 ఇతి।

.

3314. న క్తిచి దీర్ఘశ్చ [6.4.39]

న అవ్యయమ్ క్తిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనిటాం వనతితనోత్యాదీనాం చ దీర్ఘానునాసికలోపౌ న స్తః క్తిచి పరే । యన్తిః । రన్తిః । వన్తిః । తన్తిః ॥

(కాశికా) క్తిచి పరతోఽనుదాత్తోపదేశాదీనామనునాసికలోపః దీర్ఘశ్చ న భవతి। యన్తిః। వన్తిః। తన్తిః। అనునాసికలోపే ప్రతిషిద్ధే అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి 6.4.15 ఇతి దీర్ఘః ప్రాప్నోతి, సోఽపి ప్రతిషిధ్యతే।

.

3315. సనః క్తిచి లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ [6.4.45]

సనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్తిచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సనోతేః క్తిచి ఆత్వం వా స్యాల్లోపశ్చ వా । సనుతాత్ । సాతిః । సతిః । సన్తిః । దేవా ఏనం దేయాసుర్దేవదత్తః ॥

(కాశికా) సనోతేరఙ్గస్య క్తిచి ప్రత్యయే పరత ఆకార ఆదేశో భవతి, లోపశ్చ అస్య అన్యతరస్యామ్। సాతిః, సన్తిః, సతిః। అన్యతరస్యాంగ్రహణమ్ విస్పష్టార్థమ్, యేసమ్బద్ధం హి విభాషాగ్రహణమ్ ఇతి నివృత్తమ్ ఇత్యాశఙ్క్యేత।

.

3316. అలఙ్ఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వా [3.4.18]

అలమ్-ఖల్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ప్రతిషేధయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ క్త్వా షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతిషోధార్థయోరలంఖల్వోరుపపదయోః క్త్వా స్యాత్ । ప్రాచాం గ్రహణం పూజార్థమ్ । అమైవావ్యయేన (కౌముదీ-783) ఇతి నియమాన్నోపపదసమాసః । దో దద్ఘోః (కౌముదీ-3077) । అలం దత్త్వా । ఘుమాస్థా- (కౌముదీ-2462) । పీత్వా ఖలు । అలంఖల్వోః కిమ్ । మా కార్షీత్ । ప్రతిషేధయోః కిమ్ । అలంకారః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి భావలక్షణే ఇతి సర్వం నివృత్తమ్। అలమ్ ఖలు ఇత్యేతయోః ప్రతిషేధవాచినోరుపపదయోః ధాతోః క్త్వా ప్రత్యయో భవతి ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన। అలం కృత్వా। ఖలు కృత్వా। అలం బాలే రుదిత్వా। అలంఖల్వోః ఇతి కిమ్? మా కార్షీః। ప్రతిషేధయోః ఇతి కిమ్? అలఙ్కారః। ప్రాచాంగ్రహణం వికల్పార్థమ్। అలం రోదనేన। వాసరూపవిధిశ్చేత్ పూజార్థమ్।

.

3317. ఉదీచాం మాఙో వ్యతీహారే [3.4.19]

ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ మాఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వ్యతీహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యతీహారేఽర్థే మాఙః క్త్వా స్యాత్ । అపూర్వకాలార్థమిదమ్ ॥

(కాశికా) క్త్వా తు వర్తతే। మాఙో ధాతోః వ్యతీహారే వర్తమానాదుదీచామాచార్యాణాం మతేన క్త్వా ప్రత్యయో భవతి। అపమిత్య యాచతే। అపమిత్య హరతి। అపూర్వకాలత్వాదప్రాప్తః క్త్వా విధీయతే। ఉదీచాంగ్రహణాత్ తు యథాప్రాప్తమపి భవతి। యాచిత్వాఽపమయతే। గృత్వా అపమయతే। మేఙః కృతాత్వస్య అయం నిర్దేశః కృతో జ్ఞాపనార్థః, నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వమ్ ఇతి। తేన దాధా ఘ్వదాప్ 1.1.20 ఇతి ఘుసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం దైపోఽపి ప్రతిషేధో భవతి।

.

3318. మయతేరిదన్యతరస్యామ్ [6.4.70]

మయతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మేఙ ఇకారోఽన్తాదేశః స్యాద్వా ల్యపి । అపమిత్య యాచతే । అపమాయ । ఉదీచాం గ్రహణాద్యథాప్రాప్తమపి । యాచిత్వా అపమయతే ॥

(కాశికా) మయతేరికారాదేశో వా భవతి ల్యపి పరతః। అపమిత్య, అపమాయ।

.

3319. పరావరయోగే చ [3.4.20]

పర-అవర-యోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరేణ పూర్వస్యావరేణ పరస్య యోగే గమ్యే ధాతోః క్త్వా స్యాత్ । అప్రాప్య నదీం పర్వతః । పరనదీయోగోఽత్ర పర్వతస్య । అతిక్రమ్య పర్వతం స్థితా నదీ । అవరపర్వతయోగోఽత్ర నద్యాః ॥

(కాశికా) పరావరాభ్యాం యోగః పరావరయోగః। పరేణ పూర్వస్య యోగే గమ్యమానే అవరేణ చ పరస్య ధాతోః క్త్వా ప్రత్యయో భవతి। పరేణ తావత్ అప్రాప్య నదీం పర్వతః స్థితః। పరనదీయోగేన పర్వతో విశిష్యతే। అవరయోగే అతిక్రమ్య తు పర్వతం నదీ స్థితా। అవరపర్వతయోగేన నదీ విశిష్యతే।

.

3320. సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే [3.4.21]

సమానకర్తృకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పూర్వకాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమానకర్తృకయోర్ధాత్వర్థయోః పూర్వకాలే విద్యమానాద్ధాతోః క్త్వా స్యాత్ । క్త్వా తు అవ్యయకృతో భావే । భుక్త్వా వ్రజతి । ద్విత్వమతన్త్రమ్ । స్నాత్వా భుక్త్వా పీత్వా వ్రజతి । అనుదాత్త- (కౌముదీ-2428) ఇత్యనునాసికలోపః । విష్ణుం నత్వా స్తౌతి । స్వరత్యాదేః శ్ర్యుకః కితి (కౌముదీ-2381) ఇతి నిత్యమిడభావః పూర్వవిప్రతిషేధేన । స్వృత్వా । సూత్వా । ధూత్వా ॥

(కాశికా) సమానః కర్తా యయోః ధాత్వర్థయోస్ తత్ర పూర్వకాలే ధాత్వర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః క్త్వా ప్రత్యయో భవతి। శక్తిశక్తిమతోః భేదస్య అవివక్షితత్వాత్ సమానకర్తృకతా। భుక్త్వా వ్రజతి। పీత్వా వ్రజతి। ద్వివచనమతన్త్రమ్। స్నాత్వా పీత్వా భుక్త్వా వ్రజతి। సమానకర్తుఋకయోః ఇతి కిమ్? భుక్తవతి బ్రాహ్మణే గచ్ఛతి దేవదత్తః। పూర్వకాలే ఇతి కిమ్? వ్రజతి చ జల్పతి చ। ఆస్యం వ్యాదాయ స్వపితి చక్షుః సంమీల్య హస్తి ఇత్యుపసంఖ్యానమపూర్వకాలత్వాత్।

.

3321. క్త్వి స్కన్దిస్యన్దోః [6.4.31]

క్త్వి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్కన్ది-స్యన్దోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

స్కన్ది-స్యన్దోః ఉపధాయాః నలోపః క్త్వి న

(సి.కౌ) ఏతయోర్నలోపో న స్యాత్ క్త్వి పరే । స్కన్త్వా । ఊదిత్వాదిడ్వా । స్యన్త్వా । స్యన్దిత్వా ॥

(కాశికా) క్త్వాప్రత్యయే పరతః స్కన్ద స్యన్ద ఇత్యేతయోర్న కారలోపో న భవతి। స్కన్త్వా। స్యన్త్వా। స్యన్దేరూదిత్వాత్ పక్షే ఇడాగమః। స్యన్దిత్వా। తత్ర యదా ఇడాగమః తదా న క్త్వా సేట్ 1.2.18 ఇతి కిత్త్వప్రతిషేధాదేవ నలోపాభావః।

.

3322. న క్త్వా సేట్ [1.2.18]

న అవ్యయమ్ క్త్వా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)సేట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సేట్ క్త్వా కిన్న స్యాత్ । శయిత్వా । సేట్ కిమ్ । కృత్వా ॥

(కాశికా) క్త్వా ప్రత్యయః సేట్ న కిద్ భవతి । దేవిత్వా, వర్తిత్వా । సేట్ ఇతి కిమ్? కృత్వా, హృత్వా । క్త్వాగ్రహణం కిమ్ ? నిగృహీతిః, ఉపస్నిహితిః, నికుచితిః । న సేడితి కృతేఽకిత్త్వే నిష్ఠాయామవధారణాత్ । జ్ఞాపకాన్న పరోక్షాయాం సని ఝల్గ్రహణం విదుః ॥1॥ఇత్త్వం కిత్సన్నియోగేన రేణ తుల్యం సుధీవని ।వస్వర్థం కిదతీదేశాన్ నిగృహీతిః ప్రయోజనమ్ ॥2॥

.

3323. మృడమృదగుధకుషక్లిశవదవసః క్త్వా [1.2.7]

మృడ-మృద-గుధ-కుష-క్లిశ-వద-వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్త్వా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సేట్ క్త్వా కిత్ । మృడిత్వా ।క్లిశః క్త్వా (కౌముదీ-3049) ఇతి వేట్ । క్లిశిత్వా । క్లిష్ట్వా । ఉదిత్వా । ఉషిత్వా । రుదవిద- (కౌముదీ-2609) ఇతి కిత్త్వమ్ । రుదిత్వా । విదిత్వా । ముషిత్వా । గృహీత్వా ॥

(కాశికా) మృడ', 'మృద', 'గుధ', 'కుష', 'క్లిశ', 'వద', 'వస' - ఇత్యేతేభ్యః పరః క్త్వా-ప్రత్యయః కిద్ భవతి । న క్త్వా సేట్ 1.2.18 ఇతి కిత్త్వప్రతిషేధం వక్ష్యతి, తస్యాయం పురస్తాద్ అపకర్షః । గుధకుషక్లిశీనాం తు రలో వ్యుపధాద్ధలాదేః సంశ్చ 1.2.26 ఇతి వికల్పే ప్రాప్తే నిత్యార్థం వచనమ్ । మృడిత్వా ; మృదిత్వా ; గుధిత్వా ; కుషిత్వా ; క్లిశిత్వా ; ఉదిత్వా ; ఉషిత్వా ॥

.

3324. నోపధాత్థఫాన్తాద్వా [1.2.23]

న-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ థ-ఫ-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సేట్ క్త్వా కిత్స్యాద్వా । శ్రథిత్వా । శ్రన్థిత్వా । గుఫిత్వా । గుమ్ఫిత్వా । నోపధాత్కిమ్ । కోథిత్వా । రేఫిత్వా ॥

(కాశికా) నిష్ఠా ఇతి నివృత్తమ్ । నకారోపధాద్ ధాతోః థకారాన్తాత్ ఫకరాన్తాచ్ చ పరః క్త్వా ప్రత్యయః సేట్ వా న కిద్ భవతి । గ్రథిత్వా, గ్రన్థిత్వా ; శ్రథిత్వా, శ్రన్థిత్వా ; గుఫిత్వా, గుమ్ఫిత్వా । నోపధాదితి కిమ్ ? రేఫిత్వా ; గోఫిత్వా । థఫాన్తాదితి కిమ్ ? స్రంసిత్వా ; ధ్వంసిత్వా ॥

.

3325. వఞ్చిలుఞ్చ్యృతశ్చ [1.2.24]

వఞ్చి-లుఞ్చి-ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సేట్ క్త్వా కిద్వా । వచిత్వా । వఞ్చిత్వా । లుచిత్వా । లుఞ్చిత్వా । ఋతిత్వా । అర్తిత్వా ॥

(కాశికా) వఞ్చి లుఞ్చి ఋత్ - ఇత్యేతేభ్యః పరః క్త్వా ప్రత్యయః సేట్ వా న కిద్ భ్వతి । వచిత్వా, వఞ్చిత్వా ; లుచిత్వా, లుఞ్చిత్వా ; ఋతిత్వా, అర్తిత్వా । ఋతేరీయఙ్ 3.1.29 ఆర్ధధాతుకే వికల్పితః (ఆయాదయః... 3.1.31) । స యత్ర పక్షే న అస్తి తత్రేదముదాహరణమ్ । సేడిత్యేవ - వక్త్వా ॥

.

3326. తృషిమృషికృశేః కాశ్యపస్య [1.2.25]

తృషి-మృషి-కృశేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కాశ్యపస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సేట్ క్త్వా కిద్వా । తృషిత్వా । తర్షిత్వా । మృషిత్వా । మర్షిత్వా । కృశిత్వా । కర్శిత్వా । రలో వ్యుపధాత్- (కౌముదీ-2617) ఇతి వా కిత్వమ్ । ద్యుతిత్వా । ద్యోతిత్వా । లిఖిత్వా । లేఖిత్వా । రలః కిమ్ । సేవిత్వా । వ్యుపధాత్కిమ్ । వర్తిత్వా । హలాదేః కిమ్ । ఏషిత్వా । సేట్ కిమ్ । భుక్త్వా । వసతిక్షుధోరిట్- (కౌముదీ-3046) । ఉషిత్వా । క్షుధిత్వా । క్షోధిత్వా । అఞ్చేః పూజాయామ్ (కౌముదీ-3047) ఇతి నిత్యమిట్ । అఞ్చిత్వా । గతౌ తు । అక్త్వేత్యపి । లుభిత్వా । లోభిత్వా । లుభోఽవిమోహనే- (కౌముదీ-3048) ఇతీట్ । విమోహనే తు లుబ్ధ్వా ॥

(కాశికా) న క్త్వా సేట్ 1.2.18 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే కిత్త్వం వికల్ప్యతే । తృషి, మృషి, కృశి - ఇత్యేతేభ్యః పరః క్త్వా-ప్రత్యయః సేట్ కాశ్యపస్య ఆచార్యస్య మతే వా న కిద్ భవతి । తృషిత్వా, తర్షిత్వా ; మృషిత్వా, మర్షిత్వా ; కృశిత్వా, కర్శిత్వా । కాశ్యపగ్రహణం పూజార్థమ్ ; వా ఇత్యేవ హి వర్తతే ॥

.

3327. జ్వ్రశ్చ్యోః క్త్వి [7.2.55]

జౄవ్రశ్చ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ క్త్వి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరస్య క్త్వా ఇట్ స్యాత్ । జరీత్వా । జరిత్వా । వ్రశ్చిత్వా ॥

(కాశికా) జౄష్ వ్రశ్చి ఇత్యేతయోః క్త్వాప్రత్యయే ఇడాగమో భవతి। జరిత్వా, జరీత్వా। వ్రశ్చిత్వా। జౄష్ ఇత్యేతస్య శ్ర్యుకః కితి 7.2.11 ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్తః, వ్రశ్చేరుదిత్వాద్ వికల్పః। క్త్వాగ్రహణం నిష్ఠానివృత్త్యర్థమ్।

.

3328. ఉదితో వా [7.2.56]

ఉదితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉదితః పరస్య క్త్వా ఇడ్వా । శమిత్వా । అనునాసిక్స్య క్వి (కౌముదీ-2666) ఇతి దీర్ఘః । శాన్త్వా । ద్యూత్వా । దేవిత్వా ॥

(కాశికా) ఉదితో ధాతోః క్త్వాప్రత్యయే పరతో వా ఇడాగమో భవతి। శము శమిత్వా, శాన్త్వా। తము తమిత్వా, తాన్త్వా। దము దమిత్వా, దాన్త్వా।

.

3329. క్రమశ్చ క్త్వి [6.4.18]

క్రమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ క్త్వి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రమ ఉపధాయా వా దీర్ఘః స్యాత్ ఝులాదౌ క్త్వి పరే । క్రాన్త్వా । క్రన్త్వా । ఝులి కిమ్ । క్రమిత్వా । పూఙశ్చ (కౌముదీ-3050) ఇతి వేట్ । పవిత్వా । పూత్వా ॥

(కాశికా) క్రమ ఉపధాయా విభాషా దిర్ఘో భవతి క్త్వా ప్రత్యయే ఝులాదౌ పరతః। క్రన్త్వా, క్రాన్త్వా। ఝులి ఇత్యేవ, క్రమిత్వా। ప్రక్రమ్య, ఉపక్రమ్య ఇతి బహిరఙ్గోఽపి ల్యబాదేశోఽన్తరఙ్గానపి విధీన్ బాధతే ఇతి పూర్వమ్ ఏవ దీర్ఘత్వం న ప్రవర్తతే।

.

3330. జాన్తనశాం విభాషా [6.4.32]

జాన్త-నశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

జాన్తనశాం ఉపధాయాః క్త్వి నలోపః విభాషా

(సి.కౌ) జాన్తానాం నశేశ్చ నలోపో వా స్యాత్ క్త్వి పరే । భక్త్వా । భఙ్క్త్వా । రక్త్వా । రఙ్క్త్వా । మస్జినశోః- (కౌముదీ-2517) ఇతి నుమ్ । తస్య పక్షే లోపః । నష్ట్వా । నంష్ట్వా । రధాదిభ్యశ్చ (కౌముదీ-2514) ఇతీట్ । పక్షే నశిత్వా ॥ఝులాదావితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । అఞ్జిత్వా । ఊదిత్వాద్వేట్ । పక్షే అక్త్వా । అఙ్క్త్వా । జనసన- (కౌముదీ-2504) ఇత్యాత్వమ్ । ఖాత్వా । ఖనిత్వా । ద్యతిస్యతి- (కౌముదీ-3074) ఇతీట్ । దిత్వా । సిత్వా । మిత్వా । స్థిత్వా । దధాతోర్హిః (కౌముదీ-3076) । హిత్వా ॥

(కాశికా) జాన్తానామఙ్గానాం నశేశ్చ క్త్వాప్రత్యయే పరతః విభాషా నకారలోపో న భవతి। రఙ్క్త్వా, రక్త్వా। భఙ్క్త్వా, భక్త్వా। నశ నంష్ట్వా, నష్ట్వా। ఇట్పక్షే నశిత్వా।

.

3331. జహాతేశ్చ క్త్వి [7.4.43]

జహాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ క్త్వి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హిత్వా । హాఙస్తు । హాత్వా । అదో జగ్ధిః- (కౌముదీ-3080) । జగ్ధ్వా ॥

(కాశికా) జహాతేరఙ్గస్య హి ఇత్యయమాదేశో భవతి క్త్వాప్రత్యయే పరతః। హిత్వా రాజ్యం వనం గతః। హిత్వా గచ్ఛతి। జహాతేర్నిర్దేశాత్ జిహీతేర్న భవతి। హాత్వా।

.

3332. సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ [7.1.37]

సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనఞ్పూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్త్వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ల్యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవ్యయపూర్వపదే అనఞ్సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః స్యాత్ । తుక్ । ప్రకృత్య । అనఞ్ కిమ్ । అకృత్వా । పర్యుదసాశ్రయణాన్నేహ । పరమకృత్వా ॥

(కాశికా) సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వా ఇత్యేతస్య ల్యపిత్యయమాదేశో భవతి। ప్రకృత్య। ప్రహృత్య। పార్శ్వతఃకృత్య। నానాకృత్య। ద్విధాకృత్య। సమాసే ఇతి కిమ్? కృత్వా। హృత్వా। అనఞ్పూర్వే ఇతి కిమ్? అకృత్వా। అహృత్వా। పరమకృత్వా। ఉత్తమకృత్వా। అనఞితి నఞో అన్యదనఞ్ నఞ్సదృశమవ్యయం పరిగృహ్యతే। తేన నఞనవ్యయం చనఞ్ న భవతి। స్నాత్వాకాలకాదిషు మయూరవ్యంసకాదిషు నిపాతనాల్ ల్యబాదేశో న భవతి। అథవా సమాసే ఇతి నిర్ధారణే సప్తమీ। తేన క్త్వాన్తః సమాస ఏవ పరిగృహ్యతే। స చ యేన విధిస్ తదన్తస్య ఇత్యనేన తదన్తవిధినా, న తు కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్య అపి ఇతి। తథా చ అనఞ్పూర్వే ఇత్యుచ్యతే। గతికారకపూర్వస్యైవ తు గ్రహణే సతి నఞ్పూర్వస్య ప్రసఙ్గ ఏవ న అస్తి, నఞ్ న గతిర్న కారకమ్ ఇతి। ప్రధాయ, ప్రస్థాయ ఇత్యాదిషు హిప్రభృతీనన్తరఙ్గనపి విధీన్ బహిరఙ్గో ల్యబ్ బాధతే ఏవ ఇతి జ్ఞాపితమ్ ఏతత్।

.

3333. షత్వతుకోరసిద్ధః [6.1.86]

షత్వ-తుకోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అసిద్ధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఏకః పూర్వపరయోః షత్వతుకోః అసిద్ధః

(సి.కౌ) షత్వే తుకి చ కర్తవ్యే ఏకాదేశశాస్త్రమసిద్ధం స్యాత్ । కోఽసిచత్ । ఇహ షత్వం న । అధీత్య । ప్రేత్య । హ్రస్వస్య- (కౌముదీ-2858) ఇతి తుక్ ॥

(కాశికా) షత్వే తుకి చ కర్తవ్యే ఏకదేశోఽసిద్ధో భవతి, సిద్ధకార్యం న కరోతి ఇత్యర్థః। అసిద్ధవచనమాదేశలక్షణప్రతిషేధర్థమ్, ఉత్సర్గలక్షణభావార్థం చ। కోఽసిచదిత్యత్ర ఏఙః పదాన్తాదతి 6.1.109 ఇతి ఏకాదేశస్య పరం ప్రత్యాదివద్భావాతపదాదేరిణ ఉత్తరస్య ఆదేశస్య సకారస్య షత్వం ప్రాప్నోతి, తదసిద్ధత్వాన్ న భవతి। కోఽస్య, యోఽస్య, కోఽస్మై, యోఽస్మై ఇత్యేకాదేశస్య అసిద్ధత్వాతిణః ఇతి షత్వం న భవతి। తుగ్విధౌ అధీత్య, ప్రేత ఇత్యత్ర ఏకాదేశస్య అసిద్ధత్వాత్ హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ 6.1.71 ఇతి తుగ్ భవతి। సమ్ప్రసారనజీట్సు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సమ్ప్రసారణే బ్రహ్మహూసు। సమ్ప్రసారణపూర్వత్వస్య అసిద్ధత్వాత్ షత్వం న ప్రాప్నోతి। జౌ వృక్షే చ్ఛత్రమ్, వృక్షే ఛత్రమ్। ఇటి అపచే చ్ఛత్రమ్, అపచే ఛత్రమ్। ఆద్గుణస్య అసిద్ధత్వాద్ హ్రస్వలక్షణో నిత్యోఽత్ర తుక్ ప్రాప్నోతి, దీర్ఘాత్, పదాన్తాద్ వా 6.1.76 ఇతి తుగ్వికల్ప ఇష్యతే।

.

3334. వా ల్యపి [6.4.38]

వా అవ్యయమ్ ల్యపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తోపదేశానాం వనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో వా స్యాల్ల్యపి । వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । తేన మాన్తానిటాం వా నాన్తనిటాం వనాదీనాం చ నిత్యమ్ । ఆగత్య । ఆగమ్య । ప్రణత్య । ప్రణమ్య । ప్రహత్య । ప్రమత్య । ప్రవత్య । వితత్య । అదో జగ్ధిః- (కౌముదీ-3080) । [(పరిభాషా -) అన్తరఙ్గానపి విధీన్బహిరఙ్గో ల్యబ్బాధతే] ॥ జగ్ధివిధౌ ల్యబ్గ్రహణాత్ । తేన । హిత్వదత్త్వాత్వేత్వదీర్ఘత్వశూఠిటో ల్యపి న । విధాయ । ప్రధాయ । ప్రఖన్య । ప్రస్థాయ । ప్రక్రమ్య । ఆపృచ్ఛ్య । ప్రదీవ్య । ప్రపఠ్య ॥

(కాశికా) ల్యపి పరతః అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపః వా భవతి। వ్యవస్థితవిభాషా చ ఇయమ్, తేన మకారాన్తానాం వికల్పో భవతి, అన్యత్ర నిత్యమ్ ఏవ లోపః। ప్రయత్య, ప్రయమ్య। ప్రరత్య, ప్రరమ్య। ప్రణత్య, ప్రణమ్య। ఆగత్య, ఆగమ్య। ఆహత్య। ప్రమత్య। ప్రవత్య। ప్రక్షత్య।

.

3335. న ల్యపి [6.4.69]

న అవ్యయమ్ ల్యపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ల్యపి పరే ఘుమాస్థాదేరీత్వం న । ధేట్ । ప్రధాయ । ప్రమాయ । ప్రగాయ । ప్రపాయ । ప్రహాయ । ప్రసాయ । మీనాతిమినో- (కౌముదీ-2508) ఇత్యాత్వమ్ । ప్రమాయ । నిమాయ । ఉపదాయ । విభాషా లీయతేః (కౌముదీ-2509) । విలాయ । విలీయ । ణిలోపః । ఉత్తార్య । విచార్య ॥

(కాశికా) ల్యపి ప్రత్యయే పరతః ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం యదుక్తం తన్న। ప్రదాయ। ప్రధాయ। ప్రమాయ। ప్రస్థాయ। ప్రగాయ। ప్రపాయ। ప్రహాయ। అవసాయ।

.

3336. ల్యపి లఘుపూర్వాత్ [6.4.56]

ల్యపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లఘుపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లఘుపూర్వాత్పరస్య ణేరయాదేశః స్యాత్ ల్యపి । విగణయ్య । ప్రణమయ్య । ప్రబేభిదయ్య । లఘుపూర్వాత్కిమ్ । సమ్ప్రధార్య ॥

(కాశికా) ల్యపి పరతో లఘుపూర్వాద్ వర్ణాదుత్తరస్య ణేః అయాదేశో భవతి। ప్రణమయ్య, ప్రతమయ్య, ప్రదమయ్య, ప్రశమయ్య, సన్దమయ్య గతః। ప్రబేభిదయ్య గతః। ప్రగణయ్య గతః। హ్రస్వయలోపాల్ లోపానామసిద్ధత్వం న భవతి అసమానాశ్రయత్వాత్, హ్రస్వాదయో హి ణౌ, ల్యపి ణేరయాదేశో భవతి। లఘుపూర్వాతితి కిమ్? ప్రపాత్య గతః।

.

3337. విభాషాపః [6.4.57]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆప్నోతేర్ణేరయాదేశో వా స్యాత్ ల్యపి । ప్రాపయ్య । ప్రాప్య ॥

(కాశికా) ఆప ఉత్తరస్య ణేర్ల్యపి పరతో విభాషా అయాదేశో భవతి। ప్రాపయ్య గతః, ప్రాప్య గతః। ఇఙాదేశస్య లాక్షణికత్వాన్ న భవతి, అధ్యాప్య గతః।

.

3338. క్షియః [6.4.59]

క్షియః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్షియో ల్యపి దీర్ఘః స్యాత్ । ప్రక్షీయ ॥

(కాశికా) క్షియశ్చ దీర్ఘో భవతి ల్యపి పరతః। ప్రక్షీయ।

.

3339. ల్యపి చ [6.1.41]

ల్యపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వేఞో ల్యపి సమ్ప్రసారణం న స్యాత్ । ప్రవాయ ॥

(కాశికా) వేఞః ఇత్యనువర్తతే। ల్యపి చ పర్తో వేఞః సమ్ప్రసారణం న భవతి। ప్రవాయ। ఉపవాయ। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.

3340. జ్యశ్చ [6.1.42]

జ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రజ్యాయ ॥

(కాశికా) ల్యపి ఇత్యేవ। జ్యా వయోహానౌ ఇత్యస్య ధాతోః ల్యపి పరతః సమ్ప్రసారణం న భవతి। ప్రజ్యాయ। ఉపజ్యాయ।

.

3341. వ్యశ్చ [6.1.43]

వ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉపవ్యాయ ॥

(కాశికా) ల్యపి ఇత్యేవ। వ్యేఞ్ సంవరణే ఇత్యేతస్య ధాతోః ల్యపి పరతః సమ్ప్రసారణం న భవతి। ప్రవ్యాయ। ఉపవ్యాయ। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

3342. విభాషా పరేః [6.1.44]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరేర్వ్యేఞో వా సమ్ప్రసారణం స్యాల్ల్యపి । తుకం బాధిత్వా పరత్వాత్హ్వల- (కౌముదీ-2559) ఇతి దీర్ఘః । పరివీయ । పరివ్యాయ । కథం ముఖం వ్యాదాయ స్వపితి । నేత్రే నిమీల్య హసతీతి । వ్యాదానసమ్మీలనోత్తరకాలేఽపి స్వాపహాసయోరనువృత్తేస్తదంశవివక్షయా భవిష్యతి ॥

(కాశికా) ల్యపి చ వ్యశ్చేతి అనువర్తతే। పరేరుత్తరస్య వ్యేఞిత్యేతస్య ధాతోః ల్యపి పరతః విభాషా సమ్ప్రసారణం న భవతి। పరివీయ యూపమ్, పరివ్యాయ। సమ్ప్రసారణే కృతే పరపూర్వత్వే చ హ్రస్వస్య ఇతి తుక ప్రాప్నోతి, స హలః 6.4.2 ఇతి దీర్ఘత్వేన పరత్వాద్ బాధ్యతే।

.

3343. ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ [3.4.22]

ఆభీక్ష్ణ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణముల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పౌనః పున్యే ద్యోత్యే పూర్వవిషయే ణముల్ స్యాత్ క్త్వా చ । ద్విత్వమ్ । స్మారం స్మారం నమతి శివమ్ । స్మృత్వా స్మృత్వా । పాయం పాయమ్ । భోజం భోజమ్ । శ్రావం శ్రావమ్ । చిణ్ణములోః (కౌముదీ-2762) ఇతి ణముల్పరే ణౌ వా దీర్ఘః । గమం గమమ్ । గామం గామమ్ । విభాషా చిణ్ణములోః (కౌముదీ-2765) ఇతి నుమ్ వా । లమ్భం లమ్భమ్ । లాభం లాభమ్ । వ్యవస్థితవిభాషయా ఉపసృష్టస్య నిత్యం నుమ్ । ప్రలమ్భం ప్రలమ్భమ్ । జాగ్రోఽవిచిణ్ణ- (కౌముదీ-2480) ఇతి గుణః । జాగరం జాగరమ్ । ణ్యన్తస్యాప్యేవమ్ ॥

(కాశికా) సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే ఇత్యేవ। ఆభీక్ష్ణయమ్ పౌనఃపున్యమ్। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। ఆభీక్ష్ణ్యవిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాద్ ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ క్త్వ చ। ద్విర్వచనసహితౌ క్త్వాణములావాభీక్ష్ణ్యం ద్యోతయతః, న కేవలౌ। ఆభీక్ష్ణ్యే ద్వే భవతః ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానాద్ ద్విర్వచనమ్। భోజం భోజం వ్రజతి, భుక్త్వా భుక్త్వా వ్రజతి। పాయం పాయం వ్రజతి, పీత్వా పీత్వా వ్రజతి।

.

3344. న యద్యనాకాఙ్క్షే [3.4.23]

న అవ్యయమ్ యది అవ్యయమ్ అనాకాఙ్క్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యచ్ఛబ్దే ఉపపదే పూర్వకాలే యత్ప్రాప్తం తన్న యత్ర పూర్వోత్తరే క్రియే తద్వాక్యమపరం నాకాఙ్క్షతే చేత్ । యదయం భుఙ్క్తే తతః పఠతి । ఇహ క్త్వాణములౌ న । అనాకాఙ్క్షే కిమ్ । యదయం భుక్త్వా వ్రజతి తతోఽధీతే ॥

(కాశికా) యచ్ఛబ్దే ఉపపదే ధాతోః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ న భవతోఽనాకాఙ్క్షే వాచ్యే। యత్ర పూర్వోత్తరే క్రియే స్తః, తచ్చేద్ వాక్యం న పరం కిఞ్చిదాకాఙ్క్షతే ఇతి। ణములనన్తరః, క్త్వా తు

పూర్వసూత్రవిహితోఽపి ప్రతిషిధ్యతే। యదయం భుఙ్క్తే తతః పచతి। యదయమధీతే తతః శేతే। అనాకాఙ్క్షే ఇతి కిమ్? యదయం భుక్త్వా వ్రజతి అధీతే ఏవ తతః పరమ్।

.

3345. విభాషాఽగ్రేప్రథమపూర్వేషు [3.4.24]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అగ్రే-ప్రథమ-పూర్వేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఆభీక్ష్ణే ఇతి నానువర్తతే । ఏషూపపదేషు సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే క్త్వాణములౌ వా స్తః । అగ్రేభోజం వ్రజతి । అగ్రే భుక్త్వా । ప్రథమం భోజమ్ । ప్రథమం భుక్త్వా । పూర్వం భోజమ్ । పూర్వం భుక్త్వా । పక్షే లడాదయః । అగ్రే భుఙ్క్తే తతో వ్రజతి । ఆభీక్ష్ణ్యే తు పూర్వవిప్రతిషేధేన నిత్యమేవ విధిః । అగ్రే భోజం భోజం వ్రజతి । భుక్త్వా భుక్త్వా ॥

(కాశికా) అప్రాప్తవిభాషేయమ్। ఆభీక్ష్ణ్యే ఇతి న అనువర్తతే। అగ్రే ప్రథమ పూర్వ ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే ధాతోః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ విభాషా భవతః। అగ్రే భోజం వ్రజతి, అగ్రే భుక్త్వా వ్రజతి। ప్రథమం భోజం వ్రజతి, ప్రథమం భుక్త్వా వ్రజతి। పూర్వం భోజం వ్రజతి, పూర్వం భుక్త్వా వ్రజతి। విభాషాగ్రహణమ్ ఏతాభ్యాం ముక్తే లడాదయోఽపి యథా స్యుః। అగ్రే భుఙ్క్తే తతో వ్రజతి। నను చ వాసరూప ఇతి భవిష్యతి? క్త్వాణములౌ యత్ర సహ విధీయేతే తత్ర వాసరూపవిధిర్న అస్తి ఇత్యేతదనేన జ్ఞాప్యతే, తేన ఆభీక్ష్ణ్యే లడాదయో న భవన్తి। ఉపపదసమాసః కస్మాన్ న క్రియతే? ఉక్తం తత్ర ఏవ కారస్య ప్రయోజనమ్, అమైవ యత్ తుల్యవిధానముపపదం తత్ సమస్యతే, న అన్యదితి।

.

3346. కర్మణ్యాక్రోశే కృఞః ఖముఞ్ [3.4.25]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖముఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే ఆక్రోశే గమ్యే । చౌరఙ్కారమాక్రోశతి । కరోతిరుచ్చారణే । చోరశబ్దముచ్చార్యేత్యర్థః ॥

(కాశికా) కర్మణ్యుపపదే కృఞో ధాతోః ఖముఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఆక్రోశే గమ్యమానే। చోరంకారమాక్రోశతి। చోరోఽసి, దస్యురసి ఇత్యాక్రోశతి। చోరకరణమాక్రోశసమ్ పాదనార్థమ్ ఏవ, న త్వసౌ చోరః క్రియతే।

.

3347. స్వాదుమి ణముల్ [3.4.26]

స్వాదుమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణముల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వాద్వర్థేషు కృఞో ణముల్ స్యాదేకకర్తృకయోః పూర్వకాలే పూర్వపదస్య మాన్తత్వం నిపాత్యతే । అస్వాదుం స్వాదుం కృత్వా భుఙ్క్తే స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే । సమ్పన్నఙ్కారమ్ । లవణఙ్కారమ్ । సమ్పన్నలవణశబ్దౌ స్వాదుపర్యాయౌ । వాసరూపేణ క్త్వాపి । స్వాదుం కృత్వా భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే కృఞః ఇతి చ అనువర్తతే। స్వాదుమి ఇత్యర్థగ్రహణమ్। స్వాద్వర్థేషు ఉపపదేషు కృఞో ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే। సమ్పన్నఙ్కారం భుఙ్క్తే। లవణఙ్కారమ్। స్వాదుమి ఇతి మకారాన్తనిపాతనమ్ ఈకారాభావార్థమ్, చ్వ్యన్తస్య అపి మకారార్థం దీర్ఘాభావార్థం చ। అస్వాద్వీం స్వాద్వీం కృత్వా భుఙ్క్తే స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే। వాసరూపేణ క్త్వా అపి భవతి, స్వాదుం కృత్వా భుఙ్క్తే। తుమర్థాధికారాచ్ చ సర్వ ఏతే భావే ప్రత్యయాః। యద్యేవమ్, స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే దేవదత్తః ఇతి ణములా కర్తురనభిహితత్వాత్ కర్తరి కస్మాత్ తృతీయా న భవతి? భుజిప్రత్యయేన అభిహితః కర్తా, న చ అస్మిన్ ప్రకరణే శక్తిశక్తిమతోర్భేదో వివక్ష్యే, సమానకర్తృకత్వం హి విరుధ్యతే। ప్రధానశక్త్యభిధానే వా గుణశక్తిరభిహితవత్ ప్రకాశతే।

.

3348. అన్యథైవంకథమిత్థంసు సిద్ధాప్రయోగశ్చేత్ [3.4.27]

అన్యథా-ఏవమ్-కథమ్-ఇత్థమ్-సు సప్తమీ-బహువచనమ్ సిద్ధాప్రయోగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు కృఞో ణముల్ స్యాత్ సిద్ధః అప్రయోగోऽస్య ఏవమ్భూతశ్చేత్ కృఞ్ । వ్యర్థత్వాత్ప్రయోగానర్హ ఇత్యర్థః । అన్యథాకారమ్ । ఏవఙ్కారమ్ । కథఙ్కారమ్ । ఇత్థఙ్కారం భుఙ్క్తే । ఇత్థంభుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । సిద్ధేతి కిమ్ । శిరోऽన్యథా కృత్వా భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। అన్యథాదిషు ఉపపదేషు కృఞో ణముల్ ప్రత్యయో భవతి, సిద్ధాప్రయోగశ్చేత్ కరోతేర్భవతి। కథం పునరసౌ సిద్ధాప్రయోగః? నిరర్థకత్వాన్ న ప్రయోగమర్హతీతి ఏవమ్ ఏవ ప్రయుజ్యతే। అన్యథా భుఙ్క్తే ఇతి యవానర్థస్తావానేవ అన్యథాకారం భుఙ్క్తే ఇతి గమ్యతే। అన్యథాకారం భుఙ్క్తే। ఏవఙ్కారం భుఙ్క్తే। కథఙ్కారం భుఙ్క్తే। ఇత్థంకారం భుఙ్క్తే। సిధాప్రయోగః ఇతి కిమ్? అన్యథా కృత్వా శిరో భుఙ్క్తే।

.

3349. యథాతథయోరసూయాప్రతివచనే [3.4.28]

యథా-తథయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అసూయాప్రతివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృఞః సిద్ధాప్రయోగ ఇత్యేవ । అసూయయా ప్రతివచనే । యథాకామమహం భోక్ష్యే తథాకారం భోక్ష్యే కిం తవానేన ॥

(కాశికా) కృఞః సిద్ధాప్రయోగే ఇతి వర్తతే। యథాతథశబ్దయోరుపపదయోః కృఞో ణముల్ ప్రత్యయో భవతి అసూయాప్రతివచనే గమ్యమానే। యద్యసూయన్ పృచ్ఛతి ప్రతివక్తి తత్ర ప్రతివచనమ్ , యథాకారమహం భోక్ష్యే, తథాకారమహం, కిం తవానేన? అసూయాప్రతివచనే ఇతి కిమ్? యథా కృత్వాఽహం భోక్ష్యే, తథా త్వం ద్రక్ష్యసి। సిద్ధాప్రయోగే ఇత్యేవ, యథా కృత్వాఽహం శిరో భోక్ష్యే, కిం తవానేన।

.

3350. కర్మణి దృశివిదోః సాకల్యే [3.4.29]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దృశివిదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సాకల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే ణముల్ స్యాత్ । కన్యాదర్శం వరయతి । సర్వాః కన్యా ఇత్యర్థః । బ్రాహ్మణవేదం భోజయతి । యం యం బ్రాహ్మణం జానాతి లభతే విచారయతి వా తం సర్వం భోజయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కర్మణ్యుపపదే సాకల్యవిశిష్టేఽర్థే దృశివిదోః ధాత్వోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। కన్యాదర్శం వర్యతి। యాః యాః కన్యాః పశ్యతి తాస్తాః వర్యతి ఇత్యర్థః। బ్రాహ్మణవేదం భోజయతి। యం యం బ్రాహ్మణం జానాతి లభతే విచారయతి వా తాన్ సర్వాన్ భోజయతి ఇత్యర్థః। సాకల్యే ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణం దృష్ట్వా భోజయతి।

.

3351. యావతి విన్దజీవోః [3.4.30]

యావతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విన్ద-జీవోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యావద్వేదం భుఙ్క్తే । యావల్లభ్యతే తావదిత్యర్థః । యావజ్జీవమధీతే ॥

(కాశికా) యావచ్ఛబ్ద ఉపపదే విన్దతేర్జీవతేశ్చ ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। యావద్వేదం భుఙ్క్తే। యావల్లభతే తావద్భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః। యావజ్జీవమధీతే। యావజ్జీవతి తావదధీతే ఇత్యర్థః।

.

3352. చర్మోదరయోః పూరేః [3.4.31]

చర్మ-ఉదరయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పూరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణీత్యేవ । చర్మపూరం స్తృణాతి । ఉదరపూరం భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। చర్మోదరయోః కర్మణోరుపపదయోః పూర్యతేః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। చర్మపూరం స్తృణాతి। ఉదరపూరం భుఙ్క్తే।

.

3353. వర్షప్రమాణ ఊలోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ [3.4.32]

వర్షప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఊలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మణ్యుపపదే పూరేర్ణముల్ స్యాదూకారలోపశ్చ వా సముదాయేన వర్షప్రమాణే గమ్యే । గోష్పదపూరం వృష్టో దేవః । గోష్పదప్రం వృష్టో దేవః । అస్యేతి కిమ్ । ఉపపదస్య మా భూత్ । మూషికాబిలప్రమ్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। పూరయతేః ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయ్ భవతి, ఊలోపశ్చ అస్య పూరయ్తేరన్యతరస్యాం భవతి, సముదాయేన చేద్ వర్షస్య ప్రమాణమ్ ఇయత్తా గమ్యతే। గోష్పదపూరం వృష్టో దేవః, గోష్పదప్రం వృష్టో దేవః। సీతాపూరం వృష్టో దేవః, సీతాప్రం వృష్టో దేవః। అస్య గ్రహణం కిమర్థమ్। ఉపపదస్య మా భూత్। మూషికాబిలపూరం వృష్టో దేవః, మూషికాబిలప్రమ్।

.

3354. చేలే క్నోపేః [3.4.33]

చేలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్నోపేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చేలార్థేషు కర్మసూపపదేషు క్నోపేర్ణముల్ స్యాద్వర్షప్రమాణే । చేలక్నోపం వృష్టో దేవః । వస్త్రక్నోపమ్ । వసనక్నోపమ్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। క్నూయీ శబ్దే ఉన్దనే చ, అస్మాణ్ణ్యన్తాద్ ధాతోః చేలర్థేషు కర్మసు ఉపపదేషు ణముల్ ప్రత్యయో భవతి, వర్షప్రమాణే గమ్యమానే। చేలక్నోపం వృష్టో దేవః। వస్త్రక్నోపమ్। వసనక్నోపమ్।

.

3355. నిమూలసమూలయోః కషః [3.4.34]

నిమూల-సమూలయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ కషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   కర్మణీత్యేవ కషాదిష్వనుప్రయోగం వక్ష్యతి । అత్ర ప్రకరణే పూర్వకాల ఇతి న సంబధ్యతే । నిమూలకాషం కషతి । సమూలకాషం కషతి । నిమూలం సమూలం కషతీత్యర్థః । ఏకస్యాపి ధాత్వర్థస్య నిమూలాదివిశేషణసమ్బన్ధాద్భేదః । తేన సామాన్యవిశేషభావేన విశేషణవిశేష్యభావః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। నిమూలసమూలశబ్దయోః కర్మవాచినోరుపపదయోః కషేః ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। నిమూలకాషం కషతి। సమూలకాషం కషతి। నిమూలం సమూలం కషతి ఇత్యర్థః। ఇతః ప్రభృతి కషాదీన్ యాన్ వక్ష్యతి తత్ర కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః 3.4.46 ఇతి।

.

3356. శుష్కచూర్ణరూక్షేషు పిషః [3.4.35]

శుష్క-చూర్ణ-రూక్షేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ పిషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   ఏషు కర్మసు పిషేర్ణముల్ । శుష్కపేషం పినష్టి । శుష్కం పినష్టీత్యర్థః । చూర్ణపేషమ్ । రూక్షపేషమ్ ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। శుష్కాదిషు కర్మవాచిషు ఉపపదేషు పిషేర్ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। శుష్కపేషం పినష్టి। శుష్కం పినష్టి ఇత్యర్థః। చూర్ణపేషం పినష్టి। చూర్ణం పినష్టి ఇత్యర్థః। రూక్షపేషం పినష్టి। రూక్షం పినష్టి ఇత్యర్థః।

.

3357. సమూలాకృతజీవేషు హన్కృఞ్గ్రహః [3.4.36]

సమూల-అకృత-జీవేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ హన్-కృఞ్-గ్రహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   కర్మణీత్యేవ । సమూలఘాతం హన్తి । అకృతకారం కరోతి । జీవగ్రాహం గృణ్హాతి । జీవతీతి జీవః । ఇగుపలక్షణః కః । జీవన్తం గృణ్హాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇత్యేవ। సమూల అకృత జీవ ఇత్యేతేషు శబ్దేషు కర్మసు ఉపపదేషు యథాసఙ్ఖ్యం హన్ కృఞ్ గ్రహ ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యో ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। సమూలఘాతం హన్తి। సమూలం హన్తి ఇత్యర్థః। అకృతకారం కరోతి। జీవగ్రాహం గృహ్ణాతి।

.

3358. కరణే హనః [3.4.37]

కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాదఘాతం హన్తి । పాదేన హన్తీత్యర్థః । యథావిధ్యనుప్రయోగార్థః సన్నిత్యసమాసార్థోఽయం యోగః । భిన్నధాతుసమ్బన్ధే తు హింసార్థానాం చ (కౌముదీ-3369) ఇతి వక్ష్యతే ॥

(కాశికా) కరణే ఉపపదే హన్తేర్ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। పాణిఘాతం వేదిం హన్తి। పాదఘాతం భూమిం హన్తి। హింసార్థానాం చ సమానకర్మకాణామ్ 3.4.48। ఇతి ణములం వక్ష్యతి। అహింసార్థోఽయమారమ్భః। నిత్యసమాసార్థో వా యథా విధ్యనుపర్యోగార్థశ్చ। పూర్వవిప్రతిషేధేన హన్తేః హింసార్థస్య అపి ప్రత్యయోఽనేన ఏవ ఇష్యతే। అసిఘాతం హన్తి। శరఘాతం హన్తి।

.

3359. స్నేహనే పిషః [3.4.38]

స్నేహనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పిషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్నిహ్యతే యేన తస్మిన్ కరణే పిషేర్ణముల్ । ఉదపేషం పినష్టి । ఉదకేన పినష్టీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కరణే ఇత్యేవ। స్నిహ్యతే యేన తత్ స్నేహనమ్। స్నేహనవాచిని కరణే ఉపపదే పిషేర్ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ఉదపేషం పినష్టి। తైలపేషం పినష్టి। తైలేన పితష్టి ఇత్యర్థః।

.

3360. హస్తే వర్త్తిగ్రహోః [3.4.39]

హస్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వర్త్తి-గ్రహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) హస్తార్థే కరణే । హస్తవర్తం వర్తయతి । కరవర్తమ్ । హస్తేన గులికాం కరోతీత్యర్థః । హస్తగ్రాహం గృణ్హాతి । కరగ్రాహమ్ । పాణిగ్రాహమ్ ॥

(కాశికా) కరణే ఇత్యేవ। హస్తే ఇత్యర్థగ్రహణమ్। వర్తిః ణ్యన్తః। హస్తవాచిని కరణే ఉపపదే వర్తయతేః గృహ్ణాతేశ్చ ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। హస్తేన వర్తయతి, హస్తవర్తం వర్తయతి। కరవర్తమ్। పాణివర్తమ్। గ్రహేః ఖల్వపి హస్తేన గృహ్ణాతి, హస్తగ్రాహం గృహ్ణాతి। కరగ్రాహమ్। పాణిగ్రాహమ్।

.

3361. స్వే పుషః [3.4.40]

స్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పుషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణ ఇత్యేవ । స్వ ఇత్యర్థగ్రహణమ్ । తేన స్వరూపే పర్యాయే విశేషే చ ణముల్ । స్వపోషం పుష్ణాతి । ధనపోషమ్ । గోపోషమ్ ॥

(కాశికా) కరణే ఇత్యేవ। స్వే ఇత్యర్థగ్రహణమ్। స్వవాచిని కరణే ఉపపదే పుషేర్ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ఆత్మీయజ్ఞాతిధనవచనః స్వశబ్దః। స్వపోషం పుష్ణాతి। ఆత్మపోషమ్। గోపోషమ్। పితృపోషమ్। మాతృపోషమ్। ధనపోషమ్। రైపోషమ్।

.

3362. అధికరణే బన్ధః [3.4.41]

అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బన్ధః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చక్రబన్ధం బధ్నాతి । చక్రే బధ్నాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) అధికరణవాచిని ఉపపదే బధ్నాతేః ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। చక్రబన్ధం బధ్నాతి। కూటబన్ధం బధ్నాతి। ముష్టిబన్ధం బధ్నాతి। చోరకబన్ధం బధ్నాతి। చోరకే బధ్నాతి ఇత్యర్థః।

.

3363. సంజ్ఞాయామ్ [3.4.42]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బధ్నాతేర్ణముల్ సఞ్జ్ఞాయామ్ । క్రౌఞ్చబన్ధం బద్ధః । మయూరికాబన్ధమ్ । అట్టాలికా బన్ధమ్ । బన్ధావిశేషాణాం సఞ్జ్ఞా ఏతాః ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే బధ్నాతేః ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। క్రౌఞ్చబన్ధం బధ్నాతి। మయూరికాబన్ధం బధ్నాతి। మయూరికాబన్ధం బధః। అట్టాలికాబన్ధం బద్ధః। బన్ధవిశేషాణాం నామధేయాని ఏతాని।

.

3364. కర్త్రోర్జీవపురుషయోర్నశివహోః [3.4.43]

కర్త్రోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ జీవ-పురుషయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ నశి-వహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) జీవనాశం నశ్యతి । జీవో నశ్యతీత్యర్థః । పురుషవాహం వహతి । పురుషో వహతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) జీవపురుషయోః కర్తృవాచినోరుపపదయోః యథాసఙ్ఖ్యం నశివహోః ధాత్వోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। జీవనాశం నశ్యతి। జీవో నశ్యతి ఇత్యర్థః। పురుషవాహం వహతి। పురుషః ప్రేష్యో భూత్వా వహతి ఇత్యర్థః। కర్తరి ఇతి కిమ్? జీవేన నష్టః। పురుషేణోఢః।

.

3365. ఊర్ధ్వే శుషిపూరోః [3.4.44]

ఊర్ధ్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శుషి-పూరోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఊర్ధ్వే కర్తరి । ఊర్ధ్వశోషం శుష్యతి । వృక్షాదిరూర్ధ్వ ఏవ తిష్ఠన్ శుష్యతీత్యర్థః । ఊర్ధ్వపూరం పూర్యతే । ఊర్ధ్వముఖ ఏవ ఘటాదిర్వర్షోదకాదినా పూర్ణో భవతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కర్తృగ్రహణమనువర్తతే। ఊర్ధ్వశబ్దే కర్తృవాచిని ఉపపదే శుషిపూరోః ధాత్వోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ఊర్ధ్వశోషం శుష్యతి। ఊర్ధ్వం శుష్యతి ఇత్యర్థః। ఊర్ధ్వపూరం పూర్యతే। ఊర్ధ్వం పూర్యతే ఇత్యర్థః।

.

3366. ఉపమానే కర్మణి చ [3.4.45]

ఉపమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాత్కర్తరి । ఘృతనిధాయం నిహితం జలమ్ । ఘృతమివ సురక్షితమిత్యర్థః । అజకనాశం నష్టః । అజక ఇవ నష్ట ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉపమీయతేఽనేన ఇత్యుపమానమ్। ఉప్మానే కర్మణి ఉపపదే, చకారాత్ కర్తరి, ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ఘృతనిధాయం నిహితః। ఘృతమ్ ఇవ నిహితః ఇత్యర్థః। సువర్ణనిధాయం నిహితః। సువర్ణమ్ ఇవ నిహితః ఇత్యర్థః। కర్తరి ఖల్వపి అజకనాశం నష్టః। అజక ఇవ నష్టః। చూడకనాశమ్। దన్తనాశమ్।

.

3367. కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః [3.4.46]

కషాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ యథావిధి అవ్యయమ్ అనుప్రయోగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్మాణ్ణములుక్తః స ఏవానుప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః । తథైవోదాహృతమ్ ॥

(కాశికా) నిమూలసమూలయోః ఇత్యేతదారభ్య కషాదయః। ఏతేషు యథావిధ్యనుప్రయోగో భవతి। యస్మాద్ ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి స ఏవ అనుప్రయోక్తవ్యః। నను ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయవిధానాదనుప్రయోగః సిద్ధ ఏవ? యథావిధి ఇతి నియమార్థం వచనమ్, తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్।

.

3368. ఉపదంశస్తృతీయాయామ్ [3.4.47]

ఉపదంశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇతః ప్రభృతి పూర్వకాల ఇతి సమ్బధ్యతే । తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ (కౌముదీ-784) ఇతి వా సమాసః । మూలకోపదంశం భుఙ్క్తే । మూలకేనోపదంశమ్ । దశ్యమానస్య మూలకస్య

భుజిం ప్రతి కరణత్వాత్తృతీయా । యద్యప్యుపదంశినా సహ న శాబ్దః సమ్బన్ధస్తథాప్యార్థోఽస్త్యేవ కర్మత్వాత్ । ఏతావతైవ సామర్థ్యేన ప్రత్యయః సమాసశ్చ । తృతీయాయామితి వచనసామర్థ్యాత్ ॥

(కాశికా) దంశ దశనే, అస్మాద్ ధతోరుపపూర్వాత్ తృతీయాన్తే ఉపపదే ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। మూలకోపదంశం భుఙ్క్తే, మూలకేనోపదంశమ్। ఆబుద్రకోపదంశమ్, ఆర్ద్రకేణోపదంశమ్। అత్ర వికల్పేన ఉపపదసమాసః తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ 2.2.21। మూలకాది చోపదంశేః కర్మ। భుజేః కరణమ్। సర్వస్మిన్నేవ అత్ర ణముల్ప్రకరణే క్రియాభేదే సతి వాసరూపవిధినా క్త్వాపి భవతి। మూలకేనోపదశ్య భుఙ్క్తే।

.

౩౩౬౯. హింసార్థానాం చ సమానకర్మకాణామ్ [3.4.48]

హింసార్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ సమానకర్మకాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తృతీయాన్తే ఉపపదేఽనుప్రయోగధాతునా సమానకర్మకాద్ధింసార్థాత్ ణముల్ స్యాత్ । దణ్డోపఘాతం గాః కాలయతి । దణ్డేనోపఘాతమ్ । దణ్డతాడమ్ । సమానకర్మకాణామితి కిమ్ । దణ్డేన చోరమాహత్య గాః కాలయతి ॥

(కాశికా) తృతీయాయామ్ ఇత్యేవ। హింసా ప్రాణ్యుపఘాతః। తదర్థానాం ధాతూనామనుప్రయోగధాతునా సమానకర్మ కాణాం తృతీయాన్తే ఉపపదే ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। దణ్డోపఘాతం గాః కాలయతి, దణ్డేనోపఘాతమ్। దణ్డతాడమ్, దణ్డేన తాడమ్। సమానకర్మ కాణామ్ ఇతి కిమ్? చోరం దణ్డేనోపహత్య గోపాలకో గాః కాలయతి।

.

౩౩౭౦. సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్షః [3.4.49]

సప్తమ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉప-పీడ-రుధ-కర్షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) ఉపపూర్వేభ్యః పీడాదిభ్యః సప్తమ్యన్తే తృతీయాన్తే చోపపదే ణముల్ స్యాత్ । పార్శ్వోపపీడం శేతే । పార్శ్వయోరుపపీడమ్ । పార్శ్వాభ్యాముపపీడమ్ । వ్రజోపరోధం గాః స్థాపయతి । వ్రజేన వ్రజే వా ఉపరోధమ్ । పాణ్యుపకర్షం ధానాః సంగృహ్ణాతి । పాణావుపకర్షమ్ । పాణినోపకర్షమ్ ॥

(కాశికా) ఉపశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। ఉపపూర్వేభ్యః పీడరుధకర్షేభ్యః సప్తమ్యన్తే ఉపపదే, చకారాత్ తృతీయాన్తే ఉపపదే, ణముల ప్రత్యయో భవతి। పార్శ్వోపపీడం శేతే, పార్శ్వయోరుపపీడమ్,

పార్శ్వాభ్యాముపపీడమ్। వ్రజోపరోధం గాః స్థాపయతి, వ్రజే ఉపరోధమ్, వ్రజేనోపరోధమ్। పాణ్యుపకర్షం ధానాః సంగృహ్ణాతి, పాణావుపకర్షమ్, పాణినోపకర్షమ్। కర్షతేరిదం గ్రహణం న కృషతేః।

.

3371. సమాసత్తౌ [3.4.50]

సమాసత్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తృతీయాసప్తమ్యోర్ధాతోర్ణముల్ స్యాత్సన్నికర్షే గమ్యమానే । కేశగ్రాహం యుధ్యన్తే । కేశేషు గృహీత్వా । హస్తగ్రాహమ్ । హస్తేన గృహీత్వా ॥

(కాశికా) **సప్తమ్యామ్ తృతీయాయామ్ ఇతి వర్తతే। సమాసత్తిః సన్నికర్షః। సమాసత్తౌ గమ్యమానాయాం తృతీయాసప్తమ్యోః ఉపపదయోః ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। కేశగ్రాహం యుధ్యన్తే, కేశేషు గ్రాహమ్, కేశైర్గ్రాహమ్। హస్తగ్రాహమ్, హస్తేషు గ్రాహమ్, హస్తైర్గ్రాహమ్। యుద్ధసంరమ్భాదత్యన్తం సన్నికృష్యన్తే ఇత్యర్థః।**

.

3372. ప్రమాణే చ [3.4.51]

ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తృతీయాసప్తమ్యోరిత్యేవ । ద్వ్యఙ్గులోత్కర్షం ఖణ్డికాం ఛినత్తి । ద్వ్యఙ్గులేన ద్వ్యఙ్గులే వోత్కర్షమ్ ॥

(కాశికా) **తృతీయాసప్తమ్యోః ఇత్యేవ। ప్రమాణమాయామః, దైర్ఘ్యమ్। ప్రమాణే గమ్యమనే తృతీయాసప్తమ్యోః ఉపపదయోః ధాతోర్ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వ్యఙ్గులోత్కర్షం ఖణ్డికాం ఛినత్తి, ద్వ్యఙ్గులే ఉత్కర్షమ్, ద్వ్యఙ్గులేనోత్కర్షమ్। త్ర్యఙ్గులోత్కర్షమ్।**

.

3373. అపాదానే పరీప్సాయామ్ [3.4.52]

అపాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరీప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరీప్సా త్వరా । శయ్యోత్థాయం ధావతి ॥

(కాశికా) **పరీప్సా త్వరా। పరీప్సాయాం గమ్యమానాయామపాదానే ఉపపదే ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। శయ్యోత్థాయం ధావతి, శయ్యాయా ఉత్థాయ। ఏవం నామ త్వరతే యదవశ్యంకర్తవ్యమపి న అపేక్షతే। శయ్యోత్థానమాత్రమాద్రియతే। రన్ధ్రాపకర్షం పయః పివతి। భ్రాష్ట్రాపకర్షమపూపాన్ భక్షయతి। పరీప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? ఆసనాదుత్థాయ గచ్ఛతి।**

.
3374. ద్వితీయాయాం చ [3.4.53]

ద్వితీయాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరీప్సాయామిత్యేవ । యష్టిగ్రాహం యుధ్యన్తే । లోష్టగ్రాహమ్ ॥

(కాశికా) పరీపసాయామ్ ఇత్యేవ। ద్వితీయాన్త ఉపపదే పరీప్సాయాం గమ్యమానాయాం ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। యష్టిగ్రాహం యుధ్యన్తే, యష్టిం గ్రాహమ్। లోష్టగ్రాహమ్, లోష్టం గ్రాహమ్। ఏవం నామ త్వరతే యదాయుధగ్రహణమపి న అద్రియతే। లోష్టాదికం యత్ కించిదాసన్నం తద్ గృహ్ణాతి।

.
3375. అపగురో ణములి [6.1.53]

అపగురః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ణములి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గురీ ఉద్యమనే ఇత్యస్యైచో వా ఆత్స్యాణ్ణములి । అస్యపగోరం యుధ్యన్తే అస్యపగారమ్ ॥

(కాశికా) గురీ ఉద్యమనే ఇత్యస్య ధాతోః అపపూరస్య ణములి పరతః ఏచః స్థానే విభాషా ఆకారః ఆదేశో భవతి। అపగారమపగారమ్। అపగోరమపగోరమ్। ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ 3.4.22 ఇతి ణముల్। అస్యపగారమ్ యుధ్యన్తే, అస్యపగోరమ్ యుధ్యన్తే ఇత్యత్ర ద్వితీయాయాం చ 3.4.56 ఇతి ణముల్।

.
3376. స్వాఙ్గేఽధ్రువే [3.4.54]

స్వాఙ్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధ్రువే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయాయామిత్యేవ । అధ్రువే స్వాఙ్గే ద్వితీయాన్తే ధాతోర్ణముల్ । భ్రూవిక్షేపం కథయతి । భ్రువం విక్షేపమ్ । అధ్రువే కిమ్ । శిర ఉత్క్షిప్య । యేన వినా న జీవనం తద్ధ్రువమ్ ॥

(కాశికా) ద్వితీయాయామ్ ఇత్యేవ। అగ్రువే స్వాఙ్గవాచిని ద్వితీయాన్త ఉపపదే ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। అక్షినికాణం జల్పతి। భ్రూవిక్షేపం కథయతి। అఘ్రువే ఇతి కిమ్? ఉత్క్షిప్య శిరః కథయతి। యస్మినఙ్గే ఛిన్నే ఽపి ప్రాణీ న మ్రియతే తదఘ్రువమ్। అద్రవమ్ మూర్తిమత్ స్వాఙ్గమ్।

.
3377. పరిక్లిశ్యమానే చ [3.4.55]

పరిక్లిశ్యమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సర్వతో విబాధ్యమానే స్వఙ్గే ద్వితీయాన్తే ణముల్ స్యాత్ । ఉరః ప్రతిపేషం యుధ్యన్తే । కృత్స్నమురః పీడయిన్త ఇత్యర్థః । ఉరోవిదారం ప్రతిచస్కరే నఖైః । ధ్రువార్థమిదమ్ ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గే, ద్వితీయాయామ్ ఇత్యేవ। పరిక్లిశ్యమానే స్వాఙ్గవాచిని ద్వితీయాన్తే ఉపపదే ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। పరిక్లేశః సర్వతో విబాధనమ్, దుఃఖనమ్। ఉరఃపేషం యుధ్యన్తే, ఉరఃప్రతిపేషం యుధ్యన్తే। శిరఃపేషమ్, శిరఃప్రతిపేషమ్। కృత్స్నముఉరః పీడయన్తో యుధ్యన్తే। ఘ్రువార్థోఽయమారమ్భః।

.

3378. విశిపతిపదిస్కన్దాం వ్యాప్యమానాసేవ్యమానయోః [3.4.56]

విశి-పతి-పది-స్కన్దామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ వ్యాప్యమాన-ఆసేవ్యమానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయాయామిత్యేవ । ద్వితీయాన్తే ఉపపదే విశ్యాదిభ్యో ణముల్ స్యాద్వ్యాప్యమానే ఆసేవ్యమానే చార్థే గమ్యే । గేహాదిద్రవ్యాణాం విశ్యాదిక్రియాభిః సాకల్యేన సమ్బన్ధో వ్యాప్తిః । క్రియాయాః పౌనః పున్యమాసేవా । నిత్యవిప్సయోః- (కౌముదీ-2140) ఇతి ద్విత్వం తు న భవతి । సమాసేనైవ స్వభావతస్తయోరుక్తత్వాత్ । యద్యప్యాభీక్ష్ణ్యే ణములుక్త ఏవ తథాపి ఉపపదసఞ్జ్ఞార్థమాసేవాయామిహపునర్విధిః । గేహానుప్రవేశమాస్తే । గేహంగేహమనుప్రవేశమ్ । గేహమనుప్రవేశమనుప్రవేశమ్ । ఏవం గేహానుప్రపాతమ్ । గేహానుప్రపాదమ్ । గేహానుస్కన్దమ్ । అసమాసే తు గేహస్య ణములన్తస్య చ పర్యాయేణ ద్విత్వమ్ ॥

(కాశికా) ద్వితీయాయామ్ ఇత్యేవ। ద్వితీయాన్తే ఉపపదే విశ్యాదిభ్యో ధాతుభ్యో ణముల్ ప్రత్యయో భవతి, వ్యాప్యమానే ఆసేవ్యమానే చ అర్థే గమ్యమానే। విశ్యాదిభిః క్రియాభిరనవయవేన పదార్థానాం సమ్బన్ధో వ్యాప్తిః। తాత్పర్యమాసేవా। ద్రవ్యే వ్యాప్తిః, క్రియాయామాసేవా। గేహనుప్రవిశమాస్తే। సమాసేన వ్యాప్త్యాసేవయోరుక్తత్వాత్ నిత్యవీప్సయోః 8.1.4 ఇతి ద్విర్వచనం న భవతి। అసమాసపక్షే తు వ్యాప్యమానతాయాం ద్రవ్యవచనస్య ద్విర్వచనమ్, ఆసేవ్యమానతాయాం తు క్రియావచనస్య। తథా చ వక్ష్యతి సుప్సు వీప్స, తిఙ్క్షు నిత్యతా ఇతి। గేహం గేహమనుప్రవేశమాస్తే। ఆసేవాయామ్ గేహమనుప్రవేశమనుప్రవేశమాస్తే। పతి గేహానుప్రపాతమాస్తే గేహం గేహమనుప్రపాతమాస్తే, గేహమనుప్రపాతమనుప్రపాతమాస్తే। పది గేహానుప్రపాదమాస్తే, గేహం గేహమనుప్రపాదమ్, గేహమనుప్రపాదమనుప్రపాదమ్। స్కన్ది గేహావస్కన్దమాస్తే, గేహం గేహమవస్కన్దమ్, గేహమవస్కన్దమవస్కన్దమ్। వ్యాప్యమానాసేవ్యమానయోః ఇతి కిమ్? గేహమనుప్రవిశ్య భుఙ్క్తే। నను

ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ విహిత ఏవ, ఆసేవా ఆభీక్ష్ణ్యమ్ ఏవ, కిమర్థం పునరాసేవాయాం ణములుచ్యతే? క్త్వానివృత్త్యర్థమ్ ఇతి చేత్, న, ఇష్టత్వాత్ తస్య। ద్వితీయోపపదార్థం తర్హి వచనమ్, ఉపపదసమాసః పక్షే యథా స్యాత్। తేన హి సతి ఉపపదాభావః।

.

3379. అస్యతితృషోః క్రియాఽన్తరే కాలేషు [3.4.57]

అస్యతి-తృషోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ క్రియాన్తరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కాలేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్రియామన్తరయతి వ్యవధత్త ఇతి క్రియాన్తరః । తస్మిన్ధాత్వర్థే వర్తమానాదస్యతేస్తృష్యతేశ్చ కాలవాచిషు ద్వితీయాన్తేషు ఉపపదేషు ణముల్ స్యాత్ । ద్వ్యహాత్యాసం గాః పాయయతి । ద్వ్యహమత్యాసమ్ । ద్వ్యహతర్షమ్ । ద్వ్యహంతర్షమ్ । అత్యసనేన తర్షణేన చ గవాం పానక్రియా వ్యవధీయతే । అద్య పాయయిత్వా ద్వ్యహమతిక్రమ్య పునః పాయయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ద్వితీయాయామ్ ఇత్యేవ। క్రియామన్తరయతి క్రియాన్తరః, క్రియావ్యవధాయకః। క్రియాన్తరే ధాత్వర్థే వర్తమానాభ్యామస్యతితృషిభ్యాం ద్వితీయాన్తేషు కాలవాచిషు ఉపపదేషు ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వ్యహాత్యాసం గాః పాయయతి, ద్వ్యహమత్యాసం గాః పాయయతి। త్ర్యహాత్యాసం గాః పాయయతి, త్ర్యహమత్యాసం గాః పాయయతి। ద్వ్యహతర్షం గాః పాయయతి, ద్వ్యహంతర్షం గాః పాయయతి। అత్యసనేన తర్షణేన చ గవాం పానక్రియా వ్యవధీయతే విచ్ఛిద్యతే। అద్య పాయయిత్వా ద్వ్యహమతిక్రమ్య పునః పాయయతి ఇత్యర్థః। అస్యతితృషోః ఇతి కిమ్? ద్వ్యహముపోష్య భుఙ్క్తే। క్రియాన్తరే ఇతి కిమ్? అహరత్యస్య ఇషూన్ గతః। న గతిర్వ్యవధీయతే। కాలేషు ఇతి కిమ్? యోజనమత్యస్య గాః పాయయతి। అధ్వకర్మకమత్యసనం వ్యవధాయకమ్, న కాలకర్మకమ్।

.

3380. నామ్న్యాదిశిగ్రహోః [3.4.58]

నామ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆదిశి-గ్రహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయాయామిత్యేవ । నామాదేశమాచష్టే । నామగ్రాహమాహ్వయతి ॥

(కాశికా) ద్వితీయాయామ్ ఇత్యేవ। నామశబ్దే ద్వితీయాన్తే ఉపపదే ఆదిశేర్గ్రహేశ్చ ధాతోః ణముల్ ప్రత్యయో భవతి। దేశమాచష్టే। నామగ్రాహమాచష్టే।

.

3381. అవ్యయేఽయథాభిప్రేతాఖ్యానే కృఞః క్త్వాణములౌ [3.4.59]

అవ్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అయథాభిప్రేతాఖ్యానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్త్వా-ణములౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అయథాభిప్రేతాఖ్యానం నామ అప్రియస్యోచ్చైః ప్రియస్య నీచైః కథనమ్ । ఉచ్చైఃకృత్య । ఉచ్చైః కృత్వా । ఉచ్చైఃకారమప్రియమాచష్టే । నీచైఃకృత్య । నీచైఃకృత్వా । నీచైఃకారం ప్రియం బ్రూతే ॥

(కాశికా) అవ్యయే ఉపపదే అయథాభిప్రేతాఽఽఖ్యానే గమ్యమానే కరోతేః క్త్వాణములౌ భవతః। బ్రాహ్మణ, పుత్రస్తే జాతః। కిం తర్హి వృషల, నీచైః కృట్యాచక్షే, నీచైః కృత్వా, నీచైః కారమ్। ఉచ్చైర్నామ ప్రియమాఖ్యేయమ్। బ్రాహ్మణ, కన్యా తే గర్భిణీ। కిం తర్హి వృషల, ఉచ్చైః కృత్యాచక్షే, ఉచ్చైః కృత్వా, ఉచ్చైః కారమ్। నీచైర్నామాప్రియమాఖ్యేయమ్। అయథాభిప్రేతాఽఽఖ్యానే ఇతి కిమ్? ఉచ్చైః కృత్వాచష్టే పుత్రస్తే జాతః ఇతి। క్త్వాగ్రహణం కిమ్, యావతా సర్వస్మిన్నేవ అత్ర ప్రకరణే వాసరూపేణ క్త్వా భవతి ఇత్యుక్తమ్? సమాసార్థం వచనమ్। తథా చ క్త్వా చ 2.2.22 ఇత్యస్మిన్ సూత్రే తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ 2.2.21 ఇతి వర్తతే। ణములధికారే పునర్ణముల్గ్రహణం తుల్యకక్షత్వజ్ఞాపనార్థమ్, తేన ఉత్తరత్ర ద్వయోరప్యనువృత్తిర్భవిష్యతి।

.

3382. తిర్యచ్యపవర్గే [3.4.60]

తిర్యచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపవర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తిర్యక్శబ్దే ఉపపదే కృఞః క్త్వాణములౌ స్తః సమాప్తౌ గమ్యాయామ్ । తిర్యక్కృత్య తిర్యక్కృత్వా గతః । తిర్యక్కారం సమాప్య గత ఇత్యర్థః । అపవర్గే కిమ్ । తిర్యక్కృత్వా కాష్ఠం గతః ॥

(కాశికా) తిర్యక్శబ్దే ఉపపదే కృఞః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ భవతః, అపవర్గే గమ్యమానే। అపవర్గః సమాప్తిః। తిర్యక్కృత్య గతః, తిర్యక్కృత్వా గతః, తిర్యక్కారం గతః। సమాప్య గతః ఇత్యర్థః। అపవర్గే ఇతి కిమ్? తిర్యక్కృత్వా కాష్ఠం గతః। తిర్యచి ఇతి శబ్దానుకరణమ్। న చ ప్రకృతివదనుకరణేన భవితవ్యమ్, అనుక్రియమాణరూపవినాశప్రసఙ్గాత్, ఏతదోఽశ్, అదసో మాత్ 1.1.12 ఇతి।

.

3383. స్వాఙ్గే తస్ప్రత్యయే కృభ్వోః [3.4.61]

స్వాఙ్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తస్-ప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృ-భ్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ముఖతఃకృత్య గతః । ముఖతఃకృత్వా । ముఖతఃకారమ్ । ముఖతోభూయ । ముఖతో భూత్వా । ముఖతో భావమ్ ॥

(కాశికా) తస్ప్రత్యయో యతః స్వాఙ్గాత్ తదేవముచ్యతే। తస్ప్రత్యయే స్వాఙ్గవాచిని ఉపపదే కరోతేః భవతేశ్చ ధాత్వోః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ భవతః। యథాసఙ్ఖ్యమత్ర నేష్యతే, అస్వరితత్వాత్। ముఖతఃకృత్య గతః, ముఖతః కృత్వా గతః, ముఖతఃకారం గతః। ముఖతోభూయ తిష్ఠతి, ముఖతో భూత్వా తిష్ఠతి, ముఖతోభావం తిష్ఠతి। పృష్ఠతఃకృత్య గతః, పృష్ఠతః కృత్వా గతః, పృష్ఠతః కారం గతః। పృష్ఠతోభూయ గతః, పృష్ఠతో భూత్వా, పృష్ఠతోభావమ్। స్వాఙ్గే ఇతి కిమ్? సర్వతః కృత్వా గతః। తస్గ్రహణం కిమ్? ముఖీకృత్య గతః। ముఖీభూయ గతః। ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్? ముఖే తస్యతీతి ముఖతః, ముఖతః కృత్వా గతః।

.

3384. నాధాఽర్థప్రత్యయే చ్వ్యర్థే [3.4.62]

నా-ధా-అర్థప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ్వ్యర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నాధార్థప్రత్యయాన్తే చ్వ్యర్థవిషయే ఉపపదే కృభ్వోః క్త్వాణములౌ స్తః । అనానా నానా కృత్వా నానాకృత్య । నానా కృత్వా నానాకారమ్ । వినాకృత్య । వినా కృత్వా । వినాకారమ్ । నానాభూయ । నానా భూత్వా । నానాభావమ్ । అనేకం ద్రవ్యమేకం భూత్వా । ఏకధాభూయ । ఏకధా భూత్వా । ఏకధాభావమ్ । ఏకధాకృత్య । ఏకధా కృత్వా । ఏకధాకారమ్ । ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్ । హిరుక్కృత్వా । పృథగ్భూత్వా ॥

(కాశికా) నాఽర్థో ధాఽర్థశ్చ ప్రత్యయో యస్మాత్ స ఏవముచ్యతే। నాధార్థప్రత్యయే శబ్దే చ్వ్యర్థే ఉపపదే కృభ్వోః ధాత్వోః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ భవతః। అనానా నానా కృత్వా గతః నానాకృత్య గతః, నానా కృత్వా గతః, నానాకారం గతః। వినాకృత్య గతః, వినా కృత్వా గతః, వినాకారం గతః। నానాభూయ గతః, నానా భూత్వా గతః, నానాభావం గతః। వినాభూయ గతః, వినా భూత్వా గతః, ద్వినాభావం గతః। ద్విధాకృత్య గతః, ద్విధా కృత్వా గతః, ద్విధాకారం గతః। ద్విధాభూయ గతః, ద్విధా భూత్వా గతః, ద్విధాభావం గతః। ద్వైధంకృత్య గతః, ద్వైధం కృత్వా గతః, ద్వైధంకారం గతః। ద్వైధంభూయ గతః, ద్వైధం భూత్వా గతః, ద్వైధంభావం గతః। ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్? హిరుక్ కృత్వా। పృథక్ కృత్వా।

చ్వ్యర్థే ఇతి కిమ్? నానా కృత్వా కాష్ఠాని గతః। ధార్థమర్థగ్రహణమ్, నా పునరేక ఏవ, వినఞ్భ్యాం నానాఞౌ ఇతి।

.

3385. తూష్ణీమి భువః [3.4.63]

తూష్ణీమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తూష్ణీంశబ్దే ఉపపదే భువః క్త్వాణములౌ స్తః । తూష్ణీంభూయ । తూష్ణీం భూత్వా । తూష్ణీంభావమ్ ॥

(కాశికా) తూష్ణీంశబ్దే ఉపపదే భవతేః ధాతోః క్త్వాణములౌ ప్రత్యయౌ భవతః। తూష్ణీంభూయ గతః, తూష్ణీం భూత్వా, తూష్ణీంభావమ్। భూగ్రహణం కృఞో నివృత్త్యర్థమ్।

.

3386. అన్వచ్యానులోమ్యే [3.4.64]

అన్వచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆనులోమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్వక్శబ్దే ఉపపదే భువః క్త్వాణములౌ స్త ఆనుకూల్యే గమ్యమానే । అన్వగ్భూయ ఆస్తే । అన్వగ్భూత్వా । అన్వగ్భావమ్ । అగ్రతః పార్శ్వతః పృష్ఠతో వాఽనుకూలో భూత్వా ఆస్త ఇత్యర్థః । ఆనులోమ్యే కిమ్ । అన్వగ్భూత్వా తిష్ఠతి । పృష్ఠతో భూత్వేత్యర్థః ॥ ఇత్థం లౌకికశబ్దానాం దిఙ్మాత్రమిహ దర్శితమ్ । విస్తరస్తు యథాశాస్త్రం దర్శితః శబ్దకౌస్తుభే ॥ 1 ॥ భట్టోజిదీక్షితకృతిః సైషా సిద్ధాన్తకౌముదీ । ప్రీత్యై భూయాద్భగవతోర్భవానీవిశ్వనాథయోః ॥ 2 ॥। ఇతి ఉత్తరకృదన్తప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అన్వక్శబ్దే ఉపపదే భవతేర్ధాతోః ఆనులోమ్యే క్త్వాణములౌ భవతః। ఆనులోమ్యమనులోమతా, అనుకూలత్వమ్, పరిచిత్తానువిధానమ్। అన్వగ్భూయ ఆస్తే, అన్వగ్ భూత్వా ఆస్తే, అన్వగ్భావమాస్తే। ఆనులోమ్యే ఇతి కిమ్? అన్వగ్ భూత్వా తిష్ఠతి।

.

3387. ఛన్దసి పునర్వస్వోరేకవచనమ్ [1.2.61]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పునర్వస్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఏకవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ వైదికప్రకరణమ్ ॥ ద్వయోరేకవచనం వా స్యాత్ । పునర్వసు నక్షత్రం పునర్వసూ వా । లోకే తు ద్వివచనమేవ ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇత్యనువర్తతే। ద్వయోర్ద్వివచనే ప్రాప్తే పునర్వస్వోశ్ ఛన్దసి విషయే ఏకవచనమన్యతరస్యాం భవతి। పునర్వసుర్నక్షత్రమదితిర్దేవతా। పునర్వసూ నక్షత్రమదితిర్దేవతా। నక్షత్రే ఇత్యేవ। పునర్వసూ మాణవకౌ। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? పునర్వసూ ఇతి।

.

3388. విశాఖయోశ్చ [1.2.62]

విశాఖయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్వత్ । విశాఖా నక్షత్రమ్ । విశాఖే వా ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి వర్తతే। ద్వివచనే ప్రాప్తే ఛన్దసి విషయే విశాఖయోరేకవచనమన్యతరస్యాం భవతి। విశాఖం నక్షత్రమ్ ఇన్ద్రాగ్నీం దేవతా। విశాఖే నక్షత్రమ్ ఇన్ద్రాగ్నీ దేవతా।

.

3389. షష్ఠీయుక్తశ్ఛన్దసి వా [1.4.9]

షష్ఠీయుక్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

షష్ఠీయుక్తః పతి ఛన్దసి ఘి వా

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తేన యుక్తః పతిశబ్దశ్ఛన్దసి ఘిసంజ్ఞో వా స్యాత్ । క్షేత్రస్య పతినా వయమ్ (క్షేత్రస్య పతినా వయమ్) । ఇహ వేతి యోగం విభజ్య ఛన్దసీత్యనువర్తతే । సర్వే విధయశ్ఛన్దసి వైకల్పికాః । తేన బహులం ఛన్దసి - (కౌముదీ-3401) ఇత్యాదిరస్యైవ ప్రపఞ్చః । యచి భమ్ (కౌముదీ-231) ॥నభోఽఙ్గిరోమనుషాం వత్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ నభసా । తుల్యం నభస్వత్ । భత్వాద్రుత్వాభావః అఙ్గిరస్వదఙ్గిరః (అఙ్గిరస్వదఙ్గిరః) । మనుష్వదగ్నే (మనుష్వదగ్నే) । జనేరుసిః (కౌముదీ-ఉ272) ఇతి విహిత ఉసిప్రత్యయో మనేరపి బాహులకాత్ ।వృషణ్వస్వశ్వయోః (వార్తికమ్) ॥ వృషన్ వర్షుకం వసు యస్య స వృషణ్వసుః । వృషా అశ్వో యస్యాసౌ వృషణశ్వః । ఇహాన్తర్వర్తినీం విభక్తిమాశ్రిత్య పదత్వే సతి నలోపః ప్రాప్తో భత్వాద్వార్యతే । అత ఏవ పదాన్తస్య (కౌముదీ-198)ఇతి ణత్వనిషేధోఽపి న। అల్లోపోనః (కౌముదీ-234) ఇత్యల్లోపో న ।అనఙ్గత్వాత్ ॥

(కాశికా) పతిః ఇతి వర్తతే। పూర్వేణ నియమేన అసమాసే న ప్రాప్నోతీతి వచనమారభ్యతే। షష్ఠ్యన్తేన యుక్తః పతిశబ్దః ఛన్దసి వషయే వా ఘిసంజ్ఞో భవతి। కులుఞ్చానాం పతయే నమః, కులుఞ్చానాం పత్యే నమః। షష్ఠీగ్రహణం కిమ్? మయా పత్యా జరదష్టిర్యథాసః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? గ్రామస్య పత్యే।

.

३३९०. అయస్మయాదీని చ్ఛన్దసి [1.4.20]

అయస్మయాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అయస్మయాదీని ఛన్దసి భమ్ పదమ్

(సి.కౌ) ఏతాని ఛన్దసి సాధూని । భపదసంజ్ఞాధికారాద్యథాయోగ్యం సంజ్ఞాద్వయం బోధ్యమ్ । తథా చ వార్తికమ్ ॥ ఉభయసంజ్ఞాన్యపీతి వక్తవ్యమితి (వార్తికమ్) ॥ స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన (స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన) । పదత్వాత్కుత్వమ్ । భత్వాజ్జశ్త్వాభావః । జశ్త్వవిధానార్థాయాః పదసంజ్ఞాయా భత్వసామర్థ్యేన బాధాత్ । నైనం హిన్వన్త్యపి వాజినేషు (నైనం హిన్వన్త్యపి వాజినేషు) । అత్ర పదత్వాజ్జశ్త్వమ్ । భత్వాత్కుత్వాభావః । తే ప్రాగ్ధాతోః (కౌముదీ-2230) ॥

(కాశికా) అయస్మయాఽదీని శబ్దరూపాణి ఛన్దసి విశయే సాధూని భవన్తి। భపదసంజ్ఞాధికారే విధనాత్ తేన సుఖేన సధుత్వమయస్మయాఽదీనాం విధీయతే। అయస్మయం వర్మ। అయస్మయాని పాత్రాణి। క్వచిదుభయమపి భవతి। స సుష్టుభా స ఋక్వతా గణేన। పదత్వాత్ కుత్వం, భత్వాజ్ జశ్త్వం న భవతి। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? అయోమయం వర్మ। ఆకృతిగణోఽయమ్।

.

३३९१. ఛన్దసి పరేఽపి [1.4.81]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరే ప్రథమా-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) ప్రాక్ ప్రయోగే ప్రప్తే ఛన్దసి పరేఽపి అభ్యనుజ్ఞాయన్తే। ఛన్దసి విషయే గత్యుపసర్గసంజ్ఞకాః ప్రేఽపి పూర్వేఽపి ప్రయోక్తవ్యాః। న చ ప్రేషాం ప్రయుజ్యమానానాం సంజ్ఞాకార్యం కిఞ్చిదస్తి। కేవలం ప్రప్రయోగేఽపి క్రియాయోగే ఏషామస్తీతి జ్ఞాప్యతే। యాతి ని హస్తినా, నియాతి హస్తినా। హన్తి ని ముష్టినా, నిహన్తి ముష్టినా।

.

३३९२. వ్యవహితాశ్చ [1.4.82]

వ్యవహితాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హరిభ్యాం యాహ్యోక ఆ (హరిభ్యాం యాహ్యోక ఆ) । ఆ మన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి(ఆ మన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి) ॥

(కాశికా) వ్యవహితాశ్చ గత్యుపసర్గసంజ్ఞకాః ఛన్దసి దృశ్యన్తే ఆ మన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరరోమభిః। ఆ యాహి।

.

3393. ఇన్ధిభవతిభ్యాం చ [1.2.6]

ఇన్ధి-భవతిభ్యాం పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరోఽపిల్లిట్ కిత్ స్యాత్ । సమీధే దస్యుహన్తమమ్ (సమీధే దస్యుహన్తమమ్) । పుత్ర ఈధే అథర్వణః (పుత్ర ఈధే అథర్వణః) । బభూవ । ఇదం ప్రత్యాఖ్యాతమ్ । ।ఇన్ధేశ్ఛన్దోవిషయత్వాద్భువో వుకో నిత్యత్వాత్తాభ్యాం లిటః కిద్వచనానర్థక్యమితి (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) ఇన్ధి', 'భవతి' ఇత్యేతాభ్యాం పరో లిట్ ప్రత్యయః కిద్ భవతి । సమీధే దస్యు హన్తమమ్ (ఋగ్వేదః 6.16.15), పుత్ర ఈధే అథర్వణః (ఋగ్వేదః 6.16.14) । భవతేః ఖల్వపి - బభూవ, బభూవిథ । ఇన్ధేః సంయోగర్థం గ్రహణమ్ ; భవతేః పిదర్థమ్ ; అత్రేష్టిః । శ్రన్థిగ్రన్థిదమ్భిస్వఞ్జీనామితి వక్తవ్యమ్ - శ్రేథతుః, శ్రేథుః ; గ్రేథతుః, గ్రేథుః ; దేభతుః, దేభుః ; పరిషస్వజే, పరిషస్వజాతే ॥

.

3394. తృతీయా చ హోశ్ఛన్దసి [2.3.3]

తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ హోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జుహోతేః కర్మణి తృతీయా స్యాద్ద్వితీయా చ । యవాగ్వాఽగ్నిహోత్రం జుహోతి । అగ్నిహోత్రశబ్దోఽత్ర హవిషి వర్తతే । యస్యాగ్నిహోత్రమధిశ్రితమమేధ్యమాపద్యేతేత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । అగ్నయే హూయత ఇతి వ్యుత్పత్తేశ్చ । యవాగ్వాఖ్యం హవిర్దేవతోద్దేశేన త్యక్త్వా ప్రక్షిపతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కర్మణి ఇతి వర్తతే। ద్వితీయాయాం ప్రాప్తాయాం తృతీయా విధీయతే। చశబ్దాత్ సా చ భవతి। ఛన్దసి విషయే జుహోతేః కర్మణి కారకే తృతీయా విభక్తిర్భవతి, ద్వితీయా చ। యవాగ్వాఽగ్నిహోత్రం జుహోతి। యవాగూమగ్నిహోత్రం జుహోతి। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? యవాగూమగ్నిహోత్రం జుహోతి।

.

3395. ద్వితీయా బ్రాహ్మణే [2.3.60]

ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బ్రాహ్మణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బ్రాహ్మణవిషయే ప్రయోగే దివస్తదర్థస్య కర్మణి ద్వితీయా స్యాత్ । షష్ఠ్యపవాదః । గామస్య తదహః సభాయాం దీవ్యేయుః ॥

(కాశికా) బ్రాహ్మణవిషయే ప్రయోగే దివస్ తదర్థస్య కర్మణి కారకే ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి। గామస్య తదహః సభాయాం, దీవ్యేయుః। అనుపసర్గస్య షష్ఠ్యాం ప్రాప్తాయామ్ ఇదం వచనమ్। సోపసర్గస్య తు ఛన్దసి వ్యవస్థితవిభాషాయాఽపి సిధ్యతి।

.

3396. చతుర్థ్యర్థే బహులం ఛన్దసి [2.3.62]

చతుర్థీ-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షష్ఠీ స్యాత్ । పురుషమృగశ్చన్ద్రమసః । గోధాకాలకాదార్వ్యాఘాటస్తే వనస్పతీనామ్ । వనస్పతిభ్య ఇత్యర్థః ।షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ యా ఖర్వేణ పిబతి తస్యై ఖర్వః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి బహులమ్। పురుషమృగశ్చన్ద్రమసః। పురుషమృగశ్చన్ద్రమసే। గోధా కాలకా దార్వ్యాఘాటస్తే వనస్పతీనామ్। తే వనస్పతిభ్యః। బహులగ్రహణం కిమ్? కృష్ణో రాత్ర్యై। హిమవతే హస్తీ। షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ వక్తవ్యా। యా ఖర్వేణ పిబతి తస్యై ఖర్వో జాయతే। యా దతో ధావతే తస్యై శ్యావదన్। యా నఖాని నికృన్తతే తస్యై కునఖీ। యాఽఙ్క్తే తస్యై కాణః। యాఽభ్యఙ్క్తే తస్యై దుశ్చర్మా। యా కేశాన్ ప్రలిఖతే తస్యై ఖలతిః। అహల్యాయై జారః।

.

3397. యజేశ్చ కరణే [2.3.63]

యజేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇహ ఛన్దసి బహులం షష్ఠీ । ఘృతస్య ఘృతేన వా యజతే ॥

(కాశికా) యజేర్ధాతోః కరణే కారకే ఛన్దసి బహులం షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। ఘృతస్య యజతే, ఘృతేన యజతే। సోమ్యస్య యజతే, సోమేన యజతే।

.

3398. బహులం ఛన్దసి [2.4.39]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదో ఘస్లాదేశః స్యాత్ । ఘస్తాన్నూనమ్ । లుజి మన్త్రే ఘస - (కౌముదీ-3402) ఇతి చ్లేర్లుక్ । అడభావః । సగ్ధిశ్చ మే (సగ్ధిశ్చ మే) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహులమదో ఘస్ల్ ఆదేశో భవతి। ఘస్తాం నూనమ్। సగ్ధిశ్చ మే। న చ భవతి। ఆత్తామద్య మద్యతో మేద ఉద్భృతమ్। అన్యతరస్య అంగ్రహణమ్ ఏవ కస్మాన్ న క్రియతే తదేవ ఉత్తరార్థమపి భవిష్యతి? కార్యాన్తరార్థం బహులగ్రహణమ్। ఘస్తామ్ ఇత్యత్ర ఉపధాలోపో న భవతి।

.

3399. హేమన్తశిశిరావహోరాత్రే చ చ్ఛన్దసి [౨.4.౨8]

హేమన్త-శిశిరౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అహోరాత్రే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వన్ద్వః పూర్వవల్లిఙ్గః । హేమన్తశ్చ శిశిరం చ హేమన్తశిశిరౌ । అహోరాత్రే । అదిప్రభృతిభ్యః శపః (కౌముదీ-2423) ॥

(కాశికా) పూర్వవతితి వర్తతే। హేమన్తశిశిరౌ అహోరాత్రే ఇత్యేతయోశ్ ఛన్దసి విషయే పూర్వవల్లిఙ్గం భవతి। హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామి। అహోరాత్రే ఇదం వ్రూమః। పరవల్లిఙ్గతాపవాదో యోగః। అర్థాతిదేశశ్చ అయం న నిపాతనం, తేన ద్వివచనమతన్త్రమ్। వచనాన్తరేఽపి పూర్వవల్లిఙ్గతా భవతి। పూర్వపక్షాశ్చితయః। అపరపక్షాః పురీషమ్, అహోరాత్రాణీష్టకాః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? దుఃఖే హేమన్తశిశిరే। అహోరాత్రావిమౌ పుణ్యౌ। ఛన్దసి లిఙ్గవ్యత్యయ ఉక్తః, తస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

3400. బహులం ఛన్దసి [౨.4.73]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృత్రం హనతి వృత్రహా । అహిః శయత ఉప పృక్పృథివ్యాః (అహిః శయత ఉప పృక్పృథివ్యాః) । అత్ర లుఙ్గ । అదాదిభిన్నేఽపి క్వచిల్లుక్ । త్రాధ్వం నో దేవాః (త్రాధ్వం నో దేవాః) । జుహోత్యాదిభ్యః శ్లుః (కౌముదీ-2489) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే శపో బహులం లుగ్ భవతి। అదిప్రభృతిభ్య ఉక్తస్ తతో న భవత్యపి వృత్రం హన్తి। అహిః శయతే। అన్యేభ్యశ్చ భవతి త్రాధ్వం నో దేవాః।

.

3401. బహులం ఛన్దసి [౨.4.76]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దాతి ప్రియాణిచిద్వసు (దాతి ప్రియాణిచిద్వసు) । అన్యత్రాపి । పూర్ణాం వివష్టి ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహులం శపః శ్లుర్భవతి। యత్రోక్తం తత్రం న భవతి, అన్యత్ర అపి భవతి। జుహోత్యాదిభ్యస్తావన్ న భవతి దాతి ప్రియాణి। ధాతి దేవమ్। అన్యేభ్యశ్చ భవతి పూర్ణాం వివష్టి। జనిమా వివక్తి।

.

3402. మన్త్రే ఘసహ్వరణశవృదహాద్వృచ్కృగమిజనిభ్యో లేః [౨.4.80]

మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘస-హ్వర-ణశ-వృ-దహ-ఆత్-వృచ్-కృ-గమి-జనిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ లేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో లేర్లుక్ స్యాన్మన్త్రే । అక్షన్నమీమదన్త హి (అక్షన్నమీమదన్త హి) । ఘస్లాదేశస్య గమహన – (కౌముదీ-2363) ఇత్యుపధాలోపే శాసివసి – (కౌముదీ-2410) ఇతి షః । మాహ్వార్మిత్రస్య (మాహ్వార్మిత్రస్య) । ధూర్తిః ప్రణఙ్మర్త్యస్య (ధూర్తిః ప్రణఙ్మర్త్యస్య) ।నశేర్వా – (కౌముదీ-431) ఇతి కుత్వమ్ । సురుచో వేన ఆవః (సురుచో వేన ఆవః) । మా న ఆధక్ (మా న ఆధక్) । ఆదిత్యాకారాన్తగ్రహణమ్ । ఆ ప్రాద్యావాపృథివీ (ఆ ప్రాద్యావాపృథివీ) । పరావర్గ్భారభృద్యథా (పరావర్గ్భారభృద్యథా) । అక్రన్నుషాసః (అక్రన్నుషాసః) । త్వే రయిం జాగృవాంసో అనుగ్మన్ (త్వే రయిం జాగృవాంసో అనుగ్మన్) । మన్త్రగ్రహణం బ్రాహ్మణస్యాప్యుపలక్షణమ్ । అజ్ఞత వా అస్య దన్తాః । విభాషానువృత్తేర్నేహ । న తా అగృభ్ణన్నజనిష్ట హి షః (న తా అగృభ్ణన్నజనిష్ట హి షః) ॥

(కాశికా) మన్త్రవిషయే ఘస హ్వర నశ వృ దహ ఆత్ వృచ కృ గమి జని ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య లేః లుగ్ భవతి। ఘస అక్షన్ పితరోऽమీమదన్త పితరః। హ్వర ఇతి హ్వృ కౌటిల్యే మా హ్వార్మిత్రస్య త్వా। ణశ ధూర్తిః ప్రణఙ్ మర్త్యస్య। వృ ఇతి వృఙ్వృఞోః సామాన్యేన గ్రహనమ్ సురుచో వేన ఆవః। దహ మా న ఆ ధక్। ఆతితి ఆకారాన్తగ్రహనమ్। ప్రా పూరనే ఆప్రా ద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షమ్। వృచ్ మా నో అస్మిన్ మహాధనే పరా వృగ్ భారభృద్యథా। కృ అక్రన్ కర్మ కర్మకృతః। గమి {సద్యః పుంష్టి నిరున్ధానాసో} అగ్మన్। జని అజ్ఞత వా అస్య దన్తాః। బ్రాహ్మనే ప్రయోగోऽయమ్। మన్త్రగ్రహణం తు ఛన్దస ఉపలక్షణార్థమ్।

.

3403. అభ్యుత్సాదయాంప్రజనయాంచికయాంరమయామకః పావయాంక్రియాద్విదామక్రన్నితి చ్ఛన్దసి [3.1.4౨]

అభ్యుత్సాదయామ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రజనయామ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చికయామ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రమయామ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకః తిఙన్తమ్ పావయాంక్రియాత్ తిఙన్తమ్ విదామక్రన్ తిఙన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆద్యేషు చతుర్షు లుఙి ఆమక ఇత్యనుప్రయోగశ్చ । అభ్యుత్సాదయామకః । అభ్యుదసీషదదితి లోకే । ప్రజనయామకః । ప్రాజీజనదిత్యర్థః । చికయామకః । అచైషీదిత్యర్థే

చినోతేరామ్ ద్వివచనం కుత్వం చ । రమయామకః । అరీరమత్ । పావయాంక్రియాత్ । పావ్యాదితి లోకే । విదామక్రన్ । అవేదిషుః ॥

(కాశికా) అభ్యుత్సాదయామ్ ఇత్యేవమాదయః ఛన్దసి విషయేఽన్యతరస్యాం నిపాత్యన్తే। సదిజనిరమీణాం ణ్యన్తానాం లుడి ఆమ్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। చినోతేరపి తత్ర ఏవ ఆమ్ప్రత్యయో ద్విర్వచనం కుత్వం చ। అకరితి చతుర్భిరపి ప్రత్యేకమనుప్రయోగః సమ్బధ్యతే। పావయామ్ క్రియాతితి పవతేః పునాతేర్వా ణ్యన్తస్య లిజి ఆమ్ నిపాత్యతే, గుణాభావశ్చ, అక్రనితి చ అస్య అనుప్రయోగః। విదామక్రనితి విదేర్లుజి ఆమ్ నిపాత్యతే, గునభావశ్చ, అక్రనితి చ అస్య అనుప్రయోగః। అభ్యుత్సాదయామకః। అభ్యుదసీషదతితి భాషాయామ్। ప్రజనయామకః। ప్రాజీజనతితి భాషాయామ్। చికయామకః। అచైషీతితి భాషాయామ్। రమయామకః। అరీరమతితి భాషాయామ్। పావయాఙ్క్రియాత్। పావ్యాతితి భాషాయామ్। విదామక్రన్। అవేదిషుః ఇతి భాషాయామ్।

.

3404. గుపేశ్ఛన్దసి [3.1.50]

గుపేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ౘ్లేశ్చజ్వా । గృహానజూగుపతం యువమ్ (గృహానజూగుపతం యువమ్) । అగౌప్తమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) గుపేః పరస్య ౘ్లేః ఛన్దసి విషయే విభాషా చజాదేశో భవతి। యత్ర ఆయప్రత్యయో నాస్తి తత్ర అయం విధిః। ఇమాన్ మే మిత్రావరుణౌ గృహఞ్జుగుపతమ్ యువమ్। అగౌప్తమ్, అగోపిష్టమ్, అగోపాయిష్టమ్ ఇతి వా। భాశాయాం తు చజన్తం వర్జయిత్వా శిష్టం రూపత్రయం భవతి।

.

3405. నోనయతిధ్వనయత్యేలయత్యర్దయతిభ్యః [3.1.51]

న అవ్యయమ్ ఊనయతి-ధ్వనయతి-ఏలయతి-అర్దయతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ౘ్లేశ్చఙ్ న । మా త్వాయతో జరితుః కామమూనయీః (మా త్వాయతో జరితుః కామమూనయీః । మా త్వాగ్నిర్ధ్వనయీత్ (మా త్వాగ్నిర్ధ్వనయీత్) ॥

(కాశికా) ఊన పరిహాణే, ధ్వన శబ్దే, ఇల ప్రేరణే, అర్ద గతౌ యాచనే చ, ఏతేభ్యో ధాతుభ్యః ణ్యన్తేభ్యః పూర్వేణ ౘ్లేశ్చఙి ప్రాప్తే ఛన్దసి విషయే న భవతి। కామమూనయీః। ఔనినః ఇతి భాషాయామ్। మా

త్యాగ్నిర్ధవనయాత్। అదిధ్వనతితి భషాయామ్। కామమిలయాత్। ఐలిలతితి భాషాయామ్। మైనమర్దయిాత్। ఆర్దిదతితి భాశాయామ్।

.

3406. కృమృదృరుహిభ్యశ్ఛన్దసి [3.1.59]

కృ-మృ-దృ-రుహిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చ్లేరఙ్ వా । ఇదం తేభ్యోఽకరం నమః (ఇదం తేభ్యోఽకరం నమః) । అమరత్ । అదరత్ । యత్సానోః సానుమారుహత్ (యత్సానోః సానుమారుహత్) ॥

(కాశికా) కృ మృ దృ ఇత్యేతేభ్యః పరస్య చ్లేః ఛన్దసి విషయే అఙాదేశో భవతి। శకలాఙ్గుష్ఠకోఽకరత్। అథోఽమర। అదరదర్థాన్। సానుమారుహత్। అన్తరిక్షాద్ దివమారుహమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? అకార్షీత్। అమృత। అదారీత్। అరుక్షత్।

.

3407. ఛన్దసి నిష్టర్క్యదేవహూయప్రణీయోన్నీయోచ్ఛిష్యమర్యస్తర్యాధ్వర్యఖన్యఖాన్యదేవయజ్యాపృచ్ఛ్యప్రతిషీవ్యబ్రహ్మవాద్యభావ్యస్తావ్యోపచాయ్యపృడాని [3.1.123]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిష్టర్క్య-దేవహూయ-ప్రణీయ-ఉన్నీయ-ఉచ్ఛిష్య-మర్య-స్తర్యా-ధ్వర్య-ఖన్య-ఖాన్య-దేవయజ్యా-ఆపృచ్ఛ్య-ప్రతిషీవ్య-బ్రహ్మవాద్య-భావ్య-స్తావ్య-ఉపచాయ్యపృడాని ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కృన్తతేర్నిస్పూర్వాత్క్యపి ప్రాప్తే ణ్యత్ । ఆద్యన్తయోర్విపర్యాసో నిసః షత్వం చ । నిష్టర్క్యం చిన్వీత పశుకామః । దేవశబ్దే ఉపపదే హ్వయతేర్జుహోతేర్వా క్యప్ దీర్ఘశ్చ । స్పర్ధన్తే వా ఉ దేవహూయే (స్పర్ధన్తే వా ఉ దేవహూయే) । ప్ర ఉత్ ఆభ్యాం నయతేః క్యప్ । ప్రణీయః । ఉన్నీయః । ఉత్పూర్వాచ్ఛిషేః క్యప్ । ఉచ్ఛిష్యః । మృఙ్స్తృఞ్ధ్వృభ్యో యత్ । మర్యః । స్తర్యా । స్త్రియామేవాయమ్ । ధ్వర్యః । ఖనేర్యణ్ణ్యతౌ । ఖన్యః । ఖాన్యః । యజేర్యః । శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయై (శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయై) । ఆఙ్పూర్వాత్పృచ్ఛేః క్యప్ । ఆపృచ్ఛ్యం ధరుణం వాజ్యర్షతి (ఆపృచ్ఛ్యం ధరుణం వాజ్యర్షతి) । సీవ్యతేః క్యప్ షత్వం చ । ప్రతిషీవ్యః । బ్రహ్మణి వదేర్ణ్యత్ । బ్రహ్మవాద్యమ్ । లోకే తు వదః సుపి క్యప్ చ- (కౌముదీ-2854) ఇతి క్యబ్యతౌ । భవతేః స్తౌతేశ్చ ణ్యత్ । భావ్యః । స్తావ్యః । ఉపపూర్వాచ్చినోతేర్ణ్యత్ ఆయాదేశశ్చ పృడే ఉత్తరపదే । ఉపచాయ్యపృడమ్ ।హిరణ్య ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉపచేయపృడమన్యత్ ॥ మృడ సుఖనే పృడ చేత్యస్మాది గుపధలక్షణః కః ॥

(కాశికా) నిష్టర్క్యాఉదయః శబ్దాశ్ ఛన్దసి విషయే నిపాత్యన్తే। యదిహ లక్షణేన అనుపపన్నం తత్ సర్వం నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। నిష్టర్క్యః ఇతి కృతీ ఛేదనే ఇత్యస్మాన్ నిస్పూర్వాత్ క్యపి ప్రాప్తే ణ్యత్, ఆద్యన్తవిపర్యయశ్చ, నిసశ్చ షత్వం నిపాత్యతే। నిష్టర్క్యం చిన్వీత పశుకామః। దేవశబ్దే ఉపపదే హ్వయతేర్జుహోతేర్వా క్యప్, దీర్ఘస్తుగభావశ్చ। దేవహూయః। ప్రపూర్వాదుత్పూర్వాచ్ చ నయతేః క్యప్। ప్రణీయః। ఉన్నీయః। ఉత్పూర్వాచ్ ఛిషేః క్యప్। ఉచ్ఛిష్యః। మృఙ్ ప్రాణత్యాగే, స్తృఞాచ్ఛన్దనే, ధ్వృ హూర్చ్ఛనే, ఏతేభ్యో యత్ ప్రత్యయః। మర్యః। స్తర్యా। స్త్రియామ్ ఏవ నిపాతనమ్। ధ్వర్యః। ఖనేర్యత్। ఖన్యా। ఏతస్మాదేవ ణ్యత్। ఖాన్యః। దేవశబ్దే ఉపపదే యజేర్యత్। దేవయజ్యా। స్త్రీలిఙ్గనిపాతనమ్। ఆఙ్పూర్వాత్ పృచ్ఛేః క్యప్। ఆపృచ్ఛ్యః। ప్రతిపూర్వత్ సీవ్యతేః క్యప్ షత్వమ్ చ। ప్రతిషీవ్యః। బ్రహ్మణ్యుపపదే వదేర్ణ్యత్। బ్రహమవాద్యమ్। భవతేః స్తౌతేశ్చ ణ్యత్, ఆవదేశశ్చ భవతి। భావ్యమ్। స్తావ్యః। ఉపపూర్వస్య చినోతేః ణ్యదాయాదేశౌ। ఉపచాయ్యపృడమ్। పృడే చోత్తరపదే నిపాతనమేతత్। హిరణ్యే ఇతి వక్తవ్యమ్। హిరణ్యాదన్యత్ర ఉపచేయపృడమ్ ఏవ। నిష్టర్క్యే వ్యత్యయం విద్యాన్ నిసః షత్వం నిపాతనాత్। ణ్యదాయాదేశ ఇత్యేతావుపచాయ్యే నిపాతతౌ। ణ్యదేకస్మాచ్ చతుర్భ్యః క్యప్ చతుర్భ్యశ్చ యతో విధిః। ణ్యదేకస్మాద్ యశబ్దశ్చ ద్వౌ క్యపౌ ణ్యద్విధిశ్చతుః।

.

3408. ఛన్దసి వనసనరక్షిమథామ్ [3.2.27]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వన-సన-రక్షి-మథామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కర్మణ్యుపపదే ఇన్ స్యాత్ । బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమ్ (బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమ్) । ఉత నో గోషణిం ధియమ్ (ఉత నో గోషణిం ధియమ్) । యే పథాం పథిరక్షయః (యే పథాం పథిరక్షయః) । చతురక్షౌ పథిరక్షీ (చతురక్షౌ పథిరక్షీ) । హవిర్మథీనామభి (హవిర్మథీనామభి) ॥

(కాశికా) వన షణ సమ్భక్తౌ, రక్ష పాలనే, మథే విలోడనే, ఏతేభ్యః కర్మణ్యుపపదే ఛన్దసి విషయే ఇన్ప్రత్యయో భవతి। బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిం సుప్రజావనిం రాయస్పోషవనిం పర్యూహామి। గోసనిం వాచముదేయమ్। యౌ పథిరక్షీ శ్వానౌ। హవిర్మథీనామభ్యా 3 వివాసతామ్।

.

3409. ఛన్దసి సహః [3.2.63]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుప్యుపపదే సహేర్ణ్విః స్యాత్ । పృతనాషాట్ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గే సుపి ఇత్యేవ। ఛన్దసి విషయే సహేర్ధాతోః సుబన్తే ఉపపదే ణ్విప్రత్యయో భవతి। తురాషాట్। జలాషాట్ । సహేః సాడః సః 8.3.56 ఇతి షత్వమ్, అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇతి దీర్ఘత్వమ్।

.

3410. వహశ్చ [3.2.64]

వహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్వత్ । దిత్యవాట్ (దిత్యవాట్) । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః ॥

(కాశికా) వహేర్ధాతోః ఛన్దసి విషయే సుబన్త ఉపపదే ణ్విప్రత్యయో భవతి। ప్రష్ఠవాట్। దిత్యవాట్। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

3411. కవ్యపురీషపురీష్యేషు ఞ్యుట్ [3.2.65]

కవ్య-పురీష-పురీష్యేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఞ్యుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు వహేర్ఞ్యుట్ స్యాచ్ఛన్దసి । కవ్యవాహనః । పురీషవాహనః । పురీష్యవాహనః ॥

(కాశికా) కవ్య పురీష పురీష్య ఇత్యేతేషు ఉపపదేషు ఛన్దసి విషయే వహేర్ధాతోః ఞ్యుట్ ప్రత్యయో భవతి। కవ్యవాహనః పితౄణామ్। పురీషవాహణః। పురీష్యవాహనః।

.

3412. హవ్యేఽనన్తః పాదమ్ [3.2.66]

హవ్యేః సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనన్తఃపాదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అగ్నిశ్చ హవ్యవాహనః (అగ్నిశ్చ హవ్యవాహనః) । పాదమధ్యే తు వహశ్చ (కౌముదీ-3410) ఇతి ణ్విరేవ । హవ్యవాళగ్నిరజరః పితా నః (హవ్యవాళగ్నిరజరః పితా నః) ॥

(కాశికా) హవ్యశబ్దే ఉపపదే ఛన్దసి విషయే వహేర్ధాతోః ఞ్యుట్ ప్రత్యయో భవతి, అనన్తఃపాదం చేద్ వహిర్వర్తతే। అగ్నిశ్చ హవ్యవాహనః అనన్తఃపాదమ్ ఇతి కిమ్? హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా నః।

.

3413. జనసనఖనక్రమగమో విట్ [3.2.67]

జన-సన-ఖన-క్రమ-గమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విడ్వనోః - (కౌముదీ-2982) ఇత్యాత్వమ్ । అబ్జాః (అబ్జాః) । గోజాః (గోజాః) । గోషా ఇన్దో నృషా అసి (గోషా ఇన్దో నృషా అసి) । సనోతేరనః - (కౌముదీ-3645) ఇతి షత్వమ్ । ఇయం

శుష్మేభిర్బిసఖా ఇవారుజత్ (ఇయం శుష్మేభిర్బిసఖా ఇవారుజత్) । ఆ దధిక్రాః శవసా పఞ్చ కృష్టీః (ఆ దధిక్రాః శవసా పఞ్చ కృష్టీః) । అగ్రేగాః (అగ్రేగాః) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఉపసర్గే సుపి ఇతి అనువర్తతే। జన జననే, జనీ ప్రదుర్భావే, ద్వయోరపి గ్రహణమ్। తథా షణు దానే, వన షనే సంభక్తౌ, ద్వయోరపి గ్రహణమ్। జనాదిభ్యః ధాతుభ్యః సుబన్త ఉపపదే ఛన్దసి విషయే విట్ ప్రత్యయో భవతి। టకారః సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థః వేరపృక్తస్య 6.1.67 ఇతి, విషేషణార్థశ్చ విడ్వనోరనునాసికస్యాత్ 6.4.41 ఇతి। జన అబ్జాః గోజాః। సన గోషా ఇన్ద్రో నృషా అసి। ఖన బిసఖాః। కూపఖాః। క్రమ దధిక్రాః। గమ అగ్రేగా ఉన్నతౄణామ్।

.

3414. మన్త్రే శ్వేతవహోక్థశస్పురోడాశో ణ్విన్ [3.2.71]

మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శ్వేతవహ-ఉక్థశస్-పురోడాశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్విన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।శ్వేతవహాదీనాం డస్పదస్యేతి వక్తవ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ యత్ర పదత్వం భావి తత్ర ణ్వినోఽపవాదో డస్ వక్తవ్య ఇత్యర్థః । శ్వేతవాః । శ్వేతవాహౌ । శ్వేతవాహః । ఉక్థాని ఉక్థైర్వా శంసతి ఉక్థశా యజమానః । ఉక్థశాసౌ । ఉక్థశాసః । పురో దాశ్యతే దీయతే పురోడాః ॥

(కాశికా) శ్వేతవహ ఉక్థశస్ పురోడాశిత్యేతేభ్యో ణ్విన్ ప్రత్యయో భవతి మన్త్రే విషయే। ధాతూపపదసముదాయా నిపాత్యన్తే అలాక్షణికకార్యసిద్ధ్యర్థమ్। ప్రత్యయస్తు విధీయత ఏవ। శ్వేతశబ్దే కర్మవాచిని ఉపపదే వహేర్ధాతోః కర్మణి కారకే ణ్విన్ ప్రత్యయో భవతి। శ్వేతా ఏనం వహన్తి శ్వేతవా ఇన్ద్రః। ఉక్థశబ్దే కర్మణి కరణే వా ఉపపదే శంసతేర్ధాతోః ణ్విన్ ప్రత్యయో భవతి, నలోపశ్చ నిపాత్యతే। ఉక్థాని శంసతి, ఉక్థైర్వా శంసతి, ఉక్థశా యజమానః। దాశృ దానే ఇత్యేతస్య పురఃపూర్వస్య డత్వమ్, కర్మణి చ ప్రత్యయః। పురో దాశన్త ఏనం పురోడాః। శ్వేతవహాదీనాం డస్పదస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। శ్వేతవోభ్యామ్। శ్వేతవోభిః। పదస్య ఇతి కిమ్? శ్వేతవాహౌ। శ్వేతవాహః।

.

3415. అవే యజః [3.2.72]

అవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవయాః । అవయాజౌ । అవయాజః ॥

(కాశికా) అవే ఉపపదే యజేః ధాతోః ణ్విన్ ప్రత్యయో భవతి మన్త్రే విషయే। త్వం యజ్ఞే వరుణస్య అవయా అసి। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

3416. అవయాఃశ్వేతవాఃపురోడాశ్చ [8.2.67]

అవయాః ప్రథమా-బహువచనమ్ శ్వేతవాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పురోడాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

అవయాః శ్వేతవాః పురోడాః చ

(సి.కౌ) ఏతే సంబుద్ధౌ కృతదీర్ఘా నిపాత్యన్తే । చాదుక్థశాః ॥

(కాశికా) అవయాః శ్వేతవాః పురోడాః ఇత్యేతే నిపాత్యన్తే। అవపూర్వస్య యజేః అవేతపూర్వస్య వహేః, పురస్ పూర్వస్య దాశతేః మన్త్రే శ్వేతవహోక్థశస్పురోడాశో ణ్విన్ 3.2.71, అవే యజః 3.2.72 ఇతి ణ్విని కృతే, శ్వేతవహాదీనాం డస్పదస్య ఇతి డస్ప్రత్యయే నిపాతనాని ఏతాని। కిమర్థం తర్హి నిపాతనం యావతా పూర్వేణ ఏవ రుః సిద్ధః, దీర్ఘత్వమపి అత్వసన్తస్య చాధాతోః 6.4.14 ఇతి? సమ్బుద్ధౌ దీర్ఘార్థమ్ ఏతే నిపాత్యన్తే। అత్వసన్తస్య చాధాతోః 6.4.14 ఇత్యత్ర హి అసమ్బుద్ధౌ ఇతి వర్తతే। హే అవయాః। హే శ్వేతవాః। హే పురోడాః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। హే ఉక్థశాః।

.

3417. విజుపే ఛన్దసి [3.2.73]

విచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపే ఉపపదే యజేర్విచ్ । ఉపయట్ ॥

(కాశికా) ఉపే ఉపపదే యజేః ఛన్దసి విషయే విచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపయడ్భిరూర్ధ్వం వహన్తి। ఉపయట్త్వమ్। ఛన్దోగ్రహణం బ్రాహ్మణార్థమ్। విచః చిత్కరణం సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థమ్ వేరపృక్తస్య 6.1.67 ఇతి। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, యావత అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే 3.2.75 ఇతి యజేరపి విచ్ సిద్ధ ఏవ? యజేర్నియమార్థమ్ ఏతత్, ఉపయజేః ఛన్దస్య ఇవ, న భాషాయామ్ ఇతి।

.

3418. ఆతో మనిన్క్వనిబ్వనిపశ్చ [3.2.74]

ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మనిన్-క్వనిప్-వనిపః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సుప్యుపసర్గే చోపపదే ఆదన్తేభ్యో ధాతుభ్యశ్ఛన్దసి విషయే మనినాదయస్త్రయః ప్రత్యయాః స్యుః । చాద్విచ్ । సుదామా । సుధీవా । సుపీవా । భూరిదావా । ఘృతపావా । విచ్ । కీలాలపాః । బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ - (కౌముదీ-2998) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి వర్తతే, సుపి ఉపసర్గేఽపి ఇతి చ। ఆకారాన్తేభ్యో ధాతుభ్యః సుపి ఉపపదే ఛన్దసి విషయే మనిన్ క్వనిప్ వనిపిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి। చకరాత్ విచ్ భవతి। సుదామా। అశ్వత్థామా। క్వనిప్ సుధీవా। సుపీవా। వనిప్ భూరిదావా। ఘృతపావా। విచ్ ఖల్వపి కీలాలపాః। శుభంయః। రామస్య ఉపదాః।

.

3419. బహులం ఛన్దసి [3.2.88]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపపదాన్తరేఽపి హన్తేర్బహులం క్విప్ స్యాత్ । మాతృహా । పితృహా । ఛన్దసి లిట్ - (కౌముదీ-3093) । భూతసామాన్యే । అహం ద్యావాపృథివీ ఆ తతాన (అహం ద్యావాపృథివీ ఆ తతాన) । లిటః కానజ్వా - (కౌముదీ-3094) । క్వసుశ్చ (కౌముదీ-3095) । ఛన్దసి లిటః కానచ్క్వసూ వా స్తః । చక్రాణా వృష్ణి (చక్రాణా వృష్ణి) । యో నో అగ్నే అరరివాఁ అఘాయుః (యో నో అగ్నే అరరివాఁ అఘాయుః) । ణేశ్ఛన్దసి - (కౌముదీ-3117) । ణ్యన్తాద్ధాతోశ్ఛన్దసి ఇష్ణుచ్ స్యాత్తచ్ఛీలాదౌ । వీరుధః పారయిష్ణవః (వీరుధ పారయిష్ణవః) । భువశ్చ - (కౌముదీ-3118) । అస్మాత్కేవలాత్ప్రాగ్వత్ । భవిష్ణుః ।ఛన్దసి పరేచ్ఛాయాం క్యచ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ క్యాచ్ఛన్దసి - (కౌముదీ-3150) । ఉప్రత్యయః స్యాత్ । అఘాయుః ।ఏరజధికారే జవసవౌ ఛన్దసి వాచ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ జవే యాభిర్యూనః (జవే యాభిర్యూనః) । ఊర్వోర్మే జవః । దేవస్య సవితుః సవే (దేవస్య సవితుః సవే) ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నియమాదప్రాప్తః క్విప్ ప్రత్యయః విధీయతే। ఛన్దసి విషయే ఉపపదన్తరేష్వపి హన్తేర్బహులం క్విప్ ప్రత్యయో భవతి। మతృహా సప్తమం నరకం వ్రజేత్। పితృహా। న చ భవతి। మాతృఘాతః। పితృఘాతః।

.

3420. మన్త్రే వృషేషపచమనవిదభూవీరా ఉదాత్తః [3.3.96]

మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృష-ఇష-పచ-మన-విద-భూ-వీ-రాః ప్రథమా-బహువచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృషాదిభ్యః క్తిన్స్యాత్స చోదాత్తః । వృష్టిం దివః (వృష్టిం దివః) । సుమ్నమిష్టయే (సుమ్నమిష్టయే) । పచాత్పక్తీరుత (పచాత్పక్తీరుత) । ఇయం తే నవ్యసీ మతిః (ఇయం తే నవ్యసీ

మతిః) । విత్తిః । భూతిః (భూతిః) । అగ్న ఆ యాహి వీతయే (అగ్న ఆ యాహి వీతయే) । రాతౌ స్యామో భయాసః (రాతౌ స్యామో భయాసః) ॥

(కాశికా) భావే స్త్రియామ్ ఇతి వర్తతే। మన్త్రే విషయే వృషాదిభ్యః ధాతుభ్యః క్తిన్ ప్రత్యయో భవతి ఉదాత్తః। ప్రకృతిప్రత్యయయోః విభక్తివిపరిణామేన సమ్బన్ధః। కస్మాదేవం కృతమ్? వైచిత్ర్యార్థమ్। వృష్టిః। ఇష్టిః। పక్తిః। మతిః। విత్తిః। భూతిః। వీతిః। రాతిః। సర్వత్ర సర్వధాతుభ్యః సామాన్యేన విహిత ఏవ క్తిన్। ఉదాత్తార్థం వచనమ్। ఇషేస్తు ఇచ్ఛా 3.3.101 ఇతి నిపాతనం వక్ష్యతి, తతః క్తిన్నపి విధీయతే। మన్త్రాదన్యత్ర ఆదిరుదాత్తః।

.

3421. ఛన్దసి గత్యర్థేభ్యః [3.3.129]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గత్యర్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఈషదాదిషూపపదేషు గత్యర్థేభ్యో ధాతుభ్యశ్ఛన్దసి యుచ్ స్యాత్ । ఖలోఽపవాదః । సూపసదనోఽగ్నిః ॥

(కాశికా) ఈషదాదిసు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఉపపదేషు గత్యర్థేభ్యో ధాతుభ్యః ఛన్దసి విషయే యుచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఖలోఽపవాదః। సూపసదనోఽగ్నిః। సూపసదనమన్తరిక్షమ్।

.

3422. అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే [3.3.130]

అన్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) గత్యర్థేభ్యో యేఽన్యే ధాతవస్తేభ్యోఽపి ఛన్దసి యుచ్ స్యాత్ । సువేదనామకృణోర్బ్రహ్మణే గామ్ (సువేదనామకృణోర్బ్రహ్మణే గామ్) ॥

(కాశికా) అన్యేభ్యోఽపి ధాతుభ్యః గత్యర్థేభ్యః ఛన్దసి విషయే యుచ్ ప్రత్యయో దృశ్యతే। సుదోహనామకృణోద్ బ్రహ్మణే గామ్। సువేదనామకృణోర్బ్రహ్మణే గామ్। భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యో యుజ్వక్తవ్యః। దుఃశాసనః। దుర్యోధనః। దుర్దర్శనః। దుర్ధర్షణః। దుర్మర్షణః।

.

3423. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః [3.4.6]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుఙ్-లఙ్-లిటః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ధాత్వర్థానాం సంబన్ధే సర్వకాలేష్వేతే వా స్యుః । పక్షే యథాస్వం ప్రత్యయాః । దేవో దేవేభిరాగమత్ (దేవో దేవేభిరాగమత్) । లోడర్థే లుఙ్ । ఇదం తేభ్యోకరం నమః (ఇదం తేభ్యోకరం నమః) । లఙ్ । అగ్నిమద్య హోతారమవృణీతాయం యజమానః । లిట్ । అద్యా మమార (అద్యా మమార) । అద్య మ్రియత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ధాతుసమ్బన్ధే ఇత్యేవ। ఛన్దసి విషయే ధాతుసమ్బన్ధే సర్వేషు లుఙ్లఙ్లిటః ప్రత్యయా భవన్తి। అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। తేన అన్యేఽపి లకారా యథాయథం భవన్తి। లుఙ్ శకలాఙ్గుష్ఠకోఽకరత్। అహం తేభ్యోఽకరం నమః। లఙ్ అగ్నిమద్య హోతారమవృణీతాయం యజమానః। లిట్ అద్యా మమార। అద్య మ్రియతే।

.

3424. లిఙర్థే లేట్ [3.4.7]

లిఙర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లేట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విధ్యాదౌ హేతుహేతుమద్భావాదౌ చ ధాతోర్లేట్ స్యాచ్ఛన్దసి ॥

(కాశికా) ఛన్దసి అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। లిఙర్థే, యత్ర లిఙ్ విధీయతే విధ్యాదిః, హేతుహేతుమతోర్లిఙ్ 3.3.156 ఇత్యేవమాదిః, తత్ర ఛన్దసి విషయేఽన్యతరస్యాం లేట్ ప్రత్యయో భవతి। జోషిషత్ తారిషత్। మన్దిషత్। నేతా ఇన్ద్రో నేషత్। తక్షిషత్। పతాతి దిద్యుత్। ప్రజాపతిరుదధిం చ్యావయాతి।

.

3425. సిబ్బహులం లేటి [3.1.34]

సిప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లేటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) ధాతోః సిప్ ప్రత్యయో భవతి బహులం లేతి పరతః। జోషిషత్। తారిషత్। మన్దిషత్। న చ భవతి। పతాతి దిద్యుత్। ఉదధిం చ్యావయాతి।

.

3426. ఇతశ్చ లోపః పరస్మైపదేషు [3.4.97]

ఇతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరస్మైపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) లేటస్తిఙామితో లోపో వా స్యాత్పరస్మైపదేషు ॥

(కాశికా) లేటః ఇత్యేవ। లేట్సమ్బన్ధినః ఇకారస్య పరస్మైపదవిషయస్య లోపో భవతి। వానువృత్తేః పక్షే శ్రవణమపి భవతి। జోషిషత్ తారిషత్। మన్దిషత్। న చ భవతి। పతాతి దిద్యుత్। ప్రజాపతిరుదధిం చ్యావయాతి పరస్మైపదగ్రహణమ్, ఇడ్వహిమహిడాం మా భూత్।

.

3427. లేటోఽడాటౌ [3.4.94]

లేటః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అట్-ఆటౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) లేటః అట్ ఆట్ ఏతావాగమౌ స్తస్తౌ చ పితౌ ॥ బ్బహులం ణిద్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ వృద్ధిః । ప్రణ ఆయూంషి తారిషత్ (ప్రణ ఆయూంషి తారిషత్) । సుపేశసస్కరతి జోషిషద్ధి (సుపేశసస్కరతి జోషిషద్ధి) । ఆ సావిషదర్శసానాయ (ఆ సావిషదర్శసానాయ) । సిప ఇలోపస్య చాభావే । పాతాతి ద్యిద్యుత్ (పాతాతి దిద్యుత్) । ప్రియః సూర్యే ప్రియో అగ్నా భవాతి (ప్రియః సూర్యే ప్రియో అగ్నా భవాతి) ॥

(కాశికా) లేటోఽడాటావాగమౌ భవతః పర్యాయేణ। జోషిషత్। తారిషత్। మన్దిషత్। పతాతి దిద్యుత్। ప్రజాపతిరుదధిం చ్యావయాతి।

.

3428. స ఉత్తమస్య [3.4.98]

సః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తమస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లేడుత్తమసకారస్య వా లోపః స్యాత్ । కరవావ । కరవావః । టేరేత్వమ్ ॥

(కాశికా) లేటః ఇతి వా ఇతి చ వర్తతే। లేట్సమ్బన్ధిన ఉత్తమపురుషస్య సకారస్య వా లోపో భవతి। కరవావ, కరవామ। న చ భవతి। కరవావః, కరవామః। ఉత్తమగ్రహణమ్, పురుషాన్తరే మా భూత్।

.

3429. ఆత ఐ [3.4.95]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఐ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) లేట ఆకారస్య ఐ స్యాత్ । సుతేభిః సుప్రయసా మాదయైతే (సుతేభిః సుప్రయసా మాదయైతే) । ఆతామిత్యాకారస్య ఐకారః । విధిసామార్థ్యాదాట ఐత్వం న । అన్యథా హి ఐటమేవ విదధ్యాత్ । యో యజాతి యజాత ఇత్ (యో యజాతి యజాత ఇత్) ॥

(కాశికా) లేటః ఇత్యేవ। లేట్సమ్బన్ధినః ఆకారస్య ఐకారాఽఽదేశో భవతి। ప్రథమపురుషమధ్యమపురుషాఽఽత్మనేపదద్వివచనయోః। మన్త్రయైతే। మన్త్రయైథే। కరవైతే। కరవైథే। ఆటః కస్మాన్ న భవతి? విధానసామర్థ్యాత్।

.

3430. వైతోఽన్యత్ర [3.4.96]

వా అవ్యయమ్ ఏతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యత్ర అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లేట ఏకారస్య ఐస్యాద్వా ఆత ఐ - (కౌముదీ-3429) ఇత్యస్య విషయం వినా । పశూనామీశై । గ్రహో గృహ్యాన్తై । అన్యత్ర కిమ్ । సుప్రయసా మాదయైతే (సుప్రయసా మాదయైతే) ॥

(కాశికా) లేటః ఇత్యేవ। లేట్సమ్బన్ధినః ఏకారస్య వా ఐకారాఽఽదేశో భవతి। అన్యత్ర ఇత్యనన్తరో విధిరపేక్ష్యతే। ఆత ఐ 3.4.95 ఇత్యేతద్ విషయం వర్జయిత్వా ఏత ఐ భవతి। సప్తాహాని శాసై। అహమ్ ఏవ పశూనామీశై। మదగ్రా ఏవ వో గ్రహా గృహ్యాన్తై। మద్దేవత్యాన్యేవ వః పాత్రాణ్యుచ్యాన్తై। న చ భవతి। యత్ర క్వ చ తే మనో దక్షం దధస ఉత్తరమ్। అన్యత్ర ఇతి కిమ్? మన్త్రయైతే। మన్త్రయైథే।

.

3431. ఉపసంవాదాశఙ్కయోశ్చ [3.4.8]

ఉపసంవాద-ఆశఙ్కయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పణబన్ధే ఆశఙ్కాయాం చ లేట్ స్యాత్ । అహమేవ పశూనామీశై । నేజ్జిహ్మా యన్తో నరకం పతామ (నేజ్జిహ్మా యన్తో నరకం పతామ) । హలః శ్నః శానజ్ఝౌ - (కౌముదీ-2557) ॥

(కాశికా) ఉపసంవాదః పరిభాషణమ్, కర్తవ్యే పణబన్ధః, యది మే భవానిదం కుర్యాదహమపి భవతే ఇదం దాస్యామి ఇతి। కారణతః కార్యానుసరణం తర్కః, ఉత్ప్రేక్షా, ఆశఙ్కా। ఉపసంవాదే ఆశఙ్కాయాం చ గమ్యమానాయాం ఛన్దసి విషయే లేట్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపసంవాదే అహమ్ ఏవ పశూనామీశై। మదగ్రా ఏవ వో గ్రహా గృహ్యాన్తై ఇతి। మద్దేవత్యాన్యేవ వః పాత్రాణ్యుచ్యానతై। ఆశఙ్కాయామ్ చ నేజ్జిహ్మాయన్త్యో నరకం పతామ। జిహ్మచరణేన నరకపాతః ఆశఙ్క్యతే। లిఙర్థ ఏవ అయమ్, నిత్యార్థం తు వచనమ్। పూర్వసూత్రే అన్యత్రస్యామ్ ఇతి వర్తతే।

.

3432. ఛన్దసి శాయజపి [3.1.84]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శాయచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

ఛన్దసి శ్నః హౌ శానచ్ శాయజ్ అపి

(సి.కౌ) అపిశబ్దాచ్ఛానచ్ ।హృగ్రహోర్భశ్ఛన్దసి ఇతి హస్య భః (వార్తికమ్) । గృభాయ జిహ్వయా మధు (గృభాయ జిహ్వయా మధు) । బధాన దేవ సవితః (బధాన దేవ సవితః) । అనిదితాం - (కౌముదీ-415) ఇతి బధ్నాతేర్నలోపః । గృభ్ణామి తే (గృభ్ణామి తే) । మధ్వా జభార (మధ్వా జభార) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే శ్నః శాయచాదేశో భవతి, శానజపి। గృభాయ జిహ్వయా మధు। శానచః ఖల్వపి బధాన దేవ సవితః।

.

3433. వ్యత్యయో బహులమ్ [3.1.85]

వ్యత్యయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి కర్తరి సార్వధాతుకే బహులమ్ వ్యత్యయః

(సి.కౌ) వికరణానాం బహులం వ్యత్యయః స్యాత్ ఛన్దసి । ఆణ్డా శుష్ణస్య భేదతి (ఆణ్డా శుష్ణస్య భేదతి) । భినత్తీతి ప్రాప్తే । జరసా మరతే పతిః (జరసా మరతే పతిః) । మ్రియత ఇతి ప్రాప్తే । ఇన్ద్రో వస్తేన నేషతు (ఇన్ద్రో వస్తేన నేషతు) । నయతేర్లోట్ శప్సిపౌ ద్వౌ వికరణౌ । ఇన్ద్రేణ యుజా తరుషేమ వృత్రమ్ (ఇన్ద్రేణ యుజా తరుషేమ వృత్రమ్) । తరేమేత్యర్థః । తరతేర్విధ్యాదౌ లిఙ్ । ఉః శప్ సిప్ చేతి త్రయో వికరణాః ॥ సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ । వ్యత్యయమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోఽపి చ సిధ్యతి బాహులకేన ॥ 1 ॥ ధురి దక్షిణాయాః (ధురి దక్షిణాయాః) । దక్షిణస్యామితి ప్రాప్తే । చషాలం యే అశ్వయూపాయ తక్షతి (చషాలం యే అశ్వయూపాయ తక్షతి) । తక్ష్ణువన్తీతి ప్రాప్తే । ఉపగ్రహః పరస్మైపదాత్మనేపదే । బ్రహ్మచారిణమిచ్ఛతే । ఇచ్ఛతీతి ప్రాప్తే । ప్రతీపమన్య ఊర్మిర్యుధ్యతి । యుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే । మధోస్తృప్తా ఇవాసతే (మధోస్తృప్తా ఇవాసతే) । మధున ఇతి ప్రాప్తే । నరః పురుషః । అధా స వీరైర్దశభిర్వియూయాః (అధా స వీరైర్దశభిర్వియూయాః) । వియూయాదితి ప్రాప్తే । కాలః కాలవాచీ ప్రత్యయః । శ్వోఽగ్నీనాధాస్యమానేన । లుటో విషయే లృట్ । తమసో గా అదుక్షత్ (తమసో గా అదుక్షత్) । అధుక్షదితి ప్రాప్తే । మిత్ర వయం చ సూరయః (మిత్ర వయం చ సూరయః) । మిత్రా వయమితి ప్రాప్తే । స్వరవ్యత్యయస్తు వక్ష్యతే । కర్తృశబ్దః కారకమాత్రపరః । తథా చ తద్వాచినాం కృత్తద్ధితానాం వ్యత్యయః । అన్నాదాయ । అణ్విషయే అచ్ । అవగ్రహే విశేషః । యఙో యశబ్దాదారభ్య లిఙ్యాశిష్యఙ్ - (కౌముదీ-3434) ఇతి ఙకారేణ ప్రత్యాహారః । తేషాం వ్యత్యయో భేదతీత్యాదిరుక్త ఏవ ॥

(కాశికా) యథాయథం వికరణాః శబాదయో విహితాః, తేషాం ఛన్దసి విషయే బహులం వ్యత్యయో భవతి। వ్యతిగమనం వ్యత్యయః, వ్యతిహారః। విషయాన్తరే విధానమ్, క్వచిద్ ద్వివికరణతా, క్వచిత్ త్రివికరణతా చ। ఆణ్డా శుష్ణస్య భేదతి। భినత్తీతి ప్రాప్తే। తాశ్చిన్నౌ న మరన్తి। న మ్రియన్తే ఇతి ప్రాప్తే।

ద్వికరణతా ఇన్ద్రో వస్తేన నేషతు। నయతు ఇతి ప్రాప్తే। త్రివికరణతా ఇన్ద్రేణ యుజా తరుషేమ వృత్రమ్। తీర్యస్మ ఇతి ప్రాప్తే। బహులగ్రహణం సర్వవిధివ్యభిచారార్థమ్। సుప్తిఙుపగ్రలిఙ్గనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ। వ్యత్యయమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోఽపి చ సిధ్యతి బహులకేన।

.

3434. లిఙ్యాశిష్యఙ్ [3.1.86]

లిఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి ఆశిషి లిఙి ధాతోః పరః అఙ్ అపి కర్తరి సార్వధాతుకే

(సి.కౌ) ఆశీర్లిఙి పరే ధాతోరఙ్ స్యాచ్ఛన్దసి । వచ ఉమ్ - (కౌముదీ-2454) । మన్త్రం వోచేమాగ్నయే (మన్త్రం వోచేమాగ్నయే) ।దృశేరగ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పితరం చ దృశేయం మాతరం చ (పితరం చ దృశేయం మాతరం చ) । అఙి తు ఋదృశోఽఙి - (కౌముదీ-2406) ఇతి గుణః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆశిషి విషయే యో లిఙ్ తస్మిన్ పరతః ఛన్దసి విషయే అఙ్ ప్రత్యయో భవతి। శపోఽపవాదః। ఛన్దస్యుభయథా 3.4.117 ఇతి లిఙః సార్వధాతుకసంజ్ఞాప్యస్తి। స్థాగాగమివచివిదిశకిరుహయః ప్రయోజనమ్। స్థా ఉపస్థేషం వృషభం తుగ్రియాణామ్। గా సత్యముపగేషమ్। గమి గృహం గమేమ। వచి మన్త్రం వోచేమాగ్నయే। విది విదేయమేనాం మనసి ప్రవిష్టామ్। శకి వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛకేయమ్। రుహి స్వర్గం లోకమారుహేయమ్। దృశేరగ్ వక్తవ్యః। పితరం దృశేయం మాతరం చ।

.

3435. ఛన్దస్యుభయథా [3.4.117]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉభయథా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ధాత్వధికారే ఉక్తః ప్రత్యయః సార్వధాతుకార్ధధాతుకోభయసంజ్ఞః స్యాత్ । వర్ధన్తు త్వా సుష్టుతయః (వర్ధన్తు త్వా సుష్టుతయః) । వర్ధయన్త్విత్యర్థః । ఆర్ధధాతుకత్వాణ్ణిలోపః । విశృణ్విరే (విశృణ్విరే) । సార్వధాతుకత్వాత్ శ్నుః శృభావశ్చ । హుశ్నువోః - (కౌముదీ-2387) ఇతి యణ్ । ఆదృగమహనజనః కికినౌ లిట్ చ - (కౌముదీ-3151) । ఆదన్తాదృవర్ణాన్తాద్గమాదేశ్చ కికినౌ స్తస్తౌ చ లిడ్వత్ । బభ్రిర్వజ్రమ్ (బభ్రిర్వజ్రమ్) । పపిః సోమమ్ (పపిః సోమమ్) । దదిర్గాః (దదిర్గాః) । జగ్మిర్యువా (జగ్మిర్యువా) । జఘ్నిర్వృత్రమమిత్రియమ్ (జఘ్నిర్వృత్రమమిత్రియమ్) । జజ్ఞిః । లిడ్వద్భావాదేవ సిద్ధే

ఋచ్ఛత్యౄతామ్ - (కౌముదీ-2383) ఇతి గుణబాధనార్థం కిత్త్వమ్ । బహులం ఛన్దసి - (కౌముదీ-3578) ఇత్యుత్వమ్ । తతురిః । జగురిః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ఉభయథా భవతి, సార్వధాతుకమార్ధధాతుకం చ। కిం లిజేవ అనన్తరః సమ్బధ్యతే? న ఏతదస్తి, సర్వమ్ ఏవ ప్రకరణమపేక్ష్యైతదుచ్యతే। తిఙ్శిదాది ఛన్దస్యుభయథా భవతి। వర్ధన్తు త్వా సుష్టుతయః। ఆర్ధధాతుకత్వాణ్ ణిలోపః। వర్ధయన్తు ఇతి ప్రాప్తే। శేషం చ సార్వధాతుకమ్ స్వస్తయే నావమివారుహేమ। క్తినః సార్వధాతుకత్వాదస్తేర్భూభావో న భవతి। లిట్ సార్వధాతుకమ్ ససృవాంసో విశృణ్విరే। ఇమ ఇన్ద్రాయ సున్విరే। లిఙుభయథా భవతి। ఉప స్థేయామ శరణా బృహన్తా। సార్వధాతుకత్వాత్ లిఙః సలోపః, ఆర్ధధాతుకత్వాతేత్వమ్। వ్యత్యయో బహులమ్ 3.1.85 ఇత్యస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। చతుర్థోఽధ్యాయః ప్రథమః పాదః।

.

3436. తుమర్థే సేసేనసేఅసేన్క్సేకసేనధ్యైఅధ్యైన్కధ్యైకధ్యైన్శధ్యైశధ్యైన్తవైతవేఙ్తవేనః [3.4.9]

తుమర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సే-సేన్-అసే-అసేన్-క్సే-కసేన్-అధ్యై-అధ్యైన్-కధ్యై-కధ్యైన్-శధ్యై-శధ్యైన్-తవై-తవేఙ్-తవేనః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సే । వక్షే రాయః । సేన్ । తా వామేషే (తా వామేషే) । అసే । శరదో జీవసే ధాః (శరదో జీవసే ధాః) । అసేన్నిత్త్వాదాద్యుదాత్తః । క్సే । ప్రేషే । కసేన్ । గవామివ శ్రియసే (గవామివ శ్రియసే) । అధ్యై । అధ్యైన్ । జఠరం పృణధ్యై (జఠరం పృణధ్యై) । పక్షే ఆద్యుదాత్తమ్ । కధ్యై । కధ్యైన్ । ఆహువధ్యై (ఆహువధ్యై) । పక్షే నిత్స్వరః । శధ్యై । రాధసః సహ మాదయధ్యై (రాధసః సహ మాదయధ్యై) । శధ్యైన్ । వాయవే పిబధ్యై (వాయవే పిబధ్యై) । తవై । దాతవా ఉ (దాతవా ఉ) । తవేఙ్ । సూతవే (సూతవే) । తవేన్ । కర్తవే (కర్తవే) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। తుమునోఽర్థస్ తుమర్థః। తత్ర ఛన్దసి విషయే ధాతోః సయాదయః ప్రత్యయా భవన్తి। తుమర్థో భావః। కథం జ్ఞాయతే? వచనసామర్థ్యాత్ తావదయమ్ కర్తురపకృష్యతే। న చ అయమన్యస్మిన్నర్థే తుమునాదిశ్యతే। అనిర్దిష్టార్థాశ్చ ప్రత్యయాః స్వార్థే భవన్తి। స్వార్థశ్చ ధాతూనాం భావ ఏవ। సే వక్షే రాయః। సేన్ తా వామేషే రథానామ్। అసే, అసేన్ క్రత్వే దక్షాయ జీవసే। స్వరే విశేషః। క్షే ప్రేషే భగాయ కసేన్ శ్రియసే। అధ్యై, అధ్యైన్ కామముపాచరధ్యై। స్వరే విశేషః। కధ్యై ఇన్ద్రాగ్నీ ఆహువధ్యై। కధ్యైన్ శ్రియధ్యై। శధ్యై, శధ్యైన్ వాయవే పిబధ్యై। రాధసః సహ

మాదయధ్యై। త్వై సోమమిన్ద్రాయ పాతవై। తవేజ్ దశమే మాసి సూతవే। తవేన్ స్వర్దేవేషు గన్తవే। కర్తవే। హర్తవే।

.

3437. ప్రయై రోహిష్యై అవ్యథిష్యై [3.4.10]

ప్రయై అవ్యయమ్ రోహిష్యై అవ్యయమ్ అవ్యథిష్యై అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే తుమర్థే నిపాత్యన్తే । ప్రయాతుం రోఢుమవ్యథితుమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) తుమర్థే ఛన్దసి ఇత్యేవ। ప్రయై రోహిష్యై అవ్యథిష్యై ఇత్యేతే శబ్దా నిపాత్యన్తే ఛన్దసి విషయే। ప్రపూర్వస్య యాతేః కైప్రత్యయః ప్రయై దేవేభ్యః। ప్రయాతుమ్। రుహేః ఇష్యైప్రత్యయః అపామోషధీనాం రోహిష్యై। రోహణాయ। వ్యథేర్నఞ్పూర్వస్య ఇష్యైప్రత్యయః అవ్యథిష్యై। అవ్యథనాయ।

.

3438. దృశే విఖ్యే చ [3.4.11]

దృశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విఖ్యే అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్రష్టుం విఖ్యాతుమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) తుమర్థే ఛన్దసి ఇత్యేవ। దృశే విఖ్యే ఇత్యేతౌ ఛన్దసి విషయే నిపాత్యేతే। దృశేః కేప్రత్యయః దృశే విశ్వాయ సూర్యమ్। ద్రష్టుమ్। విఖ్యే త్వా హరామి। విఖ్యాతుమ్।

.

3439. శకి ణముల్కములౌ [3.4.12]

శకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణముల్-కములౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) శక్నోతావుపపదే తుమర్థే ఏతౌ స్తః । విభాజం నాశకత్ । అపలుపం నాశకత్ । విభక్తుమపలోప్తుమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। శక్నోతౌ ధాతావుపపదే ఛన్దసి విషయే తుమర్థే ణముల్ కములిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ణకారో వృద్ధ్యర్థః। కకారో గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థః। లకారః స్వరార్థః। అగ్నిం వై దేవా విభాజం నాశక్నువన్। విభక్తుమ్ ఇత్యర్థః। అపలుమ్పం న అశక్నోత్। అపలోప్తుమ్ ఇత్యర్థః।

.

3440. ఈశ్వరే తోసున్కసునౌ [3.4.13]

ఈశ్వరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తోసున్-కసునౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఈశ్వరో విచరితోః । ఈశ్వరో విలిఖః । విచరితుం విలేఖితుమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) తుమర్థే ఛన్దసి ఇత్యేవ। ఈశ్వరశబ్ద ఉపపదే ఛన్దసి విషయే తుమర్థే ధాతోః తోసున్కసున్ప్రత్యయౌ భవతః। ఈశ్వరోఽభిచరితోః। అభిచరితుమ్ ఇత్యర్థః। ఈశ్వరో విలిఖః। విలిఖితుమ్ ఇత్యర్థః। ఈశ్వరో వితృదః। వితర్దితుమ్ ఇత్యర్థః।

.

3441. కృత్యార్థే తవైకేన్కేన్యత్వనః [3.4.14]

కృత్యార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తవై-కేన్-కేన్య-త్వనః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నమ్లేచ్ఛితవై । అవగాహే । దిదృక్షేణ్యః (ది॒దృ॒క్షేణ్యః) । భూర్యస్పష్ట కర్త్వమ్ (భూర్యస్పష్ట కర్త్వమ్) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। కృత్యానామర్థే భావకర్మణీ। తస్మిన్ కృత్యార్థే ఛన్దసి విషయే తవై కేన్ కేన్య త్వనిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి। తవై అన్వేతవై। అన్వేతవ్యమ్। పరిధాతవై। పరిధాతవ్యమ్। పరిస్తరితవై। పరిస్తరితవ్యమ్। కేన్ నావగాహే। నావగాహితవ్యమ్। కేన్య దిదృక్షేణ్యః। శుశ్రూషేణ్యః। దిదృక్షితవ్యమ్। శుశ్రూషితవ్యమ్। త్వన్ కర్త్వం హవిః। కర్తవ్యమ్। తుమర్థే ఛన్దసి ఇతి సయాదిసూత్రేఽపి తవై విహితః, తస్య తుమర్థాదన్యత్ర కారకే విధిర్ద్రష్టవ్యః।

.

3442. అవచక్షే చ [3.4.15]

అవచక్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) రిపుణా నావచక్షే (రి॒పుణా॒ నా॒వ॒చక్షే᳚) । అవఖ్యాతవ్యమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) కృత్యర్థే ఛన్దసి ఇత్యేవ। అవపూర్వాత్ చక్షిఙః ఏశ్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। రిపుణా నావచక్షే। నావఖ్యాతవ్యమ్ ఇత్యర్థః।

.

3443. భావలక్షణే స్థేణ్కృఞ్వదిచరిహుతమిజనిభ్యస్తోసున్ [3.4.16]

భావలక్షణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్థా-ఇణ్-కృఞ్-వది-చరి-హు-తమి-జనిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తోసున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆసంస్థాతోః సీదన్తి । ఆసమాప్తేః సీదన్తీత్యర్థః । ఉదేతోః । అపకర్తోః । కామమావిజనితోః సంభవామః । ఇతి శ్రుతిః ॥

(కాశికా) కృత్యార్థే ఇతి నివృత్తమ్। తుమర్థే ఇతి వర్తతే। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం భావలక్షణగ్రహణమ్। భావో లక్ష్యతే యేన తస్మిన్నర్థే వర్తమానేభ్యః స్థాదిభ్యో ధాతుభ్యః ఛన్దసి విషయే తుమర్థే తోసున్ ప్రత్యయో భవతి। ఆసంస్థాతోర్వేద్యాం శేరతే। ఆ సమాప్తేః సీదన్తి ఇత్యర్థః। ఇణ్ పురా సూర్యస్యోదేతోరాధేయః। కృఞ్ పురా వత్సానామపాకర్తోః। వది పురా ప్రవదితోరగ్నౌ ప్రహోతవ్యమ్। చరి పురా ప్రచరితోరాగ్నీధ్రీయే హోతవ్యమ్। హు ఆహోతోరప్రమత్తస్తిష్ఠతి। తమి ఆ తమితోరాసీత। జని కామమా విజనితోః సమ్భవామేతీతి।

.

3444. సృపితృదోః కసున్ [3.4.17]

సృపి-తృదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కసున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భావలక్షణే ఇత్యేవ । పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్ (పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్) । పురా జత్రుభ్య ఆతృదః (పురా జత్రుభ్య ఆతృదః) ॥ ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః ॥

(కాశికా) భావలక్షణే ఛన్దసి తి వర్తతే। సృపితృదోర్ధాత్వోః భావలక్షణేఽర్థే వర్తమానయోః ఛన్దసి విషయే తుమర్థే కసున్ ప్రత్యయో భవతి। పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్। పురా జత్రుభ్య ఆతృదః।

.

3445. రాత్రేశ్చాజసౌ [4.1.31]

రాత్రేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-జసౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రాత్రిశబ్దాన్ఙీప్స్యాత్ అజస్విషయే ఛన్దసి । రాత్రీ వ్యఖ్యదాయతీ (రాత్రీ వ్యఖ్యదాయతీ) । లోకే తు (గ.)కృదికారాదితి ఙీష్యన్తోదాత్తః ॥

(కాశికా) జస్విషయాదన్యత్ర సంజ్ఞాయాం ఛన్దసి చ రాత్రిశబ్దాత్ ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। యా చ రాత్రీ సృష్టా। రాత్రీభిః। అజసౌ ఇతి కిమ్? యాస్తా రాత్రయః। అజసాదిష్వితి వక్తవ్యమ్। రాత్రిం సహోషిత్వా। కథం తిమిరపటలైరవగుణ్ఠితాశ్చ రత్ర్యః? ఙీషయం బహ్వాదిలక్షణః। తత్ర హి పఠ్యతే కృదికారాదక్తినః, సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే ఇతి।

.

3446. నిత్యం ఛన్దసి [4.1.46]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహ్వాదిభ్యశ్ఛన్దసి విషయే నిత్యం ఙీష్ । బహ్వీషు హి త్వా (బహ్వీషు హి త్వా) । నిత్యగ్రహణముత్తరార్థమ్ ॥

(కాశికా) బహ్వాదిభ్యః ఛన్దసి విషయే నిత్యం స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। బహ్వీషు హిత్వా ప్రపిబన్। బహ్వీ నామ ఓషధీ భవతి। నిత్యగ్రహణముత్తరార్థమ్।

.

3447. భువశ్చ [4.1.47]

భువః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఙీష్ స్యాత్ ఛన్దసి । విభ్వీ । ప్రభ్వీ । విప్రసంభ్య (కౌముదీ-3160) ఇతి డుప్రత్యయాన్తం సూత్రేఽనుక్రియతే । ఉత ఇత్యనువృత్తేః । ఉవఙాదేశస్తు సౌత్రః ।ముద్గలాచ్ఛన్దసి లిచ్చ (వార్తికమ్) ॥ ఙీషో లిత్త్వామానుక్ చాగమః । లిత్స్వరః । రథీరభూన్ముద్గలానీ (రథీరభూన్ముద్గలానీ) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే స్త్రియాం భువో నిత్యం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। విభ్వీ చ। ప్రభ్వీ చ। సంభ్వీ చ। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, స్వయమ్భూః? ఉతః ఇతి తపరకరణమనువర్తతే। హ్రస్వాదేవ ఇయం పఞ్చమీ। భువః ఇతి సౌత్రో నిర్దేశః।

.

3448. దీర్ఘజిహ్వీ చ చ్ఛన్దసి [4.1.59]

దీర్ఘ-జిహ్వీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంయోగోపధత్వాదప్రాప్తే ఙీష్ విధీయతే । ఆసురీ వై దీర్ఘజిహ్వీ దేవానాం యజ్ఞవాట్ ॥

(కాశికా) దీర్ఘజిహ్వీ ఇతి ఛన్దసి విషయే నిపాత్యతే। సంయోగోపధత్వాదప్రాప్తో ఙీష్ విధీయతే। దీర్ఘజిహ్వీ వై దేవానాం హవ్యమవాలేట్। చకారః సంజ్ఞానుకర్షణార్థః। దీర్ఘజిహ్వీ ఇతి నిపాతనం నిత్యార్థమ్।

.

3449. కద్రుకమణ్డల్వోశ్ఛన్దసి [4.1.71]

కద్రు-కమణ్డల్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊఙ్ స్యాత్ । కద్రూశ్చ వై కమణ్డలూః ।గుగ్గులుమధుజతుపతయాలూనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గుగ్గులూః । మధూః । జతూః । పతయాలూః । అవ్యయాత్త్యప్ (కౌముదీ-1324) ।ఆవిష్ట్యస్యోపసంఖ్యానం ఛన్దసి (వార్తికమ్) ॥ ఆవిష్ట్యో వర్ధతే (ఆవిష్ట్యో వర్ధతే) ॥

(కాశికా) కద్రుశబ్దాత్ కమణ్డలుశబ్దాచ్ చ ఛన్దసి విషయే స్త్రియాం ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। కద్రూశ్చ వై సుపర్ణీ చ। మా స్మ కమణ్డలూం శూద్రాయ దద్యాత్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? కద్రుః। కమణ్డలుః। గుగ్గులుమధుజతుపతయాలూనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। గుగులూః। మధూః। జతూః। పతయాలూః।

.

3450. ఛన్దసి ఠఞ్ [4.3.19]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్షాభ్యష్ఠకోఽపవాదః । స్వరే భేదః । వార్షికమ్ ॥

(కాశికా) వర్షశబ్దాత్ ఛన్దసి విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఠకోఽపవాదః। స్వరే భేదః। నభశ్చ అభస్యశ్చ వార్షికావృతూ।

.

3451. వసన్తాచ్చ [4.3.20]

వసన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఠఞ్ స్యాత్ ఛన్దసి । వాసన్తికమ్ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। వసన్తశబ్దాచ్ ఛన్దసి విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఋత్వణోఽపవాదః। మధుశ్చ మాధవశ్చ వాసన్తికావృతూ।

.

3452. హేమన్తాచ్చ [4.3.21]

హేమన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసి ఠఞ్ । హైమన్తికమ్ । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః । శౌనకాదిభ్యఛన్దసి (కౌముదీ-1486) ణినిః ప్రోక్తేఽర్థే । ఛాణోరపవాదః । శౌనకేన ప్రోక్తమధీయతే శౌనకినః । వాజసనేయినః । ఛన్దసి కిమ్ । శౌనకీయా శిక్షా ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। హేమన్తశబ్దాచ్ ఛన్దసి విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఋత్వణోఽపవాదః। సహశ్చ సహస్యశ్చ హైమన్తికావృతూ। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

3453. ద్వ్యచశ్ఛన్దసి [4.3.150]

ద్వి-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వికారే మయట్ స్యాత్ । శరమయం బర్హిః । యస్య పర్ణమయీ జుహూః ॥

(కాశికా) ద్వ్యచః ప్రాతిపదికాత్ ఛన్దసి విషయే మయట్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। భాషాయాం మయడుక్తః, ఛన్దస్యప్రాప్తో విధీయతే। యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి। దర్భమయం వాసో భవతి। శరమయం బహిర్భవతి।

.

3454. నోత్వద్వర్ధ్రబిల్వాత్ [4.3.151]

నః అవ్యయమ్ ఉత్వత్-వర్ధ్ర-బిల్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్వాన్ ఉకారవాన్ । మౌఞ్జం శిక్యమ్ । వర్ధ్రం చర్మ తస్య వికారో వార్ధ్రీ రజ్జుః । బైల్వో యూపః । సభాయా యః - (కౌముదీ-1657) ॥

(కాశికా) ఉత్వతః ప్రాతిపదికాద్ వర్ధ్రబిల్వశబ్దాభ్యాం చ మయట్ ప్రత్యయో న భవతి। ద్వ్యచశ్ ఛన్దసి 4.3.150 ఇతి ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। మౌఞ్జం శిక్యమ్। గార్ముతం చరుమ్। వార్ధ్రీ బాలప్రగ్రథితా భవతి। బైల్వో బ్రహ్మవర్చసకామేన కార్యః। తపరకరణం తత్కాలార్థమ్ ధూమమయాని అభ్రాణి। మతుబ్నిర్దేశస్ తదన్తవిధినిరాసార్థః। ఇహ ఏవ స్యాత్ వైణవీ యష్టిః ఇతి।

.

3455. ఢశ్ఛన్దసి [4.4.106]

ఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' (ఇతి) సభాయాః ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఢః

(సి.కౌ) సభేయో యువా ॥

(కాశికా) సభాశబ్దాడ్ ఢః ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే ఛన్దసి। యస్య అపవాదః। సభేయో యువాఽస్య యజమానస్య వీరో జాయతామ్।

.

3456. భవే ఛన్దసి [4.4.110]

భవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తాద్భవార్థే యత్ । మేఘ్యాయ చ విద్యుత్యాయ చ (మేఘ్యాయ చ విద్యుత్యాయ చ) । యథాయథం శైషికాణామణాదీనాం ఘాదీనాం చాపవాదోఽయం యత్ । పక్షే తేఽపి భవన్తి । సర్వవిధీనాం ఛన్దసి వైకల్పికత్వాత్ । తద్యథా । ముఞ్జవాన్నామ పర్వతః । తత్ర భవో మౌఞ్జవతః । సోమస్యేవ మౌజవతస్య భక్షః (సోమస్యేవ మౌజవతస్య భక్షః) । ఆ చతుర్థసమాప్తేశ్ఛన్దోఽధికారః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। స్ప్తమీసమర్థాత్ భవ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఛన్దసి విషయే యత్ ప్రత్యయో భవతి। అణాదీనాం ఘాదీనాం చాపవాదః। సతి దర్శనే తేఽపి భవన్తి, సర్వవిధీనామ్ ఛన్దసి వ్యభిచారాత్। నమో మేధ్యాయ చ విద్యుత్యాయ చ నమః। ఆపాదపరిసమాప్తేః ఛన్దోఽధికారః। భవాధికారశ్చ సముద్రాభ్రాద్ ధః 4.4.118 ఇతి యావత్।

3457. పాథోనదీభ్యాం డ్యణ్ [4.4.111]

పాథస్-నదీభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ డ్యణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ పాథోనదీభ్యాం డ్యణ్

(సి.కౌ) తముత్వా పాథ్యో వృషా (తముత్వా పాథ్యో వృషా) । చనో దధీత నాద్యో గిరో మే (చనో దధీత నాద్యో గిరో మే) । పాథసి భవః పాథ్యః । నద్యాం భవో నాద్యః ॥

(కాశికా) పాథఃశబ్దాన్ నదీశబ్దాచ్ చ డ్యణ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। యతోఽపవాదః। పాథసి భవః పాథ్యో వృషా। చ నో దధీత నాద్యో గిరో మే। పాథః అన్తరిక్షమ్।

3458. వేశన్తహిమవద్భ్యామణ్ [4.4.112]

వేశన్త-హిమవద్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ వేశన్తహిమవద్భ్యామణ్

(సి.కౌ) భవే । వైశన్తీభ్యః స్వాహా (వైశన్తీభ్యః స్వాహా) । హైమవతీభ్యః స్వాహా (హైమవతీభ్యః స్వాహా) ॥

(కాశికా) వేశన్తశబ్దాద్ ధిమవచ్ఛబ్దాచ్ చ అణ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః వైశన్తీభ్యః స్వాహా। హైమవతీభ్యః స్వాహా।

3459. స్రోతసో విభాషా డ్యడ్డ్యౌ [4.4.113]

స్రోతసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ డ్యత్-డ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) స్రోతసః ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ డ్యత్ డ్యౌ యత్ విభాషా

(సి.కౌ) పక్షే యత్ । డ్యడ్డ్యయోస్తు స్వరే భేదః । స్రోతసి భవః స్రోత్యః । స్రోతస్యః ॥

(కాశికా) స్రోతఃశబ్దాద్ విభాషా డ్యత్ డ్య ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। స్రోతసి భవః స్రోత్యః। స్రోతస్యః। డ్యడ్డ్యయోః స్వరే విశేషః।

3460. సగర్భసయూథసనుతాద్యన్ [4.4.114]

సగర్భ-సయూథ-సనుతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) సగర్భ-సయూథ-సనుతాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యన్

(సి.కౌ) అనుభ్రాతా సగర్భ్యః । అనుసఖా సయూథ్యః । యో నః సనుత్య ఉత వా జఘత్నుః (యో నః సనుత్య ఉత వా జఘత్నుః) । నుతిర్నుతమ్ । నపుంసకే భావే క్తః – (కౌముదీ-3090) ।

సగర్భాదయస్త్రయోఽపి కర్మధారయాః । సమానస్య ఛన్దసి (కౌముదీ-1012) ఇతి సః । తతో భవార్థే యన్ । యతోఽపవాదః ॥

(కాశికా) సగర్భసయూథసనుతశబ్దేభ్యో యన్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। అను భ్రాతా సగర్భ్యః। అను సహా సయూథ్యః। యో నః సనుత్యః। సర్వత్ర సమానస్య ఛన్దసి ఇతి సభావః।

.

3461. తుగ్రాద్ఘన్ [4.4.115]

తుగ్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) తుగ్రాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఘన్

(సి.కౌ) భవేర్థే । పక్షే యదపి । ఆ వః శమం వృషభం తుగ్ర్యాసు (ఆ వః శమం వృషభం తుగ్ర్యాసు) । ఇతి బహ్వృచాః । తుగ్రియాస్వితి శాఖాన్తరే । ధనాకాశయజ్ఞవరిష్ఠేషు తుగ్రశబ్ద ఇతి వృత్తిః ॥

(కాశికా) తుగ్రశబ్దాద్ ఘన్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। త్వమగ్నే వృషభస్తుగ్రియాణామ్। అన్నాకాశయజ్ఞవిరిష్ఠేషు తుగ్రశబ్దః।

.

3462. అగ్రాద్యత్ [4.4.116]

అగ్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) అగ్రాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) అగ్రే భవోఽగ్ర్యః । అగ్రియః । అగ్రీయః ॥

(కాశికా) అగ్రశబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అగ్రే భవమగ్ర్యమ్। కిమర్థమ్ ఇదం యావతా సామాన్యేన యద్ విహిత ఏవ? ఘచ్ఛౌ చ 4.4.117 ఇతి వక్ష్యతి తాభ్యాం బాధా మా భూతితి పునర్విధీయతే।

.

3463. ఘచ్ఛౌ చ [4.4.117]

ఘ-ఛౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) అగ్రాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఘన్ ఘ-ఛౌ చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ । అగ్రే భవోఽగ్ర్యః । అగ్రియః । అగ్రీయః ॥

(కాశికా) అగ్రశబ్దాత్ యత్ ఘఛ్చౌ చ ప్రత్యయా భవన్తి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అగ్ర్యమ్, అగ్రియమ్, అగ్రీయమ్। చకారః తుగ్రాద్ ఘన్ 4.4.115 ఇత్యస్య అనుకర్షణార్థః। అగ్రియమ్। స్వరే విశేషః।

.

3464. సముద్రాభ్రాద్ఘః [4.4.118]

సముద్ర-అభ్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర భవే' (ఇతి) సముద్ర-అభ్రాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఘః

(సి.కౌ) సముద్రియా అప్సరసో మనీషిణమ్ (సముద్రియా అప్సరసో మనీషిణమ్) । నానదతో అభ్రియస్యేవ (నానదతో అభ్రియస్యేవ) । ఘోషాః ॥

(కాశికా) సముద్రశబ్దాతభ్రశబ్దాచ్ చ ఘః ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। యతోఽపవాదః। సముద్రియా నదీనామ్। అభ్రియస్యేవ ఘోషాః। అభ్ర। శబ్దస్య అపూర్వనిపాతః, తస్య లక్షణస్య వ్యభిచారిత్వాత్।

.

3465. బర్హిషి దత్తమ్ [4.4.119]

బర్హిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర దత్తమ్' ఇతి బర్హిషి ఛన్దసి సంజ్ఞాయాత్ యత్

(సి.కౌ) ప్రాగ్ఘితాద్యత్ (కౌముదీ-1626) ఇత్యేవ । బర్హిష్యేషు నిధిషు ప్రియేషు (బర్హిష్యేషు నిధిషు ప్రియేషు) ॥

(కాశికా) భవః ఇతి నివృత్తమ్। బర్హిఃశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ దత్తమ్ ఇత్యేతస్మినర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। బర్హిష్యేషు నిధిసు ప్రియేషు।

.

3466. దూతస్య భాగకర్మణీ [4.4.120]

దూతస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భాగ-కర్మణీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

దూతస్య భాగకర్మణీ వేదేషు సంజ్ఞాయాం యత్

(సి.కౌ) భాగోఽశః । దూత్యమ్ ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। దూతశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాద్ భాగే కర్మణి చ అభిధేయే యత్ ప్రత్యయో భవతి। భాగః అంశః। కర్మ క్రియా। యదగ్నే యాసి దూత్యమ్। దూతభాగః దూతకర్మ వా।

.

3467. రక్షోయాతూనాం హననీ [4.4.121]

రక్షస్-యాతూనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హననీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

రక్షస్-యాతూనామ్ 'హననీ' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) యా తే అగ్నే రక్షస్యా తనూః (యా తే అగ్నే రక్షస్యా తనూః) ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। రక్షఃశబ్దాద్ యాతుశబ్దాచ్ చ షష్ఠీసమర్థాద్ హననీ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। హన్యతేఽన్యా ఇతి హననీ। యా వాం మిత్రావరుణౌ రక్షస్యా తనూ యాతవ్యా। రక్షసాం హననీ। యాతూనాం హననీ। బహువచనం స్తుతివైశిష్ట్యజ్ఞాపనార్థమ్। బహూనాం రక్షసాం హననేన తనూః స్తూయతే।

.

3468. రేవతీజగతీహవిష్యాభ్యః ప్రశస్యే [4.4.122]

రేవతీ-జగతీ-హవిష్యాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ప్రశస్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రేవతీ-జగతీ-హవిష్యాభ్యః ప్రశస్యే ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) ప్రశంసనే యత్స్యాత్ । రేవత్యాదీనాం ప్రశంసనం రేవత్యమ్ । జగత్యమ్ । హవిష్యమ్ ॥

(కాశికా) రేవత్యాదిభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్యః ప్రశస్యే వాచ్యే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రశంసనం ప్రశస్యమ్, భావే క్యప్ ప్రత్యయో భవతి। యద్వో రేవతీ రేవత్యమ్। యద్వో జగతీ జగత్యమ్। యద్వో హవిష్యా హవిష్యమ్। హవిషే హితా హవిష్యాః, తాసాం ప్రశంస్నం హవిష్యమ్। యస్య ఇతి చ 6.4.148 ఇతి లోపే కృతే హలో యమాం యమి లోపః 8.4.64 ఇతి లోపః।

.

3469. అసురస్య స్వమ్ [4.4.123]

అసురస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసురస్య 'స్వమ్' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) అసుర్యం దేవోభిర్ధాయి విశ్వమ్ ॥

(కాశికా) అసురశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాత్ స్వమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। అసుర్యం వా ఏతత్ పాత్రం యత్ కులాలకృతం చక్రవృత్తమ్।

.

3470. మాయాయామణ్ [4.4.124]

మాయాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసురస్య 'స్వమ్' (ఇతి) మాయాయామ్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామణ్

(సి.కౌ) ఆసురీ మాయా ॥

(కాశికా) అసురశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాత్ మాయాయాం స్వవిశేషే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వస్య యతోఽపవాదః। ఆసురీ మాయా స్వధయా కృతాసి।

.

3471. తద్వానాసాముపధానో మన్త్ర ఇతీష్టకాసు లుక్ చ మతోః [4.4.125]

తద్వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఉపధానః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మన్త్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ ఇష్టకాసు సప్తమీ-బహువచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ మతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

'ఉపధానః మన్త్రః ఆసామ్' (ఇతి) 'తద్వాన్' ఇతి ఇష్టకాసు యత్, మతోః చ లుక్

(సి.కౌ) వర్చస్వానుపధానో మన్త్ర ఆసామిష్టకానాం వర్చస్యాః । ఋతవ్యాః ॥

(కాశికా) తద్వానితి నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। మతుబన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ ప్రథమాసమర్థాదాసామ్ ఇతి షష్ఠ్యర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థముపధానో మన్త్రశ్చేత్ స భవతి, యత్ తదాసామ్ ఇతి నిర్దిష్టమ్ ఇష్టకాశ్చేత్ తా భవన్తి। లుక్ చ మతోః ఇతి ప్రకృతినిర్హ్రాసః। ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। తద్వానిత్యవయవేన సముదా��ో వ్యపదిశ్యతే। వర్చఃశబ్దో యస్మిన్ మన్త్రేఽస్తి స వర్చస్వాన్। ఉపధీయతే యేన స ఉపధానః। చయనవచనః ఇత్యర్థః। వర్చస్వానుపధానమన్త్రః ఆసామ్ ఇష్టకానామ్ ఇతి విగృహ్య యతి విహితే మతోర్లుకి కృతే, వర్చస్యా ఉపదధాతి, తేజస్యా ఉపదధాతి। పయస్యాః। రేతస్యాః। తద్వానితి కిమ్? మన్త్రసముదాయాదేవ మా భూత్। ఉపధానః ఇతి కిమ్? వర్చస్వానుపస్థానమన్త్రః ఆసామ్ ఇత్యత్ర మా భూత్। మన్త్రః ఇతి కిమ్? అఙ్గులిమానుపధానో హస్తః ఆసామ్ ఇత్యత్ర మా భూత్। ఇష్టకాసు ఇతి కిమ్? అఙ్గులిమానుపధానో హస్త ఆసామ్ ఇత్యత్ర మా భూత్। ఇతికరణో నియమార్థః। అనేకపదసమ్భవేఽపి కేనచిదేవ పదేన తద్వాన్ మన్త్రో గృహ్యతే, న సర్వేణ।

.

3472. అశ్విమానణ్ [4.4.126]

అశ్విమాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ఉపధానః మన్త్రః ఆసామ్' (ఇతి) 'అశ్విమాన్' ఇతి ఇష్టకాసు అణ్ , మతోః చ లుక్

(సి.కౌ) ఆశ్వినీరుప దధాతి ॥

(కాశికా) అశ్విశబ్దో యస్మిన్ మన్త్రేఽస్తి సోఽశ్విమాన్। అశ్విమచ్ఛబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వస్య యతోఽపవాదః। అశ్విమానుపధానో మన్త్రః ఆసామి ష్టకానామ్ ఇతి విగృహ్యాణ్ విధీయతే, తత్ర మతుపో లుకి కృతే ఇనణ్యనపత్యే 6.4.164 ఇతి ప్రకృతిభావః। ఆశ్వినీరుపదధాతి।

.

3473. వయస్యాసు మూర్ధ్నో మతుప్ [4.4.127]

వయస్యాసు సప్తమీ-బహువచనమ్ మూర్ధ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ఉపధానః మన్త్రః ఆసామ్' (ఇతి) 'వయస్యాసు మూర్ధ్నః' ఇతి ఇష్టకాసు మతుప్, మతోః చ లుక్

(సి.కౌ) తద్వానాసామితి సూత్రం సర్వమనువర్తతే । మాతోరితి పదమావర్త్య పఞ్చమ్యన్తం బోధ్యమ్ । మతుబన్తో యో మూర్ధశబ్దస్తతో మతుప్స్యాత్ప్రథమస్య మతోర్లుక్చ వయః శబ్దవన్మన్త్రోపధేయాసు మూర్ధన్వతీరుపదధాతీతి ప్రయోగః ॥

(కాశికా) వయస్వానుపధానో మన్త్రో యాసాం తా వయస్యాః, తాస్వభిధేయాసు మూర్ధ్నో మతుప్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వస్య యతోఽపవాదః। యస్మిన్ మన్త్రే వయఃశబ్దో మూర్ధన్శబ్దశ్చ విద్యతే స వయస్వానపి భవతి మూర్ధన్వానపి, యథా మూర్ధా వయః ప్రజాపతిశ్ ఛన్దః ఇతి। తత్ర వయస్వచ్ఛబ్దాదివ మూర్ధవచ్ఛబ్దాదపి యతి ప్రాప్తే మతుప్ విధాస్యతే। మూర్ధన్వతీర్భవన్తి। వయస్యా ఏవ మూర్ధన్వత్యః। వయస్యాసు ఇతి కిమ్? యత్ర మూర్ధన్శబ్ద ఏవ కేవలో న వయఃశబ్దస్న తత్ర మా భూత్। మూర్ధన్వతః ఇతి వక్తవ్యే మూర్ధ్నః ఇత్యుక్తం, మతుపో లుకం భావినం చిత్తే కృత్వా।

.

3474. మత్వర్థే మాసతన్వోః [4.4.128]

మత్వర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మాస-తన్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

మాసతన్వోః మత్వర్థే ఛన్దసి సంజ్ఞాయాం యత్

(సి.కౌ) నభోఽభ్రమ్ । తదస్మిన్నస్తీతి నభస్యో మాసః । ఓజస్యా తనూః ॥

(కాశికా) యస్మిన్నర్థే మతుబ్ విహితః, తస్మిన్ ఛన్దసి విషయే యత్ ప్రత్యయో భవతి మాసతన్వోః ప్రత్యయార్థవిశేషణయోః। ప్రథమాసమర్థాదస్త్యుపాధికాత్ షష్ఠ్యర్థే సప్తమ్యర్థే చ యత్ప్రత్యయో భవతి। మత్వర్థీయానామపవాదః। నభాంసి విద్యన్తే అస్మిన్ మాసే అభస్యో మాసః। సహస్యః। తపస్యః। మధవ్యః। నభఃశదోఽభ్రేషు వర్తతే। తన్వా ఖల్వపి ఓజోఽస్యాం విద్యతే ఓజస్యా తనూః। రక్షస్యా తనూః।

మాసతన్వోః ఇతి కిమ్? మధుమతా పాత్రేణ చరతి మాసతన్వోరనన్తరార్థే వా। మధ్వస్మిన్నస్తి మధ్వస్మిన్ననన్తరమ్ ఇతి వా మధ్వ్యో మాసః। లుగకారేకారరేఫాశ్చ వక్తవ్యాః। లుక్ తావత్ తపశ్చ తపస్యశ్చ। నభశ్చ నభస్యశ్చ। సహశ్చ సహస్యశ్చ। నపుంసకలిఙ్గం ఛన్దసత్వాత్। అకారః ఇషో మాసః। ఊర్జో మాసః। ఇకారః శుచిర్మాసః। రేఫః శుక్రో మాసః।

.

3475. మధోర్ఞ చ [4.4.129]

మధోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

మత్వర్థే మధోః ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఞః యత్ చ

(సి.కౌ) మాధవః । మధవ్యః ॥

(కాశికా) మధుశబ్దాన్ మత్వర్థే ఞః ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యత్ చ। ఉఅప్యఙ్ఖ్యానాల్ లుక్ చ। మాధవః, మధవ్యః, మధుః। తన్వాం ఖల్వపి మాధవా, మధవ్యా, మధుః తనూః।

.

3476. ఓజసోఽహని యత్ఖౌ [4.4.130]

ఓజసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అహని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్-ఖౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ఓజసః అహని మత్వర్థే ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్-ఖౌ

(సి.కౌ) ఓజస్యమహః । ఓజసీనం వా ॥

(కాశికా) మత్వర్థే ఇత్యేవ। ఓజఃశదాన్ మత్వయర్థే యత్ఖౌ ప్రత్యయౌ భవతోఽహన్యభిధేయే। ఓజస్యమహః। ఓజసీనమహః।

.

3477. వేశోయశఆదేర్భగాద్యల్ [4.4.131]

వేశస్-యశస్-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వేశో-యశ-ఆదేః భగాత్ మత్వర్థే ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యల్

(సి.కౌ) యథాసంఖ్యం నేష్యతే । వేశో బలం తదేవ భగః । వేశోభగ్యః । వేశోభగీనః । యశోభగ్యః । యశోభగీనః ॥

(కాశికా) మత్వర్థే ఇత్యేవ వేశోయశసీ ఆదౌ యస్య ప్రాతిపదికస్య తస్మాద్ వేశోయశాఽదేర్భగాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ మత్వర్థే యల్ ప్రత్యయో భవతి। లకారః స్వరార్థః వేశోభగో విద్యతే యస్య స వేశోభగ్యః।

యశోభగ్యః। వేశః ఇతి వలముచ్యతే। శ్రీకామప్రయత్నమాహాత్మ్యవీర్యయశస్సు భగశబ్దః। వేశశ్చ అసౌ భగశ్చ శ్రీప్రభృతిర్వేశోభగః, సోఽస్య అస్తీతి వేశోభగ్యః।

.

3478. ఖ చ [4.4.132]

ఖ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

వేశో-యశ-ఆదేః భగాత్ మత్వర్థే ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఖః

(సి.కౌ) యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః క్రమనిరాసార్థశ్చ ॥

(కాశికా) వేశోయశాఽదేర్భగాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ మత్వర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। యోగవిభాగో యథాసఙ్ఖ్యనిరాసార్థః ఉత్తరార్థశ్చ। చకారాత్ యత్। వేశోభగీనః, వేశోభగ్యః। యశోభగీనః, యశోభగ్యః।

.

3479. పూర్వైః కృతమినయౌ చ [4.4.133]

పూర్వైః తృతీయా-బహువచనమ్ కృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన-యౌ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

పూర్వైః 'కృతమ్' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఇన-యౌ ఖః చ

(సి.కౌ) గమ్భీరేభిః పథిభిః పూర్విణేభిః (గమ్భీరేభిః పథిభిః పూర్విణేభిః) । యే తే పన్థాః సవితః పూర్వ్యాసః (యే తే పన్థాః సవితః పూర్వ్యాసః) ॥

(కాశికా) మత్వర్థే ఇతి నివృత్తమ్। నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। పూర్వశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఇన య ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। చకారాత్ ఖ చ। గమ్భీరేభిః ప్రథిభిః పూర్వీణేభిః। పూర్వ్యైః। పూర్వీణైః। పూర్వైః ఇతి బహువచనాన్ తేన పూర్వపురుషాః ఉచ్యన్తే। తత్కృతాః పన్థానః ప్రశస్తా ఇతి పథాం ప్రశంసా।

.

3480. అద్భిః సంస్కృతమ్ [4.4.134]

అద్భిః తృతీయా-బహువచనమ్ సంస్కృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అద్భిః సంస్కృతమ్' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) యస్యేదమప్యం హవిః (యస్యేదమప్యం హవిః) ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। అప్శబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ సంస్కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। యస్య ఇదమప్యం హవిః। అద్భిః సంస్కృతమ్ ఇతి।

.

3481. సహస్రేణ సంమితౌ ఘః [4.4.135]

సహస్రేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ సంమితౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సహస్రేణ సమ్మితౌ' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయాం ఘః

(సి.కౌ) సహస్త్రియాసో అపాం నోర్మయః (స॒హ॒స్త్రియా॑సో అ॒పాం నోర్మయః॑) । సహస్రేణ తుల్యా ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిఅః। సహస్రశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ సమ్మిత ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఘః ప్రత్యయో భవతి। సమ్మితః తుల్యః, సదృశః। అయమ గ్నిః సహస్రియః। సహస్రతుల్యః ఇత్యర్థః। కేచిత్ తు సమితౌ ఇతి పఠన్తి। తత్ర అపి సమిత్యా సమ్మితః ఏవ లక్షయితవ్యః। తత్ర ఛన్దసి ప్రయోగదర్శనాత్।

.

3482. మతౌ చ [4.4.136]

మతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

మతౌ సహస్రేణ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఘః

(సి.కౌ) సహస్రశబ్దాన్మత్వర్థే ఘః స్యాత్ । సహస్రమస్యాస్తీతి సహస్రియః ॥

(కాశికా) మత్వర్థే చ సహస్రశబ్దాత్ ఘః ప్రత్యయో భవతి। సహస్రమస్య విద్యతే సహస్రియః। తపఃసహస్రాభ్యాం వినీనీ 5.2.102, అణ్ చ 5.2.103 ఇత్యస్య అపవాదః।

.

3483. సోమమర్హతి యః [4.4.137]

సోమమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అర్హతి తిఙన్తమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సోమమర్హతి' (ఇతి) ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యః

(సి.కౌ) సోమ్యో బ్రాహ్మణః । యజ్ఞార్హ ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। సోమశబ్దాత్ ద్వితీయాసమర్థాతర్హతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యః ప్రత్యయో భవతి। సోమమర్హన్తి సోమ్యా బ్రాహ్మణాః। యజ్ఞార్హాః ఇత్యర్థః। యతి ప్రకృతే యగ్రహణమ్। స్వరే విశేషః।

.

3484. మయే చ [4.4.138]

మయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

మయే (ఇతి) సోమమ్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యః

(సి.కౌ) సోమశబ్దాద్యః స్యాన్మయడర్థే । సోమ్యం మధు (సోమ్యం మధు) । సోమమయమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) సోమగ్రహణం యశ్చ అనువర్తతే। మయ ఇతి మయడర్థో లక్ష్యతే। సోమశబ్దాన్ మయడర్థే యః ప్రత్యయో భవతి। ఆగతవికారావయవప్రకృతా మయడర్థాః। హేతుమనుష్యేభ్యోఽన్యతరస్యాం రూప్యః 4.3.81 మయట్ చ 4.3.82, మయడ్వా ఏతయోర్భాషాయామభక్ష్య ఆచ్ఛాదనయోః 4.3.143, తత్ప్రకృతవచనే మయట్ 5.4.21 ఇతి। తత్ర యథాయోగం సమర్థవిభక్తిః। పిబాతి సోమ్యం మధు। సోమమయమ్ ఇత్యర్థః।

.

3485. మధోః [4.4.139]

మధోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

మయే (ఇతి) మధోః ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ)

(కాశికా) యశబ్దో నివృత్తః। మధుశబ్దాన్ మయడర్థే యత్ప్రత్యయో భవతి। మధవ్యాన్ స్తోకాన్। మధుమయానిత్యర్థః।

.

3486. వసోః సమూహే చ [4.4.140]

వసోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమూహే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

వసోః సమూహే మయే చ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ యత్।

(సి.కౌ) చాన్మయడర్థే యత్ । వసవ్యః । ।అక్షరసమూహే ఛన్దస ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఛన్దఃశబ్దాతదక్షరసమూహే వర్తమానాత్స్వార్థే యదిత్యర్థః । ఆశ్రావయేతి చతురక్షరమస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరం యజేతి ద్వ్యక్షరం యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరం ద్వ్యక్షరో వషట్కార ఏష వై సప్తదశాక్షరశ్ఛాన్దస్యః ॥

(కాశికా) వసుశబ్దాత్ సమూహే వాచ్యే యత్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాన్మయడర్థే చ। యథాయోగం సమర్థవిభక్తిః। వసవ్యః సమూహః। మయడర్థో వా। అక్షరసమూహే ఛన్దసః స్వార్థ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఓ శ్రావయ ఇతి చతురక్షరమ్। అస్తు శ్రౌషటితి చతురక్షరమ్। యజ ఇతి ద్వ్యక్షరమ్। యే యజామహే ఇతి పఞ్చాక్షరమ్। ద్వ్యక్షరో వషట్కారః। ఏశ వై సప్తదశాక్షరశ్ ఛన్దస్యః ప్రజాపతిరంర్యజ్ఞో మన్త్రే విహితః। సప్తదశాక్షరాణ్యేవ ఛన్దస్యః ఇత్యర్థః। ఛన్దఃశబ్దాదక్షరసమూహే వర్తమానాత్ స్వార్థే యత్ ప్రత్యయః।

వసుశబ్దాదపి యద్ వక్తవ్యః। హస్తో పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైః। వసుభిః ఇత్యర్థః। ఆగ్నె రాశే వసవ్యస్య। వసోః ఇత్యర్థః।

.

3487. నక్షత్రాద్ఘః [4.4.141]

నక్షత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

నక్షత్రాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ ఘః

(సి.కౌ) స్వార్థే । నక్షత్రియేభ్యః స్వాహా (నక్షత్రియేభ్యః స్వాహా) ॥

(కాశికా) నక్షత్రశబ్దాద్ ఘః ప్రత్యయో భవతి స్వార్థే। సమూహే ఇతి న అనువర్తతే। నక్షత్రియేభ్యః స్వాహా।

.

3488. సర్వదేవాత్ తాతిల్ [4.4.142]

సర్వ-దేవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తాతిల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సర్వదేవాత్ ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ తాతిల్

(సి.కౌ) స్వార్థే । సవితా నః సువతుసర్వతాతిమ్ (సవితా నః సువతు సర్వతాతిమ్) । ప్రదక్షిణిద్దేవతాతిమురాణః (ప్రదక్షిణిద్దేవతాతిమురాణః) ॥

(కాశికా) సర్వదేవశబ్దాభ్యాం తాతిల్ ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే స్వార్థికః। సర్వతాతిమ్। దేవతాతిమ్।

.

3489. శివశమరిష్టస్య కరే [4.4.143]

శివ-శమ్-అరిష్టస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కరే (ఇతి) శివ-శమ్-అరిష్టస్య ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ తాతిల్

(సి.కౌ) కరోతీతి కరః । పచాద్యచ్ । శివం కరోతీతి శివతాతిః । యాభిః శన్తాతీ భవథో దదాదుషే (యాభిః శన్తాతీ భవథో దదాదుషే) । అథో అరిష్టతాతయే (అథో అరిష్టతాతయే ॥

(కాశికా) కరోతీతి కరః ప్రత్యయార్థః। తత్సామర్థ్యలభ్యా షష్ఠీ సమర్థవిభక్తిః। శివాదిభ్యః శబ్దేభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్యః కరే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే తాతిల్ ప్రత్యయో భవతి। శివం కరోతీతి శివతాతిః। శంతాతిః। అరిష్టతాతిః।

.

3490. భావే చ [4.4.144]

భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'భావే' (ఇతి) శివ-శమ్-అరిష్టస్య ఛన్దసి సంజ్ఞాయామ్ తాతిల్

(సి.కౌ) శివాదిభ్యో భావే తాతిః స్యాచ్ఛన్దసి । శివస్య భావః శివతాతిః । శన్తాతిః । అరిష్టతాతిః ॥

(కాశికా) భావే చార్థే ఛన్దసి విషయే శివాదిభ్యః తాతిల్ ప్రత్యయో భవతి। శివస్య భావః శివతాతిః। శంతాతిః। శ్రిష్టతాతిః। యతః పూర్ణోఽవధిః। అతః పరమన్యః ప్రత్యయోఽధిక్రియతే। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। ప్రథమో భాగః సమాప్తఃపఞ్చమోఽధ్యాయః ప్రథమః పాదః।

.

3491. సప్తనోఽఞ్ ఛన్దసి [5.1.61]

సప్తనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) వర్గే సప్తనః ఛన్దసి అఞ్

(సి.కౌ) తదస్య పరిమాణమ్ - (కౌముదీ-1723) ఇతి వర్గ ఇతి చ । సప్త సాప్తాని అసృజత్ (సప్త సాప్తాని అసృజత్ ॥ శన్శతోర్డినిశ్ఛన్దసి తదస్య పరిమాణమిత్యర్థే వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చదశినోఽర్ధమాసాః । త్రింశినోమాసాః ।వింశతేశ్చేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వింశినోఽఙ్గిరసః ।యుష్మదస్మదోః సాదృశ్యే వతుబ్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ త్వావవతః పురూవసో (త్వావవతః పురూవసో) । న త్వావాఽ అన్యః (న త్వావాఽ అన్యః) । యజ్ఞం విప్రస్య మావతః (యజ్ఞం విప్రస్య మావతః) ॥

(కాశికా) వర్గే ఇత్యేవ, తదస్య పరిమానమ్ ఇతి చ। సప్తన్ శబ్దాచ్ ఛన్దసి విషయేఽఞ్ ప్రత్యయో భవతి వర్గేఽభిధేయే। సప్త సాప్తాని అసృజత్।

.

3492. ఛన్దసి చ [5.1.67]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అర్హతి' (ఇతి) ఛన్దసి యత్

(సి.కౌ) ప్రాతిపదికమాత్రాత్తదర్తహతీతి యత్ । సాదన్యం విదర్థ్యమ్ (సాదన్యం విదర్థ్యమ్) ॥

(కాశికా) ప్రాతిపదికమాత్రాచ్ ఛన్దసి విషయే తదర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ఠఞాదీనామపవాదః। ఉదక్యా వృత్తయః। యూప్యః పలాశః। గర్త్యో దేశః।

.

3493. వత్సరాన్తాచ్ఛశ్ఛన్దసి [5.1.91]

వత్సరాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తేన నిర్వృత్తమ్' (తథా) 'తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ' (ఇతి) వత్సరాన్తాత్ ఛన్దసి ఛః

(సి.కౌ) నిర్వృత్తాదిష్వర్థేషు । ఇద్వత్సరీయః ॥

(కాశికా) వత్సరాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ నివృత్తాదిష్వర్థేషు ఛన్దసి విషయే ఛన్ః ప్రత్యయో భవతి। ఠఞో ఉపవాదః। ఇద్వత్సరీయః। ఇదావత్సరీయః।

.

3494. సమ్పరిపూర్వాత్ ఖ చ [5.1.92]

సమ్-పరి-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తేన నిర్వృత్తమ్' (తథా) 'తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ' (ఇతి) సమ్-పరి-పూర్వాత్ వత్సరాన్తాత్ ఛన్దసి ఛః ఖః చ

(సి.కౌ) చాచ్ఛః । సంవత్సరీణః । సంవత్సరీయః । పరివత్సరీణః । పరివత్సరీయః ॥

(కాశికా) సంపరిపూర్వాత్ వత్సరాన్తాత్ ప్రాతిపదికాచ్ ఛన్దసి విషయే। నిర్వృత్తాదిష్వర్థేసు ఖః ప్రత్యయో భవతి, చకారాచ్ ఛశ్చ। సంవత్సరీణాః, సంవత్సరీయా। పరివత్సరీణమ్, పరివత్సరీయా।

.

3495. ఛన్దసి ఘస్ [5.1.106]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రాప్తమ్' (ఇతి) ఋతోః ఛన్దసి ఘస్

(సి.కౌ) ఋతుశబ్దాత్తదస్య ప్రాప్తమిత్యర్థే । భాగ ఋత్వియః ॥

(కాశికా) ఋతుశబ్దాచ్ ఛన్దసి విషయే ఘస్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రాప్తమ్ ఇత్యస్మిన్ విసయే। అణో ఉపవాదః। అయం తే యోనిర్ఋత్వియః।

.

3496. ఉపసర్గాచ్ఛన్దసి ధాత్వర్థే [5.1.118]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధాత్వర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి ధాత్వర్థే ఉపసర్గాత్ వతిః

(సి.కౌ) ధాత్వర్థవిశిష్టే సాధనే వర్తమానాత్స్వార్థే వతిః స్యాత్ । యదుద్వతో నివతః (యదుద్వతో నివతః) । ఉద్గతాన్నిర్గతాదిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాత్ ససాధనే ధాత్వర్థే వర్తమానాత్ స్వార్థే వతిః ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। యదుద్వతో నివతో యాసి వప్సద్। ఉద్గతాని నిగతాని చ।

.

3497. థట్ చచ్ఛన్దసి [5.2.50]

థట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) అసఙ్ఖ్యాదేః నాన్తాత్ సఙ్ఖ్యాయాః డటః ఛన్దసి మట్ థట్ చ

(సి.కౌ) నాన్తాదసంఖ్యాదేః పరస్య డటస్థట్ స్యాన్మట్ చ । పఞ్చథమ్ । పఞ్చమమ్ । ఛన్దసి పరిపన్థిపరిపరిణౌ పర్యవస్థాతరి - (కౌముదీ-1889) । పర్యవస్థాతా శత్రుః । అపత్యం పరిపన్థినమ్ (అపత్యం పరిపన్థినమ్) । మాత్వా పరిపరిణౌ విదన్ (మాత్వా పరిపరిణౌ విదన్) ॥

(కాశికా) నాన్తాదసఙ్ఖ్యాదేః పరస్య డటః ఛన్దసి విషయే థడాగమో భవతి। చకారాత్ పక్షే మడపి భవతి। పర్ణమయాని పఞ్చథాని భవన్తి। పఞ్చథః। సప్తథః। మట్ పఞ్చమమిన్ద్రియస్యాపాక్రామత్।

.

3498. బహులం ఛన్దసి [5.2.122]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఛన్దసి బహులమ్ విని

(సి.కౌ) మత్వర్థే వినిః స్యాత్ ॥ఛన్దోవిన్ప్రకరణేఽష్ట్రామేఖలాద్వయోభయరుజాహృదయానాం దీర్ఘశ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి దీర్ఘః । మంహిష్ఠముభయావినమ్ (మంహిష్ఠముభయావినమ్) । శునమష్ట్రావ్యచరత్ (శునమష్ట్రావ్యచరత్) ॥ ఛన్దసీవనీపౌ చ వక్తవ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ ఈః ॥ రథీరభూత్ (రథీరభూత్) ॥ సుమఙ్గలీరియం వధూః (సుమఙ్గలీరియం వధూః) । మఘవానమీమహే (మఘవానమీమహే) ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహులం వినిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। అగ్నే తేజస్విన్। న భవతి। సూర్యో వర్చస్వాన్। ఛన్దసి వినిప్రకరణేఽష్ట్రామేఖలాద్వయోభయరుజాహృదయానాం దీర్ఘత్వం వేతి వక్తవ్యమ్। అష్ట్రావీ। మేఖలావీ। ద్వయావీ। ఉభయావీ। రుజావీ। హృదయావీ। ద్వయోభయగృదయాని దీర్ఘత్వం ప్రయోజయన్తి। మర్మణశ్చేతి వక్తవ్యమ్। మర్మావీ। సర్వత్రామయస్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఛన్దసి భాషాయాం చ। ఆమయావీ। శృఙ్గవృన్దాభ్యామారకన్ వక్తవ్యః। శృఙ్గారకః। వృన్దారకః। ఫలబర్హాభ్యామినచ్ వక్తవ్యః। ఫలినః। బర్హిణః। హృదయాచ్చాలురన్యతరస్యామ్। హృదయాలుః, హృదయీ, హృదయికః, హృదయవాన్। శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తన్న సహత ఇత్యాలుచ్ వక్తవ్యః। శీతం న సహతే శీతాలుః। ఉష్ణాలుః। తృప్రాలుః। తన్న సహత ఇతి హిమాచ్చేలుః। హిమం న సహతే హిమేలుః। బలాదూలచ్। బలం న సహతే బలూలః। వాతాత్ సమూహే చ। వాతం న సహత ఇతి చ। వాతానాం సమూహః, వాతం న

సహతే ఇతి వా వాతూలః। పర్వమరుద్భ్యాం తన్ వక్తవ్యః। పర్వతః। మరుత్తః। అర్థాత్తదభావ ఇనిర్వక్తవ్యః। అర్థీ। తదభావే ఇత్యేవ, అర్థవాన్। తదేతత్ సర్వం బహులగ్రహణేన సమ్పద్యతే।

.

3499. తయోర్దార్హిలౌ చ చ్ఛన్దసి [5.3.20]

తయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)దా-ర్హిలౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తాభ్యామ్ దా-ర్హిలౌ ఛన్దసి

(సి.కౌ) ఇదన్తదోర్యథాసంఖ్యం స్తః । ఇదా హి వ ఉపస్తుతిమ్ (ఇదా హి వ ఉపస్తుతిమ్) । తర్హి ॥

(కాశికా) తయోః ఇతి ప్రాతిపదికనిర్దేశః। తయోరిదమః తదశ్చ యథాసఙ్ఖ్యం దార్హిలౌ ప్రత్యయౌ భవతశ్ ఛన్దసి విషయే। చకారాద్ యథాప్రాప్తం చ। ఇదావత్సరీయః। ఇదం తర్హి। ఇదానీమ్। తదానీమ్।

.

3500. థా హేతౌ చ చ్ఛన్దసి [5.3.26]

థా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హేతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమః హేతౌ ప్రకారవచనే చ థా ఛన్దసి

(సి.కౌ) కిమస్థా స్యాద్ధేతౌ ప్రకారే చ । కథా గ్రామం న పృచ్ఛసి (కథా గ్రామం న పృచ్ఛసి) । కథా దాశేమ (కథా దాశేమ) ॥

(కాశికా) కింశబ్దాద్ ధేతౌ వర్తమానాత్ థా ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ప్రకారవచనే ఛన్దసి విషయే। హేతౌ తావత్ కథా గ్రామం న పృచ్ఛసి। కేన హేతునా న పృచ్ఛసి ఇత్యర్థః। ప్రకారవచనే కథా దేవా ఆసన్ పురావిదః। విభక్తిసంజ్ఞాయాః పూర్ణోఽవధిః।

.

3501. పశ్చ పశ్చా చ చ్ఛన్దసి [5.2.33]

పశ్చ అవ్యయమ్ పశ్చా అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి పశ్చ, పశ్చా (నిపాత్యేతే)

(సి.కౌ) అవరస్య అస్తాత్యర్థే నిపాతౌ । పశ్చ హి సః । నో తే పశ్చా । తుశ్ఛన్దసి (కౌముదీ-2007) తృజన్తాత్తృన్నన్తాచ్చ ఇష్ఠన్నీయసునౌ స్తః । ఆసుతిం కరిష్ఠః (ఆసుతిం కరిష్ఠః) । దోహీయసీ ధేనుః ॥

(కాశికా) పశ్చపశ్చాశబ్దౌ నిపాత్యేతే ఛన్దసి విషయే అస్తాతేరర్థే। చకారాత్ పశ్చాదపి భవతి। అపరస్య పశ్చభావోఽకారాకారౌ చ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। పురా వ్యాఘ్రో జాయతే పశ్చ సింహః। పశ్చా సింహః। పశ్చాత్ సింహః।

.

3501. పశ్చ పశ్చా చ చ్ఛన్దసి [5.3.33]

పశ్చ అవ్యయమ్ పశ్చా అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి పశ్చ, పశ్చా (నిపాత్యేతే)

(సి.కౌ) అవరస్య అస్తాత్యర్థే నిపాతౌ । పశ్చ హి సః । నో తే పశ్చా । తుశ్ఛన్దసి (కౌముదీ-2007) తృజన్తాత్తృన్నన్తాచ్చ ఇష్ఠన్నీయసునౌ స్తః । ఆసుతిం కరిష్ఠః (ఆసుతిం కరిష్ఠః) । దోహీయసీ ధేనుః ॥

(కాశికా) పశ్చపశ్చాశబ్దౌ నిపాత్యేతే ఛన్దసి విషయే అస్తాతేరర్థే। చకారాత్ పశ్చాదపి భవతి। అపరస్య పశ్చభావోఽకారాకారౌ చ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। పురా వ్యాఘ్రో జాయతే పశ్చ సింహః। పశ్చా సింహః। పశ్చాత్ సింహః।

.

3502. ప్రత్నపూర్వవిశ్వేమాత్థాల్ ఛన్దసి [5.3.111]

ప్రత్న-పూర్వ-విశ్వ-ఇమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ థాల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రత్న-పూర్వ-విశ్వ-ఇమాత్ ఇవే ఛన్దసి థాల్

(సి.కౌ) ఇవార్థే । తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా (తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా) ॥

(కాశికా) ప్రత్న పూర్వ విశ్వ ఇమ ఇత్యేతేభ్యః ఇవార్థే థాల్ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా।

.

3503. అము చ చ్ఛన్దసి [5.4.12]

అము లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమ్-ఏత్-తిఙ్-అవ్యయ-ఘాత్ అద్రవ్యప్రకర్షే ఆము అము చ ఛన్దసి

(సి.కౌ) కిమేత్తిఙవ్యయఘాదిత్యేవ । ప్రతం నయం ప్రతరమ్ (ప్రతం నయం ప్రతరమ్) ॥

(కాశికా) కిమేత్తిఙవ్యయఘాదద్రవ్యప్రకర్షే అము ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। చకారాదాము చ। ప్రతరం న ఆయుః। ప్రతరాం నయ। స్వరాదిషు అమామ్ ఇతి పఠ్యతే, తస్మాత్ తదన్తస్య అవ్యయత్వమ్।

.

3504. వృకజ్యేష్ఠాభ్యాం తిల్తాతిలౌ చ చ్ఛన్దసి [5.4.41]

వృక-జ్యేష్ఠాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ తిల్-తాతిలౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రశంసాయామ్ వృక-జ్యేష్ఠాభ్యామ్ తిల్-తాతిలౌ ఛన్దసి

(సి.కౌ) స్వార్థే । యో నోం దురేవో వృకతిః (యో నోం దురేవో వృకతిః) । జ్యేష్ఠతాతిం బహిర్షదమ్ (జ్యేష్ఠతాతిం బర్హిషదమ్) ॥

(కాశికా) ప్రశంసాయామ్ ఇత్యేవ। వృకజ్యేష్ఠాభ్యాం ప్రశంసోపాధికేఽర్థే వర్తమానాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమ్ తిల్తాతిలౌ ప్రత్యయౌ భవతః ఛన్దసి విషయే। రూపపోఽపవాదౌ। వృకతిః। జ్యేష్ఠతాతిః।

.

3505. అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి [5.4.103]

అన్-అసన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నపుంసకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య అన్-అసన్తాత్ నపుంసకాత్ ఛన్దసి టచ్

(సి.కౌ) తత్పురూషాట్టచ్ స్యాత్సమాసాన్తః । బ్రహ్మసామం భవతి । దేవచ్ఛన్దసాని ॥

(కాశికా) అన్నన్తాతసన్తాత్ చ నపుంసకలిఙ్గాత్ తత్పురుషాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। హస్తిచర్మే జుహోతి। ఋషభచర్మేఽభిషిచ్యతే। అసన్తాత్ దేవచ్ఛన్దసాని। మనుష్యచ్ఛన్దసమ్। అనసన్తాతితి కిమ్? బిల్వాదారు జుహోతి। నపుంసకాతితి కిమ్? సుత్రామాణం పృథివీం ద్యామనేహసమ్। అనసన్తాన్నపుంసకాచ్ఛన్దసి వావచనమ్। బ్రహమసామ, బ్రహమసామమ్। దేవచ్ఛన్దః, దేవచ్ఛన్దసమ్।

.

3506. బహుప్రజాశ్ఛన్దసి [5.4.123]

బహుప్రజాః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహుప్రజా నిర్ఋుతిమావివేశ (బహుప్రజా నిర్ఋుతిమావివేశ) ॥

(కాశికా) బహుప్రజాః ఇతి ఛన్దసి నిపాత్యసే। బహుప్రజా నిరృతిమావివేశ। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? బహుప్రజో బ్రాహ్మణః।

.

3507. ఛన్దసి చ [5.4.142]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దన్తస్య దతృశబ్దః స్యాద్బహువ్రీహౌ । ఉభయతోదతః ప్రతిగృహ్ణాతి ॥

(కాశికా) ఛన్దసి చ దన్తశదస్య దతృ ఇత్యయమాదేశో భవతి సమాసాన్తః బహువ్రీహౌ సమాసే। పత్రదతమాలభేత। ఉభయాదతః ఆలభతే।

.

3508. ఋతశ్ఛన్దసి [5.4.158]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋదన్తాద్బహువ్రీహేర్న కప్ । హతా మాతా యస్య హతమాతా ॥

(కాశికా) ఋవర్ణాన్తాద్ బహువ్రీహేః ఛన్దసి విషయే కప్ ప్రత్యయో న భవతి। హతా మాతా అస్య హతమాతా। హతపితా। హతస్వసా। సుహోతా।

.

3509. తుజాదీనాం దీర్ఘోఽభ్యాసస్య [6.1.7]

తుజాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభ్యాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తుదీదిరాకృతిగణః ॥ ప్రభరా తూతుజానః (ప్రభరా తూతుజానః) । సూర్యే మామహానమ్ (సూర్యే మామహానమ్) । దాధార యః పృథివీమ్ (దాధార యః పృథివీమ్) । స తూతావ (స తూతావ) ॥

(కాశికా) తుజాదీనామ్ ఇతి ప్రకారే ఆధిశబ్దః। కశ్చ ప్రకారః? తుజేర్దీర్ఘోఽభ్యాసస్య న విహితః, దృశ్యతే చ। యే తథాభూతాః తే తుజాదయః, తేషామభ్యాసస్య దీర్ఘః సాధుర్భవతి। తూతుజానః। మామహానః। అనడ్వాన్ దాధార। వ్రతం మీమాయ। దాధార। స తూతావ దీర్ఘశ్చ ఏషాం ఛన్దసి ప్రత్యయవిశేషే ఏవ దృశ్యతే, తతోఽన్యత్ర న భవతి। తుతోజ శబలాన్ హరీన్।

.

3510. బహులం ఛన్దసి [6.1.34]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్వః సంప్రసారణం స్యాత్ । ఇన్ద్రమాహువ ఊతయే (ఇన్ద్రమాహువ ఊతయే) ।ఋచి త్రేరుత్తరపదాదిలోపశ్చ ఛన్దసి (వార్తికమ్) ॥ ఋచ్శబ్దే పరేత్రేః సంప్రసారణముత్తరపదాదేర్లోపశ్చేతి వక్తవ్యమ్ । తృచం సూక్తమ్ । ఛన్దసి కిమ్ । త్ర్యృచాని ।రయేర్మతౌ బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ రేవాన్ । రయిమాన్పుష్టిబర్ధనః (రయిమాన్పుష్టిబర్ధనః) ॥

(కాశికా) హవః ఇతి వర్తతే। ఛన్దసి విషయే హ్వయతేర్ధాతోర్బహులం సంప్రసారణం భవతి। ఇన్ద్రాగ్నీ హువే। దేవీం సరస్వతీం హువే। హ్వేఞో లటి ఆత్మనేపదోత్తమైకవచనే బహులం ఛన్దసి ఇతి శపో లుకి కృతే సమ్ప్రసారణముపజాదేశశ్చ। న చ భవతి। హ్వయామి మరుతః శివాన్। హ్వయామి దేవాం।

.

3511. చాయః కీ [6.1.35]

చాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) న్యంన్యం చిక్యుర్న నిచిక్యురన్యమ్ (న్యం1న్యం చిక్యుర్న నిచిక్యురన్యమ్) । లిటి ఉసి రూపమ్ । బహులగ్రహణానువృత్తేర్నేహ । అగ్నిం జ్యోతిర్నిచాయ్య (అగ్నిం జ్యోతిర్నిచాయ్య) ॥

(కాశికా) బహులం ఛన్దసి ఇతి వర్తతే। చాయతేర్ధాతోః ఛన్దసి విషయే బహులం కీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। వియన్తా న్యన్యం చిక్యుర్న నిచిక్యురన్యమ్। లిటి ఉసి రూపమ్। న భవతి। అగ్నేర్జ్యోతిర్నిచాయ్యః।

.

3512. అపస్పృధేథామానృచురానృహుశ్చిచ్యుషేతిత్యాజశ్రాతాఃశ్రితమాశీరాశీర్తాః [6.1.36]

అపస్పృధేథామ్ తిఙన్తమ్ ఆనృచుః తిఙన్తమ్ ఆనృహుః తిఙన్తమ్ చిచ్యుషే తిఙన్తమ్ తిత్యాజ తిఙన్తమ్ శ్రాతాః ప్రథమా-బహువచనమ్ శ్రితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశీర్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశీర్తాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే ఛన్దసి నిపాత్యన్తే । ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేయామ్ (ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేయామ్) । స్పర్ధేర్లఙి ఆథామ్ । అర్కమానృచుః (అర్కమానృచుః) । వసూన్యానృహుః । అర్చేరర్హేశ్చ లిట్యుసి । చిచ్యుషే (చిచ్యుషే) । చ్యుఙో లిటి థాసి । యస్తిత్యాజ (యస్తిత్యాజ) । త్యజేర్ణలి । శ్రాతాస్త ఇన్ద్ర సోమాః (శ్రాతాస్త ఇన్ద్ర సోమాః) । శ్రితా నో గ్రహాః । శ్రీఞ్ పాకే నిష్ఠాయామ్ । ఆశీరం దుహే (ఆశీరం దుహే) । మధ్యత ఆశీర్తః (మధ్యత ఆశీర్తః) । శ్రీఞ్ ఏవ క్విపి నిష్ఠాయాం చ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి వర్తతే। అపస్పృధేథామ్ ఇతి స్పర్ధ సఙ్ఘర్షే ఇత్యస్య లఙి ఆథామి ద్విర్వచనం రేఫస్య సంప్రసారణమకారలోపశ్చ నిపాతనాత్। ఇన్ద్రశ్చ విష్ణో యదపస్పృధేథామ్। అపస్పర్ధేథామ్ ఇతి భాషాయామ్। అపర ఆహ స్పర్ధేః అపపూర్వస్య లిఙి ఆథామి సమ్ప్రసరణమకారలోపశ్చ నిపాతనాత్। బహులం ఛన్దస్యమాఙ్యోగేఽపి 6.4.75 ఇత్యడాగమాభావః। అత్ర ప్రత్యుదాహరణమపాస్పర్ధేథామ్ ఇతి భషాయామ్। ఆనృచుః, ఆనృహుః ఇతి। అర్చ పూజాయామ్, అర్హ పూజాయమ్ ఇత్యనయోర్ధాత్వోలిట్యుసి సమ్ప్రసారణమకారలోపశ్చ నిపాతనాత్। తతో ద్విర్వచనమ్, ఉరదత్వమ్,

అత ఆదేః 7.4.70 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। తస్మాన్ నుడ్ ద్విహలః 7.4.71 ఇతి నుడాగమః। య ఉగ్రా అర్కమానృచుః। న వసూన్యానృహుః। ఆనర్చుః, ఆనర్హుః ఇతి భాషాయామ్। చిచ్యుషే। చ్యుఙ్ గతౌ ఇత్యస్య ధాతోః లిటి సేశబ్దే అభ్యాసయ సమ్ప్రసారణమనిట్ చ నిపాతనాత్। చిచ్యుషే। చుచ్యువిషే ఇతి భాషాయామ్। తిత్యాజ। త్యజ హానౌ ఇత్యస్య ధాతోః లిటి అభ్యాసస్య సమ్ప్రసారణం నిపాత్యతే। తిత్యాజ। తత్యాజ ఇతి భాషాయామ్। శ్రాతాః ఇతి। శ్రీఞ్ పాకే ఇత్యేతస్య ధాతోః నిష్ఠాయాం శ్రాభావః। శ్రాతాస్త ఇన్ద్రసోమాః। శ్రితమ్ ఇతి తస్య ఏవ శ్రీణాతేః హ్రస్వత్వమ్। సోమో గౌరీ అధిశ్రితః। శ్రితా నో గృహాః। అనయోః శ్రాభావశ్రిభావయోర్విషయవిభాగమ్ ఇచ్ఛతి, సోమేషు బహుషు శ్రాభావ ఏవ, అన్యత్ర శ్రిభావః ఇతి। సోమాదన్యత్ర క్వచిదేకస్మిన్నపి శ్రాభావో దృశ్యతే। యది శ్రాతో జుహోతన। తస్య శ్రాతాః ఇతి బహువచనస్య అవివక్షితత్వాదుపసంగ్రహో ద్రష్టవ్యః। ఆశీః, ఆశీర్తః ఇతి। తస్య ఏవ శ్రీణాతేరాఙ్పూర్వస్య క్విపి నిష్ఠాయాం చ శీరాదేశః, నిష్ఠాయాశ్చ నత్వాభావో నిపాతనాత్। తామాశీరా దుహన్తి। ఆశీర్త ఊర్జమ్। క్షీరైర్మధ్యత ఆశీర్తః।

.

3513. ఖిదేశ్ఛన్దసి [6.1.52]

ఖిదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖిద దైన్యే । అసేయైచ ఆద్వా స్యాత్ । చిఖాద । చిఖేదేత్యర్థః ॥

(కాశికా) విభాషా ఇతి వర్తతే। ఖిద దైన్యే ఇత్యస్య ధాతోః ఏచః స్థానే ఛన్దసి విషయే విభాషా ఆకారః ఆదేశో భవతి। చిత్తం చిఖాద। చిత్తం చిఖేద। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? చిత్తం ఖేదయతి।

.

3514. శీర్షంశ్ఛన్దసి [6.1.60]

శీర్షన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిరఃశబ్దస్య శీర్షన్ స్యాత్ । శీర్ష్ణః శీర్ష్ణో జగతః (శీర్ష్ణః శీర్ష్ణో జగతః) ॥

(కాశికా) శీర్షనితి శబ్దాన్తరం శిరఃశబ్దేన సమానార్థం ఛన్దసి విషయే నిపాత్యతే, న పునరయమాదేశః శిరఃశబ్దస్య। సోఽపి హి ఛన్దసి ప్రయుజ్యత ఏవ। శీర్ష్ణ హి తత్ర సోమం క్రీతం హరన్తి। యత్తే శీర్ష్ణే దౌర్భాగ్యమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? శిరః।

.

3515. వా ఛన్దసి [6.1.106]

వా అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి - దీర్ఘాత్ జసి ఇచి ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘః వా

(సి.కౌ) దీర్ఘాజ్జసి ఇచి చ పూర్వసవర్ణదీర్ఘో వా స్యాత్ । వారాహీ । వారాహ్యౌ । మానుషీరీళతే విశః (మానుషీరీళతే విశః) । ఉత్తరసూత్రద్వయేఽపీదం వాక్యభేదేన సంబధ్యతే । తేనామి పూర్వత్వం వా స్యాత్ । శమీం చ శమ్యం చ । సూర్మం సుషిరామివ (సూర్మం సుషిరామివ) । సంప్రసారణాచ్చ (కౌముదీ-330) ఇతి పూర్వరూపమపి వా । ఇజ్యమానః । యజ్యమానః ॥

(కాశికా) దీర్ఘాత్ ఛన్దసి విషయే జసి చ ఇచి చ పరతో వా పూర్వసవర్ణదీర్ఘో న భవతి। మారుతీశ్చతస్రః పిణ్డీః। మారుత్యశ్చతస్రః పిణ్డ్యః। వారాహీ। ఉపానహీ। వారాహ్యౌ। ఉపానహ్యౌ।

.

3516. శేశ్ఛన్దసి బహులమ్ [6.1.70]

శేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శేః ఛన్దసి బహులమ్ లోపః

(సి.కౌ) లోపః స్యాత్ । యా తే గాత్రాణామ్ (తా తా పిణ్డానామ్) ॥ యా తే గాత్రాణామ్ (యా తే గాత్రాణామ్) । తా తా పిణ్డానామ్ (తా తా పిణ్డానామ్) ।ఏమన్నాది తు ఛన్దసి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అపాం త్వేమన్ (అపాం త్వేమన్) । అపాం త్వోద్మన్ (అపాం త్వోద్మన్) ॥

(కాశికా) శి ఇత్యేతస్య బహులం ఛన్దసి విషయే లోపో భవతి। యా క్షేత్రా। యా వనా। యాని క్షేత్రాణి। యాని వనాని।

.

3517. భయ్యప్రవయ్యే చ చ్ఛన్దసి [6.1.83]

భయ్య-ప్రవయ్యే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి భయ్య-ప్రవయ్యే

(సి.కౌ) బిభేత్యస్మాదితి భయ్యః । వేతేః ప్రవయ్యా ఇతి స్త్రియామేవ నిపాతనమ్ । ప్రవేయమిత్యన్యత్ర । ఛన్దసి కిమ్ । భేయమ్ । ప్రవేయమ్ ।హృదయ్యా ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ హృదే భవా హృదయ్యా ఆపః । భవే ఛన్దసి యత్ ॥

(కాశికా) బిభేతేర్ధాతోః రపుర్వస్య చ వీ ఇత్యేతస్య యతి ప్రత్యయే పరతః ఛన్దసి విషయే అయాదేశః నిపాత్యతే। భ్యయం కిలాసీత్। వత్సతరీ ప్రవయ్యా। భయ్యేతి కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇత్యపదానే యత్ ప్రత్యయః। బిభేత్యస్మాదితి భ్యయమ్। ప్రవ్యాయా ఇతి స్త్రియామ్ ఏవ నిపాతనమ్। అన్యత్ర

ప్రవేయమ్ ఇత్యేవ భవతి। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? భేయమ్ ప్రవేయమ్। హృదయ్యా ఆప ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। హృదయ్యా ఆపః। హృదే భవా, భవే ఛన్దసి 4.4.110 ఇతి యత్ ప్రత్యయః।

.

3518. ప్రకృత్యాఽన్తఃపాదమవ్యపరే [6.1.115]

ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ అన్తఃపాదమ్ అవ్యయమ్ అవ్యపరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋక్పాదమధ్యస్థ ఏఙ్ ప్రకృత్యా స్యాదతి పరే న తు వకారయకారపరేఽతి । ఉపప్రయన్తో అధ్వరమ్ (ఉపప్రయన్తో అధ్వరమ్) । సుజాతే అశ్వసూనృతే (సుజాతే అశ్వసూనృతే) । అన్తఃపాదం కిమ్ । ఏతాస ఏతేఽర్చన్తి (ఏతాస ఏతేఽర్చన్తి) । అవ్యపరే కిమ్ । తేఽవదన్ (తేఽవదన్) ॥

(కాశికా) ఏఙోఽతి 6.1.109 ఇత్యేవ। ఏఙః ఇతి యత్ పఞ్చమ్యన్తమనువర్తతే, తదర్థాదిహ ప్రథమాన్తం భవతి। ప్రకృతిః ఇతి స్వభావః కారణమ్ వాఽభిధీయతే। అన్తరితి అవ్యయమధికరనభూతం మధ్యమాచష్టే। పాదశబ్దేన చ ఋక్పాదస్య ఏవ గ్రహణమ్ ఇష్యతే, న తు శ్లోకపదస్య। అవకారయకారపరే అతి పరతః ఏఙ్ ప్రకృత్యా భవతి। స్వభావేన అవతిష్ఠతే కారణాత్మనా వా భవతి, న వికారమాపద్యతే। తౌ చేన్ నిమిత్తకార్యిణౌ అన్తఃపాదమృక్పాదమధ్యే భవతః। తే అగ్రే అశ్వమాయుఞ్జన్। తే అస్మిఞ్జవమాదధుః। ఉపప్రయన్తో అధ్వరమ్। శిరో అపశ్యమ్ సుజాతే అశ్వసూనృతే। అధ్వర్యో అద్రిభిః సుతమ్। అన్తఃపాదమ్ ఇతి కిమ్। కయా మతీ కుత ఏతాస ఏతేఽర్చన్తి। అవ్యపరే ఇతి కిమ్। తేఽవదన్। తేజోఽయస్మయమ్। ఏఙితి కిమ్? అన్వగ్ని రుషసామగ్రమఖ్యత్। కేచిదిదం సూత్రం న అన్తఃపాదమవ్యపరే ఇతి పఠన్తి, తే సంహితాయామ్ ఇహ యదుచ్యతే తస్య సర్వస్య ప్రతిషేధం వర్ణయన్తి।

.

3519. అవ్యాదవద్యాదవక్రమురవ్రతాయమవన్త్వవస్యుషు చ [6.1.116]

అవ్యాత్-అవద్యాత్-అవక్రముః-అవ్రత-అయమ్-అవన్తు-అవస్యుషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు వ్యపరేఽప్యతి ఏఙ్ ప్రకృత్యా । వసుభిర్నో అవ్యాత్ (వసుభిర్నో అవ్యాత్) । మిమహో అవద్యాత్ (మిమహో అవద్యాత్) । మా శివాసో అవక్రముః (మా శివాసో అవక్రముః) । తే నో అవ్రత (తే నో అవ్రత) । శతధారో అయం మణిః (శతధారో అయం మణిః) । తే నో అవన్తు (తే నో అవన్తు) । కుశికాసో అవస్యవః (కుశికాసో అవస్యవః) । యద్యపి బహ్వృచైస్తేనోఽవన్తు, రథతూః,

సోఽయమగాత్, తేఽరుణేభిరిత్యాదౌ ప్రకృతిభావో న క్రియతే తథాపి బాహులకాత్సమాధేయమ్ । ప్రాతిశాఖ్యే తు వాచనిక ఏవాయమర్థః ॥

(కాశికా) అవ్యాతవద్యాతవక్రముః అవ్రత అయమవన్తు అవస్యు ఇత్యేతేషు వకారయకారపరేఽష్యతి పరతః అన్తఃపాదమ్ ఏఙ్ ప్రకృత్యా భవతి। అగ్నిః ప్రథమో వసుభిర్నో అవ్యాత్। మిత్రమహో అవద్యాత్। మా శివాసో అవక్రమః। తే నో అవ్రతాః। శతధారో అయం మణిః। తే నో అవన్తు పితరః। కుశికాసో అవస్యవః।

.

3520. యజుష్యురః [6.1.117]

యజుషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉరఃశబ్ద ఏఙన్తోఽతి ప్రకృత్యా యజుషి । ఉరో అన్తరిక్షమ్ (ఉరో అన్తరిక్షమ్) । యజుషి పాదాభావాదనన్తః పాదార్థ వచనమ్ ॥

(కాశికా) ఉరఃశబ్దః ఏఙన్తః యజుషి విషయే అతి రకృత్యా భవతి। ఉరో అన్తరిక్షమ్। అపరే యజుష్యురో ఇతి సూత్రం పఠన్తి, ఉకారాన్తమురుశబ్దం సమ్బుద్ధ్యన్తమధీయతే, తే ఇదముదాహరన్తి ఉరో అన్తరిక్షం సజూః ఇతి। యజుషి పాదానామభావాతనన్తఃపాదర్థం వచనమ్।

.

3521. ఆపోజుషాణోవృష్ణోవర్షిష్ఠేఽమ్బేఽమ్బాలేఽమ్బికేపూర్వే [6.1.118]

ఆపో-జుషాణో-వృష్ణో-వర్షిష్ఠే-అమ్బే-అమ్బాలే-అమ్బికేపూర్వే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యజుషి అతి ప్రకృత్యా । ఆపో అస్మాన్మాతరః (ఆపో అస్మాన్మాతరః) । జుషాణో అగ్నిరాజ్యస్య (జుషాణో అగ్నిరాజ్యస్య) । వృష్ణో అంశుభ్యామ్ (వృష్ణో అంశుభ్యామ్) । వర్షిష్ఠే అధి నాకే (వర్షిష్ఠే అధి నాకే) । అమ్బే అమ్బాలే అమ్బికే । అస్మాదేవ వచనాత్ అమ్బార్థ – (కౌముదీ-267) ఇతి హ్రస్వో న ॥

(కాశికా) యజుషి ఇత్యేవ। ఆపో జుషాణో వృష్ణో వర్షిష్ఠే ఇత్యేతే శబ్దాః అమ్బే అమ్బాలే ఇత్యేతౌ చ యావమ్బికే శబ్దాత్ పూర్వౌ యజుషి పఠితౌ తే అతి పరతః ప్రకృత్యా భవన్తి। ఆపో అస్మాన్ మాతరః శున్ధయన్తు। జుషణో అప్తురాజ్యస్య। వృష్ణో అంశుభ్యాం గభస్తిపూతః। వషిష్ఠే అధి నాకే। అమ్బే అమ్బాల్యమ్బికే యజుషీదమీదృశమ్ ఏవ పఠ్యతే। అస్మాదేవ నిపాతనాత్ అమ్బాఽర్థనద్యోర్హ్రస్వః 7.3.107 ఇతి హ్రస్వత్వం న భవతి।

.

3522. అఙ్గ ఇత్యాదౌ చ [6.1.119]

అఙ్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇత్యాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అఙ్గశబ్దే య ఏఙ్ తదాదౌ చ అకారే య ఏఙ్ పూర్వః సోఽతి ప్రకృత్యా యజుషి । ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే అదీధ్యత్ ॥

(కాశికా) అఙ్గశబ్దే య ఏఙ్ తదాదౌ చాకారే యః పూర్వః స యజుసి విషయే అతి ప్రకృత్యా భవతి। ఐన్ద్రః ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే అదీధ్యత్। ఐన్ద్రః ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే నిదీధ్యత్। ఐన్ద్రః ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే అరోచిషమ్।

.

3523. అనుదాత్తే చ కుధపరే [6.1.120]

అనుదాత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కుధపరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కవర్గధకారపరే అనుదాత్తేఽతి పరే ఏఙ్ ప్రకృత్యా యజుషి । అయం సో అగ్నిః (అయం సో అగ్నిః) । అయం సో అధ్వరః (అయం సో అధ్వరః) । అనుదాత్తే కిమ్ । అధోఽగ్రే రుద్రే । అగ్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । కుధపరే కిమ్ । సోఽయమగ్నిమతః ॥

(కాశికా) యజుషి ఇత్యేవ। అనుదాత్తే చ అతి కవర్గధకారపరే పరతో యజుసి విషయే ఏఙ్ ప్రకృత్యా భవతి। అయం సో అగ్నిః। అయం సో అధ్వరః। అనుదాత్తే ఇతి కిమ్? అధోగ్రే। అగ్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తో నిపాత్యతే। కుధపరే ఇతి కిమ్? సోఽయమగ్నిః సహస్రియః।

.

3524. అవపథాసి చ [6.1.121]

అవపథాసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తే అకారదౌ అవపథాఃశబ్దే పరే యజుషి ఏఙ్ ప్రకృత్యా । త్రీరుంద్రేభ్యో అవపథాః (త్రీరుంద్రేభ్యో అవపథాః) । వపేస్థాసి లఙి తిఙ్ఙతిఙః - (కౌముదీ-3935) ఇత్యనుదాత్తత్వమ్ । అనుదాత్తే కిమ్ । యద్రుద్రేభ్యోఽవపథాః (యద్రుద్రేభ్యోఽవపథాః) । నిపాతైర్యద్యది - (కౌముదీ-3937) ఇతి నిఘాతో న ॥

(కాశికా) యజుషి ఇత్యేవ। అనుదాత్తే ఇతి చశబ్దేన అనుకృష్యతే। అవపథాఃశబ్దేఽనుదాత్తే అకారాదౌ పరతో యజుషి విషయే ఏఙ్ ప్రకృత్యా భవతి। త్రీ రుద్రేభ్యో అవపథాః। వపేర్లఙి థాసి తిఙ్ఙతిఙః 8.1.28 ఇతి నిఘాతేన అనుదాత్తత్వమ్। అనుదాత్తే ఇత్యేవ, యద్రుద్రేభ్యోఽవపథాః। నిపాతైర్యద్యదిహన్త ఇతి నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే।

.

3525. ఆజోఽనునాసికశ్ఛన్దసి [6.1.126]

ఆజః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆజోఽచి పరేఽనునాసికః స్యాత్ స చ ప్రకృత్యా । అభ్ర ఆఁ అపః (అభ్ర ఆఁ అపః) । గభీర ఆఁ ఉగ్రపుత్రే (గభీర ఆఁ ఉగ్రపుత్రే) ।ఈషాఅక్షాదీనాం ఛన్దసి ప్రకృతిభావో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఈషాఅక్షో హిరణ్యః । జ్యా ఇయమ్ (జ్యా ఇయమ్) । పూషా అవిష్టు (పూషా అవిష్టు) ॥

(కాశికా) ఆజోఽచి పరతః సంహితాయాం ఛన్దసి విషయేఽనునాసికాదేశో భవతి, స చ ప్రకృత్యా భవతి। అభ్ర ఔం అపః। గభీర ఔం ఉగ్రపుత్రే జిఘాంసతః। కేచిదాజోఽనునాసికశ్ ఛన్దసి బహులమ్ ఇత్యధీయతే। తేన ఇహ న భవతి, ఇన్ద్రో బాహుభ్యామాతరత్। ఆ అతరత్।

.

3526. స్యశ్ఛన్దసి బహులమ్ [6.1.133]

స్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్యః ఛన్దసి హలి బహులం సులోపః

(సి.కౌ) స్య ఇత్యస్య సోర్లోపః స్యాద్ధలి । ఏష స్య భానుః (ఏష స్య భానుః) ॥

(కాశికా) స్య ఇత్యేతస్య ఛన్దసి హలి పరతః బహులం సోర్లోపో భవతి। ఉత స్య వాజీ క్షిపణిం తురణ్యతి గ్రీవాయాం బద్ధో అపి కక్ష ఆసని। ఏష స్య తే పవత ఇన్ద్ర సోమః। న చ భవతి, యత్ర స్యో నిపతేత్।

.

3527. హ్రస్వాచ్చన్ద్రోత్తరపదే మన్త్రే [6.1.151]

హ్రస్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చన్ద్ర-ఉత్తరపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్రస్వాత్పరస్య చన్ద్రశబ్దస్యోత్తరపదస్య సుడాగమః స్యాన్మన్త్రే । హరిశ్చన్ద్రో మరుద్గణః (హరిశ్చన్ద్రో మరుద్గణః) । సుశ్చన్ద్ర దస్మ (సుశ్చన్ద్ర దస్మ) ॥

(కాశికా) చన్ద్రశబ్దే ఉత్తరపదే హ్రస్వాత్ పరః సుడాగమో భవతి మన్త్రవిసయే। సుశ్చన్ద్రః యుష్మాన్। హ్రస్వాతితి కిమ్? సూర్యాచన్ద్రమసావివ। మన్త్రే ఇతి కిమ్? సుచన్ద్రా పౌర్ణమాసీ। ఉత్తరపదం సమాస ఏవ భవతీతి ప్రసిద్ధమ్, తత ఇహ న భవతి, శుక్రమసి, చన్ద్రమసి।

.

3528. పితరామాతరా చ చ్ఛన్దసి [6.3.33]

పితరామాతరా ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వన్ద్వే నిపాతః । ఆ మా గన్తాం పితరా మాతరా చ (ఆ మా గన్తాం పితరా మాతరా చ) । చాద్విపరీతమపి । న మాతరా పితరా నూ చిదిష్టౌ (న మాతారా పితరా న చిదిష్టౌ) । సమానస్య ఛన్దస్యమూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు (కౌముదీ-1012) సమానస్య సః స్యాన్మూర్ధాదిభిన్నే ఉత్తరపదే । సగర్భ్యః ।ఛన్దసి స్త్రియాం బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ విష్వద్దేవయోరద్ర్యదేశః । విశ్వాచీ చ ఘృతాచీ చ (విశ్వాచీ చ ఘృతాచీచ) । దేవద్రీచీ నయత దేవయన్తః (దేవద్రీచీ నయత దేవయన్తః) । కద్రీచీ (కద్రీచీ) ॥

(కాశికా) పితరామాతరా ఇతి ఛన్దసి నిపాత్యతే। ఆ మా గన్తాం పితరామాతరా చ। పూర్వపదస్య అరాఙాదేశో నిపాత్యతే। ఉత్తరపదే తు సుపాం సులుక్ పూర్వసవర్ణాఽఆచ్ఛేయాడాడ్యాయాజాలః 7.1.39 ఇతి ఆకారాదేశః। తత్ర ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోః 7.3.110 ఇతి గుణః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? మాతాపితరౌ।

.

3529. సధ మాదస్థయోశ్ఛన్దసి [6.3.96]

సధ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)మాద-స్థయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సహస్య సధాదేశః స్యాత్ । ఇన్ద్ర చాస్మిన్సధమాదే (ఇన్ద్ర చాస్మిన్సధమాదే) । సోమః సధస్థమ్ (సోమః సధస్థమ్) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే మాద స్థ ఇత్యేతయోరుత్తరపదయోః సహస్య సధ ఇత్యయమాదేశో భవతి। సధమాదో ద్యుమ్ని నీరాపః। సధస్థా।

.

3530. పథి చ చ్ఛన్దసి [6.3.108]

పథి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పథిశబ్దే ఉత్తరపదే కోః కవం కాదేశశ్చ । కవపథః । కాపథః । కుపథః ।

(కాశికా) పథిశబ్దే ఉత్తరపదే ఛన్దసి విషయే కోః కవమ్ కా ఇత్యేతావాదేశౌ భవతో విభాషా। కవపథః, కాపథః, కుపథః।

.

3531. సాఢ్యై సాఢ్వా సాఢేతి నిగమే [6.3.113]

సాఢ్యై అవ్యయమ్ సాఢ్వా అవ్యయమ్ సాఢా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ నిగమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సహేః క్త్వాప్రత్యయే ఆద్యం ద్వయం తృని తృతీయం నిపాత్యతే । మరుద్భిరుగ్రః పృతనాసు సాహ్లో (మరుద్భిరుగ్రః పృతనాసు సాహ్లో) । అచోర్మధ్యస్థస్య డస్య ళః ఢస్య ళ్హశ్చ ప్రాతిశాఖ్యే విహితః । ఆహహి । ద్వయోశ్చాస్య స్వరయోర్మధ్యమేత్య సంపద్యతే స డకారో ళకారః ళ్హకారతామేతి స ఏవ చాస్య ఢకారః సన్నూష్మణా సంప్రయుక్త ఇతి ।

(కాశికా) సాఢ్యై సాఢ్వా సాఢా ఇతి నిగమే నిపాత్యనతే। సాఢ్యై సమన్తాత్ సాఢ్వా శత్రూన్। సహేః క్త్వాప్రత్యయే ఓత్వాభావః। పక్షే క్త్వాప్రత్యయస్య ధ్యైభావః। సాఢా ఇతి తృచి రూపమేతత్। నిగమే ఇతి కిమ్? సోఢ్వా, సోఢా ఇతి భాషాయామ్।

.

3532. ఛన్దసి చ [6.3.126]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అష్టన ఆత్వం స్యాదుత్తరపదే । అష్టాపదీ (అష్టాపదీ) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయేఽష్టనః ఉత్తరపదే దీర్ఘో భవతి। ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ చరుమ్। అష్టాహిరణ్యా దక్షిణా। అష్టాపదీ దేవతా సుమతీ। అష్టౌ పాదౌ అస్యాః ఇతి బహువ్రీహౌ పాదస్య లోపే కృతే పాదోఽన్యతరస్యామ్ 4.1.8 ఇతి ఙీప్। గవి చ యుక్తే భాషాయామాష్టనో దీర్ఘో భవతీతి వక్తవ్యమ్। అష్టాగవమ్ శకటమ్।

.

3533. మన్త్రే సోమాశ్వేన్ద్రియవిశ్వదేవ్యస్య మతౌ [6.3.131]

మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సోమ-అశ్వ-ఇన్ద్రియ-విశ్వదేవ్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘః స్యాన్మన్త్రే । అశ్వావతీం సోమావతీమ్ (అశ్వావతీం సోమావతీమ్) । ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమః (ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమః) । విశ్వకర్మణా విశ్వదేవ్యావతా (విశ్వకర్మణా విశ్వదేవ్యావతా) ।

(కాశికా) మన్త్రవిషయే సోమ అశ్వ ఇన్ద్రియ విశ్వదేవ్య ఇత్యేతేషాం మతుప్ప్రత్యయే పరతః దీర్ఘో భవతి। సోమావతీ। అశ్వవతీ। ఇన్ద్రియావతీ। విశ్వదేవ్యావతీ।

.

3534. ఓషధేశ్చ విభక్తావప్రథమాయామ్ [6.3.132]

ఓషధేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ విభక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అప్రథమాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘః స్యాన్మత్రే । యదోషధీభ్యః (యదోషధీభ్యః) । అదధాత్యోషధీషు (అదధాత్యోషధీషు) ।

(కాశికా) మన్త్రే ఇతి వర్తతే। ఓషధిశబ్దస్య విభక్తావప్రథమాయాం పరతః దీర్ఘో భవతి। ఓషధీభిరపీతత్। నమః పృథివ్యై నమ ఓషధీభ్యః। విభక్తౌ ఇతి కిమ్? ఓషధిపతే। అప్రథమాయామ్ ఇతి కిమ్? స్థిరేయమస్త్వోషధిః।

.

3535. ఋచి తునుఘమక్షుతఙ్కుత్రోరుష్యాణామ్ [6.3.133]

ఋచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తు-ను-ఘ-మక్షు-తఙ్-కు-త్ర-ఉరుష్యాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘః స్యాత్ । ఆ తూ న ఇన్ద్ర (ఆ తూ న ఇన్ద్ర) । నూ మర్తః (నూ మర్తః) । ఉత వా ఘా స్యాలాత్ (ఉత వా ఘా స్యాలాత్) । మక్షూ గోమన్తమీమహే (మక్షూ గోమన్తమీమహే) । భరతా జాతవేదసమ్ (భరతా జాతవేదసమ్) । తఙితి థాదేశస్య ఙిత్వపక్షే గ్రహణమ్ । తేనేహ న । శృణోత గ్రావాణః (శృణోత గ్రావాణః) । కూమనాః (కూమనాః) । అత్రా తే భద్రా (అత్రా తే భద్రా) । యత్రా నశ్చకా (యత్రా నశ్చకా) । ఉరూష్యాణః (ఉరూష్యాణః) ।

(కాశికా) ఋచి విషయే తు ను ఘ మక్షు తఙ్ కు త్ర ఉరుష్య ఇత్యేషాం దీర్ఘో భవతి। ఆ తూ న ఇన్ద్ర వృత్రహన్। ను నూ కరణే। ఘ ఉత వా ఘా స్యాలాత్। మక్షు మక్షూ గోమన్తమీమహే। తఙ్ భరతా జాతవేదసమ్। తఙితి థాదేశస్య ఙిత్వపక్షే గ్రహణం, తేన ఇహ న భవతి, శృణోత గ్రావాణః। కు కూమనః। త్ర అత్రా గౌః। ఉరుష్య ఉరుష్యా ణో।

.

3536. ఇకః సుఞి [6.3.134]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సుఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋచి దీర్ఘ ఇత్యేవ । అభీషుణః సఖీనామ్ (అభీషుణః సఖీనామ్) । సుఞః (కౌముదీ-3644) ఇతి షః । నశ్చ ధాతుస్థోరుషభ్యః (కౌముదీ-3649) ఇతి ణః ।

(కాశికా) సుఞ్ నిపాతో గృహ్యతే। ఇగన్తరయ సుఞి పరతో మన్త్రవిషయే దీర్ఘో భవతి। అభీ షు ణః సఖీనామ్। ఊర్ధ్వ ఊ షు ణ ఊతయే। సుఞః 8.3.107 ఇతి షత్వమ్, నశ్చ ధాతుస్థోరుషుభ్యః 8.4.27 ఇతి ణత్వమ్।

.

3537. ద్వ్యచోఽతస్తిఙః [6.3.135]

ద్వ్యచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తిఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మన్త్రే దీర్ఘః । విద్మా హి చక్రా జరసమ్ (విద్మా హి చక్రా జరసమ్) ।

(కాశికా) ఋచి ఇతి వర్తతే। ద్వ్యచస్తిఙన్తస్య అతః ఋగ్విషయే దీర్ఘో భవతి। విద్మా హి త్వా గోపతిం శూర గోనామ్। విద్మా శరస్య పితరమ్। ద్వ్యచః ఇతి కిమ్? అశ్వా భవత వాజినః। అతః ఇతి కిమ్? ఆ దేవాన్ వక్షి యక్షి చ।

.

3538. నిపాతస్య చ [6.3.136]

నిపాతస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏవా హి తే (ఏ॒వా హి తే॒) ।

(కాశికా) ఋచి ఇత్యేవ। నిపాతస్య చ ఋగ్విషయే దీర్ఘః ఆదేశో భవతి। ఏవా తే। అచ్ఛా।

.

3539. అన్యేషామపి దృశ్యతే [6.3.137]

అన్యేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) అన్యేషామపి పూర్వపదస్థానాం దీర్ఘః స్యాత్ । పూరుషః (పూరు॑షః) । దణ్డాదణ్డి ।

(కాశికా) అన్యేషామపి దీర్ఘో దృశ్యతే, స శిష్టప్రయోగాదనుగన్తవ్యః। యస్య దీర్ఘత్వం విహితం, దృశ్యతే చ ప్రయోగే, తదనేన కర్తవ్యమ్। కేశాకేశి। కచాకచి। జలాషాట్। నారకః పూరుషః। శునో దన్తదంష్ట్రాకర్ణకున్దవరాహపుచ్ఛపదేషు। శ్వాదన్తః। శ్వాదంష్ట్రః। శ్వాకర్ణః। శ్వాకున్దః। శ్వావరాహః। శ్వాపుచ్ఛః। శ్వాపదః।

.

3540. ఛన్దస్యుభయథా [6.4.5]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉభయథా అవ్యయమ్

అఙ్గస్య నామి ఛన్దసి దీర్ఘః ఉభయథా।

(సి.కౌ) నామి దీర్ఘో వా । ధాతా ధాతౄణామ్ (ధా॒తా ధా॑తౄ॒ణామ్) ఇతి బహ్వృచాః । తైత్తిరీయాస్తు హ్రస్వమేవ పఠన్తి ।

(కాశికా) ఛన్దసి వషయే తిసృచతస్రోః నామి పరతః ఉభయథా దృశ్యతే, దీర్ఘశ్చాదీర్ఘశ్చ। తిసృణాం మధ్యదినే, తిసృణాం మధ్యదినే। చతసృణాం మధ్యదినే, చతసృణాం మధ్యదినే।

.

3541. వా షపూర్వస్య నిగమే [6.4.9]

వా అవ్యయమ్ షపూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిగమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నిగమే షపూర్వస్య నః అఙ్గస్య ఉపధాయాః అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే వా దీర్ఘః

(సి.కౌ) షపూర్వస్యాచ ఉపధాయా వా దీర్ఘోఽసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే । ఋభుక్షాణమ్ (ఋభుక్షాణమ్) । ఋభుక్షణమ్ (ఋభుక్షణమ్) । నిగమే కిమ్ । తక్షా । తక్షాణౌ ।

(కాశికా) షపూర్వస్య అచః నోపధాయాః నిగమవిషయే సర్వనామస్థానే పరతః అసమ్బుద్ధౌ వా దీర్ఘో భవతి। స తక్షాణం తిష్ఠన్తమబ్రవీత్। స తక్షణమ్ తిష్ఠన్తమబ్రవీత్। ఋభుక్షాణమిన్ద్రమ్। ఋభుక్షణమిన్ద్రమ్। నిగమే ఇతి కిమ్? తక్షా, తక్షాణౌ, తక్షాణః।

.

3542. జనితా మన్త్రే [6.4.53]

జనితా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇడాదౌ తృచి ణిలోపో నిపాత్యతే । యో నః పితా జనితా (యో నః పితా జనితా) ।

(కాశికా) జనితా ఇతి మన్త్రవిషయే ఇడాదౌ ణిలోపో నిపాత్యతే। యో నః పితా జనితా। మన్త్రే ఇతి కిమ్? జనయితా।

.

3543. శమితా యజ్ఞే [6.4.54]

శమితా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యజ్ఞే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శమయితేత్యర్థః ।

(కాశికా) యజ్ఞకర్మణి శమితా ఇతి ఇడాదౌ తృచి ణిలోపో నిపాత్యతే। శృతం హవిః శమితః। తృచి సమ్బుద్ధ్యన్తమ్ ఏతత్। యజ్ఞే ఇతి కిమ్? శృతం హవిః శమయితః।

.

3544. యుప్లువోర్దీర్ఘశ్ఛన్దసి [6.4.58]

యు-ప్లువోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ల్యపీత్యనువర్తతే । వియూయ । విప్లూయ । ఆడజాదీనామ్ (కౌముదీ-2254) ।

(కాశికా) యు ప్లు ఇత్యేతయోర్ల్యపి పరతః ఛన్దసి విషయే దీర్ఘో భవతి। దాన్త్యనుపూర్వం వియూయ। యత్రా యో దక్షిణా పరిప్లూయ। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? సంయుత్య। ఆప్లుత్య।

.

3545. ఛన్దస్యపి దృశ్యతే [6.4.73]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు అఙ్గస్య ఉదాత్తః ఆడాగమః అపి

(సి.కౌ) అనజాదీనామిత్యర్థః । ఆనట్ (ఆనట్) । ఆవః (ఆవః) । న మాఙ్యోగే (కౌముదీ-2228) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ఆడాగమో దృశ్యతే। యత్ర హి విహితః తతోఽన్యత్ర అపి దృశ్యతే। ఆజజాదీనామ్ 6.4.72 ఇత్యుక్తమ్, అనజాదీనామపి దృశ్యతే। సురుచో వేన ఆవః। ఆనక్। ఆయునక్। ఆవః ఇతి వృఞో లుజి మన్త్రే ఘసహ్వర ఇతి లేర్లుకి కృతే చ భవతి। తథా ఆనకితి నశేః। ఆయునకితి యుజేర్లజి।

.

3546. బహులం ఛన్దస్యమాఙ్యోగేఽపి [6.4.75]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అమాఙ్యోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు మాఙ్యోగే అపి

(సి.కౌ) అడాటో న స్తో మాఙ్యోగేఽపి స్తః । జనిష్ఠా ఉగ్రః సహసే తురాయ (జని(ష్వా)ష్ఠా ఉగ్రః సహసే తురాయ) । మా వః క్షేత్రే పరబీజాన్యవాప్సుః (మా వః క్షేత్రే పరబీజాన్యవాప్సుః) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే మాఙ్యోగేఽపి బహులమడాటౌ భవతః, అమాఙ్యోగేఽపి న భవతః। అమాఙ్యోగే తావత్ జనిష్ఠా ఉగ్రః। కామమూనయీః। కామమర్దయీత్। మాఙ్యోగేఽపి భవతః మా వః క్షేత్రే పరబీజాన్యవాప్సుః। మా అభిత్థాః। మా ఆవః।

.

3547. ఇరయో రే [6.4.76]

ఇరయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ రే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) ప్రథమం దధ్ర ఆపః (ప్రథమం దధ్ర ఆపః) । రేభావస్యాభీయత్వేనాసిద్ధత్వాదాలోపః । అత్ర రేశబ్దస్యేటి కృతే పునరపి రేభావస్తదర్థం చ సూత్రే ద్వివచనాన్తం నిర్దిష్టమిరయోరితి ।

(కాశికా) ఇరే ఇత్యేతస్య ఛదసి విషయే బహులం రే ఇత్యయమాదేశో భవతి। గర్భం ప్రథమం దధ్ర ఆపః। యాఽస్య పరిదధ్రే। ధాఞో రేభావస్య అసిద్ధత్వాదాతో లోపో భవతి। న చ భవతి। పరమాయా ధియోఽగ్నికర్మాణి చక్రిరే। అత్ర రేశబ్దస్య సేటోం ధాతూనామితి కృతే పునా రేభావః క్రియతే, తదర్థమ్ ఇరయోః ఇత్యయం ద్వివచననిర్దేశః।

.

3548. ఛన్దస్యుభయథా [6.4.86]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉభయథా అవ్యయమ్

ఛన్దసి భూసుధియోః అఙ్గస్య సుపి అచి యణ్ , న - ఉభయథా।

(సి.కౌ) ఘుసుధియోర్యణ్ స్యాదియజువజౌ చ । వనేషు చిత్రం విభ్య (వనే(స్లు)షు చిత్రం విభ్య) । విభువం వా । సుధ్యో3 నవ్య మగ్నే (సుధ్యో3ఽఽ నవ్య మగ్నే) । సుధియో వా ।తన్వాదీనాం ఛన్దసి బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ తన్వం పుషేమ (తన్వం పుషేమ) । తనువం వా । త్రమ్బకమ్ (త్రమ్బకమ్) । త్రియమ్బకమ్ ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే భూ సుధి ఇత్యేతయోః ఉభయథా దృశ్యతే। వనేషు చిత్ర విభ్వమ్ విశే। విభువం విశే। సుధ్యే హవ్యమగ్నే। సుధియో హవ్యమగ్నే।

.

3549. తనిపత్యోశ్ఛన్దసి [6.4.99]

తని-పత్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరుపధాలోపః క్ఙితి ప్రత్యయే । వితత్నిరే కవయః (వితత్నిరే కవయః) । శకునా ఇవ పప్తిమ (శకునా ఇవ పప్తిమ) ।

(కాశికా) తని పతి ఇత్యేతయోః ఛన్దసి విషయే ఉపధాయా లోపో భవతి అజాదౌ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః। వితత్నిరే కవయః। శకునా ఇవ పప్తిమ। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? వితేనిరే। పేతిమ।

.

3550. ఘసిభసోర్హలి చ [6.4.100]

ఘసి-భసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సగ్ధిశ్చ మే (సగ్ధిశ్చ మే) । బబ్ధాం తే హరీ ధానాః (బబ్ధాం తే హరీ ధానాః) । హుఝల్భ్యో హేర్ధిః (కౌముదీ-2425) ।

(కాశికా) ఘసి భస ఇత్యేతయోః ఛన్దసి ఉపధాయా లోపో భవతి లహాదౌ అజాదౌ చ క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః। సగ్ధిశ్చ మే సపీతిశ్చ మే। బబ్ధామ్ తే హరీ ధానాః। సగ్ధిః ఇతి అదేః క్తిని బహులం ఛన్దసి ఇతి ఘస్లాదేశే ఉపధాయాః లోపే చ కృతే ఝలో ఝలి 8.2.26 ఇతి సకారలోపః। ధత్వం తకారస్య, జశ్త్వం ఘకారస్య। తతః సమానా గ్ధిః సగ్ధిః ఇతి సమాసే కృతే సమానస్య సభావః। బబ్ధామ్ ఇతి భసేర్లోటి తామి శ్లౌ ద్విర్వచనే కృతే ఉపధాలోపసలోపధత్వజశ్త్వాని కర్తవ్యాని। ద్విర్వచనాత్ పరత్వాన్ నిత్యత్వాచ్ చ ఉపధాలోపః ప్రాప్నోతి, ఛాన్దసత్వాత్ స తథా న క్రియతే। అజాదౌ బప్సతి। క్ఙితి ఇత్యేవ, అంశూన్ బభస్తి।

.

3551. శ్రుశృణుపృకృవృభ్యశ్ఛన్దసి [6.4.102]

శ్రు-శృణు-పృా-కృ-వృభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్రుధీ హవమ్ (శ్రుధీ హవమ్) । శృణుధీ గిరః (శృణుధీ గిరః) । రాయస్పూర్ధి (రాయస్పూర్ధి) । ఉరుణస్కృధి (ఉరుణస్కృధి) ।

(కాశికా) శ్రు శృణు పృ కృ వృ ఇత్యేతేభ్య ఉత్తరస్య హేః ధిరాదేశో హవతి ఛన్దసి విషయే। శ్రుధీ హవమిన్ద్ర। శృణుధీ గిరః। పూర్ధి। ఉరు ణస్కృధి। అపా వృధి। శృణుధి ఇత్యత్ర ధిభావవిధానసామర్థ్యాదుతశ్చ ప్రత్యయాతితి హేర్లుక్ న భవతి। అన్యేషామపి దృశ్యతే ఇతి దీర్ఘత్వమ్। అతోఽన్యత్ర వ్యత్యయో బహులమ్ ఇతి శప్, తస్య బహులం ఛన్దసి ఇతి లుక్।

.

3552. వా ఛన్దసి [3.4.88]

వా అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లోటః లస్య సేః హి ఛన్దసి వా అపిత్ చ

(సి.కౌ) హిరపిద్వా ।

(కాశికా) అపిత్త్వం వికల్ప్యతే। లాఽదేశః ఛన్దసి విషయే హిశబ్దో వా అపిద్ భవతి। యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనః। ప్రీణాహి। ప్రీణీహి।

.

3553. అజితశ్చ [6.4.103]

అ-జితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హేర్ధిః స్యాత్ । రారన్ధి (రారన్ధి) । రమేర్వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ । శపః శ్లురభ్యాసదీర్ఘశ్చ । అస్మే ప్రయన్ధి (అస్మే ప్రయన్ధి) । యుయోధి జాతవేదః (యుయోధి జాతవేదః) । యమేః శపో లుక్ । యౌతేః శపః శ్లుః ।

(కాశికా) అజితశ్చ హేర్ధిరాదేశో భవతి। వా ఛన్దసి ఇతి పిత్వేనాస్య అజిత్త్వమ్। సోమం రారన్ధిః। అసమభ్యం తద్ధర్యశ్వ ప్రయన్ధి। యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనః। అజితః ఇతి కిమ్? హ్వాయం ప్రీణీహి। రారన్ధి ఇతి రమేర్వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ , శపః శ్లు, అభ్యాసదీర్ఘత్వం ఛాన్దసత్వాత్। మలోపాభావస్ తు అజిత్త్వాదేవ। ప్రయన్ధి ఇతి యమేః శపో లుక్। యుయోధి ఇతి యౌతేః శపః శ్లుః।

.

3554. మన్త్రేష్వాఙ్యాదేరాత్మనః [6.4.141]

మన్త్రేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఆఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆత్మనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్మన్శబ్దస్యాదేర్లోపః స్యాదాఙి । త్మనా దేవేషు (త్మనా దేవేషు) ।

(కాశికా) మన్త్రేషు ఆఙి పరతః ఆత్మనః ఆదేర్లోపో భవతి। త్మనా దేవేభ్యః। త్మనా సోమేషు। మన్త్రేషు ఇతి కిమ్? ఆత్మనా కృతమ్। ఆఙి ఇతి కిమ్? యదాత్మనస్తన్వో వరిష్ఠా। ఆగోఽన్యత్ర అపి దృశ్యతే। త్మన్యా సమఞ్జన్।

.

3555. విభాషర్జోశ్ఛన్దసి [6.4.162]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋజోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋజుశబ్దస్య ఋతః స్థానే రః స్యాద్వా ఇష్ఠేమేయస్సు । త్వం రజిష్టమనునేషు (త్వం రజిష్టమనునేషు) । ఋజిష్ఠం వా ।

(కాశికా) ఋజు ఇత్యేతస్య ఋతః స్థానే విభాషా రేఫ ఆదేశో భవతి ఇష్ఠేమేయస్సు పరతః ఛన్దసి విషయే। రజిష్ఠమను నేషి పన్థామ్। త్వమృజిష్ఠః।

.

3556. ఋత్వ్యవాస్త్వ్యవాస్త్వమాధ్వీహిరణ్యయాని చ్ఛన్దసి [6.4.175]

ఋత్వ్య-వాస్త్వ్య-వాస్త్వ-మాధ్వీ-హిరణ్యయాని ప్రథమా-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋతౌ భవమృత్వ్యమ్ । వాస్తుని భవం వాస్త్వ్యమ్ వాస్త్వం చ । మధుశబ్దస్యాణి స్త్రియా యణాదేశో నిపాత్యతే । మాధ్వీర్నః సన్త్వోషధీః (మాధ్వీర్నః సన్త్వోషధీః) । హిరణ్యశబ్దాద్విహితస్య మయటో మశబ్దస్య లోపో నిపాత్యతే । హిరణ్యయేన సవితా రథేన (హిరణ్యయేన సవితా రథేన) ॥

(కాశికా) ఋత్వ్య వాస్త్వ్య వాస్త్వ మాధ్వీ హిరణ్యయ ఇత్యేతాని నిపాత్యన్తే ఛన్దసి విషయే। ఋతు వాస్తు ఇత్యేతయోః యతి యణదేశో నిపాత్యతే। ఋతౌ భవం ఋత్వ్యమ్। వాస్తౌ భవం వాస్త్వ్యమ్। వస్తుశబ్దస్య అణి యణాదేశో నిపాత్యతే। వస్తుని భవః వాస్త్వః। మధుశబ్దస్య అణి స్త్రియాం యణాదేశో నిపాత్యతే। మాధ్వీర్నః సన్త్వోషధీః। హిరణ్యశబ్దాద్ విహితస్య మయటో మశబ్దస్య లోపో నిపాత్యతే। హిరణ్యయమ్। ఇతి శ్రీవామనవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। సప్తమాధ్యాయః ప్రథమః పాదః।

.

3557. బహులం ఛన్దసి [౭.1.8]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శీఙో రుట్ (కౌముదీ-2442) ।రుడాగమః స్యాత్ । లోపస్త ఆత్మనేపదేషు (కౌముదీ-3563) ఇతి పక్షే తలోపః । ధేనవో దుహ్రే (ధేనవో దుహ్రే) । లోపాభావే । ఘృతం దుహర్తే (ఘృతం దుహర్తే) । అదృశ్రమస్య (అదృశ్రమస్య) । అతో భిస ఐస్ (కౌముదీ-203) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహులం రుడాగమో భవతి। దేవా అదుహ్ర। గన్ధర్వా అప్సరసో అదుహ్ర। దుహేర్లఙి ఝుకారస్య అదాదేశే కృతే రుట్। లోపస్య ఆత్మనేపదేషు 7.2.41 ఇతి తకారలోపః। న చ భవతి, అదుహత। బహులవచనాదన్యత్ర అపి భవతి। అదృశ్రమస్య కేతవః। ఋదుశోఽఙి గుణః 7.4.16 ఇత్యేతదపి బహులవచనాదేవ అత్ర న భవతి।

.

3558. బహులం ఛన్దసి [౭.1.10]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అగ్నిర్దేవేభిః (అగ్నిర్దేవేభిః) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహులమైసాదేశో భవతి। అతః ఇత్యుక్తమ్, అనతోఽపి భవతి నద్యైః ఇతి। అతో న భవతి , దేవేభిః సర్వేభిః ప్రోక్తమ్ ఇతి।

.

3559. నేతరాచ్ఛన్దసి [౭.1.26]

న అవ్యయమ్ ఇతరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇతరాత్ నపుంసకాత్ అఙ్గాత్ స్వమోః అద్డ్ న ఛన్దసి

(సి.కౌ) స్వమోరదడ్ న । వార్త్రఘ్నమితరమ్ । ఛన్దసి కిమ్ । ఇతరత్కాష్ఠమ్ । సమాసేఽనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ (కౌముదీ-3332) ।

(కాశికా) ఇతరశబ్దాదుత్తరయోః స్వమోః ఛన్దసి విషయే అద్డాదేశో న భవతి। మృతమితరమాణ్డమవాపద్యత। వార్త్రఘ్నమ్ ఇతరమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? ఇతరత్ కాష్ఠమ్। ఇతరత్ కుడ్యమ్। అతోఽమ్ 7.1.24 ఇత్యస్మాదనన్తరమ్ ఇతరాచ్ ఛన్దసి ఇతి వక్తవ్యమ్? నేతరాచ్ఛన్దసి ఇతి వచనం యోగవిభగర్థమ్ ఏకతరాద్ ధి సర్వత్ర ఛన్దసి భాషాయాం ప్రతిషేధ ఇష్యతే। ఏకతరమ్ తిష్ఠతి, ఏకతరం పశ్య ఇతి।

.

3560. క్త్వాఽపి ఛన్దసి [౭.1.38]

క్త్వా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అపి అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజమానం పరిధాపయిత్వా ।

(కాశికా) సమాసే అనఞ్పూర్వే క్త్వా ఇత్యేతస్య క్త్వా ఇత్యయమాదేశో భవతి, అపిశబ్దాల్ ల్యబపి భవతి ఛన్దసి విషయే। కృష్ణం వాసో యజమానం పరిధాపయిత్వా। ప్రత్యఞ్చమర్కం ప్రత్యర్పయిత్వా। ల్యబపి భవతి। ఉద్ధృత్య జుహోతి। వా చ్ఛన్దసి ఇతి నోక్త, సర్వోపాధివ్యభిచారార్థమ్। తేన అసమాసే ల్యబ్ భవతి। అర్చ్యా తాన్ దేవాన్ గతః। ఛన్దోఽధికారః ఆజ్జసేరసుక్ 7.1.50 ఇతి యావత్।

.

3561. సుపాం సులుక్పూర్వసవర్ణాఽఽచ్ఛేయాడాడ్యాయాజాలః [౭.1.39]

సుపామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సు-లుక్-పూర్వసవర్ణ-ఆ-ఆత్-శే-యా-డా-డ్యా-యాజాలః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఋజవః సన్తు పన్థాః పన్థాన (ఋజవః సన్తు పన్థాః పన్థాన) ఇతి ప్రాప్తే సుః । పరమే వ్యోమన్ (పరమే వ్యోమన్) । వ్యోమని ఇతి ప్రాప్తే ఙేర్లుక్ । ధీతీ మతీ సుష్టుతీ (ధీతీ మతీ సుష్టుతీ) । ధీత్యా మత్యా సుష్టుత్యేతి ప్రాప్తే పూర్వసవర్ణదీర్ఘ । యా సురథా రథీతమోభా దేవా దివిస్పృశా (యా సురథా రథీతమోభా దేవా దివిస్పృశా) । అశ్వినా (అశ్వినా) । యౌ సురథౌ దివిస్పృశావిత్యాదౌ ప్రాప్తే ఆ । నతాద్బ్రాహ్మణమ్ । నతమితి ప్రాప్తే ఆత్ । యా దేవ విద్మ తా త్వా (యా దేవ విద్మ తా త్వా) । యమితి ప్రాప్తే న యుష్మే వాజబన్ధవః (న యుష్మే వాజబన్ధవః) । అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ (అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ) । యుష్మాసు అస్మభ్యమితి ప్రాప్తే శే । ఉరుయా । ధృష్ణుయా । ఉరుణా ధృష్ణునేతి ప్రాప్తే యా । నాభా పృథివ్యాః । నాభావితి ప్రాప్తే డా । తా అనుష్ఠ్యోచ్యావయతాత్ । అనుష్ఠానమనుష్ఠా వ్యవస్థావదజ్ । ఆజో డ్యా । సాధుయా (సాధుయా) । సాధ్వితి ప్రాప్తే యాచ్ । వసన్తా యజేత । వసన్తే ఇతి ప్రాప్తే ఆల్ ।ఈయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ ఉర్వియా । దార్వియా । ఉరుణా దారుణేతి ప్రాప్తే ఇయా । సుక్షేత్రియా (సుక్షేత్రియా) । సుక్షేత్రిణేతి ప్రాప్తే డియాచ్ । దృతిం న శుష్కం సరసీ శయానమ్ (దృతిం న శుష్కం సరసీ శయానమ్) । ఙేరీకార ఇత్యాహుః । తత్రాద్యుదాత్తే పదే ప్రాప్తే వ్యత్యయేనాన్తోదాత్తతా । వస్తుతస్తు ఙీషన్తాత్ ఙేర్లుక్ । ఈకారాదేశస్య తూదాహరణాన్తరం మృగ్యమ్ ।ఆజ్యాజయారాముపసంఖ్యానమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ ప్ర బాహవా సిస్పృతమ్ (ప్ర బాహవా సిస్పృతమ్) । బాహునేతి ప్రాప్తే ఆజాదేశః । ఘేర్ఙితి- (కౌముదీ-245) ఇతి గుణః । స్వప్నయా ।

స్వప్నేనేతి ప్రాప్తే అయాచ్ । స నః సిన్ధుమివ నావయా (స నః సిన్ధుమివ నావయా) । నావేతి ప్రాప్తే అయార్ । రిత్స్వరః ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే సుపాం స్థానే సు లుక్ పూర్వసవర్ణ ఆ ఆత్ శే యా డా డ్యా యాచాలిత్యేతే ఆదేశాః భవన్తి। సు అనృక్షరా ఋజవః సన్తు పన్థాః। పన్థానః ఇతి ప్రాప్తే। సుపాం సుపో భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। ధురి దక్షిణాయాః। దక్షిణాయామ్ ఇతి ప్రాప్తే। తిఙాం తిఙో భవన్తి ఇతి వక్తవ్యమ్। చషాలం యే అశ్వయూపాయ తక్షతి। తక్షన్తీతి ప్రాప్తే। లుక్ ఆర్ద్రే చర్మన్। రోహితే చర్మన్। చర్మణి ఇతి ప్రాప్తే। హవిర్ధానే యత్ సన్వన్తి తత్సామిధేనీరన్వాహ। యస్మిన్ సున్వన్తి తస్మిన్ సామిధేనీః ఇతి ప్రాప్తే। పూర్వసవర్ణః ధీతీ। మతీ। సుష్టుతీ। ధీత్యా, మత్యా, సుష్టుత్యా ఇతి ప్రాప్తే। ఆ ద్వా యన్తారా। ద్వౌ యన్తారౌ ఇతి ప్రాప్తే। ఆత్ న తాద్ బ్రాహ్మణాద్ నిన్దామి। తాన్ బ్రాహ్మణానితి ప్రాప్తే। శే న యుష్మే వాజబన్ధవః। అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ। యూయం వయమ్ ఇతి ప్రాప్తే। యుయాదేశో వయాదేశశ్చ ఛన్దసత్వాన్ న భవతి। యా ఉరుయా। ధృష్ణుయా। ఉరుణా, ధృష్ణునా ఇతి ప్రాప్తే। డా నాభా పృథివ్యామ్। నాభౌ పృథివ్యామ్ ఇతి ప్రాప్తే। డ్యా అనుష్టుయోచ్చ్యావయతాత్। అనుష్టుభా ఇతి ప్రాప్తే। యాచ్ సాధుయా। సాధు ఇతి సోర్లుకి ప్రాప్తే। ఆల్ వసన్తా యజేత। వసన్తే ఇతి ప్రాప్తే। ఇయాడియాజీకారాణాముపసఙ్ఖ్యానమ్। ఇయా ఉర్వియా పరి ఖ్యన్। దార్వియా పరిజ్మన్। ఉరుణా, దారుణా ఇతి ప్రాప్తే। డియాచ్ సుక్షేత్రియా సుగాతుయా। సుక్షేత్రిణా, సుగాత్రిణా ఇతి ప్రాప్తే। ఈకారః దృతిం న శుష్కం సరసీ శయానమ్। సరసి శయానమ్ ఇతి ప్రాప్తే। ఆజయాజయారాం చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆజ్ ప్ర బాహవా। ప్రవహునా ఇతి ప్రాప్తే। అయాచ్ స్వప్నయా సచసే జనమ్। స్వప్నేన ఇతి ప్రాప్తే। అయార్ స నః సిన్ధుమివ నావయా। నావా ఇతి ప్రాప్తే।

.

3562. అమో మశ్ [7.1.40]

అమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మిబాదేశస్యామో మశ్ స్యాత్ । అకార ఉచ్చారణార్థః । శిత్త్వాత్సర్వాదేశః । అస్తిసిచః-(కౌముదీ-2225) ఇతీట్ । వంధీం వృత్రమ్ (వంధీం వృత్రమ్) । అవధిషమితి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) అమః ప్రతి మిబాదేశో గృహ్యతే। తస్య ఛన్దసి విషయే మశాదేశో భవతి। వధీం వృత్రమ్। త్రమీం వృక్షస్య శాఖామ్। లుఙి బహులం ఛన్దస్యమాఙ్యోగేఽపి 6.4.75 ఇత్యడాగమాభావః। శిత్కరణమ్ సర్వాదేశార్థమ్। మకారస్య అపి హి మకారవచనమనుస్వారనివృత్త్యర్థం స్యాత్।

.

3563. లోపస్త ఆత్మనేపదేషు [7.1.41]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆత్మనేపదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసి । దేవా అదుహ్ర । అదుహతేతి ప్రాప్తే దక్షిణతః శయే । శేతే ఇతి ప్రాప్తే । ఆత్మేతి కిమ్ । ఉత్సం దుహన్తి (ఉత్సం దుహన్తి) ।

(కాశికా) ఆత్మనేపదేషు యస్తకారః తస్య ఛన్దసి విషయే లోపో భవతి। దేవా అదుహ్ర। గన్ధర్వాప్సరసో అదుహ్ర। అదుహత ఇతి ప్రాప్తే। దుహామశ్విభ్యాం పయో అఘ్న్యేయమ్। దుగ్ధామ్ ఇతి ప్రాప్తే। దక్షిణత ఉపశయే। శేతే ఇతి ప్రాప్తే। అపి ఇత్యధికారాన్ న భవతి, తత్ర ఆత్మానమన్వృతం కురుతే। ఆత్మనేపదేషు ఇతి కిమ్? వత్సం దుహన్తి కలశం చతుర్బిలమ్।

.

3564. ధ్వమో ధ్వాత్ [7.1.42]

ధ్వమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధ్వాత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్తరేవోష్మాణం వారయ ధ్వాత్ । వారయధ్వమితి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ధ్వమో ధ్వాతిత్యయమాదేశో భవతి। అన్తరేవోష్మాణం వారయధ్వాత్। వారయధ్వమ్ ఇతి ప్రాప్తే।

.

3565. యజధ్వైనమితి చ [7.1.43]

యజధ్వైనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏనమిత్యస్మిన్పరే ధ్వమోఽన్తలోపో నిపాత్యతే । యజధ్వైనం ప్రియమేధాః (యజధ్వైనం ప్రియమేధాః) । వకారస్య యకారో నిపాత్యత ఇతి వృత్తికారోక్తిః ప్రామాదికీ ।

(కాశికా) యజధ్వమ్ ఇత్యేతస్య ఏనమ్ ఇత్యేతస్మిన్ పరతో మకారలోపో నిపాత్యతే వకారస్య చ యకారః ఛన్దసి విషయే। యజధ్వైనం ప్రియమ్ ఏధాః। యజధ్వమేనమ్ ఇతి ప్రాప్తే।

.

3566. తస్య తాత్ [౭.1.44]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మధ్యమపురుషబహువచనస్య స్థానే తాత్స్యాత్ । గాత్రమస్యానూనం కృణుతాత్ । కృణుతేతి ప్రాప్తే సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్ (కృణుతేతి ప్రాప్తే సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్) । గమయతేతి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) తశబ్దస్య లోణ్మధ్యమపురుషబహువచనస్య స్థానే తాతిత్యయమాదేశో భవతి। గాత్రం గాత్రమస్యానూనం కృణుతాత్। కృణుత ఇతి ప్రాప్తే। ఊవధ్యగోహం పార్థివం ఖనతాత్। ఖనత ఇతి ప్రాప్తే। అస్నా రక్షః సంసృజతాత్। సంసృజత ఇతి ప్రాప్తే। సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్। గమయత ఇతి ప్రాప్తే।

.

3567. తప్తనప్తనథనాశ్చ [౭.1.45]

తప్-తనప్-తన-థనాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తస్యేత్యేవ । శృణోత గ్రావాణః (శృణోత గ్రావాణః) । శృణుతేతి ప్రాప్తే తప్ । సునోతన పచన బ్రహ్మవాహసే దధస్తన ద్రవిణం చిత్రమస్మే (సునోతన పచన బ్రహ్మవాహసే దధస్తన ద్రవిణం చిత్రమస్మే) । తనప్ । మరుతస్తజ్జుజుష్టన (మరుతస్తజ్జుజుష్టన) । జుషధ్వమితి ప్రాప్తే వ్యత్యయేన పరస్మైపదం శ్లుశ్చ । విశ్వేదేవదేవాసో మరుతో యతిష్ఠన (విశ్వేదేవాసో మరుతో యతిష్ఠన) । యత్సంఖ్యాకాః స్థేత్యర్థః । యచ్ఛబ్దాచ్ఛాన్సో డతిః అస్తేస్తస్య థనాదేశః ।

(కాశికా) తస్య ఇతి వర్తతే। ఛన్దసి విషయే తస్య స్థానే తప్ తనప్ తన థన ఇత్యేతే ఆదేశా భవన్తి। తప్ శృణోత గ్రావాణః। శృణుత ఇతి ప్రాప్తే। సునోత। సునుత ఇతి ప్రాప్తే। తనప్ సం వరత్రా దధాతన। ధత్త ఇతి ప్రాప్తే। తన జుజుష్టన। జుషత ఇతి ప్రాప్తే। ఛాన్దసత్వాత్ శ్లుః। థన యదిష్ఠన్। యదిచ్ఛత ఇతి ప్రాప్తే। పిత్కరనమజిత్త్వార్థమ్।

.

3568. ఇదన్తో మసి [౭.1.46]

ఇదన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మసి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) మసీత్యవిభక్తికో నిర్దేశః । ఇకార ఉచ్చారణార్థః । మస్ ఇత్యయమికార రూపచరమావయవవిశిష్టః స్యాత్ । మస ఇగాగమః స్యాదితి యావత్ । నమో భరన్త ఏమసి (నమో భరన్త ఏమసి) । త్వమస్మాకం తవ స్మసి (త్వమస్మాకం తవ స్మసి) । ఇమః స్మః ఇతి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే మసిత్యయం శబ్దః ఇకారాన్తో భవతి। మసః సకారాన్తస్య ఇకారాగమో భవతి, స చ తస్యాన్తో భవతి। తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇత్యర్థః। పునస్త్వోద్దీపయామసి। ఉద్దీపయామః ఇతి ప్రాప్తే। శలభం భఞ్జయామసి। భఞ్జయామః ఇతి ప్రాప్తే। త్వయి రాత్రిం వసామసి। వసామః ఇతి ప్రాప్తే।

.

3569. క్త్వో యక్ [7.1.47]

క్త్వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దివం సుపర్ణో గత్వాయ (దివం సుపర్ణో గత్వాయ) ।

(కాశికా) క్త్వా ఇత్యేతస్య యగాగమో భవతి ఛన్దసి విషయే। దత్త్వాయ సవితా ధియః। దత్త్వా ఇతి ప్రాప్తే। క్త్వాఽపి ఛన్దసి 7.1.38 ఇత్యస్య అనన్తరమ్ ఇదం కస్మాన్ న ఉచ్యతే? సమాసే ఇతి తత్ర అనువర్తతే।

.

3570. ఇష్ట్వీనమితి చ [7.1.48]

ఇష్ట్వీనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్త్వాప్రత్యయస్య ఈనమన్తాదేశో నిపాత్యతే । ఇష్ట్వీనం దేవాన్ । ఇష్ట్వా ఇతి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) ఇష్ట్వీనమ్ ఇత్యయం శబ్దో నిపాత్యతే ఛన్దసి విషయే। యజేః క్త్వాప్రత్యయాన్తస్య ఈనమాదేశోఽన్త్యస్య నిపాత్యతే। ఇష్ట్వీనం దేవాన్। ఇష్ట్వా దేవానితి ప్రాప్తే। పీత్వీనమ్ ఇత్యపి ఇష్యతే। చకారస్య అనుక్తసముచయార్థత్వాత్ సిద్ధమ్।

.

3571. స్నాత్వ్యాదయశ్చ [7.1.49]

స్నాత్వ్యాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆదిశబ్దః ప్రకారార్థః । ఆకారస్య ఈకారో నిపాత్యతే । స్విన్నః స్నాత్వీ మలాదివ (స్విన్నః స్నాత్వీ మలాదివ) । పీత్వీ సోమస్య వావృధే (పీత్వీ సోమస్య వావృధే) । స్నాత్వా పీత్వేతి ప్రాప్తే ।

(కాశికా) స్నాత్వీ ఇత్యేవమాదయః శబ్దా నిపాత్యన్తే ఛన్దసి విషయే। స్నాత్వీ మలదివ। స్నాత్వ ఇతి ప్రాప్తే। పీత్వీ సోమస్య వావృధే। పీత్వా ఇతి ప్రాప్తే। ప్రకారార్థోఽయమాదిశబ్దః।

.

3572. ఆజ్జసేరసుక్ [7.1.50]

ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జసేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవర్ణాన్తాదఙ్గాత్పరస్య జసోఽసుక్ స్యాత్ । దేవాసః (దేవాసః) । బ్రాహ్మణాసః (బ్రాహ్మణాసః) ।

(కాశికా) అవర్ణాన్తాతఙ్గాదుత్తరస్య జసేః అసుకాగమో భవతి ఛన్దసి విషయే। బ్రాహ్మణాసః పితరః సోమ్యాసః। బ్రాహ్మణాః సోమ్యాః ఇతి ప్రాప్తే। యే పూర్వాసో య ఉపరాసః ఇత్యత్ర పరత్వాదసుకి పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్ శీభావః ప్రాప్తః, సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవ ఇతి న భవతి।

.

3573. శ్రీగ్రామణ్యోశ్ఛన్దసి [7.1.56]

శ్రీ-గ్రామణ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆమో నుట్ శ్రీణాముదారో ధరుణో రయీణామ్ (శ్రీణాముదారో ధరుణో రయీణామ్) । సూతగ్రామణీనామ్ ।

(కాశికా) శ్రీ గ్రామణీ ఇత్యేతయోః ఛన్దసి విషయే ఆమో నుడాగమో భవతి। శ్రీణాముదారో ధరుణో రయీణామ్। అపి తత్ర సూతగ్రామణీనామ్। శ్రీశబ్దస్య వామి 1.4.5 ఇతి వికల్పేన నదీసంజ్ఞా, తత్ర నిత్యార్థం వచనమ్। సూతగ్రామణీనామ్ ఇతి యదా సూతాశ్చ తే గ్రామణ్యశ్చ సూతగ్రామణ్యో భవన్తి తదర్థమ్ ఇదం వచనమ్। యదా తు సూతశ్చ గ్రామణీశ్చ సూతగ్రామణి, సూతగ్రామణి చ సూతగ్రామణి చ సూతగ్రామణి చేతి సూతగ్రామణీనామ్ ఇతి, తదా హ్రస్వాతిత్యేవ సిద్ధమ్।

.

3574. గోః పాదాన్తే [7.1.57]

గోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పాదాన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విద్మా హి త్వా గోపతిం శూర గోనామ్ (విద్మా హి త్వా గోపతిం శూర గోనామ్) । పాదాన్తే కిమ్ । గవాం శతా పృక్షయామేషు (గవాం శతా పృక్షయామేషు) । పాదాన్తేఽపి క్వచిన్న । ఛన్దసి సర్వేషాం వైకల్పికత్వాత్ । విరాజం గోపతిం గవామ్ (విరాజం గోపతిం గవామ్) ।

(కాశికా) గో ఇత్యేతస్మాతృక్పాదాన్తే వర్తమానాదుత్తరస్య ఆమః నుడాగమో భవతి। విద్మా హి త్వా గోపతిం శూర గోనామ్। పాదాన్తే ఇతి కిమ్? గవాం గోత్రముదసృజో యదఙ్గిరః। సర్వే విధయశ్ఛన్దసి వికల్ప్యన్తే ఇతి పాదాన్తేఽపి క్వచిన్ న భవతి। హన్తారం శత్రూణాం కృధి విరాజం గోపతిం గవామ్।

.

3575. ఛన్దస్యపి దృశ్యతే [7.1.76]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యతే తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) అస్థ్యాదీనామనఙ్ । ఇన్ద్రో దధీచో అస్థభిః (ఇన్ద్రో దధీచో అస్థభిః) ।

(కాశికా) అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙ్ ఛన్దస్యపి దృశ్యతే। యత్ర విహితస్ తతోఽన్యత్ర అపి దృశ్యతే। అచి ఇత్యుక్తమ్, అనజాదౌ ఐ దృశ్యతే। ఇన్ద్రో దధీచో అస్థభిః। భద్రం పశ్యేమాక్షభిః। తృతీయాదిషు ఇత్యుక్తమ్, అతృతీయాదిషు అపి దృశ్యతే। అస్థాన్యుత్కృత్య జుహోతి। విభక్తౌ ఇత్యుక్త, అవిభక్తావపి దృశ్యతే। అక్షణ్వతా లాఙ్గలేన। అస్థన్వన్తం యదనస్థా బిభర్తి।

.

3576. ఈ చ ద్వివచనే [7.1.77]

ఈ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ద్వివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్థ్యాదీనామిత్యేవ । అక్షీభ్యాం తే నాసికాభ్యామ్ (అక్షీభ్యాం తే నాసికాభ్యామ్) ।

(కాశికా) ద్వివచనే పరతః ఛన్దసి విషయే అస్థ్యాదీనామ్ ఈకారాదేశో భవతి, స చ ఉదాత్తః। అక్షీ తే ఇన్ద్ర పిఙ్గలే కపేరివ। అక్షీభ్యాం తే నాసికాభ్యామ్। అక్షీ ఇత్యత్ర నుమ్ పరత్వాదీకారేణ బధ్యతే। తేన కృతే సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్ బాధితమేవ ఇతి పునర్నుమ్ న క్రియతే।

.

3577. దృక్స్వవస్స్వతవసాం ఛన్దసి [7.1.83]

దృక్-స్వవస్-స్వతవసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం నుమ్ స్యాత్సౌ । కీదృఙ్ఙిన్ద్రః (కీదృఙ్ఙిన్ద్రః) । స్వవాన్ (స్వవాన్) । స్వతవాన్ (స్వతవాన్) ।

ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య - (కౌముదీ-2494) ।

(కాశికా) దృక్ స్వవస్ స్వతవసిత్యేతేషాం సౌ పరతో నుమాగమో భవతి ఛన్దసి విషయే। ఈదృఙ్। తాదృగ్। యాదృగ్। సదృఙ్। స్వవాన్। స్వతవాన్ పాయురగ్నే।

.

3578. బహులం ఛన్దసి [7.1.103]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తతురిః (తతురిః) । జగురిః పరాచైః (జగురిః పరాచైః) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ఋకారాన్తస్య ధాతోరఙ్గస్య బహులముకారాదేశో భవతి। ఓష్ఠ్యపూర్వస్య ఇత్యుక్తమ్, అనోష్ఠ్యపూర్వస్య అపి భవతి। మిత్రావరుణౌ తతురిః। దూరే హ్యధ్వా జగురిః। ఓష్ఠ్యపూర్వస్య అపి న భవతి। పప్రితమమ్। వవ్రితమమ్। క్వచిద్ భవతి। పుపురిః। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ సప్తమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। । సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

3579. హ్రు హ్వారేశ్ఛన్దసి [౭.౨.31]

హ్రు లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)హ్వారేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్వరేర్నిష్ఠాయా హ్రు ఆదేశః స్యాత్ । అహ్రుతమసి హవిర్ధానమ్ ।

(కాశికా) హ్వరతేః ధాతోర్నిష్ఠాయం ఛన్దసి హ్వృ ఇత్యయమాదేశో భవతి। హ్వృ తస్య చాహ్వృ తస్య చ। అహ్వృ తమసి హవిర్ధానమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? హ్వృతమ్।

.

3580. అపరిహ్వృతాశ్చ [౭.౨.32]

అపరిహ్వృతాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వేణ ప్రాప్తస్యాదేశస్యాభావో నిపాత్యతే । అపహ్వృతాః సనుయామ వాజమ్ (అపహ్వృతాః సనుయామ వాజమ్) ।

(కాశికా) అపరిహ్వృతాః ఇతి నిపాత్యతే ఛన్దసి విషయే। హ్వృ ఇత్యేతస్య ఆదేశస్య అభావో నిపాత్యతే। అపరిహ్వృతాః సనుయామ వాజమ్।

.

3581. సోమే హ్వారితః [౭.౨.33]

సోమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హ్వారితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇడ్గుణౌ నిపాత్యేతే । మా నః సోమో హ్వారితః (మా నః సోమో హ్వారితః) ।

(కాశికా) హ్వారితః ఇతి హ్వరతేర్నిష్ఠాయామ్ ఇడాగమో గుణశ్చ నిపాత్యతే ఛన్దసి విషయే, సోమశ్చేద్ భవతి। మా నః సోమో హ్వారితః। విహ్వారితస్త్వమ్।

.

3582.

గ్రసితస్కభితస్తభితోత్తభితచత్తవికస్తవిశస్తృశంస్తృశాస్తృతరుతృతరూతృవరుతృవరూతృవరుత్రీరుజ్జ్వ లితిక్షరితిక్షమితివమిత్యమితీతి చ [౭.౨.34]

గ్రసిత-స్కభిత-స్తభిత-ఉత్తభిత-చత్త-వికస్త-విశస్తృ-శంస్తృ-శాస్తృ-తరుతృ-తరూతృ-వరుతృ-వరూతృ-వరూత్రీః-ఉజ్జ్వలితి-క్షరితి-క్షమితి-వమితి-అమితి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (undefined విపరిణమ్యతే)ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అష్టాదశ నిపాత్యన్తే । తత్ర గ్రసు స్కమ్భు స్తమ్భు ఏషాముదిత్వాన్నిష్ఠాయామిట్ప్రతిషేధే ప్రాప్తే ఇణ్నిపాత్యతే । యువం శచీభిర్గ్రసితామముఞ్చతమ్ (యువం శచీభిర్గ్రసితామముఞ్చతమ్) ।

విష్కభితే అజరే (విష్కభితే అజరే) । యేన స్వః స్తభితమ్ (యేన స్వః స్తభితమ్) । సత్యేనోత్తభితా భూమిః (సత్యేనోత్తభితా భూమిః) । స్తభితేత్యేవ సిద్ధే ఉత్పూర్వస్య పునర్నిపాతనమన్యోపసర్గపూర్వస్య మా భూదితి । చతే యాచనే । కస గతౌ । ఆభ్యాం క్తస్యేడభావః । చత్తో ఇతశ్చత్తాముతః (చత్తో ఇతశ్చత్తాముతః) । త్రిధా హ శ్యావమశ్వినా వికస్తమ్ (త్రిధా హ శ్యావమశ్వినా వికస్తమ్) । ఉత్తానాయా హృదయం యద్వికస్తమ్ । నిపాతనబహుత్వాపేక్షం సూత్రే బహువచనం వికస్తా ఇతి । తేనైకవచనాన్తోఽపి ప్రయోగః సాధురేవ । శసు శంసు శాసు ఏభ్యస్తృచ ఇడభావః । ఏకస్త్వష్టురశ్వస్యావిశస్తా (ఏకస్త్వష్టురశ్వస్యావిశస్తా) । గ్రావగ్రాభ ఉత శంస్తా (గ్రావగ్రాభ ఉత శంస్తా) । ప్రశాస్తా పోతా (ప్రశాస్తా పోతా) । తరతేర్వృఙ్వృఞోశ్చ తృచ ఉట్ ఊట్ ఏతావాగమౌ నిపాత్యేతే । తరుతారం రథానామ్ (తరుతారం రథానామ్) । తరూతారమ్ । వరూతారమ్ । వరూత్రీభిః సుశరణో నో అస్తు (వరూత్రీభిః సుశరణో నో అస్తు) । అత్ర జీబన్తనిపాతనం ప్రపఞ్చార్థమ్ । వరూతృశబ్దో హి నిపాతితః । తతో జీపా గతార్థత్వాత్ ఉజ్జ్వలాదిభ్యశ్చతుర్భ్యః శప ఇకారాదేశో నిపాత్యతే । జ్వల దీప్తౌ । క్షర సంచలనే । టువమ ఉద్గిరణే । అమ గత్యాదిషు । ఇహ క్షరితీత్యస్యానన్తరం క్షమితీత్యపి కేచిత్పఠన్తి । తత్ర క్షమూష్ సహనే ఇతి ధాతుర్బోధ్యః । భాషాయాం తు గ్రస్తస్కబ్ధోస్తబ్ధోత్తబ్ధచతితవికసితాః । విశసితా । శంసితా । శాసితా । తరీతా । తరితా । వరీతా । వరితా । ఉజ్జ్వలతి । క్షరతి । పాఠాన్తరే, క్షమతి । వమతి । అమతి । బభూథాఽఽతతన్థజగృభ్మవవర్థేతి నిగమే (కౌముదీ-2527) విద్మా తముత్సు యత ఆవభూథ (విద్మా తముత్సు యత ఆవభూథ) । యేనాన్తరిక్షముర్వాతతన్థ (యేనాన్తరిక్షముర్వాతతన్థ) । జగృభ్మా తే దక్షిణామిన్ద్ర హస్తమ్ (జగృభ్మా తే దక్షిణామిన్ద్ర హస్తమ్) । త్వం జ్యోతిషా వితమో వవర్థ (త్వం జ్యోతిషా వితమో వవర్థ) । భాషాయాం తు బభూవిథ । ఆతేనిథ । జగృహిమ । వవరిథేతి ।

(కాశికా) గ్రసిత స్కభిత స్తభిత ఉత్తభిత చత్త వికస్త విశస్తృ శంస్తృ శాస్తృ తరుతృ తరూతృ వరుతృ వరూతృ వరూత్రీః ఉజ్జ్వలితి క్షరితి క్షమితి వమితి అమితి ఇత్యేతాని ఛన్దసి విషయే నిపాత్యన్తే। తత్ర గ్రసిత స్కభిత స్తభిత ఉత్తభిత ఇతి గ్రసు స్కమ్భు స్తమ్భు ఇత్యేతేషాముదిత్త్వాన్ నిష్ఠాయామ్ ఇట్ప్రతిషేధే ప్రాప్తే ఇడాగమో నిపాత్యతే। గ్రసితం వా ఏతత్ సోమస్య। గ్రస్తమ్ ఇతి భాషాయామ్। స్కభిత విష్కభితే అజరే। విష్కబ్ధ ఇతి భాషాయామ్। స్తభిత యేన స్వః స్తభితమ్। స్తబ్ధమ్ ఇతి భాషాయామ్। ఉత్తభిత సత్యేనోత్తభితా భూమిః। ఉత్తబ్ధా ఇతి భాషాయామ్। ఉత్తభిత ఇతి ఉత్పూర్వస్య నిపాతసామర్థ్యాదన్యోపసర్గపూర్వః స్తభితశబ్దో న భవతి। చత్త, వికస్త ఇతి చతేః కసేశ్చ విపూర్వస్య నిష్ఠాయామ్ ఇడభావో నిపాత్యతే। చత్తా వర్షేణ విద్యుత్ చతితా ఇతి భాషాయామ్। వికస్త ఉత్తానాయా

హృదయం యద్ వికస్తమ్। వికసితమ్ ఇతి భాషాయామ్। నిపాతనం బహుత్వాపేక్షమ్, వికస్తాః ఇతి బహువచనం కృతమ్। అపరేషు తు నిపాతనేషు ప్రత్యేకం విభక్తినిర్దేశః। విశస్తృ శంస్తృ శాస్తృ ఇతి శసేర్విపూర్వస్య శంసేః శాసేశ్చ తృచి ఇడభావో నిపాత్యతే। విశస్తృ ఏకస్త్వష్టురశ్వస్యావిశస్తా। విశసితా ఇతి భాషాయామ్। శంస్తృ ఉత శంస్తా సువిప్రః। శంసితా ఇతి భాషాయామ్। శాస్తృ ప్రశాస్తా। ప్రశాసితమ్ ఇతి భాషాయామ్। తరుతృ తరూతృ వరుతృ వరూతృ వరూత్రీః ఇతి తరతేః వృఙ్వృఞోశ్చ తృచి ఉటూటితీ్యేతావాగమౌ నిపాత్యేతే। తరుతారం రథానామ్, తరూతారమ్। తరితారమ్, తరీతారమ్ ఇతి భాషాయామ్। వరుతారం రథానామ్, వరూతారం రథానామ్। వరితారమ్, వరీతారమ్ ఇతి భాషాయామ్। వరుత్రీ త్వా దేవీ విశ్వదేవ్యవతీ। జసి పూర్వసవర్ణోచ్చారణం ప్రయోగదర్శనార్థమ్। అతన్త్రం చైతత్। ఇదమపి హి భవతి అహోరాత్రాణి వై వరూత్రయః ఇతి। ఛాన్దసికమత్ర హ్రస్వత్వమ్। ప్రపఞ్చార్థమ్ ఏవ చ ఙీబన్తస్య నిపాతనమ్। వరూతృశబ్దో హి నిపాతితః, తత ఏవ ఙీపి సతి సిద్ధో వరూత్రీశబ్దః। ఉజ్జ్వలితి క్షరితి క్షమితి వమితి అమితీతి చ జ్వలతేరుత్పూర్వస్య క్షర క్షమ వమ ఇత్యేతేషాం చ తిపి శపః ఇకారాదేశో నిపాత్యతే, శపో లుగ్వా, ఇడాగమః। అగ్ని రుజ్జ్వలితి। ఉజ్జ్వలతీతి భాషాయామ్। క్షరితి స్తోకం క్షరితి। క్షరతీతి భాషాయామ్। క్షమితి స్తోమం క్షమితి। క్షమతీతి భాషాయామ్। వమితి యః సోమం వమితి। వమతీతి భాషాయామ్। అమితి అభ్యమితి వరుణః। అభ్యమతీతి భాషాయామ్। ఇతికరణం ప్రదర్శనార్థమ్ తేన క్వచితీకారో భావతి, రవిమభ్యమీతి వరుణః ఇత్యపి హి వేదే పఠ్యతే।

.

3583. సనింససనివాంసమ్ [౭.౨.౬౯]

సనింససనివాంసమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సనిమిత్యేతత్పూర్వాత్సనతేః సనోతేర్వా క్వసోరిట్ ఏత్వాభ్యాసలోపాభావశ్చ నిపాత్యతే ॥ (అఙ్జీత్వాగ్నే సనింససనివాంసమ్) ।పావకాదీనాం ఛన్దసి ప్రత్యయస్థాత్కాదిత్వం నేతి వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకాః (హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకాః) ।

(కాశికా) సనోతేః సనతేర్వా ధాతోః సనింససనివాంసమ్ ఇతి నిపాత్యతే। అఙ్చిత్వాగ్నే సనింససనివాంసమ్। ఇడాగమ ఏత్వాభ్యాసలోపశ్చ నిపాత్యతే। సనిఙ్పూర్వాతన్యత్ర సేనివాంసమ్ ఇత్యేవ భవతి। ఛన్దసి ఇదం నిపాతనం విజ్ఞాయతే। భాషాయాం సేనివాంసమ్ ఇతి భవతి।

.
3584. ఘోర్లోపో లేటి వా [౭.3.౭0]

ఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లేటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దధద్రత్నాని దాశుషే (దధద్రత్నాని దాశుషే) । సోమో దదద్గన్ధర్వాయ (సోమో దదద్గన్ధర్వాయ) । యదగ్నిరగ్నయ దదాత్ (యదగ్నిరగ్నయ దదాత్) ।

(కాశికా) ఘుసంజ్ఞకానాం లేటి పరతో వా లోపో భవతి। దధద్రత్నాని దాశుషే। సోమో దదద్ గన్ధర్వాయ। న చ భవతి। యదగ్నిరగ్నయే దదాత్। ఆడాగమే సతి లోపేఽపి దదాతితి సిద్ధం భవతి। తత్ర వావచనం విస్పష్టార్థమ్, ఏషా హి కస్యచిదాశఙ్కా స్యాత్, దదాతిత్యేవ నిత్యే ప్రాప్తే లోపః ఆరభ్యమాణో బాధతే ఏవ ఏతద్ రూపమ్ ఇతి।

.
3585. మీనాతేర్నిగమే [౭.3.81]

మీనాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిగమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శితి హ్రస్వః । ప్రమిణన్తి వ్రతాని (ప్రమిణన్తి వ్రతాని) । లోకే ప్రమీణన్తి । అస్తిసిచోఽపృక్తే (కౌముదీ-2225) ।

(కాశికా) మీనాతేరఙ్గస్య శితి ప్రత్యయే పరతో హ్రస్వో భవతి నిగమవిషయే। ప్రమిణన్తి వ్రతాని। నిగమే ఇతి కిమ్? ప్రమీణాతి।

.
3586. బహులం ఛన్దసి [౭.3.9౭]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి అస్తిసిచః అఙ్గాత్ అపృక్తే సార్వధాతుకే హలి ఈట్ బహులమ్

(సి.కౌ) సర్వమా ఇదమ్ (సర్వమా ఇదమ్) । ఆసీదితి ప్రాప్తే ॥ (అస్తేర్లఙ్ తిప్ఈడభావ అపృక్తత్వాద్ధల్ఙ్యాదిలోపః । రుత్వవిసర్గౌ । సంహితాయాం తు భోభగో (కౌముదీ-167) ఇతి యత్వమ్ । లోపః శాకల్యస్య (కౌముదీ-67) ఇతి యలోపః । గోభిరక్షాః (గోభిరక్షాః) । సిచ ఇడభావశ్ఛాన్దసః । అట్ । శేషం పూర్వవత్ । హ్రస్వస్య గుణః (కౌముదీ-242) । జసి చ (కౌముదీ-241) ।జసాదిషు ఛన్దసి వావచనం ప్రాఙ్ ణౌ చఙ్యుపధాయాః (వార్తికమ్) ॥ అధా శతక్రత్వో యూయమ్ (అధా శతక్రత్వో యూయమ్) । శతక్రతవః । పశ్వేనృభ్యో యథా గవే (పశ్వేనృభ్యో యథా గవే) । పశవే ॥ ఠనాభ్యస్తస్యాచి (కౌముదీ-2503) ఇతి నిషేధే ।బహులం ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అనుషగ్జుజోపత్ (అనుషగ్జుజోపత్) ।

(కాశికా) అస్తిసిచోరపృక్తస్య సార్వధాతుకస్య ఈడగమో భవతి బహులం ఛన్దసి విషయే। ఆప ఏవ ఇదం సలిలం సర్వమాః। ఆసీదితి స్థానే ఆః క్రియాపదమ్। అహర్వావ తర్హ్యాసీన్న రాత్రిః। సిచః ఖల్వపి గోభిరక్షాః। ప్రత్యఞ్చమత్సాః। అభైషీర్మా పుత్రక ఇతి చ భవతి, ఛాన్దసత్వాత్। మాఙ్యోగేऽపి అడాగమో భవతి, అక్షః, అత్సాః ఇతి, సిచ ఇడభావశ్చ।

.

3587. నిత్యం ఛన్దసి [7.4.8]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసి విషయే చఙ్యుపధాయా ఋవర్ణస్య ఋన్నిత్యమ్ । అవీవృధత్ ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ణౌ చఙి ఉపధాయా ఋవర్ణస్య స్థానే ఋకరాదేశో భవతి నిత్యమ్। అవీవృధత్ పురోడాశేన। అవీవృధతామ్। అవీవృధన్।

.

3588. న చ్ఛన్దస్యపుత్రస్య [7.4.35]

న అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపుత్రస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పుత్రభిన్నస్యాదన్తస్య క్యచి ఈత్వదీర్ఘౌ న । మిత్రయుః । క్యాచ్ఛన్దసి (కౌముదీ-3150) ఇతి ఉః । అపుత్రస్య కిమ్ । పుత్రీయన్తః సుదానవః (పుత్రీయన్తః సుదానవః) ॥ అపుత్రాదీనామితి వాచ్యమ్ ॥ జనీయన్తోఽన్వగ్రవః (జనీయన్తోఽన్వగ్రవః) । జనమిచ్ఛన్త ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే పుత్రవర్జితస్య అవర్ణాన్తస్య అఙ్గస్య క్యచి యదుక్తం తన్ న భవతి। కిం చోక్తమ్? దీర్ఘత్వమ్ ఈత్వం చ। మిత్రయుః। సంస్వేదయుః। దేవాఞ్ జిగాతి సుమ్నయుః। అపుత్రస్య ఇతి కిమ్? పుత్రీయన్తః సుదానవః। అపుత్రాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। జనీయన్తోऽన్వగ్రవః।

.

3589. దురస్యుర్ద్రవిణస్యుర్వృషణ్యతిరిషణ్యతి [7.4.36]

దురస్యుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్రవిణస్యుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృషణ్యతి తిఙన్తమ్ రిషణ్యతి తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) ఏతే క్యచి నిపాత్యన్తే । భాషాయాం తు ఉప్రత్యయాభావాత్ దుష్టీయతి । ద్రవిణీయతి । వృషీయతి । రిష్టీయతి ।

(కాశికా) దురస్యుః ద్రవిణస్యుః వృషణ్యతి రిషణ్యతి ఇత్యేతాని ఛన్దసి నిపాత్యన్తే। దుష్టశబ్దస్య క్యచి దురస్భావో నిపాత్యతే। అవియోనా దురస్యుః। దుష్టీయతీతి ప్రాప్తే। ద్రవిణశబ్దస్య ద్రవిణస్భావో

నిపాత్యతే। ద్రవిణస్యుర్విపన్యయా। ద్రవిణీయతీతి ప్రాప్తే। వృషశబ్దస్య వృషణ్భావో నిపాత్యతే। వృషణ్యతి। వృషీయతీతి ప్రాప్తే। రిష్టశబ్దస్య రిషణ్భావో నిపాత్యతే। రిషణ్యతి। రిష్టీయతీతి ప్రాప్తే।

.

౩౫౯౦. అశ్వాఘస్యాత్ [౭.4.3౭]

అశ్వాఘస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అశ్వ అఘ ఏతయో క్యచి ఆత్స్యాచ్ఛన్దసీ । అశ్వాయన్తో మఘవన్ (అ॒శ్వా॒యన్తో॑ మఘవన్) । మాత్వా వృకా అఘాయవః । న చ్ఛన్దసి- (కౌముదీ-3588) ఇతి నిషేధో నేత్వమాత్రస్య కిం తు దీర్ఘస్యాపీతి । అత్రేదమేవ సూత్రం జ్ఞాపకమ్ ।

(కాశికా) అశ్వ అఘ ఇత్యేతయోః క్యచి పరతః ఛన్దసి విషయే ఆకారాదేశో భవతి। అశ్వాయన్తో మఘవన్। మా త్వా వృకా అఘాయవో విదన్। ఏతదేవ ఆత్వవచనం జ్ఞాపకం న చ్ఛన్దస్యపుత్రస్య 7.4.35 ఇతి దీర్ఘరతిషేధో భవతీతి।

.

౩౫౯౧. దేవసుమ్నయోర్యజుషి కాఠకే [౭.4.38]

దేవసుమ్నయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ యజుషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కాఠకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోః క్యచి ఆత్స్యాద్యజుషి కఠశాఖాయామ్ । దేవాయన్తో యజమానాః । సుమ్నాయన్తో హవామహే (సు॒మ్నా॒యన్తో॑ హవామహే) । ఇహ యజుఃశబ్దో న మన్త్రమాత్రపరః కింతు వేదోపలక్షకః । తేన ఋగాత్మకేఽపి మన్త్రే యజుర్వేదస్థే భవతి । కిం చ ఋగ్వేదేఽపి భవతి । స చేన్మన్త్రో యజుషి కఠశాఖాయాం దృష్టః । యజుషీతి కిమ్ । దేవాఞ్జిగాతి సుమ్నయుః (దే॒వాఞ్జి॑గాతి సుమ్న॒యుః) । బహ్వృచానామప్యస్తి కఠశాఖా తతో భవతి ప్రత్యుదాహరణమితి హరదత్తః ।

(కాశికా) దేవ సుమ్న ఇత్యేతయోః క్యచి పరతః ఆకారాదేశో భవతి కాఠకే యజుషి। దేవాయతే యజమానాయ। సుమ్నాయనతో హవామహే। యజుషి ఇతి కిమ్? దేవాఞ్ జిగాతి సుమ్నయుః। కాఠకే ఇతి కిమ్? సుమ్నయురిదమసీదమసి।

.

౩౫౯౨. కవ్యధ్వరపృతనస్యర్చి లోపః [౭.4.3౯]

కవ్యధ్వరపృతనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఋచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామన్త్యస్య లోపః స్యాత్ క్యచి ఋగ్విషయే । సపూర్వయా నివిదా కవ్యతాయోః (సపూర్వయా నివిదా కవ్యతాయోః) । అధ్వర్యుం వా మధుపాణిమ్ । దమయన్తం పృతన్యుమ్ (దమయన్తం పృతన్యుమ్) । దధాతేర్హి (కౌముదీ-3076) । జహాతేశ్చ క్త్వి (కౌముదీ-3331) ।

(కాశికా) కవి అధ్వర పృతనా ఇత్యేతేషామఙ్గానాం క్యచి పరతో లోపో భవతి ఋచి విషయే। కవ్యన్తః సుమనసః। అధ్వర అధ్వర్యన్తః। పృతనా పృతన్యన్తః తిష్ఠన్తి।

.

3593. విభాషా ఛన్దసి [౭.4.44]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హిత్వా శరీరమ్ । హీత్వా వా ।

(కాశికా) జహాతేరఙ్గస్య విభాషా హి ఇత్యయమాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే క్త్వాప్రత్యయే పరతః। హిత్వా శరీరం యాతవ్యమ్। హాత్వా।

.

3594. సుధితవసుధితనేమధితధిష్వధిషీయ చ [౭.4.45]

సుధిత లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)వసుధిత లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)నేమధిత లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ధిష్వ తిఙన్తమ్ ధిషీయ తిఙన్తమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సు వసు నేమ ఏతత్పూర్వస్య దధాతే క్తప్రత్యయే ఇత్వం నిపాత్యతే । గర్భం మాతా సుధితం వక్షణాసు (గర్భం మాతా సుధితం వక్షణాసు) । వసుధితమగ్నౌ । నేమధితా న పౌంస్యా (నేమధితా న పౌంస్యా) । క్తిన్యపి దృశ్యతే । ఉత శ్వేతం వసుధితిం నిరేకే (ఉత శ్వేతం వసుధితిం నిరేకే) । ధిష్వవజ్రం దక్షిణ ఇన్ద్ర హస్తే (ధిష్వవజ్రం దక్షిణ ఇన్ద్ర హస్తే) । ధత్స్వేతి ప్రాప్తే । సురేతా రేతో ధిషీయ । ఆశీర్లిఙి ఇట్ । ఇటోఽత్ (కౌముదీ-2257) । ధీసీయేతి ప్రాప్తే । అపోభి (కౌముదీ-442) ।మాసశ్ఛన్దసీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ మాద్భిః । శరద్భిః (శరద్భిః) ।స్వవఃస్వతవసోరుషసశ్చేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ స్వవద్భిః (స్వవద్భిః) । సముషద్భిరజాయథాః (సముషద్భిరజాయథాః) । మిథునేఽసిః । వసేః ఉషః కిదితి ప్రాగ్వ్యాఖ్యాతమ్ । వ కవతేర్యఙి (కౌముదీ-2641) ।

(కాశికా) సుధిత వసుధిత నేమధిత ధిష్వ ధిషీయ ఇత్యేతాని ఛన్దసి విషయే నిపాత్యన్తే। తత్ర సుధిత వసుధిత నేమధిత ఇతి సువసునేమపూర్వస్య దధాతేః క్తప్రత్యయ ఇత్త్వమ్ ఇడాగమో వా ప్రత్యయస్య నిపాత్యతే। గర్భం మాతా సుధితమ్। సుహితమ్ ఇతి ప్రాప్తే। వసుధితమగ్నౌ జుహోతి। వసుహితమ్ ఇతి ప్రాప్తే। నేమధితా బాధన్తే। నేమహితా ఇతి ప్రాప్తే। ధిష్వ ఇతి లోణ్మధ్యమైకవచనే

దధాతేః ఇత్త్వమ్ ఇడాగమో వా ప్రత్యయస్య ద్విర్వచనాభావశ్చ నిపాత్యతే। ధిష్వ స్తోమమ్। ధత్స్వ ఇతి ప్రాప్తే। ధిషియ ఇతి ఆశీర్లిఙి ఆత్మనేపదోత్తమైకవచనే దధాతేః ఇత్త్వమ్, ఇడాగమో వా ప్రత్యయస్య నిపాత్యతే। ధిషీయ। ధాసీయ ఇతి ప్రాప్తే।

.

3595. కృషేశ్ఛన్దసి [7.4.64]

కృషేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యఙి అభ్యాసస్య చుత్వం న । కరీకృష్యతే ।

(కాశికా) కృషేః ఛన్దసి విషయే యఙి పరతః అభ్యాసస్య చుః న భవతి। కరికృష్యతే యజ్ఞకుణపః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? చరీకృష్యతే కృషీవలః।

.

3596.

దాధర్తిదర్ధర్తిదర్ధర్షిబోభూతుతేతిక్తేఽలర్ష్యాపనీఫణత్సంసనిష్యదత్కరిక్రత్కనిక్రదద్భరిభ్రద్దవిధ్వతోదవిద్యుతత్తరిత్రతఃసరీసృపతంవరీవృజన్మర్మృజ్యాగనీగన్తీతి చ [7.4.65]

దాధర్తి తిజన్తమ్ దర్ధర్తి తిజన్తమ్ దర్ధర్షి తిజన్తమ్ బోభూతు తిజన్తమ్ తేతిక్తే తిజన్తమ్ అలర్షి తిజన్తమ్ undefined ఆపనీఫణత్ తిజన్తమ్ సంసనిష్యదత్ తిజన్తమ్ కరిక్రత్ తిజన్తమ్ కనిక్రదత్ తిజన్తమ్ భరిభ్రత్ తిజన్తమ్ దవిధ్వతః తిజన్తమ్ దవిద్యుతత్ తిజన్తమ్ undefined తరిత్రతః తిజన్తమ్ సరీసృపతమ్ తిజన్తమ్ వరీవృజత్ తిజన్తమ్ (undefined విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) ఏతేఽష్టాదశ నిపాత్యన్తే । ఆద్యాస్త్రయో ధృఞో ధారయతేర్వా । భవతేర్యఙ్లుగన్తస్య గుణాభావః । తేన భాషాయాం గుణో లభ్యతే । తిజేర్యఙ్లుగన్తాత్తఙ్ । ఇయర్తేర్లటి హలాదిఃశేషాపవాదో రేఫస్య లత్వమిత్యాభావశ్చ నిపాత్యతే । అలర్షి యుధ్మ ఖజకృత్పురన్దర (అలర్షి యుధ్మ ఖజకృత్పురన్దర) । సిపా నిర్దేశో న తన్త్రమ్ । అలర్తి దక్ష ఉత (అలర్తి దక్ష ఉత) । ఫణతేరాఙ్పూర్వస్య యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య నీగాగమో నిపాత్యతే । అన్వాపనీఫణత్ (అన్వాపనీఫణత్) । స్యన్దేః సంపూర్వస్య యఙ్లుకి శతరి అభ్యాసస్య నిక్ । ధాతుసకారస్య షత్వమ్ । కరోతేర్యఙ్లుగన్తస్యాభ్యాసస్య చుత్వాభావః । క్రన్దేర్లుఙిచ్లేరఙ్ద్విర్వచనమభ్యాసస్య చుత్వాభావో నిగాగమశ్చ । కనిక్రదజ్జనుషమ్ (కనిక్రదజ్జనుషమ్) । అక్రన్దీదిత్యర్థః । బిభర్తేరభ్యాసస్య జశ్త్వాభావః । వి యో భరిభ్రదోషధీషు (వి యో భరిభ్రదోషధీషు) । ధ్వరతేర్యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య విగాగమో ధాతోర్ఋకారలోపశ్చ । దవిధ్వతో రశ్మయః సూర్యస్య (దవిధ్వతో రశ్మయః సూర్యస్య) । ద్యుతేరభ్యాసస్య సంప్రసారణాభావోఽత్వం విగాగమశ్చ ।

దవిద్యుతద్దీద్యచ్ఛోశుచానః (దవిద్యుత్తద్దీద్యచ్ఛోశుచానః) । తరతేః శతరి శ్లౌ ద్వితీయైకవచనే రీగాగమోఽభ్యాసస్య । వృజేః శతరి శ్లావభ్యాసస్య రీక్ । మృజేర్లిటి ణల్ అభ్యాసస్య రుక్ ధాతోశ్చ యుక్ । గమేరాఙ్పూర్వస్య లటి శ్లావభ్యాసస్య చుత్వాభావో నీగాగమశ్చ । వక్ష్యన్తీ వేదాగనీగన్తి కర్ణమ్ (వక్ష్యన్తీ వేదాగనీగన్తి కర్ణమ్) ।

(కాశికా) దాధర్తి దర్ధర్తి దర్ధర్షి బోభూతు తేతిక్తే అలర్షి ఆపనీఫణత్ సంసనిష్యదత్ కరిక్రత్ కనిక్రదత్ భరిభ్రత్ దవిధ్వతః దవిద్యుతత్ తరిత్రతః సరిసృపతమ్ వరీవృజత్ మర్మృజ్య ఆగనీగన్తి ఇత్యేతాని అష్టాదశ ఛన్దసి విషయే నిపాత్యన్తే। దాధర్తి దర్ధర్తి దర్ధర్షి ఇతి ధారయతేః, ధృఙో వా శ్లౌ యఙ్లుకి వా అభ్యాసస్య దీర్ఘత్వం ణిలోపశ్చ। దాధర్తి। ఏవం దర్ధర్తి। శ్లౌ రుకభ్యాసస్య నిపాత్యతే। తథా దర్ధర్షి ఇతి। అత్ర చ యల్లక్షణేన అనుపపన్నం తత్ సర్వం నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। బోభూతు ఇతి భవతేః యఙ్లుగన్తస్య లోటి గుణాభావో నిపాత్యతే। నైతదస్తి ప్రయోజనమ్, అత్ర భూసువోస్తిఙి 7.3.88 ఇతి గుణాభావః సిద్ధః? జ్ఞాపనార్థం తర్హి నిపాతనమ్ ఏతత్। జ్ఞాపయతి, అన్యత్ర యఙ్లుగన్తస్య గుణప్రతిషేధో న భవతీతి। బోభోతి, బోభవీతి। తేతిక్తే తిజేః యఙ్లుగన్తస్య ఆత్మనేపదం నిపాత్యతే। యఙో ఙిత్త్వాత్ ప్రత్యయలక్షణేన ఆత్మనేపదం సిద్ధమ్ ఏవ? జ్ఞాపనార్థం తు ఆత్మనేపదనిపాతనమ్, అన్యత్ర యఙ్లుగన్తాదాత్మనేపదం న భవతి। అలర్షి ఇతి ఇయర్తేః లటి సిపి అభ్యాసస్య హలాదిః శేషాపవాదో రేఫస్య లత్వం నిపాత్యతే। సిపా నిర్దేశోఽతన్త్రమ్, తిప్యపి దృశ్యతే అలర్తి దక్షః। ఆపనీఫణతీతి ఫణతేరాఙ్పూర్వస్య యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య నీక్ నిపాత్యతే। సంసనిష్యదతీతి స్యన్దేః సంపూర్వస్య యఙ్లుక్, శతర్యేవ అభ్యాసస్య నిక్, ధాతుసకారస్య షత్వం నిపాత్యతే। న చాస్య సమ్పూర్వతా తన్త్రమ్, అన్యత్ర అపి హి దృశ్యతే, ఆసనిష్యదతీతి। కరిక్రతీతి కరోతేః యఙ్లుగన్తస్య శతరి చుత్వభ్యావః, అభ్యాసకకారస్య రిగాగమో నిపాత్యతే। కనిక్రదతీతి క్రన్దేః లుఙి చ్లేః అఙాదేశః, ద్విర్వచనమభ్యాసస్య, చుత్వాభావః, నిగాగమశ్చ నిపాత్యతే। తథా చాస్య హి వివరణం కృతమ్। అక్రన్దీతితి భాషాయామ్। భరిభ్రతీతి బిభర్తేః యఙ్లుగన్తస్య శతరి భృఞామ్ ఇత్ 7.4.76 ఇతి ఇత్వాభావో జశ్త్వాభావోఽభ్యాసస్య రిగాగమః నిపాత్యతే। దవిధ్వతః ఇతి ధ్వరతేః యఙ్లుగన్తస్య శతరి జసి రూపమ్ ఏతత్। అత్ర అభ్యాసస్య విగాగమః ఋకారలోపశ్చ నిపాత్యతే। దవిధ్వతో రశ్మయః సూర్యస్య। దవిద్యుతతీతి ద్యుతేః యఙ్లుగన్తస్య శతరి అభ్యాసస్య అమ్ప్రసారణాభావః అత్త్వమ్, విగాగమశ్చ

నిపాత్యతే। తరిత్రతః ఇతి తరతేః శతరి శ్లౌ షష్ఠ్యేకవచనే అభ్యాసస్య రిగాగమః నిపాత్యతే। సరీసృపతమ్ ఇతి సృపేః శతరి శ్లౌ ద్వితీయైకవచనే అభ్యాసస్య రీగాగమః నిపాత్యతే। వరీవృజతితి వృజేః శతరి శ్లౌ రీగాగమః నిపాత్యతే అభ్యాసస్య। మర్మృజ్య ఇతి మృజేః లిటి ణలి అభ్యాసస్య రుగాగమః ధాతోశ్చ యుగాగమో నిపాత్యతే। తతో మృజేర్వృద్ధిః 7.2.114 న భవతి, అలఘూపధత్వాత్। లఘూపధగుణే ప్రాప్తే వృద్ధిరారభ్యతే। ఆగనీగన్తీతి ఆఙ్పూర్వస్య గమేర్లతి శ్లౌ అభ్యాసస్య చుత్వాభావః నీగాగమశ్చ నిపాత్యతే। వక్ష్యన్తీ వేదాగనీగన్తి కర్ణమ్। ఇతికరణమ్ ఏవం ప్రకారణామన్యేషామప్యుపసఙ్గ్రహార్థమ్।

.

3597. ససూవేతి నిగమే [7.4.74]

ససూవ తిఙన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్ నిగమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సూతేర్లిటి పరస్మైపదం వుగాగమోఽభ్యాసస్య చాత్వం నిపాత్యతే । గృష్టిః ససూవ స్థవిరమ్ (గృష్టిః ససూవ స్థవిరమ్) । సుషువే ఇతి భాషాయామ్ ।

(కాశికా) ససూవ ఇతి నిపాత్యతే। సూతేర్లిటి పరస్మైపదం వుగాగమః అభ్యాసస్య చ అత్వం నిపాత్యతే। ససూవ స్థావిరం విపశ్చితామ్। సుషువే ఇతి భాషాయామ్।

.

3598. బహులం ఛన్దసి [7.4.78]

బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యాసస్య ఇకారః స్యాచ్ఛన్దసి । పూర్ణాం వివష్టి (పూర్ణాం వివష్టి) । వశేరేతద్రూపమ్ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే అభ్యాసస్య శ్లౌ బహులమ్ ఇకారాదేశో భవతి। పుర్ణాం వివష్టి। వశేరేతద్ రూపమ్। తథా వచేః జనిమా వివక్తి। సచేః వత్సం న మాతా సిషక్తి। జఘర్తి సోమమ్। న చ భవతి। దదాతి ఇత్యేవం బ్రూయాత్। జజనదిన్ద్రమ్। మాతా యద్వీరం దధనద్ధనిష్ఠా।

.

3599. ప్రసముపోదః పాదపూరణే [8.1.6]

ప్రసముపోదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పాదపూరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ద్వే స్తః పాదపూరణే । ప్రప్రాయమగ్నిః । సంసమిద్యువసే (సంసమిద్యువసే) । ఉపోప మే పరామృశ (ఉపోప మే పరామృశ) । కిం నోదుదు హర్షసే (కిం నోదుదు హర్షసే) ।

(కాశికా) ప్ర సముప ఉతిత్యేతషాం పాదపూరణే ద్వే భవతో ద్విర్వచనేన చేత్ పాదః పూర్యతే। ప్రప్రాయమగ్నిర్భరతస్య శృణ్వే। సంసమిద్యువసే వృషన్। ఉపోప మే పరా మృశ కిం నోదుదు హర్షసే

దాతవా ఉ। పాదపూరణే ఇతి కిమ్? ప్ర దేవం దేవ్యా ధియా। సామర్థ్యాచ్ ఛన్దస్యేవ ఏతద్ విధానమ్। భాషాయామనర్థకం స్యాత్, ప్రయోగాభావాత్।

.

3600. ఛన్దసీరః [8.2.15]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇరః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇవర్ణాన్తాద్రేఫాన్తాచ్చ పరస్య మతోర్మస్య వః స్యాత్ । హరివతే హర్యశ్వాయ (హరివతే హర్యశ్వాయ) । గీర్వాన్ ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే ఇవర్ణాన్తాద్ రేఫాన్తాచ్ చ ఉత్తరస్య మతోర్వత్త్వం భవతి। ఇవర్ణాన్తాత్ తావత్ త్రివతీ యాజ్యానువాక్యా భవతి। హరివో మేదినం త్వా। అధిపతివతీ జుహోతి చరురగ్నివానివ। ఆ రేవానేతు మా విశత్। రయేర్మతౌ ఇతి సమ్ప్రసారణమ్। సరస్వతీవాన్ భారతీవాన్। దధీవాంశ్చరుః। ఛన్దసి సర్వే విధయో వికల్ప్యన్తే ఇతి ఇహ న భవతి, సప్తర్షిమన్తమ్, ఋషిమాన్, ఋతీమాన్, సూర్యం తే ద్యావాపృథివీమన్తమ్ ఇతి। రేఫాన్తాత్ గీర్వాన్। ధూర్వాన్। ఆశీర్వాన్।

.

3601. అనో నుట్ [8.2.16]

అనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్నన్తాన్మతోర్నుట్ స్యా । అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః (అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః) । అస్థన్వన్తం యదనస్థా (అస్థన్వన్తం యదనస్థా) ।

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి వర్తతే। అనన్తాదుత్తరస్య మతోః నుడాగమో భవతి ఛన్దసి విషయే। అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః సఖాయః। అస్థన్వన్తం యదనస్థా బిభర్తి। అక్షణ్వతా లాఙ్గలేన। శీర్షణ్వతీ। మూర్ధన్వతీ। నుటః అసిద్ధత్వాత్ తస్య చ వత్వం న భవతి, తతః పరస్య చ భవతి।

.

3602. నాద్ఘస్య [8.2.17]

నాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నాన్తాత్పరస్య ఘస్య నుట్ । సుపథిన్తరః ।భూరిదాన్నస్తుడ్వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ భూరిదావత్తరో జనః (భూరిదావత్తరో జనః) ।ఈద్రథినః (వార్తికమ్) ॥ రథీతరః (రథీతరః) । రథీతమం రథీనామ్ (రథీతమం రథీనామ్) ।

(కాశికా) నకారాన్తాతుత్తరస్య ఘసంజ్ఞాకస్య నుడాగమో భవతి ఛన్దసి విషయే। సుపథిన్తరః। దస్యుహన్తమః। భూరిదావ్నస్తుడ్ వక్తవ్యః। భూరిదావత్తరః। ఈద్ రథినః। రథినః ఈకారాన్తాదేశో ధే పరతః। రథీతరః। రథశబ్దాదేవ వా మత్వర్థీయోఽయమ్ ఈకారః ఛన్దసీవనిపౌ ఇతి।

.

3603. నసత్తనిషత్తానుత్తప్రతూర్తసూర్తగూర్తాని ఛన్దసి [8.2.61]

నసత్తనిషత్తానుత్తప్రతూర్తసూర్తగూర్తాని ప్రథమా-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సదేర్నఞ్పూర్వాన్నిపూర్వాచ్చ నిష్ఠాయాం నత్వాభావో నిపాత్యతే । నసత్తమఞ్జసా । నిపత్తమస్య చరతః । అసన్నం నిషణ్ణమితి ప్రాప్తే । ఉన్దేర్నఞ్పూర్వస్యానుత్తమ్ । ప్రతూర్తమితి త్వరతేః, తుర్వీత్యస్య వా । సూర్తమితి సృ ఇత్యస్య । గూర్తమితి గురీ ఇత్యస్య ।

(కాశికా) నసత్త నిషత్త అనుత్త ప్రతూర్త సూర్త గూర్త ఇత్యేతాని ఛన్దసి విషయే నిపాత్యన్తే। నసత్త, నిషత్త ఇతి సదేః నఞ్పూర్వాత్ నిపూర్వాచ్ చ నత్వాభావో నిపాత్యతే। నసత్తమఞ్జసా। నసన్నమ్ ఇతి భషాయామ్। నిషత్తః। నిషణ్ణః ఇతి భాషాయామ్। అనుత్తమ్ ఇతి ఉన్దేః నఞ్పూర్వస్య నిపాతనమ్। అనుత్తమా తే మఘవన్। అనున్న ఇతి భాషాయామ్। ప్రతుర్తమ్ ఇతి త్వరతేః తుర్వీ ఇత్యేతస్య వా నిపాతనమ్। ప్రతూర్తం వాజిన్। ప్రతూర్ణమ్ ఇతి భాషాయామ్। సూర్తమ్ ఇతి సృ ఇత్యేతస్య ఉత్వం నిపాత్యతే। సూర్తా గావః। సృతా గావః ఇతి భాషాయామ్। గూర్తమ్ ఇతి గురీ ఇత్యేతస్య నత్వాభావో నిపాత్యతే। గూర్తా అమృతస్య। గూర్ణమ్ ఇతి భాషాయామ్।

.

3604. అమ్నరూధరవరిత్యుభయథా ఛన్దసి [8.2.70]

అమ్నరూధరవరిత్యుభయథా లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రుర్వా రేఫో వా । అమ్న ఏవ । అమ్నరేవ । ఊధ ఏవ । ఊధరేవ । అవఏవ । అవరేవ ।

(కాశికా) అమ్నసూధసవసిత్యేతేషాం ఛన్దసి విషయే ఉభయథా భవతి, రుర్వా రేఫో వా। అమ్నస్ అమ్న ఏవ, అమ్నరేవ। ఊధస్ ఊధ ఏవ, ఊధరేవ। అవస్ అవః ఏవ, అవేరేవ। యదా రుత్వం తదా భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి 8.3.17 ఇతి యకారః। ఛన్దసి భాషాయాం చ విభాషా ప్రచేతసో రాజన్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। ప్రచేతా రాజన్, ప్రచేతో రాజన్। అహరాదీనాం పత్యాదిషు ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అహర్పతిః, అహః పతిః। గీర్పతిః, గీఃపతిః। ధూర్పతిః, ధూఃపతిః। విసర్జనీయబాధనార్థమత్ర పక్షే రేఫస్య ఏవ రేఫో విధీయతే।

.
3605. భువశ్చ మహావ్యాహృతేః [8.2.71]

భువః లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ మహావ్యాహృతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భువ ఇతి (భువ ఇతి) । భువరితి (భువరితి) ॥

(కాశికా) భువసిత్యేతస్య మహావ్యాహృతేః ఛన్దసి విషయే ఉభయథా భవతి, రుర్వా రేఫో వా। భువ ఇత్యన్తరిక్షమ్, భువరిత్యన్తరిక్షమ్। మహావ్యాహృతేః ఇతి కిమ్? భువో విశ్వేషు సవనేషు యజ్ఞియః। భువః ఇత్యేతదవ్యయ్యమన్తరిక్షవాచి మహావ్యాహృతిః।

.
3606. ఓమభ్యాదానే [8.2.87]

ఓమ్ అవ్యయమ్ అభ్యాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఓంశబ్దస్య ప్లుతః స్యాదారమ్భే । ఓ3మగ్నిమీళే పురోహితమ్ (ఓ3మగ్నిమీళే పురోహితమ్) । అభ్యాదానే కిమ్ । ఓమిత్యేకాక్షరమ్ ।

(కాశికా) అభ్యాదానం ప్రారమ్భః, తత్ర యః ఓంశబ్దః తస్య ప్లుతో భవతి। ఓ3మగ్ని మీల్లే పురోహితమ్। అభ్యాదానే ఇత్ కిమ్? ఓమ్ ఇత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత।

.
3607. యే యజ్ఞకర్మణి [8.2.88]

యే లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)యజ్ఞకర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యే3యజామహే । యజ్ఞేతి కిమ్ । యే యజామహే ।

(కాశికా) యే ఇత్యేతస్య యజ్ఞకర్మణి ప్లుతో భవతి। యే3 యజామహే। యజ్ఞకర్మణి ఇతి కిమ్? యే యజామహ ఇతి పఞ్చాక్షరమ్ ఇతి స్వధ్యాయకాలే మా భూత్। యే యజామహే ఇత్యత్ర ఏవ అయం ప్లుతః ఇష్యతే। ఇహ హి న భవతి, యే దేవాసో దివ్యేకాదశ స్థ ఇతి।

.
3608. ప్రణవష్టేః [8.2.89]

ప్రణవః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజ్ఞకర్మణి టేరోమిత్యాదేశః స్యాత్ । అపాం రేతాంసి జివన్తో3మ్ (అపాం రేతాంసి జివన్తో3మ్) । టేః కిమ్ । హలన్తే అన్త్యస్య మాభూత్ ।

(కాశికా) యజ్ఞకర్మణి ఇతి వర్తతే। యజ్ఞకర్మణి టేః ప్రణవః ఆదేశో భవతి। క ఏష ప్రణవో నామ? పాదస్య వా అర్ధర్చస్య వా అన్త్యమక్షరముపసంగృహ్య తదాద్యక్షరశేషస్య స్థానే త్రిమాత్రమోకారమ్ ఓఙ్కారం వా విదధతి తం ప్రణవ ఇత్యాచక్షతే। అపాం రేతాంసి జిన్వతో3మ్। దేవాన్ జిగాతి సుమ్నో్య3మ్। టిగ్రహణం సర్వదేశర్థమ్। ఓకారః సర్వాదేశో యథా స్యాత్, వ్యఞ్జనాన్తే అన్త్యస్య మా భూతితి। యజ్ఞకర్మణి ఇత్యేవ, ఆపం రేతాంసి జిన్వతి।

.

3609. యాజ్యాఽన్తః [8.2.90]

యాజ్యాఽన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యే యాజ్యా మన్త్రాస్తేషామన్త్యస్య టే ఫ్లుతో యజ్ఞకర్మణి । జిహ్వామగగ్నే చకృషే హవ్యవాహో3మ్ (జిహ్వామగ్నే చకృషే హవ్యవాహో3మ్) । అన్తః కిమ్ । యాజ్యానామృచాం వాక్యసముదాయ రూపాణాం ప్రతివాక్యం టేః స్యాత్ । సర్వాన్త్యస్య చేత్యతే ।

(కాశికా) యాజ్యా నామ యే యాజ్యాకాణ్డే పఠ్యన్తే మన్త్రాః, తేషామన్త్యో యః టిః స ఫ్లవతే యజ్ఞకర్మణి। స్తోమైర్విధేమాగ్నయే3। జిహ్వామగ్నే చకృషే హవ్యవాహ3మ్। అన్తగ్రహణం కిమ్? యాజ్యా నామ ఋచః కాశ్చిద్వాక్యసముదాయరూపః, తత్ర యావన్తి వాక్యాని తేషాం సర్వేషాం టేః ఫ్లుతః ప్రాప్నోతి। సర్వాన్త్యస్య ఏవ ఇష్యతే, తదర్థమన్తగ్రహణమ్।

.

3610. బ్రూహిప్రేస్యశ్రౌషడ్వౌషడావహానామాదేః [8.2.91]

బ్రూహిప్రేస్యశ్రౌషద్వౌషడావహానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామాదేః ఫ్లుతో యజ్ఞకర్మణి । అగ్నయేనుబ్రూ3హి । అగ్నయే గోమయాని ప్రే3ష్య । అస్తు శ్రౌ3షట్ । సోమస్యాగ్నే వీహీ వౌ3షట్ । అగ్నిమా3వహ ।

(కాశికా) బ్రూహి ప్రేష్య శ్రౌషట్ వౌషటావహ ఇత్యేతేషామాదేః ఫ్లుతో భవతి యజ్ఞకర్మణి। అగ్నయేఽనుబ్రూ3హి। ప్రేష్య అగ్నయే గోమయాన్ ప్రే3ష్య। శ్రౌషట్ అస్తు శ్రౌ3షట్। వౌషట్ సోమస్ నే వీహి వౌ3షట్। ఆవహ ఆగ్నిమా3వహ। ఆవహ దేవాన్ యజమానాయ ఇత్యేవమాదావయం ఫ్లుతో న భవతి, సర్వే విధయః ఛన్దసి వికల్ప్యన్తే ఇతి।

.

3611. అగ్నీత్ప్రేషణే పరస్య చ [8.2.92]

అగ్నీత్ప్రేషణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అగ్నీధః ప్రేషణే ఆదేః ప్లుతస్తస్మాత్పరస్య చ । ఓ3శ్రా3వయ ।

(కాశికా) అగ్నీధః ప్రేషణమగ్నీత్ప్రేషణమ్। తత్రాదేః ప్లుతో భవతి పరస్య చ। ఆ3 శ్రా3వయ। ఓ3 శ్రా3వయ। అత్ర ఏవ అయం ప్లుత ఇష్యతే। తేన ఇహ న భవతి, అగ్నీదగ్నీన్ వి హర బర్హిః స్తృణాహి ఇతి। తదర్థం కేచిద్ వక్ష్యమాణం విభాష ఇత్యభిసమ్బధ్నన్తి, సా చ వ్యవస్థితవిభాషా ఇతి। అపర ఆహ సర్వ ఏవ ప్లుతః సాహసమనిచ్ఛతా విభాష విజ్ఞేయః ఇతి। ఇహ తు, ఉద్ధర3 ఉద్ధర, అభిహర3 అభిహర ఇతి ఛాన్దసః ప్లుతవ్యత్యయః। యజ్ఞకర్మణి ఇత్యేవ, ఓ శ్రావయ।

.

3612. విభాషా పృష్టప్రతివచనే హేః [8.2.93]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పృష్టప్రతివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్లుతః అకార్షీః కటమ్ । అకార్షం హి3 । అకార్షం హి । పృష్టేతి కిమ్ కటం కరిష్యతి హి । హేః కిమ్ । కటం కరోతి నను ।

(కాశికా) పృష్టప్రతివచనే విభాషా హేః ప్లుతో భవతి। అకార్షీః కటం దేవదత్త? అకార్షం హి3, అకార్షం హి। అలావీః కేదారం దేవదత్త? అలావిషం హి3, అలావిషం హి। పృష్టప్రతివచనే ఇతి కిమ్? కటం కరిష్యతి హి। హేః ఇతి కిమ్? కరోమి నను।

.

3613. నిగృహ్యానుయోగే చ [8.2.94]

నిగృహ్య అవ్యయమ్ అనుయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అత్ర యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతో వా । అద్యామావాస్యేత్యాత్థ3 । అమావాస్యేత్యేవంవాదినం యుక్త్యా స్వమతాత్ప్రచ్యావ్య ఏవమనుయుజ్యతే ।

(కాశికా) స్వమతాత్ ప్రచ్యావనం నిగ్రహః। అనుయోగః తస్య మతస్య ఆవిష్కరణమ్। తత్ర నిగృహ్యానుయోగే యద్ వాక్యం వర్తతే తస్య టేః ప్లుతో భవతి విభాషా। అనిత్యః శబ్దః ఇతి కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతమ్, తముపాలిప్సుః ఉపపతిభిర్నిగృహ్య సభ్యసూయమనుయుఙ్క్తే, అనిత్యః శబ్ద ఇత్యాత్థ3, అనిత్యః శబ్ద ఇత్యాత్థ। అద్య శ్రాద్ధమ్ ఇత్యాత్థ3, అద్య శ్రాద్ధమ్ ఇత్యాత్థ। అద్యామావాస్య ఇత్యాత్థ3, అద్యామావాస్య ఇత్యాత్థ। అద్య అమావాస్యా ఇత్యేవం వాదీ యుక్త్యా ప్రచ్యావ్య స్వమతాదేవమనుయుజ్యతే।

.

3614. ఆమ్రేడితం భర్త్సనే [8.2.95]

ఆమ్రేడితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భర్త్సనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దస్యో3దస్యో3ఘాతయిష్యామి త్వామ్ । ఆమ్రేడితగ్రహణం ద్విరుక్తోపలక్షణమ్ । చౌర3 చౌర3 ।

(కాశికా) వాక్యాదేః ఆమన్త్రితస్య ఇతి భర్త్సనే ద్విర్వచనముక్తమ్, తస్య ఆమ్రేడితం ప్లవతే। చౌర చౌర3, వృషల వృషల3, దస్యో దస్యో3, ఘాతయిస్యామి త్వా, బన్ధయిస్యామి త్వా। భర్త్సనే పర్యాయేణ ఇతి వక్తవ్యమ్। చౌర3 చౌర, చౌర చౌర3। తదర్థమామ్రేడితగ్రహణమ్ ద్విరుక్తోపలక్షణార్థం వర్ణయన్తి।

.

3615. అఙ్గయుక్తం తిఙ్ ఆకాఙ్క్షమ్ [8.2.96]

అఙ్గయుక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆకాఙ్క్షమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్గేత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం ప్లవతే । అఙ్గ కూజ3 ఇదానీం జ్ఞాస్యసిజాల్మ । తిఙ్ కిమ్ । అఙ్గ దేవదత్త మిథ్యా వదసి । ఆకాఙ్క్షం కిమ్ । అఙ్గ పచ । నైతదపరమాకాఙ్క్షతి । భర్త్సన ఇత్యేవ । అఙ్గాధీష్వ భక్తం తవ దాస్యామి ।

(కాశికా) అఙ్గ ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తమాకాఙ్క్షం భర్త్సనే ప్లవతే। అఙ్గ క్జ3, అఙ్గ వ్యాహర3, ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ। తిఙితి కిమ్? అఙ్గ దేవదత్త, మిథ్యా వదసి। ఆకాఙ్క్షమ్ ఇతి కిమ్? అఙ్గ పచ। న ఏతదపరమాకాఙ్క్షతి। భర్త్సనే ఇత్యేవ, అగాధీష్వ, ఓదనం తే దాస్యమి।

.

3616. విచార్యమాణానామ్ [8.2.97]

విచార్యమాణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వాక్యానాం టేః ప్లుతః । హోతవ్యం దీక్షితస్య గృహా3ఇ । న హోతవ్య3మితి । హోతవ్యం న హోతవ్యమితి విచార్యతే । ప్రమాణైర్వస్తుతత్త్వపరీక్షణం విచారః ।

(కాశికా) ప్రమాణేన వస్తుపరీక్షణం విచారః, తస్య విషయే విచర్యమాణానాం వాక్యానాం టేః ప్లుతో భవతి। హోత్వ్యం దీక్షితస్య ఘా3ఇ। హోతవ్యం న హోతవ్యమ్ ఇతి విచార్యతే। తిష్ఠేద్యూపా3ఇ। ద్యూపా3ఇ। యూపే తిష్ఠేత్, యూపే అనుప్రహరేతితి విచార్యతే।

.

3617. పూర్వం తు భాషాయామ్ [8.2.98]

పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విచార్యమాణానాం పూర్వమేవ ప్లవతే । అహిర్ను3 రజ్జుర్ను । ప్రయోగాపేక్షం పూర్వత్వమ్ । భాషాగ్రహణాత్పూర్వయోగశ్ఛన్దసీతి జ్ఞాయతే ।

(కాశికా) భాషాయాం విషయే విచార్యమాణానాం పూర్వమ్ ఏవ ప్లవతే। అహిర్ను3 రజ్జుర్ను। లోష్ఠో ను3 కపోతో ను। ప్రయోగాపేక్షం పూర్వత్వమ్। ఇహ భాషాగ్రహణాత్ పూర్వయోగశ్ ఛన్దసి విజ్ఞాయతే।

.

3618. ప్రతిశ్రవణే చ [8.2.99]

ప్రతిశ్రవణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వాక్యస్య టే ప్లుతోఽభ్యుపగమే ప్రతిజ్ఞానే శ్రవణాభిముఖ్యే చ । గాం మే దేహి భోః । హన్త తే దదామి3 । నిత్యః శబ్దో భవితుమర్హతి 3 । దత్త కిమాత్థ3 ।

(కాశికా) ప్రతిశ్రవణమభ్యుపగమః, ప్రతిజ్ఞానమ్। శ్రవణాభిముఖ్యం చ తత్ర అవిశేషాత్ సర్వస్య గ్రహణమ్। ప్రతిశ్రవణే యద్ వాక్యం వర్తతే తస్య టేః ప్లుతో భవతి। మాం మే దేహి భోః, అహం తే దదామి3। నిత్యః శబ్దో భవితుమర్హతి3। దేవదత్త భోః, కిమాత్థ3।

.

3619. అనుదాత్తం ప్రశ్నాన్తాభిపూజితయోః [8.2.100]

అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రశ్నాన్తాభిపూజితయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తః ప్లుతః స్యాత్ । దూరాద్ధూతాదిషు సిద్ధస్య ప్లుతస్యానుదాత్తత్వమాత్రమనేన విధీయతే । అగ్నిభూత 3 ఇ । పట 3 ఉ । అగ్నిభూతే పటో ఏతయోః ప్రశ్నాన్తే టేరనుదాత్తః ప్లుతః । శోభనః ఖల్వసి మాణవక3 ।

(కాశికా) అనుదాత్తః ప్లుతో భవతి ప్రశ్నాన్తే, అభిపూజితే చ అగమ3ః పూర్వా3న్ గ్రామా3న్ గ్రామా3నగ్నిభూతా3ఇ, పటా3ఉ? అగ్నిభూతే, పంటో ఇత్యేతయోః ప్రశ్నాన్తే వర్తమానయోఅనుదాత్తః ప్లుతో భవతి। అగమః ఇత్యేవమాదీనాం తు అనన్త్యస్య అపి ప్రశ్నాఖ్యానయోః 8.2.105 ఇతి స్వరితః ప్లుతో భవతి। అభిభూజితే శోభనః ఖల్వసి మాణవక3।

.

3620. చిదితి చోపమాఽర్థే ప్రయుజ్యమానే [8.2.101]

చిత్ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ ఉపమాఽర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రయుజ్యమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాక్యస్య టేరనుదాత్తః ప్లుతః అగ్నిచిద్భాయా3త్ అగ్నిరివ భాయాత్ । ఉపమార్థే కిమ్ । కథంచిదాహుః ప్రయుజ్యమానే కిమ్ । అగ్నిర్మాణవకో భాయాత్ ।

(కాశికా) అనుదాత్తమ్ ఇతి వర్తతే। చితిత్యేతస్మిన్ నిపాతే ఉపమార్థే ప్రయుజ్యమానే వాక్యస్య టేః అనుదాత్తః ప్లుతో భవతి। ప్లుతోఽప్యత్ర విధీయతే, న గుణమాత్రమగ్నిచిద్ భాయా3త్। రాజచిద్ భాయా3త్। అగ్నిరివ భాయాత్, రాజేవ భాయాతిత్యర్థః। ఉపమార్థే ఇతి కిమ్? కథఞ్చిదాహుః। ప్రయుజ్యమానే ఇతి కిమ్? అగ్నిర్మాణవకో భాయాత్।

.

3621. ఉపరిస్విదాసీదితి చ [8.2.102]

ఉపరి అవ్యయమ్ స్విత్ అవ్యయమ్ ఆసీత్ తిఙన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) టేః ప్లుతోఽనుదాత్తః స్యాత్ । ఉపరిస్విదాసీ 3 త్ (ఉపరిస్విదాసీ 3 త్) । అధః స్విదాసీ 3 త్ (అధః స్విదాసీ 3 త్) ఇత్యత్ర తు విచార్యమాణానామ్ (కౌముదీ-3616) ఇత్యుదాత్తః ప్లుతః ।

(కాశికా) అనుదాత్తమ్ ఇతి వర్తతే। ఉపరిస్విదాసీతిత్యేతస్య టేః అనుదత్తః ప్లుతో భవతి। అంధః స్విదాసీ3తుపరి స్విదాసీ3త్। అధః స్విదాసీదిత్యత్ర విచార్యమాణానామ్ 8.2.97 ఇతి ఉదాత్తః ప్లుతః, ఉపరి స్విదాసీదిత్యత్ర తు అనేన అనుదాత్తః।

.

3622. స్వరితమామ్రేడితేఽసూయాసమ్మతికోపకుత్సనేషు [8.2.103]

స్వరితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమ్రేడితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అసూయాసమ్మతికోపకుత్సనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) స్వరితః ప్లుతః స్యాదామ్రేడితే పరేఽసూయాదౌ గమ్యే । అసూయాయామ్ । అభిరూపక3 అభిరూపకరిక్తం తే ఆభిరూప్యమ్ । సంమతౌ । అభిరూపక 3 అభిరూపక శోభనోఽసి । కోపే । అవినీతక 3 అవినీతక ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ । కుత్సనే । శాక్తీక 3 శాక్తీకరిక్తా తే శక్తిః ।

(కాశికా) స్వరితః ప్లుతో భవతి ఆమ్రేడితే పరతః అసూయాయామ్, సమ్మతౌ, కోపే, కుత్సనే చ గమ్యమానే। వాక్యాదేరామన్త్రితస్య అసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేషు 8.1.8 ఇతి ద్విర్వచనముక్తమ్, తత్ర అయం ప్లుతవిధిః। అసూయాయాం తవత్ మాణవక3 మాణవక, అభిరూపక3 అభిరూపక, రిక్తం త ఆభిరూప్యత్మ్। సమ్మతౌ మాణవక3 మాణవక, అభిరూపక3 అభిరూపక, శోభనః ఖల్వసి। కోపే మాణవక3 మాణవక, అవినీతక3 అవినీతక, ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ।

కుత్సనే శాక్తీక3 శాక్తీక, యాష్టీక3 యాష్టీక, రిక్తా తే శక్తిః। అసూయాదిషు వావచనం కర్తవ్యమ్। మాణవక మాణవక ఇత్యేవమాద్యపి యథా స్యాత్।

.

3623. క్షియాఽఽశీఃప్రైషేషు తిఙ్ ఆకాఙ్క్షమ్ [8.2.104]

క్షియాఽఽశీఃప్రైషేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ తిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆకాఙ్క్షమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆకాఙ్క్షస్య తిఙన్తస్య టేః స్వరితః ప్లుతః స్యాదాచారభేదే । స్వయం హ రథేన యాతి 3 ఉపాధ్యాయం పదాతిం గమయతి । ప్రార్థనాయామ్ । పుత్రంశ్చ లప్సీష్ట 3 ధనం చ తాత । వ్యాపారణే । కటం కురు 3 గ్రామం గచ్ఛ । ఆకాఙ్క్షం కిమ్ । దీర్ఘాయురసి అగ్నీదగ్నీన్విహార ।

(కాశికా) స్వరితః ఇతి వర్తతే। క్షియా ఆచరభేదః, ఆశీః ప్రార్థనావిశేషః, శబ్దేన వ్యాపారణమ్ ప్రైషః, ఏతేషు గమ్యమానేషు తిఙన్తమాకాఙ్క్షణం యత్ తస్య స్వరితః ప్లుతో భవతి। ఆకాఙ్క్షతీతి ఆకాఙ్క్షమ్, తిఙన్తముత్తరపదమాకాఙ్క్షతి ఇత్యర్థః। క్షియాయాం తావత్ స్వయం రథేన యాతి3, ఉపాధ్యాయం పదాతిం గమయతీతి। స్వయమ్ ఓదనం హ భుఙ్క్తే3, ఉపాధ్యాయం సక్తూన్ పాయయతి। పూర్వమత్ర తిఙన్తముత్తరపదమాకాఙ్క్షతీతి సాకాఙ్క్షం భవతి। ఆశిషి సుతాంశ్చ లప్సీష్ట3 ధనం చ తాత। ఛన్దోఽధ్యేషీష్ట3 వ్యాకరణమ్ చ భద్ర। ప్రైషే కటం కురు3 గ్రామం చ గచ్ఛ। యవాన్ లునీహి3 సక్తూంశ్చ పిబ। ఆకాఙ్క్షమ్ ఇతి కిమ్? దీర్ఘం తే ఆయురస్తు। అగ్నీన్ విహర।

.

3624. అనన్త్యస్యాపి ప్రశ్నాఖ్యానయోః [8.2.105]

అనన్త్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ ప్రశ్నాఖ్యానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అనన్త్యస్యాన్త్యస్యాపి పదస్య టేః స్వరితః ప్లుతః ఏతయోః । అగమః 3పూర్వా 3 న్ గ్రామా 3 న్ । సర్వపదానామయమ్ । ఆఖ్యానే । అగమ3 మ్ పూర్వా 3 న్ గ్రామా 3 న్ ।

(కాశికా) పదస్య ఇతి వర్తతే, స్వరితమ్ ఇతి చ। అనన్త్యస్య అపి అన్త్యస్యాపి పదస్య టేః ప్లుతో భవతి ప్రశ్నే ఆఖ్యానే చ। అగమ3ః పూర్వా3న్ గ్రామా3నగ్నిభూతా3ఇ, పటా3ఉ। సర్వేషమ్ ఏవ పదానామ్ ఏష స్వరితః ప్లుతః। అన్త్యస్య అనుదాత్తం ప్రశ్నాన్తాభిపూజితయోః 8.2.100 ఇతి అనుదత్తోఽపి పక్షే భవతి। ఆఖ్యానే అగమ3ః పూర్వా3న్ గ్రామా3న్ భో3ః।

.

3625. ప్లుతావైచ ఇదుతౌ [8.2.106]

ప్లుతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఐచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇదుతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) దూరాద్ధూతాదిషు ప్లుతో విహితస్తత్రైవ ఐచః ప్లుతప్రసఙ్గే తదవయవావిదుతౌ ప్లవేతే । ఐ 3 తికాయన । ఔ 3 పగవ । చతుర్మాత్రావత్ర ఐచౌ సంపద్యేతే ।

(కాశికా) దూరాద్ధూతాదిషు ప్లుతో విహితః। తత్ర ఐచః ప్లుతప్రసఙ్గే తదవయవభూతౌ ఇదుతౌ ప్లుతౌ। ఐ3తికాయన। ఔ3పమన్యవ। అత్ర యదేవర్ణోవర్ణయోః అవర్ణస్య చ సంవిభాగః, తదా ఇదుతౌ ద్విమాత్రావనేన ప్లుతౌ క్రియేతే। ప్లుతౌ ఇతి హి క్రియానిమిత్తోఽయం వ్యపదేశః। ఇదుతౌ ప్లవేతే వృద్ధిం గచ్ఛతః ఇత్యర్థః। తావతీ చ సా ప్లుతిర్భవతి యయా తావేచౌ త్రిమాత్రౌ సమ్పద్యేతే। యదా తు అర్ధమాత్రా అవర్ణస్య అధ్యర్ధమాత్రా ఇవర్ణోవర్ణయోః, తదా తౌ అర్ధతృతీయమాత్రౌ క్రియేతే ఇతి। భష్యే తు ఉక్తమ్, ఇష్యతే ఏవ చతుర్మాత్రః ప్లుతః ఇతి। తత్ కథమ్? సమప్రవిభాగపక్షే ఇదుతోరనేన త్రిమాత్రః ప్లుతో విధీయతే।

.

3626. ఏచోఽప్రగృహ్యస్యాదూరాద్ధూతే పూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతౌ [8.2.107]

ఏచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అప్రగృహ్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అదూరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అర్ధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇదుతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అప్రగృహ్యస్య ఏచోఽదూరాద్ధూతే ప్లుతవిషయే పూర్వస్యార్ధస్యాకారః ప్లుతః స్యాదుత్తరస్య త్వర్ధస్య ఇదుతౌ స్తః ।ప్రశ్నాన్తాభిపూజితవిచార్యమాణప్రత్యభివాదయాజ్యాన్తేష్వేవ (వార్తికమ్) ॥ ప్రశ్నాన్తే । అగమః 3 పూర్వా 3 న్ గ్రామా 3 న్ । అగ్నిభూత 3 ఇ । అభిపూజితే । కరోషి పట 3 ఉ । విచార్యమాణే । హోతవ్యం దీక్షితస్య గృహ 3 ఇ । న హోతవ్య 3 మితి । ప్రత్యభివాదే । ఆయుష్మానేధి అగ్నిభూత 3 ఇ । యాజ్యాన్తే । స్తోమైర్విధేమాగ్నయా 3 ఇ । పరిగణనం కిమ్ । విష్ణుభూతే ఘాతయిష్యామి త్వామ్ । అధూరాద్ధూత ఇతి న వక్తవ్యమ్ । పదాన్తగ్రహణం తు కర్తవ్యమ్ । ఇహ మాభూత్ । భద్రం కరోషి గౌరితి । అప్రగృహ్యస్య కిమ్ । శోభనే మానే ।ఆమన్త్రితే ఛన్దసి ప్లుతవికారోఽయం వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అగ్న 3 ఇ పత్నీ వః ।

(కాశికా) ఏచోఽప్రగృహ్యస్య అదూరాద్ ధూతే ప్లుతవిషయస్య అర్ధస్య అకారః ఆదేశో భవతి, స చ ప్లుతః, ఉత్తరస్యే కారోకారావాదేశౌ భవతః। విషయపరిగణనం కర్తవ్యమ్ ప్రశ్నాన్తాభిపూజితవిచార్యమాణప్రత్యభివదయాజ్యాన్తేష్వితి వక్తవ్యమ్। ప్రశ్నాన్తే అగమ3ః పూర్వా3న్ గ్రామా3నగ్నిభూతా3ఇ, పటా3ఉ। అభిపూజితే భద్రం కరోషి మాణవక3 అగ్నిభూతా3ఇ, పటా3ఉ।

విచార్యమాణే హోతవ్యం దీక్షితస్య గృహా3ఇ ప్రత్యభివాదే ఆయుష్మానేధి అగ్నిభూతా3ఇ, పటా3ఉ। యాజ్యాన్తే ఉక్షన్నాయ వశాన్నాయ సోమపృష్ఠాయ వేధసే। స్తోమైర్విధేమాగ్నయా3ఇ। సోఽయమాకరః ప్లుతో యథావిషయముదాత్తోఽనుదాత్తః స్వరితో వేదితవ్యః। ఇదుతౌ పునరుదాత్తావేవ భవతః। పరిగణనం కిమ్? విష్ణుభూతే విష్ణుభూతే3 ఘాతయిష్యామి త్వా। ఆగచ్ఛ భో మాణవక విష్ణుభూతే। పరిగణనే చ సతి అదూరాద్ ధూతే ఇతి న వక్తవ్యమ్। పదాన్తగ్రహణం తు కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, భద్రం కరోషి గౌః ఇతి। అప్రగృహ్యస్య ఇతి కిమ్? శోభనే ఖలు స్తః ఖట్వే3। ఆమన్త్రితే ఛన్దసి ప్లుతవికరోఽయం వక్తవ్యః। అగ్నా3ఇ పత్నీ వా3ఇ।

.

3627. తయోర్య్వావచి సంహితాయామ్ [8.2.108]

తయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ య్వౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంహితాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇదుతోర్యకారవకారౌ స్తోఽచి సంహితాయామ్ । అగ్న 3 యాశా । పట 3 వాశా । అగ్న 3 యిన్ద్రమ్ । పట 3 వుదకమ్ । అచి కిమ్ । అగ్నా 3 ఇ వరుణౌ । సంహితాయాం కిమ్ । అగ్న 3 ఇ ఇన్ద్రః । సంహితాయామిత్యధ్యాయసమాప్తేరధికారః । ఇదుతోరసిద్ధత్వాదయమారమ్భః సవర్ణదీర్ఘత్వస్య శాకల్యస్య చ నివృత్త్యర్థమ్ । యవయోరసిద్ధత్వాత్ ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య (కౌముదీ-3657) ఇత్యస్య బాధనార్థో వా ।

(కాశికా) తయోః ఇదుతోః యకారవకారాదేశౌ భవతోఽచి సంహితాయాం విషయే। సంహితాయామ్ ఇత్యేతచ్ చాధికృతమ్। ఇత ఉతరమాధ్యాయపరిసమాప్తేః యద్ వక్ష్యామః సంహితాయామ్ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। అగ్నా3యాశా। పటా3వాశా। అగ్నా3యిన్ద్రమ్। పటా3వుదకమ్। అచి ఇతి కిమ్? అగ్నా3ఇ। పటా3ఉ। సంహితాయామ్ ఇతి కిం? అగ్నా3ఇ ఇన్ద్రమ్। పటా3ఉ ఉదకమ్। ఇదుతోరసిద్ధత్వాతికో యణచి 6.1.77 ఇతి న ప్రాప్నోతి ఇత్యయమారమ్భః। అథాపి కథఞ్చిత్ తయోః సిద్ధత్వం స్యాత్, ఏవమపి స్వర్ణదీర్ఘత్వనివృత్త్యర్థం శాకలనివృత్త్యర్థం చ వక్త్వయమ్ ఏతత్। అథాపి తన్ నివృత్త్యర్థం యత్నాన్తరమస్తి, తథాపి యణ్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ ఇదమారభ్యతే। యణాదేశస్య అసిద్ధత్వాతుదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యేష స్వరో న భవతి। కిం ను యణా భవతి ఇహ న సిద్ధం య్వావిదుతోర్యదయం విదధాతి। తౌ చ మమ స్వరసన్ధిషు సిద్ధౌ శాకలదీర్ఘవిధీ

తు నివర్త్యౌ। ఇక్ తు యదా భవతి ప్లుతపూర్వస్ తస్య యణం విదధాత్యపవాదమ్। తేన తయోశ్చ న శాకలదీర్ఘౌ యణ్స్వరబధనమ్ ఏవ తు హేతుః। ఇతి శ్రీవామనవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ అష్టమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। అష్టమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః।

.

3628. మతువసో రు సమ్బుద్ధౌ ఛన్దసి [8.3.1]

మతువసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ రు లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)సమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

మతువసో పదస్య సంహితాయామ్ సమ్బుద్ధౌ ఛన్దసి రుః

(సి.కౌ) రు ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః । మత్వన్తస్య వస్వన్తస్య చ రుః స్యాత్ । అలోఽన్త్యస్య (కౌముదీ-42) ఇతి పరిభాషయా నకారస్య । ఇన్ద్ర మరుత్వ ఇహ పాహి సోమమ్ (ఇన్ద్ర మరుత్వ ఇహ పాహి సోమమ్) । హరివో మేదినం త్వా (హరివో మేదినం త్వా) । ఛన్దసీరః (కౌముదీ-3600) ఇతి వత్వమ్ ।

(కాశికా) సంహితాయామ్ ఇతి వర్తతే। మత్వన్తస్య వస్వన్తస్య చ పదస్య రుః ఇత్యయమాదేశో భవతి సమ్బుద్ధౌ పరతః ఛన్దసి విషయే। మత్వన్తస్య తావత్ ఇన్ద్ర మరుత్వ ఇహ పాహి సోమమ్। హరివో మేదినం త్వా। మరుతోఽస్య సన్తి, హరయోఽస్య సన్తీతి మతుప్। సుప్తకారయోః హల్ఙ్యాదిలోపే సంయోగాన్తస్య లోపే చ కృతే నకారస్య రుః భవతి। వస్వన్తస్య ఖల్వపి మీఢ్వస్తోకాయ తనయాయ మృల। ఇన్ద్ర సాహ్వః। క్వసోర్నిపాతనమ్ దాశ్వాన్సాహ్వాన్మీఢ్వాంశ్చేతి। మతువసోః ఇతి కిమ్? బ్రహ్మన్ స్తోష్యామః। సమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? య ఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? హే గోమన్। హే పపివన్। వన ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। యస్త్వాయన్తం వసునా ప్రాతరిత్వః। ఇణః ప్రాతఃపూర్వస్య ఛన్దసి క్వనిప్। విభాషా భవద్భగవదఘవతామోచ్చావస్య। ఛన్దసి భాషాయాం చ భవత్ భగవతఘవతిత్యేతేషాం విభాష రుః వక్తవ్యః, అవశబ్దస్య చ ఓకారాదేశః। సామాన్యేన ఛన్దసి భాషాయాం చ ఇదం వచనమ్। భవత్ హే భోః, హే భవన్। భగవత్ హే భగోః, హే భగవన్। అఘవన్ హే అఘోః, హే అఘవన్। నిపాతనవిజ్ఞానాద్ వా సిద్ధమ్। అథ వా భో ఇత్యేవమాదయో నిపాతా ద్రష్టవ్యాః। అసమ్బుద్ధౌ అపి ద్వివచనబహువచనయోరపి దృశ్యన్తే। భో దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ। భో

దేవదత్తయజ్ఞదత్తవిష్ణుమిత్రాః। తథా స్త్రియామపి చ దృశ్యన్తే, భో బ్రాహ్మణి ఇత్యాది। సంహితాధికార ఉత్తరత్ర ఉపయుజ్యతే, యత్ర భిన్నపదస్థౌ నిమిత్తనిమిత్తినౌ నశ్ఛవ్యప్రశాన్ 8.3.7 ఇతి।

.

3629. దాశ్వాన్ సాహ్వాన్ మీఢ్వాంశ్చ [6.1.12]

దాశ్వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సాహ్వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మీఢ్-వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ (సి.కౌ) ఏతే క్వస్వన్తా నిపాత్యన్తే । మీఢ్వస్తోకాయ తనయాయ (మీఢ్వస్తోకాయ తనయాయ) ।వన ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ క్వనిబ్వనిపోః సామాన్యగ్రహణమ్ । అనుబన్ధపరిభాషా తు నోపతిష్ఠతే । అనుబన్ధస్యేహానిర్దేశాత్ । యస్త్వాయన్తం వసునా ప్రాతరిత్వః (యస్త్వాయన్తం వసునా ప్రాతరిత్వః) । ఇణః క్వనిప్ ।

(కాశికా) దాశ్వాన్ సాహ్వాన్ మీఢ్వానిత్యేతే శబ్దాః ఛన్దసి భాషాయామ్ చ అవిశేషేణ నిపాయనే। దాశ్వానితి దాశృ దానే ఇత్యేతస్య ధాతోః క్వసౌ అద్విర్వచనమనిట్త్వం చ నిపాత్యతే। దాశ్వాంసో దాశుషః సుతమ్ ఇతి। సాహ్వానితి షహ మర్షణే ఇత్యేతస్య పరస్మైపదమ్, ఉపధాదీర్ఘత్వమ్, అద్విర్వచనమనిట్త్వం చ నిపాతనాత్। సాహ్వాన్ బలాహకః। మీఢ్వానితి మిహ సేచనే ఇత్యేతస్య అద్విర్వచనమ్, అనిట్త్వమ్, ఉపధాదీర్ఘత్వం ఢత్వం చ నిపాతనాత్। మీఢ్వస్తోకాయ తనయాయ మృల। ఏకవచనమతన్త్రమ్। కృఞాదీనాం కే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। క్రియతేఽనేన ఇతి చక్రమ్। చిక్లిదమ్। కృఞః క్లిదేశ్చ ఘఞర్థే కవిధానమ్ ఇతి కః ప్రత్యయః। చరిచలిపతివదీనాం ద్విత్వమచ్యాక్ చ అభ్యాసస్య। చరాదీనాం ధాతూనామపి ప్రత్యయే పరతః ద్వే భవతః। అభ్యాసస్య ఆగాగమో భవతి। ఆగాగమవిధానసామర్థ్యాచ్ చ హలాదిశేషో న భవతి। హలాదిశేషే హి సయాగమస్య ఆదేశస్య చ విశేషో న అస్తి। చరాచరః। చలాచల। పతాపతః। వచావదః। వేతి వక్తవ్యమ్। తేన చరః పురుషః, చలో రథః , పతం యానమ్, వదో మనుష్యః ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి। హన్తేర్ఘత్వం చ। హన్తేరచి ప్రత్యయే పరతో ద్వే భవతః, అభ్యాసస్య చ హకారస్య చ ఘత్వమ్, ఆక్ చాగమో భవతి। పరస్య అభ్యాసాచ్ చ 7.3.55 ఇతి కుత్వమ్ ఘనాఘనః క్షోభణశ్చర్షణీనామ్। పాటేర్ణిలుక్ చోక్ చ దీర్ఘశ్చ అభ్యాసస్య। పాటేరచి పరతో ద్వే భవతో ణిలుక్ చ భవతి। అభ్యాసస్య చ ఊగాగమో దీర్ఘశ్చ భవతి। పాటూపటః।

.

3630. ఉభయథర్క్షు [8.3.8]

ఉభయథా అవ్యయమ్ ఋక్షు సప్తమీ-బహువచనమ్

అమ్పరే ఛవి నః రుః ఉభయథా ఋక్షు

(సి.కౌ) అమ్పరే ఛవి నకారస్య రుర్వా । పశూన్తాంశ్చక్రే (ప్రశూన్తాంశ్చక్రే) ।

(కాశికా) పుర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్పః క్రియతే। నకారాన్తస్య పదస్య ఛవి పరతః అమ్పరే ఉభయథా ఋక్షు భవతి, రుర్వా నకారో వా। తస్మింస్త్వా దధాతి, తస్మిన్ త్వా దధాతి। ఋక్షు ఇతి కిమ్? తామ్స్త్వం ఖాద సుఖాదితాన్।

.

3631. దీర్ఘాదటి సమానపాదే [8.3.9]

దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమానపాదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దీర్ఘాత్ సమానపాదే పదస్య నః రుః ఋక్షు అటి ఉభయథా

(సి.కౌ) దీర్ఘాన్నకారస్య రుర్వా స్యాదటి తౌ చేన్నాటౌ ఏకపాదస్థౌ స్యాతామ్ । దేవాం అచ్ఛా సుమతీ (దేవాం అచ్ఛా సుమతీ) । మహాం ఇన్ద్రో య ఓజసా (మహాం ఇన్ద్రో య ఓజసా) । ఉభయథేత్యనువృత్తేర్నేహ । ఆదిత్యాన్యాచిషామహే (ఆదిత్యాన్యాచిషామహే) ।

(కాశికా) నః ఇత్యనువరతే। దీర్ఘాదుత్తరస్య పదాన్తస్య నకారస్య రుః భవతి అటి పరతః, తౌ చేన్ నిమిత్తనిమిత్తినౌ సమానపాదే భవతః। ఋక్షు ఇతి ప్రకృతత్వాదృక్పాదః ఇహ గృహ్యతే। పరిధీంరతి। దేవామ్ँ అచ్ఛా దీద్యత్ మహామ్ँ ఇన్ద్రో య ఓజసా। దీర్ఘాతితి కిమ్? అహన్నుహిమ్। అటి ఇతి కిమ్? ఇభ్యాన్ క్షత్రియాన్। సమనపాదే ఇతి కిమ్? యాతుధానానుపస్పృశః। ఉభయథా ఇత్యేవ, ఆదిత్యాన్ హవామహే।

.

3632. ఆతోఽటి నిత్యమ్ [8.3.3]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అత్ర పదస్య రోః పూర్వస్య ఆతః అటి నిత్యమనునాసికః

(సి.కౌ) అటి పరతో రోః పూర్వస్యాతః స్థానే నిత్యమనునాసికః । మహాఁ ఇన్ద్రః (మహాఁ ఇన్ద్రః) । తైత్తిరీయాస్తు అనుస్వారమధీయతే । తత్ర ఛాన్దసో వ్యత్యయ ఇతి ప్రాఞ్చః । ఏవం చ సూత్రస్య ఫలం చిన్త్యమ్ ।

(కాశికా) అటి పరతో రోః పూర్వస్య ఆకారస్య స్థానే నిత్యమనునాసికాదేశో భవతి। దీర్ఘాదటి సమానపాదే 8.3.9 ఇతి త్వం వక్ష్యతి, తతః పూర్వస్య ఆతోఽనునాసికవికల్పే ప్రాప్తే నిత్యార్థం వచనమ్। మహామ్ँ అసి। మహామ్ँ ఇన్ద్రో య ఓజసా। దేవాం అచ్ఛా దీద్యత్। కేచిదనుస్వారమధీయతే స ఛాన్దసో

వ్యత్యయో ద్రష్టవ్యః। ఆతః ఇతి కిమ్? యే వా వనస్పతీంరను। అటి ఇతి కిమ్? భవాంశ్చరతి। భవాంశ్లాఘయతి। నిత్యగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్।

.

3633. స్వతవాన్ పాయౌ [8.3.11]

స్వతవాన్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పాయౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

స్వతవాన్ పదస్య పాయౌ రుః ఉభయథా

(సి.కౌ) రుర్వా । భవస్తస్య స్వతవాః పాయురగ్నే (భువస్తస్య స్వతవాః పాయురగ్నే) ।

(కాశికా) స్వతవానిత్యేతస్య నకారస్య రుర్భవతి పాయుశబ్దే పరతః। స్వతవామ్ః పాయురగ్నే।

.

3634. ఛన్దసి వాఽప్రామ్రేడితయోః [8.3.49]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్ అ-ప్ర-ఆమ్రేడితయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) విసర్గస్య సో వా స్యాత్ కుప్వోః ప్రశబ్దమామ్రేడితం చ వర్జయిత్వా । అగ్నే త్రాతర్ఋతస్కవిః (అగ్నే త్రాతర్ఋతస్కవిః) । గిరిర్న విశ్వతస్పృథుః (గిరిర్న విశ్వతస్పృథుః) । నేహ । వసునః పూర్వ్యస్పతిః (వసునః పూర్వ్యస్పతిః) । అప్రేత్యాది కిమ్ । అగ్నిః ప్రవిద్వాన్ । పరుషః పరుషః (పరుషః పరుషః) ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే విసర్జనీయస్య వా సకారాదేశో భవతి కుప్వోః పరతః, ప్రశబ్దమామేర్డితం చ వర్జయిత్వా। అయఃపాత్రమ్, అయస్పాత్రమ్। విశ్వతఃపాత్రమ్, విశ్వస్పాత్రమ్। ఉరుణఃకారః, ఉరుణస్కారః। అప్రామ్రేడితయోః ఇతి కిమ్? అగ్నిః ప్రవిద్వాన్। పరుషః పరుషస్పరి। సూర్యరశ్మిర్హరికేశః పురస్తాత్, స నః పావక ఇత్యేవమాదిషు సర్వే విషయశ్ఛన్దసి వికల్ప్యన్తే ఇతి సత్వం న భవతి।

.

3635. కఃకరత్కరతికృధికృతేష్వనదితేః [8.3.50]

కః-కరత్-కరతి-కృధి-కృతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అనదితేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విసర్గస్య సః స్యాత్ । ప్రదివో అపస్కః (ప్రదివో అపస్కః) । యథా నో వస్యసస్కరత్ (యథా నో వస్యసస్కరత్) । సుపేశసస్కరతి (సుపేశసస్కరతి) । ఉరుణస్కృధి (ఉరుణస్కృధి) । సోమం న చారు మఘవత్సు నస్కృతమ్ (సోమం న చారుం మఘవత్సు నస్కృతమ్) । అనదితేరితి కిమ్ । యథా నో అదితిః కరత్ (యథా నో అదితిః కరత్) ।

(కాశికా) కః కరత్ కరతి కృధి కృత ఇత్యేతేషు పరతః అనదితేః విసర్జనీయస్య సకారాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే। కః విశ్వతస్కః। కరత్ విశ్వతస్కరత్ కరతి పయస్కరతి। కృధి ఉరు ణస్కృధి కృత సదస్కృతమ్। అనదితేః ఇతి కిమ్? యథా నో అదితిః కరత్।

.

3636. పఞ్చమ్యాః పరావధ్యర్థే [8.3.51]

పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధ్యర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పఞ్చమీవిసర్గస్య సః స్యాదుపరిభవార్థే పరిశబ్దే పరతః । దివస్పరి ప్రథమం జజ్ఞే (దివస్పరి ప్రథమం జజ్ఞే) । అధ్యర్థే కిమ్ । దివస్పృథివ్యాః పర్యోజః (దివస్పృథివ్యాః పర్యోజః) ।

(కాశికా) ఛన్దసి ఇత్యేవ। పఞ్చమీవిసర్జనీయస్య సకారాదేశో భవతి పరౌ పరతః అధ్యర్థే। దివస్పరి ప్రథమం జజ్ఞే। అగ్నిర్హిమవతస్పరి। దివస్పరి। నహస్పరి। పఞ్చమ్యాః ఇతి కిమ్? అహిరివ భోగైః పర్యేతి బాహుమ్। పరౌ ఇతి కిమ్? ఏభ్యో వా ఏతల్ లోకేభ్యః ప్రజాపతిః సమైరయత్। అధ్యథే ఇతి కిమ్? దివస్పృథివ్యాః పర్యేజ ఉద్భృతమ్। అత్ర పరిః సర్వతోభావే, అధ్యర్థః ఉపరిభావః।

.

3637. పాతౌ చ బహులమ్ [8.3.52]

పాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పఞ్చమ్యా ఇత్యేవ । సూర్యో నో దివస్పాతు (సూర్యో నో దివస్పాతు) ।

(కాశికా) పాతౌ చ ధాతౌ పరతః పఞ్చమీవిసర్జనీయస్య బహులం సకారాదేశః భవతి ఛన్దసి విషయే। దివస్పాతు। రాజ్ఞస్పాతు। న చ భవతి। పరిషదః పాతు।

.

3638. షష్ఠ్యాః పతిపుత్రపృష్ఠపారపదపయస్పోషేషు [8.3.53]

షష్ఠ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పతి-పుత్ర-పృష్ఠ-పార-పద-పయస్-పోషేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వాచస్పతిం విశ్వకర్మాణమ్ (వాచస్పతిం విశ్వకర్మాణమ్) । దివస్పుత్రాయ సూర్యాయ (దివస్పుత్రాయ సూర్యాయ) । దివస్పృష్ఠం భనభన్దమానః (దివస్పృష్ఠం భన్దమానః) । తమసస్పారమస్య (తమసస్పారమస్య) । పరివీత ఇళస్పదే (పరివీత ఇళస్పదే) । దివస్పయో దిధిషాణాః (దివస్పయో దిధిషాణాః) । రాయస్పోషం యజమానేషు (రాయస్పోషం యజమానేషు) ।

(కాశికా) షష్ఠీవిసర్జనీయస్య సకారాదేశో భవతి పతి పుత్ర పృష్ఠ పార పద పయస్ పోష ఇత్యేతేషు పరతః ఛన్దసి విషయే। వాచస్పతిం విశ్వకర్మాణమూతయే। పుత్ర దివస్పుత్రాయ సూర్యాయ। పృష్ఠ దివస్పృష్ఠే ధావమానం సుపర్ణమ్। పార అగన్మ తమసస్పారమ్। పద ఇలస్పదే సమిధ్యసే। పయస్ సూర్యం చక్షుర్దివస్పయః। పోష రాయస్పోషం యజమానేషు ధారయ। షష్ఠ్యాః ఇతి కిమ్? మనుః పుత్రేభ్యో దాయం వ్యభజత్।

.

3639. ఇడాయా వా [8.3.54]

ఇడాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పతిపుత్రాదిషు పరేషు । ఇలాయాస్పుత్రః (ఇళాయాస్పుత్రః) । ఇళాయాః పుత్రః । ఇళాయాస్పదే (ఇళాయాస్పదే) । ఇళాయాః పదే । నిసస్తపతావనాసేవనే (కౌముదీ-2403) నిసః సకారస్య మూర్ధన్యః స్యాత్ । నిష్టప్తం రక్షో నిష్టప్తా అరాతయః (నిష్టప్తం రక్షో నిష్టప్తా అరాతయః) । అనాసేవనే కిమ్ । నిస్తపతి । పునఃపునస్తపతీత్యర్థః ।

(కాశికా) ఇడాయాః షష్ఠీవిసర్జనీయస్య వా సకార ఆదేశో భవతి పత్యాదిషు పరతః ఛన్దసి విషయే। ఇడాయస్పతిః, ఇడాయాః పతిః। ఇడాయాసుపుత్రః , ఇడాయాః పుత్రః। ఇడాయాస్పృష్ఠమ్, ఇడాయాః పృష్ఠమ్। ఇడాయాస్పారమ్, ఇడాయాః పారమ్। ఇడాయస్పదమ్, ఇడాయాః పదన్। ఇడాయాస్పయః, ఇదాయాః పయః। ఇడాయాస్పోషమ్, ఇడాయాః పోషమ్।

.

3640. యుష్మత్తత్తతక్షుఃష్వన్తఃపాదమ్ [8.3.103]

యుష్మత్-తత్-తతక్షుఃషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అన్తఃపాదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాదమధ్యస్థస్య సస్య మూర్ధన్యః స్యాత్తకారాదిష్వేషు పరేషు । యుష్మదాదేశాః త్వంత్వాతేతవాః । త్రిభిష్ట్వం దేవ సవితః (త్రిభిష్ట్వం దేవ సవితః) । తేభిష్ట్వా (తేభిష్ట్వా) । ఆభిష్టే (ఆభిష్టే) । అప్స్వగ్నే సధిష్టవ (అప్స్వగ్నే సధిష్టవ) । అగ్నిష్టద్విశ్వమ్ (అగ్నిష్టద్విశ్వమ్) । ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః (ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః) । అన్తః పాదం కిమ్ । తదగ్నిస్తదర్యమా (తదగ్నిస్తదర్యమా) । యన్మ ఆత్మనో మిన్దాభూదగ్నిస్తత్పునరాహార్జాతవేదా విచర్షణిః (యన్మ ఆత్మనో మిన్దాభూదగ్నిస్తత్పునరాహార్జాతవేదా విచర్షణిః) । అత్రాగ్నిరితి పూర్వపాదస్యాన్తో న తు మధ్యః ।

(కాశికా) యుష్మత్ తత్ తతక్షుసిత్యేతేషు తకారాదిషు పరతః సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి, స చేత్ సకారోఽన్తఃపాదం భవతి। యుష్మదాదేశాః త్వమ్, త్వామ్, తే, తవ। అగ్నిష్ట్వం నామాసీత్। త్వా

అగ్నిష్ట్వా వర్ధయామసి। తే అగ్నిష్టే విశ్వమానయ। తవ అప్స్వగ్నే సధిష్టవ। తత్ అగ్నిష్టద్ విశ్వమాపృణాతి। తతక్షుస్ ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। అన్తఃపాదమ్ ఇతి కిమ్? యన్మ ఆత్మనో మిన్దాభూదగ్నిస్తత్పునరాహార్జతవేదా విచ।

.

3641. యజుష్యేకేషామ్ [8.3.104]

యజుషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏకేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) యుష్మత్తత్తతక్షుషు పరతః సస్య మూర్ధన్యో వా । అర్చిభిష్ట్వమ్ । అగ్నిష్టే అగ్రమ్ । అర్చిభిష్టతక్షుః । పక్షే అర్చిభిస్త్వమిత్యాది ।

(కాశికా) యజుషి విషయే యుష్మత్తత్తతక్షుఃషు పరత ఏకేషామాచార్యాణాం మతేన సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। అర్చిర్భిష్ట్వమ్, అర్చిర్భిస్త్వమ్। అగ్నిష్టేఽగ్రమ్, అగ్నిస్తేఽగ్రమ్। అగ్నిష్టత్, అగ్నిస్తత్। అర్చిర్భిష్టతక్షుః అర్చిర్భిస్తతక్షుః।

.

3642. స్తుతస్తోమయోశ్ఛన్దసి [8.3.105]

స్తుత-స్తోమయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నృభిష్టుతస్య । నృభిఃస్తుతస్య । గోష్టోమమ్ । గోస్తోమమ్ । పూర్వపదాదిత్యేవ సిద్ధే ప్రపఞ్చార్థమిదమ్ ।

(కాశికా) ఏకేషామ్ ఇతి వర్తతే। స్తుత స్తోమ ఇత్యేతయోః సకారస్య ఛన్దసి విషయే మూర్ధన్యాదేశో భవతి ఏకేషామాచార్యాణాం మతేన। త్రిభిష్టుతస్య, త్రిభిస్తుతస్య। గోష్టోమం షోడశినమ్, గోస్తోమం షోడశినమ్। పూర్వపదాతిత్యేవ సిద్ధే ప్రపఞ్చార్థమ్ ఇదమ్।

.

3643. పూర్వపదాత్ [8.3.106]

పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య సస్య షో వా । యదిన్ద్రాగ్నీ దివిష్ఠః (యదిన్ద్రాగ్నీ దివిష్ఠః) । యువం హి స్థః స్వర్పతీ (యువం హి స్థః స్వర్పతీ) ।

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి వర్తతే, ఏకేషామ్ ఇతి చ। పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్ పరస్య సకారస్య ముర్ధన్యాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే ఏకేషామాచార్యాణాం మతేన। ద్వ్యషన్ధిః। ద్వ్యసన్ధిః। త్రిషన్ధిః, త్రిసన్ధిః। మధుష్ఠానమ్,

మధుస్థానమ్। ద్విషాహస్రం చిన్వీత, ద్విసాహస్రం చిన్వీత। అసమాసేఽపి యత్ పూర్వపదం తదపి ఇహ గృహ్యతే। త్రిః షమృద్ధత్వాయ, త్రిః సమృద్ధత్వాయ।

.

3644. సుఞః [8.3.107]

సుఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య సుఞో నిపాతస్య సస్య షః । ఊర్ధ్వ ఊషుణః (ఊ॒ర్ధ్వ ఊషుణః) । అభీషుణః (అ॒భీషుణః) ।

(కాశికా) సుఞితి నిపాత ఇహ గృహ్యతే, తస్య పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాతుత్తరస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే। అభీ షు ణః సఖీనామ్। ఊర్ధ్వ ఊ షు ణ ఊతయే।

.

3645. సనోతేరనః [8.3.108]

సనోతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోషా ఇన్ద్రో నృషా అసి (గో॒షా ఇన్ద్రో నృ॒షా అసి) । అనః కిమ్ । గోసనిః ।

(కాశికా) సనోతేః అనకారాన్తస్య సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। గోషాః। నృషాః। అనః ఇతి కిమ్? గోసనిం వాచముదేయమ్ పూర్వపదాతిత్యేవ సిద్ధే నియమార్థమ్ ఇదమ్। అత్ర కేచిత్ సవనాదిపాఠాద్ గోసనిర్నియమస్య ఫలం న భవతీతి సిసానయిషతీతి ప్రయుదాహరన్తి। సిసనిషతేః అప్రత్యయః। సిసనీః ఇత్యపరే।

.

3646. సహేః పృతనర్తాభ్యాం చ [8.3.109]

సహేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పృతనా-ఋతాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పృతనాషాహమ్ । ఋతాషాహమ్ । చాత్ ఋతీషాహమ్ ।

(కాశికా) పృతనా ఋత ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య సహిసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। పృతనాషాహమ్। ఋతాషాహమ్। కేచిత్ సహేః ఇతి యోగవిభాగం కుర్వన్తి। ఋతీషహమ్ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్। ఋతిశబ్దస్య పూర్వపదస్య సంహితాయామ్ ఏతద్ దీర్ఘత్వమ్। అవగ్రహే తు ఋతిసహమ్ ఇత్యేవ భవతి। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః, తేన ఋతీషహమ్ ఇతి సిద్ధమ్।

.

3647. నిర్వ్యభిభ్యోఽడ్వ్యవాయే వా ఛన్దసి [8.3.119]

ని-వి-అభిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అడ్వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సస్య మూర్ధన్యః । న్యషీదత్ । న్యసీదత్ । వ్యషీదత్ । వ్యసీదత్ । అభ్యష్టాత్ । అభ్యస్తాత్ ।

(కాశికా) ని వి అభి ఇత్యేతేభ్యః ఉపసర్గేభ్యః ఉత్తరస్య సకారస్య అడ్వ్యవాయే ఛన్దసి విషయే మూర్ధన్యాదేశో న భవతి వా। న్యషీదత్ పితా నః, న్యసీదత్। వ్యషీదత్ పితా నః, వ్యసీదత్। అభ్యషీదత్, అభ్యసీదత్। సదిష్వఞ్జోరితి తదిహ న అనువర్తతే। సామాన్యేన ఏవ తద్వచనమ్। వ్యష్టాత్, వ్యస్తాత్, అభ్యష్టాత్, అభ్యస్తాతిత్యేతదపి సిద్ధం భవతి। ఇతి వామనకాశికాయాం వృత్తౌ అష్టమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః। అష్టమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

3648. ఛన్దస్యృదవగ్రహాత్ [8.4.26]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఋత్-అవగ్రహాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋకారాన్తాదవగ్రహాత్పరస్య నస్య ణః । నృమణాః । పితృయాణమ్ ।

(కాశికా) పుర్వపదాతితి వర్తతే। ఋకారాన్తాదవగ్రహాత్ పూర్వపదాదుత్తరస్య ణకారాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే। నృమణాః। పితృయాణమ్। అత్ర హి నృమణాః, పితృయాణమ్ ఇతి ఋకారోఽవగృహ్యతే। అవగ్రహగ్రహణం కిమర్థముచ్యతే, యావతా సంహితాధికార ఆ అధ్యాయపరిసమాప్తేః ఇత్యుక్తమ్? విషయోపలక్షణార్థమవగ్రహగ్రహణమ్। అవగృహ్యమాణాద్ యథా స్యాత్, అనవగృహ్యమాణాత్ మా భూత్। అపదాన్తే చ అవగ్రహో న అస్తి।

.

3649. నశ్చ ధాతుస్థోరుషుభ్యః [8.4.27]

నః లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ధాతుస్థ-ఉరు-షుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ధాతుస్థాత్ । అగ్నే రక్షా ణః (అగ్నే రక్షా ణః) । శిక్షా ణో అస్మిన్ (శిక్షా ణో అస్మిన్) । ఉరు ణస్కృధి (ఉరు ణస్కృధి) । అభీషు ణః (అభీషు ణః) । మో షు ణః (మో షు ణః) ॥ ఇత్యష్టమోఽధ్యాయః ॥। ఇతి వైదికప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) నసిత్యేతస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి ధాతుస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య ఉరుశబ్దాత్ షుశబ్దాచ్ చ ఛన్దసి విషయే। ధాతుస్థాత్ తావత్ అగ్నే రక్షా నః। శిక్షా ణో అస్మిన్। ఉరుశబ్దాత్ ఉరు

ఇష్కృధి। మశబ్దాత్ అభీ షు ణః సఖీనామ్। ఊర్ధ్వ ఊ షు ణ ఊతయే। అస్మదాదేశో౭యం నస్శబ్దః బహువచనస్య వస్నసౌ 8.1.21 ఇతి।

.

3650. అనుదాత్తం పదమేకవర్జమ్ [6.1.158]

అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకవర్జమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుదాత్తమ్ పదమ్ ఏకవర్జమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ స్వరప్రకరణమ్ ॥ పరిభాషేయం స్వరవిధివిషయా । యస్మిన్పదే యస్యోదాత్తః స్వరితో వా విధీయతే తమేకమచం వర్జయిత్వా శేషం తత్పదమనుదాత్తాచ్కం స్యాత్ । గోపాయతం నః (గోపాయతం నః) । అత్ర సనాద్యన్తాః - (కౌముదీ-2304) ఇతి ధాతుత్వే ధాతుస్వరేణ యకారాకార ఉదాత్తః శిష్టమనుదాత్తమ్ ।సతి శిష్టస్వరబలీయస్త్వమన్యత్ర వికరణేభ్య ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేనోక్తోదాహరణే గుపేర్ధాతుస్వర ఆయస్య ప్రత్యయస్వరశ్చ న శిష్యతే । అన్త్రేతి కిమ్ । యజ్ఞం యజ్ఞమ్భివృధే గృణీతః (యజ్ఞం యజ్ఞమభివృధే గృణీతః) । అత్ర సతి శిష్టో౭పి శ్నా ఇత్యస్య స్వరో న శిష్యతే కిం తు తస ఏవ ।

(కాశికా) పరిభాషా ఇయమ్ స్వరవిధివిషయా। యత్ర అన్యః స్వరః ఉదాత్తః స్వరితో వా విధీయతే, తత్ర అనుదాత్తం పదమ్ ఏకం వర్జయిత్వా భవతి ఇత్యేతదుపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। అనుదాత్తాచ్కమనుదాత్తమ్। కః పునరేకో వర్జ్యతే? యస్య అసౌ స్వరో విధీయతే। వక్ష్యతి ధాతోః 6.1.162 అన్తః ఉదాత్తో భవతి। గోపాయతి। ధూపాయతి। ధాతోరన్త్యమచం వర్జయిత్వా పరిశిష్టమనుదాత్తం భవతి। ధాతుస్వరం శ్నాశ్వరో బాధతే। లునాతి। పునాతి। శ్నాశ్వరం తస్స్వరః। లునీతః। పునీతః। తస్స్వరమాంస్వరః। లునీతస్తరామ్। పునీతస్తరామ్। ఆగమస్య వికారస్య ప్రకృతేః ప్రత్యయస్య చ। పృథక్స్వరనివృత్త్యర్థమ్ ఏకవర్జం పదస్వరః। ఆగమస్య చతురనడుహోరాముదాత్తః 7.1.98। చత్వారః। అనడ్వాహః। ఆగమస్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే। వికారస్య అస్థని, దధని ఇత్యనఙ్స్వరః ప్రకృతిస్వరం బాధతే। ప్రకృతేః గోపాయతి। ధూపాయతి। ప్రకృతిస్వరః ప్రత్యయస్వరం బాధతే। ప్రత్యయస్య కర్తవ్యమ్। హర్తవ్యమ్। ప్రత్యయస్వరః ప్రకృతేః స్వరస్య బాధకః। పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదైః స్వరైర్వ్యవస్థా సతిశిష్టేన చ। యో హి యస్మిన్ సతి శిష్యతే స తస్య బాధకో భవతి। తథా హి గోపాయతి ఇత్యత్ర ధాతుస్వరాపవాదః ప్రత్యయస్వరః, తేన ఏవ ధాతుస్వరేణ ప్రత్యయాన్తస్య ధాతోః సతిశిష్టత్వాద్ బాధ్యతే। కార్ష్ణోత్తరాసఙ్గపుత్రః ఇత్యత్ర చ సమాసస్వరాపవాదో బహువ్రిహిస్వరః సతిశిష్టేన

సమాసాన్తోదాత్తత్వేన వాధ్యతే। వికరణస్వరస్ తు సతిశిష్టోఽపి సార్వధాతుకస్వరం న బాధతే। లునీతః ఇతి తస ఏవ స్వరో భవతి। విభక్తిస్వరాన్నఞ్స్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్। అతిస్రః ఇత్యత్ర తిసృభ్యో జసః 6.1.166 ఇతి సతిశిష్టోఽపి విభక్తిస్వరో నఞ్స్వరేణ బాధ్యతే। విభక్తినిమిత్తస్వరాచ్ చ నఞ్స్వరో బలీయానితి వక్తవ్యమ్। అచత్వారః, అనడ్వాహః ఇతి। యస్య విభక్తిర్నిమిత్తమామః, తస్య యదుదాత్తత్వం తనప్రస్వరేణ బాద్యతే। పదగ్రహణం కిమ్? దేవదత్త గామభ్యాజ శుక్లామ్ ఇతి వాక్యే హి ప్రతిపదం స్వరఃపృథగ్ భవతి। పరిమాణార్థం చ ఇదం పదగ్రహణమ్ పదాధికారస్య నివృత్తిం కరోతి। తేన ప్రాగేవ పదవ్యపదేశాత్ స్వరవిధిసమకాలేమ్ ఏవ శిష్టస్య అనుదాత్తత్వం భవతి। తథా చ కువల్యా వికారః కౌవలమ్ ఇత్యత్ర అనుదాత్తాదిలక్షణోఽఞ్ సిద్ధో భవతి। తథా గర్భిణీశబ్దశ్చ అనుదాత్తాదిలక్షణస్య అఞో బాధనర్థం భిక్షాదిషు పఠ్యతే। కువలగర్భశబ్దౌ ఆద్యుదాత్తౌ।

.

3651. అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోపః [6.1.161]

అనుదాత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యత్ర అవ్యయమ్ ఉదాత్తలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్మిన్ననుదాత్తే పరే ఉదాత్తో లుప్యతే తస్యోదాత్తః స్యాత్ । దేవీం వాచమ్ (దేవీం వాచమ్) । అత్ర ఙీబుదాత్తః ।

(కాశికా) ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। యస్మిన్ననుదాత్తే పరతః ఉదాత్తో లుప్యతే తస్య అనుదాత్తస్యాదిరుదాత్తో భవతి। కుమార ఈ కుమారీ। కుమారశబ్దోఽన్తోదాత్తః, తస్య ఙీప్యనుదాతే ఉదాత్తో లుప్యతే। అనుదాత్తో ఙీపుదాత్తః। భస్య టేర్లోపః 7.1.88। పథః। పథా। పథే। పథిన్శబ్దోఽన్తోదాత్తః। కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుప్। కుముద్వాన్। నడ్వాన్। వేతస్వాన్। కుముదాదయోఽన్తోదాత్తాః। డ్మతుబనుదాత్తః। అనుదాత్తస్య ఇతి కిమ్? ప్రాసఙ్గం వహతి ప్రాసఙ్గ్యః। ప్రాసఙ్గశబ్దస్థాథాదిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। తస్య యతి తిత్స్వరితమ్ ఇతి స్వరితే ఉదాత్తో లుప్యతే? న ఏతదస్తి, స్వరితే హి విధీయమానే పరిశిష్టమనుదాత్తమ్, తత్ కుత ఉదాత్తలోపః। తదేతదనుదాత్తగ్రహణమాదేరనుదాత్తస్య ఉదాత్తార్థమ్। అన్తః ఇతి హి ప్రకృతత్వాదన్తస్య స్యాత్, మా హి ధుక్షాతామ్, మా హి ధుక్షాథామ్। యత్ర ఇతి కిమ్? భర్గవః, భార్గవౌ, భృగవః। ప్రాక్ సుబుత్పత్తేర్గోత్రప్రత్యయస్య లుక్। ఉదాత్తగ్రహణం కిమ్? బైదీ ఔర్వీ।

.

3652. చౌ [6.1.222]

చౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుప్తాకారేఽఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాన్తోదాత్తః స్యాత్ । ఉదాత్తనివృత్తిస్వరాపవాదః । దేవద్రీచీం నయత దేవయన్తః (దేవద్రీచీం నయత దేవయన్తః) ।అతద్ధిత ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ దాధీచః । మాధూచః । ప్రత్యయస్వర ఏవాత్ర ।

(కాశికా) చౌ ఇతి అఞ్చతిర్లుప్తనకారో గృహ్యతే। తస్మిన్ పరతః పూర్వస్య అన్త ఉదాత్తో భవతి। దధీచా। దధీచే। మధూచః పశ్య। మధూచా। మధూచే। ఉదాత్తనివృత్తిస్వరాపవాదోఽయమ్। చావతద్ధిత ఇతి వక్తవ్యమ్। దాధీచః। మాధూచః। ప్రత్యయస్వర ఏవ అత్ర భవతి।

.

3653. ఆమన్త్రితస్య చ [6.1.198]

ఆమన్త్రితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆమన్త్రిత స్యాదిరుదాత్తః స్యాత్ । అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ మిత్ర దేవాః (అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ మిత్ర దేవాః) ।

(కాశికా) ఆమన్త్రితస్య ఆదిరుదాత్తో భవతి। దేవదత్త, దేవదత్తౌ, దేవదత్తాః। అత్ర కారకాద్ దత్తశ్రుతయోరేవ ఆశిషి 6.2.148। ఇతి ప్రాప్తిర్బాధ్యతే। లుమతాఽపి లుప్తే ప్రత్యయలక్షణమత్ర ఇష్యతే, సర్పిరాగచ్ఛ, సప్తాగచ్ఛ ఇతి।

.

3654. ఆమన్త్రితస్య చ [8.1.19]

ఆమన్త్రితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పదాత్పరస్యాపాదాదిస్థితస్యామన్త్రితస్య సర్వస్యానుదాత్తః స్యాత్ । ప్రాగుక్తపాష్టస్యాపవాదోఽయమాష్టమికః । ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి (ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి) । అపాదాదౌ కిమ్ । శుతుద్రి స్తోమమ్ (శుతుద్రి స్తోమమ్) । ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్ (కౌముదీ-412) । అగ్న ఇన్ద్ర । అత్రేన్ద్రాదీనాం నిఘాతో న । పూర్వస్యావిద్యమానత్వేన పదాత్పరత్వాభావాత్ । నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్ (కౌముదీ-413) సమానాధికరణ ఆమన్త్రితే పరే విశేష్యం పూర్వమవిద్యమానవన్న । అగ్నే తేజస్విన్ (అగ్నే తేజస్విన్) । అగ్నే త్రాతః (అగ్నే త్రాతః) । సామాన్యవచనం కిమ్ । పర్యాయేషు మా భూత్ । అఘ్న్యే దేవి సరస్వతి (అఘ్న్యే దేవి సరస్వతి) ।

(కాశికా) ఆమన్త్రితస్య పదస్య పదాత్ పరస్య అపాదాదౌ వర్తమానస్య సర్వమనుదాత్తం భవతి। పచసి దేవదత్త। పచసి యజ్ఞదత్త। ఆమన్త్రితాద్యుదాత్తత్వే ప్రాప్తే వచనమ్। సమానవాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యాః। ఇహ మా భూవన్, అయం దణ్డో హర అనేన, ఓదనం పచ తవ భవిష్యతి, ఓదనం పచ మమ అభవిష్యతి। ఇహ చ యథా స్యాత్, ఇహ దేవదత్త మాతా తే కథయతి, నద్యాస్తిష్ఠతి లూకే, శాలీనాం తే ఓదనం దాస్యామి ఇతి। ఆమన్త్రితాన్తం తిఙన్తం యుష్మదస్మదాదేశాశ్చ యస్మాత్ పరాణి న తేషాం సామర్థ్యమ్ ఇతి తదాశ్రయా నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా న స్యుః, సమర్థః పదవిధిః (*2,1.1.) ఇతి వచనాత్।

.

3655. విభాషితం విశేషవచనే బహువచనమ్ [8.1.74]

విభాషితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విశేషవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహువచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర భాష్యకృతా బహువచనమితి పూరితమ్ । సామాన్యవచనమితి చ పూర్వసూత్రే యోజితమ్ । ఆమన్త్రితాన్తే విశేషణే పరే పూర్వం బహువచనాన్తమవిద్యమానవద్వా । ద్వేవీః పలుర్వీరురు నః కృణోత (ద్వేవీః పలుర్వీరురు నః కృణోత) । అత్ర దేవీనాం విశేషణం షడితి । దేవాశరణ్యాః । ఇహ ద్వితీయస్య నిఘాతో వైకల్పికః ।

(కాశికా) పూర్వేణ విద్యమానవత్త్వే ప్రతిషేద్ధే వికల్ప ఉచ్యతే। విశేషవచనే సమానాధికరణే ఆమన్త్రితాన్తే పరతః పూర్వమామన్త్రితం బహువచనాన్తం విభాషితమవిద్యమానవద్ భవతి। దేవాః శరణ్యాః, దేవాః శరణ్యాః। బ్రాహ్మణా వైయాకరణాః, బ్రాహ్మణాః వైయాకరణాః। సామాన్యవచనాధికారదేవ విశేషవచనే ఇతి సిద్ధే విశేషవచనగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్। భువచనమ్ ఇతి కిమ్? మాణవక జటిలక। నిత్యమ్ ఏతద్ విద్యమానవదేవ। ఇతి వామనకాశికాయాం వృత్తౌ అష్టమస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। అష్టమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

3656. సుబామన్త్రితే పరాఙ్గవత్ స్వరే [౨.1.౨]

సుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమన్త్రితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పర-అఙ్గవత్ అవ్యయమ్ స్వరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

స్వరే (కర్తవ్యే) సుప్ ఆమన్త్రితే పరాఙ్గవత్

(సి.కౌ) సుబన్తమామన్త్రితే పరే పరస్యాఙ్గవత్స్వరే కర్తవ్యే । ద్రవత్పాణీ శుభస్తపతీ (ద్రవత్పాణీ శుభస్పతీ) । శుభ ఇతి శుభేః క్విబన్తాత్షష్ఠ్యన్తస్య పరశరీరానుప్రవేశే పాష్ఠికమామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వమ్

। న చాష్టమికో నిఘాతః శఙ్క్యః । పూర్వామన్త్రితస్యావిద్యమానత్వేన పాదాదిత్వాత్ । యత్తే దివో దుహితర్మర్త భోజనమ్ (యత్తే దివో దుహితర్మర్త భోజనమ్) । ఇహ దివఃశబ్దస్యాష్టమికో నిఘాతః । పరశునా వృశ్చన్ ।షష్ఠ్యామన్త్రితకారకవచనమ్ (వార్తికమ్) ॥ షష్ఠ్యన్తమామన్త్రితాన్తం ప్రతి యత్కారకం తద్వాచకం చేతి పరిగణనం కర్తవ్యమిత్యర్థః । తేనహ న । అయమగ్నే జరితా (అయమగ్నే జరితా) । ఏతేనాగ్నే బ్రహ్మణా (ఏతేనాగ్నే బ్రహ్మణా) । సమర్థానువృత్త్యా వా సిద్ధమ్ ।పూర్వాఙ్గవచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆ తే పితర్మరుతామ్ (ఆ తే పితర్మరుతామ్) । ప్రతి త్వా దుహితర్దివః (ప్రతి త్వా దుహితర్దివః) ।అవ్యయానాం న (వార్తికమ్) ॥ ఉచ్చారధీయాన ।అవ్యయీభావస్య త్విష్యతే (వార్తికమ్) ॥ ఉపాభ్యధీయాన ।

(కాశికా) సుబన్తమామన్త్రితే పరతః పరస్య అఙ్గవద్ భవతి, స్వరే స్వరలక్షణే కర్తవ్యే। తాదాత్మ్యాతిదేశోఽయమ్। సుబన్తమామన్త్రితమనుప్రవిశతి। వక్ష్యతి ఆమన్త్రితస్య చ 6.1.198। ఆమన్త్రితస్యాదిరుదాత్తో భవతి। ససుప్కస్య అపి యథా స్యాత్। కుణ్డేనాటన్। పరశునా వృశ్చన్। మద్రాణామ్ రాజన్। కశ్మీరాణాం రాజన్। సుపితి కిమ్? పీడ్యే పీద్యమాన। ఆమన్త్రితే ఇతి కిమ్? గేహే గార్గ్యః। పరగ్రహణమ్ కిమ్? పూర్వస్య మా భూత్। దేవదత్త, కుణ్డేనాటన్। అఙ్గగ్రహణం కిమ్? యథా మృత్పిణ్డీభూతః స్వరం లభేత। ఉభయోరాద్యౌత్తత్వం మా భూత్। వత్కరణం కిమ్? స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్। ఆమ్ కుణ్డేనాటన్। ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తికే 8.1.55 ఇత్యేకాన్తరతా భవతి। స్వరే ఇతి కిమ్? కూపే సిఞ్చన్। చర్మ నమన్। షత్వణత్వే ప్రతి పరాఙ్గ్వద్ న భవతి। సుబన్తస్య పరాఙ్గవద్ భావే సమానాధికరణస్య ఉపసఙ్ఖ్యానమనన్తరత్వత్। తీక్ష్ణయా సుచ్యా సీవ్యన్। తీక్ష్ణేన ప్రశునా వృశ్చన్। అవ్యయానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉచ్చైరధీయానః। నీచైరధీయానః।

.

3657. ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య [8.2.4]

ఉదాత్తస్వరితయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ యణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్వరితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తస్థానే స్వరితస్థానే చ యో యణ్ తతః పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితః స్యాత్ । అభ్యభి హి । స్వరితస్య యణః । ఖలప్వ్యాశా । అస్య స్వరితస్య త్రైపాదికత్వేనాసిద్ధత్వాచ్ఛేషనిఘాతో న ।

(కాశికా) ఉదాత్తయణః స్వరితయణశ్చ పరస్య అనుదాత్తస్య స్వరితః ఆదేశో భవతి। ఉదాత్తయణః కుమార్యౌ। కుమార్యః। ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ అయమ్ ఈకారః ఉదాత్తః, తస్య స్థానే యణాదేశః స

ఉదాత్తయణ్, తస్మాత్ పరస్య అనుదాత్తస్య స్వరితః ఆదేశో భవతి। స్వరితయణః సకుల్ల్వ్యాశా। ఖలప్వ్యాశా। సకుల్లూః, ఖలపూః ఇతి కృత్స్వరేణ అన్తోదాత్తౌ, తయోః రేః సుపి 8.3.16 ఇతి యణాదేశః, స ఉదాత్తయణ్, తతః పరస్య సప్తమ్యేకవచనస్య స్వరితత్వమ్, తస్య యణాదేశః స్వరితయణ్, తస్మాత్ స్వరితయణః పరస్య ఆశాశబ్దాకారస్య అనుదాత్తస్య స్వరితో భవతి। నను చ సప్తమ్యేకవచనస్య యదుదాత్తయణః ఇతి స్వరితత్వమ్, తదసిద్ధం యణాదేశే, తత్ కథమయం స్వరితయణ్ భవతి? ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం భవిష్యతి। యది ఏవమ్, ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః 8.4.66 ఇత్యేతస్య అపి ఆశ్రయాత్ సిద్ధత్వం ప్రాప్నోతి, తతశ్చ దధ్యశా ఇత్యత్రాపి స్వరితః స్యాత్? తస్మాదయమ్ ఏవ యణ్స్వరో యణాదేశే సిద్ధో వక్తవ్యః। కేచిత్ తు బ్రువతే, ఉదాత్తాత్ స్వరితయణోఽపి పరస్య అనుదాత్తస్య స్వరితత్వం దృశ్యతే। తథా చ తైత్తిరీయకే శాఖాన్తరే పఠ్యతే యాస్తే విశ్వాః సమిధః సన్త్యగ్నే ఇతి। అగ్నే ఇత్యయమకారః స్వరితః పఠ్యతే। తథా బ్రాహ్మణేఽపి దధ్యాశయతి ఇత్యాకారః స్వరితః పఠ్యతే ఇతి। యథా తు వార్త్తికం భాశ్యం చ, తథా ఉదాత్తాత్ స్వరితయణః పరస్య అనుదాత్తస్య అనేన స్వరితత్వం న భవతీతి స్థితమ్। తథా చ భాష్యే స్వరితయణ్గ్రహణమ్ ఇదం ప్రత్యాఖ్యాయతే। సకుల్ల్వ్యాశా ఇత్యేవమాదౌ ఉదాత్తయణః ఇత్యేవ స్వరితస్య సిద్ధత్వాత్। స్వరితయణ్వ్యవధానమవ్యవధానమ్ ఏవ, స్వరివిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవతితి। తత్ తు క్రియతే, పూర్వస్మాదపి విధౌ స్థానివద్భావాత్ వ్యవధానమస్తి, స్వరదీర్ఘయలోపేషు చ లోపాజాదేశస్య స్థానివద్భావః ప్రతిషిధ్యతే ఇతి। ఉదాత్తస్వరితయోః ఇతి కిమ్? వైదీ ఆశా వైద్యాశా। శార్ఙ్గరవ్యాశా। అనుదాత్తయణాదేశోఽయమ్। అనుదాత్తస్య ఇతి కిమ్? కుమార్యత్ర। కిశోర్యత్ర। అత్ర ఇత్యయమాద్యుదాత్తో లిత్స్వరేణ।

.

3658. ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః [8.2.5]

ఏకాదేశః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తేన సహైకాదేశ ఉదాత్తః స్యాత్ । వోఽశ్వాః । క్వావరం భరుతః (క్వావరం భరుతః) ।

(కాశికా) ఉదాతేన సహ అనుదాత్తస్య య ఏకాదేశః స ఉదాత్తో భవతి। అనుదాత్తస్య ఇతి వర్తతే। అగ్నీ। వాయూ। వృక్షైః। ప్లక్షైః। ఉదాత్తేన ఇతి కిమ్? పచన్తి। యజన్తి। లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే కృతే ద్వయోరనుదాత్తయోః అయమ్ ఏకాదేశః, పరరూపే కర్తవ్యే స్వరితస్య అసిద్ధత్వాత్।

.

3659. స్వరితో వాऽనుదాత్తే పదాదౌ [8.2.6]

స్వరితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్ అనుదాత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పదాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తే పదాదౌ పరే ఉదాత్తేన సహైకాదేశః స్వరితో వా స్యాత్ । పక్షే పూర్వసూత్రేణోదాత్తః । వీ1దం జ్యోతిర్హృదయే (వీ1ిదం జ్యోతిర్హృదయే) । అస్య శ్లోకో దివీయతే (అస్య శ్లోకో దివీయతే) । వ్యవస్థితవిభాషాత్వాదికారయోః స్వరితః । దీర్ఘప్రవేశే తూదాత్తః । కిం చ ఏజః పదాన్తాత్- (కౌముదీ-86) ఇతి పూర్వరూపే స్వరిత ఏవ । తేऽవదనమ్ (తేऽవదనమ్) । సో 3 యమాగాత్ (సో 3 యమాగాత్) । ఉక్తం చ ప్రాతిశాఖ్యే । ఇకారయోశ్చ ప్రశ్లేషే క్షైపాభినిహతేషు చేతి ।

(కాశికా) అనుదాత్తే పదాదౌ ఉదాత్తేన సహ య ఏకాదేశః స స్వరితో వా భవతి ఉదాత్తో వా। సు ఉత్థితః సూత్థితః, సూత్థితః। వి ఈక్షతే వీక్షతే, వీక్షతే। వసుకః అసి వసుకోऽసి, వసుకోऽసి। సూత్థితః ఇతి సుశబ్దః సుః పూజాయామ్ 1.4.94 ఇతి కర్మప్రవచనీయః, తస్య ప్రాదిత్వాత్ సమాసే సతి అవ్యయపూర్వప్రకృతిస్వరత్వేన ఆద్యుదాత్తః, శేషమనుదాత్తమ్ ఇతి చ అనుదాత్తే పదాదౌ ఏకాదేశో భవతి। వీక్షతే, వసుకోऽసి ఇత్యత్రాపి తిఙ్ఙతిఙః 8.1.28 ఇతి నిఘాతే కృతేऽనుదాత్తే పదాదావేకాదేశః। స్వరితగ్రహణమ్ విస్పష్టార్థమ్। ఉదాత్తే హి వికల్పితే తస్మిన్నసత్యాన్తర్యత ఏవ స్వరితో భవిష్యతీతి। అనుదాత్తే ఇతి కిమ్? దేవదత్తోऽత్ర। పదాదౌ ఇతి కిమ్? వృక్షౌ। వృక్షాః।

.

3660. ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః [8.4.66]

ఉదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్వరితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తాత్పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితః స్యాత్ । అగ్నిమీళే (అగ్నిమీళే) । అస్యాప్యసిద్ధత్వాచ్ఛేషనిఘాతో న । తమీశానాసః (తమీశానాసః) ।

(కాశికా) ఉదాత్తాతుత్తరస్య అనుదాత్తస్య స్వరితాదేశో భవతి। గార్గ్యః। వాత్స్యః। పచతి। పఠతి। అస్య స్వరితస్య అసిద్ధత్వాతనుదాత్తం పదమ్ ఏకవర్జమ్ 6.1.158 ఇత్యేతన్ న ప్రవర్తతే। తేన ఉదాత్తస్వరితౌ ఉభావపి శ్రూయేతే।

.

3661. నోదాత్తస్వరితోదయమగార్గ్యకాశ్యపగాలవానామ్ [8.4.67]

నః అవ్యయమ్ ఉదాత్త-స్వరిత-ఉదయమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-గార్గ్య-కాశ్యప-గాలవానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తపరః స్వరితపరశ్చానుదాత్తః స్వరితో న స్యాత్ । గార్గ్యాదిమతే తు స్యాదేవ । ప్రయ ఆరుః (ప్ర యఆరుః) । వోశ్వాః క్వా 1 భీశవః (వోశ్వాః క్వా 1 భీశవః) ।

(కాశికా) ఉదత్తోదయస్య స్వరితోదయస్య చ అనుదాత్తస్య స్వరితో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే, అగార్గ్యకాశ్యపగాలవానాం మతేన। ఉదాత్త ఉదయో యస్మాత్ స ఉదాత్తోదయః। ఉదాత్తపరః ఇత్యర్థః। ఏవం స్వరితోదయః। ఉదాత్తో దయస్తావత్ గార్గ్యస్తత్ర। వాత్స్యస్తత్ర। తత్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। తస్మిన్నుదాత్తే పరతో గార్గ్యశబ్దః స్వరితో న భవతి। స్వరితోదయః గార్గ్యః క్వ। వాత్స్యః క్వ। క్వశబ్దః స్వరితః, తస్మిన్ పరతః అనుదాత్తః స్వరితో న భవతి। అగార్గ్యకాశ్యపగాలవానామ్ ఇతి కిమ్? గార్గ్యస్ తత్ర। గార్గ్యః క్వ। తేషాం హి మతేన స్వరితో భవత్యేవ। ఉదాత్తస్వరితపరస్య ఇతి వక్తవ్యే ఉదయగ్రహణం మఙ్గలార్థమ్। అనేకాచార్యసఙ్కీర్తనం పూజార్థమ్।

.

3662. ఏకశ్రుతి దూరాత్ సమ్బుద్ధౌ [1.2.33]

ఏకశ్రుతి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దూరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దూరాత్సంబోధనే వాక్యమేకశ్రుతిః స్యాత్ । త్రైస్వర్యాపవాదః । ఆగచ్ఛ భో మాణవక ।

(కాశికా) త్రైస్వర్యే పదానాం ప్రాప్తే దూరాత్ సమ్బుద్ధావైకశ్రుత్యం విధీయతే। ఏకా శ్రుతిర్యస్య తదిదమ్ ఏకశ్రుతి। ఏకశ్రుతి వాక్యం భవతి। దూరాత్ సమ్బోధయతి యేన వాక్యేన తత్ సమ్బోధనం సమ్బుద్ధిః। న ఏకవచనం సమ్బుద్ధిః। స్వరాణాముదాత్తాదీనామవిభాగో భేదతి రోధానమ్ ఏకశ్రుతిః। ఆగచ్ఛ భో మాణవక దేవదత్త3। దూరాతితి కిమ్? ఆగచ్ఛ భో మాణవక దేవదత్త।

.

3663. యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూఙ్ఖసామసు [1.2.34]

యజ్ఞకర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-జప-న్యూఙ్ఖ-సామసు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) యజ్ఞక్రియాయాం మన్త్ర ఏకశ్రుతిః స్యాజ్జపాదీన్వర్జయిత్వా । అగ్నిర్మూధా (అగ్నిర్మూర్ధా) । దివః కకుత్ (దివః కకుత్) । యజ్ఞేతి కిమ్ । స్వనాధ్యాయకాలే త్రైస్వర్యమేవ । అజపేతి కిమ్ । మమాగ్నే వర్చో విహవేష్వస్తు (మమాగ్నే వర్చో విహవేష్వస్తు) । జపో నామ ఉపాంశుప్రయోగః । యథా జలే నిమగ్నస్య । న్యూఙ్ఖా నామ షోడశ ఓకారాః । గీతిషు సామాఖ్యా ।

(కాశికా) త్రైస్వర్యేణ వేదే మన్త్రాః పఠ్యన్తే। తేషాం యజ్ఞక్రియాయామపి తథైవ ప్రయోగే ప్రాప్తే ఏకశ్రుతిర్విధీయతే జపన్యూఙ్ఖసామాని వర్జయిత్వా। యజ్ఞకర్మణి మన్త్రాణామ్ ఐకశ్రుత్యం భవతి।

అగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుత్ పతిః పృథివ్యా అయమ్। అపాం రేతంసి జిన్వతో3మ్। యజ్ఞకర్మణి ఇతి కిమ్? సమ్మాతే మా భూత్। అజపేష్వితి కిమ్? మమాగ్నే వర్చో విహవేష్వస్తు। జపోఽనుకరణమన్త్ర ఉపాంశుప్రయోగః। అన్యూఙ్ఖాఇతి కిమ్? న్యూఙ్ఖా ఓకారాః షోడశ। తేషు కేచిదుదాత్తాః కేచిదనుదాత్తాః। అసామసు ఇతి కిమ్? విశ్వం సమత్రిణం దహ। సామాని వాక్యవిశేషస్థగీతయ ఉచ్యన్తే। తత్రైకశ్రుతిర్న భవతి।

.

3664. ఉచ్చైస్తరాం వా వషట్కారః [1.2.35]

ఉచ్చైస్తరామ్ అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్ వషట్కారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజ్ఞకర్మణి వౌషట్శబ్ద ఉచ్చైసత్రాం వా స్యాదేకశ్రుతిర్వా ।

(కాశికా) యజ్ఞకర్మణి ఇతి వర్తతే। యజ్ఞకర్మణి వషట్కారః ఉచ్చైస్తరాం వా భవతి ఏకశ్రుతిర్వా। వషట్శబ్దేన అత్ర వౌషట్ శబ్దో లక్ష్యతే। వౌషటిత్యస్యైవైదం స్వరవిధానమ్। యద్యేవం వౌషడ్గ్రహణమ్ ఏవ కస్మాన్ న కృతమ్? వైచిత్ర్యార్థమ్। విచిత్ర హి సూత్రస్య కృతిః పాణినేః। సోమస్య అగ్నే వీహీ3షట్। సోమస్య అగ్నే వీహీ3 వౌ3షట్।

.

3665. విభాషా ఛన్దసి [1.2.36]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసి విభాషా ఏకశ్రుతిః స్యాత్ । వ్యవస్థితవిభాషేయమ్ । సంహితాయాం త్రైస్వర్యమ్ । బ్రాహ్మణే ఏకశ్రుతిర్బహ్వృచానామ్ । అన్యేషామపి యథాసంప్రదాయం వ్యవస్థా ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే విభాషా ఏకశ్రుతిర్భవతి। పక్షాన్తరే త్రైస్వర్యమ్ ఏవ భవతి। వా ఇతి ప్రకృతే విభాషాగ్రహణం యజ్ఞకర్మణి ఇత్యస్య నివృత్త్యర్థమ్। తేన అయం స్వాధ్యాయకాలేఽపి పాక్షిక ఐకశ్రుత్యవిధిర్భవతి। ఇషే త్వోర్జే త్వా। ఇషే త్వోర్జే త్వా। అగ్న ఆయాహి వీతయే। అగ్న ఆయాహి వీతయే। అగ్నిమీలే పురోహితమ్। అగ్నిమీలే పురోహితమ్। శం నో దేవీరభిష్టయే। శం నో దేవీరభిష్టయే।

.

3666. న సుబ్రహ్మణ్యాయాం స్వరితస్య తూదాత్తః [1.2.37]

న అవ్యయమ్ సుబ్రహ్మణ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్వరితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుబ్రహ్మణ్యాఖ్యే నిగదే యజ్ఞకర్మణి (కౌముదీ-3663) ఇతి విభాషా ఛన్దసి (కౌముదీ-3635) ఇతి చ ప్రాప్తా ఏకశ్రుతిర్న స్యాత్స్వరితస్యోదాత్తశ్చ స్యాత్ । సుబ్రహ్మణ్యో3మ్ ॥ (సుబ్రహ్మణి సాధురితి యత్ । న చ ఏకాదేశ ఉదాత్తోనోదాత్తః (కౌముదీ-3658) ఇతి సిద్ధే పునరత్రేముదాత్తవిధానం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్ । తత్రానుదాత్త ఇత్యస్యానువృత్తేః ॥అసావిత్యన్తః (వార్తికమ్) ॥ తస్మిన్నేవ నిగదే ప్రథమాన్తస్యాన్త ఉదాత్తః స్యాత్ । గార్గ్యో యజతే । ఞిత్త్వాత్ప్రాప్త ఆద్యుదాత్తోఽనేన బాధ్యతే ।అముష్యేత్యన్తః (వార్తికమ్) ।స్యాన్తస్యోపోత్తమం చ (వార్తికమ్) ॥ చాదన్తస్యేన ద్వావుదాత్తౌ । గార్గ్యస్య పితా యజతే ।వా నామధేయస్య (వార్తికమ్) ॥ స్యాన్తస్య నామధేయస్య ఉపోత్తమముదాత్తం వా స్యాత్ । దేవదత్తస్య పితా యజతే ।

(కాశికా) సుబ్రహ్మణ్యా నామ నిగదస్ తత్ర యజ్ఞకర్మణి ఇతి విభాషా ఛన్దసి 1.2.36 ఇతి చ ఏకశ్రుతిః ప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యతే। సుబ్రహ్మణ్యాయామ్ ఏకశ్రుతిర్న భవతి। యస్ తు లక్షణప్రాప్తః స్వరితస్ తస్యాదాత్త ఆదేశో భవతి। సుబ్రహ్మన్యోమ్। ఇన్ద్రాగచ్ఛ, హరివ ఆగచ్ఛ, మేధాతిథేర్మేష వృషణశ్వస్య మేనే। గౌరావస్కన్దిన్నహల్యాయై జార కౌశికబ్రాహ్మణ గౌతమబ్రువాణ శ్వః సుత్యామాగచ్ఛ మఘవన్। అత్ర సుబ్రహ్మణ్యోమ్ ఇత్యోకారస్ తిత్స్వరేణ స్వరితస్ తస్యాదాత్తో విధీయతే। ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ ఇత్యామన్త్రితమాద్యుదత్తమ్। ద్వితీయో వర్ణోఽనుదాత్తః। ఉదాత్తాదనుదాతస్య స్వరితః ఇతి స్వరితః ప్రసక్తస్ తస్య అనేనొదాత్తః క్రియతే। తదేవమ్ ఇన్ద్ర ఆగచ్ఛ ఇతి చత్వార ఉదాత్తాః। పశ్చిమ ఏకోఽనుదాత్తః। హరివ ఆగచ్ఛ ఇత్యనయైవ ప్రక్రియయా చత్వార ఉదాత్తాః ద్వావనుదాత్తౌ। మేధాతిథేః ఇతి షష్ఠ్యన్తం పరమామన్త్రితమనుప్రవిశతి సుబామన్త్రితే పరాఙ్గవత్స్వరే 2.1.2 ఇతి। తతః సకలస్యా మన్త్రితాద్యుదాత్తత్వే ఇఋుతే ద్వితీయమక్షరమనుదాత్తం, తస్య ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః 8.4.66 ఇతి స్వరితత్వే ప్రాప్తే ఇదముదాత్తత్వం విధీయతే। తేన ద్వావప్యుదాత్తౌ భవతః। శేషమనుదాత్తమ్। వృషణశ్వస్య మేనే ఇతి సమానం పూర్వేణ। గౌరావస్కన్దినితి తథైవ ద్వే ఆద్యే అక్షరే ఉదాత్తే, శేషమనుదాత్తమ్। అహల్యాయై జార ఇతి సుబన్తస్య అమన్త్రితానుప్రవేశాత్ తద్వదేవ స్వరః। ద్వావుదాత్తౌ శేషమనుదాత్తమ్। కౌశికబ్రహ్మణ ఇతి సమస్తమామన్త్రితమాద్యుదాత్తం తత్ర పూర్వవద్ ద్వావుదాత్తౌ శేషమనుదాత్తమ్। ఏవమ్ గౌతమబ్రువాణ ఇతి ద్వావుదాత్తౌ శేషమనుదాత్తామ్। శ్వః సుత్యామాగచ్ఛ మఘవనితి శ్వఃశబ్ద ఉదాత్తః సుత్యామ్ ఇత్యన్తోదాత్తః। సంజ్ఞాయాం

సమజనిషదనిపతమనవిదమషిఞ్ శీఙ్భుఞాణః 3.3.99 ఇతి క్యపో విధానే ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। అగచ్ఛ ఇతి ద్వ్యుదాత్తౌ। అన్త్యేఽనుదత్తః। మఘవనితి పదాత్ పరమామన్త్రితం నిహన్యతే।

.

3667. దేవబ్రహ్మణోరనుదాత్తః [1.2.38]

దేవ-బ్రహ్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అనుదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోః స్వరితస్యానుదాత్తః స్యాత్సుబ్రహ్మణ్యాయామ్ । దేవాబ్రహ్మాణ ఆగచ్ఛత ।

(కాశికా) సుబ్రహ్మణ్యాయామ్ ఏవ దేవా బ్రహ్మాణః ఇతి పఠ్యతే, తత్ర పూర్వేణ స్వరితస్య ఉదాత్తే ప్రాఽప్తేఽనేనానుదాత్తో విధీయతే। దేవబ్రహ్మణోః స్వరితస్య అనుదాత్త ఆదేశో భవతి। దేవా బ్రహ్మాణ ఆగచ్ఛత। ద్వయోరపి పదయోరామన్త్రితాఽద్యుదాత్తత్వే శేషనిఘాతే చ ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః కృతస్ తస్యానుదాత్తో భవతి।

.

3668. స్వరితాత్ సంహితాయామనుదాత్తానామ్ [1.2.39]

స్వరితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంహితాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) స్వరితాత్పరేషామనుదాత్తానాం సంహితాయామేకశ్రుతి స్యాత్ । ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి (ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి) ।

(కాశికా) ఏకశ్రుతిః ఇతి వర్తతే। సంహితాయం విశయే స్వరితాత్ పరేషామనుదాత్తానామ్ ఏకశ్రుతిర్భవతి। ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి। మాణవక జటిలకాధ్యాపక క్వ గమిష్యసి। ఇమమ్ ఇత్యన్తోదాత్తం, మే ఇతి అనుదాత్తం విధికాల ఏవ నిఘాతవిధానాత్। తత్ పునః ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః 8.4.66 ఇతి స్వరితం సమ్పద్యతే। తస్మాత్ స్వరితాత్ పరేషామనుదాత్తానాం గఙ్గేప్రభృతీనామ్ ఏకశ్రుతిర్భవతి। సర్వ ఏతే ఆమన్త్రితనిఘాతేన అనుదాత్తాః। మాణవక జటిలక ఇతి ప్రథమమామన్త్రితమాద్యుదాత్తం, తస్య ద్వితీయమక్షరమ్ స్వరితం, తతః పరేషామనుదాత్తానామ్ ఏకశ్రుతిర్భవతి। సంహితాగ్రహణం కిమ్? అవగ్రహే మా భూత్। ఇమమ్ మే గఙ్గే యమునే సర్స్వతి।

.

3669. ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః [1.2.40]

ఉదాత్త-స్వరిత-పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సన్నతరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తస్వరితౌ పరౌ యస్మాత్తస్యానుదాత్తస్యాదాత్తతరః స్యాత్ । సరస్వతి శుతుద్రి (సరస్వతి శుతుద్రి) । వ్యచక్షయత్స్వః (వ్యచక్షయత్స్వః) । తస్య పరమామ్రేడితమ్ (కౌముదీ-83) ।

(కాశికా) అనుదాత్తగ్రహణమనువర్తతే। ఉదాత్తః పరో యస్మాత్ స ఉదాత్తపరః స్వరితః పరో యస్మాత్ స స్వరితపరః। ఉదాత్తపరస్య స్వరితపరస్య చ అనుదాత్తస్య సన్నతర ఆదేశో భవతి। అనుదాత్తతరః ఇత్యర్థః। దేవా మరుతః పృశ్నిమాతరోఽపః। మాతరః ఇత్యనుదాత్తః। అపః ఇత్యన్తోదాత్తః ఊడిదమ్పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః 6.1.171 ఇతి। తత్ర అనుదాత్తయోరేకాదేశ ఓకారోఽనుదాత్తః తస్యాదాత్తే పరభూతే సన్నతర ఆదేశో భవతి। ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి। ఇకారోఽనుదాత్తః। శుతుద్రి ఇత్యేతదామన్త్రితం పాదాదౌ తస్మాన్ న నిహన్యతే, అనుదాత్తం సర్వమపాదాదౌ 8.1.18 ఇతి। తస్య ప్రథమమక్షరముదాత్తం తస్మిన్ పరభూతే పూర్వస్య సరస్వతీతి ఇకారస్య సన్నతర ఆదేశో భవతి। మాణవక జటిలకాధ్యాపక క్వ గమిష్యసి। క్వ ఇతి స్వరితస్ తస్మిన్ పరభూతే క ఇతి అనుదత్తస్ తస్య సన్నతర ఆదేశో భవతి।

.

3670. అనుదాత్తం చ [8.1.3]

అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్విరుక్తస్య పరం రూపమనుదాత్తం స్యాత్ । దివే దివే (దివే దివే) ॥ ఇతి సాధారణస్వరాః ।

(కాశికా) అనుదాత్తం చ తద్ భవతి యదామ్రేడితసంజ్ఞమ్। భుఙ్క్తే భుఙ్క్తే। పశూన్ పశూన్।

.

3671. ధాతోః [6.1.162]

ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్త ఉదాత్తః స్యాత్ । గోపాయతం నః (గోపాయతం నః) । అసి సత్యః (అసి సత్యః) ।

(కాశికా) అన్తః ఇత్యేవ। ధాతోరన్త ఉదాత్తో భవతి। పచతి। పఠతి। ఊర్ణోతి। గోపాయతి। యాతి।

.

3672. స్వపాదిహింసామచ్యనిటి [6.1.188]

స్వపాదిః-హింసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనిటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వపాదీనాం హింసేశ్చానిత్యజాదౌ లసార్వధాతుకే పరే ఆదిరుదాత్తో వా స్యాత్ । స్వపాదిరదాద్యన్తర్గణః । స్వపన్తి । శ్వసన్తి । హింసన్తి । పక్షే ప్రత్యయస్వరేణ మధ్యోదాత్తతా । క్షిత్యేవేష్యతే । నేహ స్వపాని । హినసాని ।

(కాశికా) లసార్వధాతుకగ్రహణం యదనువర్తతే తదచి అనిటి ఇతి సమ్బన్ధాదిహ సప్తమ్యన్తముపజాయతే స్వపాదిరావృత్కరణాత్। స్వపాదీనాం హింసేశ్చ అజాదవనిటి లసార్వధాతుకే పరతోఽన్యతరస్యామాదిరుదాత్తో భవతి। స్వపన్తి, స్వపన్తి। శ్వసన్తి, శ్వసన్తి। హింసేః ఖల్వపి హింసన్తి, హింసన్తి। ప్రత్యయస్వరేణ పక్షే మధ్యోదాత్తః। అచి ఇతి కిమ్? స్వప్యాత్। హింస్యాత్। అనిటి ఇతి కిమ్? స్వపితః। శ్వసితః। జిత్యజాదావయం విధిరిష్యతే। ఇహ న భవతి, స్వపాని, హినసాని।

.

3673. అభ్యస్తానామాదిః [6.1.189]

అభ్యస్తానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనిత్యజాదౌ లసార్వధాతుకే పరే అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తః । యే దదతి ప్రియా వసు (యే దదతి ప్రియా వసు) । పరత్వాచ్చిత్స్వరమయం బాధతే । దధానా ఇన్ద్రే దధానా ఇన్ద్రే ।

(కాశికా) అభ్యస్తానామజాదావనిటి లసార్వధాతుకే పరతః ఆదిరుదాత్తో భవతి। దదతి। దదతు। అధతి। దధతు। జక్షతి। జక్షతు। జాగ్రతి। జాగ్రతు। అచి ఇత్యేవ, దద్యాత్। అనిటి ఇత్యేవ, జక్షితః। ఆదిః ఇతి వర్తమానే పునరాదిగ్రహణం నిత్యార్థమ్।

.

3674. అనుదాత్తే చ [6.1.190]

అనుదాత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అవిద్యమానోదాత్తే లసార్వధాతుకే పరేఽభ్యస్తానామాదిరుదాత్తః । దధాసి రత్నం ద్రవిణం చ దాశుషే (దధాసి రత్నం ద్రవిణం చ దాశుషే) ।

(కాశికా) అవిద్యమానోదాత్తే చ లసార్వధాతుకే పరతోఽభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో భవతి। అనజాద్యర్థ ఆరమ్భః। దదాతి। జహాతి। దధాతి। జహీతే। మిమీతే। అనుదాత్తే ఇతి బహువ్రీహినిర్దేశో లోపయణాదేశార్థః। మా హి స్మ దధాత్। దధాత్యత్ర।

.

3675. భీహ్రీభృహుమదజనధనదరిద్రాజాగరాం ప్రత్యయాత్ పూర్వమ్ పితి [6.1.192]

భీ-హ్రీ-భృ-హు-మద-జన-ధన-దరిద్రా-జాగరామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ప్రత్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భీప్రభృతీనామభ్యస్తానాం పితి లసార్వధాతుకే పరే ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం స్యాత్ । యోఽగ్నిహోత్రం జుహోతి (యోఽగ్నిహోత్రం జుహోతి) । మత్తు నః పరిజ్మా (మమత్తు నః పరిజ్మా) । మాతా యద్వీరం దధనత్ (మాతా యద్వీరం దధనత్) । జాగర్షిత్వమ్ ।

(కాశికా) భీ హ్రీ భృ హు మద జన ధన దరిద్రా జాగృ ఇత్యేతేషాం అభ్యస్తానాం లసార్వధాతుకే పితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి। విభేతి। జిహ్రేతి। విభర్తి। జుహోతి। మమత్తు నః పరిజ్మా। మదేః బహులం ఛన్దసి ఇతి వికరణస్య శ్లుః। జజనదిన్ద్రమ్। జన జననే ఇత్యస్య పఞ్చమే లకారే రూపమ్। ధన ధాన్యే ఇత్యస్య పఞ్చమే లకారే దధనత్। దరిద్రాతి। జాగతి। భ్యాదీనామ్ ఇతి కిమ్? దదాతి। పితీతి కిమ్? దరిద్రతి।

.

3676. లితి [6.1.193]

లితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తః

(సి.కౌ) ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తమ్ । చికీర్షకః ।

(కాశికా) లితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి। చికీర్షకః। జిహీర్షకః। భౌరికివిధమ్। భౌలికివిధమ్। ఐషుకారిభక్తమ్।

.

3677. ఆదిర్ణముల్యన్యతరస్యామ్ [6.1.194]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ణముల సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యస్తానామాదిరుదాత్తో వా ణములి పరే లోలూయంలోలూయమ్ । పక్షే లిత్స్వరః ।

(కాశికా) ణములి పరతోఽన్యతరస్యామాదిరుదాత్తో భవతి। లోలూయం లోలూయమ్, లోలూయం లోలూయమ్। పోపూయం పోపూయమ్, పోపూయం పోపూయమ్। ఆమ్రేడితానుదాత్తత్వే కృతే పూర్వో లోలూయంశబ్ద ఏకత్రాద్యుదాత్తః, అపరత్ర లిత్స్వరేణ మధ్యోదాత్తః।

.

3678. అచః కర్తృయకి [6.1.195]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కర్తృయకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదేశేఽజన్తానాం కర్తృయకి పరే ఆదిరుదాత్తో వా । లూయతే కేదారః స్వయమేవ ।

(కాశికా) ఉపదేశే ఇతి వర్తతే। అజన్తా యే ఉపదేశే ధాతవః తేషాం కర్తృయకి అన్యతరస్యామాదిరుదాత్తో భవతి। లూయతే కేదారః స్వయమ్ ఏవ, లూయతే కేదారః స్వయమ్ ఏవ। స్తీర్యతే కేదారః స్వయమ్ ఏవ, స్తీర్యతే కేదరః స్వయమ్ ఏవ। యదా ఆద్యుదాత్తత్వం న భవతి తదా లసర్వధాతుకనిఘాతే కృతే యక ఏవ స్వరో భవతి। జనాదీనాముపదేశే ఏవాత్వం ద్రష్టవ్యమ్। తత్ర అప్యయం స్వర ఇష్యతే। జాయతే స్వయమ్ ఏవ। సాయతే స్వయమ్ ఏవ। ఖాయతే స్వయమ్ ఏవ। అచః ఇతి కిమ్? భిద్యతే స్వయమ్ ఏవ। కర్తృగ్రహణం కిమ్? లూయతే కేదారో దేవదత్తేన।

.

3679. చఙ్యన్యతరస్యామ్ [6.1.218]

చఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చఙన్తే ధాతావుపోత్తమముదాత్తం వా । మా హి చీకరతామ్ । ధాత్వకార ఉదాత్తః । పక్షాన్తరే చఙుదాత్తః ॥ ఇతి ధాతుస్వరాః ॥

(కాశికా) చఙన్తేఽన్యతరస్యాముపోత్తమముదాత్తం భవతి। మా హి చీకరతామ్, మా హి చీకరతామ్। న మాఙ్యోగే 6.4.74 ఇత్యటి ప్రతిషిద్ధే హి చ 8.1.34 ఇతి నిఘాతేఽదుపదేశాతితి లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే ఇఋుతే చఙ ఏవ స్వరే ప్రాప్తే పక్షే ధాత్వకార ఉదాత్తో భవతి। ఉపోత్తమగ్రహణాద్ ద్వ్యచో న భవతి, మా హి దధత్।

.

3680. కర్షాత్వతో ఘఞోఽన్త ఉదాత్తః [6.1.159]

కర్ష-ఆత్వతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఘఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్షతేర్ధాతోరాకారవతశ్చ ఘఞన్తస్యాన్త ఉదాత్తః స్యాత్ । కర్షః । శపా నిర్దేశాత్తుదాదేరాద్యుదాత్త ఏవ । కర్షః । పాకః ।

(కాశికా) కర్షతేర్ధాతోరాకారవతశ్చ ఘఞన్తస్యాన్త ఉదాత్తో భవతి। కర్షః। పాకః। త్యాగః। రాగః। దాయః। ధాయః। ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ 6.1.197 ఇత్యస్య అపవాదః। కర్షః ఇతి వికృతనిర్దేశః కృషతేర్నివృత్త్యర్థః। తౌదాదికస్య ఘఞన్తస్య కర్షః ఇత్యాద్యుదాత్తః ఏవ భవతి।

.

3681. ఉఞ్ఛాదీనాం చ [6.1.160]

ఉఞ్ఛాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అన్త ఉదాత్తః స్యాత్ । ఉఞ్ఛాదిషు యుగశబ్దో ఘఞన్తోఽగుణో నిపాత్యతే కాలవిశేషే రథాద్యవయవే చ । వైశ్వానరః కుశికేభిర్యుగేయుగే (వైశ్వానరః కుశికేభిర్యుగేయుగే) । అన్యత్ర యోగేయోగే తవస్తరమ్ (యోగేయోగే తవస్తరమ్) । భక్షశబ్దో ఘఞన్తః । గావః సోమస్య తవస్తరమ్ (గావః సోమస్య తవస్తరమ్) । భక్షశబ్దో ఘఞన్తః । గావః సోమస్య ప్రథమస్య భక్షః (గావః సోమస్య ప్రథమస్య భక్షః) । ఉత్తమశశ్వత్తమావపి । ఉదుత్తమం వరుణ (ఉదుత్తమం వరుణ) । శశ్వత్తమమీలతే (శశ్వత్తమమీలతే) ।

(కాశికా) ఉచ్ఛ ఇత్యేవమాదీనామన్త ఉదాత్తో భవతి। ఉఞ్ఛః, మ్లేచ్ఛః, జఞ్జః, జల్పః ఏతే ఘఞన్తాః ఇతి ఞిత్స్వరః ప్రాప్తః। జపః, వ్యధః ఇత్యబన్తౌ, తయోర్ధాతుస్వరః ప్రాప్తః। కేచిత్ తు వధః ఇతి పఠన్తి। యుగః। యుజేర్ఘఞన్తస్య నిపాతనాదగుణత్వం విశిష్టవిషయే చ నిపాతనమ్ ఇదమ్ ఇష్యతే। కాలవిశేషే రథాద్యుపకరణే చ యుగశబ్దస్య ప్రయోగః అన్యత్ర హి యోగః ఏవ భవతి। గరో దూష్యేఽబన్తః। గరశబ్దోఽబన్తః, స దూష్య ఏవ అన్తోదాత్తః। గరో విషమ్। అన్యత్రాద్యుదాత్త ఏవ। వేదవేగవేష్టబన్ధాః కరణే। హలశ్చ 3.3.121 ఇతి ఘఞన్తా ఏతే కరణేఽన్తోదాత్తా భవన్తి। భావే ఆద్యుదాత్తా ఏవ। స్తుయుద్రువశ్ఛన్దసి। ఉపసమస్తార్థమ్ ఏతత్। పరిష్టుత్। సంయుత్। పరిద్రుత్। వర్తనిః స్తోత్రే। స్తోత్రం సామ। తత్స్థే వర్తనిశబ్దోఽన్తోదాత్తో భవతి, అన్యత్ర మధ్యోదాత్తః। శ్వభ్రే దరః। శ్వభ్రేఽభిధేయే దరశబ్దోఽన్తోదత్తః, అన్యత్రాబన్తత్వాదాద్యుదాత్తః। సామ్బతాపౌ భావగర్హాయామ్। అన్తోదాత్తౌ అన్యత్రాద్యుదాత్తౌ। ఉత్తమశశ్వత్తమౌ సర్వత్ర। కేచిత్ తు భావగర్హాయామ్ ఇత్యత్రాపి అనువర్తయన్తి। భక్షమన్థభోగదేహాః ఏతే ఘఞన్తాః। భక్షిర్ణ్యన్తోఽపి ఘఞన్త ఏవ, ఏరచ్ 3.3.56 అణ్యన్తానామ్ ఇతి వచనాత్।

.

3682. చతురః శసి [6.1.167]

చతురః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చతురోన్త ఉదాత్తః శసి పరే । చతురః కల్పయన్తః । అచి ర- (కౌముదీ-299) ఇతి రాదేశస్య పూర్వవిధౌ స్థానివత్త్వాన్నేహ । చతస్రః పశ్య । చతేరురన్ । నిత్త్వాదాద్యుదాత్తతా ।

(కాశికా) చతురః శసి పరతోఽన్త ఉదాత్తో భవతి। చతురః పశ్య। చతస్రాదేశే ఆద్యుదాత్తనిపాతనాద్ యణాదేశస్య చ పూర్వవిధౌ స్థానివత్త్వాదయం స్వరో న భవతి చతస్రః పశ్య ఇతి।

.

3683. ఝల్యుపోత్తమమ్ [6.1.180]

ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపోత్తమమ్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) షట్త్రిచతుర్భ్యో యా ఝలాదిర్విభక్తిస్తదన్తే పదే ఉపోత్తమముదాత్తం స్యాత్ । అధ్వర్యుభిః పఞ్చభిః (అధ్వర్యుభిః పఞ్చభిః) । నవభిర్వాజైర్నవతీ (నవభిర్వాజైర్నవతీ) । చ (చ) । సప్తమ్భోజాయమానః (సప్తమ్భోజాయమానః) । ఆదశభిర్వివస్వతః (ఆదశభిర్వివస్వతః) । ఉపోత్తమం కిమ్ । ఆషడ్భిర్హూయమానః (ఆషడ్భిర్హూయమానః) । విశ్వైర్దేవైస్త్రిభిః (విశ్వైర్దేవైస్త్రిభిః) । ఝలి కిమ్ । నవానాం నవతీనామ్ (నవానాం నవతీనామ్) ।

(కాశికా) షట్త్రిచతుర్భ్యో యా ఝలాదిర్విభక్తిః తదన్తే పదే ఉపోత్తమం ఉదాత్తం భవతి। త్రిప్రభృతీనామన్త్యముత్తమమ్, తత్సమీపే చ యత్ తదుపోత్తమమ్। పఞ్చభిః తపస్ తపతి। సప్తభిః పరాఙ్ జయతి। తిసృభిశ్చ వహసే త్రింశతా। చతృభిః। ఝలి ఇతి కిమ్? పఞ్చానామ్। సప్తానామ్। ఉపోత్తమమ్ ఇతి కిమ్? షడ్భిః। షడ్భ్యః।

.

3684. విభాషా భాషాయామ్ [6.1.181]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిషయే ।

(కాశికా) షట్త్రిచతుర్భ్యో యా ఝలాదిర్విభక్తిస్ తదన్తే పదే ఉపోత్తమముదాత్తం భవతి విభాషా భషాయాం విషయే। పఞ్చభిః, పఞ్చభిః। సప్తభిః, సప్తభిః। తిసృభిః, తిసృభిః। చతుర్భిః, చతుర్భిః।

.

3685. సర్వస్య సుపి [6.1.191]

సర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుపి పరే సర్వశబ్దస్యాదిరుదాత్తః స్యాత్ । సర్వే నన్దన్తి యశసా (సర్వే నన్దన్తి యశసా) ।

(కాశికా) సర్వశబ్దస్య సుపి పరతః ఆద్యుదాత్తో భవతి। సర్వః, సర్వౌ, సర్వే। సుపి ఇతి కిమ్? సర్వతరః। సర్వతమః। ప్రత్యయలక్షణేఽప్యయం స్వర ఇష్యతే సర్వస్తోమః ఇతి। సర్వస్వరోఽనకచ్కస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। సర్వకః। చిత్స్వరేణ అన్తోదాత్తో భవతి।

.

3686. ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యమ్ [6.1.197]

ఞ్నితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఞ్నితి ఆదిః నిత్యముదాత్తః

(సి.కౌ) ఞిదన్తస్య చాదిరుదాత్తః స్యాత్ । యస్మిన్విశ్వాని పౌంస్యా (యస్మిన్విశ్వాని పౌంస్యా) । పుంసః కర్మణి బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ । సుతే దధిష్వ నశ్చనః (సుతే దధిష్వ నశ్చనః) । చాయతేరసున్ । చాయేరన్నే హ్రస్వశ్చ (కౌముదీ–ఉ639) ఇతి చకారాదసునో నుడాగమశ్చ ।

(కాశికా) ఞితి నితి చ నిత్యమాదిరుదాత్తో భవతి। గర్గాదిభ్యో యఞ్ గార్గ్యః। వాత్స్యః। వాసుదేవార్జునాభ్యాం వున్ 4.3.98 వాసుదేవకః। అర్జునకః। ప్రత్యయస్వరాపవాదోఽయం యోగః। ప్రత్యయలక్షణమత్ర న ఇష్యతే, తేన గర్గాః, బిదాః, చఞ్చాః ఇత్యత్ర యఞి కని చ లుప్తే న భవతి।

.

3687. పథిమథోః సర్వనామస్థానే [6.1.199]

పథి-మథోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సర్వనామస్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదిరుదాత్తః స్యాత్ । అయం పన్థాః (అయం పన్థాః) సర్వనామస్థానే కిమ్ । జ్యోతిష్మః పథో రక్ష (జ్యోతిష్మతః పథో రక్ష) । ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణాన్తోదాత్తం పదమ్ ।

(కాశికా) పథిమథిశబ్దావౌణాదికావినిప్రత్యయాన్తౌ ప్రత్యయస్వరేణ అన్తోదాత్తౌ, తయోః సర్వనామస్థానే పరతః ఆదిరుదాత్తో భవతి। పన్థాః, పన్థానౌ, పన్థానః। మన్థాః, మన్థానౌ, మన్థానః। సర్వనామస్థానే ఇతి కిమ్? పథః పశ్య। మథః పశ్య। ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ అన్తోదాత్తో భవతి। ప్రత్యయలక్షణమత్ర అపి న ఇష్యతే। పథిప్రియః ఇత్యత్ర పూర్వపదప్రకృతిస్వరేణ అన్తోదాత్తః పథిశబ్దః।

.

3688. అన్తశ్చ తవై యుగపత్ [6.1.200]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తవై లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)యుగపత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తవైప్రత్యయాన్తస్యాద్యన్తౌ యుగపదాద్యుదాత్తౌ స్తః । హర్షసే దాతవా ఉ (హర్షసే దాతవా ఉ) ।

(కాశికా) తవైప్రత్యయాన్తస్య అన్తః, చశబ్దాదాదిశ్చ యుగపదుదాత్తౌ భవతః। కర్తవై। హర్తవై। ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వాపవాదః। యుగపద్గ్రహణం పర్యాయనివృత్త్యర్థమ్। ఏకవర్జమ్ ఇతి వచనాద్ యౌగపద్యం న స్యాత్।

.

౩౬౮౯. క్షయో నివాసే [6.1.౨౦1]

క్షయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నివాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆద్యుదాత్తః స్యాత్ । స్వే క్షయే శుచివ్రత (స్వే క్షయే శుచివ్రత) ।

(కాశికా) క్షయశబ్దో నివాసేఽభిధేయే ఆద్యుదాత్తో భవతి। క్షియన్తి నివసన్తి అస్మినితి క్షయః। పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణ 3.3.118 ఇతి ఘప్రత్యయాన్తస్య ప్రత్యయస్వరః ప్రాప్తః। క్షయే జాగృహి ప్రపశ్యన్। నివాసే ఇతి కిమ్? క్షయో వర్తతే దస్యూనామ్। ఏరచ్ 3.3.56 ఇత్యయమజన్తః।

.

౩౬౯౦. జయః కరణమ్ [6.1.౨౦౨]

జయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణవాచీ జయశబ్ద ఆద్యుదాత్తః స్యాత్ । జయత్యనేన జయోఽశ్వః ।

(కాశికా) జయశబ్దః కరణవాచీ ఆద్యుదాత్తో భవతి। జయన్తి తేన ఇతి జయః। పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణ 3.3.118 ఇతి ఘః, తస్య ప్రత్యయస్వరః ప్రాప్తః। జయోఽశ్వః। కరణమ్ ఇతి కిమ్? జయో వర్తతే బ్రాహ్మణానామ్। అత్ర అపి ఏరచ్ 3.3.56 ఇత్యయమజన్తః।

.

౩౬౯1. వృషాదీనాం చ [6.1.౨౦౩]

వృషాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆదిరుదాత్తః । ఆకృతిగణోఽయమ్ । వాజేభిర్వాజినీవతీ (వాజేభిర్వాజినీవతీ) । ఇన్ద్రం వాణీః (ఇన్ద్రం(ఆ) వాణీః) ।

(కాశికా) వృషః ఇత్యేవమాదీనామాదిరుదాత్తో భవతి। వృషః। జనః। జ్వరః। గ్రహః। హయః। గయః। ఏతే సర్వే పచాద్యచ్ప్రత్యయాన్తాః। గయః ఇత్యత్ర గాయతేర్నిపాతనాదేత్వమ్। నయః। తయః। అయః। వేదః। అంశః। అశః। దవః। ఏతేఽపి తథా ఏవ అచ్ప్రత్యయాన్తాః। సూదః। ఇగుపధాతితి కప్రత్యయాన్తః। గుహా। భిదాదిరఙ్ప్రత్యయాన్తః। శమరణౌ సంజ్ఞాయాం సమ్మతౌ భావకర్మణోః। శమో భావే। రణః కరమణి।

అజన్తావేతౌ నిపాతనాద్ భావకర్మణోః భవతః। మన్త్రః పచాద్యజన్తః। శాన్తిః ఇతి క్తిజన్తః। కామః। యామః। ఘఞన్తావేతౌ। ఆరా। ధారా। కారా। భిదాదయః। వహః। గోచరాదిషు ఘప్రత్యయాన్తః। కల్పః। అజన్తః। పాదః। ఘఞన్తః। తత్ర క్వచిత్ ప్రత్యయస్వరః ప్రాప్తః, క్వచిత్ కర్షాత్వతో ఘఞోఽన్త ఉదాత్తః 6.1.159 ఇతి। వృషాదిరాకృతిగణః। అవిహితమాద్యుదాత్తత్వం వృషాదిషు ద్రష్టవ్యమ్।

.

3692. సంజ్ఞాయాముపమానమ్ [6.1.204]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపమానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపమాన శబ్దః సంజ్ఞాయామాద్యుదాత్తః । చఞ్చేవ చఞ్చా । కనోఽత్ర లుప్ । ఏతదేవ జ్ఞాపయతి క్వచిత్స్వరవిధౌ ప్రత్యయలక్షణం నేతి । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । అగ్నిర్మాణవకః । ఉపమానం కిమ్ । జైత్రః ।

(కాశికా) ఉపమానశబ్దః సంజ్ఞాయామాద్యుదాత్తో భవతి। చఞ్చా। వధ్రికా। ఖరకుటీ। దాసీ। ఉపమానశబ్దా ఏతే ఉపమేయస్య సంజ్ఞాః। తత్ర ఇవే ప్రతికృతౌ 5.3.96 ఇతి యః కన్, తస్య లుమ్మనుష్యే 5.3.98 ఇతి లుప్। యద్యేవం కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే ప్రత్యయలక్షణేన సిద్ధమాద్యుదాత్తత్వమ్? ఏతదేవ జ్ఞాపయతి క్వచిదిహ స్వరవిధౌ ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి। తథా చ పూర్వత్ర ఉదాహృతమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? అగ్నిర్మాణవకః। ఉపమానమ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్తః।

.

3693. నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ [6.1.205]

నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ద్వ్-యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనాత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాన్తస్య ద్వ్యచః సంజ్ఞాయామాదిరుదాత్తో న త్వాకారః । దత్తః । ద్వ్యచ్ కిమ్ । చిన్తితః । అనాత్కిమ్ । త్రాతః । సంజ్ఞాయామిత్యనువృత్తేర్నేహ । కృతమ్ । హృతమ్ ।

(కాశికా) నిష్ఠాన్తం ద్వ్యచ్ సంజ్ఞాయాం విషయే ఆద్యుదాత్తం భవతి స చేదాదిరాకారో న భవతి। దత్తః। గుప్తః। బుద్ధః। ప్రత్యయస్వరాపవాదః। నిష్ఠా ఇతి కిమ్? దేవః। భీమః। ద్వ్యచితి కిమ్? చిన్తితః। రక్షితః। అనాతితి కిమ్? త్రాతః। ఆప్తః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? కృతమ్। హృతమ్।

.

3694. శుష్కధృష్టౌ [6.1.206]

శుష్క-ధృష్టౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతావాద్యుదాత్తౌ స్తః । అసంజ్ఞార్థమిదమ్ । అత సం న శుష్కమ్ (అత సం న శుష్కమ్) ।

(కాశికా) ఆదిః ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। శుష్క ధృష్ట ఇత్యేతావాద్యుదాత్తౌ భవతః। శుష్కః। ధృష్టః। అసంజ్ఞార్థ ఆరమ్భః।

.

3695. ఆశితః కర్తా [6.1.207]

ఆశితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృవాచీ ఆశితశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । కృషన్నిత్ఫాల ఆశితమ్ (కృషన్నిత్ఫాల ఆశితమ్) ।

(కాశికా) ఆశితశబ్దః కర్తృవాచి ఆద్యుదాత్తో భవతి। ఆశితో దేవదత్తః। అశేరయమాఙ్పూర్వాదవివక్షితే కర్మణి కర్తరి క్తః। తత్ర థాఽథఘఞ్ 6.2.144 ఇతి ప్రాప్తః స్వరో బాధ్యతే। కర్తరి ఇతి కిమ్? ఆశితమన్నమ్। ఆశితం దేవదత్తేన। పూర్వత్ర కర్మణి క్తః, ఉత్తరత్ర భావే।

.

3696. రిక్తే విభాషా [6.1.208]

రిక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రిక్తశబ్దే వాఽఽదిరుదాత్తః । రిక్తః । సంజ్ఞాయాం తు నిష్టా చ ద్వ్యజనాత్ (కౌముదీ-3693) ఇతి నిత్యమాద్యుదాత్తత్వం పూర్వవిప్రతిషేధేన ।

(కాశికా) రిక్తశబ్దే విభాష ఆదిరుదాత్తో భవతి। రిక్తః, రిక్తః। సంజ్ఞాయామ్, నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ 6.1.205 ఇత్యనేన పూర్వవిప్రతిషేధేన నిత్యమాద్యుదాత్తః।

.

3697. జుష్టార్పితే చ ఛన్దసి [6.1.209]

జుష్ట-అర్పితే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆద్యుదాత్తే వా స్తః ।

(కాశికా) జుష్ట అర్పిత ఇతి శబ్దరూపే ఛన్దసి విషయే విభాషా ఆద్యుదాత్తే భవతః। జుష్టః, జుష్టః। అర్పితః, అర్పితః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? భాషాయాం ప్రత్యయస్వరేణ అన్తోదాత్తవేతౌ।

.

3698. నిత్యం మన్త్రే [6.1.210]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మన్త్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతత్సూత్రం శక్యమకర్తుమ్ । జుష్టో దమూనాః (జుష్టో దమూనాః) । షళర ఆహురర్పితమ్ (షళర ఆహురర్పితమ్) । ఇత్యాదేః పూర్వేణైవ సిద్ధేః । ఛన్దసి పాఠస్య వ్యవస్థితతయా

విపరీతాపాదనాయోగాత్ । అర్పితాః షర్ష్టిర్న చ లాచలాసః (అర్పితాః షర్ష్టిర్న చలాచలాసః) । ఇత్యత్రాన్తోదాత్తదర్శనాచ్చ ।

(కాశికా) జుష్ట అర్పిత ఇత్యేతే శబ్దరూపే మన్త్రవిషయే నిత్యమాద్యుదాత్తే భవతః। జుష్టం దేవానామ్। అర్పితం పితౄణామ్। పూర్వేణ అత్ర వికల్పః ప్రాప్తః। కేచిదత్ర జుష్ట ఇత్యేతదేవ అనువర్తయన్తి। అర్పితశబ్దస్య విభాషా మన్త్రేఽపి ఇచ్ఛన్తి। అన్తోదాత్తోఽపి హ్యయం మన్త్రే పఠయతే, తస్మిన్ సాకం త్రిశతా న శఙ్కవోఽర్పితాః ఇతి।

.

3699. యుష్మదస్మదోర్ఙసి [6.1.211]

యుష్మద్-అస్మదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఙసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదిరుదాత్తః స్యాత్ । నహిషస్తవ నో మమ ।

(కాశికా) యుష్మదస్మదీ మదిక్పృత్యయాన్తేఽన్తోదాత్తే, తయోర్ ఙసి పరతః ఆదిః ఉదాత్తో భవతి। తవ స్వమ్। మమ స్వమ్।

.

3700. ఙయి చ [6.1.212]

ఙయి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తుభ్యం హిన్వానః (తుభ్యం హిన్వానః) । మద్యం వాతః పవతామ్ (మద్యం వాతఃపవతామ్) ।

(కాశికా) యుష్మదస్మదోః ఇతి వర్తతే, ఆదిరుదాత్తః ఇతి చ। ఙే ఇత్యేతస్మింశ్చ పరతో యుష్మదస్మదోః ఆదిరుదాత్తో భవతి। తుభ్యమ్। మహ్యమ్। పృథగ్యోగకరణం యథాసఙ్ఖ్యశఙ్కానివృత్త్యర్థమ్।

.

3701. యతోఽనావః [6.1.213]

యతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనావః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యత్ప్రత్యయాన్తస్య ద్వ్యచ ఆదిరుదాత్తో నావం వినా । యుఞ్జన్త్యస్య కామ్యా (యుఞ్జన్త్యస్య కామ్యా) । కమేర్ణిఙన్తాదచో యత్ । ఝ్రుఅనావః కిమ్ । నవతిం నావ్యానామ్ (నవతిం నావ్యానామ్) ।ట

(కాశికా) నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ 6.1.205। ఇత్యతో ద్వ్యజ్గ్రహణమనువర్తతే। యత్ ప్రత్యయాన్తస్య ద్వ్యచ ఆదిరుదాత్తో భవతి న చేన్ నౌశబ్దాత్ పరో భవతి। అచో యత్ 3.1.97 చ ఇయమ్। జేయమ్।

శరీరావయవాద్ యత్ 5.1.6 కణ్ఠ్యమ్। ఓష్ఠ్యమ్। తస్వరితమ్ 6.1.185 ఇత్యస్య అపవాదః। అనావః ఇతి కిమ్? నావ్యమ్। ద్వ్యచః ఇత్యేవ, చికీర్ష్యమ్। లలాట్యమ్।

.

3702. ఈడవన్దవృశంసదుహాం ణ్యతః [6.1.214]

ఈడ-వన్ద-వృ-శంస-దుహామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ణ్యతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ణ్యదన్తానామాదిరుదాత్తః । ఈడ్యో నూతనైరుత (ఈడ్యో నూతనైరుత) । ఆజుహ్వాన ఈడ్యో (ఆజుహ్వాన ఈడ్యో) । శ్రేష్ఠం నో ధేహివార్యమ్ (శ్రేష్ఠం నో ధేహి వార్యమ్) । ఉక్థమిన్ద్రాయ శంస్యమ్ (ఉక్థమిన్ద్రాయ శంస్యమ్) ।

(కాశికా) ఈడ వన్ద వృ శంస దుహ ఇత్యేతేషాం యో ణ్యత్ తదన్తస్య ఆదిరుదాత్తో భవతి। ఈడ్యమ్। వన్ద్యమ్। వార్యమ్। శంస్యమ్। దోహ్యా ధేనుః। ద్వ్యనుబన్ధకత్వాత్ ణ్యతో యద్ గ్రహణేన గ్రహణం న అస్తీతి తిత్ స్వరితమ్ 6.1.185 ఇత్యేతత్ ప్రాప్తమ్। వార్యమ్ ఇతి వృఙ్ సమ్భక్తౌ ఇత్యస్య అయం ణ్యత్। క్యబ్విధౌ హి వృఞః ఏవ గ్రహణమ్ ఇష్యతే।

.

3703. విభాషా వేణ్విన్ధానయోః [6.1.215]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వేణు-ఇన్ధానయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆదిరుదాత్తో వా । ఇన్ధానో అగ్నిమ్ (ఇన్ధానో అగ్నిమ్) ।

(కాశికా) వేణు ఇన్ధాన ఇత్యేతయోః విభాషా ఆదిరుదాత్తో భవతి। వేణుః, వేణుః। ఇన్ధానః, ఇన్ధానః, ఇన్ధానః। వేణుశబ్దోఽయమజివృరీభ్యో నిచ్చేతి ణుప్రత్యయాన్తో నిత్వాన్ నిత్యమాద్యుదాత్తః ప్రాప్తః। ఇన్ధానశబ్దోఽపి యదా చానశన్తస్ తదా చిత్త్వాదన్తోదాత్తః। అథ శానజన్తస్ తదా లసార్వధతుకానుదాత్తత్వే కృతే ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ మధ్యోదాత్తః। తదేవమ్ ఇన్ధానే సర్వథా అప్రాప్తముదాత్తత్వం పక్షే విధీయతే। వేణురివ వేణుః ఇత్యుపమానం యదా సంజ్ఞా భవతి, తదా సంజ్ఞాయాముపమానమ్ 6.1.204 ఇతి నిత్యమాద్యుదాత్తత్వమ్ ఇష్యతే।

.

3704. త్యాగరాగహాసకుహశ్వఠక్రథానామ్ [6.1.216]

త్యాగ-రాగ-హాస-కుహ-శ్వఠ-క్రథానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఆదిరుదాత్తో వా । ఆద్యాస్త్రయో ఘఞన్తాః । త్రయః పచాద్యజన్తాః ।

(కాశికా) త్యాగ రాగ హాస కుహ శ్వఠ క్రథ ఇత్యేతేషాం విభాషా ఆదిరుదాత్తో భవతి। త్యాగః తయాగః। రాగః, రాగః। హాసః, హాసః। ఏతే ఘఞన్తాః, తేషాం పక్షే కర్షాత్వతో ఘఞోఽన్త ఉదాత్తః 6.1.159 ఇత్యుదాత్తత్వమ్ ఏవ భవతి। కుహః, కుహః। శ్వఠః, శ్వఠః। క్రథః, క్రథః। ఏతే పచాద్ యజన్తాః।

.

3705. మతోః పూర్వమాత్ సంజ్ఞాయాం స్త్రియామ్ [6.1.219]

మతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మతోః పూర్వమాకార ఉదాత్తః స్త్రీనామ్ని । ఉదుమ్బరావతీ । శరావతీ ।

(కాశికా) మతోః పూర్వః ఆకార ఉదాత్తో భవతి తచ్ చేన్ మత్వన్తం స్త్రీలిఙ్గే సంజ్ఞా భవతి। ఉదుమ్బరావతీ। పుష్కరావతీ। వీరణావతీ। శరావతీ। శరాదీనాం చ 6.3.120 ఇతి దీర్ఘః। ఆతితి కిమ్? ఇక్షుమతీ। ద్రుమవతీ। సంజ్ఞాయమ్ ఇతి కిమ్? ఖట్వావతీ। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? శరావాన్। మతోః ఇతి కిమ్? గవాదినీ।

.

3706. అన్తోఽవత్యాః [6.1.220]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవత్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవతీశబ్దస్యాన్త ఉదాత్తః । వేత్రవతీ । ఙీపః పిత్త్వాదనుదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్ ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయామ్ ఇత్యేవ। అవతీశబ్దాన్తస్య సంజ్ఞాయామన్త ఉదాత్తో భవతి। అజిరవతీ। ఖదిరవతీ। హంసవతీ। కారణ్డవతీ। ఙీపః పిత్త్వాదనుదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్। అవత్యాః ఇతి కిముచ్యతే, న వత్యా ఇత్యేవముచ్యేత? న ఏవం శక్యమ్ ఇహ అపి స్యాత్, రాజవతీ। స్వరవిధౌ నలోపస్య అసిద్ధత్వాన్ న అయమవతీశబ్దః। వత్వం పునరాశ్రయాత్ సిద్ధమ్।

.

3707. ఈవత్యాః [6.1.221]

ఈవత్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈవత్యన్తస్యాపి ప్రాగ్వత్ । అహీవతీ । మునీవతీ ॥

(కాశికా) ఈవతీశబ్దాన్తస్య అన్త ఉదాతో భవతి స్త్రియాం సంజ్ఞాయాం విషయే। అహీవతీ। కృషీవతీ। మునీవతీ।

.

3708. ఆద్యుదాత్తశ్చ [3.1.3]

ఆద్యుదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ప్రత్యయః ఆద్యుదాత్తశ్చ

(సి.కౌ) ప్రత్యయః ఆద్యుదాత్తః ఏవ స్యాత్ । అగ్నిః । కర్తవ్యమ్ ।

(కాశికా) అయమపి అధికారః పరిభాషా వా। ఆద్యుదాత్తః చ స భవతి యః ప్రత్యయసంజ్ఞః। అనియతస్వరప్రత్యయప్రసఙ్గే, అనేకేషు చ ప్రత్యయేషు, దేశస్య అనియమే సతి, వచనమ్ ఇదమాదేః ఉదాత్తార్థమ్। కర్తవ్యమ్। తైత్తిరీయమ్।

.

3709. అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ [3.1.4]

అనుదాత్తౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సుప్పితౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

సుప్-పితౌ ప్రత్యయౌ ఆది-అనుదాత్తౌ

(సి.కౌ) పూర్వస్య అపవాదః । యజ్ఞస్య । న యో యుచ్ఛతి (న యో యుచ్ఛతి) । శప్తిపోరనుదాత్తత్వే స్వరితప్రచయౌ ।

(కాశికా) పూర్వస్య అయమపవాదః। సుపః పితశ్చ ప్రత్యయాః అనుదాత్తాః భవన్తి। దృషదౌ। దృషదః। పితః ఖల్వపి పచతి। పఠతి।

.

3710. చితః [6.1.163]

చితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

చితః ఉదాత్తః

(సి.కౌ) అన్త ఉదాత్తః స్యాత్ ।చితః సప్రకృతేర్బహ్వకజర్థమ్ (వార్తికమ్) ॥ చితి ప్రత్యయే సతి ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్యాన్త ఉదాత్తో వాచ్య ఇత్యర్థః । నభన్తామన్యకే సమే (నభన్తామన్యకే సమే) । యకే సరస్వతీమను (యకే సరస్వతీమను) । తకత్సుతే (తకత్సుతే) ।

(కాశికా) చితోఽన్త ఉదాత్తో భవతి। భఞ్జభాసమిదో ఘురచ్ 3.2.161 భఙ్గురమ్। భాసురమ్। మేదురమ్। ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరగస్తికుణ్డినచ్ 2.4.70। కుణ్డినాః। చితి ప్రత్యయే ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయస్య అన్త ఉదాత్త ఇష్యతే। బహుపటుః। ఉచ్చకైః।

.

3711. తద్ధితస్య [6.1.164]

తద్ధితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

చితః తద్ధితస్య ఉదాత్తః

(సి.కౌ) చితస్తద్ధితస్యాన్త ఉదాత్తః । పూర్వేణ సిద్ధే ఞిత్స్వరబాధనార్థమిదమ్ । కౌఞ్జాయనాః ।

(కాశికా) చితః ఇత్యేవ। చితస్ తద్ధితస్య అన్త ఉదాత్తో భవతి। గోత్రే కుఞ్జాదిభ్యశ్చ్ఫఞ్ 4.1.98 కౌఞ్జాయనాః। మౌఞ్జాయనాః। కిమర్థమ్ ఇదమ్? పరమపి ఞిత్స్వరం బాధిత్వాఽన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ యథా స్యాదితి।

.

3712. కితః [6.1.165]

కితః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

కితః తద్ధితస్య ఉదాత్తః

(సి.కౌ) కితస్తద్ధితస్యాన్త ఉదాత్తః । యదాగ్నేయః ।

(కాశికా) తద్ధితస్య ఇత్యేవ। తద్ధితస్య కితోఽన్త ఉదాత్తో భవతి। నడాదిభ్యః ఫక్ 4.1.99 నాడాయనః। చారాయణః। ప్రాగ్వహతేష్ఠక్ 4.4.1 ఆక్షికః। శాలాకికః।

.

3713. తిసృభ్యో జసః [6.1.166]

తిసృభ్యః షష్ఠీ-బహువచనమ్ జసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్త ఉదాత్తః । తిస్రోద్యావః సవితుః (తిస్రోద్యావః సవితుః) ।

(కాశికా) తిసృభ్య ఉత్తరస్య జసోఽన్త ఉదాత్తో భవతి। తిస్రస్తిష్ఠన్తి। ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యస్య అపవాదః। శసి ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ 6.1.174 ఇతి సిద్ధేఽన్యత్ర బహువచనే షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః 6.1.179 ఇతి విధానాత్ జసేవ లభ్యతే ఇతి జస్గ్రహణముపసమస్తార్థమ్ ఏకే ఇచ్ఛన్తి అతితిస్రా ఇత్యత్ర స్వరో మా భూతితి।

.

3714. సావేకాచస్తృతీయాదిర్విభక్తిః [6.1.168]

సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏకాచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విభక్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సావితి సప్తమీబహువచనమ్ । తత్ర య ఏకాచ్ తతః పరా తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా । వాచా విరూపః (వాచా విరూపః) । సౌ కిమ్ । రాజ్ఞేత్యాదౌ ఏకాచోఽపి రాజశబ్దాత్పరస్య మాభూత్ ।

రాజ్ఞో ను తే (రాజ్ఞో ను తే) । ఏకాచః కిమ్ । విధతే రాజని త్వే (విధతే రాజని త్వే) । తృతీయాదిః కిమ్ । న దదర్శ వాచమ్ (న దదర్శ వాచమ్) ।

(కాశికా) సౌ ఇతి సప్తమీబహువచనస్య సుశబ్దస్య గ్రహణమ్। తత్ర సౌ య ఏకాచ్ తస్మత్ పరా తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా భవతి। వాచా। వాగ్భ్యామ్। వాగ్భిః। వాగ్భ్యః। యాతా। యాద్భ్యామ్। యాద్భిః। సౌ ఇతి కిమ్? రాజ్ఞా। రజ్ఞే। ఏకాచః ఇతి కిమ్? హరిణా। గరిణా। రాజసు। తృతీయాదిః ఇతి కిమ్? వాచౌ। వాచః। విభక్తిః ఇతి కిమ్? వాక్తరా। వాక్తమా। సప్తమీబహువచనస్య గ్రహణాదిహ న భవతి త్వయా, త్వయి ఇతి।

.

3715. అన్తోదాత్తాదుత్తరపదాదన్యతరస్యామనిత్యసమాసే [6.1.169]

అన్తోదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనిత్యసమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిత్యాధికారవిహితసమాసాదన్యత్ర యదుత్తరపదమన్తోదాత్తమేకాచ్ తతః పరా తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా వా స్యాత్ పరమవాచా ।

(కాశికా) ఏకాచః ఇతి వర్తతే, తృతీయాదిర్విభక్తిరితి చ। నిత్యశబ్దః స్వర్యతే, తేన నిత్యాధికారవిహితః సమాసః పర్యుదస్యతే। నిత్యసమాసాదన్యత్రానిత్యసమాసే యదుత్తరపదమన్తోదాత్తమ్ ఏకాచ్చ తస్మాత్ పరా తృతీయాదిర్విభక్తిరన్యతరస్యాముదాత్తా భవతి। పరమవాచ, పరమవాచా। పరమవాచే, పరమవాచే। పరమత్వచా, పర్మత్వచా। పరమత్వచే, పరమత్వచే। యదా విభక్తిరుదాత్తా న భవతి, తదా సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ। అన్తోదాత్తాతితి కిమ్? అవాచా। సువాచా। సుత్వచా। తత్పురుషోఽయమ్। తత్ర తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయాసప్తమ్యుపమాన. అవ్యయయ (*6,2.2.) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరః। ఉత్తరపదగ్రహణమ్ ఏకాచ్త్వేన ఉత్తరపదం విశేషయితుమ్, అన్యథా హి సమాసవిశేషణమ్ ఏతత్ స్యాత్। తత్ర శునః ఊర్క, శ్వోర్జా ఇత్యత్ర ఏవ అయం విధిః స్యాత్। అనిత్యసమాసే ఇతి కిమ్। అగ్నిచితా। సోమసుతా ఉపపదమతిఙ్ 2.2.19 ఇత్యయం నిత్యాధికారే సమాసో విధీయతే। తత్ర గతికారకోపపదాత్ కృత్ 6.2.139 ఇత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరేన చిత్శబ్దః ఉదాత్తః। యస్ తు విగ్రహభావేన నిత్యసమాసస్ తత్ర భవత్యేవ వికల్పః, అవాచా బ్రాహ్మణేన, సుబాచా బ్రాహ్మణేన ఇతి। బహువ్రీహౌ నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్తత్వం భవతి।

.

3716. అఞ్చేశ్ఛన్దస్యసర్వనామస్థానమ్ [6.1.170]

అఞ్చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అసర్వనామస్థానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఞ్చేః పరా విభక్తిరుదాత్తా । ఇన్ద్రో దధీచః (ఇన్ద్రో దధీచః) । చావితి పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్ । తృతీయాదిరిత్యనువర్తమానే అసర్వనామస్థానగ్రహణం శస్పరిగ్రహార్థమ్ । ప్రతీచో బాహూనూ (ప్రతీచో బాహూనూ) ।

(కాశికా) అఞ్చేః పరా అసర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా భవతి ఛన్దసి విషయే। ఇన్ద్రో దధీచో అస్థభిః। చౌ ఇతి పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్। తృతీయాదిః ఇతి వర్తమానేన్ శసోఽపి పరిగ్రహార్థమసర్వనామస్థానగ్రహణమ్। ఇహ అపి యథా స్యాత్, ప్రతీచో బాహూన్ ప్రతిభఙ్గ్ధ్యేషామ్ ఇతి।

.

3717. ఊఽడిదమ్పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః [6.1.171]

ఊథ్-ఇదమ్-పదాది-అప్-పుమ్-రై-ద్యుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽసర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా । ప్రష్ఠౌహః । ప్రష్ఠౌహా ।ఊర్యుపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇహ మా భూత్ । అక్షద్యువా (అక్షద్యువా) । అక్షద్యువే । ఇదమ్ । ఏభిర్నృభిర్నృతమః (ఏభిర్నృభిర్నృతమః) । అన్వాదేశే న । అన్తోదాత్తాదిత్యనువృత్తేః । న చ తత్రాన్తోదాత్తతాప్యస్తీతి వాచ్యమ్ । ఇదమోన్వాదేశేఽశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ (కౌముదీ-350) ఇతి సూత్రేణానుదాత్తస్య అశో విధానాత్ । ప్రతే బభూ (ప్రతే బభ్రూ) । మభ్యాం గా అను (మాభ్యాం గా అను) । పద్దన్నోమాస్హృన్నిశ్ (కౌముదీ-228) ఇతి షట్ పదాదయః । పద్భ్యాం భూమిః (పద్భ్యాం భూమిః) । దద్భిర్న జిహ్వా (దద్భిర్న జిహ్వా) । అహరహర్జాయతే మాసిమాసి (అహరహర్జాయతే మాసిమాసి) । మనశ్చిన్మహేహృద ఆ (మనశ్చిన్మేహృద ఆ) । అప్ । అపాం ఫేనేన (అపాం ఫేనేన) । పుమ్ । అభ్రాతేవ పుంసః (అభ్రాతేవ పుంసః) । రై । రాయా వయమ్ (రాయా వయమ్) । రాయోధర్తా వివస్వతః (రాయోధర్తా వివస్వతః) । దివ్ । ఉపతత్వాగ్నే దివేదివే (ఉపత్వాగ్నే దివేదివే) ।

(కాశికా) ఊఠ్ ఇదమ్ పదాది అప్ పుమ్ రై దివిత్యేతేభ్యోఽసర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా భవతి। ఊఠ్ ప్రష్ఠౌహః। ప్రష్ఠౌహా। ఊర్యుపధాగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, అక్షద్యువా। అక్షద్యువే। ఇదమాభ్యామ్। ఏభిః। అన్తోదాత్తాతిత్యధికారాదన్వాదేశే న భవతి, అథో ఆభ్యాం నిపుణమధీతమ్ ఇతి। పదాదయః పద్దన్నోమాస 6.1.63 ఇత్యేవమాదయో నిశ్పర్యన్తా ఇహ గృహ్యన్తే। ని పదశ్చతురో జహి। యా దతో ధావతే। అసన్నృభృతిభ్యో విభక్తిరనుదాత్తైవ భవతి। గ్రీవాయాం బద్ధో అపి కక్ష ఆసని।

మత్స్యం న దీన ఉదని క్షియన్తమ్। అప్ అపః పశ్య। అద్భిః। అద్భ్యః। పుమ్ పుంసః। పుమ్భ్యామ్। పుమ్భ్యః। పుంసా। పుంసే। రై రాయః పశ్య। రాభ్యామ్। రాభిః। దివ్ దివః పశ్య। దివా। దివే।

.

3718. అష్టనో దీర్ఘాత్ [6.1.172]

అష్టనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శసాదిర్విభక్తిరుదాత్తా । అష్టాభిర్దశభిః ।

(కాశికా) అష్టనో దీర్ఘాన్తాదసర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా భవతి। అష్టాభిః। అష్టాభ్యః। అష్టాసు। ఘృతాదిపాఠాతష్టన్శబ్దోఽన్తోదాత్తః, తత్ర ఝల్యుపోత్తమమ్ 6.1.180 ఇత్యస్య అపవాదో విభక్తిరేవ ఉదాత్తత్వం విధీయతే। దీర్ఘాతితి కిమ్? అష్టసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత। ఇదమ్ ఏవ దీర్ఘగ్రహణమష్టన ఆత్త్వవికల్పం జ్ఞాపయతి, కృతాత్వస్య చ షట్సంజ్ఞాం జ్ఞాపయతి। అన్యథా హ్యాత్వపక్షే సావకాశోఽష్టనః। స్వరః పరత్వాదనాత్వపక్షే షట్స్వరేణ బాధిష్యతే ఇతి కిమ్ దీర్ఘగ్రహణేన।

.

3719. శతురనుమో నద్యజాదీ [6.1.173]

శతుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నదీ-అజాది ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అనుమ్ యః శతృప్రత్యయస్తదన్తాదన్తోదాత్తాత్పరా నదీ అజాదిశ్చ శసాదిర్విభక్తిరుదాత్తా స్యాత్ । అచ్ఛా రవం ప్రథమా జానతీ (అచ్ఛా రవం ప్రథమా జానతీ) । కృణ్వతే । అన్తోదాత్తాత్కిమ్ । దధతీ । అభ్యస్తానామాదిః (కౌముదీ-3673) ఇత్యాద్యుదాత్తః । అనుమః కిమ్ । తుదన్తీ । ఏకాదేశోఽత్ర ఉదాత్తః । అదుపదేశాత్పరత్వాచ్ఛతుః లసార్వధాతుక (కౌముదీ-3730) ఇతి నిఘాతః ।

(కాశికా) అన్తోదాత్తాతితి వర్తతే। అనుమ్ యః శతృప్రత్యయస్ తదన్తాత్ పరా నదీ అజాదిర్విభక్తిరసర్వనామస్థానముదాత్తా భవతి। తుదతీ। నుదతీ। లునతీ। పునతీ। తుదతా। లునతా। పునతా। అనుమః। ఇతి కిమ్? తుదన్తీ। నుదన్తీ। అత్ర అప్యుపదేశాతితి లసార్వధాతుకాదనుదాత్తత్వే ఏకాదేశః, తస్య ఏకాదేశ ఉదాత్తేన ఉదాత్తః 8.2.5 ఇత్యుదాత్తత్వమ్ , తస్య పూర్వత్ర అసిద్ధత్వమ్ న ఇష్యతే ఇతి శత్రన్తమన్తోదాత్తం భవతి। నద్యజాదీ ఇతి కిమ్? తుదద్భ్యామ్। నుదద్భ్యామ్। తుదద్భిః। అన్తోదాత్తాతిత్యేవ, దదతీ। దధతః। అభ్యస్తానామాదిః 6.1.189 ఇత్యాద్యుదాత్తవేతౌ। బృహన్మహతోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। బృహతీ। మహతీ। బృహతా। మహతా।

.

3720. ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ [6.1.174]

ఉదాత్తయణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హల్-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తస్థానే యో యణ్ హల్పూర్వస్తస్మాత్పరా నదీ శసాదిర్విభక్తిశ్చ ఉదాత్తా స్యాత్ । చోదయిత్రీ సూనృతానామ్ (చోదయిత్రీ సూనృతానామ్) । ఏషా నేత్రీ (ఏషా నేత్రీ) । ఋతం దేవాయ కృణ్వతే సవిత్రే (ఋతం దేవాయ కృణ్వతే సవిత్రే) ।

(కాశికా) ఉదాత్తస్థానే యో యణ్ హలపూర్వస్ తస్మాత్ పరా నదీ అజాదిర్యా అసర్వనామవిభక్తిరుదాత్తా భవతి। కర్త్రీ। హర్త్రీ। ప్రలవిత్రీ। ప్రసవిత్రీ। కర్త్రా। హర్త్రా। ప్రలవిత్రా। ప్రసవిత్రా। తృజన్తా ఏతేఽన్తోదాత్తాః। ఉదాత్తగ్రహణం కిమ్? కర్త్రీ। హర్త్రీ। కర్త్రా। హర్త్రా। తృన్నన్తోఽయమాద్యుదాత్తః। హల్పూర్వాతితి కిమ్? బహుతితవా బ్రాహ్మణ్యా। నకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్। వాక్పత్నీ ఇయం కన్యా।

.

3721. నోఙ్ధాత్వోః [6.1.175]

నః అవ్యయమ్ ఊఙ్-ధాత్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అనయోర్యణః పరే శసాదయ ఉదాత్తా న స్యుః । బ్రహ్మబన్ధ్వా । సేత్పృశినః సుభ్వే (సేత్పృశ్నిః సుభ్వే) ।

(కాశికా) ఊఙో ధాతోశ్చ య ఉదాత్తయణ్ హలపూర్వః, తస్మాత్ పరా తృతీయాదిర్విభక్తిర్న ఉదాత్తా భవతి। బ్రహ్మబన్ధ్వా। బ్రహ్మబన్ధ్వే। వీరబన్ధ్వా। వీరబన్ధ్వే। ఊఙ్ ప్రత్యయస్వరేణ ఉదాత్తః। తేన సహ య ఏకాదేశః సోఽప్యుదాత్తః ఇతి ఉదాత్తయణ్వకారః, తస్మాదుదాత్తత్వే ప్రతిషిద్ధే ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇతి విభక్తిః స్వర్యతే। ధాతుయణః ఖల్వపి సకుల్ల్వా। సకుల్ల్వే। ఖలప్వే। క్విబన్తస్య కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ అన్తోదాత్తస్య ఓః సుపి 6.4.83 యణాదేశః।

.

3722. హ్రస్వనుడ్భ్యాం మతుప్ [6.1.176]

హ్రస్వ-నుడ్భ్యమ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్రస్వాన్తాదన్తోదాత్తాన్నుటశ్చ పరో మతుబుదాత్తః । యో అబ్ధి మాఽఉదనిమాఽఇయర్తి (యో అబ్ధిమాఽఉదనిమాఽఇయర్తి) । నుటః । అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః సఖాయః (అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః సఖాయః) । అన్తోదాత్తాత్కిమ్ । మాత్వా విదషుమాన్ (మాత్వా విదదిషుమాన్) । స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనవిద్యమానవదిత్యేతదత్ర న । ణరుత్వానిన్ద్ర (మరుత్వానిన్ద్ర) । నియుత్వాన్వాయవా గహి (నియుత్వాన్వాయవా గహి) ॥ రేశబ్దాచ్చ ॥ రేవాఽఇద్రేవతః (రేవాఽఇద్రేవతః) ।

(కాశికా) అన్తోదాత్తాతిత్యేవ। హ్రస్వాన్తాదన్తోదాత్తాన్ నుటశ్చ పరో మతుబుదాత్తో భవతి। అగ్నిమాత్। వాయుమాన్। కర్త్రుమాన్। హర్త్రుమాన్। నుటః ఖల్వపి అక్షణ్వతా। శీర్షణ్వతా। అన్తోదాత్తాతిత్యేవ, వసుమాన్। వసుశబ్ద ఆద్యుదాత్తః, తస్మాన్ మతుబనుదాత్త ఏవ భవతి। అత్ర చ స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవతిత్యేషా పరిభాషా న అశ్రీయతే నుడ్గ్రహణాత్, తేన మరుత్వానిత్యత్ర న భవతి। రేశబ్దాచ్ చ మతుప ఉదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్। ఆరేవాన్। త్రేశ్చ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। త్రివతీర్యాజ్యానువాక్యా భవతీతి।

.

3723. నామన్యతరస్యామ్ [6.1.177]

నామ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మతుపి యో హ్రస్వస్తదన్తాదన్తోదాత్తాత్పరో నాముదాత్తో వా । చేతన్తీ సుమతీనామ్ (చేతన్తీ సుమతీనామ్) ।

(కాశికా) హ్రస్వగ్రహణామనువర్తతే, మతుబ్గ్రహణం చ। తేన మతుపా హ్రస్వో విశేష్యతే। మతుపి యో హ్రస్వః, తదన్తాదన్తోదాత్తాదన్యతరస్యాం నాముదాత్తో భవతి। అగ్నీనామ్, అగ్నీనామ్। వాయూనామ్ వాయూనామ్। కర్తౄణామ్, కర్తౄణామ్। మతుపా హ్రస్వవిశేషణం కిమ్? భూతపూర్వేఽపి హ్రస్వే యథా స్యాత్। అన్యథా హి సామ్ప్రతిక ఏవ స్యాత్, తిసృణామ్, చతసృణామ్ ఇతి। సనుట్కస్య గ్రహణం కిమ్? ధేన్వామ్। శకట్యామ్। ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ 6.1.174 ఇత్యయమన్తోదాత్తః। హ్రస్వాతిత్యేవ, కుమారీణామ్। అన్తోదాత్తాతిత్యేవ, త్రపూణామ్। వసూనామ్।

.

3724. జ్యాశ్ఛన్దసి బహులమ్ [6.1.178]

జ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జ్యాః పరో నాముదాత్తో వా । దేవసేనానామభిభఞ్జతీనామ్ (దేవసేనానామభిభఞ్జతీనామ్) । వేత్యుక్తేర్నేహ । జయన్తీనాం మరుతో యన్తు (జయన్తీనాం మరుతో యన్తు) ।

(కాశికా) జ్యన్తాత్ ఛన్దసి విషయే నాముదాత్తో భవతి బహులమ్। దేవసేనానామభిభఞ్జతీనామ్। బహ్వీనాం పితా। న చ భవతి, నదీనాం పారే। జయనతీనాం మరుతః।

.

3725. షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః [6.1.179]

షట్-త్రి-చతుర్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ హలాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో హలాదిర్విభక్తిరుదాత్తా । ఆషడ్భిర్హూయమానః (ఆషడ్భిర్హూయమానః) । త్రిభిష్ట్వం దేవ (త్రిభిష్ట్వం దేవ) ।

(కాశికా) అన్తోదాత్తాదిత్యేతన్ నివృత్తమ్। షట్సంజ్ఞకేభ్యః, త్రి చతురిత్యేతాభ్యాం చ పరా హలాదిర్విభక్తిరుదాత్తా భవతి। షడ్భిః। షడ్భ్యః। పఞ్చానామ్। షణ్ణామ్। సప్తానామ్। త్రి త్రిభిః। తిర్భ్యః। త్రయాణామ్। చతుర్చతుర్భ్యః। చతుర్ణామ్। హలాదిః ఇతి కిమ్? చతస్రః పశ్య।

.

3726. న గోశ్వన్త్సావవర్ణరాడఙ్క్రుఙ్కృద్భ్యః [6.1.182]

న అవ్యయమ్ గో-శ్వన్-సావవర్ణ-రాడఙ్-క్రుఙ్-కృద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః ప్రాగుక్తం న । గవాం శతా (గవాం శతా) । గోభ్యో గాతుమ్ (గోభ్యో గాతుమ్) । శునశ్చిచ్ఛేపమ్ (శునశ్చిచ్ఛేపమ్) । సౌ ప్రథమైకవచనే అవర్ణాన్తాత్ । తేభ్యో ద్యుమ్నమ్ (తేభ్యో ద్యుమ్నమ్) । తేషాం పాహి శ్రుధీ హవమ్ (తేషాం పాహి శ్రుధీ హవమ్) ।

(కాశికా) గో శ్వన్, సావవర్ణః సౌ ప్రథమైకవచనే యదవర్ణాన్తమ్, రాడఙ్ క్రుఙ్ కృదిత్యేతేభ్యో యదుక్తం తన్ న భవతి। గవా, గవే, గోభ్యామ్ ఇతి। సావేకాచస్ తృతీయాదిర్విభక్తిః 6.1.168 ఇతి ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। సుగునా, సుగవే, సుగుభ్యామ్। అన్తోదాత్తాదుత్తరపదాదితి ప్రాప్తిః। శ్వన్ శునా, శునే, శ్వభ్యామ్। పరమశునా, పరమశునే, పరమశ్వభ్యామ్। పూర్వవత్ ప్రాప్తిః। సావవర్ణః సౌ ప్రథమైకవచనే యదవర్ణాన్తం తస్య గ్రహణమ్। యేభ్యః। తేభ్యః। కేభ్యః। రాట్ రాజతిః క్విబన్తః। రాజా। పరమరాజః। అఙ్ అఞ్చతిః క్విబన్తః, తస్య సనకారస్య గ్రహణం విషయావధారణార్థమ్, యత్ర అస్య నలోపో న అస్తి తత్ర ప్రతిషేధో యథా స్యాత్। నాఞ్చేః పూజాయామ్ 6.4.60। ఇతి ప్రతిషిధ్యతే నలోపః। ప్రాఞ్చా। ప్రాఙ్భ్యామ్। నలోపవిషయే తు భవత్యేవ విభక్తేరుదాత్తత్వమ్। ప్రాచా। ప్రాచే। ప్రాగ్భ్యామ్। క్రుఙ్ క్విన్నన్త ఏవ క్రుఞ్చా। పరమక్రుఞ్చా। కృత్ కరోతి కృతిర్వా క్విబన్తః। కృతా। పరమకృతా।

.

3727. దివో ఝల్ [6.1.183]

దివః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఝల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దివః పరా ఝులాదిర్విభక్తిర్నోదాత్తా । ద్యుభిరక్తుభిః (ద్యుభిరక్తుభిః) । ఝులితి కిమ్ । ఉపత్వాగ్నే దివేదివే (ఉపత్వాగ్నే దివేదివే) ।

(కాశికా) దివః పరా ఝులాదిర్విభక్తిః న ఉదాత్తా భవతి। ద్యుభ్యామ్। ద్యుభిః। సావేకాచః 6.1.168 ఇతి ఊడిదమ్పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః 6.1.171 ఇతి వా ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। ఝులి ఇతి కిమ్? దివా।

.

3728. నృ చాన్యతరస్యామ్ [6.1.184]

నృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నుః పరా ఝులాదిర్విభక్తిర్వోదాత్తా । నభిర్యేమానః (నృభిర్యేమానః) ।

(కాశికా) నృ ఇత్యేతస్మాత్ పరా ఝులాదిర్విభక్తిః అన్యతరస్యాం న ఉదాత్తా భవతి। నృభ్యామ్। నృభిః। నృభ్యః। నృషు ఝులిత్యేవ న్రా। న్రే।

.

3729. తిత్స్వరితమ్ [6.1.185]

తిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వరితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తిత్ స్వరితమ్

(సి.కౌ) నిగదవ్యాఖ్యాతమ్ । క్వనూనమ్ (క్వనూనమ్) ।

(కాశికా) తిత్ స్వరితం భవతి। సన్నన్తాద్ యత్ చికీర్ష్యమ్। జిహీర్ష్యమ్। ఋహలోర్ణ్యత్ 3.1.124 కార్యమ్। హార్యమ్। ప్రత్యయాద్యుదాత్తస్య అపవాదః।

.

3730. తాస్యనుదాత్తేన్ఙిదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమహ్న్విఙోః [6.1.186]

తాసి-అనుదాత్తేత్-ఙిత్-అదుపదేశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ల-సార్వధాతుకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-హన్వ-ఇఙోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్పరం లసార్వధాతుకమనుదాత్తం స్యాత్ । తాసి । కర్తా । కర్తారౌ । కర్తారః । ప్రత్యయస్వరాపవాదోఽయమ్ । అనుదాత్తేత్ । య ఆస్తే । ఙితః । అభిచష్టే అనృతేభిః (అభిచష్టే అనృతేభిః) । అదుపదేశాత్ । పురుభుజా చనస్యతమ్ (పురుభుజా చనస్యతమ్) । చిత్స్వరోఽప్యనేన బాధ్యతే । వర్ధమానం స్వే దమే (వర్ధమానం స్వే దమే) । తాస్యాదిభ్యః కిమ్ । అభి వృధే గృణీతః (అభి వృధే గృణీతః) । ఉపదేశగ్రహణాన్నేహ । హతో వత్రాణ్యార్యా (హతో వృత్రాణ్యార్యా) । లగ్రహణం కిమ్ । కితీహ పచమానాః । సార్వధాతుకం కిమ్ । శిశ్యే । అన్విఙోః కిమ్ । హ్నుతే । యదధీతే

।విస్దీన్ధిఖిదిభ్యో నేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇన్ధే రాజా (ఇ॒న్ధే రాజా) । ఏతచ్చ అనుదాత్తస్య చ యత్ర-(కౌముదీ-3651) ఇతి సూత్రే భాష్యే స్థితమ్ ।

(కాశికా) తాసేరనుదాత్తేతో ఙితోఽకారాన్తోపదేశాచ్ చ శబ్దాత్ పరం లసార్వధాతుకమనుదాత్తం చ భవతి హ్నుఙిఙిత్యేతాభ్యాం పరం వర్జయిత్వా। తాసేస్తావత్ కర్తా, కర్తారౌ, కర్తారః। ప్రత్యయస్వరాపవాదోఽయమ్। అనుదాత్తేతః ఆస ఆస్తే। వస వస్తే। ఙిత్ షూఙ్ సూతే। శీఙ్ శేతే। అదుపదేశాత్ తుదతః। నుదతః। పచతః। పఠతః। అనుబన్ధస్య అనైకాన్తికత్వాదకారాన్తోపదేశ ఏవ శప్। పచమానః। యజమానః। యద్యత్ర ముకకారమాత్రస్య స్యాత్ తదా లసార్వధాతుకమదుపదేశాదనన్తరమ్ ఇతి సిద్ధో నిఘాతః। అథాకారాన్తస్య అఙ్గస్య, తథా అపి లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే కర్తవ్యే బహిరఙ్గత్వాతసిద్ధః ఇతి సిద్ధమ్। చిత్స్వరోఽప్యనేన లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వేన పరత్వాద్ బాధ్యతే। తాస్యాదిభ్యః ఇతి కిమ్? చినుతః। చిన్వన్తి। ఙిదయం శ్నుః పూర్వస్య కార్యం ప్రతి న తు పరస్య। ఉపదేశగ్రహణం కిమ్? ఇహ చ యథా స్యాత్, పచావః, పచామః ఇతి। ఇహ చ మా భూత్, హతో, హథః ఇతి। లగ్రహణం కిమ్? కతీహపచమానాః। సార్వధాతుకమ్ ఇతి కిమ్? శిశ్యే, శిశ్యాతే, శిశియరే। అహ్న్విఙోః ఇతి కిమ్? హ్నుతే। యదధీతే।

.

3731. ఆదిః సిచోఽన్యతరస్యామ్ [6.1.187]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సిచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిజన్తస్యాదిరుదాత్తో వా । యాసిష్టం వర్తిరశ్వినా (యా॒సి॒ష్టం వ॒ర్తిరశ్వినా) ।

(కాశికా) ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। సిజన్తస్య అన్యతరస్యామాదిరుదాత్తో భవతి। మా హి కార్ష్టామ్, మా హి కార్ష్టామ్। ఏకోఽత్ర ఆద్యుదాత్తః, అపరోఽన్తోదాత్తః। మా హి లావిష్టామ్, మా హి లావిష్టామ్। ఏకోఽత్ర ఆద్యుదాత్తః, అపరో మధ్యోదాత్తః। సిచశ్చిత్కరణాదాగమానుదాత్తత్వం హి వాధ్యతే। సిచ ఆద్యుదాత్తత్వేఽనిటః పితః పక్షే ఉదాత్తత్వం వక్తవ్యమ్। మా హి కర్షమ్, మా హి కార్షమ్। అనిటః ఇతి కిమ్? మా హి లావిసమ్। మధ్యోదాత్త ఏవ ఆద్యుదాత్తాభావపక్షే భవతి।

.

3732. థలి చ సేటీడన్తో వా [6.1.196]

థలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సేటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సేటి థలన్తే పదే ఇడుదాత్తః అన్తో వా ఆదిర్వా స్యాత్ । యదా నైతే త్రయస్తదా లితి (కౌముదీ-3676) ఇతి ప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం స్యాత్ । లులవిథ । అత్ర చత్వారోఽపి పర్యాయేణోదాత్తాః ।

(కాశికా) సేటి థలి ఇట్ వా ఉదాత్తో భవతి అన్తో వా ఆదిర్వా అన్యతరస్యామ్। లులవిథ, లులవిథ, లులవిథ। యదా న ఏతే త్రయః స్వరాః , తదా లితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి। తేన ఏతే చత్వారః స్వరా పర్యాయేణ భవన్తి। సేటి ఇతి కిమ్? యయాథ। లితి ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తమ్ ఇత్యయమ్ ఏవ స్వరో భవతి।

.

3733. ఉపోత్తమం రితి [6.1.217]

ఉపోత్తమమ్ అవ్యయమ్ రితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రితి ఉపోత్తమముదాత్తః

(సి.కౌ) రిత్ప్రత్యయాన్తస్యోపోత్తమముదాత్తం స్యాత్ । యదాహవనీయే ॥

(కాశికా) రిదన్తస్య ఉపోత్తమముదాత్తం భవతి। త్రిప్రభృతీనామన్త్యముత్తమమ్ తస్య సమీపే యత్ తదుపోత్తమమ్। కరణీయమ్। హరణీయమ్। పటుజాతీయః। మృదుజాతీయః। ప్రత్యయస్వరాపవాదోఽయమ్।

.

3734. సమాసస్య [6.1.223]

సమాసస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్తః ఉదాత్తః స్యాత్ । యజ్ఞశ్రియమ్ (యజ్ఞశ్రియమ్) ।

(కాశికా) సమాసస్యన్త ఉదాత్తో భవతి। రాజపురుషః। బ్రహమణకమ్బలః। కన్యాస్వనః। పటహశబ్దః। నదీఘోషః। రాజపృషత్। బ్రాహ్మణసమిత్। స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవతితి హలన్తేష్వప్యన్తోదాత్తత్వం భవతి। నానాపదస్వరస్య అపవాదః। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమాః పాదః। షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

3735. బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్ [6.2.1]

బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ పూర్వపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదాత్తస్వరితయోగి పూర్వపదం ప్రకృత్యా స్యాత్ । సత్యశ్చిత్రశ్రవస్తమః (సత్యశ్చిత్రశ్రవస్తమః) । ఉదాత్తేత్యాది కిమ్ । సర్వానుదాత్తే పూర్వపదే సమాసాన్తోదాత్తత్వమేవ యథా స్యాత్ । సమపాదః ।

(కాశికా) పూర్వపదగ్రహణం అత్ర పూర్వపదస్థే స్వరే ఉదాత్తే స్వరితే వా వర్తతే। బహువ్రీహౌ సమాసే పూర్వపదస్య యః స్వరః స ప్రకృత్యా భవతి, స్వభావేన అవతిష్ఠతే, న వికారమనుదాత్తత్వమాపద్యతే। సమాసాన్తోదాత్తత్వే హి సతి అనుదాత్తం పదమ్ ఏకవర్జమ్ 6.1.158 ఇతి సోఽనుదాత్తః స్యాతితి సమాసాన్తోదాత్తత్వాపవాదోఽయమారభ్యతే। కార్ష్ణోత్తరాసఙ్గాః। కృష్ణో మృగః తస్య వికారః కార్ష్ణః, ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ 4.3.154 ఇతి అఞ్ప్రత్యయాన్తో ఞిత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। యూపవలజాః। యూపశబ్దః ఉణాదిషు కుసుయుభ్యశ్చేతి పప్రత్యయాన్తః। తత్ర చ దీర్ఘః ఇతి నిదితి చ వర్తతే తేన ఆద్యుదాత్తః। బ్రహ్మచారిపరిస్కన్దః। బ్రహమచారిశబ్దః కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। స్నాతకపుత్రః। స్నాతకశబ్దః కన్ప్రత్యయాన్తో నిత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। అధ్యాపకపుత్రః। లిత్స్వరేణ అధ్యాపకశబ్దో మధ్యోదాత్తః। శ్రోత్రియపుత్రః। శ్రోత్రియశబ్దో నిత్వాదాద్యుదాత్తః। మన్ష్యనాథః। మనుష్యశబ్దః తిత్ స్వరితం 6.1.185 ఇతి స్వరితాన్తః। ఉదాత్తగ్రహణమ్ స్వరితగ్రహణం చ అత్ర అనువర్తతే, తేన సర్వానుదాత్తే పూర్వపదే విధిరేవ న అస్తీతి సమాసాన్తోదాత్తత్వం భవతి। సమాభ్యాగః ఇతి సమశబ్దో హి సర్వానుదాతః।

.

3736. తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయాసప్తమ్యుపమానావ్యయద్వితీయాకృత్యాః [6.2.2]

తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తుల్యార్థ-తృతీయా-సప్తసప్తమీ-ఉపమాన-ద్వితీయా-కృత్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సప్తైతే పూర్వపదభూతాస్తత్పురుషే ప్రకృత్యా । తుల్యశ్వేతః । కృత్యతుల్యాఖ్యా అజాత్యా (కౌముదీ-749) ఇతి తత్పురుషః । కిరిణా కాణః కిరికాణః । పతయన్మన్దయత్సఖమ్ (ప్రతయన్మన్దయత్సఖమ్) । మన్దయతి మాదకే ఇన్ద్రే । సఖేతి సప్తమీతత్పురుషః । శస్త్రీశ్యామా ।అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామ్ (వార్తికమ్) ॥ అయజ్ఞో వా ఏషః । పరిగణనం కిమ్ । స్నాత్వాకాలకః । ముహూర్తసుఖమ్ । భోజ్యేష్ణమ్ ।

(కాశికా) తత్పురుషే సమాసే తుల్యార్థం తృతీయాన్తం సప్తమ్యన్తముపమానవాచి అవ్యయం ద్వితీయాన్తం కృత్యాన్తం చ యత్ పూర్వపదం తత్ ప్రకృతిస్వరం భవతి। తుల్యార్థ తుల్యార్థ తుల్యశ్వేతః। తుల్యలోహితః। తుల్యమహాన్। సదృక్శ్వేతః। సదృశమహాన్। ఏతే కృత్యతుల్యాఖ్యా అజాత్యా

2.1.68 ఇతి కర్మధరయాః। తత్ర తుల్యశబ్దః యతోఽనావః 6.1.213 ఇత్యాద్యుదాత్తః। సదృక్షబ్దః సమానాన్యయోశ్చేతి క్విన్ప్రత్యయాన్తః, కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। సదృశశబ్దోఽపి కఞన్తో మధ్యోదాత్తః। తుల్యార్థ। తృతీయా శఙ్కులయా ఖణ్డః శఙ్కులాఖణ్డః। కిరిణా కాణః కిరికాణః। శఙ్కుపూర్వాల్ లాతేః ఘఞర్థే కవిధానమ్ ఇతి వా కప్రత్యయాన్తః శఙ్కులాశబ్దోఽన్తోదాత్తః। కిరిశబ్దోఽపి కిరతేః కృగృశృపృకుటి భిదిచ్ఛిదిభ్యశ్చేతి ఇకారప్రత్యయః కిదౌణాదికః, తేన అసావన్తోదాత్తః। తృతీయా। సప్తమీ అక్షేషు శౌణ్డః అక్షశౌణ్డః। పానశౌణ్డః। అశేర్దేవనే ఇతి సప్రత్యయాన్తోఽక్షశబ్దోఽన్తోదాత్తః। పానశబ్దో ల్యుడన్తో లిత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। సప్తమీ। ఉపమాన శస్త్రీశ్యామా। కుముదశ్యేనీ। హంసగద్గదా। న్యగ్రోధపరిమణ్డలా। దూర్వాకాణ్డశ్యామా। శరకాణ్డగౌరీ। ఉపమానాని సామాన్యవచనైః 2.1.55 ఇతి సమాసః। శస్త్రీశబ్దో ఙీష్ప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। కుముదశబ్దోఽపి కౌ మోదతే ఇతి మూలవిభుజాదిత్వాత్ కప్రత్యయాన్తః, నబ్విషయస్య అనిసన్తస్య ఇతి వా ఆద్యుదాత్తః। హంసశబ్దో వృతౄవిదిహనికమికశిభ్యః సః ఇతి సప్రత్యయన్తః। న్యగ్రోహతీతి న్యగ్రోధః, పచాదిత్వాదచ్ప్రత్యయాన్తః తస్య న్యగ్రోధస్య చ కేవలస్య 7.3.5 ఇతి నిపాతనాద్ హకారస్య ధకారో మధ్యోదాత్తత్వం చ। దూర్వాకాణ్డశరకాణ్డశబ్దౌ షష్ఠీతత్పురుషావుత్తరపదాద్యుదాత్తౌ। ఉపమాన। అవ్యయ అబ్రాహ్మణః। అవృషలః। కుబ్రాహ్మణః। కువృషలః। నిష్కౌశామ్బిః। నిర్వారాణసిః। అతిఖట్వః। అతిమాలః। ఏతాన్యవ్యయాన్యాద్యుదాత్తాని। అవ్యయే నఞ్కునిపాతానామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, స్నాత్వాకాలకః ఇతి। అవ్యయ। ద్వితీయా ముహూర్తసుఖమ్। ముహూర్తరమణీయమ్। సర్వరాత్రకల్యాణీ। సర్వరాత్రశోభనా। అత్యన్తసంయోగే చ 2.2.21 ఇతి ద్వితీయాసమసః। ముహూర్తశబ్దః పృషోదరాదిరన్తోదాత్తః। సర్వరాత్రశబ్దోఽప్యచ్ప్రత్యయాన్తః। ద్వితీయా। కృత్య భోజ్యోష్ణమ్। భోజ్యలవణమ్। పానీయశీతమ్। హరణీయచూర్ణమ్। భోజ్యశబ్దో ణ్యదన్తోఽన్తస్వరితః। పాణీయహరణీయశబ్దయోః ఉపోత్తమం రితి 6.1.217 ఇతి ఈకార ఉదాత్తః।

.

3737. వర్ణః వర్ణేష్వనేతే [6.2.3]

వర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వర్ణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అనేతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్ణవాచిన్యుత్తరపదే ఏతవర్జితే వర్ణవాచి పూర్వపదం ప్రకృత్యా తత్పురుషే । కృష్ణసారఙ్గః । లోహితకల్పమాషః । కృష్ణశబ్దో నక్ప్రత్యయాన్తః లోహితశబ్ద ఇతన్నన్తః । వర్ణః కిమ్ । పరమకృష్ణః । వర్ణేషు కిమ్ । కృష్ణతిలాః అనేతే కిమ్ । కృష్ణైతః ।

(కాశికా) ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్, తత్పురుషే ఇతి చ వర్తతే। వర్ణం వర్ణవాచి పూర్వపదం వర్ణవాచిష్వేవ ఉత్తరపదేషూ ఏతశబ్దవర్జితేషు పరతస్ తత్పురుషే సమసే ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। కృష్ణసారఙ్గః। లోహితసారఙ్గః। కృష్ణకల్మాషః। లోహితకల్మాషః। కృషేర్వర్ణే ఇతి కృష్ణశబ్దో నక్ప్రత్యయాన్తః అన్తోదాత్తః। లోహితశబ్దోఽపి రుహేరశ్చ లో వా ఇతి ఇతన్ప్రత్యయాన్తః ఆద్యుదాత్తః। వర్ణః ఇతి కిమ్? పరమకృష్ణః। వర్ణేషు ఇతి కిమ్? కృష్ణతిలాః। అనేతే ఇతి కిమ్? కృష్ణైతః। లోహితైతః।

.

3738. గాధలవణయోః ప్రమాణే [6.2.4]

గాధ-లవణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరుత్తరపదయోః ప్రమాణవాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృత్యా స్యాత్ । అరిత్రగాధముదకమ్ । తత్ప్రమాణమిత్యర్థః । గోలవణమ్ । యావద్గవే దీయతే తావదిత్యర్థః । అరిత్రశబ్దః ఇత్రాన్తో మధ్యోదాత్తః । ప్రమాణమియత్తా పరిచ్ఛేదమాత్రం న పునరాయామ ఏవ । ప్రమాణే కిమ్ । పరమగాధమ్ ।

(కాశికా) ప్రమాణవాచిని తత్పురుషే సమాసే గాధ లవణ ఇత్యేతయోరుత్తరపదయోః పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। శమ్బగాధముదకమ్। అరిత్రగాధముదకమ్। తత్ప్రమాణమ్ ఇత్యర్థః। గోలవణమ్। అశ్వలవణమ్। అశ్వలవణమ్। యావద్ గవే దీయతే తావదిత్యర్థః। షష్ఠీసమాసా ఏతే। తత్ర శమేర్బనితి బన్ప్రత్యయాన్తత్వాచ్ ఛమ్బశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। అరిత్రశబ్దః అర్తిలూధూసూ ఇతి ఇత్రప్రత్యయాన్తో మధ్యోదాత్తః। గోశబ్దో డోప్రత్యయాన్తః అన్తోదాతః। అశ్వశబ్దో అశూపృషిలటికణిఖతివిశిభ్యః క్వనితి క్వన్ప్రత్యయాన్తః ఆద్యుదాత్తః। ప్రమాణమ్ ఇయత్తాపరిచ్ఛేదమాత్రమ్ ఇహ ద్రష్టవ్యం న పునరాయామ ఏవ। స్వరవ్యఙ్గ్యం చ ప్రమానవిశేషవిషయత్వమ్ ఏతేషామ్। ప్రమాణే ఇతి కిమ్? పరమగాధమ్। పరమలవణమ్।

.

3739. దాయాద్యం దాయాదే [6.2.5]

దాయాద్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దాయాదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తత్పురుషే ప్రకృత్యా । ధనదాయాదః । ధనశబ్దః క్యుప్రత్యయాన్తః ప్రత్యయస్వరేణాద్యుదాత్తః । దాయాద్యం కిమ్ । పరమదాయాదః ।

(కాశికా) తత్పురుషే సమాసే దాయాదశబ్దే ఉత్తరపదే దాయాద్యవాచి పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। విద్యాదాయాదః। ధనదాయాదః। సంజ్ఞాయాం సమజనిషద ఇతి విద్యాశబ్దః క్యప్ప్రత్యయాన్తః। ఉదాత్తః ఇతి చ తత్ర వర్తతే, తేన అయమన్తోదాత్తః। కృపృవృజిమన్దినిధాఞ్భ్యః క్యుః ఇతి బహులవచనాత్ కేవలాదపి ధాఞః క్యుః ప్రత్యయః, తేన ధనశబ్దః ప్రత్యయస్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। అథ విద్యాదాయాదః ఇతి కేన షష్ఠీ? స్వామీరీశ్వరాధిపతిదాయాద ఇతి। యద్యేవం ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యతే ఇతి సమాసప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి? ఏవం తర్హి శేషలక్షణైవాత్ర షష్ఠీ, తస్యాస్ తు సప్తమీ విధీయమానా బాధికా మా విజ్ఞాయి ఇతి పునరభ్యనుజ్ఞాయతే। దాయాద్యమ్ ఇతి కిమ్? పరమదాయాదః। అత్ర సమాసాన్తోదాతత్వమ్ ఏవ భవతి।

.

3740. ప్రతిబన్ధి చిరకృచ్ఛ్రయోః [6.2.6]

ప్రతిబన్ధి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చిర-కృచ్ఛ్రయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతిబన్ధవాచి పూర్వపదం ప్రకృత్యా ఏతయోః పరతస్తత్పురుషే । గమనచిరమ్ । వ్యాహరణకృచ్ఛ్రమ్ । గమనం కారణవికలతయా చిరకాలభావి కృచ్ఛ్రయోగి చ ప్రతిబన్ధి జాయతే । ప్రతిబన్ధి కిమ్ । మూత్రకృచ్ఛ్రమ్ ।

(కాశికా) తత్పురుషే సమాసే చిరకృచ్ఛ్రయోరుత్తరపదయోః ప్రతిబన్ధివాచి పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గమనచిరమ్। గమనకృచ్ఛ్రమ్। వ్యాహరణచిరమ్। వ్యాహరణకృచ్ఛ్రమ్। గమనవ్యాహరనశబ్దౌ ల్యుడన్తౌ, తయోర్లిత్స్వరః। గమనం చ యచ్చిరం చేతి విశేషణసమాసోఽయమ్, మయూరవ్యంసకాదిర్వా ఏష ద్రష్టవ్యః। గమనం హి కారణవికలతయా విరకాలభావి కృచ్ఛ్రయోగి వా ప్రతిబన్ధి జాయతే। ప్రతిబన్ధి ఇతి కిమ్? మూత్రకృచ్ఛ్రమ్।

.

3741. పదేఽపదేశే [6.2.7]

పదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యాజవాచిని పదశబ్ద ఉత్తరపదే పూర్వపదం ప్రకృత్యా తత్పురుషే । మూత్రపదేన ప్రస్థితః । ఉచ్చారపదేన । మూత్రశబ్దో ఘఙన్తః । ఉచ్చారశబ్దో ఘఙన్తః థాథ- (కౌముదీ-3878) ఆదిస్వరేణాన్తోదాత్తః । అపదేశే కిమ్ । విష్ణుపదమ్ ।

(కాశికా) అపదేశో వ్యాజః, తద్వాచిని తత్పురుషే సమాసే పదశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। మూత్రపదేన ప్రస్థితః। ఉచ్చారపదేన ప్రస్థితః। మూత్రశబ్దః సివిముచ్యోష్టేరూ చేతి ష్ట్రన్ప్రత్యయాన్తః, మూత్రయతేర్వా ఘఞన్తః ఆద్యుదాత్తః। ఉచ్చారశబ్దోఽపి ఘఞన్తః థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ 6.2.144 ఇత్యన్తోదాత్తః। విశేషణసమాసోఽయం మయూరవ్యంసకాదిర్వా। అపదేశే ఇతి కిమ్? విష్ణోః పదమ్ విష్ణుపదమ్।

.

3742. నివాతే వాతత్రాణే [6.2.8]

నివాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వాతత్రాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నివాతశబ్దే పరే వాతత్రాణవాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృత్యా । కుటీనివాతమ్ । కుడ్యనివాతమ్ । కుటీశబ్దో గౌరాదిఙీషన్తః । కుడ్యశబ్దో డ్యగన్తః । యగన్త ఇత్యన్యే । వాతత్రాణే కిమ్ । రాజనివాతే వసతి । నివాతశబ్దోఽయం రూఢః పార్శ్వే ।

(కాశికా) నివాతశబ్దే ఉత్తరపదే వాతత్రాణవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। కుట్యేవ నివాతమ్ కుటీనివాతమ్। శమీనివాతమ్। కుడ్యనివాతమ్। వాతస్యాభావో నివాతమ్, అర్థాభావః ఇత్యవ్యయీభావః। నిరుద్ధో వాతోఽస్మినితి వా నివాతమ్ ఇతి బహువ్రీహిః। తత్ర కుడ్యాదిహేతుకే నివాతే కుడ్యాదయో వర్తమానాః సమానాధికరణేన నివాతశబ్దేన సహ సమస్యన్తే। కుటీశమీశబ్దౌ గౌరాదిఙీషన్తావన్తోదాత్తౌ। కుడ్యశబ్దోఽపి కవతేర్యత్ డక్కిచ్చేతి యత్ప్రత్యయాన్త ఆద్యుదాత్త ఇత్యేకే। డ్యక్ప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః ఇత్యపరే। వాతత్రానే ఇతి కిమ్? రాజనివాతే వసతి। సుఖం మాతృనివాతమ్। నివాతశబ్దోఽయం పార్శ్వవాచీ రూఢిశబ్దస్ తత్రోభయత్ర షష్ఠీసమాసః।

.

3743. శారదేఽనార్తవే [6.2.9]

శారదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనార్తవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋతౌ భవమార్తవమ్ । తదన్యవాచిని శారదశబ్దే పరే తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం స్యాత్ । రజ్జుశారదముదకమ్ । శారదశబ్దో నూతనార్థః । తస్యాస్వపదవిగ్రహః । రజ్జోః సద్య

ఉద్ధృతమ్ । రజ్జుశబ్దః సృజేరసుమ్చ (కౌముదీ-ఉ15) ఇత్యాద్యుదాత్తో వ్యుత్పాదితః । అనార్తవే కిమ్ । ఉత్తమశారదమ్ ।

(కాశికా) ఋతౌ భవమార్తవమ్। అనార్తవవాచిని శారదశబ్దే ఉత్తరపదే ఉత్తరపదే తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదమ్ ప్రకృతిస్వరం భవతి। రజ్జుశారదముదకమ్। దృషత్శారదాః సక్తవః। శారదశబ్దోఽయం ప్రత్యగ్రవాచీ, తస్య నిత్యసమాసోఽస్వపదవిగ్రహ ఇష్యతే। సద్యో రజ్జ్వాద్ధృతముదకం ప్రత్యగ్రమనుపహతం రజ్జుశారాముచ్యతే। రజ్జుశదః సృజేరసుమ్ చేతి ఉప్రత్యయాన్తః ఆదిలోపశ్చ। ధాన్యే నితితి చ తత్ర వర్తతే, తేన ఆద్యుదాత్తః। దృషత్శబ్దః దృణాతేః షుక్ హ్రస్వశ్చేతి అదిప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। అనార్తవే ఇతి కిమ్? పర్మశారదమ్। ఉత్తరమశారదమ్। శరది ఋతువిశేషే భవం యత్ తదిహ శారదమ్।

.

3744. అధ్వర్యుకషాయయోర్జాతౌ [6.2.10]

అధ్వర్యు-కషాయయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ జాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరతో జాతివాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరమ్ । కఠాధ్వర్యుః । దౌవారికకషాయమ్ । కఠశబ్దః పచాద్యజన్తః । తస్మాత్ వైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ (కౌముదీ-1484) ఇతి ణినేః కఠచరకాల్లుక్ (కౌముదీ-1487) ఇతి లుక్ । ద్వారి నియుక్త ఇతి ఠక్యన్తోదాత్తో దౌవారికశబ్దః । జాతౌ కిమ్ । పరమాధ్వర్యుః ।

(కాశికా) అధ్వర్యు కషాయ ఇత్యేతయోః జాతివాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ప్రాచ్యాధ్వర్యుః। కఠాద్వర్యుః। కలాపాధ్వర్యుః। ఏతే సమానాధికరణసమాసాః జాతివాచినో నియతవిషయాః। తత్ర ప్రాచ్యశబ్దః యత్ప్రత్యయాన్త ఆద్యుదాత్తః। కఠశబ్దః పచాద్యచి వ్యుత్పాదితః। తతః కఠేన ప్రోక్తమ్ ఇతి కలాపివైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ 4.3.104 ఇతి ణినిః, తస్య కఠచరకాల్ లుక్ 4.3.107 ఇతి లుక్। కలాపినా ప్రోక్తమ్ ఇతి కలాపినోఽణ్ 4.3.108, తస్మినినణ్యనపత్యే 6.4.164 ఇతి ప్రకృతిభావే ప్రాప్తే నాన్తస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికౌథుమితైతిలిజాజలిల. అఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణాముపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి టిలోపః। తదేవం కలాపశబ్దోఽన్తోదాత్తః। సర్పిర్మణ్డకషాయమ్। ఉమాపుష్పకషాయమ్। దౌవారికకషాయమ్। షష్ఠీసమాసవ్యుత్పాదితా రూఢిశబ్దా

ఏతే। తత్ర సర్పిర్మణ్డశబ్దః ఉమాపుష్పశబ్దశ్చ షష్ఠీసమాసాబన్తోదాత్తౌ। దౌవారికశబ్దోఽపి ద్వారి నియుక్తః ఇతి ఠకి సత్యన్తోదాత్తః ఏవ। జాతౌ ఇతి కిమ్? పరమాధ్వర్యుః। పరమకషాయః।

.

3745. సదృశప్రతిరూపయోః సాదృశ్యే [6.2.11]

సదృశ-ప్రతిరూపయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ సాదృశ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోః పూర్వం ప్రకృత్యా । పితృసదృశః । సాదృశ్యే కిమ్ । పరమసదృశః । సమాసార్థోఽత్ర పూజ్యమానతా న సాదృశ్యమ్ ।

(కాశికా) సదృశ ప్రతిరూప ఇత్యేతయోః ఉత్తరపదయోః సాదృశ్యవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదమ్ ప్రకృతిస్వరం భవతి। పితృసదృశః। మాతృసదృశః। పితృమాతృశబ్దావుణాదిష్వన్తోదాత్తౌ నిపాతితౌ। షష్ఠీసమాసార్థం చ సదృశగ్రహణమ్ ఇహ తదలుకి షష్ఠ్యాః ప్రయోజయతి, దాస్యాః సదృశః, వృషల్యాః సదృశః ఇతి। అత్ర దాసీవృషలీశబ్దయోరన్తోదాత్తత్వాదుదాత్తయణో హల్ పూర్వత్ 6.1.174 ఇతి విభక్తిరన్తోదాత్తా। పితృప్రతిరూపః। మాతృప్రతిరూపః। సాదృశ్యే ఇతి కిమ్? పరమసదృశః। ఉత్తమసదృశః। సమాసార్థోఽత్ర పూజ్యమానతా న సాదృశ్యమ్।

.

3746. ద్విగౌ ప్రమాణే [6.2.12]

ద్విగౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విగావుత్తరపదే ప్రమాణవాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరమ్ । ప్రాచ్యసప్తసమః । సప్తసమాః ప్రమాణమస్య ।ప్రమాణే లోద్విగోర్నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి మాత్రచో లుక్ । ప్రాచ్యశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । ప్రాచ్యశ్చాసౌ సప్తసమశ్చ ప్రాచ్యసప్తసమః । ద్విగౌ కిమ్ । వ్రీహిప్రస్థః । ప్రమాణే కిమ్ । పరమసప్తసమమ్ ।

(కాశికా) ద్విగావుత్తరపదే ప్రమణవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ప్రాచ్యసప్తశమః। గాన్ధారిసప్తశమః। సప్తశమాః ప్రమాణమస్య ఇతి మాత్రచః ఉత్పన్నస్య ప్రమాణే లః ద్విగోర్నిత్యమ్ ఇతి లుక్। ప్రాచ్యశ్చ అసౌ సప్తశమశ్చ ప్రాచ్యసప్తశమః। ప్రాచ్యశబ్దః ఆద్యుదాత్తః। గాన్ధరిశబ్దః కర్దమాదిత్వాదాద్యుదాత్తో మద్యోదత్తో వా। ద్విగౌ ఇతి కిమ్? వ్రీహిప్రస్థః ప్రమాణే ఇతి కిమ్? పరమసప్తశమమ్।

.

3747. గన్తవ్యపణ్యం వాణిజే [6.2.13]

గన్తవ్య-పణ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వాణిజే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాణిజశబ్దే పరే తత్పురుషే గన్తవ్యవాచి పణ్యవాచి చ పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరమ్ । మద్రవాణిజః । గోవాణిజః । సప్తమీసమాసః । మద్రశబ్దో రక్ప్రత్యయాన్తః । గన్తవ్యేతి కిమ్ । పరమవాణిజః ।

(కాశికా) వాణిజశబ్దే ఉత్తరపదే తత్పురుషే సమాసే గన్తవ్యవాచి పణ్యవాచి చ పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। మద్రవాణిజః। కాశ్మీరవాణిజః। గాన్ధారివాణిజః। మద్రాదిషు గత్వా వ్యవహరన్తి ఇత్యర్థః। సప్తమీసమాసా ఏతే। తత్ర మద్రశబ్దో రక్ప్రత్యయాన్తత్వాదన్తోదాత్తః। కాశ్మీరశబ్దోఽపి పృషోదరాదిషు మధ్యోదాత్తః। గాన్ధారిశబ్దః కర్దమాదిషు పఠ్యతే, తత్ర కర్దమాదీనాం చేతి పక్షే ఆద్యుదాత్తో భవతి, ద్వితీయో వా। పణ్యే గోవాణిజః। అశ్వవాణిజః। గోశబ్దోఽన్తోదాత్తః। అశ్వశబ్దః ఆద్యుదాత్తః। గన్తవ్యాణ్యమ్ ఇతి కిమ్? పరమవాణిజః। ఉత్తమవాణిజః।

.

3748. మాత్రోపజ్ఞోపక్రమచ్ఛాయే నపుంసకే [6.2.14]

మాత్రా-ఉపజ్ఞా-ఉపక్రమ-ఛాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నపుంసకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాత్రాదిషు పరతో నపుంసకవాచిని తత్పురుషే తథా । భిక్షాయాస్తుల్యప్రమాణం భిక్షామాత్రమ్ । భిక్షాశబ్దో గురోశ్చ హలః (కౌముదీ-3280) ఇత్యప్రత్యయాన్తః । పాణిన్యుపజ్ఞమ్ । పాణిని శబ్ద ఆద్యుదాత్తః । నన్దోపక్రమమ్ । నన్దశబ్దః పచాద్యజన్తః । ఇషుచ్ఛాయమ్ । ఇషుశబ్ద ఆద్యుదాత్తో నిత్యాత్ । నపుంసకే కిమ్ । కుడ్యచ్ఛాయా ।

(కాశికా) మాత్రా ఉపజ్ఞా ఉపక్రమ ఛాయా ఏతేషు ఉత్తరపదేషు నపుంసకవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। భిక్షామాత్రం న దదాతి యాచితః। సముద్రమాత్రం న సరోఽస్తి కించన। మాత్రశబ్దోఽయం వృత్తివిషయ ఏవ తుల్యప్రమాణే వర్తతే। తత్ర భిక్షాయాస్ తుల్యప్రమాణమ్ ఇతి అస్వపదవిగ్రహః షష్ఠీసమాసః। తత్ర భిక్షాశబ్దః గురోశ్చ హలః 3.3.103 ఇత్యప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। సముద్రశబ్దోఽపి ఫిషి పాటలాపాలఙ్కామ్బాసాగరార్థానామ్ ఇత్యన్తోదాత్త ఏవ। ఉపజ్ఞా పాణినోపజ్ఞమకాలకమ్ వ్యాకరణమ్। వ్యాడ్యుపజ్ఞం దుష్కరణమ్। ఆపిశల్యుపజ్ఞం గురులాఘవమ్। షష్ఠీసమాసా ఏతే। తత్ర పణినోఽపత్యమ్ ఇత్యణన్తః పాణినశబ్దః ప్రత్యయస్వరేణ అన్తోదాత్తః। వ్యాడిరిఞన్తత్వాదాద్యుదాత్తః। తద్వదాపిశలిః। ఉపక్రమాఢ్యోపక్రమమ్ ప్రాసాదః।

దర్శనీయోఽపక్రమమ్। సుకుమారోపక్రమమ్। నన్దోపక్రమాణి మానాని। ఏతేఽపి షష్ఠీసమాసా ఏవ। తత్రైత్యైనం ధ్యాయన్తి ఇత్యాఢ్యాః। ఘఞర్థే కవిధానమ్ ఇతి కప్రత్యయః। ఆఙ్పూర్వాద్ ధ్యాయతేః పృషోదరాదిత్వాద్ధస్య ఢత్వమ్। తదయమాఢ్యశబ్దః థాథాదిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। దర్శనీయశబ్దో రిత్వాదుపోత్తమోదాత్తః। సుకుమారశబ్దః నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యన్తోదాత్తః। దర్శనియశబ్దో రిత్వాదుపోత్తమోదాత్తః। సుకుమారశబ్దః నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యన్తోదాత్తః। నన్దశబ్దః పచాద్యచి వ్యుత్పాదితః। ఉపజ్ఞోపక్రమాన్తస్య తత్పురుషస్య నపుంసకలిఙ్గతా ఉపజ్ఞోపక్రమం తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్ 2.3.21 ఇతి। ఛాయా ఇషుచ్ఛాయమ్। ధనుశ్ఛాయమ్। ఇషుశబ్దః ఈషేః కిచ్చ ఇత్యుప్రత్యయాన్తః, తత్ర చ ధాన్యే నితితి వర్తతే, తేన ఆద్యుదాత్తః। ధనుః శబ్దోఽపి నబ్విషయస్య అనిసన్తస్య ఇత్యాద్యుదాత్త ఏవ। ఇషూణాం ఛాయా ఇతి షష్ఠీసమాసః। ఛాయా బాహుల్యే 2.4.22 ఇతి నపుంసకలిఙ్గతా। నపుంసకే ఇతి కిమ్? కుడ్యచ్ఛాయా।

.

3749. సుఖప్రియయోర్హితే [6.2.15]

సుఖప్రియయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ హితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరయోర్హితవాచిని తత్పురుషే తథా । గమనప్రియమ్ । గమనసుఖమ్ । గమనశబ్దే లిత్స్వరః । హితే కిమ్ । పరమసుఖమ్ ।

(కాశికా) సుఖ ప్రియ ఇత్యేతయోరుత్తరపద్యోర్హితవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గమనసుఖమ్। వచనసుఖమ్। వ్యాహరణసుఖమ్। ప్రియ గమనప్రియమ్। వచనప్రియమ్। వ్యాహరణప్రియమ్। సమానాధికరణసమాసా ఏతే। తత్ర సుఖప్రియశబ్దౌ తద్ధేతావాయత్యాం ప్రీతికరే వర్తతే। తద్ ధి హితం యదాయత్యం ప్రీతిం కరోతి। గమనాదిషు ల్యుడన్తేషు లిత్వరః। హితే ఇతి కిమ్? పరమసుఖమ్। పరమప్రియమ్।

.

3750. ప్రీతౌ చ [6.2.16]

ప్రీతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రీతౌ గమ్యాయాం ప్రాగుక్తమ్ । బ్రాహ్మణసుఖం పాయసమ్ । ఛాత్రప్రియోఽనధ్యాయః । బ్రాహ్మణసుఖం పాయసమ్ । ఛాత్రప్రియోఽనధ్యాయః । బ్రాహ్మణచ్ఛాత్రశబ్దౌ ప్రత్యయస్వరేణాన్తోదాత్తౌ । ప్రీతౌ కిమ్ । రాజసుఖమ్ ।

(కాశికా) ప్రీతౌ గమయమానాయాం సుఖ ప్రియ ఇత్యేతయోః ఉత్తపదయోః తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। బ్రాహ్మణసుఖం పాయసమ్। ఛాత్రప్రియోఽనధ్యాయః। కన్యప్రియో మృదఙ్గః। సుఖప్రియయోః ప్రీత్యవ్యభిచారాదిహ ప్రీతిగ్రహణం తదతిశయప్రతిపత్త్యర్థమ్। బ్రాహ్మణఛాత్రశబ్దౌ ప్రత్యయస్వరేణ అన్తోదాతౌ। కన్యాశబ్దః స్వరితాన్తః। ప్రీతౌ ఇతి కిమ్? రాజసుఖమ్। రాజప్రియమ్।

.

3751. స్వం స్వామిని [6.2.17]

స్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వామిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వామిశబ్దే పరే స్వవాచి పూర్వపదం తథా । గోస్వామీ । స్వం కిమ్ । పరమస్వామీ ।

(కాశికా) స్వామిశబ్దే ఉత్తరపదే తత్పురుషే సమాసే స్వవాచి పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గోస్వామీ। అశ్వస్వామీ। ధనస్వామీ। అశ్వధనగవాం కథిత ఏవ స్వరః। స్వమ్ ఇతి కిమ్? పరమస్వామీ।

.

3752. పత్యావైశ్వర్యే [6.2.18]

పత్యౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఐశ్వర్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దమూనా గృహపతిర్దమే (దమూనా గృహపతిర్దమే) ।

(కాశికా) పతిశబ్దే ఉత్తరపదే ఐశ్వర్యవాచిని తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గృహపతిః। సేనాపతిః। నరపతిః। ధాన్యపతిః। గేహే కః 3.1.144 ఇతి ప్రకృతిస్వరేణ అన్తోదాత్తో గృహశబ్దః। సహ ఇనేన వర్తతే ఇతి బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్ 6.2.1 ఇతి సేనాశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। నౄ నయే ఏతస్మాదృదోరప్ 3.3.57 ఇతి అప్ప్రత్యయాన్త ఆద్యుదాత్తో నరశబ్దః। ధాన్యమన్తస్వరితమ్। ఐశ్వర్యమ్ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణో వృషలీపతిః। వృషల్యా భర్తా ఇత్యర్థః।

.

3753. న భూవాక్చిద్దిధిషు [6.2.19]

న అవ్యయమ్ భూ-వాక్-చిత్-దిధిషు ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పతిశబ్దే పరే ఐశ్వర్యాచిని తత్పురుషే నైతాని ప్రకృత్యా । భువః పతిర్భూపతిః । వాక్పతిః । చిత్పతిః । దిధిషూపతిః ।

(కాశికా) పతిశబ్దే ఉత్తరపదే ఐశ్వర్యవాచిని తత్పురుషే సమాసే భూ వాక్ చిత్ దిధిషూ ఇత్యేతాని పూర్వపదాని ప్రకృతిస్వరాణి న భవన్తి। పూర్వేణ ప్రాప్తః స్వరః ప్రతిషిధ్యతే। భూపతిః। వాక్పతిః। చిత్పతిః। దిధిషూపతిః। షష్ఠీసమాసా ఏతే సమాసస్వరేణ అన్తోదాత్తా భవన్తి।

.

3754. వా భువనమ్ [6.2.20]

వా అవ్యయమ్ భువనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిషయే । భువనపతిః భూసూధూభ్రస్జిభ్యః (కౌముదీ-ఉ238) ఇతి క్యన్నన్తో భువనశబ్దః ।

(కాశికా) పతిశబ్దే ఉత్తరపదే ఐశ్వర్యవాచిని తత్పురుష సమాసే భువనశబ్దః పూర్వపదం వా ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। భువనపతిః, భువనపతిః। పూర్వపదప్రకృతిస్వరపక్షే ఆదిరుదాత్తః। రఞ్జేః క్యనితి వర్తమానే భుసూధూభ్రాస్జిభ్యశ్ ఛన్దసి ఇతి క్యన్ప్రత్యయాన్తో భువనశబ్దః ఆద్యుదాత్తో వ్యుత్పాదితః। కథం భువనపతిరాదిత్యః ఇతి? ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి బహులవచనాద్ భాషాయామపి ప్రయుజ్యతే।

.

3755. ఆశఙ్కాబాధనేదీయస్సు సంభావనే [6.2.21]

ఆశఙ్క-ఆబాధ-నేదియస్సు సప్తమీ-బహువచనమ్ సంభావనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్తిత్వాధ్యవసాయః సంభావనమ్ । గమనాశఙ్కమస్తి । గమనాబాధమ్ । గమననేదీయః । గమనమాశఙ్క్యతే ఆబాధ్యతే నికటతరమితి వా సంభావ్యతే । సంభావనే కిమ్ । పరమనేదీయః ।

(కాశికా) ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్, తత్పురుషే ఇతి వర్తతే। ఆశఙ్క ఆబాధ నేదియసిత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు సమ్భావనవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। అస్తిత్వాధ్యవసాయః సమ్భావనమ్। గమనాశఙ్కం వర్తతే। గమనమాశఙ్క్యతే ఇతి సమ్భావ్యతే। వచనాశఙ్కమ్। వ్యాహరణాశఙ్కమ్। ఆబాధ గమనాబాధమ్। వచనాబాధమ్। వ్యహరణాబాధమ్। గమనం బాధ్యతే ఇతి సమ్భావ్యతే। నేదీయస్ గమననేదీయః। వ్యాహరణనేదీయః। గమనమతినికటతరమ్ ఇతి సమ్భావ్యతే। సమ్భావనే ఇతి కిమ్? పరమనేదియః। పూర్వపదాని ల్యుడన్తాన్యుక్తస్వరాణి।

.

3756. పూర్వే భూతపూర్వే [6.2.22]

పూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భూతపూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆఢ్యో భూతపూర్వః ఆఢ్యపూర్వః । పూర్వశబ్దో వృత్తివిషయే భూతపూర్వే వర్తతే । భూతపూర్వే కిమ్ । పరమపూర్వః ।

(కాశికా) పూర్వశదే ఉత్తరపదే భూతపూర్వవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఆఢ్యో భూతపూర్వః ఆఢ్యపూర్వః। పూర్వశబ్దో వృత్తివిషయే భూతపూర్వే వర్తతే, తత్ర విశేషణం విశేష్యేణ ఇతి సమాసః, మయూరవ్యంసకాదిర్వా ద్రష్టవ్యః। దర్శనీయపూర్వః। సుకుమారపూర్వః। భూతపూర్వే ఇతి కిమ్? పరమపూర్వః। ఉత్తమపూర్వః। అత్ర ప్రమశ్చాసౌ పూర్వశ్చేతి సమాసో, న తు పరమో భూతపూర్వః ఇతి। తథా హి సతి ఉదాహరణమ్ ఏవ భవతి।

.

3757. సవిధసనీడసమర్యాదసవేశసదేశేషు సామీప్యే [6.2.23]

సవిధ-సనీడ-సమర్యాద-సవేశ-సదేశేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ సామీప్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు పూర్వం ప్రకృత్యా । మద్రసవిధమ్ । గాన్ధారసనీడమ్ । కాశ్మీరసమర్యాదమ్ । మద్రసవేశమ్ । మద్రసదేశమ్ । సామీప్యే కిమ్ । సహ మర్యాదయా సమర్యాదం క్షేత్రమ్ । చైత్రసమర్యాదమ్ ।

(కాశికా) సవిధ సనీడ సమర్యాద సవేశ సదేశ ఇత్యేతేషు సామీప్యవాచిని తత్పురుషే సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। మద్రసవిధమ్। గాన్ధారిసవిధమ్। కాశ్మీరసవిధమ్। మద్రసనీడమ్। గాన్ధారిసనీడమ్। కాశ్మీరసనీడమ్। మద్రసమర్యాదమ్। గాన్ధరిసమర్యాదమ్। కాశ్మీరసమర్యాదమ్। మద్రసవేశమ్। గాన్ధారిసవేశమ్। కాశ్మీరసవేశమ్। మద్రసదేశమ్। గాన్ధరిసదేశమ్। కాశ్మీరసదేశమ్। పూర్వపదాన్యుక్తస్వరాణి। సవిధాదీనాం సహ విధయా ఇత్యేవమాదికా వ్యుత్పత్తిరేవ కేవలమ్। సమీపవాచినస్త్వేతే సముదాయాః। మద్రాణాం సవిధమ్ సమీపమ్ ఇత్యర్థః। సమీప్యే ఇతి కిమ్? సహ మర్యాదయా వర్తతే సమర్యాదం క్షేత్రమ్। దేవదత్తస్య సమర్యాదమ్ దేవదత్తసమర్యాదమ్। సవిధాదిసు ఇతి కిమ్? దేవదత్తసమయా।

.

3758. విస్పష్టాదీని గుణవచనేషు [6.2.24]

విస్పష్టాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ గుణవచనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) విస్పష్టకటుకమ్ । విస్పష్టశబ్దో గతిరనన్తరః (కౌముదీ-3783) ఇత్యాద్యుదాత్తః । విస్పష్టేతి కిమ్ । పరమలవణమ్ । గుణేతి కిమ్ । విస్పష్టబ్రాహ్మణః । విస్పష్ట । విచిత్ర వ్యక్త । సంపన్న । పణ్డిత । కుశల । చపల । నిపుణ ।

(కాశికా) విస్పష్టాదిని పూర్వపదాని గునవానేషు ఉత్తరపదేషు ప్రకృతిస్వరాణి భవన్తి। విస్పష్టకటుకమ్। విచిత్రకటుకమ్। వ్యక్తకటుకమ్। విస్పష్టలవణమ్। విచిత్రలవణమ్। వ్యక్తలవణమ్। విస్పష్టం కటుకమ్ ఇతి విగృహ్య సుప్సుపా ఇతి సమాసః। విస్పష్టాదయో హ్యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తస్య విశేషణమ్। కటుకాదిభిశ్చ శబ్దైర్గునవద్ ద్రవ్యమభిధీయతే ఇత్యసామానాధికరన్యమతో న అస్తి కర్మధారయః। విస్పష్టశబ్దో గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇత్యాద్యుదాత్తః। విచిత్రశబ్దోఽపి అవ్యయస్వరేణ। విచిత్తశబ్దమన్యే అహన్తి। సోఽపి బహువ్రీహిస్వరేణ ఆద్యుదాత్త ఏవ। వ్యక్తశబ్దః ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యాదిస్వరితః। యే చ అత్ర అపరే పఠ్యన్తే తత్ర సమ్పన్న శబ్దస్థాథాదిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। పటుపణ్డితశబ్దౌ ప్రత్యయస్వరేణ। కుశలశబ్దః కృత్స్వరేణ అన్తోదత్తః। చపలశబ్దశ్చిత్స్వరేణ అన్తోదాత్తః, చుపేరచ్చోపధాయాః ఇత్యత్ర హి చిదితి వర్తతే। నిపుణశబ్దస్థాథాదిస్వరేణ అన్తోదత్తః, పుణేరిగుపధలక్షణః కప్రత్యయోఽయమ్। విస్పష్టాదీని ఇతి కిమ్? పరమలవణమ్। ఉత్తమలవణమ్। గుణవచనేషు ఇతి కిమ్? విస్పష్టబ్రాహ్మణః। విస్పష్ట। విచిత్ర। వ్యక్త। సమ్పన్న। పటు। పణ్డిత। కుశల। చపల। నిపుణ। విస్పష్టాదిః।

.

3759. శ్రజ్యాఽవమకన్పాపవత్సు భావే కర్మధారయే [6.2.25]

శ్ర-జ్య-అవమ-కన్-పాపవత్సు సప్తమీ-బహువచనమ్ భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మధారయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్ర జ్య కన్ ఇత్యాదేశవతి అవమశబ్దే పాపశబ్దవతి చోత్తరపదే భావవాచి పూర్వపదే ప్రకృత్యా । గమనశ్రేష్ఠమ్ । గమనజ్యాయః । గమనావమమ్ । గమనకనిష్ఠమ్ । గమనపాపిష్ఠమ్ । శ్రేత్యాది కిమ్ । గమనశోభనమ్ । భావే కిమ్ । గమ్యతేఽనేనేతి గమనమ్ । గమనం శ్రేయో గమనశ్రేయః । కేతి కిమ్ । షష్ఠీసమాసే మా భూత్ ।

(కాశికా) శ్ర జ్య అవమ కనిత్యేతేషు పాపశబ్దవతి చ ఉత్తరపదే కర్మధార్యే సమాసే భావవాచి పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గమనశ్రేష్ఠమ్। గమనశ్రేయః। జ్య వచనజ్యేష్ఠమ్। వచనజ్యాయః। అవమ గమనావమమ్। వచనావమమ్। కన్ గమనకనిష్ఠమ్। గమనకనీయః। పాపవత్

గమనపాపిష్ఠమ్। గమనపాపీయః। ల్యుడన్తాన్యేతాని పూర్వపదాని లిత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తాని। శ్రజ్యకనామాదేశానాం గ్రహణమ్ ఇతి సామర్థ్యాత్తద్వదుత్తరపదం గృహ్యతే। ఆదిష్ఠితి కిమ్? గమనశోభనమ్। భావే ఇతి కిమ్? గమ్యతేఽనేన ఇతి గమనం తత్ శ్రేయః, గమనశ్రేయః। కర్మధారయే ఇతి కిమ్? గమనం శ్రేయః గమనశ్రేయః।

.

3760. కుమారశ్చ [6.2.26]

కుమారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్మధారయే । కుమారశ్రమణా । కుమారశబ్దోఽన్తోదాత్తః ।

(కాశికా) కుమారశబ్దః పూర్వపదం కర్మధారయే సమాసే ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। కుమారశ్రమణా। కుమారకులటా। కుమారతాపసీ। కుమారశబ్దోఽన్తోదాత్తః। అత్ర కేచిత్ లక్షణప్రతిపదోకయోః ప్రతిపదోక్తస్య ఏవ గ్రహణమ్ ఇత్ పరిభాషయా కుమారః శ్రమణాదిభిః 2.1.70 ఇత్యత్ర ఏవ సమాసే స్వరమ్ ఏతమ్ ఇచ్ఛన్తి। కేచిత్ పునరవిశేషేణ సర్వత్ర ఏవ కర్మధారయే।

.

3761. ఆదిః ప్రత్యేనసి [6.2.27]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యేనసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుమారస్యాదిరుదాత్తః ప్రత్యేనసి పరే కర్మధారయే । ప్రతిగతమేనోఽస్య ప్రత్యేనాః । కుమారప్రత్యేనాః ।

(కాశికా) కర్మధారయే ఇతి వర్తతే। ప్రతిగత ఏనసా, ప్రతిగతమేనో వా యస్య స ప్రత్యేనాః। తస్మిన్నుత్తరపదే కర్మధారయే కుమారస్య ఆదిరుదాత్తో భవతి। కుమారప్రత్యేనాః। ఉఅదాత్తః ఇత్యేతదత్ర సామర్థ్యాద్ వేదితవ్యమ్। పూర్వపదప్రకృతిస్వర ఏవ ప్రాయమాదేరుపదిశ్యతే।

.

3762. పూగేష్వన్యతరస్యామ్ [6.2.28]

పూగేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూగా గణాస్తేషూక్తం వా । కుమారచాతకాః । కుమారజీమూతాః । ఆద్యుదాత్తత్వాభావే కుమారశ్చ (కౌముదీ-3760) ఇత్యేవ భవతి ।

(కాశికా) పూగా గణాః, తద్వాచిని ఉత్తరపదే కర్మధారయే సమాసే కుమారస్య అన్యతరస్యామాదిరుదాత్తో భవతి। కుమారచాతకాః, కుమారచాతకాః, కుమారచాతకాః।

కుమారలోహధ్వజాః, కుమారలోహధ్వజాః, కుమారలోహధ్వజాః। కుమారబలాహకాః, కుమారబలాహకాః, కుమారబలాహకాః। కుమారజీమూతాః, కుమారజీమూతాః, కుమారజీమూతాః। చాతకాదయః పూగశబ్దాః, తేభ్యః పూగాఞ్ఞ్యోఽగ్రామణీపూర్వాత్ 5.3.112 ఇతి ఞ్యః ప్రత్యయః, తస్య తద్రాజస్య బహుషు తేన ఏవ స్త్రియామ్ 2.4.62 ఇతి లుక్। అత్ర యదా ఆద్యుదాత్తత్వం న భవతి తదా కుమారశ్చ 6.2.26 ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్ ఏకే కుర్వన్తి। యే తు తత్ర ప్రతిపదోక్తస్య గ్రహణమ్ ఇచ్ఛన్తి తేషాం సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ భవతి।

.

3763. ఇగన్తకాలకపాలభగాలశరావేషు ద్విగౌ [౬.౨.౨౯]

ఇగన్త-కాల-కపాల-భగాల-శరావేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ద్విగౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు పరేషు పూర్వం ప్రకృత్యా । పఞ్చారత్నయః ప్రమాణమస్య పఞ్చారత్నిః । దశ మాసాన్ భూతో దశమాస్యః । పఞ్చమాసాన్ భూతః పఞ్చమాస్యః ॥తమధీష్టో- (వార్తికమ్) ॥ ఇత్యధికారే ।ద్విగోర్యప్ (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చకపాలః । పఞ్చకపాలః । పఞ్చభగాలః । పఞ్చశరావః । (ఫిట్)న్రః సంఖ్యాయాః ఇతి పఞ్చఞ్ఛబ్ద ఆద్యుదాత్తః । ఇగన్తాదిషు కిమ్ । పఞ్చాశ్వః । ద్విగౌ కిమ్ । పరమాఽరత్నిః ।

(కాశికా) ఇగన్తే ఉత్తరపదే, కాలవాచిని, కపాల భగాల శరావ ఇత్యేతేషు చ ద్విగౌ సమాసే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఇగన్త పఞ్చారత్నిః। దశారత్నిః। పఞ్చారత్నయః ప్రమాణమస్య, దశారత్నయః ప్రమాణమస్య ఇతి తద్ధితార్థే ద్విగుః, ప్రమాణే లః ద్విగోర్నిత్యమ్ ఇతి మాత్రచో లోపః। ఇగన్త। కాల పఞ్చమాస్యః। దశమాస్యః। పఞ్చ మాసాన్ భృతో భూతో భావీ వా ఇతి తద్ధితార్థే ద్విగోర్యప్ 5.1.82। పఞ్చవర్షః। దశవర్షః। వర్షాల్ లుక్ చ 5.1.88 ఇతి ఠఞో లుక్। కాల। కపాల పఞ్చకపాలః। దశకపాలః। కపాల। భగాల పఞ్చభగాలః। దశభగాలః। భగాల। శరావ పఞ్చశరావః। దశశరావః। సంస్కృతం భక్షాః 4.2.16 ఇతి తద్ధితార్థే ఏతే సమాసాః ద్విగోర్లుగనపత్యే 4.1.88 ఇతి కృతాణ్ప్రత్యయలోపా ద్రష్టవ్యాః। ఇగన్తాదిషు ఇతి కిమ్? పఞ్చభిరశ్వైః క్రీతః పఞ్చాశ్వః। దశాశ్వః। ద్విగౌ ఇతి కిమ్? పరమారత్నిః। పరమశరావమ్। పఞ్చారత్న్యే దశారత్న్యః ఇతి చ యణ్గుణయోః బహిరఙ్గలక్షణయోరసిద్ధత్వాత్ స్థానివద్భావాద్ వా ద్విగుస్వర ఇగన్తలక్షణః ప్రవర్తతే।

.

3764. బహ్వన్యతరస్యామ్ [6.2.30]

బహు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహుశబ్దస్తథా వా । బహ్వరత్నిః । బహుమాస్యః । బహుకపాలః । బహుశబ్దోఽన్తోదాత్తః । తస్య యణి సతి ఉదాత్తస్వరితయోః (కౌముదీ-3657) ఇతి భవతి ।

(కాశికా) బహుశబ్దః పూర్వపదమ్ ఇగన్తాదిషు ఉత్తరపదేషు ద్విగౌ సమాసేఽన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। పూర్వేణ నిత్యం ప్రాప్తే వికల్పః। బహ్వరత్నిః, బహ్వరత్నిః। బౌమాస్యః, బహుమాస్యః। బహుకపాలః, బహుకపాలః। బహుభగాలః, బహుభగాలః। బహుశరావః, బహుశరావః। బహుశబ్దోఽన్తోదాత్తః, తస్య ప్రకృతిస్వరే కృతే యత్ర యణాదేశః తత్ర ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యేష స్వరో భవతి।

.

3765. దిష్టివితస్త్యోశ్చ [6.2.31]

దిష్టి-వితస్త్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరతః పూర్వపదం ప్రకృత్యా వా ద్విగౌ । పఞ్చదిష్టిః । పఞ్చవితస్తిః ।

(కాశికా) దిష్టి వితస్తి ఇత్యేతయోరుత్తరపదయోః ద్విగౌ సమాసే పూర్వపదమన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। పఞ్చదిష్టిః, పఞ్చదిష్టిః। పఞ్చవితస్తిః, పఞ్చవితస్తిః। దిష్టివితస్తీ ప్రమాణే, తేన అత్ర మాత్రచో లుక్।

.

3766. సప్తమీ సిద్ధశుష్కపక్వబన్ధేష్వకాలాత్ [6.2.32]

సప్తమీ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సిద్ధ-శుష్క-పక్వ-బన్ధేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అకాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకాలవాచి సప్తమ్యన్తం ప్రకృత్యా సిద్ధాదిషు । సాఙ్కాశ్యసిద్ధః । సాఙ్కాశ్యేతి ణ్యాన్తః । ఆతపశుష్కః । భ్రాష్ట్రపక్వః । భ్రాష్ట్రేతి ష్ట్రన్నన్తః । చక్రబన్ధః చక్రశబ్దోఽన్తోదాత్తః । అకాలాత్కిమ్ । పూర్వాహ్ణసిద్ధః । కృత్స్వరేణ బాధితః సప్తమీస్వరః ప్రతిప్రసూయతే ।

(కాశికా) సప్తమ్యన్తం పూర్వపదం సిద్ధ శుష్క పక్వ బన్ధ ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు రకృతిస్వరం భవతి సా చేత్ సప్తమీ కాలాన్ న భవతి। సాంకశ్యసిద్ధః, సాంకాశ్యసిద్ధః। కామ్పిల్యసిద్ధః, కామ్పిల్యసిద్ధః। సాంకాశ్యకామ్పిల్యశబ్దౌ ణ్యప్రత్యయాన్తౌ అన్తోదాత్తౌ। ఫిషి తు సాంకాశ్యకామ్పిల్యనసిక్యదార్వాఘాటానామన్తః పూర్వం వా ఇతి పఠ్యతే, తత్ర పక్షే మధ్యోదాత్తావపి

భవతః। శుష్క ఊకశుష్కః। నిధనశుష్కః। ఊకశబ్దో బహులవచనాదవతేః కక్ప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। నిధనశబ్దః నిధాఞః కృప్రత్యయే మధ్యోదాత్తః। పక్వ కుమ్భీపక్వః। కలసీపక్వః। భ్రాష్ట్రపక్వః। కుమ్భీకలసీశబ్దౌ జీషన్తావన్తోదాత్తౌ। భ్రాష్ట్రశబ్దః ష్ట్రన్ప్రత్యయాన్తః ఆద్యుదాత్తః। బన్ధ చక్రబన్ధః। చారకబన్ధః। చక్రశబ్దోఽన్తోదాత్తః। చారకశబ్దో ణ్వులన్త ఆద్యుదాత్తః। అకాలాదితి కిమ్? పూర్వాహ్ణసిద్ధః। అపరాహ్ణసిద్ధః। సప్తమీస్వరః కృత్స్వరేణ బాధితః పునరయం విధీయతే।

.

3767. పరిప్రత్యుపాపా వర్జ్యమానాహోరాత్రావయవేషు [6.2.33]

పరి-ప్రతి-ఉప-అపాః ప్రథమా-బహువచనమ్ వర్జమాన-అహః-రాత్రావయవేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే ప్రకృత్యా వర్జ్యమానవాచిని అహోరాత్రావయవవాచిని చోత్తరపదే । పరిత్రిగర్తం వృష్టో దేవః । ప్రతిపూర్వాహ్ణమ్ । ఉపపూర్వాహ్ణమ్ । ఉపపూర్వరాత్రమ్ । అపత్రిగర్తమ్ । ఉపసర్గా ఆద్యుదాత్తాః । బహువ్రీహితత్పురుషయోః సిద్ధత్వాదవ్యయీభావార్థమిదమ్ । అపపర్యోరేవ వర్జ్యమానముత్తరపదమ్ । తయోరేవ వర్జ్యమానార్థత్వాత్ । అహోరాత్రావయవా అపి వర్జ్యమానా ఏవ తయోర్భవన్తి । వర్జ్యేతి కిమ్ । అగ్నిం ప్రతి । ప్రత్యగ్ని ।

(కాశికా) పరి ప్రతి ఉప అప ఇత్యేతే పూర్వపదభూతా వర్జ్యమానవాచిని అహరవయవవాచిని రాత్ర్యవయవవాచిని చ ఉత్తరపదే ప్రకృతిస్వరా భవన్తి। పరిత్రిగర్తం వృష్టో దేవః। పరిసౌవీరమ్। పరిసార్వసేని। ప్రతి ప్రతిపూర్వాహ్ణమ్। ప్రత్యపరాహ్ణమ్। ప్రతిపూర్వరాత్రమ్। ప్రత్యపరరాత్రమ్। ఉప ఉపపూర్వాహ్ణమ్। ఉపాపరాహ్ణమ్। ఉపపూర్వరాత్రమ్। ఉపాపరరాత్రమ్। అప అపత్రిగర్తం వృష్టో దేవః। అపసౌవీరమ్। అపసార్వసేని। నిపాతా ఆద్యుదాత్తా ఉపసర్గాశ్చ అభివర్జమ్ ఇతి ఆద్యుదాత్తాని పూర్వపదాని। తత్పురుషే బహువ్రీహౌ చ సిద్ధత్వాతవ్యయీభావార్థోఽయమారమ్భః। తత్ర అపపరీవర్జనే వర్తేతే, ఇతి తయోరేవ వర్జ్యమానముత్తరపదం, నేతరయోః। అహోరాత్రావయవా అపి వర్జ్యమానా ఏవ తయోర్భవన్తీతి న పృథగుదాహ్రియతే। వర్జ్యమానాహోరాత్రావయవేషు ఇతి కిమ్? ప్రత్యగ్ని శలభాః పతన్తి। పరివనమ్ ఇత్యత్ర వనం సమాసే 6.2.178 ఇత్యేతద్ భవతి।

.

3768. రాజన్యబహువచనద్వన్ద్వేఽన్ధకవృష్ణిషు [6.2.34]

రాజన్య-బహువచన-ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్ధక-వృష్ణిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) రాజన్యవాచినాం బహువచనాన్తానామన్ధకవృష్ణిషు వర్తమానే ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా । శ్వాఫల్కచైత్రకాః । శినివాసుదేవాః । శినిరాద్యుదాత్తో లక్షణయా తదపత్యే వర్తతే । రాజన్యేతి కిమ్ । ద్వైప్యభైమాయనాః । ద్వీపే భవా ద్వైప్యాః । భైమేరపత్యం యువా భైమాయనః । అన్ధకవృష్మయ ఏతే న తు రాజన్యాః । రాజన్యగ్రహమిహాభిషిక్తవంశ్యానాం క్షత్రియాణాం గ్రహణార్థమ్ । నైతే తథా । బహువచనం కిమ్ । సంకర్షణవాసుదేవౌ । ద్వన్ద్వే కిమ్ । వృష్ణీనాం కుమారాః వృష్ణికుమారాః । అన్ధకవృష్ణిషు కిమ్ । కురుపఞ్చాలాః ।

(కాశికా) రాజన్యవాచినాం బహువచనాన్తానాం యో ద్వన్ద్వోఽన్ధకవృష్ణిషు వర్తతే తత్ర పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। శ్వాఫల్కచైత్రకాః। చైత్రకరోధకాః। శినివాసుదేవాః। శ్వాఫల్కశబ్దః చైత్రకశబ్దశ్చ ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ 4.1.114 ఇతి అణన్తావన్తోదాత్తౌ। శినిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః, స తదపత్యేష్వభేదేన వర్తతే। రాజన్య ఇతి కిమ్? ద్వైప్యహైమాయనాః। ద్వీపే భవాః ఇతి ద్వీపాదనుసముద్రం యఞ్ 4.3.10। హైమేరపత్యం యువా హైమాయనః। అన్ధకవృష్ణయ ఏతే న తు రాజన్యాః। రాజన్యగ్రహణమ్ ఇహ అభిషిక్తవంశ్యానాం క్షత్రియాణాం గ్రహణార్థమ్। ఏతే చ న అభిషిక్తవంశ్యాః। బహువచనగ్రహణం కిమ్? సఙ్కర్షణవాసుదేవౌ। ద్వన్ద్వే ఇతి కిమ్? వృష్ణీనాం కుమారాః వృష్ణికుమారాః। అన్ధకవృష్ణిషు ఇతి కిమ్? కురుపఞ్చాలాః।

.

3769. సంఖ్యా [6.2.35]

సంఖ్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంఖ్యావాచి పూర్వపదం ప్రకృత్యా ద్వన్ద్వే । ద్వాదశ । త్రయోదశ । త్రేస్త్రయసాదేశ ఆద్యుదాత్తో నిపాత్యతే ।

(కాశికా) ద్వన్ద్వసమాసే సఙ్ఖ్యావాచి పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఏకాదశ। ద్వాదశ। త్రయోదశ, త్రయోదశ। ఇణ్భీకాపాశల్యతిమర్చిభ్యః కనితి నిత్త్వాదాద్యుదాత్త ఏకశబ్దః। త్రేస్త్రయసదేశోఽన్తోదాత్తో నిపాత్యతే।

.

3770. ఆచార్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసీ [6.2.36]

ఆచార్యోపసర్జనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అన్తేవాసీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసినాం ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా । పాణినీయరౌఢీయాః । ఛస్వరేణ మధ్యోదాత్తావేతౌ । ఆచార్యోపసర్జనగ్రహణం ద్వన్ద్వవిశేషణమ్ । సకలో ద్వన్ద్వ ఆచార్యోపసర్జనో

యథా విజ్ఞాయేత । తేనేహ న । పాణినీయదేవదత్తౌ । ఆచార్యేతి కిమ్ । ఛాన్దసవైయాకరణాః । అన్తేవాసీతి కిమ్ । ఆపిశలపాణినీయే శాస్త్రే ।

(కాశికా) ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసినాం యో ద్వన్ద్వః, తత్ర పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఆపిశలపాణినీయాః। పాణినీయరౌఢీయాః। రౌఢీయకాశకృత్స్నాః। అపిశలస్యాపత్యమాపిశలిరాచర్యః, అత ఇఞ్ 4.1.95। తేన ప్రోక్తమాపిశలమ్, ఇఞశ్చ 4.2.112 ఇత్యణ్। తదధీయతే యేఽన్తేవాసినః తేఽప్యాపిశలాః, ప్రోక్తాల్ లుక్ 4.2.64 ఇతి తస్య తద్ధితస్యాధ్యేతరి విహితస్య లుక్ క్రియతే। ఆపిశలేర్వా ఛాత్రాః ఆపిశలాః, ఇత్యుభయథాప్యాచర్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసీ భవతి। ఆచార్యోపసర్జనగ్రహణం ద్వన్ద్వవిశేషణార్థమ్, సకలో ద్వన్ద్వః ఆచార్యోపసర్జనో యథా విజ్ఞాయేత। ఇహ మా భూత్, పాణినియదేవదత్తౌ। ఆచార్యోపసర్జనే ఇతి కిమ్? ఛాన్దసవైయాకరణాః। అన్తేవాసీ ఇతి కిమ్? ఆపిశలపాణినీయే శాస్త్రే।

.

3771. కార్తకౌజపాదయశ్చ [6.2.37]

కార్తకౌజపాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృత్యా । కార్తకౌజపౌ । కృతస్యేదం కుజపస్యేదమిత్యణ్ణన్తావేతౌ । సావర్ణిమణ్డూకేయౌ ।

(కాశికా) కార్తకౌజపాదయో యే ద్వన్ద్వాః తేషు పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ప్రకృతిస్వరపూర్వపదాః కార్తకౌజపాదయో భవన్తి। విభక్త్యన్తానాం పాఠో వచనవివక్షార్థః। చకారో ద్వన్ద్వాధికారానువృత్త్యర్థః। కార్తకౌజపౌ। కృతస్య అపత్యం, కుజపస్య అపత్యమ్ ఇత్యణన్తావేతౌ। సావర్ణిమాణ్డూకేయౌ। సావర్ణిరిఞన్తః। అవన్త్యశ్మకాః। అవన్తేరపత్యాని వహూని, తన్నివాసో జనపదోఽవన్తయః। తథా అశ్మకాః। పైలశ్యాపర్ణేయాః। యువద్వన్ద్వోఽయమ్। పీలాయాః అపత్యం పైలః, తస్య అపత్యం యువా ఇతి అణో ద్వ్యచః 4.1.156 ఇతి విహితస్య ఫిఞః పైలాదిభ్యశ్చ 2.4.59 ఇతి లుక్। శ్యాపర్ణశబ్దో బిదాదిః, తస్య అపత్యం స్త్రీ శ్యాపర్ణీ, తదపత్యం యువా శ్యాపర్ణేయః। బహువచనమతన్త్రమ్, తేన పైలశ్యాపర్ణేయౌ ఇత్యత్రాపి భవతి। కపిశ్యాపర్ణేయాః। కపిరన్తోదాత్తః, తస్య అపత్యం బహుత్వే కపిబోధాదాఙ్గిరసే 4.1.107 ఇతి ఉత్పన్నస్య యఞః యఞఞోశ్చేతి లుక్, తేన అత్ర బహుత్వమాశ్రీయత ఏవ। శైతికాక్షపాఞ్చాలేయాః। శితికాక్షో నామ ఋషిః, తస్య అపత్యమ్ ఇతి

ఋష్యణ్, తదపత్యే యూని య ఇఞ్ తస్య ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః 2.4.58 ఇతి లుక్। పాఞ్చాలస్య అపత్యం స్త్రీ పాఞ్చాలీ, తదపత్యమ్ యువా పాఞ్చాలేయః। అత్ర అపి బహువచనమవివక్షితమ్ ఇతి శైతికాక్షపఞ్చాలేయౌ ఇత్యత్రాపి భవతి। కటుకవార్చలేయాః। కటుకస్య అపత్యమ్ ఇతి అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య బహ్వచః ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు 2.4.66 ఇతి బహుషు లుక్। వర్చలాయాః అపత్యం వార్చలేయః। శాకలశునకాః। శకలస్య అపత్యం శాకల్యః, తస్య ఛాత్రాః శాకలాః। కణ్వాదిభ్యో గోత్రే 4.2.111 ఇత్యణ్। శునకస్య అపతయ్మ్ ఇతి బిదాదిభ్యోఽఞ్ 4.1.104, తస్య బహుషు లుక్। శాకలశణకాః ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। తేషాం శణకశబాదుత్పన్నస్య ఇఞః బహ్వచః ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు 2.4.66 ఇతి బహుషు లుక్। శునకధాత్రేయాః। ధాత్ర్యా అపత్యం ధాత్రేయః। శణకబాభ్రవాః। బభ్రోరపత్యం బాభ్రవః। ఆర్చాభిమౌద్గలాః। ఋచాభేన ప్రోక్తమధీయతే ఆర్చాభినః। వైశమ్పాయనాన్తేవాసిత్వాత్ ణినిః। ముద్గలః కణ్వాదిః, తదపత్యస్య ఛాత్రా మౌద్గలాః। కున్తిసురాష్ట్రాః। కున్తేః సురాష్ట్రస్య చ అపత్యేషు బహుషు తన్నివాసే వా జనపదే ద్వన్ద్వోఽయమ్। కున్తిచిన్తిశబ్దౌ అన్తోదాత్తౌ। చిన్తిసురాష్ట్రాః కున్తిసురాష్ట్రవత్। తణ్డవతణ్డాః। పచాద్యచ్ప్రత్యయాన్తౌ అన్తోదాత్తౌ ఏతౌ గర్గాదిషు పఠ్యేతే। తత్ర అపత్యబహుత్వే యఞో లుక్ క్రియతే। గర్గవత్సాః। అత్ర అపి అపత్యేషు బహుషు ఇఞః బహ్వచః ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు 2.4.66 ఇతి లుక్ క్రియతే। బాభ్రవశాలఙ్కాయనాః। బభ్రోరపత్యం బాభ్రవః। శలఙ్కు శలఙ్కం చేతి శాలఙ్కాయనః। బాభ్రవదానచ్యుతాః। దానచ్యుతశబ్దాతిఞః బహ్వచః ఇతి లుక్। కఠకాలాపాః। కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః, వైశమ్పాయనాన్తేవాసిత్వాత్ ణినిః, తస్య కఠచరకాల్ లుక్। కలాపినా ప్రోక్తమధీయతే కాలాపాః। కలాపినోఽణ్ 4.3.108 ఇత్యణ్ ప్రత్యయః, తస్మిన్నినణ్యనపత్యే 6.4.164 ఇతి ప్రకృతిభావే ప్రాప్తే న అన్తస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పి ఇత్యాదినోపసఙ్ఖ్యానేన టిలోపః। కఠకౌథుమాః। కుథుమినా ప్రోక్తమధీయతే ఇతి ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ 4.1.83, తస్య పూర్వవత్ టిలోపః। కౌథుమలౌకాక్షాః। లోకాక్షేణ ప్రోక్తమధీయతే లౌకాక్షాః। లోకాక్షస్య వా అపత్యం లౌకాక్షిః, తస్య ఛాత్రాః లౌకాక్షాః। స్త్రీకుమారమ్। స్త్రీశబ్దోఽన్తోదాత్తః। మౌదపైప్పలాదాః। ముదస్య అపత్యం మౌదిః। తస్య ఛాత్రా మౌదాః। తథా పైప్పలాదాః। మౌదపైప్పలాదాః ఇతి ద్విః పఠ్యతే, తస్య ప్రయోజనం పక్షే సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ యథా స్యాదితి। వత్సజరత్। వత్సశ్చ జరచ్ చ। వత్సశబ్దోఽన్తోదాత్తః। సౌశ్రుతపార్థవాః। సుశ్రుతస్య పృథోశ్చ

ఛాత్రాః, ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ 4.1.83। జరామృత్యూ। యాజ్యానువాక్యే। యజేర్ణ్యత్, యజయాచరుచప్రవచర్చశ్చ 7.3.66 ఇతి కుత్వాభావః। తిత్స్వరితమ్ 6.1.185 ఇత్యన్తస్వరితః। అనువాక్యా ఇతి వచేరనుపూర్వాత్ ణ్యత్। ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసినామ్ ఇహ పాఠః ప్రష్ఠ్యార్థః।

.

3772. మహాన్ వ్రీహ్యపరాహ్ణగృష్టీష్వాసజాబాలభారభారతహైలిహిలరౌరవప్రవృద్ధేషు [6.2.38]

మహాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వ్రీహి-అపరాహ్ణ-గృష్టి-ఇష్వాస-జాబాల-భార-భారత-హైలిహిల-రౌరవ-ప్రవృద్ధేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) మహచ్ఛబ్దః ప్రకృత్యా వ్రీహ్యాదిషు దశసు । మహావ్రీహిః । మహాపరాహ్ణః । మహాగృష్టిః । మహేష్వాసః । మహాహైలిహిలః । మహచ్ఛబ్దోఽన్తోదాత్తః । సన్మహత్- (కౌముదీ-740) ఇతి ప్రతిపదోక్తసమాస ఏవాయం స్వరః । నేహ । మహతో వ్రీహిర్మహద్వ్రీహిః ।

(కాశికా) ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్ ఇతి వర్తతే, ద్వన్ద్వే ఇతి నివృత్తమ్। మహానిత్యేతత్ పూర్వపదం వ్రీహి అపరాహ్ణ గృష్టి ఇష్వాస జాబాల భార భారత హైలిహిల లౌరవ ప్రవృద్ధ ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు ప్రకృతిస్వరం భవతి। మహవ్రీహిః। మహాపరాహ్ణః। మహాగృష్టిః। మహేష్వాసః। మహాజాబాలః। మహాభారః। మహాభారతః। మహాహైలిహిలః। మహారౌరవః। మహాప్రవృద్ధః। మహచ్ఛబ్దోఽన్తోదాత్తః, తస్య రతిపదోక్తో యః సమాసః సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టాః పూజ్యమానైః 2.1.61 ఇతి తత్ర ఏష స్వరః। తేన ఏషాం షష్ఠీసమాసోఽన్తోదాత్త ఏవ భవతి, మహతో వ్రీహిః మహద్వ్రీహిః ఇతి। కర్మధారయేఽనిష్ఠా 6.2.46 ఇత్యయమపి శ్రేణ్యాదిసమాసే విధిః ఇతి ప్రవృద్ధశబ్దః ఇహ పఠ్యతే।

.

3773. క్షుల్లకశ్చ వైశ్వదేవే [6.2.39]

క్షుల్లకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వైశ్వదేవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చాన్మహాన్ । క్షుల్లకవైశ్వదేవమ్ । మహావైశ్వదేవమ్ । క్షుధం లాతీతి క్షుల్లః । తస్మాదజ్ఞాతాదిషు కేఽన్తోదాత్తః ।

(కాశికా) క్షుల్లక ఇత్యేతత్ పూర్వపదం మహాంశ్చ వైశ్వదేవే ఉత్తరపదే ప్రకృతిస్వరం భవతి। క్షుల్లకవైశ్వదేవమ్। మహావైశ్వదేవమ్ క్షుధం లాతీతి క్షుల్లః। తస్మాదజ్ఞాతాదిసు ప్రగివాత్ కేఽన్తోదాత్తః క్షుల్లకశబ్దః।

.

3774. ఉష్ట్రః సాదివామ్యోః [6.2.40]

ఉష్ట్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సాదివామ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉష్ట్రసాదీ । ఉష్ట్రవామీ । ఉషేః ష్ట్రని ఉష్ట్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తః ।

(కాశికా) ఉష్ట్రశబ్దః పూర్వపదం సాదివామ్యోరుత్తరపదయోః ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఉష్ట్రసాది। ఉష్ట్రవామి। ఉష్ట్రశబ్ద ఉషేః ష్ట్రన్ ప్రత్యయాన్తః ఆద్యుదాత్తః। కర్మధారయోఽయం షష్ఠీసమాసో వా।

.

3775. గౌః సాదసాదిసారథిషు [6.2.41]

గౌః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సాద-సాదిసారథిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) గోసాదః । గోసాదిః । గోసారథిః ।

(కాశికా) గోశబ్దః పూర్వపదం సాద సాది సారథి ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు ప్రకృతిస్వరం భవతి। గోః సాదః గోసాదః। గాం సాదయతీతి వా గోసాదః। గోః సాదిః గోసాదిః। గోసారథిః।

.

3776. కురుగార్హపతరిక్తగుర్వసూతజరత్యశ్లీలదృఢరూపాపారేవడవాతైతిలకద్రూఃపణ్యకమ్బలో దాసీభారాణాం చ [6.2.42]

కురుగార్హపత లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)రిక్తగురు లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అసూతజరతి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)యశ్లీలదృధరూపా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పారేవడవా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)తైతిలకద్రూః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పణ్యకమ్బలః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)దాసీభారాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం సప్తానాం సమాసానాం దాసీభారాదేశ్చ పూర్వపదం ప్రకృత్యా । కురూణాం గార్హపతం కురుగార్హపతమ్ । ఉప్రత్యయాన్తః । కురుః ।వృజేరితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వృజిగార్హపతమ్ । వృజిరాద్యుదాత్తః । రిక్తో గురుః రిక్తగురుః ।రిక్తే విభాషా (కౌముదీ-3696) ఇతి రిక్తశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । అసూతా జరతీ అసూతజరతీ । అశ్లీలా దృఢరూపా అశ్లీలదృఢరూపా । అశ్లీలశబ్దో నఞ్సమాసత్వాదాద్యుదాత్తః । శ్రీర్యస్యాస్తి తత్ శ్లీలమ్ । సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ । కపిలకాదిత్వాల్లత్వమ్ । పారే వడవేవ పారేవడవా । నిపాతనాదివార్థే సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ । పారశబ్దో ఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః । తైతిలానాం కద్రూః తైతిలకద్రూః । తితిలినోఽపత్యం ఛాత్రో వా ఇత్యణ్ణన్తః । పణ్యశబ్దో యదన్తత్వాదాద్యుదాత్తః ।పణ్యకమ్బలః సంజ్ఞాయామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్)

॥ అన్యత్ర పణితవ్యే కమ్బలే సమాసాన్తోదాత్తత్వమేవ ప్రతిపదోక్తే సమాసే కృత్యాః (కౌముదీ-2831) ఇత్యేష స్వరో విహితః । దాస్యా భారో దాసీభారః । దేవహూతిః । యస్య తత్పురుషస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమిష్యతే న విశిష్యవచనం విహితం స సర్వోఽపి దాసీభారాదిషు ద్రష్టవ్యః ॥ స రాయే స పురంధ్యామ్ (స రాయే స పురంధ్యామ్) । పురం శరీరం ధీయతేఽస్యామితి కర్మణ్యధికరణే చ (కౌముదీ-3271) ఇతి కిప్రత్యయః । అలుక్ ఛాన్దసః । (ఫిట్)నబ్విషయస్య ఇత్యాద్యుదాత్తః పురశబ్దః ।

(కాశికా) కురుగార్హపత రిక్తగురు అసూతజరతీ అశ్లీలదృఢరూపాపారేవడవా తైతిలకద్రూ పణ్యకమ్బల ఇత్యేతే సమాసాః, తేషాం దాసీభారాదీనాం చ పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। కురూణాం గార్హపతం కురుగార్హపతమ్। కృగ్రోరుచ్చేతి కురుశబ్దః కుప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। కురువృజ్యోర్గార్హపత ఇతి వక్తవ్యమ్। వృజీనాం గార్హపతం వృజిగార్హపతమ్। వృజిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। రిక్తో గురుః రిక్తగురుః, రిక్తగురుః। రిక్తే విభాషా 6.1.208 ఇతి పూర్వపదమాద్యుదాత్తమన్తోదత్తం వా। అసూతా జరతీ అసూతజరతీ। అశ్లీలా దృఢరూపా అశ్లీలదృఢరూపా। అశ్లీలశబ్దో నఞ్సమాసత్వాదాద్యుదాత్తః। శ్రీః యస్య అస్తి తత్ శ్లీలమ్। సిధ్మాదేరాకృతిగణత్వాల్ లచ్। కపిలకాదిత్వాచ్ చ లత్వమ్। అశ్లీలదృఢరూపా ఇతి హి సంస్థానమాత్రేణ శోభనా నిఃశ్రీకా లావణ్యవిరహితా ఉచ్యతే। పారే వడవా ఇవ పారేవడవా। నిపాతనాదివార్థే సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ। పారశదో ఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః। తైతిలానాం కద్రూః తైతిలకద్రూః। తితిలినోఽపత్యం ఛాత్రో వా తైతిలః ఇత్యణన్తః। పణ్యకమ్బలః। పణ్యశబ్దో యదన్తత్వాదాద్యుదాత్తః। పణ్యకమ్బలః సంజ్ఞాయామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। అన్యత్ర పణితవ్యే కమ్బలే సమాసాన్తోదాత్తత్త్వమ్ ఏవ। ప్రతిపదోక్తే హి కృత్యానాం సమాసే ద్వితీయా దృత్యా ఇత్యేష విహితః స్వరితః। దాస్యా భారః దాసీభారః। దేవహూతిః। దేవజూతిః। దేవసూతిః। దేవనీతిః। అన్తోదాత్తం పూర్వపదమ్। వసునీతిః। వసుశదః ఆద్యుదాత్తః। శృస్వృస్నిహిత్రప్యసివసి ఇత్యత్ర ధాన్యే నితితి వర్తతే। ఓషధిః। ఓషో ధీయతేఽస్యామ్ ఇతి కర్మణ్యధికరణే చ 3.3.93 ఇతి కిప్రత్యయః। ఓషశబ్దో ఘఞన్తత్వాదాద్యుదాత్తః। చన్ద్రమాః। చన్ద్రే మో డిదితి అసిప్రత్యయాన్తోఽయమ్। చన్ద్రశబ్దస్ తు రక్ప్రత్యాన్తత్వాదన్తోదాత్తః। యస్య తత్పురుషస్య పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్ ఇష్యతే, న చ విహితం, స సర్వో దాసీభారాదిసు ద్రష్టవ్యః।

.

3777. చతుర్థీ తదర్థే [6.2.43]

చతుర్థీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తదర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చతుర్థ్యన్తార్థాయయత్తద్వాచిన్యుత్తరపదే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా । యూపాయ దారూ యూపదారూ ।

(కాశికా) చతుర్థ్యన్తం పూర్వపదం తదర్థే ఉత్తరపదే తదభిధేయార్థం యత్ తద్వాచిన్యుత్తరపదే ప్రకృతిస్వరం భవతి। తతితి చతుర్థ్యన్తస్య అర్థః పరామృశ్యతే। యూపదారు। కుణ్డలహిరణ్యమ్। యూపశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। కుసుయుభ్యశ్చ ఇత్యత్ర నితితి వర్తతే। కుణ్డలశబ్దోఽపి వృషాదిభ్యశ్చితితి కలప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। రథదారు। వల్లీహిరణ్యమ్। రథశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। హనికుషినీరమికాశిభ్యః క్థనిత్యాదినా క్థన్ప్రత్యయః। వల్లీశబ్దో ఙీషః స్వరేణ అన్తోదాత్తః। తదర్థే ఇతి కిమ్? కుబేరబలిః। ప్రకృతివికారభావే స్వరోఽయమ్ ఇష్యతే।

.

3778. అర్థే [6.2.44]

అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్థే పరే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా దేవార్థమ్ ।

(కాశికా) చతుర్థీ ఇతి వర్తతే। అర్థశబ్దే ఉత్తరపదే చతుర్థ్యన్తం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। మాత్రే ఇదం మాత్రర్థమ్। పిత్రర్థమ్। దేవతార్థమ్। అతిథ్యర్థమ్। మాతృపితృశబ్దావన్తోదాత్తావుణాదిషు నిపాతితౌ। దేవతాశబ్దో లిత్స్వరేణ మధ్యోదాత్తః। అతిథిః ఇతి అతేరిథినితి ఇథిన్ప్రత్యయాన్తః। తదర్థవిశేషా ఏవ దారుహిరణ్యాదయో భవన్తి, న త్వర్థశబ్దవాచ్యం సామాన్యం ఇత్యతదర్థార్థోఽయమారమ్భః। కేచిత్ పునరాహుః జ్ఞాపకార్థమ్ ఇదమ్। ఏతదనేన జ్ఞాప్యతే, పూర్వో విధిః ప్రకృతివికృత్యోః సమాసే భవతి। అశ్వఘాసః, శ్వశ్రూసురమ్ ఇత్యత్ర సత్యపి తాదర్థ్యే న భవతి।

.

3779. క్తే చ [6.2.45]

క్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్తాన్తే పరే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృత్యా । గోహితమ్ ।

(కాశికా) క్తాన్తే చ ఉత్తరపదే చతుర్థ్యన్తం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గోహితమ్। అశ్వహితమ్। మనుష్యహితమ్। గోరక్షితమ్। అశ్వరక్షితమ్। వనం తాపసరక్షితమ్। అశ్వశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। మనుష్యశబ్దోఽన్తస్వరితః। పరిశిష్ట పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్। గోభ్యో రక్షితమ్ ఇతి సమ్ప్రదానే చతుర్థీ।

.

3780. కర్మధారయేఽనిష్ఠా [6.2.46]

కర్మధారయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్తాన్తే పరే పూర్వమనిష్ఠాన్తం ప్రకృత్యా । శ్రేణికృతాః । శ్రేణిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । పూగకృతాః । పూగశబ్దోఽన్తోదాత్తః । కర్మధారయే కిమ్ । శ్రేణ్యా కృతం శ్రేణికృతమ్ । అనిష్ఠా కిమ్ । కృతాకృతమ్ ।

(కాశికా) కర్మధార్యే సమాసే క్తాన్తే ఉత్తరపదేఽనిష్ఠాన్తం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। శ్రేణికృతాః। ఊకకృతాః। పూగకృతాః। నిధనకృతాః। శ్రేణిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। ఊకపూగశబ్దావన్తోదాత్తౌ। నిధనశబ్దోఽయం మధ్యోదాత్తః। కర్మధారయే ఇతి కిమ్? శ్రేణ్యా కృతం శ్రేణికృతమ్। అనిష్ఠా ఇతి కిమ్? కృతాకృతమ్।

.

3781. అహీనే ద్వితీయా [6.2.47]

అహీనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాసే క్తాన్తే పరే ద్వితీయాన్తం ప్రకృత్యా । కష్టశ్రితః । గ్రామగతః । కష్టశబ్దోఽన్తోదాత్తః । గ్రామశబ్దో నిత్స్వరేణ । అహీనే కిమ్ । కాన్తారాతీతః ॥ అనుపసర్గ ఇతి వక్తవ్యమ్ ॥ నేహ సుఖప్రాప్తః । థాథ- (కౌముదీ-3878) ఇత్యస్యాపవాదోఽయమ్ ।

(కాశికా) అహీనవాచిని సమాసే క్తాన్తే ఉత్తరపదే ద్వితీయాన్తం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। కష్టశ్రితః। త్రిశకలపతితః। గ్రామగతః। కష్టశబ్దోఽన్తోదాత్తః। త్రీణి శకలాని అస్య త్రిశకలః, బహువ్రీహిస్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। గ్రామశబ్దో నిత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తః। అహీనే ఇతి కిమ్? కాన్తారాతీతః। యోజనాతీతః। ద్వితీయాఽనుపసర్గే ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, సుఖప్రాప్తః। దుఃఖప్రాప్తః। సుఖాపన్నః। దుఃఖాపన్నః। అన్తః థాథేత్యస్య అపవాదోఽయమ్।

.

3782. తృతీయా కర్మణి [6.2.48]

తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మవాచకే క్తాన్తే పరే తృతీయాన్తం ప్రకృత్యా । త్వోతాసః । రుద్రహతః । మహారాజహతః । రుద్రో రగన్తః । కర్మణి కిమ్ । రథేన యాతో రథయాతః ।

(కాశికా) కర్మవాచిని క్తాన్తే ఉత్తరపదే తృతీయాన్తం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। అహిహతః, అహిహతః। వజ్రహతః। మహారాజహతః। నఖనిర్భిన్నా। దాత్రలూనా। ఆజీ శ్రిహనిభ్యాం హ్రస్వశ్చేతి అహిరన్తోదాత్తో వ్యుత్పాదితః। కేచిదాద్యుదాత్తమ్ ఇచ్ఛన్తి। వజ్రో రక్ప్రత్యయాన్తః। మహారాజశ్టచ్ప్రత్యయాన్తః। నాస్య ఖమస్తీతి బహువ్రీహౌ నకులనఖేతి నఖశబ్దో నిపాతితః। తేన నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యన్తోదాత్తః। దాత్రశబ్దో దామ్నీశస ఇతి ష్ట్రన్ప్రత్యయాన్తః। కర్మణి ఇతి కిమ్? రథేన యాతః రథయాతః। గత్యర్థత్వాత్ కర్తరి క్తః।

.

3783. గతిరనన్తరః [6.2.49]

గతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనన్తరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మార్థే క్తాన్తే పరేఽవ్యవహితో గతిః ప్రకృత్యా । థాథ- (కౌముదీ-3878) ఇత్యస్యాపవాదః । పురోహితమ్ । అనన్తరః కిమ్ । అభ్యుద్ధృతః । కారకపూర్వపదస్య తు సతిశిష్టస్థాథాదిస్వర ఏవ । దూరాదాగతః ।

(కాశికా) క్తే కర్మణి ఇతి వర్తతే। కర్మవాచిని క్తాన్తే ఉత్తరపదే గతిరనన్తరః పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ప్రకృతః। ప్రహృతః। అనన్తరః ఇతి కిమ్? అభ్యుద్ధృతః। సముద్ధృతః। సముదాహృతః। వ్యవహితస్య గతేరయం స్వరో న భవతి। అనన్తరే పునరిష్యతే। కారకపూర్వస్య తు సతి శిష్టత్వాత్ థాథాదిస్వర ఏవ భవతి దూరాదాగతః ఇతి। అనన్తరగ్రహణసామర్థ్యాదేవ కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్య అపి ఇత్యేతన్ న అశ్రీయతే। కర్మణి ఇత్యేవ, ప్రకృతః కటం దేవదత్తః। థాథాదిస్వరాపవాదో యోగః।

.

3784. తాదౌ చ నితి కృత్యతౌ [6.2.50]

తాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ నితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తకారాదౌ నితి తుశబ్దవర్జితే కృతి పరేఽనన్తరో గతి ప్రకృత్యా । అగ్నేరాయో నృతమస్య ప్రభూతౌ (అగ్నేరాయో నృతమస్య ప్రభూతౌ) । సఙ్గతిం గోః (సఙ్గతిం గోః) । కృత్స్వరాపవాదః । తాదౌ కిమ్ । ప్రజల్పాకః । నితి కిమ్ । ప్రకర్తా । తృజన్తః అతౌ కిమ్ । ఆగన్తుః ।

(కాశికా) తకారాదౌ చ తుశబ్దవర్జితే నితి కృతి పరతో గతిరనన్తరః ప్రకృతిస్వరో భవతి। ప్రకర్తా। ప్రకర్తుమ్। ప్రకృతిః। ప్రకర్తా ఇతి తృన్నన్తః। కృత్స్వరబాధనార్థం వచనమ్। తాదౌ ఇతి కిమ్? ప్రజల్పాకః। నితీతి కిమ్? ప్రకర్తా। తృజన్తః। కృద్గ్రహణముపదేశే తాద్యర్థమ్। ఇహ అపి యథా స్యాత్, ప్రలపితా। ప్రలపితుమ్। అతౌ ఇతి కిమ్? ఆగన్తుః।

.

3785. తవై చాన్తశ్చ యుగపత్ [6.2.51]

తవై లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యుగపత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తవైప్రత్యయాన్తస్యాన్త ఉదాత్తో గతిశ్చానన్తరః ప్రకృత్యా యుగపచ్చైతదుభయం స్యాత్ । అన్వేతవా ఉ (అన్వేతవా ఉ) । కృత్స్వరాపవాదః ।

(కాశికా) తవైప్రత్యయస్య అన్త ఉదాత్తో భవతి గతిశ్చ అనన్తరః ప్రకృతిస్వరః ఇతి ఏతదుభయం యుగపద్ భవతి। అన్వేతవై। పరిస్తరితవై। పరిపాతవై। తస్మాదగ్నిచిన్ న అభిచరితవై। ఉపసర్గా ఆద్యుదాత్తా అభివర్జమ్ ఇత్యభిరన్తోదాత్తః। కృత్స్వరాపవాదో యోగః।

.

3786. అనిగన్తోఽఞ్చతౌ వప్రత్యయే [6.2.52]

అనిగన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఞ్చతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనిగన్తో గతిర్వప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే ప్రకృత్యా । యే పరాఞ్చస్తాన్ (యే పరాఞ్చస్తాన్) । అనిగన్త ఇతి కిమ్ । ప్రత్యఞ్చో యన్తు (ప్రత్యఞ్చో యన్తు) । కృత్స్వరాత్పరత్వాదయమేవ । జహి వృష్ణ్యాని కృణుహీ పరాచః (జహి వృష్ణ్యాని కృణుహీ పరాచః) । వప్రత్యయే కిమ్ । ఉదఞ్చనమ్ ।

(కాశికా) అనిగన్తో గతిః ప్రకృతిస్వరో భవతి అఞ్చతౌ వప్రత్యయే పరతః। ప్రాఙ్, ప్రాఞ్చౌ, ప్రాఞ్చః। ప్రాఙ్, ప్రాఞ్చౌ, ప్రాఞ్చః। స్వరితో వా అనుదాత్తే పదాదౌ 8.2.6 ఇత్యయమ్ ఏకాదేశః ఉదాత్తః స్వరితో వా। పరాఙ్, పరాఞ్చౌ, పరాఞ్చః। అనిగన్తః ఇతి కిమ్? ప్రత్యఙ్, ప్రత్యఞ్చౌ, ప్రత్యఞ్చః। కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వర ఇహ భవతి। వప్రత్యయే ఇతి కిమ్? ఉదఞ్చనః। చోరనిగన్తోఽఞ్చతౌ వప్రత్యయః ఇత్యేవ స్వరో భవతి వప్రతిషేధేన। పరాచః। పరాచా।

.

3787. న్యధీ చ [6.2.53]

న్యధీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వప్రత్యయాన్తేఽఇ్చతావిగన్తావపి న్యధీ ప్రకృత్యా । నయజ్జుత్తానః (న్యజ్జుత్తానః) । ఉదాత్తస్వరితయోర్యణ్ ఇతి అఞ్చతేరకారః స్వరితః । అధ్యఙ్ ।

(కాశికా) ని అధి ఇత్యేతౌ చాఞ్చతౌ వప్రత్యయే పరతః ప్రకృతిస్వరౌ భవతః। న్యఙ్, న్యఞ్చౌ, న్యఞ్చః। ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యఞ్చతేరకారః స్వరితః। అధ్యఙ్, అధ్యఞ్చౌ, అధ్యఞ్చః। అధీచః। అధీచా।

.

3788. ఈషదన్యతరస్యామ్ [6.2.54]

ఈషత్ అవ్యయమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈషత్కడారః । ఈషదిత్యయమన్తోదాత్తః । ఈషద్భేద ఇత్యాదౌ కృత్స్వర ఏవ ।

(కాశికా) ఈషతిత్యేతత్ పూర్వపదమన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఈషత్కడారః, ఈషత్కడారః। ఈషత్పిఙ్గలః, ఈషత్పిఙ్గలః। ఈషతిత్యయమన్తోదాత్తః। ఈషద్భేదః ఇత్యేవమాదౌ కృత్స్వర ఏవ భవతి।

.

3789. హిరణ్యపరిమాణం ధనే [6.2.55]

హిరణ్యపరిమాణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సువర్ణపరిమాణవాచి పూర్వపదం వా ప్రకృత్యా ధనే । ద్వే సువర్ణే పరిమాణమస్యేతి ద్విసువర్ణం తదేవ ధనం ద్విసువర్ణధనమ్ । బహుబ్రీహావపి పరత్వాద్వికల్ప ఏవ । హిరణ్యం కిమ్ । ప్రస్థధనమ్ । పరిమాణం కిమ్ । కాఞ్చనధనమ్ । ధనే కిమ్ । నిష్కమాలా ।

(కాశికా) హిరణ్యపరిమాణవాచి పూర్వపదం ధనశబ్దే ఉత్తరపదేఽన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ద్విసువర్ణధనమ్, ద్విసువర్ణధనమ్। ద్వౌ సువర్ణౌ పరిమాణమస్య ద్విసువర్ణమ్, తదేవ ధనమ్ ఇతి కర్మధారయః। బహుబ్రీహావపి పరత్వాద్ వికల్ప ఏవ భవతి। ద్విసువర్ణధనః, ద్విసువర్ణధనః। హిరణ్యగ్రహణమ్ కిమ్? ప్రస్థధనమ్। పరిమాణగ్రహణం కిమ్? కాఞ్చనధనమ్। ధనే ఇతి కిమ్? నిష్కమాలా।

.

3790. ప్రథమోఽచిరోపసమ్పత్తౌ [6.2.56]

ప్రథమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచిర-ఉపసమ్పత్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రథమశబ్దో వా ప్రకృత్యాఽభినవత్వే । ప్రథమవైయాకరణః । సంప్రతి వ్యాకరణమధ్యేతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః । ప్రథమశబ్దః ప్రథేరమజన్తః । అచిరేతి కిమ్ । ప్రథమో వైయాకరణః ।

(కాశికా) ప్రథమశబ్దః పూర్వపదమచిరోపసమ్పత్తౌ గమ్యమానాయామన్యతరస్యాం ప్రక్రిస్వరం భవతి। అచిరోపసమ్పత్తిః అచిరోపశ్లేషః, అభినవత్వమ్। ప్రథమవైయాకరణః, ప్రథమవైయాకరణః। అభినవవైయాకరణః, సమ్ప్రతి వ్యాకరణమధ్యేతుం ప్రవృత్తః ఇత్యర్థః। ప్రథమశబ్దః ప్రథేరమచితి చిత్త్వాదన్తోదాత్తః। అచిరోపసమ్పత్తౌ ఇతి కిమ్? ప్రథమవైయాకరణః। వైయాకరణానామాద్యో ముఖ్యో వా యః స నిత్యోఽన్తోదాత్తః ఏవ।

.

3791. కతరకతమౌ కర్మధారయే [6.2.57]

కతర-కతమౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ కర్మధారయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వా ప్రకృత్యా । కతరకఠః । కర్మధారయగ్రహణముత్తరార్థమ్ । ఇహ తు ప్రతిపదోక్తత్వాదేవ సిద్ధమ్ ।

(కాశికా) కతరశబ్దః కతమశదశ్చ పూర్వపదమ్ కర్మధారయే సమాసేఽన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। కతరకఠః, కతరకఠః। కతమకఠః, కతమకఠః। కర్మధారయగ్రహణముత్తరార్థమ్ ఇహ తు ప్రతిపదోక్తత్వాదేవ సిద్ధమ్।

.

3792. ఆర్యో బ్రాహ్మణకుమారయోః [6.2.58]

ఆర్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బ్రాహ్మణ-కుమారయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆర్యకుమారః । ఆర్యబ్రాహ్మణః । ఆర్యో ణ్యదన్తత్వాదన్తస్వరితః । ఆర్యః కిమ్ । పరమబ్రాహ్మణః । బ్రాహ్మణాదీతి కిమ్ । ఆర్యక్షత్రియః । కర్మధారయ ఇత్యేవ ।

(కాశికా) ఆర్యశబ్దః పూర్వపదం బ్రహ్మణకుమారయోః కర్మధారయే సమాసేఽన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। ఆర్యబ్రహ్మణః, ఆర్యబ్రాహ్మణః। ఆర్యకుమారః, ఆర్యకుమారః। ఆర్యశబ్దః ణ్యదన్తోఽన్తస్వరితః। ఆర్యః ఇతి కిమ్? పరమబ్రహ్మణః। పరమకుమారః। బ్రహ్మణకుమారయోః ఇతి కిమ్? ఆర్యక్షత్రియః। కర్మధారయే ఇత్యేవ, ఆర్యస్య బ్రాహ్మణః ఆర్యబ్రాహ్మణః।

.

3793. రాజా చ [6.2.59]

రాజా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) బ్రాహ్మణకుమారయోః పరతో వా ప్రకృత్యా కర్మధారయే । రాజబ్రాహ్మణః । రాజకుమారః । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః ।

(కాశికా) రాజా చ పూర్వపదం బ్రాహ్మణకుమారయోః ఉత్తరపదయోః కర్మధారయే సమాసే అన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। రాజబ్రాహ్మణః, రాజబ్రాహ్మణః। రాజకుమారః, రాజకుమారః। కర్మధారయే ఇత్యేవ, రాజ్ఞో బ్రాహ్మణః రాజబ్రహమణః। రాజకుమారః। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.

3794. షష్ఠీ ప్రత్యేనసి [6.2.60]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యేనసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తో రాజా ప్రత్యేనసి పరే వా ప్రకృత్యా । రాజప్రత్యేనాః । షష్ఠీ కిమ్ । అన్యత్ర న ।

(కాశికా) రాజా ఇతి వర్తతే, అన్యతరస్యామ్ ఇతి చ। షష్ఠ్యన్తో రాజశబ్దః పూర్వపదమ్ ప్రత్యేనసి ఉత్తరపదేఽన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। రాజ్ఞః ప్రత్యేనాః రాజప్రత్యేనాః, రాజప్రత్యేనాః। షష్ఠీ ఇతి కిమ్? రాజా చాసౌ ప్రత్యేనాశ్చ రాజప్రత్యేనాః।

.

3795. క్తే నిత్యార్థే [6.2.61]

క్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్తాన్తే పరే నిత్యార్థే సమాసే పూర్వం వా ప్రకృత్యా । నిత్యప్రహసితః । కాలాః (కౌముదీ-690) ఇతి ద్వితీయాసమాసోఽయమ్ । నిత్యశబ్దస్త్యబన్త ఆద్యుదాత్తః । హసిత ఇతి థాథాదిస్వరేణాన్తోదాత్తః । నిత్యార్థే కిమ్ । ముహూర్తప్రహసితః ।

(కాశికా) క్తాన్తే ఉత్తరపదే నిత్యార్థే సమాసే పూర్వపదమన్యతరస్యాం ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। నిత్యప్రహసితః, నిత్యప్రహసితః। సతతప్రహసితః, సతతప్రహసితః। కాలాః ఇతి ద్వితీయాసమాసోఽయమ్। నిత్యశబ్దః త్యబ్నేర్ధ్రువే ఇతి త్యబన్తః ఆద్యుదాత్తః। సతత ఇతి యదా భావే క్తః తదా థాథాదిస్వరేణ అన్తోదాత్తః। నిత్యార్థే ఇతి కిమ్? ముహూర్తప్రహసితః।

.

3796. గ్రామః శిల్పిని [6.2.62]

గ్రామః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శిల్పిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వా ప్రకృత్యా । గ్రామనాపితః । గ్రామశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । గ్రామః కిమ్ । పరమనాపితః । శిల్పిని కిమ్ । గ్రామరథ్యా ।

(కాశికా) గ్రామశబ్దః పూర్వపదం శిల్పివాచిన్యుత్తరపదేఽన్యత్రస్యాం ప్రకృతిస్వరం భవతి। గ్రామనాపితః, గ్రామనాపితః। గ్రామకులాలః, గ్రామకులాలః। గ్రామశబ్దః ఆద్యుదాత్తః। గ్రామః ఇతి కిమ్? పరమనాపితః। శిల్పిని ఇతి కిమ్? గ్రామరథ్యా।

.

3797. రాజా చ ప్రశంసాయామ్ [6.2.63]

రాజా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిల్పివాచిని పరే ప్రశంసార్థం రాజపదం వా ప్రకృత్యా । రాజనాపితః । రాజకులాలః । ప్రశంసాయాం కిమ్ । రాజనాపితః । శిల్పిని కిమ్ । రాజహస్తీ ।

(కాశికా) రాజశబ్దః పూర్వపదం శిలివాచిని ఉత్తరపదే ప్రశంసాయాం గమ్యమానాయామన్యతరస్యాం ప్రక్త్రిస్వరం భవతి। రాజనాపితః, రాజనాపితః। రాజకులాలః, రాజకులాలః। కర్మధారయే రాజగుణాధ్యరోపేణోత్తరపదార్థస్య ప్రశంసా। షష్ఠీసమాసే చ రాజయోగ్యతయా తస్య। రాజా ఇతి కిమ్? పరమనాపితః। ప్రశంసాయామ్ ఇతి కిమ్? రాజనాపితః। శిల్పిని ఇత్యేవ, రాజహస్తీ।

.

3798. ఆదిరుదాత్తః [6.2.64]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ।

(కాశికా) ఆదిరుదాత్తః ఇత్యేతదధికృతమ్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః తత్ర పూర్వపదస్య ఆదిరుదాత్తో భవతి ఇత్యేవం తద్వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి సప్తమీహారిణౌ ధర్మ్యేఽహరణే 6.2.65 ఇతి। స్తూపేశాణః। సుకుటేకార్షాపణమ్। యాజ్ఞికాశ్వః। వైయాకరణహస్తీ। దృషదిమాషకః। ఆదిరితి ప్రాగన్తాధికారాత్। ఉదాత్తః ఇతి ప్రకృత్యా భగాలమ్ 6.2.137 ఇతి యావత్।

.

3799. సప్తమీహారిణౌ ధర్మ్యేఽహరణే [6.2.65]

సప్తమీ-హారిణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ధర్మ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అహరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం హారివాచి చ ఆద్యుదాత్తం ధర్మ్యే పరే । దేయం యః స్వీకరోతి స హారీత్యుచ్యతే । ధర్మ్యమిత్యాచారనియతం దేయమ్ । ముకుటేకార్షాపణమ్ । హలేద్విపదికా । సంజ్ఞాయామ్ (కౌముదీ-721) ఇత్యలుక్ । యాజ్ఞికాశ్వః । వైయాకరణహస్తీ । క్వచిదయమాచారో ముకుటాదిషు కార్షాపణాది దాతవ్యం యాజ్ఞికాదీనాం త్వశ్వాదిరితి । ధర్మ్యే ఇతి కిమ్ । స్తమ్బేరమః ।

కర్మకరవర్ద్ధితకః । అహరణే కిమ్ । వాడవహరణమ్ । వడవాయా అయం వాడవః । తస్య బీజనిషేకాదుత్తరకాలం శరీరపుష్ట్యర్థం యద్దీయతే తద్ధరణమిత్యుచ్యతే । పరోఽపి కృత్స్వరో హారిస్వరేమ బాధ్యత ఇత్యహరణ ఇతి నిషేధేన జ్ఞాప్యతే । తేన వాడవహార్యమితి హారిస్వరః సిధ్యతి ।

(కాశికా) సప్తమ్యన్తం హారివాచి చ పూర్వపదం ధర్మ్యేవాచిని హరణశబ్దాదన్యస్మిన్నుత్తరపదే ఆద్యుదాత్తం భవతి। హారి ఇతి దేయం యః స్వీకరోతి సోఽభిధీయతే। ధర్మ్యమ్ ఇత్యాచారనియతం దేయముచ్యతే। ధర్మో హి అనువృత్త ఆచారః, తస్మాదనపేతం తేన వా ప్రాప్యమ్ ఇతి। స్తూపేశాణః। ముకుటేకార్షాపణమ్। హలేద్విపదికా। హలేత్రిపదికా। దృషదిమాషకః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి సప్తమీసమాసః, కారనామ్ని చేతి విభక్తేరలుక్। హారిణి యాజ్ఞికాశ్వః। వైయాకరణహస్తీ। మాతులాశ్వః। పితృవ్యగవః। క్వచిదయమాచారో వ్యవస్థితః, స్తూపాదిషు శాణాది దాతవ్యమ్, యాజ్ఞికాదీనామశ్వాది ఇతి। ధర్మ్యే ఇతి కిమ్? స్తమ్బేరమః। కర్మకరవర్ధితకః। అహరణే ఇతి కిమ్? వాడవహరణమ్। వడవాయాః అయం వాడవః। తస్య బీజనిషేకాదుత్తరకాలం శరీరపుష్ట్యర్థం యద్ దీయతే హరణమ్ ఇతి తదుచ్యతే। పరోఽపి కృత్స్వరో హారిస్వరేణ బాధ్యతే విప్రతిషేధేన ఇత్యేతదహరణే ఇత్యనేన జ్ఞాప్యతే, తేన వాడవహార్యమ్ ఇతి హారిస్వరః సిద్ధో భవతి।

.

3800. యుక్తే చ [6.2.66]

యుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యుక్తవాచిని సమాసే పూర్వమాద్యుదాత్తమ్ । గోబల్లవః । కర్తవ్యే తత్పరో యుక్తః ।

(కాశికా) యుక్తవాచిని చ సమాసే పూర్వపదమాద్యుదాత్తమ్ భవతి। గోబల్లవః। అశ్వబల్లవః। గోమణిన్దః। అశ్వమణినదః। గోసఙ్ఖ్యః। అశ్వసఙ్ఖ్యః। యుక్తః ఇతి సమాహితః, కర్తవ్యే తత్పరో యః స ఉచ్యతే।

.

3801. విభాషాఽధ్యక్షే [6.2.67]

విభాషా సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధ్యక్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గవాధ్యక్షః ।

(కాశికా) అధ్యక్షశబ్దే ఉత్తరపదే విభాషా పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। గవాధ్యక్షః, గవాధ్యక్షః। అశ్వాధ్యక్షః, అశ్వాధ్యక్షః।

.

3802. పాపం చ శిల్పిని [6.2.68]

పాపమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ శిల్పిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాపనాపితః । పాపాణకే- (కౌముదీ-733) ఇతి ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణాత్ । షష్ఠీసమాసే న ।

(కాశికా) పాపశదః శిల్పివాచిని ఉతరపదే విభాషా ఆద్యుదాత్తో భవతి। పాపనాపితః, పాపనాపితః। పాపకులాలః, పాపకులాలః। పాపాణకే కుత్సితైః 2.1.54 ఇతి పాపశబ్దస్య ప్రతిపదోక్తః సమానాధికరణసమాసః ఇతి షష్ఠీసమసే న భవతి, పాపస్య నాపితః పాపనాపితః ఇతి।

.

3803. గోత్రాన్తేవాసిమాణవబ్రాహ్మణేషు క్షేపే [6.2.69]

గోత్ర-అన్తేవాసి-మాణవ-బ్రాహ్మణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భార్యాసౌశ్రుతః । సుశ్రుతాపత్యస్య భార్యాప్రధానతయా క్షేపః । అన్తేవాసీ । కుమారీదాక్షాః । ఓదనపాణినీయాః । కుమార్యాదిలాభకామా యే దాక్ష్యాదిభిః ప్రోక్తాని శాస్త్రణ్యధీయన్తే తే ఏవం క్షిప్యన్తే । భిక్షామాణవః । భిక్షాం లప్స్యేఽహమితి మాణవః । భయబ్రాహ్మణః । భయేన బ్రాహ్మణః సంపద్యతే । గోత్రాదిషు కిమ్ । దాసీశ్రోత్రియః । క్షేపే కిమ్ । పరమబ్రాహ్మణః ।

(కాశికా) గోత్రవాచిని అన్తేవాసివాచిని చ ఉత్తరపదే మానవబ్రాహ్మనయోశ్చ క్షేపవాచిని సమాసే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। జఙ్ఘావాత్స్యః। యో జఙ్ఘాదానం దదాన్యహమ్ ఇతి వాత్స్యః సమ్పద్యతే స జఙ్ఘావాత్స్యః ఇతి క్షిప్యతే। భార్యాసౌశ్రుతః। సుశ్రుతాపత్యస్య బార్యాప్రధానతయా క్షేపః। వాశాబ్రాహ్మకృతేయః। బ్రహ్మకృతశదః శుభ్రాదిసు పఠ్యతే। గోత్ర। అన్తేవాసి కుమారీదాక్షాః। కమ్బలచారాయణీయాః। ఘృతరౌఢీయాః। ఓదనపాణినీయాః। కుమార్యాదిలాభకామా యే దాక్షాదిభిః ప్రోక్తాని శాస్త్రాణ్యధీయతే తచ్ఛిష్యతాం వా ప్రతిపద్యన్తే త ఏవం క్షిప్యన్తే। అన్తేవాసి। మాణవ భిక్షామాణవః। భిక్షాం లప్స్యేఽహమితి మాణవో భవతి। మాణవ। బ్రాహ్మణ దాసీబ్రాహ్మణః। వృషలీబ్రాహ్మణః। భయబ్రాహ్మణః। యో భయేన బ్రాహ్మణః సమ్పద్యతే। అత్ర యస్య అన్యత్ సమాసలక్షణం న అస్తి, సుప్సుపా ఇత్యేవ తత్ర సమాసః కర్తవ్యః। గోత్రాదిషు ఇతి కిమ్? దాసీశ్రోత్రియః। క్షేపే ఇతి కిమ్? మహాబ్రాహ్మణః।

.

3804. అఙ్గాని మైరేయే [6.2.70]

అఙ్గాని ప్రథమా-బహువచనమ్ మైరేయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మద్యవిశేషో మైరేయః । మధుమైరేయః । మధువికారస్య తస్య మధ్వఙ్గమ్ । అఙ్గాని కిమ్ । పరమమైరేయః । మైరేయే కిమ్ । పుష్పాసవః ।

(కాశికా) మైరేయశబ్దే ఉత్తరపదే తదఙ్గవాచిని పూర్వపదాన్యాద్యుదాత్తాని భవన్తి। గుడమైరేయః। మధుమైరేయః। మద్యవిశేషో మైరేయస్తస్య గుడవికారస్య గుడోఽఙ్గం భవతి, మధువికారస్య తస్య మధు అఙ్గమ్। అఙ్గాని ఇతి కిమ్? పరమమైరేయః। మైరేయే ఇతి కిమ్? పుష్పాసవః। ఫలాసవః।

.

3805. భక్తాఖ్యాస్తదర్థేషు [6.2.71]

భక్తాఖ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ తదర్థేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) భక్తమన్నమ్ । భిక్షాకంసః । భాజీకంసః । భిక్షాదయోఽన్నవిశేషాః । భక్తాఖ్యాః కిమ్ । సమాశాలయః । సమశనం సమాశ ఇతి క్రియామాత్రముచ్యతే । తదర్థేషు కిమ్ । భిక్షాప్రియః । బహువ్రీహిరయమ్ । అత్ర పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్ ।

(కాశికా) భక్తమన్నమ్, తదాఖ్యాస్ తద్వాచినః శబ్దాః, తదర్థేషు ఉత్తరపదేషు ఆద్యుదాత్తా బవన్తి। భిక్షాకంసః। శ్రాణాకంసః। భాజీకంసః। భిక్షాదయోఽన్నవచనాః। భక్తాఖ్యాః ఇతి కిమ్? సమాశశాలయః। సమశనం సమాశః ఇతి క్రియామాత్రముచ్యతే, న ద్రవ్యమ్। తదర్థేసు ఇతి కిమ్? భిక్షాప్రియః। బహువ్రీహిరయమ్, అత్ర పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్।

.

3806. గోబిడాలసింహసైన్ధవేషూపమానే [6.2.72]

గో-బిడాల-సింహ-సైన్ధవేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఉపమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధాన్యగవః । గోబిడాలః । తృణసింహః । సక్తుసైన్ధవః । ధాన్యం గౌరివేతి విగ్రహః । వ్యాఘ్రాదిః । గవాకృత్యా సన్నివేశితం ధాన్యం ధాన్యగవశబ్దేనోచ్యతే । ఉపమానే కిమ్ । పరమసింహః ।

(కాశికా) గవాదిషు ఉపమానవాచిషు ఉత్తరపదేషు పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। ధాన్యగవః। భిక్షాబిడాలః। తృణసింహః। కాష్ఠసింహః। సక్తుసైన్ధవః। పానసైన్ధవః। ధాన్యం గౌరివ ఇతి విగృహ్య వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాదుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః ఇతి సమాసః। ఉపమానార్థేఽపి యథాసమ్భవమ్

యథాప్రసిద్ధి చ యోజయితవ్యః। గవాకృత్యా సంనివేశితం ధాన్యమ్ ధాన్యగవశబ్దేన ఉచ్యతే। ఉపమానే ఇతి కిమ్? పరమసింహః।

.

3807. అకే జీవికాఽర్థే [6.2.73]

అకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జీవికా-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దన్తలేఖకః । యస్య దన్తలేఖనేన జీవికా । నిత్యం క్రీడా- (కౌముదీ-711) ఇతి సమాసః । అకే కిమ్ । రమణీయకర్తా । జీవికార్థే కిమ్ । ఇక్షుభక్షికాం మే ధారయసి ।

(కాశికా) అకప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదే జీవికార్థవాచిని సమాసే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। దన్తలేఖకః। నఖలేఖకః। అవస్కరశోధకః। రమణీయకారకః। దన్తలేఖనాదిభిర్యేషాం జీవికా త ఏవముచ్యన్తే। నిత్యం క్రీడాజీవికయోః 2.2.17 ఇతి సమాసః। అకే ఇతి కిమ్। రమణీయకర్తా। జీవికార్థే ఇతి కిమ్? ఇక్షుభక్షికాం మే ధారయసి।

.

3808. ప్రాచాం క్రీడాయామ్ [6.2.74]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ క్రీడాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్దేశ వాచినా యా క్రీడా తద్వాచిని సమాసే అకప్రత్యయాన్తే పరే పూర్వమాద్యుదాత్తం స్యాత్ । ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా । సంజ్ఞాయామ్ (కౌముదీ-3286) ఇతి ణ్వుల్ । ప్రాచాం కిమ్ । జీవపుత్రప్రచాయికా । ఇయముదీచాం క్రీడా । క్రీడాయాం కిమ్ । తవ పుష్పప్రచాయికా । పర్యాయే ణ్వుల్ ।

(కాశికా) ప్రాగ్దేశవర్తినాం యా క్రీడా తద్వాచిని సమాసే అకప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా। వీరణపుష్పప్రచాయికా। శాలభఞ్జికా। తాలభఞ్జికా। సంజ్ఞాయామ్ 3.3.109 ఇతి ణ్వుల్। నిత్యం క్రీడాజీవికయోః 2.2.17 ఇతి షష్ఠీసమాసః। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? జీవపుత్రప్రచాయికా। ఇయముదీచాం క్రీడా। క్రీడాయామ్ ఇతి కిమ్? తవపుష్పప్రచాయికా। పర్యాయే ణ్వుచ్ప్రత్యయో భవతి।

.

3809. అణి నియుక్తే [6.2.75]

అణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నియుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణ్ణన్తే పరే నియుక్తవాచిని సమాసే పూర్వమాద్యుదాత్తమ్ । ఛత్రధారః । నియుక్తే కిమ్ । కాణ్డలావః ।

(కాశికా) అణన్తే ఉత్తరపదే నియుక్తవాచిని సమాసే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। ఛత్రధారః। తూణీరధారః। కమణ్డలుగ్రాహః। భృఙ్గారధారః। నియుక్తోఽధికృతః, స చ కస్మింశ్చిత్ కర్తవ్యే తత్పరో న భవతీతి నియుక్తః ఇత్యనేన సిధ్యతి। నియుక్తః ఇతి కిమ్? కాణ్డలావః। శరలావః।

.

3810. శిల్పిని చాకృఞః [6.2.76]

శిల్పిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అకృఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిల్పివాచిని సమాసే అణ్ణన్తే పరే పూర్వమాద్యుదాత్తం స చేదణ కృఞః పరో న భవతి । తన్తువాయః । శిల్పిని కిమ్ । కాణ్డలావః । అకృఞః కిమ్ । కుమ్భకారః ।

(కాశికా) శిల్పివాచిని సమాసే అణన్తే ఉత్తరపదే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి, స చేదణ్ కృఞో న భవతి। తన్తువాయః। తున్నవాయః। వాలవాయః। శిల్పిని ఇతి కిమ్? కాణ్డలావః। శరలావః। అకృఞః ఇతి కిమ్? కుమ్భకారః। అయస్కారః।

.

3811. సంజ్ఞాయాం చ [6.2.77]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ణన్తే పరే । తన్తువాయో నామ కృమిః । అకృఞ ఇత్యేవ । రథకారో నామ బ్రాహ్మణః ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే అణన్తే ఉత్తరపదే అకృఞః పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। తన్తువాయో నామ కీటః। వాలవాయో నామ పర్వతః। అకృఞః ఇత్యేవ, రథకారో నామ బ్రాహ్మణః।

.

3812. గోతన్తియవం పాలే [6.2.78]

గో-తన్తి-యవమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోపాలః । తన్తిపాలః । యవపాలః । అనియుక్తార్థో యోగః । గో ఇతి కిమ్ । వత్సపాలః । పాలే ఇతి కిమ్ । గోరక్షః ।

(కాశికా) గో తన్తి యవ ఇత్యేతాని పూర్వపదాని పాలశబ్దే అద్యుదాత్తని భవన్తి। గోపాలః। తన్తిపాలః। యవపాలః। అనియుక్తార్థ ఆరమ్భః। గోతన్తియవమ్ ఇతి కిమ్? వత్సపాలః। పాలే ఇతి కిమ్? గోరక్షః।

.

3813. ణిని [6.2.79]

ణిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పుష్పహారీ ।

(కాశికా) ణినన్తే ఉత్తరపదే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। పుష్పహారీ। ఫలహారీ। పర్ణహారీ।

.

3814. ఉపమానం శబ్దార్థప్రకృతావేవ [6.2.80]

ఉపమానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శబ్దార్థ-ప్రకృతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉపమానవాచి పూర్వపదం ణిన్యన్తే పరే ఆద్యుదాత్తమ్ । ఉష్ట్రక్రోశీ । ధ్వాఙ్క్షరావీ । ఉపమానగ్రహణమస్య పూర్వయోగస్య చ విషయవిభాగార్థమ్ । శబ్దార్థప్రకృతౌ కిమ్ । వృకవఞ్చీ । ప్రకృతిగ్రహణం కిమ్ । ప్రకృతిరేవ యత్రోపసర్గనిరపేక్షా శబ్దార్థా తత్రైవ యథా స్యాత్ । ఇహ మా భూత్ । గర్దభోచ్చారీ ।

(కాశికా) ఉపమానవాచి పూర్వపదం శబ్దార్థంప్రకృతౌ ఏవ ణినన్తే ఉత్తరపదే ఆద్యుదాత్తం భవతి। ఉపమానం నియమ్యతే। ఉష్ట్రక్రోశీ। ధ్వాఙ్క్షరావీ। ఖరనాదీ। ఉపమానగ్రహనమస్య పూర్వస చ యోగస్య విషయవిభాగార్థమ్। శబ్దార్థప్రకృతౌ ఇతి కిమ్? వృకవఞ్చీ। వృకప్రేక్షీ। ప్రకృతిగ్రహణం కిమ్? ప్రకృతిరేవ యత్ర ఉపసర్గనిరపేక్షా శబ్దార్థా భవతి తత్ర ఏవ యథా స్యాద్, ఇహ మా భూద్ గర్దభోచ్చారీ, కోకిలాభివ్యాహారీ ఇతి। ఏవకారకరణముపమానావధారణార్థమ్। శబ్దార్థమ్। శబ్దార్థప్రకృతౌ త్వనుపమానముపమానం చ ఆద్యుదాత్తం భవతి। సింహవినర్దీ। పుష్కలజల్పీ।

.

3815. యుక్తారోహ్యాదయశ్చ [6.2.81]

యుక్తయుక్త-ఆరోహ్యాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆద్యుదాత్తాః । యుక్తారోహీ । ఆగతయోధీ । క్షీరహోతా ।

(కాశికా) యుక్తారోహ్రాదయః సమాసాః ఆద్యుదాత్తా భవన్తి। యుక్తారోహీ। ఆగతరోహీ। ఆగతయోధీ। ఆగతవఞ్చీ। ఆగతనర్దీ। ఆగతప్రహారీ। ఏతే ణినన్తాః ణిని 6.2.79 ఇత్యస్య ఏవ ఉదాహరనార్థం పఠ్యన్తే పుర్వోత్తరపదనియమార్థా ఇతి కేచిత్। ఇహ మా భూత్, వృక్షారోహి, యుక్తాధ్యాయీ ఇతి। ఆగతమత్స్యా। క్షీరహోతా। భగినీభర్తా। యాజకాదిత్వాత్ షష్ఠీసమాసావేతౌ। గ్రామగోధుక్। అశ్వత్రిరాత్రః। గర్గత్రిరాత్రః। వ్యుష్టత్రిరాత్రః। శణపాదః। సమపాదః। షష్ఠీసమాసా ఏతే। ఏకశితిపత్। ఏకః శితిః పాదోఽస్య ఇతి త్రిపదో

బహువ్రీహిః। తత్ర ఏకశితిశబ్దస్ తద్ధితార్థోత్తరపదః ఇతి తత్పురుషసంజ్ఞః, తస్య నిమిత్తిస్వరబలీయస్త్వాదన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్ ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం విధీయతే। ఏవమపి న అర్థ ఏతేన, ఇగన్త ద్విగౌ 6.2.29 ఇతి సిద్ధత్వాత్? ఏవం తర్హి జ్ఞాపనార్థమ్। ఏతజ్ జ్ఞాపయతి శిత్యన్తస్య ఉత్తరపదే ద్విగుస్వరో న భవతీతి। తేన ద్విశితిపాదిత్యత్ర తిశబ్ద ఉదాత్తో భవతి। నిమిత్తిస్వరబలీయస్త్వస్య అప్యేకశితిపాత్స్వరవచనమ్ ఏవ జ్ఞాపకం వర్ణయన్తి। పాత్రేసమితాదయశ్చ యుక్తారోహ్యాదయస్ తతస్ తేఽప్యాద్యుదాత్తా భవన్తి।

.

3816. దీర్ఘకాశతుషభ్రాష్ట్రవటం జే [6.2.82]

దీర్ఘ-కాశ-తుష-భ్రాష్ట్ర-వటమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ జే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుటీజః । కాశజః । తుషజః । భ్రాష్ట్రజః । వటజః ।

(కాశికా) దీర్ఘాన్తం పూర్వపదమ్, కాశ తుష భ్రాష్ట్ర వట ఇత్యేతాని చ జే ఉత్తరపదే ఆద్యుదాత్తాని భవన్తి। కుటీజః। శమీజః। కాశజః। తుషజః। భ్రాష్ట్రజః। వటజః।

.

3817. అన్త్యాత్ పూర్వం బహ్వచః [6.2.83]

అన్త్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహ్వచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహ్వచః పూర్వస్యాన్త్యాత్పూర్వపదముదాత్తం జే ఉత్తరపదే । ఉపసరజః । ఆమలకీజః । బహ్వచః కిమ్ । దగ్ధజాని తృణాని ।

(కాశికా) జే ఉత్తరపదే బహ్వచః పూర్వపదస్య అన్త్యాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి। ఉపసరజః। మన్దురజః। ఆమలకీజః। వడవాజః। బహ్వచః ఇతి కిమ్? దగ్ధజాని తృణాని।

.

3818. గ్రామేఽనివసన్తః [6.2.84]

గ్రామే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనివసన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గ్రామే పరే పూర్వపదముదాత్తమ్ । తచ్చేన్నివసద్వాచి న । మల్లగ్రామః । గ్రామశబ్దోఽత్ర సమూహవాచీ । దేవగ్రామః । దేవస్వామికః । అనివసన్తః కిమ్ । దాక్షిగ్రామః । దాక్షినివాసః ।

(కాశికా) గ్రామశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి న చేద్ నివసద్వాచి భవతి। మల్లగ్రామః। విణిగ్గ్రామః। గ్రామశబ్దోఽత్ర సమూహవాచీ। దేవగ్రామః। దేవస్వామికః ఇత్యర్థః। అనివసన్తః

ఇతి కిమ్? దాక్షిగ్రామః। మాహకిగ్రామః। దాక్ష్యాదయో నివసన్తి యస్మిన్ గ్రామే స తేషామ్ ఇతి వ్యపదిశ్యతే।

.

3819. ఘోషాదిషు [6.2.85]

ఘోషాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ శాలాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దాక్షిఘోషః । దాక్షికటః । దాక్షిహ్రదః ।

(కాశికా) ఘోషాదిషు చ ఉత్తరపదేషు పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। దాక్షిఘోషః। దాక్షికటః। దాక్షిపల్వలః। దాక్షిహ్రదః। దాక్షిబదరీ। దాక్షిపిఙ్గలః। దాక్షిపిశఙ్గః। దాక్షిశాలః। దాక్షిరక్షా। దాక్షిశిల్పీ। దాక్ష్యశ్వత్థః। కున్దతృణమ్। దాక్షిశాల్మలీ। ఆశ్రమమునిః। శాల్మలిమునిః। దాక్షిప్రేక్షా। దాక్షికూటః। యాన్యత్ర నివాసనామధేయాని తేషు నివసద్వాచీని అపి పూర్వపదాని ఆద్యుదాత్తాని భవన్తి। అనివసన్తః ఇతి న అనువర్తయన్తి కేచిత్। అపరే పునరనువర్తయన్తి।

.

3820. ఛాత్ర్యాదయః శాలాయామ్ [6.2.86]

ఛాత్ర్యాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ శాలాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛాత్రిశాలా । వ్యాడిశాలా । యదాపి శాలాన్తః సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతి తదాపి తత్పురుషే శాలాయాం నపుంసకే (కౌముదీ-3857) ఇత్యేతస్మాత్పూర్వప్రతిషేధేనాయమేవ స్వరః । ఛాత్రిశాలమ్ ।

(కాశికా) శాలాయాముత్తరపదే ఛాత్ర్యాదయః ఆద్యుదాత్తా భవన్తి। ఛాత్రిశాలా। ఐలిశాలా। భాణ్డిశాలా ఛాత్రి। ఐలి। భాణ్డి। వ్యాడి। ఆపిశలి। ఆఖ్యణ్డి। ఆపారి। గోమి। యదా శాలాన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి తదా అపి తత్పురుషే శాలాయాం నపుంసకే 6.2.123 ఇత్యేతస్మాత్ పూర్వవిప్రతిషేధేన పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। ఛాత్రిశాలమ్। ఐలిశాలమ్।

.

3821. ప్రస్థేఽవృద్ధమకర్క్యాదీనామ్ [6.2.87]

ప్రస్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవృద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-కర్క్యాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రస్థశబ్దే ఉత్తరపదే కర్క్యాదివర్జితమవృద్ధం పూర్వపదమాద్యుదాత్తం స్యాత్ । ఇన్ద్ర ప్రస్థః । అవృద్ధం కిమ్ । దాక్షిప్రస్థః । అకేతి కిమ్ । కర్కీప్రస్థః । మకరీప్రస్థః ।

(కాశికా) ప్రస్థశబ్దే ఉత్తరపదే కర్క్యాదివర్జితమవృద్ధం పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి। ఇన్ద్రప్రస్థః। కుణ్డప్రస్థః। హృదప్రస్థః। సువర్ణప్రస్థః। అవృద్ధమ్ ఇతి కిమ్? దాక్షిప్రస్థః। మాహకిప్రస్థః। అకర్క్యాదీనామ్ ఇతి కిమ్? కర్కీప్రస్థః। మఘీప్రస్థః। కర్కీ। మఘీ। మకరీ। కర్కన్ధూ। శమీ। కరీర। కటుక। కురల। బదర। కర్క్యాదిః।

.

3822. మాలాదీనాం చ [6.2.88]

మాలా-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వృద్ధార్థమిదమ్ । మాలాప్రస్థః ।

(కాశికా) ప్రస్థే ఇతి వర్తతే। ప్రస్థే ఉత్తరపదే మాలాదీనమాదిరుదాత్తో భవతి। మాలాప్రస్థః। శాలాప్రస్థః। మాలా। శాలా। శోణా। ద్రాక్షా। క్షౌమా। క్షామా। కాఞ్చీ। ఏక। కామ। మాలదిః। వృద్ధార్థ ఆరమ్భః। ఏకాశోణాశబ్దయోః ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే 1.1.75 ఇతి వృద్ధసజ్ఞా।

.

3823. అమహన్నవం నగరేఽనుదీచామ్ [6.2.89]

అ-మహన్నవమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నగరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నగరే పరే మహన్నవన్వర్జితం పూర్వమాద్యుదాత్తం స్యాత్ తచ్చేదుదీచాం న । బ్రహ్మనగరమ్ । అమేతి కిమ్ । మహానగరమ్ । నవనగరమ్ । అనుదీచాం కిమ్ । కార్తికనగరమ్ ।

(కాశికా) నగరశబ్దే ఉత్తరపదే మహన్నవశబ్దవర్జితం పూర్వపదమాద్యుదాత్తం భవతి, తచ్ చేదుదీచాం న భవతి। సుహ్మనగరమ్। పుణ్డ్రనగరమ్। అమహన్నవమ్ ఇతి కిమ్? మహానగరమ్। నవనగరమ్। అనుదీచామ్ ఇతి కిమ్? నదీనగరమ్। కాన్తీనగరమ్।

.

3824. అర్మే చావర్ణం ద్వ్యచ్త్ర్యచ్ [6.2.90]

అర్మే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అవర్ణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వ్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ త్ర్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్మే పరే ద్వ్యచ్ త్ర్యచ్ పూర్వమవర్ణాన్తమాద్యుదాత్తమ్ । గుప్తార్మమ్ । కుక్కుటార్మమ్ । అవర్ణం కిమ్ । బృహదర్మమ్ । ద్వ్యచ్ త్ర్యచ్ కిమ్ । కపిఞ్జలార్మమ్ । అమహన్నవన్నిత్యేవ । మహార్మమ్ । నవార్మమ్ ।

(కాశికా) అర్మశబ్దే ఉత్తరపదే ద్వ్యచ్ త్ర్యచ్ పూర్వపదమవర్ణాన్తమాద్యుదాత్తం భవతి। దత్తార్మమ్। గుప్తార్మమ్। కుక్కుటార్మమ్। వాయసార్మమ్। అవర్ణమ్ ఇతి కిమ్? వృహదర్మమ్। ద్వ్యచ్ త్ర్యచితి కిమ్? కపిఞ్జలార్మమ్। అమహన్నవమ్ ఇత్యేవ, మహార్మమ్। నవార్మమ్।

.

3825. న భూతాధికసంజీవమద్రాశ్మకజ్జలమ్ [6.2.91]

భూత-అధిక-సఞ్జీవ-మద్ర-అశ్మన్-కజ్జలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్మే పరే నైతాన్యాద్యుదాత్తాని । భూతార్మమ్ । అధికార్మమ్ । సఞ్జీవార్మమ్ । మద్రాశ్మగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థమ్ । మద్రార్మమ్ । అశ్మార్మమ్ । మద్రాశ్మార్మమ్ । కజ్జలార్మమ్ ।ఆద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ దివోదాసాయ దాశుషే (దివోదాసాయ దాశుషే) ।

(కాశికా) భూత అధిక సఞ్జీవ మద్ర అశ్మన్ కజ్జల ఇత్యేతాని పూర్వపదాని అర్మశబ్దే ఉత్తరపదే నాద్యుదాత్తాని భవన్తి। భూతార్మమ్। అధికార్మమ్। సఞ్జీవార్మమ్। మద్రాశ్మగ్రహణం సఙ్ఘాతవిగృహీతార్థమ్। మద్రార్మమ్। అశ్మార్మమ్। మద్రాశ్మార్మమ్। కజ్జలార్మమ్। సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ అత్ర భవతి। ఆద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। దివోదాసం వధ్ర్యశ్వాయ దాశుషే।

.

3826. అన్తః [6.2.92]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ । ప్రాగుత్తరపదాదిగ్రహణాత్ ।

(కాశికా) అన్తః ఇత్యధికృతమ్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామస్ తత్ర పూర్వపదస్య అన్తః ఉదాత్తో భవతి ఇత్యేవం వేదితవ్యమ్।

.

3827. సర్వం గుణకార్త్స్న్యే [6.2.93]

సర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గుణకార్త్స్న్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సర్వశబ్దః పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్ । సర్వశ్వేతః । సర్వమహాన్ । సర్వంకిమ్ । పరమశ్వేతః ఆశ్రయవ్యాప్త్యా పరమత్వం శ్వేతస్యేతి గుణకార్త్స్న్యే వర్తతే । గుణేతి కిమ్ । సర్వసౌవర్ణః । కార్త్స్న్యే కిమ్ । సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః ।

(కాశికా) సర్వశ్వేతః। సర్వకృష్ణః। ప్రాకుత్తరపదాదిః 6.2.111 ఇత్యేతస్మాదయమధికారో వేదితవ్యః। సర్వం గుణకార్త్స్న్యే 6.2.93। సర్వశబ్దః పూర్వపదమ్ గుణకార్త్స్న్యే వర్తమానమన్తోదాత్తం భవతి। సర్వశ్వేతః। సర్వకృష్ణః। సర్వమహాన్। సర్వమ్ ఇతి కిమ్। పరమశ్వేతః। ఆశ్రయవ్యాప్త్యా పరమత్వం శ్వేతత్వస్య ఇతి గుణకార్త్స్న్యే వర్తతే। గుణగ్రహణం కిమ్? సర్వసౌవర్ణః। సర్వరాజతః। కార్త్స్న్యే ఇతి కిమ్? సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః। గుణాన్తరేణ సమాసస్తరలోపశ్చ వక్తవ్యః ఇత్యేవమత్ర సమాసస్తరలోపశ్చ।

.

3828. సంజ్ఞాయాం గిరినికాయయోః [6.2.94]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గిరి-నికాయయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరతః పూర్వమన్తోతరత్తమ్ । అఞ్జనాగిరిః । మౌణ్డినికాయః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । పరమగిరిః । బ్రాహ్మణనికాయః ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే గిరి నికాయ ఇత్యేతయోః ఉత్తరపదయోః పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। అఞ్జనాగిరిః। భఞ్జనాగిరిః। నికాయే శాపిణ్డినికాయః। మౌణ్డినికాయః। చిఖిల్లినికాయః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? పరమగిరిః। బ్రాహ్మణనికాయః।

.

3829. కుమార్యాం వయసి [6.2.95]

కుమార్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్ । వృద్ధకుమారీ । కుమారీశబ్దః పుంసా సహాసంప్రయోగమాత్రం ప్రవృత్తినిమిత్తముపాదాయ ప్రయుక్తో వృద్ధాదిభిః సమానాధికరణః । తచ్చ వయ ఇహా గృహ్యతే న కుమారత్వమేవ । వయసి కిమ్ । పరమకుమారీ ।

(కాశికా) కుమార్యాముత్తరపదే వయసి గమ్యమానే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। వృద్ధకుమారీ। జరత్కుమారీ। కుమారీశబ్దః పుంసా సహాసంప్రయోగమాత్రం ప్రవృత్తినిమిత్తముపాదాయ ప్రయుక్తో వృద్ధాదిభిర్వయో విశేషవచనైః సమానాధికరణో భవతి। తచ్ చ వయః ఇహ గృహ్యతే, న కుమారత్వమ్ ఏవ। వయసి ఇతి కిమ్? పరమకుమారీ।

.

3830. ఉదకేఽకేవలే [6.2.96]

ఉదకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అకేవలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకేవలం మిశ్రం తద్వాచిని సమాసే ఉదకే పరే పూర్వమన్తోదాత్తమ్ । గుహోదకమ్ । స్వరే కృతేఽత్ర ఏకాదేశః । స్వరితో వానుదాత్తేపదాదౌ (కౌముదీ-3659) ఇతి పక్షే స్వరితః । అకేవలే కిమ్ । శీతోదకమ్ ।

(కాశికా) అకేవలం మిశ్రమ్। తద్వాచిని సమాసే ఉదకశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। గుడమిశ్రముదకమ్ గుడోదకమ్, గుడోదకమ్। తిలోదకమ్, తిలోదకమ్। స్వరే కృతే ఏకాదేశః స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ 8.2.6 ఇతి పక్షే స్వరితో భవతి। అకేవలే ఇతి కిమ్? శీతోదకమ్। ఉష్ణోదకమ్।

.

3831. ద్విగౌ క్రతౌ [6.2.97]

ద్విగౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్రతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విగావుత్తరపదే క్రతువాచిని సమాసే పూర్వమన్తోదాత్తమ్ । గర్గత్రిరాత్రః । ద్విగౌ కిమ్ । అత్రిరాత్రః । క్రతౌకిమ్ । బిల్వహోమస్య సప్తరాత్రో బిల్వసప్తరాత్రః ।

(కాశికా) ద్విగౌ ఉత్తరపదే క్రతువాచిని సమాసే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। గర్గత్రిరాత్రః। చరకత్రిరాత్రః। కుసురవిన్దసప్తరాత్రః। గర్గాణాం త్రిరాత్రః గర్గత్రిరాత్రః। ద్విగౌ ఇతి కిమ్? అతిరాత్రః। అచశ్చిత్త్వా దన్తోదాత్తః। క్రతౌ ఇతి కిమ్? బిల్వసప్తరాత్రః। బిల్వశతస్య బిల్వహోమస్య వా సప్తరాత్రః బిల్వసప్తరాత్రః।

.

3832. సభాయాం నపుంసకే [6.2.98]

సభాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నపుంసకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సభాయాం పరతో నపుంసకలిఙ్గే సమాసే పూర్వమన్తోదాత్తమ్ । గోపాలసభమ్ । స్త్రీసభమ్ । సభాయాం కిమ్ । బ్రాహ్మణసేనమ్ । నపుంసకే కిమ్ । రాజసభా ప్రతిపదోక్తనపుంసకగ్రహణాన్నేహ । రమణీయసభమ్ । బ్రాహ్మణకులమ్ ।

(కాశికా) సభాశబ్దే ఉత్తరపదే నపుంసకలిఙ్గే సమాసే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। గోపాలసభమ్। పశుపాలసభమ్। స్త్రీసభమ్। దాసీసభమ్। సభాయామ్ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణసేనమ్। నపుంసకమ్ ఇతి కిమ్? రాజసభా। బ్రాహ్మణసభా। సభాయాం ప్రతిపదోక్తం నపుంసకలిఙ్గం గృహ్యతే ఇతి సమణీయసభమ్, బ్రాహ్మణకులమ్ ఇత్యత్ర న భవతి।

.

3833. పురే ప్రాచామ్ [౬.౨.౯౯]

పురే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దేవదత్తపురమ్ । నాన్దీపురమ్ । ప్రాచాం కిమ్ । శివపురమ్ ।

(కాశికా) పురశబ్దే ఉత్తరపదే ప్రాచామ్ దేశే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। లలాటపురమ్। కాఞ్చీపురమ్। శివదత్తపురమ్। కార్ష్ణిపురమ్। నార్మపురమ్। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? శివపురమ్।

.

3834. అరిష్టగౌడపూర్వే చ [౬.౨.100]

అరిష్ట-గౌడపూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పురే పరే అరిష్టగౌడపూర్వసమాసే పూర్వమన్తోదాత్తమ్ । అరిష్టపురమ్ । గౌడపురమ్ । పూర్వగ్రహణం కిమ్ । ఇహాపి తథా స్యాత్ । అరిష్టాశ్రితపురమ్ । గౌడభృత్యపురమ్ ।

(కాశికా) అరిష్ట గౌడ ఇత్యేవం పూర్వే సమాసే పురశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। అరిష్టపురమ్। గౌడపురమ్। పూర్వగ్రహణం కిమ్? ఇహ అపి యథా స్యాత్। అరిష్టశ్రితపురమ్। గౌడభృత్యపురమ్।

.

3835. న హాస్తినఫలకమార్దేయాః [౬.౨.101]

న అవ్యయమ్ హాస్తిన-ఫలక-మార్దేయాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పురే పరే నైతాన్యన్తోదాత్తాని । హాస్తినపురమ్ । ఫలకపురమ్ । మార్దేయపురమ్ । మృదేరపత్యమితి శుభ్రాదిత్వాడ్ఢక్ ।

(కాశికా) హాస్తిన ఫలక మార్దేయ ఇత్యేతాని పూర్వపదాని పురశబ్దే ఉత్తరపదే న అన్తోదాత్తాని భవన్తి। పురే ప్రాచామ్ 6.2.99 ఇతి ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। హాస్తినపురమ్। ఫలకపురమ్। మార్దేయపురమ్। మృదోరపత్యం మార్దేయః। శుభ్రాదిత్వాత్ ఢక్ 4.1.123।

.

3836. కుసూలకూపకుమ్భశాలం బిలే [౬.౨.10౨]

కుసూల-కూప-కుమ్భ-శాలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బిలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాన్యన్తోదాత్తాని బిలే పరే । కుసూలబిలమ్ । కూపబిలమ్ । కుమ్భబిలమ్ । శాలబిలమ్ । కుసూలాది కిమ్ । సర్పబిలమ్ । బిలేతి కిమ్ । కుసూలస్వామీ ।

(కాశికా) కుసూల కూప కుమ్భ శాలా ఇత్యేతాని పూర్వపదాని బిలశబ్దే ఉత్తరపదే అన్తోదాత్తాని భవన్తి। కుసూలబిలమ్। కూపబిలమ్। కుమ్భబిలమ్ శాలాబిలమ్। కుసూలాదిగ్రహణం కిమ్? సర్వబిలమ్। బిలే ఇతి కిమ్? కుసూలస్వామీ।

.

3837. దిక్శబ్దా గ్రామజనపదాఖ్యానచానరాటేషు [6.2.103]

దిక్శబ్దాః ప్రథమా-బహువచనమ్ గ్రామ-జన-పద-ఆఖ్యాన-చానరాటేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దిక్శబ్దా అన్తోదాత్త భవన్త్యేషు । పూర్వేషుకామశమీ । అపరకృష్ణమృత్తికా । జనపద । పూర్వపఞ్చాలాః । ఆఖ్యానే । పూర్వయాతమ్ । పూర్వయాయాతమ్ । పూర్వచానరాటమ్ । శబ్దగ్రహణం కాలవాచిదిక్శబ్దస్య పరిగ్రహార్థమ్ ।

(కాశికా) దిక్శబ్దాః పూర్వపదాని అన్తోదాత్తని భవన్తి గ్రామజనపదాఖ్యానవాచిషు ఉత్తరపదేషు, చానరాటశబ్దే చ। పూర్వేషుకామశమీ, పూర్వేషుకామశమీ। అపరేషుకామశమీ, అపరేషుకామశమీ। పూర్వకృష్ణమృత్తికా। అపరకృష్ణమృత్తికా। జనపద పూర్వపఞ్చాలాః। అపరపఞ్చాలాః। ఆఖ్యాన పూర్వాధిరామమ్, పూర్వాధిరామమ్। పూర్వయాయాతమ్। అపరయాయాతమ్। అధిరామమధికృత్య కృతో గ్రన్థః ఆధిరామమ్। తథా యాయాతమ్। చానరాట పూర్వచానరాటమ్। అపరచానరాటమ్। శబ్దగ్రహణం కాలవాచినోఽపి దిక్శబ్దస్య పరిగ్రహార్థమ్।

.

3838. ఆచార్యోపసర్జనశ్చాన్తేవాసిని [6.2.104]

ఆచార్యోపసర్జనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ అన్తేవాసిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసిని పరే దిక్శబ్దా అన్తోదాత్తా భవన్తి । పూర్వపాణినీయాః । ఆచార్యేతి కిమ్ । పూర్వాన్తేవాసీ । అన్తేవాసిని కిమ్ । పూర్వపాణినీయం శాస్త్రమ్ ।

(కాశికా) ఆచార్యోపసర్జనాన్తేవాసివాచిని ఉత్తరపదే దిక్శబ్దా అన్తోదాత్తాః భవన్తి। పుర్వపాణినీయాః। అపరపాణినీయాః। పూర్వకాశకృత్స్నాః। అపరకాశకృత్స్నాః। ఆచార్యోపసర్జనః ఇతి కిమ్? పూర్వశిష్యాః। అన్తేవాసిని ఇతి కిమ్? పూర్వపాణినీయం శాస్త్రమ్।

.

3839. ఉత్తరపదవృద్ధౌ సర్వం చ [6.2.105]

ఉత్తరపదవృద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదస్యేత్యధికృత్య యా వృద్ధిర్విహితా తద్వత్యుత్తరపదే పరే సర్వశబ్దో దిక్శబ్దాశ్చాన్తోదాత్తా భవన్తి । సర్వపాఞ్చాలకః । అపరపాఞ్చాలకః । అధికారగ్రహణం కిమ్ । సర్వభాసః । సర్వకారకః ।

(కాశికా) ఉత్తరపదస్య 7.3.10 ఇత్యధికృత్య యా విహితా వృద్ధిః, తద్వత్యుత్తరపదే సర్వశబ్దో దిక్శబ్దాశ్చ అన్తోదాత్తా భవన్తి। సర్వపఞ్చాలకః। పూర్వపఞ్చాలకః। ఉత్తరపాఞ్చాలకః। సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్య ఇతి తదన్తవిధినా జనపదలక్షణో వుఞ్ ప్రత్యయః। సుసర్వార్ధాజ్జనపదస్య 7.3.12 దిశోఽమద్రాణామ్ 7.3.13 ఇతి చ ఉత్తరపదవృద్ధిః। అధికారలక్షణాదిహ న భవతి, సర్వమాసః, సర్వకారకః ఇతి।

.

3840. బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్ [6.2.106]

బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విశ్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహువ్రీహౌ విశ్వశబ్దః పూర్వపదభూతః సంజ్ఞాయామన్తోదాత్తః స్యాత్ । పూర్వపదప్రకృతిస్వరేణ ప్రాప్తస్యాద్యుదాత్తస్యాపవాదః । విశ్వకర్మా విశ్వదేవః (విశ్వకర్మా విశ్వదేవః) । ఆవిశ్వదేవం సత్పతిమ్ (ఆవిశ్వదేవం సత్పతిమ్) । బహువ్రీహౌ కిమ్ । విశ్వే చ తే దేవాశ్చ విశ్వదేవాః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । విశ్వదేవః (విశ్వదేవః) । ప్రాగవ్యయీభావాద్బహువ్రీహ్యధికారః ।

(కాశికా) బహువ్రీహౌ సమాసే విశ్వశబ్దః పూర్వపదం సంజ్ఞాయాం విషయేఽన్తోదాత్తం భవతి। విశ్వదేవః। విశ్వయశాః। విశ్వమహాన్। పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన ఆద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్? విశ్వే చ తే దేవాః విశ్వదేవాః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? విశ్వే దేవా అస్య విశ్వదేవః। విశ్వామిత్రః, విశ్వాజినః ఇత్యత్ర సంజ్ఞాయాం మిత్రాజినయోః 6.2.165 ఇత్యేతద్ భవతి పరత్వాత్। బహువ్రీహౌ ఇత్యేతదధిక్రియతే ప్రాగవ్యయీభావసంజ్ఞానాత్।

.

3841. ఉదరాశ్వేషుషు [6.2.107]

ఉదర-అశ్వ-ఇషుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సంజ్ఞాయామితి వర్తతే వృకోదరః । హర్యశ్వః । మహేషుః ।

(కాశికా) ఉదర అశ్వ ఇషు ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు బహువ్రీహౌ సమాసే సంజ్ఞాయాంవిషయే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। వృకోదరః। దామోదరః। హర్యశ్వః। యౌవనాశ్వః। సువర్ణపుఙ్ఖేషుః। మహేషుః।

.

3842. క్షేపే [6.2.108]

క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదరాశ్వేషుషు పూర్వమన్తోదాత్తం బహువ్రీహౌ నిన్దాయామ్ । ఘటోదరః । కటుకాశ్వః । చలాచలేషుః । అనుదరః ఇత్యత్ర నఞ్సుభ్యామ్ (కౌముదీ-3906) ఇతి భవతి విప్రతిషేధేన ।

(కాశికా) క్షేపే గమ్యమానే ఉదరాదిషు ఉత్తరపదేషు బహువ్రీహౌ సమాసే సంజ్ఞాయాం విషయే పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। కుణ్డోదరః। ఘటోదరః। కటుకాశ్వః। స్పన్దితాశ్వః। అనిఘాతేషుః। చలాచలేషుః। అనుదరః, సూదరః ఇత్యత్ర నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యేతద్ భవతి విప్రతిషేధేన।

.

3843. నదీ బన్ధుని [6.2.109]

నదీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బన్ధుని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బన్ధుశబ్దే పరే నద్యన్తం పూర్వమన్తోదాత్తం బహువ్రీహౌ । గార్గీబన్ధుః । నదీ కిమ్ । బ్రహ్మబన్ధుః । బ్రహ్మశబ్ద ఆద్యుదాత్తః । బన్ధుని కిమ్ । గార్గీప్రియః ।

(కాశికా) బహువ్రీహౌ సమాసే బన్ధున్యుత్తరపదే నద్యన్తం పూర్వపదమన్తోదాత్తం భవతి। గార్గీబన్ధుః। వాత్సీబన్ధుః। నదీ ఇతి కిమ్? బ్రహ్మబన్ధుః। బ్రహ్మశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। బన్ధుని ఇతి కిమ్? గార్గీప్రియః।

.

3844. నిష్ఠోపసర్గపూర్వమన్యతరస్యామ్ [6.2.110]

నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపసర్గపూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాన్తం పూర్వపదమన్తోదాత్తం వా । ప్రధౌతపాదః । నిష్ఠా కిమ్ । ప్రసేవకముఖః । ఉపసర్గపూర్వం కిమ్ । శుష్కముఖః ।

(కాశికా) బహువ్రీహౌ సమాసే నిష్ఠాన్తముపసర్గపూర్వం పూర్వపదమనతరస్యామనతోదాత్తం భవతి। ప్రధౌతముఖః, ప్రధౌతముఖః ప్రధౌతముఖః। ప్రక్షాలితపాదః, ప్రక్షాలితపాదః। యది ముఖశబ్దః స్వాఙ్గవాచీ తదా పక్షే ముఖం స్వాఙ్గమ్ 6.2.167 ఇత్యేతద్ భవతి, న చేత్ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇత్యేతద్ భవతి। నిష్ఠా ఇతి కిమ్? ప్రసేచకముఖః। ఉపసర్గపూర్వమ్ ఇతి కిమ్? శుష్కముఖః।

.

3845. ఉత్తరపదాదిః [6.2.111]

ఉత్తరపదాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదాధికార ఆపాదాన్తమ్ । ఆద్యధికారస్తు ప్రకృత్యా భగాలమ్ (కౌముదీ-3871) ఇత్యవధికః ।

(కాశికా) ఉత్తరపదాదిః ఇత్యేతదధికృతమ్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామ ఉత్తరపదస్య ఆదిరుదాత్తో భవతి ఇత్యేవం తద్వేదితవ్యమ్।

.

3846. కర్ణో వర్ణలక్షణాత్ [6.2.112]

కర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వర్ణలక్షణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్ణవాచినో లక్షణవాచినశ్చ పరః కర్ణశబ్ద ఆద్యుదాత్తో బహువ్రీహౌ । శుక్లకర్ణః । శఙ్కుకర్ణః । కర్ణః కిమ్ । శ్వేతపాదః । వర్ణలక్షణాత్కిమ్ । శోభనకర్ణః ।

(కాశికా) శుక్లకర్ణః। కృష్ణకర్ణః। ఉత్తరపదస్య ఇత్యేతదపాదపరిసమాప్తేః। ఆదిః ఇతి ప్రకృత్యా భగాలమ్ 6.2.127 ఇతి యావత్। కర్ణో వర్ణలక్షణాత్ 6.2.112। బహువ్రీహౌ సమాసే వర్ణవాచినో లక్షణవాచినశ్చ కర్ణశబ్ద ఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం భవతి। శుక్లకర్ణః। కృష్ణకర్ణః। లక్షణాత్ దాత్రాకర్ణః। శఙ్కుకర్ణః। లక్షణస్య ఇతి దీర్ఘత్వమ్। పశూనాం విభాగజ్ఞాపనార్థం దాత్రశఙ్కుప్రతిరూపకం కర్ణాదిషు చిహ్నం యత్ క్రియతే తదిహ లక్షణం గృహ్యతే, తేన స్థూలకర్ణః ఇత్యత్ర న భవతి। కర్ణః ఇతి కిమ్? శ్వేతపాదః। కూటశృఙ్గః। వర్ణలక్షణాతితి కిమ్? శోభనకర్ణః।

.

3847. సంజ్ఞౌపమ్యయోశ్చ [6.2.113]

సంజ్ఞా-ఔపమ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్ణ ఆద్యుదాత్తః । మణికర్ణః । ఔపమ్యే । గోకర్ణః ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయామ్ ఔపమ్యే చ యో బహువ్రీహిర్వర్తతే తత్ర కర్ణశబ్ద ఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం భవతి। సంజ్ఞాయామ్ కుఞ్చికర్ణః। మణికర్ణః। ఔపమ్యే గోకర్ణః। ఖరకర్ణః।

.

3848. కణ్ఠపృష్ఠగ్రీవాజంఘం చ [6.2.114]

కణ్ఠ-పృష్ఠ-గ్రీవా-జంఘమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సంజ్ఞౌ పమ్యయోర్బహువ్రీహౌ । శితికణ్ఠః । కాణ్డపృష్ఠః । సుగ్రీవః । నాడీజఙ్ఘః । ఔపమ్యే । ఖరకణ్ఠః । గోపృష్ఠః । అశ్వగ్రీవః । గోజఙ్ఘః ।

(కాశికా) కణ్ఠ పృష్ఠ గ్రీవా జఙ్ఘా ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని బహువ్రీహౌ సమాసే సంజ్ఞౌపమ్యయోరాద్యుదాత్తాని భవన్తి। కణ్ఠః సంజ్ఞాయామ్ శితికణ్ఠః। నీలకణ్ఠః। ఔపమ్యే ఖరకణ్ఠః। ఉష్ట్రకణ్ఠః। పృష్ఠః సంజ్ఞాయామ్ కాణ్డపృష్ఠః। నాకపృష్ఠః। ఔపమ్యే గోపృష్ఠః। అజపృష్ఠః। గ్రీవా సంజ్ఞాయామ్ సుగ్రీవః। నీలగ్రీవః। దశగ్రీవః। ఔపమ్యే గోగ్రీవః। అశ్వగ్రీవః। జఙ్ఘా సంజ్ఞాయామ్ నాడీజఙ్ఘః। తాలజఙ్ఘః। ఔపమ్యే గోజఙ్ఘః। అశ్వజఙ్ఘః। ఏణీజఙ్ఘః।

.

3849. శృఙ్గమవస్థాయాం చ [6.2.115]

శృఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవస్థాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శృఙ్గశబ్దోఽవస్థాయాం సంజ్ఞౌపమ్యయోశ్చాద్యుదాత్తో బహువ్రీహౌ । ఉద్గతశృఙ్గః । ద్వ్యఙ్గులశృఙ్గః । అత్ర శృఙ్గోద్గమనాదికృతో గవాదేర్వయోవిశేషోఽవస్థా । సంజ్ఞాయామ్ । ఋష్యశృఙ్గః । ఉపమాయామ్ । మేషశృఙ్గః । అవస్థేతి కిమ్ । స్థూలశృఙ్గః ।

(కాశికా) శృఙ్గశబ్దః ఉత్తారపదమవస్థాయాం సంజ్ఞౌ పమ్యయోశ్చ బహువ్రీహౌ ఆద్యుదాత్తం భవతి। ఉద్గతశృఙః। ద్వ్యఙ్గులశృఙ్గః। అత్ర శృఙ్గోద్గమనాదికృతో గవాదేర్వయోవిశేషోఽవస్థ। అస్ంజ్ఞాయామ్ ఋష్యశృఙ్గః। ఔపమ్యే గోశృఙ్గః మేషశృఙ్గః। అవస్థాదిషు ఇతి కిమ్? స్థూలశృఙ్గః।

.

3850. నఞో జరమరమిత్రమృతాః [6.2.116]

నఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జర-మర-మిత్ర-మృతాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నఞః పరా ఏతే ఆద్యుదాత్తా బహువ్రీహౌ । న మే జరా అజరమ్ । అమరమ్ । అమిత్రమర్దయ । శ్రవో దేవేష్వమృతమ్ (శ్రవో దేవేష్వమృతమ్) । నఞః కిమ్ । బ్రాహ్మణమిత్రః । జేతి కిమ్ । అశత్రుః ।

(కాశికా) నఞ ఉత్తరే జరమరమిత్రమృతా బహువ్రీహౌ సమాసే ఆద్యుదాత్తా భవన్తి। అజరః। అమరః। అమిత్రః। అమృతః। నఞః ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణమిత్రః। జరాదయః ఇతి కిమ్? అశత్రుః, నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇతి ఉత్తరపదాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ అత్ర భవతి।

.

3851. సోర్మనసీ అలోమోషసీ [6.2.117]

సోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మనసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అ-లోమోషసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సోః పరం లోమోషసీ వర్జయిత్వా మన్నన్తమసన్తం చాద్యుదాత్తం స్యాత్ । నఞ్సుభ్యమ్ (కౌముదీ-3906) త్యిస్యాపవాదః । సుకర్మాణః సుయుజః (సుకర్మాణః సుయుజః) । స నో

వక్షదనిమానః సువహ్మా (స నో వక్షదనిమానః సుబ్రహ్మా) । శివా పశుభ్యః సుమనాః సువర్చాః (శివా పశుభ్యః సుమనాః సువర్చాః) । సుపేశసస‌కరతి (సుపేశసస్కరతి) । సోః కిమ్ । కృతకర్మా మనసీ కిమ్ । సురాజా (సురాజా) । అలోమోషసీ కిమ్ సులోమా । సూషాః కపి తు పరత్వా కపి పూర్వమ్ (కౌముదీ-3907) ఇతి భవతి । సుకర్మకః సుస్రోతస్యః ।

(కాశికా) సోః ఉత్తరం మనన్తమసన్తం చ బహువ్రీహౌ సమాసే ఆద్యుదాత్తం భవతి లోమోషసీ వర్జయిత్వా। సుకర్మా। సుధర్మా। సుప్రథిమా। అసన్తమ్ సుపయాః। సుయశాః। సుస్రోతాః। సుప్రత్। సుధ్వత్। సోః ఇతి కిమ్? కృతక్రమా। కృతయశాః। మనసీ ఇతి కిమ్? సురాజా। సుతక్షా। అలోమోషసీ ఇతి కిమ్? సులోమా। సూషాః। అనినస్మఙ్గ్రహణాన్యర్థవతా చ అనర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తి ఇత్యనర్థకయోరపి మనసోరిహ గ్రహణమ్। నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యస్య అయమపవాదః। కపి తు పరత్వాత్ కపి పూర్వమ్ ఇత్యేతద్ భవతి। సుకర్మకః। సుస్రోతస్కః।

.

3852. క్రత్వాదయశ్చ [6.2.118]

క్రత్వాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సోః పరే ఆద్యుదాత్తాః స్యుః । సామ్రాజ్యాయ సుక్రతుః (సామ్రాజ్యాయ సుక్రతుః) । సుప్రతీకః (సుప్రతీకః) । సుహవ్యః (సుహవ్యః) । సుప్రతుర్తినేహసమ్ (సుప్రతూర్తినేహసమ్) ।

(కాశికా) క్రత్వాదయః సోరుత్తరే బహువ్రీహౌ సమాసే ఆద్యుదాత్తా భవన్తి। సుక్రతుః। సుదృశీకః। క్రతు। దృశీక। ప్రతీక। ప్రతూర్తి। హవ్య। భగ। క్రత్వాదిః।

.

3853. ఆద్యుదాత్తం ద్వ్యచ్ ఛన్దసి [6.2.119]

ఆద్యుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వ్యచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యదాయ్ద్యుదాత్తం ద్వ్యచ్ తతోఽసోరుత్తరం బహువ్రీహావాద్యుదాత్తమ్ । అధాస్వశ్వాః (అధాస్వశ్వాః) । సురథా ఆతిథిగ్వే (సురథా ఆతిథిగ్వే) । నిత్స్వరేణాశ్వరథావాద్యుదాత్తౌ । ఆద్యుదాత్తం కిమ్ । యా సుబాహుః (యా సుబాహుః) । ద్వ్యచ్ కిమ్ । సుగురసత్సు హిరణ్యః (సుగురసత్సు హిరణ్యః) । హిరణ్యశబ్దస్త్ర్యచ్ ।

(కాశికా) యదాద్యుదాత్తం ద్వ్యచుత్తరపదం బబువ్రీహౌ సమాసే సోరుత్తరం తదాద్యుదాత్తమేవ భవతి ఛన్దసి విసయ। స్వశ్వాస్త్వా సురథా మర్జయేమ। నిత్స్వరేణ అశ్వరథశబ్దావాద్యుదాత్తౌ।

ఆద్యుదాత్తమ్ ఇతి కిమ్? యా సుబాహుః స్వఙ్గురిః। బాహుశబ్దః ప్రత్యయస్వరేణ అన్తోదాత్తః। ద్వ్యచితి కిమ్? సుగురసత్। సుహిరణ్యః। నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.162 ఇత్యస్య అయమపవాదః।

.

3854. వీరవీర్యౌ చ [6.2.120]

వీర-వీర్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సోః పరౌ బహువ్రీహౌ ఛన్దస్యాద్యుదాత్తౌ । సువీరే రయిణా (సువీరే(స్వః రయిణా) । సువీర్యస్య గోమతః (సువీర్యస్య గోమతః) । వీర్యశబ్దో యత్ప్రత్యయాన్తః । తత్ర యతోఽనావః (కౌముదీ-3701) ఇత్యాద్యుదాత్తత్వం నేతి వీర్యగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ । తత్ర హి సతి పూర్వేణైవ సిద్ధం స్యాత్ ।

(కాశికా) వీర వీర్య ఇత్యేతౌ చ శబ్దౌ శోరుత్తరౌ బహువ్రీహౌ సమాసే ఛన్దసి విషయే ఆద్యుదాత్తౌ భవతః। సువీరస్తే। సువీర్యస్య పతయః స్యమ। వీర్యమ్ ఇతి యత్ప్రత్యయాన్తం తత్ర యతోఽనావః 6.1.123 ఇతి ఆద్యుదాత్తత్వం న భవతి ఇత్యేతదేవ వీర్యగ్రహణం జ్ఞాపకమ్। తత్ర హి సతి పూర్వేణ ఏవ సిద్ధం స్యాత్।

.

3855. కూలతీరతూలమూలశాలాఽక్షసమమవ్యయీభావే [6.2.121]

కూల-తీర-తూల-మూల-శాలా-అక్ష-సమమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవ్యయీభావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపకూలమ్ । ఉపతీరమ్ । ఉపతూలమ్ । ఉపమూలమ్ । ఉపశాలమ్ । ఉపాక్షమ్ । సుషమమ్ । నిఃషమమ్ । తిష్ఠద్గుప్రభృతిష్వేతే । కూలాదిగ్రహణం కిమ్ । ఉపకుమ్భమ్ । అవ్యయీభావే కిమ్ । పరమకూలమ్ ।

(కాశికా) కూల తీర తూల మూల శాలా అక్ష సమ ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని అవయీభావసమాసే ఆద్యుదాత్తాని భవన్తి। పరికూలమ్। ఉపకూలమ్। పరితీరమ్। ఉపతీరమ్। పరితూలమ్। ఉపతూలమ్। పరిమూలమ్। ఉపమూలమ్। పరిశాలమ్। ఉపశాలమ్। పర్యక్షమ్। ఉపాక్షమ్। సుషమమ్। విషమమ్। నిషమమ్। దుఃషమమ్। తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు ఏతే పఠ్యన్తే। కూలాదిగ్రహణం కిమ్? ఉపకుమ్భమ్। అవ్యయీభావే ఇతి కిమ్? పరమకూలమ్। ఉత్తరమకూలమ్। పర్యాదిభ్యః కూలాదీనామాద్యుదాత్తత్వం విప్రతిషేధేన భవతి। పరికూలమ్। ఉపకూలమ్।

.

3856. కంసమన్థశూర్పపాయ్యకాణ్డం ద్విగౌ [6.2.122]

కంస-మన్థ-శూర్ప-పాయ్య-కాణ్డమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్విగౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వికంసః । ద్విమన్థః । ద్విశూర్పః । ద్విపాయ్యమ్ । ద్వికాణ్డమ్ । ద్విగౌ కిమ్ । పరమకంసః ।

(కాశికా) కంస మన్థ శూర్ప పాయ్య కాణ్డ ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని ద్విగౌ సమాసే ఆద్యుదాత్తాని భవన్తి। ద్వికంసః। త్రికంసః। ద్విమన్థః। త్రిమన్థః। ద్విశూర్పః। త్రిశూర్పః। ద్విపాయ్యః। త్రిపాయ్యః। ద్వికాణ్డః। త్రికాణ్డః ద్విగౌ ఇతి కిమ్? పరమకంసః। ఉత్తరమకంసః।

.

3857. తత్పురుషే శాలాయాం నపుంసకే [6.2.123]

తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శాలాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నపుంసకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శాలాశబ్దాన్తే తత్పురుషే నపుంసకలిఙ్గేఉత్తరపదమాద్యుదాత్తమ్ । బ్రాహ్మణశాలమ్ । తత్పురుషే కిమ్ । దృఢశాలం బ్రాహ్మణకులమ్ । శాలాయాం కిమ్ । బ్రాహ్మణసేనమ్ నపుంసకే కిమ్ । బ్రాహ్మణశాలా ।

(కాశికా) శాలాశబ్దాన్తే తత్పురుషే సమాసే నపుంసకలిఙ్గే ఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం భవతి। బ్రాహ్మనశాలమ్। క్షత్రియశాలమ్। విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామ్ 2.4.25 ఇతి నపుంసకలిఙ్గతా। తత్పురుషే ఇతి కిమ్? దృఢశాలం బ్రాహ్మణకులన్। శాలాయామ్ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణసేనమ్ నపుంసకే ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణశాలా।

.

3858. కన్థా చ [6.2.124]

కన్థా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తత్పురుషే నపుంసకలిఙ్గే కన్థా శబ్ద ఉత్తరపదమాద్యుదాత్తమ్ । సౌశమికన్థమ్ । ఆహ్వారకన్థమ్ । నపుంసకే కిమ్ । దాక్షికన్థా ।

(కాశికా) తత్పురుషే సమాసే నపుంసకలిఙ్గే కన్థాశబ్దః ఉత్తరపదమాద్యుదాత్తం భవతి। సౌశమికన్థమ్। ఆహ్వకన్థమ్। చప్పకన్థమ్। సంజ్ఞాయాం కన్థోశీనరేషు 2.4.20 ఇతి నపుంసకలిఙ్గతా। షష్ఠీసమాసా ఏతే। నపుంసకే ఇత్యేవ, దాక్షికన్థా।

.

3859. ఆదిశ్చిహణాదీనామ్ [6.2.125]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చిహణాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కన్థాన్తే తత్పురుషే నపుంసకలిఙ్గే చిహణాదీనామాదిరుదాత్తః । చిహమకన్థమ్ । మన్దురకన్థమ్ । ఆదిరితి వర్తమానే పునర్గ్రహణం పూర్వపదస్యాద్యుదాత్తార్థమ్ ।

(కాశికా) కన్థాన్తే తత్పురుషే సమాసే నపుంసకలిఙ్గే చిహణాదీనామాదిరుదాత్తో భవతి। చిహణకన్థమ్। మడరకన్థమ్। మడుర ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। మడురకన్థమ్। చిహణ। మడర। మడుర। వైతుల। పటత్క। చైత్తలికర్ణ। వైతాలికర్ణిః ఇత్యన్యే పఠన్తి। కుక్కుట। చిక్కణ। చిత్కణ ఇత్యపరే పఠన్తి। ఆదిః ఇతి వర్తమానే పునరాదిగ్రహణం పూర్వపదాద్యుదాత్తార్థమ్।

.

3860. చేలఖేటకటుకకాణ్డం గర్హాయామ్ [6.2.126]

చేల-ఖేట-కటుక-కాణ్డమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గర్హాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చేలాదీన్యుత్తరపదాన్యాద్యుదాత్తాని । పుత్రచేలమ్ । నాగరఖేటమ్ । దధికటుకమ్ । ప్రజాకాణ్డమ్ । చేలాదిసాదృశ్యేన పుత్రాదీనాం గర్హా వ్యాఘ్రాదిత్వాత్సమాసః । గర్హాయాం కిమ్ పరమచేలమ్ ।

(కాశికా) చేల ఖేట కతుక కాణ్డ ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని తత్పురుసే సమాసే గర్హాయాం గమ్యమానాయామాద్యుదాత్తాని భవన్తి। పుత్రచేలమ్। భార్యాచేలమ్। ఉపానత్ఖేటమ్। నగరఖేటమ్। దధికటుకమ్। ఉదశ్విత్కటుకమ్। భూతకాణ్డమ్। ప్రజాకాణ్డమ్। చేలాऽదిసాదృశ్యేన పుత్రాదీనాం గర్హా। తత్ర పుత్రః చేలమ్ ఇవ ఇతి విగృహ్య వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాదుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః ఇతి సమాసః। గర్హాయామ్ ఇతి కిమ్। పరమచేలమ్।

.

3861. చీరముపమానమ్ [6.2.127]

చీరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపమానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వస్త్రం చీరమివ వస్త్రచీరమ్ । కమ్బలచీరమ్ । ఉపమానం కిమ్ । పరమచీరమ్ ।

(కాశికా) చీరముత్తరపదముపమానవాచి తత్పురుషే సమాసే ఆద్యుదాత్తం భవతి। వస్త్రం చీరమ్ ఇవ వస్త్రచీరమ్। పటచీరమ్। అమ్బలచీరమ్। ఉపమానమ్ ఇతి కిమ్? పరమచీరమ్।

.

3862. పలలసూపశాకం మిశ్రే [6.2.128]

పలల-సూప-శాకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మిశ్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘృతపలలమ్ । ఘృతసూపః । ఘృతశాకమ్ । భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ (కౌముదీ-697) ఇతి సమాసః । మిశ్రే కిమ్ । పరమపలలమ్ ।

(కాశికా) పలల సూప శాక ఇత్యేతాన్యుత్తరపదాని మిశ్రవాచిని తత్పురుషే సమాసే ఆద్యుదాత్తని భవతి। గుడపలలమ్। ఘృతపలలమ్। ఘృతసూపః। మూలకసూపః। ఘృతశాకమ్। ముద్గశాకమ్। గుడేన మిశ్రం పలలమ్ గుడపలలమ్। భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ 2.1.35 ఇతి సమాసః। మిశ్రే ఇతి కిమ్? పరమపలలమ్।

.

3863. కూలసూదస్థలకర్షాః సంజ్ఞాయామ్ [6.2.129]

కూల-సూద-స్థల-కర్షాః ప్రథమా-బహువచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆద్యుదాత్తాస్తత్పురుషే । దాక్షికూలమ్ । శాణ్డిసూదమ్ । దాణ్డాయనస్థలమ్ । దాక్షికర్షః । గ్రామసంజ్ఞా ఏతాః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । పరమకూలమ్ ।

(కాశికా) కూల సూద స్థల కర్ష ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని తత్పురుషే సమాసే సంజ్ఞాయాం విషయే ఆద్యుదాత్తని భవన్తి। దాక్షికూలమ్। మాహకికూలమ్। దేవసూదమ్। భాజీసూదమ్। దణ్డాయనస్థలీ। మాహకిస్థలీ। దాక్షికర్షః। గ్రామనామధేయాని ఏతాని। స్థాలగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టత్వాత్ స్థాలీశబ్దోఽపి గృహ్యతే। జానపదకుణ్డ ఇత్యనేన జీష్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? పరమకూలమ్।

.

3864. అకర్మధారయే రాజ్యమ్ [6.2.130]

అకర్మధారయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రాజ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మధారయవర్జితే తత్పురుషే రాజ్యముత్తరపదమాద్యుదాత్తమ్ । బ్రాహ్మణ రాజ్యమ్ । అకేతి కిమ్ । పరమరాజ్యమ్ ।చేలరాజ్యాదిస్వరాదవ్యయస్వరః పూర్వవిప్రతిషేధేన కుచేలమ్ (వార్తికమ్) ॥ కురాజ్యమ్ ।

(కాశికా) కర్మధారయవర్జితే తత్పురుషే సమాసే రాజ్యమ్ ఇత్యేతదుత్తరపదమాద్యుదాత్తం భవతి। బ్రాహ్మణరాజ్యమ్। క్షత్రియరాజ్యమ్। అకర్మధారయే ఇతి కిమ్? పరమరాజ్యమ్। చేలరాజ్యాదిస్వరాదవ్యయస్వరో భవతి పూర్వవిప్రతిషేధేన। కుచేలమ్। కురాజ్యమ్।

.

3865. వర్గ్యాదయశ్చ [6.2.131]

వర్గ్యాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అర్జునవర్గ్యః వాసుదేవపక్ష్యః । అకర్మధారయ ఇత్యేవ । పరమవర్గ్యః । వర్గాదిర్దిగాద్యన్తర్గణః ।

(కాశికా) వగ్య ఇత్యేవమాదీని ఉత్తరపదాని అకర్మధారయే తత్పురుషే సమాసే ఆద్యుదత్తాని భవన్తి। వాసుదేవవర్గ్యః। వాసుదేవపక్ష్యః। అర్జునవర్గ్యః। అర్నుపక్ష్యః। అకర్మధారయే ఇత్యేవ, పరమవర్గ్యః। వర్గ్యాదయః ప్రాతిపదికేసు న పత్యన్తే। దిగాదిషు తు వర్గ పూగ గణ పక్ష ఇత్యేవమాదయో యే పఠితాః, తే ఏవ యత్ప్రత్యయాన్తా వర్గ్యాదయః ఇహ ప్రతిపత్తవ్యా।

.

3866. పుత్రః పుంభ్యః [6.2.132]

పుత్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుమ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పుమ్శబ్దేభ్యః । పరః పుత్రశబ్ద ఆద్యుదాత్తస్తత్పురుషే । దాశకిపుత్రః । మాహితపుత్రః । పుత్రః కిమ్ । కౌనటిమాతులః । పుమ్భ్యః కిమ్ । దాక్షీపుత్రః ।

(కాశికా) పుత్రశబ్దః పుంశబ్దేభ్య ఉత్తరస్ తత్పురుషే ఆద్యుదత్తో భవతి। కౌనటిపుత్రః। దామకపుత్రః। మాహిషకపుత్రః। పుత్రః ఇతి కిమ్? కౌనటిమాతులః। పుమ్భ్యః ఇతి కిమ్? గార్గీపుత్రః। వాత్సీపుత్రః।

.

3867. నాచార్యరాజర్త్విక్సంయుక్తజ్ఞాత్యాఖ్యేభ్యః [6.2.133]

న అవ్యయమ్ ఆచార్య-రాజ-ఋత్విక్-సంయుక్త-జ్ఞాతి-ఆఖ్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః పుత్రో నాద్యుదాత్తః । ఆఖ్యాగ్రహణాత్పర్యాయాణాం తద్విశేషాణాం చ గ్రహణమ్ । ఆచార్యపుత్రః । ఉపాధ్యాయపుత్రః । శాకటాయనపుత్రః । రాజపుత్రః । ఈశ్వరపుత్రః । నన్దపుత్రః । ఋత్విక్పుత్రః । యాజకపుత్రః । హోతుః పుత్రః । సంయుక్తాః సంబన్ధినః । శ్యాలపుత్రః । జ్ఞాతయో మాతాపితృసంబన్ధేన బాన్ధవాః । జ్ఞాతిపుత్రః । భ్రాతుష్పుత్రః ।

(కాశికా) ఆచర్యః ఉపాధ్యాయః। రాజా ఈశ్వరః। ఋత్విజో యాజకాః। సంయుక్తాః స్త్రీసమ్బన్ధినః శ్యాలాదయః। జ్ఞాతయో మాతృపితృసమ్బన్ధినో బాన్ధవాః। ఆచార్యాద్యాఖ్యేభ్యః పరః పుత్రశబ్దో నద్యుదాత్తో భవతి ఆఖ్యాగ్రహణాత్ స్వరూపస్య పర్యాయాణాం విశేషాణాం చ గ్రహణం భవతి। ఆచార్యపుత్రః। ఉపాధ్యాయపుత్రః। శాకటాయనపుత్రః। రాజపుత్రః। ఈశ్వరపుత్రః। నన్దపుత్రః। ఋత్విక్పుత్రః। యాజకపుత్రః। హోతుఃపుత్రః। సంయుక్తపుత్రః। సమ్బన్ధిపుత్రః। శ్యాలపుత్రః। జఞాతిపుత్రః।

భ్రాతుష్పుత్రః। ఋతో విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః 6.3.23। ఇతి షష్ఠ్యా అలుక్। పుత్రస్వరే ప్రతిషిద్ధే సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్ ఏవ భవతి।

.

3868. చూర్ణాదీన్యప్రాణిషష్ఠ్యాః [6.2.134]

చూర్ణాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ అ-ప్రాణి-షష్ఠ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాని ప్రాణిభిన్నషష్ఠ్యన్తాత్పరాణ్యాద్యుదాత్తాని తత్పురుషే । ముద్గచూర్ణమ్ । అప్రేతి కిమ్ । మత్స్యచూర్ణమ్ ।

(కాశికా) ఉత్తరపదాదిః ఇతి వర్తతే, తత్పురుషే ఇతి చ। చూర్ణాదీని ఉత్తరపదాని అప్రాణివాచినః షష్ఠ్యన్తాత్ పరాణి తత్పురుషే సమాసే ఆద్యుదాత్తాని భవన్తి। ముద్గచూర్ణమ్। మసూరచూర్ణమ్। అప్రాణిషష్ఠ్యాః ఇతి కిమ్? మత్స్యచూర్ణమ్। షష్ఠ్యాః ఇతి కిమ్? పరమచూర్ణం। చూర్ణ। కరిప। కరివ। శాకిన। శాకట। ద్రాక్షా। తూస్త। కున్దమ। దలప। చమసీ। చక్కన। చౌల। చూర్ణాదిః। చూర్ణాదీన్య్ ప్రాణ్యుపగ్రహాతితి సూత్రస్య పాఠాన్తరమ్। తత్ర ఉపగ్రహః ఇతి షష్ఠ్యన్తమేవ పూర్వాచార్యోపచారేణ గృహ్యతే।

.

3869. షట్ చ కాణ్డాదీని [6.2.135]

షట్ ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ కాణ్డాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అప్రాణిషష్ఠ్యా ఆద్యుదాత్తాని । దర్భకాణ్డమ్ । దర్భచీరమ్ । తిలపలలమ్ । ముద్గసూపః । మూలకశాకమ్ । నదీకూలమ్ । షట్ కిమ్ । రాజసూదః । అప్రేతి కిమ్ । దత్తకాణ్డమ్ ।

(కాశికా) షట్ పుర్వోక్తాని కాణ్డాదీని ఉత్తరపదాని అప్రాణిషష్ఠ్యా ఆద్యుదాత్తని భవన్తి। కాణ్డం గహార్యామ్ ఇత్యుక్తమ్, అగర్హాయామపి భవతి। దర్భకాణ్డమ్। శరకాణ్డమ్। చీరముపమానమ్ 6.2.127 ఇత్యుక్తమ్, అనుపమానమపి భవతి। దర్భచీరమ్। కుశచీరమ్। పలలసూపశాకం మిశ్రే 6.2.128 ఇత్యుక్తమ్, అనుపమానమపి భవతి। దర్భచీరమ్। కుశచీరమ్। పలలసూపశాకం మిశ్రే 6.2.128 ఇత్యుక్తమ్, అమిశ్రేఽపి భవతి। తిలపలలమ్। ముద్గసూపః। మూలకశాకమ్। కూలం సంజ్ఞాయామ్ 6.2.129 ఇత్యుక్తమ్, అసంజ్ఞాయామపి భవతి। నదీకూలమ్। సముద్రకూలమ్। షటితి కిమ్? రాజసూదః।

.

3870. కుణ్ణం వనమ్ [6.2.136]

కుణ్డమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుణ్డమాద్యుదాత్తం వనవాచిని తత్పురుషే । దర్భకుణ్డమ్ । కుణ్డశబ్దోఽత్ర సాదృశ్యే । వనం కిమ్ । మృత్కుణ్డమ్ ।

(కాశికా) కుణ్డశబ్దోఽత్ర కుణ్డసాదృశ్యేన వనే వర్తతే। కుణ్డమ్ ఇత్యేతతుత్తరపదం వనవాచి తత్పురుషే సమాసే ఆద్యుదాత్తం భవతి। దర్భకుణ్డం। శరకుణ్డమ్। వనమ్ ఇతి కిమ్? మృత్కుణ్డమ్।

.

3871. ప్రకృత్యా భగాలమ్ [6.2.137]

ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ భగాలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భగాలవాచ్యుత్తరపదం తత్పురుషే ప్రకృత్యా । కుమ్భీభగాలమ్ । కుమ్భీనదాలమ్ । కుమ్భీపాలమ్ । మధ్యోదాత్తా ఏతే । ప్రకృత్యేత్యధికృతమన్తః (కౌముదీ-3877) ఇతి యావత్ ।

(కాశికా) భగాలవాచ్యుత్తరపదం తత్పురుషే సమాసే ప్రకృతిస్వరం భవతి। కుమ్భీభగాలమ్। కుమ్భీకపాలమ్। కుమ్భీనదాలమ్। భగాలాదయో మధ్యోదాత్తాః। ప్రకృత్యా ఇత్యేతదధికృతమన్తః 6.2.143 ఇతి యావద్ వేదితవ్యమ్।

.

3872. శితేర్నిత్యాబహ్వజ్బహువ్రీహావభసత్ [6.2.138]

శితేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిత్య-అబహ్వచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అభసత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శితేః పరం నిత్యాబహ్వచ్కం ప్రకృత్యా । శితిపాదః । శిత్యంసః । పాదశబ్దో వృషాదిత్వాదాద్యుదాత్తః । అంసశబ్దః ప్రత్యయస్య నిత్త్వాత్ । శితేః కిమ్ । దర్శనీయపాదః । అభసత్కిమ్ । శితిభసత్ । శితిరాద్యుదాత్తః । పూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవాదోఽయం యోగః ।

(కాశికా) శితేః ఉత్తరపదం నిత్యం యదబహ్వజ్ భసచ్ఛబ్దవర్జితం బహువ్రీహౌ సమాసే తత్ ప్రకృతిస్వరమ్ భవతి। శితిపాదః। శిత్యంసః। శిత్యోష్ఠః। పాదశబ్దో వృషాదిత్వాదద్యుదాత్తః। అంసోష్ఠశబ్దౌ చ ప్రత్యయస్య నిత్త్వాత్। శితేః ఇతి కిమ్? దర్శనీయపాదః। నిత్యగ్రహణమ్ కిమ్? శితికకుత్ కకుదస్య వస్థాయాం లోపో విధీయతే। తత్ర అవస్థాయా అన్యత్ర శితికకుద ఇతి బహ్వజుత్తరపదం భవతీతి తేన

న నిత్యాబహ్వచ్। అబహ్వచితి కిమ్? శితిలలాటః। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్? శితేః పాదః శితిపాదః। అభసతితి కిమ్? శితిభసద్। శితిశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। పూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవాదో యోగః।

.

3873. గతికారకోపపదాత్ కృత్ [6.2.139]

గతికారక-ఉపపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః కృదన్తం ప్రకృతిస్వరం స్యాత్తత్పురుషే । ప్రకారకః । ప్రహరణమ్ । శోణా ధృష్ణూ నృవాహసా (శోణా ధృష్ణూ నృవాహసా) । ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః । ఉపపదాత్ । ఉచ్చైఃకారమ్ । ఈషత్కరః । గతీతి కిమ్ । దేవస్య కారకః । శేషలక్షణా షష్ఠీ । కృద్గ్రహణం స్పష్టార్థమ్ । ప్రపచతితరామిత్యత్ర తరబాద్యన్తేన సమాసే కృతే ఆమ్ । తత్ర సతిశిష్టత్వాదమ్స్వరో భవతీత్యేకే । ప్రపచతిదేశ్యార్థం తు కృద్గ్రహణమిత్యన్యే ।

(కాశికా) తత్పురుషే ఇతి వర్తతే, న బహువ్రీహౌ ఇతి। గతేః కారకాతుపపదాత్ చ కృదన్తముత్తరపదం తత్పురుషే సమాసే ప్రకృతిస్వరం భవతి। ప్రకారకః। ప్రకరణమ్। ప్రహారకః। ప్రహరణమ్। కారకాత్ ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః। పలాశశాతనః। శ్మశ్రుకల్పనః। ఉపపదాత్ ఈషత్కరః। దుష్కరః। సుకరః। సర్వత్ర ఏవ అత్ర లిత్స్వరః। గతికార కోపపదాతితి కిమ్? దేవదత్తస్య కారకః దేవదత్తకారకః। దేవదత్తస్య ఇతి శేషలక్షణ షష్ఠీ। కృద్గ్రహణం విస్పష్టార్థమ్। ప్రపచతితరామ్, ప్రపచతితమామ్ ఇత్యత్ర తరబాద్యన్తేన సమాసే కృతే పశ్చాదామ్। తత్ర సతి శిష్టత్వాదామ ఏవ స్వరో భవతి ఇత్యేకే। ప్రపచతిదేశ్యాద్యర్థం కృద్గ్రహణం దృశ్యత ఏవ।

.

3874. ఉభే వనస్పత్యాదిషు యుగపత్ [6.2.140]

ఉభే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వనస్పత్యాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ యుగపత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు పూర్వోత్తరపదే యుగపత్ప్రకృత్యా । వనస్పతిం వనఆ (వనస్పతిం వనఆ) । బృహస్పతిం యః (బృహస్పతిం యః) । బృహచ్ఛబ్దోఽత్రాద్యుదాత్తో నిపాత్యతే । హర్షయా శచీపతిమ్ (హర్షయా శచీపతిమ్) । శార్ఙ్గరవాదిత్వాదాద్యుదాత్తః శచీశబ్దః । శచీభిర్న ఇతి దర్శనాత్ । తనూనపాదుచ్యతే (తనూనపాదుచ్యతే) । నరాశంసం వాజినమ్ (నరాశంసం వాజినమ్) । నిపాతనాద్దీర్ఘః । శునఃశేపమ్ (శునఃశేపమ్) ।

(కాశికా) ప్రకృత్యా ఇతి వర్తతే। వనస్పత్యాదిషు సమాసేషు ఉభే పూర్వోత్తరపదే యుగపత్ ప్రకృతిస్వరే భవతః। వనస్పతిః। వనపతిశబ్దావాద్యుదాత్తౌ, పారస్కరప్రభృతిత్వాత్ సుట్। బృహస్పతిః। బృహతాం

పతిః। తద్బృహతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోః సుట్ తలోపశ్చేతి సుట్ తకారలోపశ్చ। బృహదిత్యేతదన్తోదాత్తం నిపాతయన్తి। తస్య కేచిదాద్యుదాత్తత్వం వర్ణయన్తి। శచీపతిః। శచీశబ్దః కృదికారాదక్తినః ఇతి జీషన్తత్వాదన్తోదాత్తః। కేచిత్ తు శార్ఙ్గరవాదిసు పఠన్తి తేషామాద్యుదాత్తః। తనూనపాత్। తనోతేరౌణాదికః ఊప్రత్యయః, తేన తనూశబ్దోఽన్తోదాత్తః। న పాతి న పాలయతి వా నపాత్ క్విబన్తః। నభ్రాణ్నపాద్ 6.3.75 ఇత్యాదినా ఆద్యుదాత్తో నిపాతితః। తన్వా నపాత్ తనూనపాత్। నరాశంసః। నరా అస్మిన్నాసీనాః శంసన్తి, నరా ఏవం శంసన్తీతి వా నరాశంసః। నృ॒ నయే। అబన్తో నరశబ్దః ఆద్యుదాత్తః। శంసశబ్దోఽపి ఘఞన్తః। అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। శునఃశేపః। శున ఇత్వ శేపః అస్య ఇతి బహువ్రీహిః। తత్ర శేపపుచ్ఛలాఙ్గూలేషు శునః సంజ్ఞాయామ్ 6.3.21 ఇతి షష్ఠ్యా అలుక్। ఉభావాద్యుదాత్తౌ। శణ్డామర్కౌ। శణ్డమర్కశబ్దౌ ఘఞన్తత్వాదాద్యుదాత్తౌ। తయోర్ద్వన్ద్వే అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। తృష్ణావరూత్రీ। తృష్ణాశబ్ద ఆద్యుదాత్తః। వరూత్రీశబ్దో గ్రసితాదిసూత్రే నిపాతితోఽన్తోదాత్తః। తత్ర ద్వన్ద్వే దీర్ఘత్వం పూర్వవత్। బమ్బావిశ్వవయసౌ। బమ్బశబ్దోఽన్తోదాత్తః। విశ్వవయఃశబ్దోఽపి బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్ 6.2.106 ఇతి విశ్వశదోఽన్తోదాత్తః। తయోర్ద్వన్ద్వే దీర్ఘత్వం పూర్వవత్। మర్మృత్యుః। మరితి మృఙో విచ్ప్రత్యయః। మృత్యుశబ్దోఽన్తోదాత్తః। ద్వన్ద్వానామదేవతాద్వన్ద్వార్థోఽనుదాత్తాద్యుత్తరపదార్థశ్చ వనస్పత్యాదిషు పాఠః।

.

3875. దేవతాద్వన్ద్వే చ [6.2.141]

దేవతాద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉభే యుగపత్ప్రకృత్యా స్తః । ఆ య ఇన్ద్రావరుణౌ (ఆ య ఇ॒న్ద్రావ॑రు॒ణౌ) । ఇన్ద్రాబృహస్పతీ వయమ్ (ఇ॒న్ద్రాబృహ॒స్పతీ॑ వ॒యమ్) । దేవతా కిమ్ । ప్లక్షన్యగ్రోధౌ । ద్వన్ద్వే కిమ్ । అగ్నిష్టోమః ।

(కాశికా) దేవతావాచినాం యో ద్వన్ద్వస్ తత్ర యుగపదుభే పూర్వోత్తరపదే ప్రకృతిస్వరే భవతః। ఇన్ద్రాసోమౌ। ఇన్ద్రావరుణౌ। ఇన్ద్రాబృహస్పతీ। ఋజ్రేన్ద్రాగ్ర ఇతి ఇన్ద్రశబ్దః ఆద్యుదాత్తో నిపాతితః। సోమ ఇతి మన్ప్రత్యయాన్తః। వరుణ ఉనన్ప్రత్యయాన్తః, తేన ఆద్యుదాత్తః బృహస్పతిశబ్దే వనస్పత్యాదిత్వాత్ ద్వావుదాత్తౌ, తేన ఇన్ద్రాబృహస్పతీ ఇత్యత్ర త్రయ ఉదాత్తా భవన్తి। దేవతాగ్రహణం కిమ్? ప్లక్షన్యగ్రోధౌ। ద్వన్ద్వగ్రహణం కిమ్? అగ్నిష్టోమః।

.

3876. నోత్తరపదేఽనుదాత్తాదావపృథివీరుద్రపూషమన్థిషు [6.2.142]

న అవ్యయమ్ ఉత్తరపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-పృథివీ-రుద్ర-పూషమన్థిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పృథివ్యాదివర్జితేఽనుదాత్తావుత్తరపదే ప్రాగుక్తం న । ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం కం వృషణః (ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం కం వృషణః) । అపృథివ్యాదౌ కిమ్ । ద్యావాపృథివీ జనయన్ (ద్యావాపృథివీ జనయన్) । ఆద్యుదాత్తో ద్యావా నిపాత్యతే । పృథివీత్యన్తోదాత్తః । సోమారుద్రౌ । రోదేర్ణిలుక్చేతి రగన్తో రుద్రశబ్దః । ఇన్ద్రాపూషణౌ (ఇన్ద్రాపూషణౌ) । శ్వన్నుక్షన్ పూషన్ ఇతి పూషా అన్తోదాత్తో నిపాత్యతే । సుకామన్థినౌ । మన్థిన్నిన్నన్తత్వాదన్తోదాత్తః । ఉత్తరపదగ్రహణమనుదాత్తాదావిత్యుత్తరపదవిశేషణం యథా స్యాత్ ద్వన్ద్వవిశేషణం మా భూత్ । అనుదాత్తాదావితి విధిప్రతిషేధయోర్విషయవిభాగార్థమ్ ।

(కాశికా) ఉత్తరపదేఽనుదాత్తాదౌ పృథివీ రుద్ర పూషమన్థివర్జితే దేవతాద్వన్ద్వే న ఉభే యుగపత్ ప్రకృతిస్వరే భవతః। ఇన్ద్రాగ్నీ। ఇన్ద్రవాయూ। అగ్నివాయుశబ్దౌ అన్తోదాత్తౌ। ఉత్తరపదగ్రహణమనుదాత్తాదౌ ఇత్యుత్తరపదవిశేషణం యథా స్యాత్, ద్వన్ద్వవిశేషణం మా భూతితి। అనుదాత్తాదౌ ఇతి విధిప్రతిషేధయోః విషయవిభాగార్థమ్। అపృథివ్యాదిషు ఇతి కిమ్? ద్యావాపృథివ్యౌ। ద్యావాశబ్ద ఆద్యుదాత్తో నిపాతితః। పృథివీశబ్దో ఙీష్ప్రత్యయాన్తత్వాదన్తోదాత్తః। రుద్ర సోమారుద్రౌ। రోదేర్ణిలుక్ చేతి రుద్రశబ్దో రక్ప్రత్యయాన్తోఽన్తోదాత్తః। పూషన్ ఇన్ద్రాపూషణౌ। స్వన్నుక్షన్పూషనితి పూషాన్తోదాత్తో నిపాత్యతే। మన్థిన్ శుక్రామన్థినౌ మన్థోఽస్య అస్తీతి మన్థీ। ఇన్నతత్వాదన్తోదాత్తః। పృథివ్యాదిషు తు ఉభే యుగపత్ ప్రకృతిస్వరే భవత ఏవ।

.

3877. అన్తః [6.2.143]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ।

(కాశికా) అన్తః ఇత్యధికారః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామస్ తత్ర సమాసస్య ఉత్తరపదస్య అన్తః ఉదాత్తః భవతి ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ 6.2.144 ఇతి। సునీథః। అవభృథః।

.

3878. థాథఘఞ్క్తాజబిత్రకాణామ్ [6.2.144]

థ-అథ-ఘఞ్-క్త-అచప్త్ర-కాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) థ అథ ఘఞ్ క్త అచ్ అప్ ఇత్ర క ఏతదన్తానాం గతికారకోపపదాత్పరేషామన్త ఉదాత్తః । ప్రభృథస్యాయోః (ప్రభృథస్యాయోః) । ఆవసథః । ఘఞ్ । ప్రభేదః । క్తః । ధర్తా వజ్రీ పరుష్టుతః (ధర్తా వజ్రీ పురుష్టుతః) । పురుషు బహుప్రదేశేషు స్తుత ఇతి విగ్రహః । అచ్ । ప్రక్షయః । అప్ । ప్రలవః । ఇత్ర । ప్రలవిత్రమ్ । క । గోవృషః । మూలవిభుజాదిత్వాత్కః । గతికారకోపపదాదిత్యేవ । సుస్తుతం భవతా ।

(కాశికా) థ అథ ఘఞ్ క్త అచప్త్ర క ఇత్యేవమన్తానాముత్తరపదానాం గతికారకోపపదాత్ పరేషామన్తః ఉదాత్తో భవతి। సునీథః। అవభృథః। హనికుషినీరమికాశిభ్యః క్థనితి అవే భృఞః ఇతి చ క్థన్ప్రత్యయాన్తావేతౌ। తత్ర కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వేన ఆద్యుదాత్తముత్తరపదం స్యాత్। అథ ఆవసథః ఉపవసథః। ఉపసర్గే వసేః ఇతి అథన్ప్రత్యయః ఘఞ్ ప్రభేదః। కాష్ఠభేదః। రజ్జుభేదః। క్త దూరాదాగతః। ఆతపశుష్కః। విశుష్కః। అచ్ ప్రక్షయః। ప్రజయః। క్షయో నివాసే 6.1.201 జయః కరణమ్ 6.1.202 ఇతి చ ఆద్యుదాత్తౌ క్షయజయశబ్దౌ ప్రయోజయతః। అప్ ప్రలవః। ప్రసవః। ఇత్ర ప్రలవిత్రమ్। ప్రసవిత్రమ్। క గోవృషః। ఖరీవృషః। గాం వర్షతి, ఖరీం వర్షతీతి మూలవిభుజాదిత్వాత్ కప్రత్యయః। ప్రవృషః। ప్రహృషః। ఇగుపధ ఇతి కప్రత్యయః। వృషాదీనాం చ 6.1.203 ఇతి వృషశబ్దః ఆద్యుదాత్తః। గతికారకోపపదాతిత్యేవ, సుస్తుతం భవతా। కర్మప్రవచనీయే అవ్యయస్వరః ఏవ భవతి।

.

3879. సూపమానాత్ క్తః [6.2.145]

సూపమానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సోరుపమానాచ్చ పరం క్తాన్తమన్తోదాత్తమ్ । ఋతస్య యోనౌ సుకృతస్య (ఋతస్య యోనౌ సుకృతస్య) । శశప్లుతః ।

(కాశికా) సు ఇత్యేతస్మాదుపమానాచ్ చ పరం క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి। సుకృతమ్। సుభుక్తమ్। సుపీతమ్। ఉపమానాత్ వృకావలుప్తమ్। శశప్లుతమ్। సింహవినర్దితమ్। సుశబ్దాత్ గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇతి ప్రాప్తే ఉపమానా దపి తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇత్యయమపవాదః। గతికారకోపపదాతిత్యేవ, సుస్తుతం భవతా।

.

3880. సంజ్ఞాయామనాచితాదీనామ్ [6.2.146]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనాచితాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) గతికారకోపపదాత్ క్తాన్తమన్తోదాత్తమాచితాదీన్వర్జయిత్వా ఉపహూతః శాకల్యః । పరిజగ్ధః కౌణ్డిన్యః । అనేతి కిమ్ । ఆచితమ్ । ఆస్థాపితమ్ ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే గతికారకోపపదాద్ క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి ఆచితాదీన్ వర్జయిత్వా। సమ్భూతో రామాయణః। ఉపహూతః శాకల్యః। పరిజగ్ధః కౌణ్డిన్యః। సమ్భూతః ఇతి ప్రత్యర్థాత్ భవతేః కర్మణి క్తః। గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇత్యత్ర హి కర్మణి ఇత్యనువర్తతే, తద్బాధనార్థం చేదమ్। ధనుష్ఖాతా నదీ। కుద్దాలఖాతం నగరమ్। హస్తిమృదితా భూమిః। తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇతి ప్రాప్తిరిహ బాధ్యతే। అనాచితాదీనామ్ ఇతి కిమ్? ఆచితమ్। అప్ర్యాచితమ్। ఆస్వాపితమ్। పరిగృహీతమ్। నరుక్తమ్। ప్రతిపన్నమ్। ప్రాశ్లిష్టమ్। ఉపహతమ్। ఉపస్థితమ్। సంహితాఽగవి। సంహితాశబ్దో యదా గోరన్యస్య సంజ్ఞా తదా అన్తోదత్తో న భవతి। యదా తు గోః సంజ్ఞా తదా అన్తోదాత్త ఏవ।

.

3881. ప్రవృద్ధాదీనాం చ [6.2.147]

ప్రవృద్ధాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాం క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తమ్ । ప్రబృద్ధః । ప్రయుతః । అసంజ్ఞార్థోఽయమారమ్భః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ।

(కాశికా) ప్రవృద్ధాదీనాం చ క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి। ప్రవృద్ధం యానమ్। ప్రవృద్ధో వృషలః। ప్రయుక్తాః సక్తవః ఆకర్షే అవహితః। అవహితో భోగేసు। ఖట్వారూఢః। కవిశస్తః। యానదీనామత్ర గణే పాఠః ప్రాయోవృత్తిప్రదర్శనార్థః, న విషయనియమార్థః। యానాదిభ్యోఽన్యత్ర అపి తేషామన్తోదాత్తత్వమ్ భవత్యేవ। విషయనియమార్థ ఏవ ఇత్యేకే। అసంజ్ఞార్థోఽయమారమ్భః। ఆకృతిగణశ్చ ప్రవృద్ధాదిర్ద్రష్టవ్యః। తేన పునరుత్స్యూతం వాసో దేయమ్, పునర్నిష్కృతో రథః ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

3882. కారకాద్దత్తశ్రుతయోరేవాశిషి [6.2.148]

కారకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దత్త-శ్రుతయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంజ్ఞాయామన్త ఉదాత్తః । దేవదత్తః । విష్ణుశ్రుతః । కారకాత్కిమ్ । సంభూతో రామాయణః । దత్తశ్రుతయోః కిమ్ । దేవపాలితః । అస్మాన్నియమాదత్ర సంజ్ఞాయామన- (కౌముదీ-3880) ఇతి న తృతీయా కర్మణి- (కౌముదీ-3782) ఇతి తు భవతి । ఏవ కిమ్ । కారకావధారణం యథా స్యాత్ దత్తశ్రుతావధారణం మా భూత్ । అకారకాదపి దత్తశ్రుతయోరన్తః ఉదాత్తో భవతి । సంశ్రుతః । ఆశిషి కిమ్ । దేవైః ఖాతా దేవఖాతా । ఆశిష్యేవేత్యేవమత్రేష్టో నియమః । తేనానాహతో నదతి దేవదత్త ఇత్యత్ర న శఙ్ఖవిశేషస్య సంజ్ఞేయమ్ । తృతీయా కర్మణి- (కౌముదీ-3782) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమేవ భవతి ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయామ్ ఇతి వర్తతే, క్తః ఇతి చ। సంజ్ఞాయాం విషయే ఆశిషి గమ్యమానాయాం కారకాదుత్తరయోః దత్తశ్రుతయోరేవ క్తాన్తయోరన్త ఉదాత్తో భవతి। దేవా ఏనం దేయాసుః దేవదత్తః। విష్ణురేనం శ్రూయాత్ విష్ణుశ్రుతః। కారకాతితి కిమ్? కారకాన్ నియమో మా భూత్। సమ్భూతో రామాయణః। దత్తశ్రుతయోః ఇతి కిమ్? దేవపాలితః। ఏతస్మాన్ నియమాదత్ర సంజ్ఞాయామనాచితాదీనామ్ 6.2.146 ఇత్యన్తోదాత్తత్వం న భవతి। తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇత్యేవ అత్ర భవతి। ఏవకారకరణం కిమ్? కారకావధారణం యథా స్యత్, దత్తశ్రుతావధారణం మా భూత్। అకారకాదపి దత్తశ్రుతయోరన్త ఉదాత్తో భవతి। సంశ్రుతః। విశ్రుతః। ఆశిషి ఇతి కిమ్? అనాఽశిషి నియమో మా భూత్। దేవైః ఖాతా దేవఖాతా। కారకాద్ దత్తశ్రుతయోరాశిస్యేవ ఇత్యేవమత్ర నియమ ఇష్యతే। తేన ఆహతో నదతి దేవదత్తః ఇత్యత్ర న భవతి। దేవదత్త ఇతి కస్యచిచ్ఛఙ్ఖస్య నామ। తత్ర తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్ ఏవ భవతి।

.

3883. ఇత్థమ్భూతేన కృతమితి చ [6.౨.14౯]

ఇత్థమ్భూతేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ కృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇత్థమ్భూతే కృతమిత్యేతస్మిన్నర్థే యః సమాసస్తత్ర క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం స్యాత్ । సుప్తప్రలపితమ్ । ప్రమత్తగీతమ్ । కృతమితి క్రియాసామాన్యే కరోతిర్నాభూతప్రాదుర్భావ ఏవ । తేన ప్రలపితాద్యపి కృతం భవతి । తృతీయా కర్మణి- (కౌముదీ-3782) ఇత్యస్యాపవాదః ।

(కాశికా) ఇమం ప్రకారమాపన్న ఇత్థమ్భూతః। ఇత్థంభూతేన కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యః సమసో వర్తతే తత్ర క్తాన్తముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి। సుప్తప్రలపితమ్। ఉన్మత్తప్రలపితమ్। ప్రమత్తగీతమ్। విపన్నశ్రుతమ్। కృతమ్ ఇతి క్రియాసామాన్యే కరోతిర్వర్తతే, నాభూతప్రాదుర్భావ ఏవ। తేన

ప్రలపితాద్యపి కృతం భవతి। తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇత్యస్య అయమపవాదః। భావే తు యదా ప్రలపితాదయస్ తదా థాథాదిస్వరేణ ఏవ సిద్ధమన్తోదాత్తత్వం భవతి।

.

3884. అనో భావకర్మవచనః [6.2.150]

అనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భావకర్మవచనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కారకాత్పరమనప్రత్యయాన్తం భావవచనం కర్మవచనం చాన్తోదాత్తమ్ । పయఃపానం సుఖమ్ । రాజభోజనాః శాలయః । అనః కిమ్ । హస్తాదాయః । భేతి కిమ్ । దన్తధావనమ్ । కరణే ల్యుట్ । కారకాత్కిమ్ । నిదర్శనమ్ ।

(కాశికా) అనప్రత్యయాన్తముత్తరపదం భావవచనం కర్మవచనం చ కారకాత్ పరమన్తోదాత్తం భవతి। ఓదనభోజనం సుఖమ్। పయఃపానమ్ సుఖమ్। చన్దనప్రియఙ్గుకాలేపనం సుఖమ్। కర్మవచనః రాజభోజనాః శాలయః। రాజచ్ఛాదనాని వసాంసి। కర్మణి చ యేన సంస్పర్శాత్ కర్తుః శరీరసుఖమ్ 3.3.116 ఇత్యయం యోగః ఉభయథా వర్ణ్యతే। కర్మణ్యుపపదే భావే ల్యుడ్ భవతి, కర్మణ్యభిధేయే ల్యుడ్ భవతీతి। తత్ర పూర్వస్మిన్ సూత్రార్థే భావవచనోదాహరణాని, ఉత్తరత్ర కర్మవచనోదాహరణాని। అనః ఇతి కిం? హస్తహార్యముదశ్విత్। భావకర్మవచనః ఇతి కిమ్? దన్తధావనమ్। కరణే ల్యుట్। కారకాతిత్యేవ। నిదర్శనమ్। అవలేఖనమ్। సర్వేసు ప్రత్యుదాహరణేషు ప్రకృతిస్వరో భవతి।

.

3885. మన్క్తిన్వ్యాఖ్యానశయనాసనస్థానయాజకాదిక్రీతాః [6.2.151]

మన్-క్తిన్-వ్యాఖ్యాన-శయన-ఆసన-స్థాన-యాజకాది-క్రీతాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కారకాత్పరాణి ఏతాన్యుత్తరపదాన్యన్తోదాత్తాని తత్పురుషే । కృత్స్వరాపవాదః । రథవర్త్మ । పాణినికృతిః । ఛన్దోవ్యాఖ్యానమ్ । రాజశయనమ్ । రాజాసనమ్ । అశ్వస్థానమ్ । బ్రాహ్మణయాజకః । గోక్రీతః । కారకాత్కిమ్ । ప్రభూతౌ సఙ్గతిమ్ । అత్ర తాదౌ చ నితి- (కౌముదీ-3784) ఇతి స్వరః ।

(కాశికా) మన్నన్తం క్తిన్నన్తం వ్యాఖ్యాన శయన స్థాన ఇత్యేతాని యాజకాదయః క్రీతశబ్దశ్చ ఉత్తరపదమనతోదాత్తం భవతి। మన్ రథవర్త్మ। శకటవర్త్మ। క్తిన్ పాణినికృతిః। ఆపిశలికృతిః। వ్యాఖ్యాన ఋుగయనవ్యాఖ్యానమ్। ఛన్దోవ్యాఖ్యానమ్। శయన రాజశయనమ్। బ్రాహ్మణశయనమ్। ఆసన రాజాసనమ్। బ్రాహ్మణాసనమ్। స్థాన గోస్థానమ్। అశ్వస్థానమ్। యాజకాదిః బ్రాహ్మణయాజకః।

క్షత్రియయాజకః। బ్రాహ్మణపూజకః। క్షత్రియపూజకః। యాజకాదయో యే యాజకాదిభిశ్చ 2.2.9 ఇతి షష్ఠీసమాసార్థాః పఠ్యన్తే త ఏవ ఇహ గృహ్యన్తే। క్రీత గోక్రీతః। అశ్వక్రీతః। కృత్స్వరాపవాదోఽయం యోగః। క్రీతశబ్దే తు తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇత్యస్య అపవాదః। వ్యాఖ్యానశయనాసనస్థానానామభావకర్మార్థం గ్రహణమ్। కారకాతిత్యేవ, ప్రకృతిః। ప్రహృతిః।

.

3886. సప్తమ్యాః పుణ్యమ్ [6.2.152]

సప్తమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పుణ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్తోదాత్తమ్ । అధ్యయనపుణ్యమ్ । తత్పురుషే తుల్యార్థేతి ప్రాప్తమ్ । సప్తమ్యాః కిమ్ । వేదేన పుణ్యం వేదపుణ్యమ్ ।

(కాశికా) సప్తమ్యన్తాత్ పరం పుణ్యమ్ ఇత్యేతదుత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి। అధ్యయనే పుణ్యమధ్యయనపుణ్య। వేదే పుణ్య వేదపుణ్యమ్। సప్తమీ ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః। తత్పురుషే తుల్యార్థ ఇతి పూర్వపదకృతిస్వరత్వం ప్రాప్తమ్ ఇత్యన్తోదాత్తత్వం విధీయతే। ఉణాదీనాం తు వ్యుత్పత్తిపక్షే కృత్స్వరేణ ఆద్యుదాత్తః పుణ్యశబ్దః స్యాతితి। సప్తమ్యాః ఇతి కిమ్? వేదేన పుణ్యమ్ వేదపున్యమ్।

.

3887. ఊనార్థకలహం తృతీయాయాః [6.2.153]

ఊనార్థకలహమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తృతీయాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాషోనమ్ । మాషవికలమ్ । వాక్కలహః । తృతీయాపూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవాదోఽయమ్ । అత్ర కేచిదర్థేతి స్వరూపగ్రహమమిచ్ఛన్తి । ధాన్యార్థః । ఊనశబ్దేన త్వర్థనిర్దేశార్థేన తదర్థానాం గ్రహణమితి ప్రతిపదోక్తత్వాదేవ సిద్ధే తృతీయాగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ ।

(కాశికా) ఊనార్థాన్యుత్తరపదాని కలహశబ్దశ్చ తృతీయాన్తాత్ పరాణ్యనతోదాత్తాని భవన్తి। మాషోనమ్। కార్షాపణోనమ్। మాషవికలమ్। కార్షాపణవికలమ్। కలహ అసికలహః। వాక్కలహః। తృతీయాపూర్వపదప్రకృతిస్వరాపవదో యోగః। అత్ర కేచిదర్థే ఇతి స్వరూపగ్రహణమ్ ఇచ్ఛన్తి। ధాన్యేన అర్థో ధాన్యార్థః। ఊనశబ్దేన ఏవ త్వర్థనిర్దేశర్థేన తదర్థానాం గ్రహణమ్ ఇతి ప్రతిపదోక్తత్వాదేవ తృతీయాసమాసపరిగ్రహే సిద్ధే తృతీయాగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్।

.

3888. మిశ్రం చానుపసర్గమసంధౌ [6.2.154]

మిశ్రమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనుపసర్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసన్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పణబన్ధేనైకార్థ్యం సన్ధిః । తిలమిశ్రాః । సర్పిర్మిశ్రాః । మిశ్రం కిమ్ । గుడధానాః । అనుపసర్గం కిమ్ । తిలసంమిశ్రాః । మిశ్రగ్రహణే సోపసర్గహణస్యేదమేవ జ్ఞాపకమ్ । అసన్ధౌ కిమ్ । బ్రాహ్మణమిశ్రో రాజా । బ్రాహ్మణైః సహ సంహిత ఐకార్థ్యమాపన్నః ।

(కాశికా) తృతీయా ఇతి వర్తతే। మిశ్ర ఇత్యేతదుత్తరపదమనుపసర్గం తృతీయాన్తాత్ పరమన్తోదాత్తం భవతి అసన్ధౌ గమ్యమానే। గుడమిశ్రాః। తిలమిశ్రాః। సర్పిర్మిశ్రాః। మిశ్రమ్ ఇతి కిమ్? గుడధానాః। అనుపసర్గమ్ ఇతి కిమ్? గుడసంమిశ్రాః। ఇహ అనుపసర్గగ్రహణం జ్ఞాపకమన్యత్ర మిశ్రగహణే సోపసర్గగ్రహణస్య। తేన మిశ్రశ్లక్ష్ణః ఇతి సోపసర్గేణ అపి మిశ్రశబ్దేన తృతీయాసమాసో భవతి। అసన్ధౌ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణమిశ్రో రాజా। బ్రాహ్మణైః సహ సంహితః ఐకార్థ్యమాపన్నః। సన్ధిః ఇతి హి పణబన్ధేన ఐకార్థ్యముచ్యతే। కేచిత్ పునరాహుః గృహ్యమాణవిశేషా ప్రత్యాసత్తిః సన్ధిః ఇతి। అత్ర రాజ్ఞో బ్రాహ్మణైః సహ దేశప్రత్యాసత్తావపి సత్యాం మూర్తివిభాగో గృహ్యతే ఇతి బ్రాహ్మణమిశ్రో రజా ఇతి ప్రత్యుదాహ్రియతే। ఉదాహరణేష్వవిభాగాపత్తిరేవ గుడమిశ్రాః ఇతి।

.

3889. నఞో గుణప్రతిషేధే సమ్పాద్యర్హహితాలమర్థాస్తద్ధితాః [6.2.155]

నఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గుణప్రతిషేధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్పాది-అర్హ-హిత-అలమ్-అర్థాః ప్రథమా-బహువచనమ్ తద్ధితాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సంపాద్యాద్యర్థతద్ధితాన్తా నఞో గుణప్రతిషేధే వర్తమానాత్పరేఽన్తోదాత్తాః । కర్ణవేష్టకాభ్యాం సంపాది కార్ణవేష్టకికమ్ । న కార్ణవైష్టకికమకార్ణవేష్టకికమ్ । ఛేదమర్హతి ఛైదికః । న ఛైదికోఽచ్ఛైదికః । న వత్సేభ్యో హితోఽవత్సీయః । న సన్తాపాయ ప్రభవతి । అసాన్తాపికః । నఞః కిమ్ । గర్దభరథమర్హతి గార్దభరథికః । ద్విగార్దభరథికః । గుణప్రతిషేదే కిమ్ । గార్దభరథికాదన్యోఽగార్దభరథికః । గుణో హి తద్ధితార్థే ప్రవృత్తినిమిత్తం సంపాదిత్వాద్యుచ్యతే । తత్ప్రతిషేధో యత్రోచ్యతే తత్రాయం విధిః । కర్ణవేష్టకాభ్యాం న సమ్పాది ముఖమితి । సంపేతి కిమ్ । పాణినీయమధీతే పాణినీయః । న పాణినీయః అపాణినీయః । తద్ధితాః కిమ్ । వోఢుమర్హతి వోఢా । న వోఢాఽవోఢా ।

(కాశికా) సమ్పాది అర్హ హిత అలమ్ ఇత్యేవమర్థా యే తద్ధితాః తదన్తాని ఉత్తరపదాని నఞో గుణప్రతిషేధే వర్తమానాత్ పరాణి అన్తోదాత్తాని భవన్తి। సమ్పాదికర్ణవేష్టకాభ్యాం సమ్పాది ముఖం కార్ణవేష్టకికమ్, న కార్ణవేష్టకికమకార్ణవేష్టకికమ్। అర్హం ఛేదమర్హతి ఛైదికః, న ఛైదికః అచ్ఛైదికః। హిత వత్సేభ్యో హితః వత్సీయః, న వర్సీయః అవర్సీయః। అలమర్థ సన్తాపాయ ప్రభవతి సాన్తాపికః, న సాన్తాపికః అసాన్తాపికః। నఞః ఇతి కిమ్? గర్దభరథమర్హతి, గార్దభరథికః। విగార్దభరథికః। గుణప్రతిషేధే ఇతి కిమ్? గార్దభరథికాదన్యః అగార్దభరథికః। గుణ ఇతి తద్ధితార్థప్రవృత్తినిమిత్తం సమ్పాదిత్వాద్యుచ్యతే। తత్ప్రతిషేధో యత్ర ఉచ్యతే సమాసే తత్ర అయం విధిః కర్నవేష్టకాభ్యాం। సమ్పాది ముఖమ్ ఇతి। సమ్పాద్యర్హహితాలమర్థాః ఇతి కిమ్? పాణినీయమధీతే పాణినీయః, న పాణినీయః అపాణినీయః। తద్ధితాః ఇతి కిమ్? అన్యాం వోఢుమర్హతి కన్యావోఢా, న వోఢా అవోఢా। అర్హే కృత్యతృచశ్చ 3.3.169 ఇతి తృచ్।

.

3890. యయతోశ్చాతదర్థే [6.2.156]

యయతోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ అతదర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యయతౌ యౌ తద్ధితౌ తదన్తస్యోత్తరపదస్య నఞో గుణప్రతిషేధవిషయాత్పరస్యాన్త ఉదాత్తః స్యాత్ । పాశానాం సమూహః పాశ్యా । న పాశ్యా అపాశ్యా । అదన్త్యమ్ । అతదర్థే కిమ్ । అపాద్యమ్ । తద్ధితః కిమ్ । అదేయమ్ । గుణప్రతిషేధే కిమ్ । దన్త్యాదన్యదదన్త్యమ్ । తదనుబన్ధగ్రహణే నాతదనుబన్ధకస్యేతి । నేహ । అవామదేవ్యమ్ ।

(కాశికా) య యతిత్యేతౌ యౌ తద్ధితావతదర్థే వర్తతే తదన్తస్య ఉత్తరపదస్య నఞో గుణప్రతిషేధవిషయాదన్త ఉదాత్తో భవతి। పాశానాం సమూహః పాశ్యా, న పాశ్యా అపాశ్యా। అతృణ్యా। యత్ దన్తేషు భవం దన్త్యమ్, న దన్త్యమదన్త్యమ్। అకర్ణ్యమ్। అతదర్థే ఇతి కిమ్? పాదార్థముదకం పాద్యమ్, న పాద్యమపాద్యమ్। తద్ధితా ఇత్యేవ, అదేయమ్। గుణప్రతిషేధే ఇత్యేవ, దన్త్యాదన్యదదన్త్యమ్। నిరనుబన్ధకైకానుబన్ధకయోర్యయతోర్గ్రహణాదిహ న భవతి, వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యౌ 4.2.5 వామదేవ్యమ్, న వామదేవ్యమవామదేవ్యమ్ ఇతి।

.

3891. అచ్కావశక్తౌ [6.2.157]

అచ్కౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అశక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజన్తం కాన్తం చ నఞః పరమన్తోదాత్తమశక్తౌ గమ్యాయామ్ । అపచః । పక్తుం న శక్తః । అవిలిఖః అశక్తౌ కిమ్ । అపచో దీక్షితః । గుణప్రతిషేధే ఇత్యేవ । అన్యోఽయం పచాదపచః ।

(కాశికా) అచ్ క ఇత్యేవమన్తమశక్తౌ గమ్యమానాయాముత్తరపదం నఞః పరమన్తోదత్తం భవతి। అపచః యః పక్తుం న శక్నోతి। అజయః। కః ఖల్వపి అవిక్షిపః। అవిలిఖః। అశక్తౌ ఇతి కిమ్? అపచో దీక్షితః। అపచః పరివ్రాజకః।

.

3892. ఆక్రోశే చ [6.2.158]

ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నఞః పరావచ్కావన్తోదాత్తావాక్రోశే । అపచో జాల్మః । పక్తుం న శక్నోతీత్యేవమాక్రోశ్యతే । అవిక్షిపః ।

(కాశికా) ఆక్రోశే చ గమ్యమానే నఞః ఉత్తరమచ్కాన్తమన్తోదాత్తం భవతి। అపచోఽయం జాల్మః అపఠోఽయం జాల్మః। పక్తుం పఠితుం శక్తోఽప్యేవమాక్రుశ్యతే। అవిక్షిపః। అవిలిఖః।

.

3893. సంజ్ఞాయామ్ [6.2.159]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞః పరమన్తోదాత్తం సంజ్ఞాయామాక్రోశే । అదేవదత్తః ।

(కాశికా) అక్రోశే గమ్యమానే నఞః పరముత్తరపదం సంజ్ఞాయాం వర్తమానమన్తోదాత్తం భవతి। అదేవదత్తః। అయజ్ఞదత్తః। అవిష్ణుమిత్రః।

.

3894. కృత్యోకేష్ణుచ్చార్వాదయశ్చ [6.2.160]

కృత్య-ఉక-ఇష్ణుచ్-చార్వాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నఞః పరేఽన్తోదాత్తాః స్యుః । అకర్తవ్యః । ఉక్ । అనాగాముకః । ఇష్ణుచ్ । అనలఙ్కరిష్ణుః । ఇష్ణుజ్గ్రహణే ఖిష్ణుచో ద్వ్యనుబన్ధకస్యాపి గ్రహణమికారాదేర్విధానసామర్థ్యాత్ । అనాఢ్యంభవిష్ణుః । చార్వాదిః । అచారుః । అసాధుః ॥ (గణసూత్రమ్ -) రాజాహ్నోశ్ఛన్దసి ॥ అరాజా । అనాహః । భాషాయాం నఞః స్వర ఏవ ।

(కాశికా) కృత్య ఉక ఇష్ణుచిత్యేవమన్తాశ్చార్వాదయశ్చ నఞః ఉత్తరేఽన్తోదాత్తాః భవన్తి। కృత్య అకర్తవ్యమ్। అకరణీయమ్। ఉక అనాగాముకమ్। అనపలాషుకమ్। ఇష్ణుచ్ అనలఙ్కరిష్ణుః।

అనిరాకరిష్ణుః ఇష్ణుజ్ గ్రహణే కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ 3.2.57 ఇత్యస్య ద్వ్యనుబన్ధకస్య అపి గ్రహణమ్ ఇకారాదేర్విధానసామర్థ్యాద్ భవతి। అనాఢ్యమ్భవిష్ణుః। అసుభగమ్భవిష్ణుః। చార్వాదయః అచారుః। అసాధుః। అయౌధికః। అవదాన్యః। చారు। సాధు। యౌధిక। అనఙ్గమేజయ। అత్ర ద్వితీయే నఞ్సమాసేఽన్తోదాత్తత్వమ్। అనఙ్గమేజయః। వదాన్య। అకస్మాత్। అత్ర అపి ద్వితీయే నఞ్సమాసేఽన్తోదాత్తత్వమ్। అనకస్మాత్। అవర్తమానవర్ధమానత్వరమాణధ్రియమాణ. రోచమానశోభమానాః సంజ్ఞాయామ్। ఏతే వర్తమానాదయః సంజ్ఞాయాం ద్రష్టవ్యాః। వికారసదృశే వ్యస్తసమస్తే। అవికారః। అసదృశః। అవికారసదృశః। గృహపతి। గృహపతిక। రాజాహ్నోః ఛన్దసి। అరాజా। అనహః। భాషాయాం నఞ్స్వర ఏవ భవతి।

.

3895. విభాషా తృన్నన్నతీక్ష్ణశుచిషు [6.2.161]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తృన్-అన్న-తీక్ష్ణ-శుచిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తృన్ । అకర్తా । అన్న । అనన్నమ్ । అతీక్ష్ణమ్ । అశుచి పక్షే అవ్యయస్వరః ।

(కాశికా) తృన్నన్త అన్న తీక్ష్ణ శుచి ఇత్యేతేషు నఞ ఉత్తరేషు విభాషా అన్తః ఉదాత్తో భవతి। తృన్ అకర్తా, అకర్తా। అన్న అనన్నమ్, అనన్నమ్। తీక్ష్ణ అతీక్ష్ణమ్, అతీక్ష్ణమ్। శుచి అశుచిః, అశుచిః। పక్షేఽవ్యయస్వర ఏవ భవతి।

.

3896. బహువ్రీహావిదమేతత్తద్భ్యః ప్రథమపూరణయోః క్రియాగణనే [6.2.162]

బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇదమ్-ఏతత్-తద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ప్రథమపూరణయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ క్రియాగణనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽనయోరన్త ఉదాత్తః । ఇదం ప్రథమం యస్య స ఇదంప్రథమః । ఏతద్ద్వితీయః । తత్పఞ్చమః । బహువ్రీహౌ కిమ్ । అనేన ప్రథమ ఇదంప్రథమః । తృతీయా- (కౌముదీ-692) ఇతి యోగవిభాగాత్సమాసః । ఇదమేతత్తద్భ్యః కిమ్ । యత్ప్రథమః । ప్రథమపూరణయోః కిమ్ । తాని బూన్యస్య తద్బహుః । క్రియాగణనే కిమ్ । అయం ప్రథమః ప్రధానం యేషాం తే ఇదం ప్రథమాః । ద్రవ్యగణనమిదమ్ । గణనే కిమ్ । అయం ప్రథమో యేషాం తే ఇదంప్రథమః । ఇదంప్రధానా ఇత్యర్థః । ఉత్తరపదస్య కార్యిత్వాత్కపి పూర్వమన్తోదాత్తమ్ । ఇదంప్రథమకః । బహువ్రీహావిత్యధికారో వనం సమాసే- (కౌముదీ-3912) ఇత్యతః ప్రాగ్బోధ్యః ।

(కాశికా) బహువ్రీహౌ సమాసే ఇదమ్ ఏతద్ తదిత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య ప్రథమశబ్దస్య పూరణప్రత్యయాన్తస్య చ క్రియాగణనే వర్తమానస్య అనతః ఉదాత్తః భవతి। ఇదం ప్రథమం గమనం భోజనం వా యస్య స ఇదంప్రథమః। ఇదంద్వితీయః। ఇదంతృతీయః। ఏతత్ప్రథమః। ఏతద్ద్వితీయః। ఏతత్తృతీయః। తత్ప్రథమః। తద్ద్వితీయః। తత్తృతీయః। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్। అనేన ప్రథమః ఇదంప్రథమః। తృతీయా ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః। ఇదమేతత్తద్భ్యః ఇతి కిమ్? యత్ప్రథమః। ప్రథమపూరణయోః ఇతి కిమ్? తాని బహూన్యస్య తద్బహుః। క్రియాగణనే ఇతి కిమ్? అయం ప్రథమ ఏషాం తే ఇదంప్రథమాః। ద్రవ్యగణనమ్ ఏతత్। గణనే ఇతి కిమ్? అయం ప్రథమ ఏషామ్ తే ఇదంప్రథమాః। ఇదమ్ప్రధానా ఇత్యర్థః। ఉత్తరపదస్య కార్యిత్వాత్ కపి పూర్వమన్తోదాత్తం భవతి। ఇదమ్ప్రథమకాః। బహువ్రీహౌ ఇత్యేతత్ వనం సమాసే 6.2.178 ఇతి ప్రాగేతస్మాదధికృతమ్ వేదితవ్యమ్।

.

౩౮౯౭. సంఖ్యాయాః స్తనః [6.౨.163]

సంఖ్యాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్తనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహువ్రీహావన్తోదాత్తః । ద్విస్తనీ । చతుఃస్తనా । సంఖ్యాయాః కిమ్ । దర్శనీయస్తనా । స్తనః కిమ్ । ద్విశిరాః ।

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాయాః పరః స్తనశబ్దో బహువ్రీహౌ సమాసేఽన్తోదాత్తో భవతి। ద్విస్తనా। త్రిస్తనా। చతుఃస్తనా। సఙ్ఖ్యాయాః ఇతి కిమ్? దర్శనీయస్తనా। స్తనః ఇతి కిమ్? ద్విశిరాః।

.

౩౮౯౮. విభాషా ఛన్దసి [6.౨.164]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విస్తనాం కరోతి ।

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే బహువ్రీహౌ సమాసే సఙ్ఖ్యాయాః పరః స్తనశబ్దో విభాసాఽన్తోదాత్తో భవతి। ద్విస్తనాం కరోతి ద్యావాపృథివ్యోర్దోహాయ చతుఃస్తనాం కరోతి పశూనాం దోహాయాష్టస్తనాం కరోతి ఛన్దసాం దోహాయ।

.

3899. సంజ్ఞాయాం మిత్రాజినయోః [6.2.165]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మిత్ర-అజినయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) దేవమిత్రః । కృష్ణాజినమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । ప్రియమిత్రః ।ఋషిప్రతిషేధో మిత్రే (వార్తికమ్) ॥ విశ్వామిత్ర ఋషిః ।

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే బహువ్రీహౌ సమాసే మిత్ర అజిన ఇత్యేతయోః ఉత్తరపదయోః అన్తః ఉదాత్తో భవతి। దేవమిత్రః। బ్రహ్మమిత్రః। వృకాజినః। కూలాజినః। కృష్ణాజినః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? ప్రియమిత్రః। మహాజినః। ఋషిప్రతిషేధో మిత్రే। విశ్వామిత్ర ఋషిః।

.

3900. వ్యవాయినోఽన్తరమ్ [6.2.166]

వ్యవాయినః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యవధానవాచకాత్పరమన్తోదాత్తమ్ । వస్త్రమన్త్రం వ్యవధాయకం యస్య స వస్త్రాన్తరః । వ్యవాయినః కిమ్ । ఆత్మాన్తరః । అన్యస్వభావ ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) వ్యవాయీ వ్యవధాతా, తద్వాచినః ప్రమనతరం బహువ్రీహౌ సమాసే అన్తోదాత్తం భవతి। వస్త్రాన్తరః। పటాన్తరః। కమ్బలాన్తరః। వస్త్రమన్తరం వ్యవధాయకం యస్య స వస్త్రాన్తరః। వస్త్రవ్యవధాయకః ఇత్యర్థః। వ్యవాయినః ఇతి కిమ్? ఆత్మాన్తరః। ఆత్మా స్వభావోఽన్తరోఽన్యో యస్య అసౌ ఆత్మాన్తరః।

.

3901. ముఖం స్వాఙ్గమ్ [6.2.167]

ముఖమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వాఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గౌరముఖః । స్వాఙ్గం కిమ్ । దీర్ఘముఖా శాలా ।

(కాశికా) ముఖముత్తరపదం స్వాఙ్గవాచి బహువ్రీహౌ సమాసేఽన్తోదాత్తం భవతి। గౌరముఖః। భద్రముఖః। స్వాఙ్గమ్ ఇతి కిమ్? దీర్ఘముఖా శాలా। స్వాఙ్గమద్రవాదిలక్షణమ్ ఇహ గృహ్యతే।

.

3902. నావ్యయదిక్శబ్దగోమహత్స్థూలముష్టిపృథువత్సేభ్యః [6.2.168]

న అవ్యయమ్ అవ్యయ-దిక్శబ్ద-గో-మహత్-స్థూల-ముష్టి-పృథు-వత్సేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఉచ్చైర్ముఖః । ప్రాఙ్ముఖః । గోముఖః । మహాముఖః । స్థూలముఖః ముష్టిముఖః । పృథుముఖః । వత్సముఖః । పూర్వపదప్రకృతిస్వరోఽత్ర । గోముష్టివత్సపూర్వపదస్యోపమానలక్షణోఽపి వికల్పోఽనేన బాధ్యతే ।

(కాశికా) అవ్యయ దిక్శబ్ద గో మహత్ స్థూల ముష్టి పృథు వత్స ఇత్యేతేభ్యః పరం ముఖం స్వాఙ్గవాచి బహువ్రీహౌ సమాసే న అన్తోదాత్తం భవతి। అవ్యయ ఉచ్చైర్ముఖః। నీచైర్ముఖః। దిక్శబ్ద ప్రాఙ్ముఖః। ప్రత్యఙ్ముఖః। గో గోముఖః। మహత్ మహాముఖః। స్థూల స్థూలముఖః। ముష్టి ముష్టిముఖః। పృథు పృథుముఖః। వత్స వత్సముఖః। పూర్వపదప్రకృతిస్వరో యథాయోగమ్ ఏషు భవతి। గోముష్టివత్సపూర్వస్య ఉపమానలక్షణో వికల్పః పూర్వవిప్రతిషేధేన బాధ్యతే।

.

3903. నిష్ఠోపమానాదన్యతరస్యామ్ [6.2.169]

నిష్ఠోపమానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాన్తాదుపమానవాచినశ్చ పరం ముఖం స్వాఙ్గం వాన్తోదాత్తం బహువ్రీహౌ । ప్రక్షాలితముఖః । పక్షే నిష్ఠోపసర్గ- (కౌముదీ-3844) ఇతి పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వమ్ । పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన గతిస్వరోఽపి భవతి । ఉపమానమ్ । సింహముఖః ।

(కాశికా) నిష్ఠాన్తాతుపమానవాచినశ్చ ముఖం స్వాఙ్గముత్తరపదమన్యతరస్యామ్ బహువ్రీహౌ సమాసేఽన్తోదాత్తం భవతి। ప్రక్షాలితముఖః, ప్రక్షాలితముఖః, ప్రక్షాలితముఖః। యదా ఏతదుత్తరపదాన్తోదాత్తత్వం న భవతి తదా నిష్ఠోపసర్గపూర్వమన్యతరస్యామ్ 6.2.110 ఇతి పక్షే పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం, తదభావపక్షేఽపి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన గతిస్వరః ఇతి త్రీణ్యుదాహరణాని భవన్తి। ఉపమానాత్ సింహముఖః, సింహముఖః। వ్యాఘ్రముఖః, వ్యాఘ్రముఖః।

.

3904. జాతికాలసుఖాదిభ్యోఽనాచ్ఛాదనాత్ క్తోఽకృతమితప్రతిపన్నాః [6.2.170]

జాతి-కాల-సుఖాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అనాచ్ఛాదనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-కృతమితప్రతిపన్నాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సారఙ్గజగ్ధః । మాసజాతః । సుఖజాతః । దుఃఖజాతః । జాతికాలేతి కిమ్ । పుత్రజాతః । అనాచ్ఛాదనాత్కిమ్ । వస్త్రచ్ఛన్నః । అకృతేతి కిమ్ । కుణ్డకృతః । కుణ్డమితః । కుణ్డప్రతిపన్నః । అస్మాజ్జ్ఞాపకాన్నిష్ఠాన్తస్య పరనిపాతః ।

(కాశికా) జాతివాచినః ఆచ్ఛాదనవర్జితాత్ కాలవాచినః సుఖాదిభ్యశ్చ పరం క్తాన్తం కృతమితప్రతిపన్నాన్ వర్జయిత్వా బహువ్రీహౌ సమాసేఽన్తోదాత్తం భవతి। సారఙ్గజగ్ధః। పలాణ్డుభక్షితః। సురాపీతః। కాల మాసజాతః। సంవత్సరజాతః। ద్వ్యహజాతః। త్ర్యహజాతః। సుఖాదిభ్యః సుఖజాతః। దుఃఖజాతః। తృప్రజాతః। జాత్యాదిభ్యః ఇతి కిమ్? పుత్రజాతః। ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్ పరనిపాతః। అనాచ్ఛాదనాతితి కిమ్? వస్త్రచ్ఛన్నః। వసనచ్ఛన్నః। అకృతమితప్రతిపన్నాః ఇతి కిమ్? కుణ్డకృతః। కుణ్డమితః। కుణ్డప్రతిపన్నః। ఏతేషు బహువ్రీహిషు నిష్ఠాన్తస్య పూర్వనిపాతో న భవత్యేవ అస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్। ప్రత్యుదాహరణేషు పూర్వపదప్రకృతిస్వరో యోజయితవ్యః। సుఖాదయస్తృతీయేఽధ్యాయే పఠ్యన్తే।

.

3905. వా జాతే [6.2.171]

వా అవ్యయమ్ జాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరో జాతశబ్దో వాన్తోదాత్తః । దన్తజాతః । మాసజాతః ।

(కాశికా) జాతశబ్దే ఉత్తరపదే వా అన్త ఉదాత్తో భవతి బహువ్రీహౌ సమాసే జాతికాలసుఖాదిభ్యః। దన్తజాతః, దన్తజాతః। స్తనజాతః, స్తనజాతః। కాలాత్ మాసజాతః, మాసజాతః। సంవత్సరజాతః, సంవత్సరజాతః। సుఖాదిభ్యః సుఖజాతః, సుఖజాతః। దుఃఖజాతః, దుఃఖజాతః।

.

3906. నఞ్సుభ్యామ్ [6.2.172]

నఞ్సుభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) బహువ్రీహావుత్తరపదమన్తోదాత్తమ్ । అవ్రీహిః । సుమాషః ।

(కాశికా) నఞ్సుభ్యాం పరముత్తరపదం బహువ్రీహౌ సమాసేఽన్తోదాత్తం భవతి। అయవో దేశః। అవ్రీహిః। అమాషః। సుయవః। సువ్రీహిః। సుమాషః। సమాసస్య ఏతదన్తోదాత్తత్వమ్ ఇష్యతే। సమాసాన్తాశ్చ అవయవా భవన్తీతి అనృచః, బహ్వృచః ఇత్యత్ర కృతే సమాసాన్తేఽన్తోదాత్తత్వం భవతి।

.

3907. కపి పూర్వమ్ [6.2.173]

కపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞ్సుభ్యాం పరం యదుత్తరపదం తదన్తస్య సమాసస్య పూర్వముదాత్తం కపి పరే । అబ్రహ్మబన్ధుకః । సుకుమారీకః ।

(కాశికా) నఞ్సుభ్యా కపి పరతః పూర్వమన్తోదాత్తం భవతి। అకుమారీకో దేశః। అవృషలీకః। అబ్రహ్మబన్ధూకః। సుకుమారీకః। సువృషలీకః। సుబ్రహ్మబన్ధూకః।

.

౩౯౦౮. హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్ పూర్వమ్ [6.౨.174]

హ్రస్వాన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్త్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్రస్వాన్త ఉత్తరపదే సమాసే వాన్త్యాత్పూర్వముదాత్తం కపి నఞ్సుభ్యాం పరం బహువ్రీహౌ । అవ్రీహికః । సుమాషకః । పూర్వమిత్యనువర్తమానే పునః పూర్వగ్రహణం ప్రవృత్తిభేదేన నియమార్థమ్ । హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాదేవ పూర్వపదముదాత్తం న కపి పూర్వమితి అజ్ఞకః । కబన్తస్యైవాన్తోదాత్తత్వమ్ ।

(కాశికా) హ్రస్వోఽన్తో యస్య తదిదం హ్రస్వాన్తముత్తరపదం సమాసో వా, తత్ర అన్త్యాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి కపి పరతో నఞ్సుభ్రాం పరం బహువ్రీహౌ సమాసే। అయవకో దేశః। అవ్రీహికః। అమాషకః। సుయవకః। సువ్రీహికః సుమాషకః। పూర్వమ్ ఇతి వర్తమనే పునః పూర్వగ్రహణం ప్రవృత్తిభేదేన నియమప్రతిపత్త్యర్థమ్, హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్ పూర్వముదాత్తం భవతి, న కపి పూర్వమ్ ఇతి। తేన అజ్ఞకః, సుజ్ఞకః ఇత్యత్ర కబన్తస్య ఏవ అన్తోదాత్తత్వం భవతి।

.

౩౯౦౯. బహోర్నఞ్వదుత్తరపదభూమ్ని [6.౨.175]

బహోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నఞ్వత్ అవ్యయమ్ ఉత్తరపదభూమ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదార్థబహుత్వవాచినో బహోః పరస్య పదస్య నఞః పరస్యేవ స్వరః స్యాత్ । బహువ్రీహికః । బహుమిత్రకః । ఉత్తరపదేతి కిమ్ । బహుషు మానోఽస్య స బహుమానః ।

(కాశికా) ఉతరపదార్థబహుత్వే యో బహుశబ్దో వర్తతే తస్మాత్ నఞ ఇవ స్వరో భవతి। నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యుక్తమ్, బహోరపి తథా భవతి। బహుయవో దేశః బహువ్రీహిః। బహుతిలః। కపి పూర్వమ్ 6.2.173 ఇత్యుక్తమ్, బహోరపి తథా భవతి। బహుకుమారీకో దేశః। బహువృషలీకః। బహుబ్రహ్మబన్ధూకః। హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్ పూర్వమ్ 6.2.174 ఇత్యుక్తమ్, బహోరపి తథా భవతి। బహుయవకో దేశః। బహువ్రీహికః। బహుమాషకః। నఞో జరమరమిత్రమృతాః 6.2.116 ఇత్యుక్తమ్, బహోరపి తథా భవతి।

బహుజరః। బహుమరః। బహుమిత్రః। బహుమృతః। ఉత్తరపదభూమ్ని ఇతి కిమ్? బహుషు మనః అస్య బహుమనాః అయమ్।

.

3910. న గుణాదయోఽవయవాః [6.2.176]

న అవ్యయమ్ గుణాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ అవయవాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అవయవవాచినో బహోః పరే గుణాదయో నాన్తోదాత్తా బహువ్రీహౌ । బహుగుమా రజ్జుః । బహ్వక్షరం పదం । బహ్వధ్యాయః । గుణాదిరాకృతిగణః । అవయవాః కిమ్ । బహుగుమో ద్విజః । అధ్యయనశ్రుతసదాచారాదయో గుణాః ।

(కాశికా) బుణాదయోఽవయవవాచినో బహోరుత్తరే బహువ్రీహౌ నాన్తోదాత్తాః భవన్తి బహుగుణా రజ్జుః। బహ్వక్షరం పదమ్। బహుచ్ఛన్దో మానమ్। బహుసూక్తః। బహ్వధ్యాయః। గుణాదిరాకృతిగణో ద్రష్టవ్యః। అవయవాః ఇతి కిమ్? బహుగుణో బ్రాహ్మణః। అధ్యయనశ్రుతసదాచారదయోఽత్ర గుణాః।

.

3911. ఉపసర్గాత్ స్వాఙ్గం ధ్రువమపర్శు [6.2.177]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్వాఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధ్రువమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపర్శు ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రపృష్టః । ప్రలలాటః । ధ్రువమేకరూపమ్ । ఉపసర్గాత్కిమ్ । దర్శనీయపృష్ఠః । స్వాఙ్గం కిమ్ । ప్రశాఖో వృక్షః । ధ్రువం కిమ్ । ఉద్బాహుః । అపర్శు కిమ్ । విపర్శుః ।

(కాశికా) ఉపసర్గాత్ స్వాఙ్గం ధ్రువం పర్శువర్జితమన్తోదాత్తం భవతి బహువ్రీహౌ సమాసే। ప్రపృష్ఠః। ప్రోదరః। ప్రలలాటః। ధ్రువమ్ ఇత్యేకరూపముచ్యతే, ధ్రువమస్య శీతమ్ ఇతి యథా। సతతం యస్య ప్రగతం పృష్ఠం భవతి స ప్రపృష్ఠః। ఉపసర్గాతితి కిమ్? దర్శనీయలలాటః। స్వాఙ్గమ్ ఇతి కిమ్? ప్రశాఖో వృక్షః। ధ్రువమ్ ఇతి కిమ్? ఉద్బాహుః క్రోశతి। అపర్శు ఇతి కిమ్? ఉత్పర్శుః। విపర్శుః।

.

3912. వనం సమాసే [6.2.178]

వనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాసమాత్రే ఉపసర్గాదుత్తరపదం వనమన్తోదాత్తమ్ । తస్యేదిమే ప్రవణే (తస్యేదిమే ప్రవణే) ।

(కాశికా) సమాసమాత్రే వనమ్ ఇత్యేతదుత్తరపదముపసర్గాత్ పరమన్తోదాత్తం భవతి। ప్రవణే యష్టవ్యమ్। నిర్వణే ప్రణిధీయతే। ప్రనిరన్తః ఇతి ణత్వమ్। సమాసగ్రహణం సమాసమాత్రపరిగ్రహార్థమ్, బహువ్రీహావేవ హి స్యాత్।

.

3913. అన్తః [6.2.179]

అన్తః అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్పరం వనమన్తోదాత్తమ్ । అన్తర్వణో దేశః । అనుపసర్గార్థమిదమ్ ।

(కాశికా) అన్తఃశబ్దాదుత్తరం వనమన్తోదాత్తం భవతి। అన్తర్వణో దేశః। అనుపసర్గార్థ ఆరమ్భః।

.

3914. అన్తశ్చ [6.2.180]

అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ।ఉపసర్గాదన్తః శబ్దోఽన్తోదాత్తః । పర్యన్తః సమన్తః ।

(కాశికా) అన్తఃశబ్దశ్చ ఉత్తరపదముపసర్గాదన్తోదాత్తం భవతి। ప్రాన్తః। పర్యన్తః। బహువ్రీహిరయమ్ ప్రాదిసమాసో వా।

.

3915. న నివిభ్యామ్ [6.2.181]

న అవ్యయమ్ నివిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) న్యన్తః । వ్యన్తః । పూర్వపదప్రకృతిస్వరే యణి చ కృతే ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః- (కౌముదీ-3657) ఇతి స్వరితః ।

(కాశికా) ని వి ఇత్యేతాభ్యాముత్తరోఽన్తఃశబ్దో న అనతోదాత్తో భవతి। న్యన్తః। వ్యన్తః। పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వే కృతే యణాదేశః। తత్ర ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇతి స్వరితో భవతి।

.

3916. పరేరభితోభావిమణ్డలమ్ [6.2.182]

పరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అభితోభావి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మణ్డలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరేః పరమభిత ఉభయతో భావో యస్యాస్తి తత్కూలాది మణ్డలం చాన్తోదాత్తమ్ । పరికూలమ్ । పరిమణ్డలమ్ ।

(కాశికా) పరేరుత్తరమభితోభవివచనం మణ్డలం చ అన్తోదాత్తం భవతి। పరికూలమ్। పరితీరమ్। పరిమణ్డలమ్। బహువ్రీహిరయం ప్రాదిసమాసోఽవ్యయీభావో వా। అవ్యయీభావపక్షేఽపి హి పరిప్రత్యుపాపా వర్జ్యమానాహోరాత్రావయవేషు 6.2.33 ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్తమనేన బాధ్యతే। అభితః ఇత్యుభయతః। అభితో భావోఽస్య అస్తీతి తదభితోభావి। యచ్ చ ఏవం స్వభావం కూలాది తదభితోభావిగ్రహణేన గృహ్యతే।

.

3917. ప్రాదస్వాఙ్గం సంజ్ఞాయామ్ [6.2.183]

ప్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అస్వాఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రగృహమ్ । అస్వాఙ్గం కిమ్ । ప్రపదమ్ ।

(కాశికా) ప్రాదుత్తరపదమస్వాఙ్గవాచి సంజ్ఞాయాం విషయేఽన్తోదాత్తం భవతి। ప్రకోష్ఠమ్। ప్రగృహమ్। ప్రద్వారమ్। అస్వఙ్గమ్ ఇతి కిమ్? ప్రహస్తమ్। ప్రపదమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? ప్రపీఠమ్।

.

3918. నిరుదకాదీని చ [6.2.184]

నిరుదకాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అన్తోదాత్తాని । నిరుదకమ్ । నిరుపలమ్ ।

(కాశికా) నిరుదకాదీని చ శబ్దరూపాణ్యన్తోదాత్తాని భవన్తి। నిరుదకమ్। నిరులపమ్। నిరుపలమ్ ఇత్యన్యే పఠన్తి। నిర్మశకమ్। నిర్మక్షికమ్। ఏషాం ప్రాదిసమాసో బహువ్రీహిర్వా। అవ్యయీభావే తు సమాసాన్తోదాత్తత్వేన ఏవ సిద్ధమ్। నిష్కాలకః। నిష్క్రాన్తః కాలకాతితి కన్వృత్యయాన్తేన కాలశబ్దేన ప్రాదిసమాసః। నిష్కాలికః ఇత్యన్యే పఠన్తి। నిష్పేషః। దుస్తరీపః। అవితృస్తృతన్త్రిభ్య ఈః, తరీః। తాం పాతీతి తరీపః। కుత్సితః తరీపః దుస్తరీపః। నిస్తరీపః ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। అపరే నిస్తరీకః ఇతి। తే తరీశబ్దాన్తే బహువ్రీహౌ కపం కుర్వన్తి। నిరజినమ్। ఉదజినమ్। ఉపాజినమ్। పరేర్హస్తపాదకేశకర్షాః। పరిహస్తః। పరిపాదః। పరికేశః। పరికర్షః। నిరుదకాదిరాకృతిగణః।

.

3919. అభేర్ముఖమ్ [6.2.185]

అభేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ముఖమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభిముఖమ్ । ఉపసర్గాత్స్వాఙ్గమ్- (కౌముదీ-3911) ఇతి సిద్ధే బహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థం చేదమ్ । అభిముఖా శాలా ।

(కాశికా) అభేరుత్తరం ముఖమన్తోదాత్తం భవతి। అభిముఖః। బహువ్రీహిరయమ్ ప్రాదిసమాసో వా। అవ్యయీభావే తు సమాసాన్తోదాత్తత్వేన ఏవ సిద్ధమ్। ఉపసర్గాత్ స్వాఙ్గమ్ 6.2.177 ఇతి సిద్ధే వచనమబహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థం చ। అభిముఖా శాలా।

.

౩౯౨౦. అపాచ్చ [6.౨.186]

అపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అపముఖమ్ । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః ।

(కాశికా) అపాచ్ చ ఉత్తరం ముఖమన్తోదాత్తం భవతి। అపముఖః। అపముఖమ్। అవ్యయీభావోఽప్యత్ర ప్రయోజయతి। తత్ర అపి హి పరిప్రత్యుపాపా వర్జ్యమాన. అహోరాత్రావ్యవేషు 6.2.33 ఇత్యుక్తమ్। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

౩౯౨౧. స్ఫిగపూతవీణాఽఞ్జోఽధ్వకుక్షిసీరనామనామ చ [6.౨.187]

స్ఫిగ-పూత-వీణా-అఞ్జస్-అధ్వన్-కుక్షి-సీరనామ-నామ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అపాదిమాన్యన్తోదాత్తాని । అపస్ఫిగమ్ । అపపూతమ్ । అపవీణమ్ । అఞ్జస్ । అపాఞ్జః । అధ్వన్ । అపాధ్వా । ఉపసర్గాదధ్వనః- (కౌముదీ-953) ఇత్యస్యాభావే ఇదమ్ । ఏతదేవ చ జ్ఞాపకం సమాసాన్తానిత్యత్వే ఉపకుక్షిః । సీరనామ । అపసీరమ్ । అపహలమ్ । నామ అపనామ । స్ఫిగపూతకుక్షిగ్రహణమబహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థం చ ।

(కాశికా) స్ఫిగ పూత వీణా అఞ్జసధ్వన్ కుక్షి ఇత్యేతాన్యుత్తరపదాని సీరనామాని చ నామశబ్దశ్చ అపాదుత్తరాణ్యన్తోదాత్తని భవన్తి। అపస్ఫిగమ్। అపపూతమ్। అపవీణమ్। అపఞ్జః। అపాధ్వా। ఉపసర్గాదధ్వనః 5.4.85 ఇతి యదా సమాసాన్తో న అస్తి తదా అనేన అన్తోదాత్తత్వం భవతి। తస్మిన్ హి సత్యచ్ప్రత్యయస్య చిత్త్వాదేవ సిద్ధమ్। అనిత్యశ్చ సమాసాన్తః ఇత్యేతదేవ జ్ఞాపకమ్। అపకుక్షిః। అపసీరః। అపహలమ్। అపలాఙ్గలమ్। అపనామ। సర్వత్ర ప్రాదిసమాసో, బహువ్రీహిః, అవ్యయీభావో వా। స్ఫిగపూతకుక్షీణాం గ్రహణమబహువ్రీహ్యర్థమధ్రువార్థమస్వాఙ్గార్థం చ।

.

3922. అధేరుపరిస్థమ్ [6.2.188]

అధేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉపరిస్థమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధ్యారూఢో దన్తోఽధిదన్తః । దన్తస్యోపరి జాతో దన్తః । ఉపరిస్థం కిమ్ । అధికరణమ్ ।

(కాశికా) అధేరుత్తరముపరిస్థవాచి అన్తోదాత్తం భవతి। అధిదన్తః। అధికర్ణః। అధికేశః। అధ్యారూఢో దన్తః ఇతి ప్రాదిసమాసః। అధ్యారూఢో వా దన్తః ఇతి సమానాధికరణ ఉత్తరపదలోపీ సమస్తః। దన్తస్య ఉపరి యోఽన్యః దన్తో జాయతే స ఉచ్యతే అధిదన్తః ఇతి। ఉపరిస్థమ్ ఇతి కిమ్? అధికరణమ్।

.

3923. అనోరప్రధానకనీయసీ [6.2.189]

అనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అప్రధాన-కనీయసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అనోః పరమప్రధానవాచి కనీయశ్చాన్తోదాత్తమ్ । అనుగతో జ్యేష్ఠమనుజ్యేష్ఠః । పూర్వపదార్థప్రధానః ప్రాదిసమాసః । అనుగతః కనీయాననుకనీయాన్ । ఉత్తరపదార్థప్రధానః । ప్రధానార్థం చ కనీయోగ్రహణమ్ । అప్రేతి కిమ్ । అనుగతో జ్యేష్ఠోఽనుజ్యేష్ఠః ।

(కాశికా) అనోరుత్తరమప్రధానవాచి కనీయః చ అన్తోదాత్తం భవతి। అనుగతో జ్యేష్ఠమనుజ్యేష్ఠః। అనుమధ్యమః। పూర్వపదప్రధానః ప్రాదిసమాసోఽయమ్। అనుగతః కనీయాననుకనీయాన్। ఉత్తరపదార్థప్రధానోఽయమ్। ప్రధానార్థం చ కనీయోగ్రహణమ్। అప్రధానకనీయసీ ఇతి కిమ్? అనుగతో జ్యేష్ఠః అనుజ్యేష్ఠః।

.

3924. పురుషశ్చాన్వాదిష్టః [6.2.190]

పురుషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అన్వాదిష్టః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనోః పరోఽన్వాదిష్టవాచీ పురుషోఽన్తోదాత్తః । అన్వాదిష్ట పురుషోఽనుపురుషః । అన్వాదిష్టః కిమ్ । అనుగతః పురుషోఽనుపురుషః ।

(కాశికా) పురుషశబ్దోఽన్వాదిష్టవాచీ చ అనోరుత్తరోఽన్తోదాత్తో భవతి। అన్వాదిష్టః పురుషః అనుపురుషః। అన్వాదిష్ట అన్వాచితః కథితానుకథితో వా। అన్వాదిష్టః ఇతి కిమ్? అనుగతః పురుషః అనుపురుషః।

.

3925. అతేరకృత్పదే [6.2.191]

అతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అకృత్పదే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అతేః పరమకృదన్తం పదశబ్దశ్చాన్తోదాత్తః । అత్యఙ్కుశో నాగః । అతిపదగాయత్రీ । అకృత్పదే కిమ్ । అతికారః ।అతేర్ధాతులోప ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇహ మా భూత్ । శోభనో గార్గ్యోఽతిగార్గ్యః । ఇహ చ స్యాత్ । అతిక్రాన్తః కారుమతికారుకః ।

(కాశికా) అతేః పరమకృదన్తం పదశబ్దశ్చ అన్తోదాత్తో భవతి। అత్యఙ్కుశో నాగః। అతికశోఽశ్వః। అపదశబ్దః ఖల్వపి అతిపదా శక్వరీ। అకృత్పదే ఇతి కిమ్? అతికారకః। అతేర్ధాతులోప ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మాభూత్, శోభనో గార్గ్యః అతిగార్గ్యః। ఇహ చ యథా స్యాత్, అతిక్రాన్తః కారకాతతికారకః ఇతి।

.

౩౯౨౬. నేరనిధానే [౬.౨.౧౯౨]

నేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనిధానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిధానమప్రకాశతా తతోఽన్యదనిధానం ప్రకాశనమిత్యర్థః । నిమూలమ్ । న్యక్షమ్ । అనిధానే కిమ్ । నిహితో దణ్డో నిదణ్డః ।

(కాశికా) నేః పరముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి అనిధానే। నిధానమప్రకాశతా। అనిమూలమ్ న్యక్షమ్। నితృణమ్। బహువ్రీహిరయం ప్రాదిసమాసో వా। అవ్యయీభావే తు సమాసాన్తోదాత్తత్వేన ఏవ సిద్ధమ్। అనిధానే ఇతి కిమ్? నివాగ్వృషలః। నిదణ్డః। నిహితవాక్, నిహితదణ్డః ఇత్యర్థః। నిశబ్దోఽత్ర నిధానార్థం బ్రవీతి। ప్రదయో హి వృత్తివిషయే ససాధనాం క్రియామాహుః।

.

౩౯౨౭. ప్రతేరంశ్వాదయస్తత్పురుషే [౬.౨.౧౯౩]

ప్రతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అంశ్వాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రతేః పరేంఽశ్వాదయోఽన్తోదాత్తాః । ప్రతిగతోంఽశుః ప్రత్యంశుః ప్రతిజనః । ప్రతిరాజా । సమాసాన్తస్యానిత్యత్వాన్న టచ్ ।

(కాశికా) ప్రతేరంశ్వాదయస్ తత్పురుషే సమాసేఽన్తోదాత్తాః భవన్తి। ప్రతిగతః అంశుః ప్రత్యంశుః। ప్రతిజనః। ప్రతిరాజా। రాజశబ్దః సమాసాన్తస్య అనిత్యత్వాద్ యదా టజ్ న అస్తి తదా ప్రయోజయతి। తస్మిన్ హి సతి చిత్త్వాదేవ అన్తోదాత్తత్వం సిద్ధమ్। తత్పురుషే ఇతి కిమ్? ప్రతిగతాః అంశవః అస్య ప్రత్యంశుః అయముష్ట్రః। అంశు। జన। రాజన్। ఉష్ట్ర। ఖేటక। అజిర। ఆర్ద్రా। శ్రవణ। కృత్తికా। అర్ధ। పుర।

.

౩౯౨౮. ఉపాద్ ద్వ్యజజినమగౌరాదయః [౬.౨.౧౯౪]

ఉపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ద్వ్యజజినమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అగౌరాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాత్పరం యత్ ద్వ్యచ్కమజినం చాన్తోదాత్తం తత్పురుషే గౌరాదీన్వర్జయిత్వా । ఉపదేవః । ఉపేన్ద్రః । ఉపాజినమ్ । అగౌరాదయః కిమ్ । ఉపగౌరః । ఉపతైషః । తత్పురుషే కిమ్ । ఉపగతః సోమోఽస్య స ఉపసోమః ।

(కాశికా) ఉపాదుత్తరం ద్వ్యచజినం చ అన్తోదాత్తం భవతి తత్పురుషే సమాసే గౌరాదీన్ వర్జయిత్వా। ఉపగతో దేవముపదేవః। ఉపసోమః। ఉపేన్ద్రః। ఉపహోడః। అజిన ఉపాజినమ్। అగౌరాదయః ఇతి కిమ్। ఉపగౌరః। ఉపతైషః। తత్పురుషే ఇత్యేవ, ఉపగతః సోమోఽస్య ఉపసోమః। గౌర। తైష। నైష। తైట। లట। లోట। జిహ్వా। కృష్ణా। కన్యా। గుడ। కల్య। పాద। గౌరాదిః।

.

౩౯౨౯. సోరవక్షేపణే [6.౨.౧౯౫]

సోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అవక్షేపణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుప్రత్యవసితః । సురత్ర పూజాయామేవ । వాక్యార్థస్త్వత్ర నిన్దా । అసూయయా తథాభిధానాత్ । సోః కిమ్ । కుబ్రాహ్మణః । అవక్షేపణే కిమ్ । సువృషణమ్ ।

(కాశికా) సుశబ్దాత్ పరముత్తరపదం తత్పురుషే సమాసేఽన్తోదాత్తం భవతి అవక్షేపణే గమ్యమానే। అవక్షేపణం నిన్దా। ఇహ ఖలు ఇదానీం సుస్థణ్డిలే సుస్ఫిగాభ్యాం సుప్రత్యవసితః। సుశబ్దోఽత్ర పూజాయామ్ ఏవ। వాక్యార్థస్ తు అవక్షేపణమసూయయా, తథా అభిధానాత్। సోః ఇతి కిమ్? కుబ్రాహ్మణః। అవక్షేపణే ఇతి కిమ్? శోభనేషు తృణేషు సుతృణేషు।

.

౩౯౩౦. విభాషోత్పుచ్ఛే [6.౨.౧౯౬]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉత్పుచ్ఛే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తత్పురుషే । ఉత్క్రాన్తః పుచ్ఛాదుత్పుచ్ఛః । యదా తు పుచ్ఛముదస్యతి ఉత్పుచ్ఛయతేః ఏరచ్- (కౌముదీ-3231) ఉత్పుచ్ఛస్తదా థాథాదిస్వరేణ నిత్యమన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే వికల్పోఽయమ్ । సేయముభయత్ర విభాషా । తత్పురుషే కిమ్ । ఉదస్తం పుచ్ఛం యేన స ఉత్పచ్ఛః ।

(కాశికా) ఉత్పుచ్ఛశబ్దే తత్పురుషే విభాషా అన్త ఉదాత్తో భవతి। ఉత్క్రాన్తః పుచ్ఛాతుత్పుచ్ఛః, ఉత్పుచ్ఛః। యదా తు పుచ్ఛముదస్యతి ఉత్పుచ్ఛయతి, ఉత్పుచ్ఛయతేరచుత్పుచ్ఛః, తదా థాథాదిసూత్రేణ నిత్యమన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే వికల్పోఽయమ్ ఇతి సేయముభయత్ర విభాష భవతి। తత్పురుషే ఇత్యేవ ఉదస్తం పుచ్ఛమస్య ఉత్పుచ్ఛః।

.

3931. ద్విత్రిభ్యాం పాద్దన్మూర్ధసు బహువ్రీహౌ [6.2.197]

ద్వి౹త్రిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ పాద్-దత్-మూర్ధసు సప్తమీ-బహువచనమ్ బహు౹వ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరేశ్వేశ్వన్తోదాత్తో వా । ద్విపాచ్చతుష్పాచ్చరథాయ (ద్విపాచ్చతుష్పాచ్చరథాయ) । త్రిపాదూర్ధ్వః (త్రిపాదూర్ధ్వః) । ద్విదన్ । త్రిమూర్ధానం సప్తరశ్మిమ్ (త్రిమూర్ధానం సప్తరశ్మిమ్) । మూర్ధన్నిత్యకృతసమాసాన్త ఏవ మూర్ధశబ్దః । తస్యైతత్ప్రయోజనమసత్యపి సమాసాన్తే అన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్ । ఏతదేవ జ్ఞాపకమనిత్యః సమాసాన్తో భవతీతి । యద్యపి చ సమాసాన్తః క్రియతే తథాపి బహువ్రీహికార్యత్వాత్తదేకదేశత్వాచ్చ సమాసాన్తోదాత్తత్వం పక్షే భవత్యేవ ద్విమూర్ధః । త్రిమూర్ధః । ద్విత్రిభ్యాం కిమ్ । కల్యాణమూర్ధా । బహువ్రీహౌ కిమ్ । ద్వయోర్మూర్ధా ద్విమూర్ధా ।

(కాశికా) ద్వి త్రి ఇత్యేతాభ్యాముత్తరేసు పాద్ దత్ మూర్ధనిత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు యో బహువ్రీహిః, తత్ర విభాషా అన్తః ఉదాత్తో భవతి। ద్వౌ పాదో అస్య ద్విపాత్, ద్విపాత్। త్రిపాత్, త్రిపాత్। ద్విదన్, ద్విదన్। త్రిదన్, త్రిదన్। ద్విమూర్ధా, ద్విమూర్ధా। త్రిమూర్ధా, త్రిమూర్ధా। పాదితి కృతాకరలోపః పాదశబ్దో గృహ్యతే। దతితి కృతదదాదేశో దన్తశబ్దః। మూర్ధనితి త్వకృతసమాసన్తో నాన్త ఏవ మూర్ధన్శబ్దః। తస్య ఏతత్ ప్రయోజనమసత్యపి సమాసాన్తేఽన్తోదాత్తత్వం యథా స్యాత్। ఏతదేవ జ్ఞాపకమ్, అనిత్యః సమాసాన్తో భవతీతి। యదాఽపి సమాసాన్తః క్రియతే తదా అపి బహువ్రీహేః కార్యిత్వాత్ తదేకదేశత్వాచ్ చ సమాసాన్తస్య అన్తోదాత్తత్వం పక్షే భవత్యేవ। ద్విమూర్ధః। త్రిమూర్ధః। ద్విత్రిభ్యామ్ ఇతి కిమ్? కల్యాణమూర్ధా। పాదాదిషు ఇతి కిమ్? ద్విహస్తమ్। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్? ద్వయోర్మూర్ధా ద్విమూర్ధా।

.

3932. సక్థం చాక్రాన్తాత్ [6.2.198]

సక్థమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అక్రాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గౌరసక్థః । శ్లక్ష్ణసక్థః । ఆక్రాన్తాత్కిమ్ । చక్రసక్థః । సమాసాన్తస్య పచశ్చిత్త్వాన్నిత్యమేవాన్తోదాత్తత్వం భవతి ।

(కాశికా) సక్థమ్ ఇతి కృతసమాసాన్తః సక్థిశబ్దోఽత్ర గృహ్యతే। సః అక్రాన్తాత్ పరో విభాషా అన్తోదాత్తో భవతి। గౌరసక్థః, గౌరసక్థః। శ్లక్ష్ణసక్థః, శ్లక్ష్ణసక్థః। అక్రాన్తాతితి కిమ్? చక్రస్క్థః। షచశ్చిత్త్వాన్ నిత్యమన్తోదాత్తత్వం భవతి।

.

3933. పరాదిశ్ఛన్దసి బహులమ్ [6.2.199]

పరాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దసి పరస్య సక్థశబ్దస్యాదిరుదాత్తో వా । అజిసక్థమాలభేత । అత్ర వార్తికమ్ ।పరాదిశ్చ పరాన్తశ్చ పూర్వాన్తశ్చాపి దృశ్యతే (వార్తికమ్) ॥ పూర్వాదయశ్చ దృశ్యన్తే వ్యత్యయో బహులం తతః ॥ ఇతి పరాదిః । తువిజాతా ఉరుక్షయా (తువిజాతా ఉరుక్షయా) । పరాన్తః । ని యేన ముష్టిహత్యయా (ని యేన ముష్టిహత్యయా) । యస్త్రిచక్రః (యస్త్రిచక్రః) । పూర్వాన్తః । విశ్వాయుర్ధేహి (విశ్వాయుర్ధేహి) ॥ ఇతి సమాసస్వరాః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి విషయే పరాదిః ఉదాత్తో భవతి బహులమ్। పరశబ్దేన అత్ర సక్థశబ్ద ఏవ గృహ్యతే। అఞ్జీసక్థమాలభేత। త్వాష్ట్రో లోమశసక్థో। ఋజుబాహుః। వాక్పతిః। చిత్పతిః। పరాదిశ్చ ప్రాన్తశ్చ పూర్వాన్తశ్చ అపి దృశ్యతే। పూర్వాదయశ్చ దృశ్యన్తే వ్యత్యయో బహులం స్మృతః। పరాదిరుదాహృతః। పరాన్తశ్చ అన్తోదాత్తప్రకరణే త్రిచక్రాదీనాం ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। త్రిబన్ధురేణ త్రివృతా రథేన త్రిచక్రేణ। పూర్వాన్తః పూర్వపదాన్తోదాత్తప్రకరణే మరుద్వృద్ధాదీనాం ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। మరుద్వృద్ధః। పూర్వాదిః పూర్వపదాద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। దివోదాసాయ సమగాయ తే ఇత్యేవమాది సర్వం సఙ్గృహీతం భవతి। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ షష్ఠాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః।

.

3934. తిఙో గోత్రాదీని కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః [8.1.27]

తిఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గోత్రాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) తిఙన్తాత్పదాద్గోత్రాదీన్యనుదాత్తాన్యేతయోః । పచతి గోత్రమ్ । పచతిపచతి గోత్రమ్ । ఏవం ప్రవచనప్రహసనప్రకథనప్రత్యాయనాదయః । కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం పాఠవిశేషణమ్ । తేనాన్యత్రాపి గోత్రాదిగ్రహణే కుత్సనాదావేవ కార్యం జ్ఞేయమ్ । గోత్రాదీని కిమ్ । పచతి పాపమ్ । కుత్సేతి కిమ్ । ఖనతి గోత్రమ్ । సమేత్య కూపమ్ ।

(కాశికా) తిఙన్తాత్ పదాత్ పరాణి గోత్రాదీని కుత్సనే ఆభీక్ష్ణ్యే చార్థే వర్తమానాని అనుదాత్తాని భవన్తి। పచతి గోత్రమ్। జల్పతి గోత్రమ్। ఆభీక్ష్ణ్యే పచతి పచతి గోత్రమ్। జల్పతి జల్పతి గోత్రమ్। బ్రువః పచతి బ్రువమ్। జల్పతి బ్రువమ్। పచతి పచతి బ్రువమ్। జల్పతి జల్పతి బ్రువమ్। బ్రువః ఇతి బ్రువః కన్నిపాతనాద్ వచ్యాదేశాభావశ్చ। గోత్ర। బ్రువ। ప్రవచన। ప్రహసన। ప్రకథన। ప్రత్యయన। ప్రచక్షణ।

ప్రాయ। విచక్షణ। అవచక్షణ। స్వాధ్యాయ। భూయిష్ఠ। వా నామ। నామ ఇత్యేతద్ వా నిహన్యతే। పక్షే ఆద్యుదాత్తమేవ భవతి। పచతి నామ। పఠతి నామ। తిఙః ఇతి కిమ్? కుత్సితం గోత్రమ్। గోత్రాదీని ఇతి కిమ్? పచతి పాపమ్। కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః ఇతి కిమ్? ఖనతి గోత్రం సమేత్య కూపమ్। కుత్సనాభీక్ష్ణ్యగ్రహణం చ పాఠవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్। తేన అన్యత్ర అపి గోత్రాదిగ్రహణేన కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోరేవ కార్యం భవతి।

.

3935. తిఙ్ఙతిఙః [8.1.28]

తిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతిఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అతిఙన్తాత్పదాత్పరం తిఙన్తం నిహన్యతే । అగ్నిమీళే (అగ్నిమీళే) ।

(కాశికా) తిఙన్తం పదమతిఙన్తాత్ పదాత్ పరమనుదాత్తం భవతి। దేవదత్తః పచతి। యజ్ఞదత్తః పచతి। తఙితి కిమ్? నీలముత్పలమ్। శుక్లం వస్త్రమ్। అతిఙః ఇతి కిమ్? భవతి పచతి।

.

3936. న లుట్ [8.1.29]

న అవ్యయమ్ లుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుడన్తం న నిహన్యతే । శ్వఃకర్తా । శ్వఃకర్తారౌ ।

(కాశికా) పూర్వేణ అతిప్రసక్తే ప్రతిషేధ ఆరభ్యతే। లుడన్తం నానుదాత్తం భవతి। శ్వః కర్తా। శ్వః కర్తారౌ। మాసేన కర్తారః। తాసేః పరస్య లసార్వధాతుకస్య అనుదాత్తత్వే సతి సర్వతాసిరేవ ఉదాత్తః। యత్ర తు టిలోపః, తత్ర ఉదాత్తనివృత్తిస్వరో భవతి।

.

3937. నిపాతైర్యద్యదిహన్తకువిన్నేచ్చేచ్చణ్కచ్చిద్యత్రయుక్తమ్ [8.1.30]

నిపాతైః తృతీయా-బహువచనమ్ యద్యదిహన్తకువిన్నేచ్చేచ్చణ్కచ్చిద్యత్రయుక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతైర్నిపాతైర్యుక్తం న నిహన్యతే । యదగ్నే స్యామహం త్వమ్ (యదగ్నే స్యామహం త్వమ్) । యువా యదీకృథః (యువా యదీకృథః) । కువిదఙ్గ ఆసన్ (కువిదఙ్గ ఆసన్) । అచిత్తిభిశ్చకృమా కచ్చిత్ (అచిత్తిభిశ్చకృమా కచ్చిత్) । పుత్రాసో యత్ర పితరో భవన్తి (పుత్రాసో యత్ర పితరో భవన్తి) ।

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। యత్ యది హన్త కువిత్ నేత్ చేత్ చణ్ కచ్చిత్ యత్ర ఇత్యేతైర్నిపాతైర్యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। యత్ యత్ కరోతి। యత్ పచతి। యది యది కరోతి। యది పచతి। హన్త హన్త కరోతి। నేత్ నేజ్ జిహ్మాయన్త్యే నరకం పతామ్। చేత్ స చేద్ భుఙ్క్తే। స చేదధీతే। చణ్

ణిద్విశిష్టోఽయం చేదర్థే వర్తతే। అయం చ మరిష్యతి। అయం చేన్మరిష్యతి ఇత్యర్థః। సముచ్చయాదిషు తు యః చశబ్దః, తేన యోగేన విధిరయం న భవతి। కచ్చిత్ కచ్చిద్ భుఙ్క్తే। కచ్చిదధీతే। యత్ర యత్ర భుఙ్క్తే। యత్ర అధీతే। నిపాతైః ఇతి కిమ్? యత్ కూజతి శకటమ్। గచ్ఛత్ కూజతి శకటమ్ ఇత్యర్థః। ఇణః శతరి రూపమ్ ఏతత్। యుక్తమ్ ఇతి కిమ్? యత్ర క్వ చ తే మనో దక్షం దధస ఉత్తరమ్।

.

3938. నహ ప్రత్యారమ్భే [8.1.31]

నహ అవ్యయమ్ ప్రత్యారమ్భే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నహేత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । ప్రతిషేధయుక్త ఆరమ్భః ప్రత్యారమ్భః । నహ భోక్ష్యసే । ప్రత్యారమ్భే కిమ్ । నహ వైతస్మింల్లోకే దక్షిణమిచ్ఛన్తి ।

(కాశికా) నహ ఇత్యేతేన యుక్తే ప్రత్యారమ్భే తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। చోదితస్య అవిధీరణే ఉపాలిప్సయా ప్రతిషేధయుక్తః ప్రత్యారంహః క్రియతే। నహ భోక్ష్యసే। నహ అధ్యేష్యసే। ప్రత్యారమ్భే ఇతి కిమ్? నహ వై తస్మింశ్చ లోకే దక్షిణామ్ ఇచ్ఛన్తి।

.

3939. సత్యం ప్రశ్నే [8.1.32]

సత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రశ్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సత్యయుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం ప్రశ్నే । సత్యం భోక్ష్యసే । ప్రశ్నే కిమ్ । సత్యమిద్వా ఉ తంయయమిన్ద్రం స్తవామ (సత్యమిద్వా ఉ తం వయమిన్ద్రం స్తవామ) ।

(కాశికా) సత్యమ్ ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం న అనుదాత్తం భవతి ప్రశ్నే। సత్యం భోక్ష్యసే। సత్యమధ్యేష్యసే। ప్రశ్నే ఇతి కిమ్? సత్యం వక్ష్యామి నానృతమ్।

.

3940. అఙ్గాప్రాతిలోమ్యే [8.1.33]

అఙ్గ అవ్యయమ్ అప్రాతిలోమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్గేత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । అఙ్గ కురు । అప్రాతిలోమ్యే కిమ్ । అఙ్గ కూజసి వృషల । ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ । అనభిప్రేతమసౌ కుర్వన్ప్రతిలోమో భవతి ।

(కాశికా) అఙ్గ ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం అప్రాతిలోమ్యే గమ్యమానే నానుదాత్తం భవతి। అఙ్గ కురు। అఙ్గ పచ। అఙ్గ పఠ। అప్రాతిలోమ్యే ఇతి కిమ్? అఙ్గ కూజ 3 వృషల, ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ। కూజనమనభిమతమసౌ కుర్వన్ ప్రతిలోమో భవతి।

.

3941. హి చ [8.1.34]

హి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హియుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । ఆహి ష్మా యాతి (ఆహి ష్మా యాతి) । ఆ హి రుహంతమ్ (ఆ హి రుహంతమ్) ।

(కాశికా) హి ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తమప్రాతిలోమ్యే నానుదాత్తం భవతి। స హి కురు। స హి పచ। స హి పఠ। అప్రాతిలోమ్యే ఇత్యేవ, స హి కూజ వృషల, ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ।

.

3942. ఛన్దస్యనేకమపి సాకాఙ్క్షమ్ [8.1.35]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనేకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ సాకాఙ్క్షమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హీత్యనేన యుక్తం సాకాఙ్క్షమనేకమపి నానుదాత్తమ్ । అనృతం హి మత్తో వదతి పాప్మా చైనం యునాతి । తిఙన్తద్వయమపి న నిహన్యతే ।

(కాశికా) హి చేతి వర్తతే। ఛన్దసి విషయే హియుక్తం తిఙన్తం సాకాఙ్క్షంఅనే కమపి నానుదాత్తం భవతి, ఏకమపి। కదాచిదేకం కదాచిదనేకమ్ ఇత్యర్థః। తత్ర అనేకం తావత్ అనృతం హి మత్తో వదతి, పాప్మా ఏనం విపునాతి। తిఙన్తద్వయమప్యేతన్ న నిహన్యతే। ఏకం ఖల్వపి అగ్నిర్హి పూర్వముదజయత్ తమిన్ద్రోఽనూదజయత్ తిఙన్తద్వయమపి హిశబ్దయుక్తమ్ ఏతత్। తత్ర ఏకముదజయతిత్యాద్యుదాత్తమ్, అపరమనుదాత్తమ్। అజా హ్యగ్నే రజనిష్ట గర్భాత్ సా వా అపశ్యజ్ జనితారమగ్నే। అజనిష్ట ఇత్యాద్యుదాత్తమ్, అపశ్యతిత్యనుదాత్తమ్।

.

3943. యావద్యథాభ్యామ్ [8.1.36]

యావద్యథాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । యథాచిత్కణ్వమావతమ్ (యథాచిత్కణ్వమావతమ్) ।

(కాశికా) యావత్ యథా ఇత్యేతాభ్యాం యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। యావద్ భుఙ్క్తే। యథా భుఙ్క్తే। యావదధీతే। యథా అధీతే। దేవదత్తః పచతి యావత్। దేవదత్తః పచతి యథా। పరేణ అపి యోగే భవతి ప్రతిషేధః।

.

3944. పూజాయాం నానన్తరమ్ [8.1.37]

పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ న అవ్యయమ్ అనన్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యావద్యథాభ్యాం యుక్తమనన్తరం తిఙన్తం పూజాయాం నానుదాత్తమ్ । యావత్పచతి శోభనమ్ । యథా పచతి శోభనమ్ । పూజాయాం కిమ్ । యావద్భుఙ్క్తే । అనన్తరం కిమ్ । యావద్దేవదత్తః పచతి శోభనమ్ । పూర్వేణాత్ర నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే ।

(కాశికా) యావద్ యథా ఇత్యేతాభ్యాం యుక్తమనన్తరం తిఙన్తం పూజాయం విషయే నానుదాత్తం న భవతి, కిం తర్హి? అనుదాత్తమేవ। యావత్ పచతి శోభనమ్। యథా పచతి శోభనమ్। యావత్ కరోతి చారు। యథా కరోతి చారు। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? యావద్ భుఙ్క్తే। యథా భుఙ్క్తే। అనన్తరమ్ ఇతి కిమ్? యావద్ దేవదత్తః పచతి శోభనమ్। యథా దేవదత్తః కరోతి చారు। పుర్త్రేణ అత్ర నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే।

.

3945. ఉపసర్గవ్యపేతం చ [8.1.38]

ఉపసర్గవ్యపేతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వేణానన్తరమిత్యుక్తమ్ । ఉపసర్గవ్యవధానార్థం వచనమ్ । యావత్ప్రపచతి శోభనమ్ । అనన్తరమిత్యేవ । యావద్దేవదత్తః ప్రపచతి శోభనమ్ ।

(కాశికా) యావద్యథాభ్యాం యుక్తం ఉపసర్గవ్యపేతం చ పూజాయాం విషయే నానుదాత్తం న భవతి, కిం తర్హి? అనుదాత్తమేవ భవతి। పూర్వమనన్తరం ఇత్యుక్తమ్, ఉపసర్గవ్యవధానార్థోఽయమారమ్భః। యావత్ ప్రపచతి శోభనమ్। యథా ప్రపచతిశోభనమ్। యావత్ ప్రకరోతి చారు। యథా ప్రకరోతి చారు। అనన్తరమ్ ఇత్యేవ, ఆవద్ దేవదత్తః ప్రపచతి। యథా విష్ణుమిత్రః ప్రకరోతి చారు।

.

3946. తుపశ్యపశ్యతాహైః పూజాయామ్ [8.1.39]

తుపశ్యపశ్యతాహైః తృతీయా-బహువచనమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభిర్యుక్తం తిఙన్తం న నిహన్యతే పూజాయామ్ । ఆదహ ధామను పునర్గర్భత్వమేరిరే (ఆదహ స్వధామను పునర్గర్భత్వమేరిరే) ।

(కాశికా) తు పశ్య పశ్యత అహ ఇత్యేతైర్యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి పూజాయాం విషయే। తు మాణవకస్తు భుఙ్క్తే శోభనమ్। పశ్య పశ్య మాణవకో భుఙ్క్తే శోభనమ్। పశ్యత పశ్యత మాణవకో భుఙ్క్తే శోభనమ్। అహ అహ మాణవకో భుఙ్క్తే శోభనమ్। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? పశ్య మృగో ధావతి। పూజాయామ్ ఇతి వర్తమానే పునః పూజాయామ్ ఇత్యుచ్యతే నిఘాతప్రతిషేధార్థమ్। తద్ ధి ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధేన సమ్బుద్ధమ్ ఇతి।

.

3947. అహో చ [8.1.40]

అహో అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతద్యోగే నానుదాత్తం పూజాయామ్ । అహో దేవదత్తః పచతి శోభనమ్ ।

(కాశికా) అహో ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి పూజాయాం విషయే। అహో దేవదత్తః పచతి శోభనమ్। అహో విష్ణుమిత్రః కరోతి చారు। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.

3948. శేషే విభాషా [8.1.41]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అహో ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం వానుదాత్తం పూజాయామ్ । అహో కటం కరిష్యతి ।

(కాశికా) అహో ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం శేషే విభాషా నానుదాత్తం భవతి। కశ్చ శేషః? యదన్యత్ పూజాయాః। కటమహో కరిష్యసి। మమ గేహమ్ ఏష్యసి। అసూయావచనమ్ ఏతత్। పూజాయామ్ ఇత్యస్య పూర్వత్ర చ అనుకృష్టత్వాదనధికారే సిద్ధే శేషవచనం విస్పష్టార్థమ్।

.

3949. పురా చ పరీప్సాయామ్ [8.1.42]

పురా అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ పరీప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పురేత్యనేన యుక్తం వానుదాత్తం త్వరాయామ్ । అధీష్వ మాణవక పురావిద్యోతతే విద్యుత్ । నికటాగామిన్యత్ర పురాశబ్దః పరీప్సాయాం కిమ్ । న తేనస్మ పురాధీయతే । చిరాతీతేఽత్ర పురా ।

(కాశికా) పురా ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం పరీప్సాయామర్థే విభాషా నానుదాత్తం భవతి। పరీప్సా త్వరా। అధీష్వ మానవక, పురా విద్యోతతే విద్యుత్। పురా స్తనయతి స్తనయిత్నుః। పురాశబ్దోఽత్ర

భవిష్యదాసత్తిం ద్యోతయతి। పైఇప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? నడేన స్మ పురా అధీయతే। అత్ర భూతకాలవిప్రకర్షం పురాశబ్దో ద్యోతయతి। ఊర్ణయా స్మ పురా అధీయతే।

.

3950. నన్విత్యనుజ్ఞైషణాయామ్ [8.1.43]

నను అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ అనుజ్ఞైషణాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నన్విత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమనుజ్ఞాప్రార్థనాయామ్ । నను గచ్ఛామి భోః । అనుజానీహి మాం గచ్ఛన్తమిత్యర్థః । అన్వితి కిమ్ । ఆకర్షీః కటం త్వమ్ । నను కరోమి । పృష్టప్రతివచనమేతత్ ।

(కాశికా) నను ఇత్యనేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। అనుజ్ఞైషణాయాం విషయే। అనుజ్ఞాయా ఏషణా ప్రార్థనా అనుజ్ఞైషణా। అనుజ్ఞాప్రార్థనా ఇత్యర్థః। నను కరోమి భోః। అనుజానీష్వ మాం కరణం ప్రతి ఇత్యర్థః। అనుజ్ఞైషణాయామ్ ఇతి కిమ్? అకార్షీః కటం దేవదత్త? నను కరోమి భోః। పృష్టప్రతివచనమ్ ఏతత్, న అనుజ్ఞైషణా।

.

3951. కిం క్రియాప్రశ్నేఽనుపసర్గమప్రతిషిద్ధమ్ [8.1.44]

కిమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్రియాప్రశ్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుపసర్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రతిషిద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాప్రశ్నే వర్తమానేన కింశబ్దేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । కిం ద్విజః । పచత్యాహోస్విద్గచ్ఛతి । క్రియేతి కిమ్ । సాధనప్రశ్నే మా భూత్ । కిం భక్తం పచత్యపూపాన్వా । ప్రశ్నే కిమ్ । కిం పఠతి । క్షేపోఽయమ్ । అనుపసర్గం కిమ్ । కిం ప్రపచతి ఉత ప్రకరోతి । అప్రతిషిద్ధం కిమ్ । కిం ద్విజో న పచతి ।

(కాశికా) కిమ్ ఇత్యేతత్ క్రియాప్రశ్నే యదా వర్తతే తదానేన యుక్తం తిఙన్తం అనుపసర్గమప్రతిషిద్ధం నానుదాత్తం భవతి। కిం దేవదత్తః పచతి, ఆహోస్విద్ భుఙ్క్తే। కిం దేవదత్తః శేతే, ఆహోస్విదధీతే। అత్ర కేచిదాహుః, పూర్వం కింయుక్తమ్ ఇతి తన్ న నిహన్యతే, ఉత్తరం తు న కింయుక్తమ్ ఇతి తన్నిహన్యత ఏవ ఇతి। అపరే త్వాహుః, యద్యప్యేకస్య ఆఖ్యాతస్య సమీపే కింశబ్దః శ్రూయతే, తథాపి సర్వస్య సంశయవిషయస్య తేన యోగః ఇతి ఉభయత్ర ప్రతిషేధేన భవితవ్యమ్ ఇతి। క్రియాగ్రహణం కిమ్? సాధనప్రశ్నే మా భూత్, కిం దేవదత్తః ఓదనం పచతి, ఆహోస్విచ్ఛాకమ్

ఇతి। ప్రశ్న ఇతి కిమ్? కిమధీతే దేవదత్తః। క్షేపే కింశబ్దోఽయమ్, న ప్రశ్నే। అనుపసర్గమ్ ఇతి కిమ్? కిం దేవదత్తః ప్రపచతి, ఆహోస్విత్ ప్రకరోతి। అప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి కిమ్? కిం దేవదత్తో న పఠతి, ఆహోస్విన్ న కరోతి।

.

3952. లోపే విభాషా [8.1.45]

లోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కిమోఽప్రయోగే ఉక్తం వా । దేవదత్తః పచత్యాహోస్విత్పఠతి ।

(కాశికా) కిమో లోపే క్రియాప్రశ్నే తిఙన్తమనుపసర్గమప్రతిషిద్ధం విభాషా నానుదాత్తం భవతి। క్వ చ అస్య లోపః? యత్ర గమ్యతే చార్థః, న చ ప్రయుజ్యతే కింశబ్దః। దేవదత్తః పచతి, ఆహోస్విత్ పఠతి। వినైవ కిమా ప్రశ్నో ఽవగమ్యతే। ప్రాప్తవిభాషేయమ్ కిమర్థేన యోగాత్। పూర్వవత్ ప్రత్యుదాహరణాని।

.

3953. ఏహిమన్యే ప్రహాసే లృట్ [8.1.46]

ఏహిమన్యే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ప్రహాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏహి మన్యే ఇత్యనేన యుక్తం లృడన్తం క్రీడాయామ్ । ఏహి మన్యే భక్తం భోక్ష్యసే నహి భోక్ష్యసే భుక్తం తత్త్వతిథిభిః । ప్రహాసే కిమ్ । ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి సుష్ఠు మన్యసే । గత్యర్థలోటా లృట్- (కౌముదీ-3958) ఇత్యనేనైవ సిద్ధే నియమార్థోఽయమారమ్భః । ఏహిమన్యేయుక్తే ప్రహాస ఏవ నాన్యత్ర । ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ।

(కాశికా) ఏహి మన్యే ఇత్యనేన యుక్తం లృడన్తం నానుదాత్తం భవతి ప్రహాసే। ప్రకృష్టో హాసః ప్రహాసః, క్రీడా। ఏహి మన్యే ఓదనం భోక్ష్యసే, న హి భోక్ష్యసే, భుక్తః సోఽతిథిభిః। ఏహి మన్యే రథేన యాస్యసి, న హి యాస్యసి, యాతస్తేన తే పితా। ప్రహాసే ఇతి కిమ్? ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి। సుష్ఠు మన్యసే। సాధు మన్యసే। గత్యర్థలోటా లృటిత్యేవ సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఏహిమన్యేయుక్తే ప్రహాసే ఏవ యథా స్యాత్, అన్యత్ర మా భూతితి , ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి। ఏహి మన్యే ఇత్యుత్తమోపాదానమతన్త్రమ్। ప్రహాసే ఏవ హి మన్యతేరుత్తమో విహితః, తతోఽన్యత్ర మధ్యమ ఏవ భవతి। తత్ర అనేన నియమేన నివృత్తిః క్రియతే, ఏహి మన్యసే ఓదనం భోక్ష్యే ఇతి।

.

3954. జాత్వపూర్వమ్ [8.1.47]

జాతు అవ్యయమ్ అపూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవిద్యమానపూర్వం యజ్జాతు తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । జాతు భోక్ష్యసే । అపూర్వం కిమ్ । కటం జాతు కరిష్యసి ।

(కాశికా) జాతు ఇత్యేతదవిద్యమానపూర్వమ్, తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। జాతు భోక్ష్యసే। జాతు కరిష్యామి। అపూర్వమ్ ఇతి కిమ్? కటం జాతు కరిష్యతి।

.

3955. కిమ్వృత్తం చ చిదుత్తరమ్ [8.1.48]

కిమ్వృత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ చిదుత్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవిద్యమానపూర్వం చిదుత్తం యత్కింవృత్తం తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । విభక్త్యన్తం డతరడతమాన్తం కిమో రూపం కింవృత్తమ్ । కశ్చిద్భుఙ్క్తే । కతరశ్చిత్ । కతమశ్చిద్వా । చిదుత్తరం కిమ్ । కో భుఙ్క్తే । అపూర్వమిత్యేవ । రామః కించిత్పఠతి ।

(కాశికా) కిమో వృత్తం కింవృత్తమ్। కింవృత్తగ్రహణేన తద్విభక్త్యన్తం ప్రతీయాత్, డతరడతమౌ చ ప్రత్యయౌ। తత్ కింవృత్తం చిదుత్తరమవిద్యమానపూర్వం యత్ తేన యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ భవతి। కశ్చిద్ భుఙ్క్తే। కశ్చిద్ భోజయతి। కశ్చిదధీతే। కేనచిత్ కరోతి। కస్మైచిద్ దదాతి। కతరశ్చిత్ కరోతి। కతమశ్చిద్ భుఙ్క్తే। చిదుత్తరమ్ ఇతి కిమ్? కో భుఙ్క్తే। అపూర్వమ్ ఇత్యేవ, దేవదత్తః కిఞ్చిత్ పఠతి।

.

3956. ఆహో ఉతాహో చానన్తరమ్ [8.1.49]

ఆహో అవ్యయమ్ ఉతాహో అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ అనన్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆహో ఉతాహో ఇత్యాభ్యాం యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । ఆహో ఉతాహో వా భుఙ్క్తే । అనన్తరమిత్యేవ । శేషే విభాషాం వక్ష్యతి । అపూర్వేతి కిమ్ । దేవ ఆహో భుఙ్క్తే ।

(కాశికా) నిఘాతప్రతిషేధోఽనువర్తతే, అపూర్వమ్ ఇతి చ। ఆహో ఉతాహో ఇత్యేతాభ్యామపూర్వాభ్యాం యుక్తమనన్తరం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। ఆహో భుఙ్క్తే। ఉతాహో భుఙ్క్తే। ఆహో పఠతి। ఉతాహో పఠన్తి। అనన్తరమ్ ఇతి కిమ్? శేషే విభాషాం వక్ష్యతి। అపూర్వమ్ ఇత్యేవ, దేవదత్త ఆహో భుఙ్క్తే। దేవదత్త ఉతాహో భుఙ్క్తే।

.

3957. శేషే విభాషా [8.1.50]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యుక్తం వ్యవహితం తిఙన్తం వానుదాత్తమ్ । ఆహో దేవః పచతి ।

(కాశికా) ఆహో ఉతాహో ఇత్యేతాభ్యాం యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ శేషే విభాషా భవతి। కశ్చ శేషః? యదన్యదననతరాత్। ఆహో దేవదత్తః పచతి, పచతి। ఉతాహో దేవదత్తః పచతి, పచతి। ఆహో దేవదత్తః పఠతి, పఠతి। ఉతాహో దేవదత్తః పఠతి, పఠతి।

.

3958. గత్యర్థలోటా లృణ్న చేత్ కారకం సర్వాన్యత్ [8.1.51]

గత్యర్థలోటా తృతీయా-ఏకవచనమ్ లృట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ న అవ్యయమ్ చేత్ అవ్యయమ్ కారకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వాన్యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గత్యర్థానాం లోటా యుక్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం యత్రైవ కారకే లోట్ తత్రైవ లృడపి చేత్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం ద్రక్ష్యస్యేనమ్ । ఉహ్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయో రామేణ బోక్ష్యన్తే । గత్యర్థే కిమ్ । పచ దేవ ఓదనం భోక్ష్యసేఽన్నమ్ । లోటా కిమ్ । ఆగచ్ఛేర్దేవ గ్రామం ద్రక్ష్యస్యేనమ్ । లృట్ కిమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్యస్యేనమ్ । న చేదితి కిమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పితా తే ఓదనం భోక్ష్యతే । సర్వం కిమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం త్వం చాహం చ ద్రక్ష్యావ ఏనమిత్యత్రాపి నిఘాతనిషేధో యథా స్యాత్ । యల్లోడన్తస్య కారకం తచ్చాన్యచ్చ లృడన్తేనోచ్యతే ।

(కాశికా) గమినా సమానార్థా గత్యర్థాః। గత్యర్థానాం లోట్ గత్యర్థలోట్। తేన గత్యర్థలోటా యుక్తం లృడన్తం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి, న చేత్ కారకమ్ సర్వాన్యద్ భవతి। యత్ర ఏవ కారకే కర్తరి కర్మణి వా లోట్, తత్ర ఏవ యది లృడపి భవతి ఇత్యర్థః। కర్తృకర్మణీ ఏవ అత్ర తిఙన్తవాచ్యే కారకగ్రహణేన గృహ్యేతే, న కరణాది కారకాన్తరమ్। ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, ద్రక్ష్యసి ఏనమ్। ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, ఓదనం భోక్ష్యసే। ఉహ్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయః, తేన ఏవ భోక్ష్యన్తే। ఉహ్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయః, యజ్ఞదత్తేన భోక్ష్యన్తే। గత్యర్థగ్రహణం కిమ్? పచ దేవదత్త ఓదనమ్, భోక్ష్యసే ఏనమ్। లోటా ఇతి కిమ్? ఆగచ్ఛేః దేవ్దత్త గ్రామమ్, ద్రక్ష్యసి ఏనమ్। లృటితి కిమ్? ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, పశ్యసి ఏనమ్। న చేత్ కారకమ్ సర్వాన్యతితి కిమ్? ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, పితా తే ఓదనం భోక్ష్యతే। ఉహ్యన్తాం దేవదత్తేన శాలయః, సక్తవః తేన పాస్యన్తే। సర్వగ్రహణమ్ కిమ్? ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, త్వం చాహం చ ద్రక్ష్యావః ఏనమ్ ఇత్యత్రాపి నిఘాతప్రతిషేధో యథా స్యాత్। లృడన్తవాచ్యే హి సర్వస్మిన్ కారకే అన్యస్మిన్ న భవితవ్యమ్, ఇహ తు యత్ లోడన్తస్య కారకం తచ్చాన్యచ్చ లృడన్తేన ఉచ్యతే ఇతి।

.

3959. లోట్ చ [8.1.52]

లోట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) లోడన్తం గత్యర్థలోటా యుక్తం నానుదాత్తమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్య । గత్యర్థేతి కిమ్ । పచ దేవౌదనం భుఙ్క్ష్వైనమ్ । లోట్ కిమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్యసి । న చేత్కారకం సర్వాన్యదిత్యేవ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం త్వం చాహం చ పశ్యావః । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః ।

(కాశికా) లోడన్తం తిఙన్తం గత్యర్థలోటా యుక్తం నానుదాత్తం భవతి, న చేత్ కారకం సర్వాన్యద్ భవతి। లోడన్తయోరేకం కారకం యది భవతి ఇత్యర్థః। ఆగచ్ఛ దేవదత్త, గ్రామం పశ్య। ఆగచ్ఛ విష్ణుమిత్ర, గ్రామం శాధి। ఆగమ్యతాం దేవదత్తేన, గ్రామో దృశ్యతాం యజ్ఞదత్తేన। గత్యర్థానామ్ ఇత్యేవ, పచ దేవదత్తౌదనమ్, భుఙ్క్ష్వ ఏనమ్। లోటా ఇత్యేవ, ఆగచ్ఛేః దేవదత్త గ్రామమ్, పశ్య ఏనమ్। న చేత్ కారకం సర్వాన్యతిత్యేవ, ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్, పశ్యతు ఏనమ్ యజ్ఞదత్తః। సర్వగ్రహణానువృత్తేస్తు ఇహ భవత్యేవ, ఆగచ్ఛ దేవదత్త గ్రామమ్ త్వం చాహం చ పశ్యావ। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.

3960. విభాషితం సోపసర్గమనుత్తమమ్ [8.1.53]

విభాషితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సోపసర్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుత్తమమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లోడన్తం గత్యర్థలోటా యుక్తం తిఙన్తం వానుదాత్తమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం ప్రవిశ । సోపసర్గం కిమ్ । ఆగచ్ఛ దేవ గ్రామం పశ్య । అనుత్తమం కిమ్ । ఆగచ్ఛాని దేవ గ్రామం ప్రవిశాని ।

(కాశికా) పూర్వం సర్వమనువర్తతే। ప్రాప్తవిభాషా ఇయమ్। లోడన్తం సోపసర్గముత్తమవర్జితం గత్యర్థలోఓతా యుక్తం తిఙన్తం విభాషితం నానుదాత్తమ్ భవతి, న చేత్ కారకం సర్వాన్యద్ భవతి। ఆగచ్ఛ దేవదత్త, గ్రామం ప్రవిశ, ప్రవిశ। ఆగచ్ఛ దేవదత్త, గ్రామం ప్రశాధి, ప్రశాధి। సోపసర్గమ్ ఇతి కిమ్? ఆగచ్ఛ దేవదత్త, గ్రామం పశ్య। అనుత్తమమ్ ఇతి కిమ్? ఆగచ్ఛాని దేవదత్త, గ్రామం ప్రవిశాని।

.

3961. హన్త చ [8.1.54]

హన్త అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హన్తేత్యనేన యుక్తమనుత్తమం లోడన్తం వానుదాత్తమ్ । హన్త ప్రవిశ । సోపసర్గమిత్యేవ । హన్త కురు । నిపాతైర్యద్యది (కౌముదీ-3967) ఇతి నిఘాతప్రతిషేధః । అనుత్తమం కిమ్ । హన్త ప్రభుఙ్జావహై ।

(కాశికా) పూర్వం సర్వమనువర్తతే గత్యర్థలోటం వర్జయిత్వా। హన్త ఇత్యనేన యుక్తం లోడన్తం సోపసర్గముత్తమవర్జితం విభాషితం నానుదాత్తమ్ భవతి। హన్త ప్రవిశ, ప్రవిశ। హన్త ప్రశాధి, ప్రశాధి। సోపసర్గమ్ ఇత్యేవ, హన్త కురు। నిపాతైర్యద్యదిహన్త ఇతి నిత్యమత్ర నిఘాతప్రతిషేధో భవతి। అనుత్తమమ్ ఇత్యేవ, హన్త ప్రభునజావహై। హన్త ప్రభునజామహై।

.

3962. ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తికే [8.1.55]

ఆమ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఏకాన్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమన్త్రితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనన్తికే ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆమః పరమేకపదాన్తరితమామన్త్రితం నానుదాత్తమ్ । ఆమ్ పచసి దేవదత్త3 । ఏకాన్తరం కిమ్ । ఆమ్ ప్రపచసి దేవదత్త3 । ఆమన్త్రితం కిమ్ । ఆమ్ పచతి దేవదత్తః । అనన్తికే కిమ్ । ఆమ్ పచసి దేవదత్త ।

(కాశికా) ఆమః ఉత్తరమ్ ఏకపదాన్తరమామన్త్రితాన్తమనన్తికే నానుదాత్తం భవతి। ఆమ్ పచసి దేవదత్త 3। ఆమ్ భో దేవదత్త 3। భో ఇత్యామన్త్రితాన్తమపి, నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్ ఇతి నావిద్యమానవద్ భవతి। ఆమః ఇతి కిమ్? శాకం పచసి దేవదత్త 3। ఏకాన్తరమ్ ఇతి కిమ్? ఆమ్ ప్రపచసి దేవదత్త 3। ఆమన్త్రితమ్ ఇతి కిమ్? ఆమ్ పచతి దేవదత్తః। అనన్తికే ఇతి కిమ్? ఆమ్ దేవదత్త। ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితం యత్ తస్య ఏకశ్రుతేరనుదాత్తస్య చ ప్రతిషేధ ఇష్యతే। తదుభయమనేన క్రియతే ఇతి కేచిదాహుః। ప్లుతోదాత్తః పునరసిద్ధత్వాన్ న ప్రతిషిధ్యతే। అపరేషాం దర్శనమ్, అనన్తికే ఇత్యనేన యన్ న దూరం న సన్నికృష్టం తత్ పరిగృహ్యతే, తేన అస్మిన్నేకద్రుతేః ప్రాప్తిరేవ న అస్తి, ప్లుతోదాత్తోఽపి నోదాహర్తవ్యః ఇతి।

.

3963. యద్ధితుపరం ఛన్దసి [8.1.56]

యద్ధితుపరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । ఉదసృజో యదఙ్గిరః (ఉ॒దసృ॑జో॒ యదఙ్గి॑రః) । ఉశన్తి హి (ఉ॒శన్తి॑ హి) । ఆఖ్యాస్యామి తు తే । నిపాతైర్యత్- (కౌముదీ-3937) ఇతి హిచ (కౌముదీ-3941) ఇతి తుపశ్య- (కౌముదీ-3946) ఇతి చ సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ । ఏతైరేవ పరభూతైర్యోగే నాన్యైరితి । జాయే స్వారోహావైహి । ఏహీతి గత్యర్థలోటా యుక్తస్య లోడన్తస్య నిఘాతో భవతి ।

(కాశికా) ఆమన్త్రితమ్ ఇత్యేతదస్వరితత్వాన్ నానువర్తతే। తిఙితి వర్తతే ఏవ। యత్పరం, హిపరం, తుపరం చ తిఙన్తం ఛన్దసి నానుదాత్తం భవతి। యత్పరం తావత్ గవాం గోత్రముదసృజో యదఙ్గిరః। హిపరమ్ ఇన్ద్రవో వాముశన్తి హి తుపరమాఖ్యాస్యామి తు తే। నిపాతైర్యద్యదిహన్త ఇతి, హి చ 8.1.34 ఇతి, తుపశ్యపశ్యతాహైః ఇతి చ నిఘాతప్రతిషేధే సిద్ధే వచనమ్ ఇదం నియమార్థమ్, ఏభిరేవ పరైర్యోగే ప్రతిషేధో భవతి, నాన్యైః ఇతి। ఇహ న భవతి, జాయే స్వో రోహావైహి। ఏహి ఇత్యనేన గత్యర్థలోటా యుక్తస్య రోహావ ఇత్యస్య లోడన్తస్య నిఘాతో భవత్యేవ।

.

3964. చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితేష్వగతేః [8.1.57]

చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అగతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు షట్సు పరతస్తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । దేవః పచతి చన । దేవః పచతి చిత్ । దేవః పచతీవ । దేవః పచతి గోత్రమ్ । దేవః పచతికల్పమ్ । దేవః పచతిపచతి । అగతేః కిమ్ । దేవః ప్రపచతి చన ।

(కాశికా) చన చిదివ గోత్రాది తద్ధిత ఆమ్రేడిత ఇత్యేతేషు పరతః అగతేః ఉత్తరం తిఙన్తం నానుదాత్తం భవతి। చన దేవదత్తః పచతి చన। చిత్ దేవదత్తః పచతి చిత్। ఇవ దేవదత్తః పచతీవ। గోత్రాది దేవదత్తః పచతి గోత్రమ్। దేవదత్తః పచతి బ్రువమ్। దేవదత్తః పచతి ప్రవచనమ్। ఇహ అపి గోత్రాదయః కుత్సనాభిక్ష్ణ్యయోః ఏవ గృహ్యన్తే। తద్ధిత దేవదత్తః పచతికల్పమ్। దేవదత్తః పచతిరూపమ్। అనుదాత్తః తద్ధిత ఇహ ఉదాహరణమ్, అన్యత్ర తద్ధితస్వరేణ తిఙ్స్వరో బాధ్యతే, పచతిదేశ్యః। ఆమ్రేడిత దేవదత్తః పచతి పచతి। అగతేః ఇతి కిమ్? దేవదత్తః ప్రపచతి చన। అత్ర అగతిగ్రహణే, సగతిరపి తిఙిత్యత్ర చ ఉపసర్గగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, శుక్లీకరోతి చన। యత్ కాష్ఠం శుక్లీ కరోతి। యత్ కాష్ఠం కృష్ణీకరోతి।

.

3965. చాదిషు చ [8.1.58]

చాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చవాహాహైవేషు తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । దేవః పచతి చ ఖాదతి చ । అగతేరిత్యేవ । దేవః ప్రపచతి చ । ప్రఖాదతి చ । ప్రథమస్య చవాయోగే (కౌముదీ-3966) ఇతి నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే ద్వితీయం తు నిహన్యత ఏవ ।

(కాశికా) చాదిషు చ పరతః తిఙన్తమగతేః పరం నానుదాత్తం భవతి। చాదయః న చవాహాహైవయుక్తే 8.1.24 ఇత్యత్ర యే నిర్దిష్టాః, తే ఇహ పరిగృహ్యన్తే। చశబ్దే తావత్ దేవదత్తః పచతి చ ఖాదతి చ। వా దేవదత్తః పచతి వా ఖాదతి వా। హ దేవదత్తః పచతి హ ఖాదతి హ। అహ దేవదత్తః పచత్యహ ఖాదత్యహ। ఏవ దేవదత్తః పచత్యేవ ఖాదత్యేవ। అగతేరిత్యేవ, దేవదత్తః ప్రపచతి చ ప్రఖాదతి చ ప్రఖాదతి చ। ప్రథమస్యాత్ర తిఙన్తస్య చవాయోగే ప్రథమా ఇతి నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే ఏవ, పరం తు నిహన్యతే।

.

3966. చవాయోగే ప్రథమా [8.1.59]

చవాయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చవేత్యాభ్యాం యోగే ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా । గాశ్చ చారయతి వీణాం వా వాదయతి । ఇతో వా సాతితీమహే (ఇతో వా సాతిమీమహే) । ఉత్తరవాక్యయోరనుషఙ్గనీయతిఙన్తాపేక్షయేయం ప్రాథమికీ । యోగే కిమ్ । పూర్వభూతయోరపి యోగే నిఘాతార్థమ్ । ప్రథమాగ్రహణం ద్వితీయాదేస్తిఙన్తస్య మా భూత్ ।

(కాశికా) అగతేః ఇతి పూర్వసూత్రే చ అనుకృష్టమ్ ఇత్యత్ర నానువర్తతే। చ, వా ఇత్యేతాభ్యాం యోగే ప్రథమా తిఙవిభక్తిర్నానుదాత్తా భవతి। గర్దర్భాశ్చ కాలయతి, వీణాం చ వాదయతి। గర్దభాన్ వా కాలయతి, వీణాం వా వాదయతి। యోగగ్రహణం పూర్వాభ్యామపి యోగే నిఘాతప్రతిషేధో యథా స్యాతితి। ప్రథమాగ్రహణమ్ ద్వితీయాదేః తిఙన్తస్య మా భూతితి। చవాయోగో హి ద్విసముచ్చయే వికల్పే చ సతి భవతి, స చ అనేకస్య ధర్మ ఇతి।

.

3967. హేతి క్షియాయామ్ [8.1.60]

హ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ క్షియాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హయుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా ధర్మవ్యతిక్రమే । స్వయం హరథేన యాతి 3 ఉపాధ్యాయం పదాతిం గమయతి3 । క్షియాశీః- (కౌముదీ-3623) ఇతి ప్లుతః ।

(కాశికా) హ ఇత్యనేన యుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిః నానుదాత్తా భవతి క్షియాయాం గమ్యమానాయామ్। క్షియా ధర్మవ్యతిక్రమః, ఆచారభేదః। స్వయం హ రథేన యాతి 3, ఉపాధ్యాయం పదాతిం గమయతి। స్వయం హ ఓదనం భుఙ్క్తే 3, ఉపాధ్యాయం సక్తూన్ పాయయతి। ప్రథమస్య తిఙన్తస్య అత్ర నిఘాతః ప్రతిషిధ్యతే। క్షియాశీఃప్రైషేషు తిఙాకాఙ్క్షమ్ 8.2.104 ఇతి చ ప్లుతో భవతి।

.

3968. అహేతి వినియోగే చ [8.1.61]

అహ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ వినియోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అహయుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా నానాప్రయోగే నియోగేక్షియాయాం చ । త్వమహ గ్రామం గచ్ఛ । క్షియాయామ్ । స్వయమహరథేన యాతి3 ఉపాధ్యయం పదాతిం నయతి ।

(కాశికా) అహ ఇత్యనేన యుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా భవతి వినియోగే గమ్యమానే, చశబ్దాద్ క్షియాయాం చ। నానాప్రయోజనో నియోగో వినియోగః। త్వమహ గ్రామం గచ్ఛ। త్వమహ అరణ్యం గచ్ఛ। క్షియాయామ్ స్వయమహ రథేన యాతి 3, ఉపాధ్యాయం పదాతిం గమయతి। స్వయమహ ఓదనం భుఙ్క్తే 3, ఉపాధ్యాయం సక్తూన్ పాయయతి। పూర్వవన్నిఘాతప్రతిషేధః, ప్లుతశ్చ।

.

3969. చాహలోప ఏవేత్యవధారణమ్ [8.1.62]

చాహలోప సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ అవధారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చ అహ ఏతయోర్లోపే ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా దేవ ఏవ గ్రామం గచ్ఛతు । దేవ ఏవారణ్యం గచ్ఛతు । గ్రామమరణ్యం చ గచ్ఛత్విత్యర్థః । దేవ ఏవం గ్రామం గచ్ఛతు । రామ ఏవారణ్యం గచ్ఛతు । గ్రామం కేవలమరణ్యం కేవలం గచ్ఛత్విత్యర్థం । ఇహాహలోపః । స చ కేవలార్థః । అవధారణం కిమ్ । దేవ క్వేవ భోక్ష్యసే । న క్విచిదిత్యర్థః । అనవక్లృప్తావేవ ।

(కాశికా) చలోపే అహలోపే ప్రథమా తిఙ్విభక్తిః నానుదాత్తా భవతి। ఏవ ఇతి ఏతచ్ చేదవధారణార్థం ప్రయుజ్యతే, క్వ చ అస్య లోపః? యత్ర గమ్యతే చార్థః, న చ ప్రయుజ్యతే, తత్ర లోపః। తత్ర చశబ్దః

సముచ్చయార్థః, ఆహశబ్దః కేవలార్థః ఇతి సమానకర్తృకే చలోపః, నానాకర్తృకే అహలోపః। చలోపే దేవదత్త ఏవ గ్రామం గచ్ఛతు, స దేవదత్త ఏవారణ్యం గచ్ఛతు। గ్రామం చారణ్యం చ గచ్ఛతు ఇత్యర్థః। అహలోపే దేవదత్త ఏవ గ్రామం గచ్ఛతు, యజ్ఞదత్త ఏవారణ్యమ్ గచ్ఛతు। గ్రామం కేవలమ్, అరణ్యం దేవలమ్ ఇత్యర్థః। అవధారణమ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్తః క్వేవ భోక్ష్యతే। అనవక్లృప్తావయమ్ ఏవశబ్దః। న క్వ చిద్ భోక్ష్యతే ఇత్యర్థః। ఏవే చానియోగే ఇతి పరరూపమ్।

.

3970. చాదిలోపే విభాషా [8.1.63]

చాదిలోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చవాహాహైవానాం లోపే ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా । చలోపే । ఇన్ద్రవాజేషు నోఽవ (ఇన్ద్రవాజేషు నోఽవ) । శుక్లా వ్రీహయో భవన్తి । శ్వేతా గా ఆజ్యాయ దుహన్తి । వాలోపే । వ్రీహిభిర్యజేత । యవైర్యజేత ।

(కాశికా) చాదయః, న చవాహాహైవయుక్తే 8.1.24 ఇతి సూత్రనిర్దిష్టా గృహ్యన్తే। తేషాం లోపే ప్రథమా తిఙ్విభక్తిః నానుదాత్తా భవతి విభాషా। చలోపే శుక్లా వ్రీహయో భవన్తి, భవన్తి, అవేతా గా ఆజ్యాయ దుహన్తి। భవన్తి ఇత్యేతద్ వికల్పేన న నిహన్యతే। వాలోపే వ్రీహిభిర్యజేత, యజేత, యవైర్యజేత। ఏవం శేషేష్వపి యథాదర్శనముదాహార్యమ్।

.

3971. వైవావేతి చ చ్ఛన్దసి [8.1.64]

వైవావ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అహర్వై దేవానామాసీత్ । అయం వావ హస్త ఆసీత్ ।

(కాశికా) వై వావ ఇత్యేతాభ్యాం యుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిః విభాషా నానుదాత్తా భవతి ఛన్దసి విషయే। అహర్వై దేవానామాసీద్ రాత్రిరసురాణామ్। బృహస్పతిర్వై దేవానాం పురోహిత ఆసీచ్ఛణ్డామర్కావసురాణామ్। వావ అథం వావ హస్త ఆసీత్, నేతర ఆసీత్।

.

3972. ఏకాన్యాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్ [8.1.65]

ఏకాన్యాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ సమర్థాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిర్నానుదాత్తా ఛన్దసి । అజామేకాం జిన్వతి । అజామేకాం రక్షతి । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వతి (తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి) । సమర్థాభ్యాం కిమ్ । ఏకో దేవానుపాతిష్ఠత్ । ఏక ఇతి సంఖ్యాపరం నాన్యార్థమ్ ।

(కాశికా) ఏక అన్య ఇత్యేతాభ్యాం సమర్థాభ్యాం యుక్తా ప్రథమా తిఙ్విభక్తిః విభాషా నానుదాత్తా భవతి ఛన్దసి విషయే। ప్రజామేకా జిన్వత్యూర్జమేకా రాష్ట్రమేకా రక్షతి దేవయూనామ్। జిన్వతి ఇత్యేతత్పక్షే న నిహన్యతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభి చాకశీతి। అత్తి ఇత్యేతత్పక్షే న నిహన్యతే। సమర్థాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? ఏకో దేవానుపాతిష్ఠత్। ఏక ఇతి సఙ్ఖ్యాపదమ్ ఏతత్, అన్యార్థే న వర్తతే। ఏకశబ్దస్య వ్యవస్థార్థం చ సమర్థగ్రహణమ్, వ్యభిచారిత్వాత్ తస్య।

.

3973. యద్వృత్తాన్నిత్యం [8.1.66]

యద్వృతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యత్ర పదే యచ్ఛబ్దస్తతః పరం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ । యో భుఙ్క్తే యదద్యఙ్వాయుర్వాతి । అత్ర వ్యవహితే కార్యమిష్యతే ।

(కాశికా) ప్రథమా, ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। నిఘాతప్రతిషేధ ఇత్యేవ। యదో వృత్తం యద్వృత్తమ్। యత్ర పదే యచ్ఛబ్దో వర్తతే తత్సర్వం యద్వృత్తమ్। ఇహ వృత్తగ్రహణేన తద్విభక్త్యన్తం ప్రతీయాత్। డతరడతమౌ చ ప్రత్యయౌ ఇత్యేతన్ న అశ్రీయతే। తస్మాద్ యద్ వృత్తాదుత్తరం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ భవతి నిత్యమ్। యో భుఙ్క్తే। యం భోజయతి। యేన భుఙ్క్తే। యస్మై దదాతి। యత్కామాస్తే జుహుమః। యద్రియఙ్ వాయుర్వాతి యద్ వాయుః పవతే। పఞ్చమీనిర్దేశేఽప్యత్ర వ్యవహితే కార్యమిష్యతే। యాథాకామ్యే వేతి వక్తవ్యమ్। యత్ర క్వచన యజన్తే।

.

3974. పూజనాత్ పూజితమనుదాత్తం కాష్ఠాదిభ్యః [8.1.67]

పూజనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూజితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కాష్ఠాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూజనేభ్యః కాష్ఠాదిభ్యః పూజితవచనమనుదాత్తమ్ । కాష్ఠాధ్యాపకః ।మలోపశ్చ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ దారుణాధ్యాపకః । అజ్ఞాతాధ్యాపకః । సమాసాన్తోదాత్తత్వాపవాదః । ఏతత్సమాసే ఇష్యతే । నేహ । దారుణమధ్యాపక ఇతి వృత్తిమతమ్ । పూజనాదిత్యేవ పూజితగ్రహణే సిద్ధే

పూజితగ్రహణమనన్తరపూజితలాభార్థమ్ । ఏతదేవ జ్ఞాపకమత్ర ప్రకరణే పఞ్చమీ నిర్దేశేఽపి నానన్తర్యమాశ్రీయత ఇతి ।

(కాశికా) పూజనేభ్యః కాష్ఠాదిభ్యః ఉత్తరపదం పూజితమనుదాత్తం భవతి। కాష్ఠ కాష్ఠాధ్యాపకః। కాష్ఠాభిరూపకః। దారుణ దారుణాధ్యాపకః। దారుణాభిరూపకః। అమాతాపుత్ర అమాతాపుత్రాధ్యాపకః। అయుత అయుతాభిరూపకః। అయుతాధ్యాపకః। అద్భుత అద్భుతాధ్యాపకః। అనుక్త అనుక్తాధ్యాపకః। భృశ భృశాధ్యాపకః। ఘోర ఘోరాధ్యాపకః। పరమ పరమాధ్యాపకః। సు స్వధ్యాపకః। అతి అత్యధ్యాపకః। మలోపశ్చ। ఇతి వార్తికకారమతమ్। మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః। సమాసే చ ఏతదనుదాత్తత్వమ్। సమాసాన్తోదాత్తత్వాపవాద ఇష్యతే। దారుణమధ్యాపకః ఇత్యేవమాదిషు న భవతి। మలోపశ్చ ఇత్యనేన అవ్యయమ్ ఏవ విషయ ఆఖ్యాయతే, యత్ర విభక్తేరభావాత్ మకారో న శ్రూయతే తత్ర ఔదాత్తత్వమ్ ఇతి। అసమాసే హి మలోపో న ఏవ ఇష్యతే। దారుణంధీతే దారుణమధ్యాయకః ఇతి। పూజనాతిత్యేవ పూజితపరిగ్రహే సిద్ధే పూజితగ్రహణమనన్తరపూజితప్రతిపత్త్యర్థం। ఏతదేవ జ్ఞాపకమ్ ఇహ ప్రకరణే పఞ్చమీనిర్దేశేఽపి నానన్తర్యమాశ్రీయతే ఇతి। తథా చ యద్వృత్తాన్ నిత్యమ్ 8.1.66 ఇత్యత్ర ఉదాహృతమ్। అనుదాత్తమ్ ఇతి వర్తమానే పునరనుదాత్తగ్రహణమ్ ప్రతిషేధనివృత్త్యర్థమ్।

.

3975. సగతిరపి తిఙ్ [8.1.68]

సగతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ తిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూజనేభ్యః కాష్ఠాదిభ్యస్తిఙన్తం పూజితమనుదాత్తమ్ । యత్కాష్ఠం ప్రపచతి । తిఙ్ఙతిఙః (కౌముదీ-3935) ఇతి నిఘాతస్య నిపాతైర్యత్- (కౌముదీ-3937) ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే విధిరయమ్ । సగతిగ్రహణాచ్చ గతిరపి నిహన్యతే ।గతిగ్రహణే ఉపసర్గగ్రహణమిష్యతే (వార్తికమ్) ॥ నేహ । యత్కాష్ఠం శుక్లీకరోతి ।

(కాశికా) సగతిరగతిరపి పూజనేభ్యః కాష్ఠాదిభ్యః పరం పూజితం తిఙన్తమనుదాత్తమ్ భవతి। యత్కాష్ఠం పచతి। యత్కాష్ఠం ప్రపచతి। యద్దారుణం పచతి। యద్ దారుణం ప్రపచతి। తిఙ్ఙతిఙః 8.1.28 ఇతి నిఘాతస్య, నిపాతైర్యద్యదిహన్త ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే పునర్విధానమ్। సగతిగ్రహణాచ్ చ

గతిరపి నిహన్యతే। గతిగ్రహణే చ అత్ర ఉపసర్గగ్రహణమ్ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, యత్ కాష్ఠం శుక్లీకరోతి। యత్ కాష్ఠం కృష్ణీకరోతి।

.

౩౯౭౬. కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదౌ [౮.౧.౬౯]

కుత్సనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అగోత్రాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్సనే చ సుబన్తే పరే సగతిరగతిరపి తిఙనుదాత్తః । పచతి పూతి । ప్రపచతి పూతి । పచతి మిథ్యా । కుత్సనే కిమ్ । ప్రపచతి శోభనమ్ । సుపి కిమ్ పచతిక్లిశ్నాతి । అగోత్రాదౌ కిమ్ । పచతి గోత్రమ్ ॥ క్రియాకుత్సన ఇతి వాచ్యమ్ ॥ కర్తుః కుత్సనే మా భూత్ । పచతి । పూతిర్దేవదత్తః ।పూతిశ్చానుబన్ధ ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేనాయం చకారానుబన్ధత్వాదన్తోదాత్తః ।వా బహ్వర్థమనుదాత్తమితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ పచన్తి పూతి ।

(కాశికా) పదాతితి నివృత్తమ్। సగతిరపి తిఙితి వర్తతే। కుత్సనే చ సుబన్తే గోత్రాదివర్జితే పరతః సగతిరపి తిఙగతిరపి అనుదాత్తో భవతి। పచతి పూతి। ప్రపచతి పూతి। పచతి మిథ్యా। ప్రపచతి మిథ్యా। కుత్సనే ఇతి కిమ్? పచతి శోభనమ్। సుపి ఇతి కిమ్? పచతి క్లిశ్నాతి। అగోత్రాదౌ ఇతి కిమ్? పచతి గోత్రమ్। పచతి బ్రువమ్। పచతి ప్రవచనమ్। క్రియాకుత్సన ఇతి వక్తవ్యమ్। కర్తుః కుత్సనే మా భూత్, పచతి పూతిర్దేవదత్తః। ప్రపచతిపూతిః। పూతిశ్చానుబన్ధో భవతీతి వక్తవ్యమ్। తేన అయం చకారానుబన్ధకత్వాదన్తోదాత్తో భవతి। విభాషితం చ అపి బహ్వర్థమనుదాత్తమ్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। పచన్తి పూతిః, పచన్తి పూతిః। ప్రపచన్తి పూతిః, ప్రపచన్తి పూతిః। సుపి కుత్సనే క్రియాయా మలోప ఇష్టో౽ఽతిఙ్ ఇతి చోక్తార్థమ్। పూతిశ్చ చానుబన్ధో విభాషితం చ అపి బహ్వర్థమ్।

.

౩౯౭౭. గతిర్గతౌ [౮.౧.౭౦]

గతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుదాత్తః । అభ్యుద్ధరతి । గతిః కిమ్ । దత్తః పచతి । గతౌ కిమ్ । ఆమన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరరోమభిః (ఆమన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరరోమభిః) ।

(కాశికా) గతిః గతౌ పరతః అనుదాత్తో భవతి। అభ్యుద్ధరతి। సముదానయతి। అభిసమ్పర్యాహరతి। గతిః ఇతి కిమ్? దేవదత్తః ప్రపచతి। గతౌ ఇతి కిమ్? ఆ మన్ద్రైరిన్ద్ర హరిభిర్యాహి మయూరరోమభిః।

యాహి ఇత్యేతత్ ప్రతి క్రియాయోగాదాజిత్యేష గతిః, తస్య గతౌ ఇత్యేతస్మిన్ న సతి గతిః ఇత్యనాశ్రితపరనిమిత్తకమనుదాత్తత్వం స్యాత్।

.

3978. తిజి చోదాత్తవతి [8.1.71]

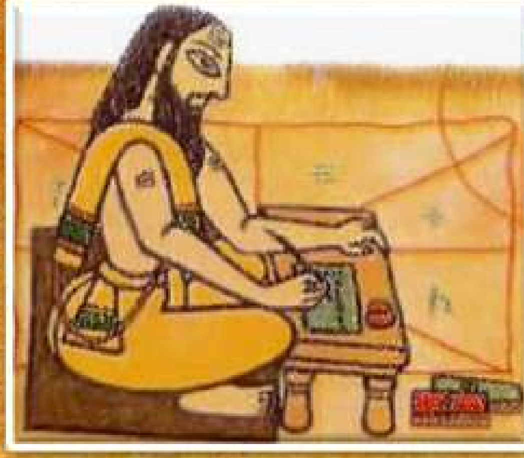
తిజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉదాత్తవతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గతిరనుదాత్తః । యత్ప్రపచతి । తిఙ్గ్రహణముదాత్తవతః పరిమాణార్థమ్ । అన్యథా హి యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రత్యేవ గతిస్తత్ర ధాతావేవోదాత్తవతి స్యాత్ ప్రత్యయే న స్యాత్ । ఉదాత్తవతి కిమ్ । ప్రపచతి ॥ ఇతి తిఙన్తస్వరాః ॥ అథ వైదికవాక్యేషు స్వరసఞ్చారప్రకారః కథ్యతే- 'అగ్నిమీళే' ఇతి ప్రథమర్క్ । తత్రాగ్నిశబ్దోఽవ్యుత్పత్తిపక్షే 'ఫిష..' (ఫిట్ 1) ఇత్యన్తోదాత్త ఇతి మాధవః । వస్తుతస్తు ఘృతాదిత్వాత్ । వ్యుత్పత్తౌ తు నిప్రత్యయస్వరేణ । అమ్సుప్త్వాదనుదాత్తః । అమి పూర్వః (కౌముదీ-194) ఇత్యేకాదేశస్తు ఏకాదేశ ఉదాత్తేన (కౌముదీ-3658) ఇత్యుదాత్తః । ఈళే । తిఙ్ఙతిఙః (కౌముదీ-3135) ఇతి నిఘాతః । సంహితాయాం తు ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య (కౌముదీ-3660) ఇతీకారః స్వరితః । స్వరితాత్సంహితాయామ్ (కౌముదీ-3668) ఇతి 'ళ' ఇత్యస్య ప్రచయాపరపర్యాయా ఏకశ్రుతిః । పురఃశబ్దోఽన్తోదాత్తః 'పూర్వాధరావరాణామ్-' (కౌముదీ-1975) ఇత్యసిప్రత్యయస్వరాత్ । హితశబ్దోఽపి ధాఞో నిష్ఠాయామ్ దధాతేర్హిః (కౌముదీ-3076) ఇతి హ్యాదేశే ప్రత్యయస్వరేణాన్తోదాత్తః । పురోఽవ్యయమ్ (కౌముదీ-768) ఇతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగతి- (కౌముదీ-761) ఇతి సమాసే సమాసాన్తోదత్తే తత్పురుషే తుల్యార్థ- (కౌముదీ-3736) ఇత్యవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరే గతికారకోపపదాత్కృత్ (కౌముదీ-3873) ఇతి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరే థాథాదిస్వరే చ పూర్వపూర్వోపమర్దేన ప్రాప్తే గతిరనన్తరః (కౌముదీ-3783) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । పురఃశబ్దోకారస్య సంహితాయాం ప్రచయే ప్రాప్తే ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః (కౌముదీ-3669) ఇత్యనుదాత్తతరః । యజ్ఞస్య । నఙః ప్రత్యయస్వరః । విభక్తేః సుప్త్వాదనుదాత్తత్వే స్వరితత్వమ్ । దేవమ్ । పచాద్యచ్ । ఫిట్స్వరేణ ప్రత్యయస్వరేణ చిత్స్వరేణ వాన్తోదాత్తః । ఋత్విక్శబ్దః కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణాన్తోదాత్తః । హోతృశబ్దస్తృన్ప్రత్యయాన్తో నిత్స్వరేణాద్యుదాత్తః । రత్నశబ్దో నబ్విషయస్య (ఫిట్ 26) ఇత్యాద్యుదాత్తః । రత్నాని దధాతీతి రత్నధాః । సమాసస్వరేణ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ వాన్తోదాత్తః । తమపః పిత్వాదనుదత్తత్వే స్వరితప్రచయావిత్యాది యథాశాస్త్రమున్నేయమ్ । । ఇతి స్వరప్రకరణమ్ । ఇత్థం వైదికశబ్దానాం దిఙ్మాత్రమిహ దర్శితమ్ । తదస్తు ప్రీతయే శ్రీమద్భవానీవిశ్వనాథయోః ॥

(కాశికా) గతిః ఇతి వర్తతే। తిఙన్తే ఉదాత్తవతి పరతో గతిరనుదాత్తో భవతి। యత్ ప్రపచతి। యత్ ప్రకరోతి। తిఙ్గ్రహణముదాత్తవతః పరిమాణార్థమ్। అన్యథా హి యం ప్రతి గతిః, తత్రానుదాత్తో భవతీతి ధాతౌ ఏవ ఉదాత్తవతి స్యాత్, ప్రత్యయే న స్యాత్ యత్ ప్రకరోతీతి। యత్క్రియాప్రయుక్తాః ప్రాదయస్ తేషామ్ తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞే భవతః ఇతి తిఙన్తే ధాతుమ్ ఏవ ప్రతి గతిసంజ్ఞా। ఆమన్తే తర్హి న ప్రాప్నోతి, ప్రపచతితరామ్, ప్రపచతితమామ్ ఇతి? అత్ర కేచిదామన్తేన గతః సమాసం కుర్వన్తి। తేషామవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వే సత్యక్రియమాణేఽపి తిఙ్గ్రహణే పరమనుదాత్తవద్ భవతీతి గతినిఘాతో నైవ సిధ్యతి। అథ తరబన్తస్య గతిసమాసః? ఏవమపి సతిశిష్టత్వాదామ ఏవ స్వరే సతి గతేః అనుదాత్తం పదమ్ ఏకవర్జమ్ 6.1.158 ఇత్యేవానుదాత్తత్వం సిద్ధమ్। యేషాం గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సమాసవచనమ్ ప్రాక్ సుబుత్పత్తేః ఇత్యనేన వచనేన కృదన్తేన ఏవ ప్రాక్ సుబుత్పత్తేః సమాసో భవతి, న అన్యేన, ఇతి దర్శనమ్, తేషామ్ ఏవంవిధే విషయేసమాసేన న ఏవ భవితవ్యమ్ ఇతి। పృథక్ స్వరప్రవృత్తౌ సత్యామనేన నిఘాతేన ప్రయోజనమస్తి। తదర్థం యత్నః కర్తవ్యః। ఉదాత్తవతీతి కిమ్? ప్రపచతి। ప్రకరోతి।

.

***

యేనాక్షరసమామ్నాయమ్అధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం, తస్మై పాణినయే నమ: ॥

వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్ ।
పాణినిం సూత్రకారం చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్ ॥

మునిత్రయం నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్య చ ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే ॥